

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5

Частина 2

Збірник наукових праць присвячено пам'яті визначного українського філолога Станіслава Володимировича Семчинського, велика і різнобічна наукова спадщина якого і досі не втратила своєї актуальності, продовжуючи надихати на нові звершення славістів і романістів, істориків мови, компаративістів, перекладознавців, лінгводидактів, фахівців у галузі класичної філології та загального мовознавства. Семчинський дуже любив молодь, був невтомним духовним наставником студентів і аспірантів, які й досі з великою вдячністю користуються його ґрунтовними підручниками і посібниками.

Уже стало традицією проведення Міжнародних конференцій пам'яті доктора філологічних наук, професора Станіслава Володимировича Семчинського (2001; 2006; 2011), учасники яких зосереджуються на питаннях теоретико-прикладного (синхронного і діяхронного), порівняльно-історичного, типологічного (зіставного) мовознавства; класичної філології; дискурсології, комунікативної лінгвістики; лінгвоконцептології, лінгвокогнітології; міжкультурної комунікації; інтернет-лінгвістики тощо. Це далеко не повний перелік тематичних напрямів конференцій, проблематика яких, сподіваємося, відбиває широчінь наукових інтересів і глибину ерудованості С. Семчинського. Це видання – данина великої шани Учителю, справжньому патріоту України, який гідно служив українській філології і культурі, якого продовжують любити і шанувати його учні, світ душі й ідеї якого продовжують осяювати чесний і несхибний шлях у філологічній науці.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	І.О. Голубовська, д-р філол. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	М.А. Собуцький, д-р філол. наук, проф. (заст. відп. ред.); Ф.С. Бацевич, д-р філол. наук, проф.; В.В. Жайворонок, д-р філол. наук, проф.; Л.Л. Звонська, д-р філол. наук, проф.; А.Е. Левицький, д-р філол. наук, проф.; Мосенкіс Ю.Л., д-р філол. наук, доц.; Ф.О. Нікітіна, д-р філол. наук, проф.; М.Г. Сенів, д-р філол. наук, проф.; О.С. Снитко, д-р філол. наук, проф.; О.В. Тищенко, д-р філол. наук, проф.; О.І. Чередниченко, д-р філол. наук, проф.; Т.О. Черниш, д-р філол. наук, проф.
Адреса редколегії	01601, м. Київ, 6-р Шевченко, 14, к. 141 ☎ (+38044) 239 34 15
Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології від 21.03.11 (протокол № 7)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1–05/3 від 08.07.09
Зареєстровано	Міністерством юстиції України Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 13518-2402Р від 09.11.2007 р.
Засновник	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Відповідальні за випуск	С. П. Гриценко, канд. філол. наук, доц., Н.В. Руда, канд. філол. наук

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ В ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОСТІ

УДК 811.124'36'367.625'366.58'367.625.41

INFINITIVUS PERFECTI У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ: ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Чернюх Богдан Васильович

канд. філол. наук, доц.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вживаючись поза інфінітивними конструкціями, латинський інфінітив перфекта втрачає своє прерітне значення, семантично прирівнюючись до інфінітива презенса. На підставі даних ранньої та класичної латини виділено дві зони такого його функціонування: у зворотах зі значенням заборони та після безособових дієслів і виразів. Вживання інфінітива перфекта у поезії зумовлене втратою його первісної семантики та метричними причинами. У статті висунуто припущення про існування зв'язку між вживанням інфінітива перфекта у зворотах зі значенням заборони та його функціонуванням після безособових дієслів і виразів, в основі якого лежить первинна аспектуальна семантика перфекта.

Ключові слова: інфінітив перфекта, заборона, поезія, безособові дієслова.

Темпоралізація дієслівної системи латинської мови поширилась також на інфінітив, зумовлюючи його диференціацію за часовими ступенями. Завдяки цьому у класичній латині склалась тричленна система, яка охоплює *infinitivus praesentis*, *perfecti* та *futuri*, представлені формами активного і пасивного стану

Чільне місце серед них займає *infinitivus praesentis*, який, вживаючись як у незалежних реченнях, так і інфінітивних конструкціях, виражає одночасність з ситуацією вираженою *verbum finitum* (1а-в):

1а) *...species ipsa tam gratiosi liberti aut servi dignitatem habere nullam potest* (Cic. Q. fr.1,2,3) "*... сам вигляд такого люб'язного вільновідпущеника чи раба не може мати жодної гідності.*"

1б) *Peregrinum aibas esse te?* (Pl. Men. 634) *Ти казав, що ти – чужинець?*"

1в) *Agent ...causam civitatum Graecarum, et liberari eas dicent debere* (Liv. 37, 53,3) "*(Родосці) займатимуться справою грецьких міст і скажуть, що їх треба буде звільнити.*"

На відміну від нього, інфінітиви минулого та майбутнього часу є значно обмеженішими у своєму вживанні, виступаючи у складі інфінітивних конструкцій, де вказують, відповідно, на передування чи слідування ситуації, вираженій керуючим дієсловом (2 а-б):

2а) *Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, ... si ... legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae* (Caes. BC 3,45,6) "*Кажуть, що у той час Помпей, вихваляючись перед своїми, сказав, що він не заперечує..., якщо... легіони Цезаря повернуться звідти, куди легковажно вирушили.*"

2б) *Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo sese quae eorum legatis confirmasset facturum esse* (Cic. Cat. 3,3,10) "*Він (=Катіліна) власноручно написав сенатові і народові аллоброгів, що зробить те, у чому запевнив їхніх послів.*"

Якщо *infinitivus futuri* завдяки своєму відносно пізньому впровадженню у дієслівну систему зустрічається лише у складі згаданих конструкцій, то цього не можна

сказати про інфінітив перфекта, семантика та функціонування якого поза межами інфінітивних зворотів до певної міри зберігає архаїчні риси.

Як відомо, латинська дієслівна система крім "нормативних" зберігає певну кількість реліктових форм (сигматичний футурум, кореневі утворення з модальною семантикою тощо), які відображають ранні етапи її розвитку. Поряд з морфологічними у ній засвідчені також семантичні архаїзми, дослідження яких є актуальним у зв'язку з проблемою становлення латинського дієслова як функціональної системи. Один із таких семантичних архаїзмів, на нашу думку, слід вбачати у позбавленому претеритного значення інфінітиві перфекта, який становить об'єктом нашого дослідження, а його семантика та функції – предмет. Метою роботи є аналіз семантичних та функціональних особливостей латинського інфінітива перфекта вжитого поза межами інфінітивних зворотів та пояснення їх причин.

На відміну від існуючих з цього приводу досліджень, які здебільшого мають констатуючий характер [Kühner, Stegmann 1912, 133; Hofmann, Szantyr 1965, 352; Pinkster 1990, 237], ми розглядаємо всі значення інфінітива перфекта як реалізацію властивого для основи латинського перфекта значення припинення.

У ранній латині і згодом, починаючи від епохи Августа, засвідчено функціонування *infinitivus perfecti* у контекстах, які не допускають претеритного тлумачення. Перші засвідчені приклади такого вживання містить постанова сенату про вшанування культу Вакха (*Senatusconsultum de Bacchanalibus*) (186 р. до н. е.), яка регламентує здійснення обрядів на честь божества. У згаданому тексті виявлено 13 форм *infinitivus perfecti* включених у формули зі значенням заборони (3а-б):

3а) *Nequis eorum Bacanal habuisse velet* (SC Bacch. 4) "Нехай жоден з них не має (досл. "не хотів би мати") вакханалій."

3б) *Bacas vir nequis adiese velet ceivis Romanus neve nominus Latini neve socium quisquam, nisei pr. urbanum adiesent...* (SC Bacch. 7–8) "Нехай ніхто не піде до вакхантів – ані римський громадянин, ані латинського імені, ані будь-який союзник – якщо не прийде до міського претора..."

Очевидно, що у даному випадку йдеться про формульний вираз на позначення категоричної заборони "нехай хто-н. не здійснить чого-н.". Крім наведеного тексту ця формула засвідчена у Тита Лівія у розповіді про прийняття рішення стосовно культу Вакха (4 а):

4а) ... *ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut conuenisse sacrorum causa uelit, neu quid talis rei diuinae fecisse* (Liv. 39, 14, 8) "... нехай ніхто, хто був би посвячений у вакхічні містериї, не сходиться чи збирається для здійснення таїнств і не бере участі у цих обрядах."

Аналогічна формула засвідчена також у інших законодавчих актах (4б-в):

4б) *Ne quis lictorem spurcum hominem liberumprehendere iussisse velit* (Varro *Res. Num.* 20, fig.13) "Нехай ніхто не накаже, щоб ганебний ліктор схопив вільну людину."

4в) *Quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum iuris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quinctio Cn. Domitio consulibus postve eos consules aut armis subacti aut voluntate in dicionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse velint* (Liv. 38, 11,9) "Нехай етолійці не отримують назад ті міста, землі і народи, які колись належали

до їх союзу, а за консульства Тіма Квінкція і Гнея Доміція або після цих консулів перейшли під владу римського народу чи то завойовані зброєю, чи добровільно."

Під впливом юридичних документів згадана конструкція також вживалась у приписах (5 а) і навіть проникла у поезію (5 б):

5а) (*Vilicus*) *ne quid emisse velit insciente domino, neu quid dominum celavisse velit... haruspicem, augurem, hariolum, chaldaeum ne quem consuluisse velit* (Cato RR 5,4) "(Управитель помістя) нехай нічого не купляє без відомо господаря, ні не втаює від господаря... Нехай не радиться з жодним гаруспіком, авгуром, віщуном, халдеєм."

5б) *Nequis humasse velit Aiacem, Atrida, vetas cur?* (Hor. Sermon. 2,3,187) "Сину Амрея, чому забороняєш, щоб хто-небудь поховав (досл. "ніхто не хотів поховати") Аякса?"

З приводу наведеної цитати з Горация А. Дрегер слушно зауважив, що тут йдеться про навмисне наслідування офіційного стилю [Draeger 1874, 232].

Характерним для наведених прикладів є залежність інфінітива перфекта від виразів зі значенням заборони [Ernout 1973, 63]. Представлена у наведених прикладах конструкція *ne* + особова форма дієслова *velle* + *infinitivus perfecti* структурно і семантично є тотожною перифрастичній прогібітивній конструкції *nolle* (у імперативі) + *infinitivus praesentis*, (6 а-б):

6а) ... *noli istuc quaeso dicere* (Pl. Merc. 934) "... прошу, не говори про це."

6б) ... *si quid per iocum //dixi, nolito in serium convertere* (Pl. Poen. 1320–1321) "...якщо я щось сказав жартома, не перетворюй у серйозне."

Ця подібність є тим ближчою, якщо взяти до уваги походження дієслова *nolle*, що виникло зі злиття **ne velle*, як це засвідчують притаманні для ранньої латини форми *ne vis*, *ne vult* і под.

Первісно вживаючись у виразах зі значенням заборони, інфінітив перфекта згодом розширив свою сполучуваність і почав поєднуватись з позитивно маркованим керуючим дієсловом. При цьому, особливо у поезії епохи Августа, число таких дієслів значно розширилось і представлене наступними групами:

а) дієслова волевиявлення: до засвідчених у ранній латині *volo*, *nolo*, *malo* долучились *cupio*, *opto*, (*ex*)*peto*, *caveo*;

б) безособові дієслова та вирази: *convenit*, *decet*, *iuvat*, *libet*, *licet*, *oportet*, *sufficit*, *pudet*, *piget*, *opus est*, *aequum est*, *melius est*, *satis est*, *suavius est* тощо;

в) модальні дієслова: *possum*, *debeo*;

г) дієслова з різною семантикою: *curo*, *timeo*, *probo*, *audeo*, *amo*, *tendo*, *fero*, *laboro*, *tempto*, *festino*, *recuso* та ін.

У лінгвістичній літературі знаходимо декілька пояснення такого вживання інфінітива перфекта. Передовсім дослідники сходяться на думці, що його використання у поезії августівської і післяавгустівської епохи зумовлене вимогами розміру [Pinkster 1990, 236; Hofmann, Szantyr 1965, 352; Draeger 1874, 232; Howard 1890, 120; Kühner, Stegmann 1912, 134]. Що ж стосується функціонування інфінітива перфекта у ранній латині, то йому переважно приписують аористичне значення [Draeger 1874, 230; Kühner, Stegmann 1912, 134]. У граматиці Й.Б. Гофманна та А. Шантира [Hofmann, Szantyr 1965, 352] його вживання у прогібітивних виразах

пов'язується з аористичним кон'юнктивом перфекта. Згідно з А.А. Говардом, згаданий інфінітив виражає завершеність у майбутньому, прирівнюючись за значенням до *futurum II* [Howard 1890, 112]. Автор обґрунтовує свою думку тим, що у *Senatusconsultum de Bacchanalibus* виконання обрядів дозволяється тільки після попереднього дозволу міського претора (див. 3 б: *nisei pr. urbanum adiesent*), а отже, – дія стосується майбутнього. На нашу думку, значення майбутнього у наведеному випадку, як і у інших, зумовлюється формою керуючого дієслова: для кон'юнктива (у т. ч. і кон'юнктива претерита) характерна сема проспективності. Проекція на майбутнє, а не на момент мовлення у вузькому розумінні, загалом є властивою для імперативних конструкцій (пор. лат. *imperativus praesentis* – проксимальне майбутнє та *imperativus futuri* – дистантне майбутнє). Якщо *verbum finitum* не виражене формою з футуральною семантикою, то інфінітив стосується відповідного часового проміжку: теперішнього (7 а) чи минулого (7 б):

7а) ...*nec qui abaco numeros et secto in pulvere metas / scit risisse vafer...* (Pers. 1,131–132) "...і не хитрун, який розділеною рахівницею знає висміювати числа і межі (намальовані) у пилюці..."

7б) *Tunc flesse decuit cum adempta sunt nobis arma...* (Liv. 30,44,7) "Тоді личило плакати, коли у нас відібрали зброю..."

Функціонування інфінітива перфекта у різних типах контексту дозволяє говорити про його певну семантичну "неоднорідність" і виділити дві сфери його застосування, які характеризуються модифікацією значення: 1) заперечні конструкції; 2) безособові дієслова та вирази.

Перший зі згаданих випадків є найдавнішим і представлений у юридичних формулах. Конструкції типу *ne + velle + infinitivus perfecti* семантично тотожні прогібітивним висловлюванням з кон'юнктивом перфекта (тип *ne (cave) feceris*) (пор. 8 а-б):

8а) *Caleni ... edixerunt, ne quis in balneis lavisset vellet, cum magistratus Romanus ibi esset* (Gell. Noct. Att. 10,3,3) "Мешканці Калену ...постановили, щоб ніхто не мився у лазнях, коли там є римський урядовець."

8б) *Cave quisquam, quod illic minitetur, vostrum flocci fecerit* (Pl. Men. 994) "Нехай кожен з вас не знехтує його погрозами."

Як відзначала Е. Вайрел [Vairel 1978; Vairel 1981, 264], у прогібітивних реченнях кон'юнктив перфекта виражає "меншу актуальність", а тому є категоричнішим порівняно з кон'юнктивом презенса. Дослідниця пояснює це його претерітним значенням: дія локалізована у минулому характеризується меншим ступенем актуальності. Водночас, властиву згаданій формі категоричність можна пояснити виходячи з її видової семантики. Використовуючи перфект, мовець передбачає припинення ситуації. Поєднуючись із відповідною інтонацією така форма виражає категоричну необхідність виконання (або невиконання) дії (*ne hoc feceris* "не роби цього"). На відміну від цього для форм інфекта характерною є більша деліберативність. Вони виражають наказ м'якше, не так категорично (*ne hoc facias* "не роби цього"). Подібний зв'язок між формою і функцією можна припустити і для інфінітива перфекта, що пояснює його вживання у законодавчих текстах для вираження деонтичної модальності.

Інфінітив перфекта після безособових дієслів та виразів, на думку ряду дослідників [Draeger 1874, 231; Kühner, Stegmann 1912, 134], має результативне значення. Це ж значення приписується інфінітивам *perisse* та *vicisse* вжитим у значенні "бути мертвим" та "бути переможцем" [Howard 1890, 117]. Не заперечуючи наявності такого значення, напр., (9 а-б), відзначимо, що воно є оказіональним і часто може бути наслідком "логічної дедукції" [Serbat 1977, 346], залежачи від суб'єктивного сприйняття реципієнта.

9а) *Quem quisque odit perisse expetit* (Enn. ap. Cic. Off.2,23) "*Кожен прагне смерті* (досл. *щоб був мертвим*) *того, кого ненавидить.*"

9б) *...nec sceptrum soceri, nec te Lavinia virgo, sed vicisse petunt* (Ov. Met. 14, 570) "*... (троянці) не прагнуть ні скипетру свекра, ні тебе, діво Лавиніє, а перемоги* (досл. *перемогти*)."

Результативне значення інфінітива *perisse* у (9 а) перегукується із значенням перфекта *perii* "я пропав (досл. "загинув")" у властивих розмовній мові емпатичних висловлюваннях, пор. (9 в):

9 в) *Totus perii* (Pl. Asin. 928) "*Я цілком пропав.*"

Двозначне тлумачення подібних випадків також пропонується у граматиці Кюнера-Штегманна, де відзначено, що *satis est dixisse* (Hor. Ars 416) можна розуміти як "достатньо говорити" (*es ist genug zu sagen*) або як "достатньо було сказати" (*es ist genug gesagt zu haben*) [Kühner, Stegmann 1912, 134]. Проте, контекст, а саме, наявність після *dixisse* прямої мови, яка продовжує речення ("*ego mira poemata rango*"), у даному випадку говорить на користь результативного значення. Подібне вживання інфінітива перфекта зустрічаємо також у "Природничій історії" Плінія Старшого. Згадуючи про розташоване на березі Тігру місто Дігба, автор безпосередньо після слів *sed et de Tigri ipso dixisse conveniat* (H. N. 6, 127) ("*але годилося б сказати і про сам Тігр*"), переходить до розповіді про річку.

Подібно до функціонування у прогібітивних конструкціях, інфінітив перфекта у поєднанні з безособовими дієсловами та виразами вказує на позитивну чи негативну реалізованість ситуації якої він стосується. Це дозволяє припустити, що в обох випадках йдеться про єдине значення даної форми, а саме, – значення припинення. Залежно від контексту воно може виступати у вигляді завершеності або результативності, а внаслідок темпоралізації – претеритальності. Останнє характерне для інфінітива перфекта у складі інфінітивних зворотів.

Вживання інфінітива перфекта у поезії, передовсім зумовлене вимогами розміру, свідчить про втрату ним свого первинного значення, хоч Р. Колеман [Coleman 1999, 83] відзначає, що видова різниця між інфінітивом презенса і перфекта іноді зберігається.

Особливо виразно тотожність згаданих інфінітивів простежується при їх паралельному вживанні (10 а-б):

10 а) *Ne mihi tum mollis sub divo carpere somnos / neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas* (Verg. Georg. 3, 435–436) "*Нехай тоді я не захочу ані солодко заснути під відкритим небом, ані лежати на спині у травах гаю.*"

10 б) *Cum fera Karthago Romanis arcibus ... / exitium magnum ... immittet ... / tum certare odiis, tum res rapuisse licebit* (Verg. Aen. 10,12–14) "*Коли дикий Карфаген*

...зішло... велику погибель на римські фортеці... тоді личитиме змагатись у ненависті і грабувати майно."

Вживаючи інфінітив перфекта, Вергілій не співвідносить його з ситуацією, що передує дії вираженій присудком: у обох випадках йдеться про ситуацію локалізовану у майбутньому, яке задається формами *verbi finiti* з відповідною семантикою (*libeat, licebit*). Стосовно цитованого пасажу з "Енеїди" Г. Пінкстер відзначає, що тут *rapuisse* вжито нарівні з попереднім презентним інфінітивом *certare* [Pinkster 1990, 236].

Аналіз вжитих у інфінітиві перфекта дієслів дає підстави стверджувати, що вибір форми зумовлювався також дієслівним характером лексеми. Здійснена на основі даних ранньої і класичної латини вибірка засвідчує, що 72% випадків вживання *infinitivus perfecti* припадає на граничні дієслова.

Щодо грецького впливу, який, як вважається, зумовив вживання інфінітива перфекта за зразком грецького інфінітива аориста, і про який згадують античні коментатори (Serv. ad Aen. 6,79), то його вплив не слід перебільшувати. Він, радше, був маргінальним (пор. [Hofmann, Szantyr 1965, 352]), тим більше, що у грецькій мові після безособових дієслів нарівні вживається інфінітив презенса і аориста без видимої переваги жодного з них, напр., (11 а-б):

11а) *Θρασυστομεῖν ... οὐ πρόπει ἡσσονας* (Aesch. Suppl. 203) "Слабшим не личить говорити зухвало."

11б) *Δράμινα φωτός Περσικόν πρόπει μαθεῖν* (Aesch. Persae 247) "Слід вивчити термінове донесення з перської армії."

Показовим у даному відношенні може бути порівняння грецького тексту Нового Заповіту з його латинським перекладом, у якому інфінітиви аориста відтворюються відповідними презентними формами: *βαστάσαι – portare* (Mt. 3, 11), *θάψαι – sepelire* (Mt. 8,18), *ευαγγελίσασθαι – euangelizare* (Luc. 4, 18) тощо.

Поширення претеритної семантики *infinitivus perfecti* сприяло витісненню на периферію його первинного позачасового значення, залишки якого представлені у юридичних документах і згодом витісняються кон'юнктивом. Розташування на периферії сприяло ослабленню первісного значення та зближенню з інфінітивом презенса, що, поряд із вимогами розміру пояснює їх паралельне вживання у поезії. Обмежена сполучуваність інфінітива перфекта із керуючим дієсловом, низька частотність вживання, відсутність виразної різниці із інфінітивом презенса та "ідіоматичне вживання" [Pinkster 1990, 236] дають підстави розглядати позбавлений претеритного значення інфінітив перфекта як залишок давнішого стану.

Употребляясь вне инфинитивных конструкций, латинский инфинитив перфекта утрачивает свое претеритное значение, семантически уподобляясь инфинитиву презенса. На основании данных ранней и классической латыни выделено две зоны его подобного функционирования: в оборотах со значением запрета, после безличных глаголов и выражений. Употребление инфинитива перфекта в поэзии обусловлено утратой его первичной семантики и метрическими требованиями. В статье выдвинуто предположение о существовании связи между употреблением инфинитива перфекта в оборотах выражающих запрет и его функционированием после безличных глаголов и выражений, в основании которого находится первичная аспектуальная семантика перфекта.

Ключевые слова: инфинитив перфекта, запрет, поэзия, безличные глаголы.

Used beyond the infinitive constructions Latin perfect infinitive loses its preterital meaning and equates semantically with present infinitive. On the basis of evidence from Early and Classical Latin two areas of such functioning of perfect infinitive can be singled out: in prohibitions as well as after impersonal verbs and phrases. The loss of its primary meaning and metrical rules caused the use of perfect infinitive in poetry. It is supposed in the article that there is some connection between the use of perfect infinitive in prohibitions and its functioning after impersonal verbs and phrases – connection based on the primary aspectual meaning of perfect.

Key words: perfect infinitive, prohibition, poetry, impersonal verbs.

Література:

1. *Coleman R.G.G.* Poetic diction, poetic discourse and the poetic register / R.G.G. Coleman // Aspects of the language of Latin poetry / ed. J.N. Adams, R.G. Mayer.– Oxford: Oxford University Press, 1999.–P. 21–93.
2. *Draeger A.* Historische Syntax der lateinischen Sprache / A. Draeger.– Bd. I. – Leipzig: B. G. Teubner, 1874.– XXXII, 626 S.
3. *Ernout A.* Recueil des textes latins archaïques / A. Ernout. – P.: Klincksieck, 1973. – XII, 289 p.
4. *Hofmann J.B., Szantyr A.* Lateinische Syntax und Stilistik: mit dem allgemeinen Teil der Lateinischen Grammatik / J.B. Hofmann, A. Szantyr. – München: Beck, 1965. – XCVIII, 1024 S.
5. *Howard A.A.* On the use of the perfect infinitive in Latin with the force of the present / A.A. Howard // Harvard Studies in Classical Philology.– 1890.– Vol 1.–P. 111–138.
6. *Kühner R., Stegmann C.* Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache / R. Kühner, C. Stegmann. – Bd. II: Satzlehre.– Teil 1.– Hannover: Hahn'sche Buchhandlung, 1912. – XII, 828 S.
7. *Pinkster H.* Latin Syntax and Semantics / Harm Pinkster. – London: Routledge, 1990. – XII, 320 p.
8. *Serbat G.* Les temps du verbe en latin III. Le parfait de l'indicatif actif / G. Serbat // Revue des études latines.– 1977 (1976).–T. 54.–P. 308–352.
9. *Vairel H.* Du subjonctif parfait "aoristique" au subjonctif parfait de moindre actualization / H. Vairel // Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes.–1978.– T. 52.–P. 308–330.
10. *Vairel H.* Les énoncés prohibitifs au subjonctif: "ne facias", "ne feceris" et "ne faxis" / H. Vairel // Revue de philologie, de littérature et d'histoire ancienne.–1981.– T. 55.–P. 249–272.

ЛЮБОВНА ДРАМА АПОЛЛОНА І ДАФНИ: ЕТИКО-ПОЕТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Мегела Іван Петрович

д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена висвітленню своєрідності осмислення Овідієм історії кохання Аполлона і Дафни як естетичної проблеми. Детально аналізується мовна гра, зміна ритму, використання прийомів любовної елегії, літургійного гімну, античної драми для відтворення різнопланової реакції Аполлона і Дафни на стріли Амура. В кінці статті подається розшифрування символу лавра.

Ключові слова: перетворення, мовна гра, кохання, стріли Амура, жанр, символ, любовна елегія, гімн, драма.

"Метаморфози" Овідія – улюблена книга багатьох читачів упродовж віків всупереч стриманому ставленню, а то й засудженню її з боку консервативної критики. Молодий Й-В. Гете, відповідаючи на нападки Гердера, який критикував поему за "неприродність", писав: "Для юнацької фантазії не може бути нічого приємнішого, ніж перебувати у тих світлих і дивовижних сферах з богами і напівбогами і бути свідками їхніх діянь і пристрастей" [Гете 1980].

Захоплюючі самі міфи; хвилююча тема, що їх об'єднує – метаморфоза. Світ, де будь-яка подія має закінчитися перетворенням, – світ чарівний, що відкриває великий простір для фантазії. Спираючись на відомі читачеві давні перекази, Овідій зумів силою художньої уяви населити фантастичний світ зримими, відчутними предметами й образами [Ошеров 1977, 3].

Овідія не першого зацікавили легенди про перевтілення. Перекази подібного плану є у творах Гомера; жанр поеми про перетворення міфічних героїв на тварини, рослини використовувався й александрійськими поетами. Зокрема, такий матеріал опрацьовували охочі похизуватися своєю вченістю Каллімах (III ст. до н. е.), Нікандр з Колофона (II ст. до н. е.), Парфеній Нікейський (I ст. до н. е.). Були такі спроби й у римській літературі, зокрема, в епілії "Циріс", авторство якого приписують Вергілію; до цієї теми зверталися Гельвій Цінна та сучасник Овідія Емілій Макр. А втім, мотив перевтілення характерний не тільки для греко-римської давнини: він звучить у фольклорних творах різних народів, зокрема в українських баладах. Це зрозуміло, адже ідея перевтілення, визрівши на ґрунті прадавніх анімістичних уявлень про природу, стала поетичним баченням світу: вона споріднена з найдавнішими поетичними засобами, що народжуються на підставі подібності та уособлення – порівняння й метафори. Попри строкатість, різноманітність легенд про перевтілення, всі вони передбачають уявне, містичне злиття людини з іншими істотами й речами, всюди стирається межа між світом органічної та неорганічної природи.

З прадавніми уявленнями про перевтілення перегукується теорія метемпсихозу – переселення душ, яку розвинув грецький філософ VI ст. до н. е. Піфагор. На відміну від мілетських філософів Фалеса, Анаксимандра й Анаксімена, які дошукувалися єдиної матеріальної субстанції світу, Піфагор протиставив матеріальному тілу безсмертну душу. За його уявленнями вона може відроджуватися, переселяючись з

одного тіла в інше, навіть у тіла тварин (звідси заборона вбивати тварин та споживати їх м'ясо). Цей погляд знайшов образне вираження у вислові Емпедокла, учня Піфагора: "Був я вже колись і юнаком, і дівчиною, і кущем, і птахом, і рибою в солоній воді" [Тит Лукрецій Кар 1947, 664].

Чому саме легенди про перетворення обрав Овідій матеріалом для свого знаменитого твору? Ми вже відзначали вплив елліністичної поезії. Однак існують й глибші причини звернення до цієї теми. Слід згадати захоплення поета образом Медеї, в якому його привабили дві суперечливі сили: розум і серце. Саме кохання є тим дороговказом, "ниткою Аріадни", що веде читача звивистими стежками "Метаморфоз". Саме воно є тією прихованою пружиною, що приводить у дію феномен перетворення. Легенди про перетворення дали, отже, змогу не тільки безмежно урізноманітнювати тему кохання, а й поглибити її психологічно, адже момент перетворення передбачає найвищу емоційну напругу як для того, хто перетворюється, так і для того, хто покараний перетворенням.

Метаморфоза стає предметом поетичного зображення. Перетворення робить видимим те, що раніше було приховане від ока – душевне сум'яття, страждання, емоційний порив, навіть страх. А що таке перетворення в уяві поета, як не перехід певної межі, як не ознака цього одвічного, мінливого руху? Перетворення приваблює поета своєю невизначеністю, загадковістю: воно є чимось середнім між життям і смертю і нагадує незриму межу між днем і ніччю.

Легенди про перетворення дають Овідію змогу вивести на поверхню, унаочнити фатальні непорозуміння, парадокси, якими рясніє життя. А втім, чи не є й саме перетворення найбільшим парадоксом?

Овідій розпочинає оповідь з величної метаморфози: перетворення хаосу на космос; але космос – чітка світобудова – піддається поступовій руйнації, допоки справа не доходить до повстання гігантів і злочину Лікаонака; після такого падіння залишається одне: повернення до хаосу (потоп) – і лише милість богів дозволяє заселити землю (Девкаліон і Пірра); убивство Аполлоном Піфона завершує перемогу над силами хаосу. Тобто, тематично перші сім епізодів – це доба становлення світу.

Другий розділ можна було б назвати "Кохання богів". Відкривається він оповіддю про Аполлона і Дафну, що служить своєрідним епіграфом до всього того, що відбуватиметься далі: відтепер у впорядкованому світі вища влада належатиме силі кохання.

Овідій і в епосі залишається "співцем кохання" [Barnard Mary 1987, 22]. Кохання – вічне джерело, часто – вияв сутності особистості, її природи. Нерозділена пристрасть, смерть коханого, розлука – джерело страждання у художньому світі "Метаморфоз".

Горе закоханих – предмет зображення, якому Овідій віддає перевагу. Але не з меншим ентузіазмом змальовує він і кохання-пристрасть, кохання-шал, яке змушує забути про моральні норми. Недаремно перед всіма міфічними героїнями він віддавав перевагу Медеї (Про неї він писав тричі: в "Героїдах", в однойменній трагедії, що не збереглася, та у "Метаморфозах").

Романтична критика закидала Овідію наслідування, описовість. "У нього немає більш важливого, більш серйозного наміру, немає нічого іншого на гадці, як зобра-

жати, викликати і будити у нашій уяві образи, картинки, постаті, постійно щось показувати", – писав Джакомо Леопарді у "Щоденнику роздумів" [Леопарді 2000]. Безсумнівно, що для Овідія важливим є виконання заповіту античних авторів, які зверталися до міфу: "сказати по-своєму те, що належить усім", тобто втілити наглядно і яскраво, у зримих пластичних образах. Це означає також проникнення в душу героя, показ його пристрасті і душевних мук.

Але звідки взятися конфліктам у казковому світі чарівних можливостей, у світі, основний закон якого – перетворення?

Світ "Метаморфоз" не є світом абсолютної свободи. По-перше, в ньому продовжує діяти моральна норма, що кладе край сваволі особи. Відчуття незмінної норми було споконвіку притаманне римлянам; жоден з них не міг би назвати людину "мірилом усіх речей" (Протагор). Тим більше повинна була зберегтися незмінність норми у міфічному світі "Метаморфоз". Тому і з'являється у поемі тема метаморфози-покарання.

Дотримання норми повинно забезпечити владу богів, які насилають покарання. Але віра у їх абсолютне благо вже чужа Овідію: боги такі ж персонажі драм, як і люди, їм також притаманні пристрасті. Тому всемогутність богів обертається подеколи сваволею; карається не лише їх непокора законам, але й зверхність.

В античній Греції Аполлон – один з наймогутніших богів. Він – символ вишуканості, чоловічої краси, благородний велет. Вчені XIX ст. і німецька класика вважали його "найбільш грецьким" з усіх богів, якому підвладні ремесла і мистецтво. Відомі сотні різних найменувань Аполлона: Алексінакос "той, що відвертає зло", Апоτροпей "відворотник", Простат "заступник", Акесій "цілитель", Пеан "той, що звільняє від хвороб", Епікурій "опікун" [Лосев 2002, 95]. Найбільш уживаним є Феб – "той, що усміхається". Він – бог юності, парубки приносили йому в жертву своє довге волосся, зрізане після ініціації.

На західному фронтоні храму Зевса в Олімпії зберігається вражаюче скульптурне зображення Аполлона. Зображений в центрі битви лапіфів й кентаврів, що втілюють варварство і дикунство, Аполлон символізує цивілізацію і закон. Так розумів його Ніцше, для якого цей бог був міфічним втіленням духу Еллади, грецької класики, на протиположність чи діонісійським течіям в еллінізмі.

Аполлон – символ людини, яка перестала бути залежною від природи і яка водночас нестримно прагне до неї. Він постійно переслідує німф і дріад, хоча нерідко безуспішно. Його стосунки з жіночими божествами, що втілюють сили природи, складаються проблематично.

Як бог світла, Аполлон для фракійців ще й цілитель, який своїми стрілами може заподіяти біль і навіть спричинити смерть. Зігерт припускає, що в його культурі "музика, танець, передбачення й екстаз...об'єдналися в інструментарій діагностики і терапії, які ми назвали б сьогодні психосоматичною терапією. Діоніс, Замолск, Орфей вінчають своїм мистецтвом усі мислимі досягнення у цій сфері" [Любкер 2001, Т.1, 133–134].

Найбільше страждання принесла Аполлону Дафна, німфа-орестіада, дочка землі Геї та бога річок Пеней (чи Ладона з Аркадії) [Павсаний 2002, X 7, 8]. Вона уникала чоловіків і постійно перебувала у товаристві супутниць Артеміді. В неї закохався

Левкіпп, син Еномая. Вбравшись одного разу в жіночий одяг, заплівши волосся, він видав себе за дочку Еномая і став полювати разом з Дафною. Коли дівчата купалися в Ладоні, вони несподівано з'ясували, що Левкіпп – не їхня стать і вбили його списами і ножами [Парфений 1992, 2–3, 253].

Спираючись на міфологічну основу, Овідій увічнив кохання Аполлона і Дафни. Кохання Аполлона і Дафни в "Метаморфозах" Овідія – майстерно відтворена драма, сповнена живого трепету. Аполлон поданий у психологічному аспекті, він тут мовби юнак, що зневірився у коханні. Аполлон для Овідія – Сонце, або, як він сам заявляє, Титан. Поет перелічує звичні функції Аполлона – вміння передбачувати, лікувати, складати вірші і стріляти з лука. Та найголовніше – незвичайне олюднення Аполлона, перетворення його на молодого закоханого актора. Даремно, що Аполлон переміг змія Піфона. Даремно, що він – володар численних оракулів. Побачивши жіночі принади Дафни, він женеться за нею, немов "собака за зайцем" (порівняння самого Овідія), насолоджується її розпущеним волоссям, відчуває теплоту її тіла. Він палає пристрастю до Дафни; і Овідій вже ніби забув, що мовиться про божество.

Аполлон в Овідія вже не бог, а якийсь чутливий декадент, якого все зворушує і захоплює, якому не щастить у коханні, який мов юнак, підвладний різним пригодам, несподіванкам і невдачам. Натяки на подібне ставлення до Аполлона можна було зустріти й у грецькій літературі, але там воно не подане з такою інтенсивністю.

Важко визначити, чого в Овідія більше, психології, натуралізму або естетизму; любовного прикрашання чи вченого колекціонерства, безмежного копирсання у суб'єктивних переживаннях чи іманентно зрозумілої, але все ще об'єктивної міфології?

Свою оповідь поет розпочинає зі сцени самовихваляння Феба перемогою над змієм Піфоном. Несподівано він помітив неподалік від себе юного Ерота, який силкувався натягти тетиву дворогого лука. Аполлон глузливо запитав: навіщо тобі, хлопчику, така грізна зброя? Дозволь вже краще мені пускати вбивчі золоті стріли, адже це я подолав змія Піфона. Хіба тобі рівнятися зі мною, стріловержцем? Ображений Ерот відказав: Нехай лук твій усе прошиває, Мій же – прошиє й тебе. Тож наскільки усяке створіння нижче від бога, настільки ти й славою нижчий від мене [Давньоримська поезія 2000, 184].

Залопотів Ерот золотими крильцями і за мить злетів на високий Парнас. Там дістав із сагайдака дві стріли. Будить одна з них любов, а друга, її проганяє. Та, що із золота гострим вістям пройняла до кісток Аполлона, друга – тупа, олов'яна німфу вразила.

Одного разу зустрів Аполлон у лісі Дафну і пристрасно запрагнув її. Дафна ж, побачивши жадібний погляд золотоволосого Феба, кинулась навтьоки: адже її вразила олов'яна стріла Ерота, та, що вбиває кохання. Погнався за нею срібнолукий бог.

"Гей, зупинись, Пенейдо, молю! Не хижак я, не ворог!

Гей, зупинись! Так од вовка ягня, так олень – від лева,

Так, стріпотівши крильми, від орла утікає голубка.

Ворог-бо в кожного свій, та хіба ж і закоханий – ворог?"

[Давньоримська поезія 2000, 185].

Проте Дафна продовжувала чимдуж бігти далі. Немов на крилах летів за нею Аполлон. Місце дії не означене експліцитно, все відбувається десь на природі. Не-

звичним для характеристики Аполлона є використання прислівникового означення *laxcivus*, що сприймається тут як "нестримний, зверхній". *Amores iritare* – це його манера. Овідій обрав це словосполучення для іронічного означення любові, що її розпалив у серці Аполлона Амур.

Цікавий момент – зміна голосних *ama* й *amor*, що проектує покарання Аполлона за його зверхність. Блискучі здібності стріловержця і воїна, продемонстровані у попередній частині, Феб не може перенести на кохання, перед силою якого він безпорадний.

Saeva Cupidinis ira сигналізує у символічній формі, що Амур вселяє Фебу не ніжне почуття любові, а нестримну пристрасть. Проте він ніяк не може зрозуміти, що ж відбувається з ним насправді.

Випущені Амуром стріли в Аполлона і Дафну створюють проблему, яка стане визначальною у цій історії, яка сама по собі унеможливує кохання Аполлона і Дафни: *protinus alter amat, fugit altera nonen amantis*.

Якщо Аполлон закохався у Дафну з першого погляду, то німфа так само миттєво реагує на відведену їй роль коханки. Антитетичний хіазм (*alter amat, fugit altera*) увиразнює протилежність поведінки обох персонажів [Квятковский 1966, 325–326].

Далі Овідій переходить до характеристики Дафни, про яку читач досі знав лише те, що вона донька Пенея. Німфа належить до категорії тих юних мисливиць, що уникають кохання і шлюбу. Вони вели відмінний від еротичного спосіб життя, нехтуючи тілесністю, фізіологією, зберігаючи свободу, що не відповідало очікуванням суспільством, в якому жінкам відводилася цілковито інша роль.

Дафна була, ймовірно, першим коханням Аполлона. Вона рятувалася від нього втечею, бо не одна нещасна дівчина, яка стала коханкою когось із богів, повинна була потім потайки вбити своє дитя, або ж накласти на себе руки. У кращому випадку їй загрожувало вигнання, хоч багато хто із жінок вибирав смерть.

Хоча Дафни домагалася чимало претендентів, вона і чути не хотіла про чоловіків. Їй приносило задоволення блукати глибокими лісами, вишукувати тінисті закутки, де вона почувається у повній безпеці.

Незвичною є не лише її поведінка, але і зовнішній вигляд. На ній коротеньке плаття, руки оголені, перехоплене наспіх волосся вільно спадає на плечі, її постава збуджує хіть.

Батько вже не раз казав їй, що пора подарувати йому онуків, як цього вимагає закон життя, але Дафна у відповідь лише благала його, обвивши за шию руками:

"Батеньку любий, дозволь, щоб дівоцтвом своїм утішатись

Вік я могла, як Діані, було колись, батько дозволив!"

Юпітер, наймогутніший із богів, теж пообіцяв своїй дочці Діані, що дозволить їй зберегти дівоцтво і не виходити заміж.

Пеней дослухався прохання доньки. Овідій додає від себе: краса німфи, яка так вабить чоловіків (хто тільки нею не снів!), формально суперечить її внутрішньому бажанню (*voto... tuo tua forma repugnant*). Тобто байдужість Дафни до чоловіків відповідає її фізичній природі, стріла Амура тільки посилює її.

Далі йде перехід до пасажу, в якому передано еротичне збудження Аполлона. Феб, як тільки угледів німфу, одразу закохався і "побратися прагне".

Починає поет лаконічно *Phoebus amat* – вибудовуючи психологічний ланцюг причин пристрасті, готуючи внутрішню мотивацію головної дії: *Apollo amat... cupit... sperat*, закоханість виявляється самообманом (*sua illum aracula fallunt*). Тут спроектовано трагічний для Аполлона вислідок історії. Бог, який наділений даром передбачення, знанням майбутнього, тепер безсилий збагнути, що ж буде з ним далі.

Важливу функцію виконують два порівняння, які за епічною традицією інтенсифікують зображення, створюючи напругу через візуалізацію оповіді:

Як після жнив палахтять у вогні вже без колосу стебла
 Як ото тиння горить, що до нього приклав необачно
 Факел мандрівець якийсь чи під досвіток там його кинув,
 Так тоді Феб запалав, розтулилося в грудях у нього
 Полум'я, й живить він, хоч безнадійну любов сподіванням

[Давня римська поезія 2000, 185].

Порівняння любові Аполлона і Дафни (*sic dues in flammis abiit, sic pectore toto uritur*) з факелом соломи – підказка читачеві, що пристрасть Феба не міцна і тривала, як можна було сподіватися після стріли Амура. Вогонь серця десь на периферії, він не зачіпає основи (поле після жнив, але не самі жнива, урожай; тин, але не сам будинок) [Henneböhl 2004, 35]. Це неглибоке почуття, яке божество начебто відчуває до дівчини, а еротичний потяг, хіть. Аполлон нагадує молодого коханця, який на відміну від досвідчених чоловіків надто запальний. Він розпалює в собі, як невдовзі з'ясується, безнадійну любов (*sterilen nutrit amorem*).

Тут знову проектується вислід історії. Пристрасть Аполлона розкривається у низці еротичних фантазій. Він бачить, як "по раменах безладно збігає волосся німфи і це здається йому атрактивним; він прикидає подумки, якою ж гарною була б Дафна, якби їй зробити відповідну зачіску" [Гамільтон 2003, 153]. Він бачить її очі "схожі на ясні зірки", її уста, її пальці і руки, голі рамена – і все здається йому прекрасним. Він "бачить розпаленим зором своїм" і ті принади, що їх прикриває одежа.

Така форма виділення тілесних принад шляхом візуалізації дієсловами (*spectat, videt, vidisse*) досить часто зустрічається в любовній елегії. Овідій використовує в окремих епізодах елементи й інших літературних жанрів, таких як епілій, трагедія, риторика, гімн, буколіка, епіграма, історіографія, дидактичний вірш [Harzer, Friedemann 2002, 70]. Зокрема, уся сцена погоні Аполлона за Дафною побудована за зразком драми. Спочатку йде пролог, суперечка, експозиція, стріли лука. Затим перша дія. Втеча Дафни. Друга дія. Любовна пристрасть Аполлона. Третя дія – загострення, погоня як ретардичний момент; катастрофа; перетворення; епілог; примирення.

У другій половині 502 вірша фантазії Аполлона різко уриваються. Реакція Дафни на його жадібні погляди цілковито протилежна: німфа панічно тікає від нього – "швидше від вільного подуву" і не стишує бігу на його оклик. Вона вбачає у переслідувачі загрозу своєму існуванню, втеча від нього – єдиний шанс врятуватися.

Різкою зміною перспективи поет прагне активізувати уяву читача, викликати співчуття Аполлону і водночас зрозуміти природу панічного страху Дафни.

У віршах 504 – 524 подане звертання Аполлона до Дафни. Слова Феба повинні були б розслабити дівчину, змусити її уповільнити свій біг. Але його промова ви-

тримана у стилі суазорії і не підходить для ситуації втечі-переслідування. У ній виділяються такі три частини:

1. Турботливе ставлення Аполлона, який зазначає мимохідь, що женеться за нею "не як вовк за ягням, що він згорає від шалу кохання і саме воно рухає ним (*amor est mihi causa sequendi*). Він не збирається її кривдити, їй слід бути однак уважнішою, адже місцевість тут дика і можна зранити собі ноги.

2. Самовихваляння Аполлона у стилі гімну. Тут ще раз виявляється його егоцентрична зверхність : він пояснює Дафні, що вона тікає від нього тому, що нічого не знає про нього.

"Зваж хоч, кому ти вподобалась: посеред гір не живу я,
За пастуха не найнявсь; череди тут, здичілий, у нетрях
Я не пильную. Не знаєш-таки, легковажна, не знаєш,
Хто я, тому й уникаєш мене. Під моєю ж рукою –
Сонячний Делос, мій, Кларос, Тенед, і приморські Патари.
Батьком Юпітера зву; що було, що є і що буде,
Відаю я; з переливами струн я споріднюю пісню.
Влучно стріла моя б'є, та одній лиш струні уступає –
Тій, що впирається, наче жало, в незакохане серце
[Давня римська поезія 2000, 185].

3. Коли Аполлон зрозумів, що його аргументи не діють на німфу, він скаржиться в елегійному тоні, що не зросло ще зілля, яке виліковує від любові, а його вміння лікування, що допомагало всім, тепер йому самому не приносить жодної користі.

Хоч лікування – це винахід мій, хоч і звать мене в світі
Рятівником, хоч і знаюсь на діянні трав усіляких,
Що мені з того? Любові ніяке не вигоїть зілля.
Хист мій усім помічний, окрім мене, що ним володію!
[Давня римська поезія 2000, 185].

Промова, що повинна була розслабити німфу, виконує ретардичну функцію. Крім того, вона перериває "гру еротичної фантазії" раціональним звертанням і вводить у драматичну дію риторичний елемент [Henneböhl 2004, 38].

Слід звернути увагу на іронічність тону в цьому пасажі. Переможець Піфона, біжить захекано – дактилі підкреслюють темп його бігу, і схвильоване дихання, коли він промовляє до німфи. Аполлон гадає, що полум'яна пристрасть – це і є любов. Але він не здогадується, що спричинена вона стрілою Амура (*Amor est mihi causa sequendi*). Замість того, щоб зробити належний висновок і припинити переслідувати Дафну, він ще більше заплутується у своїх почуттях. Якщо зважити на те, що наздоганяє він німфу як свою здобич, то вираз *non insequor hostis* сприймається іронічно.

Розкриваючи істинний намір Феба, Овідій показує його нещирість. Адже Аполлон домагається своєю промовою не уповільнення бігу Дафни. Він хоче розслабити її, щоб затим легше наздогнати.

Метафоричним *aspera iosa* поет натякає, що найбільшою небезпекою для німфи є не так дика місцевість, як груба хіть Аполлона.

Патетичність гімну у другій частині промови набуває іронічного звучання, оскільки поет вводить літургійний вірш у чужий для нього контекст любовної елегії. До того ж, тут відсутні типові для гімну елементи (епіклеза й прохання в кінці), внаслідок чого промова Аполлона складає лише середню частину гімну.

Благородний Аполлон – бог провіщення, срібнолукий стріловержець, цілитель, зазнає у фіналі повне фіаско, що маніфестується елегійною скаргою *ei mihi*. Його божественне походження Дафну не хвилює, передбачити свою долю він не спроможний, його урочисті слова на Дафну не діють. Зрештою, він змушений визнати, що від кохання немає ліків. Тобто стається те, на що натякалося раніше: Амур виявляється сильнішим суперником, ніж Піфон.

Що стосується Дафни, то її почуття залишаються нез'ясованими. Аполлон через свою зверхність неспроможний зрозуміти іншу особу, тому що його цікавить лише власна персона Правда, він переконаний, що справді кохає Дафну.

Овідій свідомо зберігає рамку епічної оповіді (дактилічний гекзаметр), хоча тематично цей мотив швидко розвивається в еротичну історію [Holzberg 2007, 33]. Однак промова Аполлона приречена на невдачу, оскільки її форма і зміст не відповідають одне одному.

Аполлон хотів очевидно сказати ще щось, але німфа вирвалася вперед і залишила його позаду. Строби 525–526 створюють перехід до наступного уривку, в якому відбувається посилення любовного шалу Аполлона 525 дактилічний вірш вдало передає темп прискореного бігу Дафни, в той час як спондеїчний 526 – більш повільного бігу Аполлона.

Після стислого еротичного опису Дафни, коли перед очима Аполлона миготіли її оголені плечі (*nudabant corpora venti*), а від вітру тріпотіло її плаття, (*vibrabant vestes*), а волосся розвіюється на раменах (*impulses capillos*), слідує констатація поета *auctaque forma fuga est* – прудкий біг Дафни тільки посилює хіть Аполлона.

Божество не було б божеством, якби через прикру любовну невдачу визнало себе переможеним. Якщо воно ніщо не допомагає домогтися свого, то у хід пускається насильство. Аполлон не може більше терпіти, йому набридло намарно розкидати улесливі слова (*non sustinet ultra perdere blanditas iuvenis dues*).

Кульмінаційним моментом у погоні за Дафною є промовиста паралель з гончаком і зайцем.

Але далі не хоче намарно

Німфу благи схвильований бог – з усе більшим завзяттям,

Чуючи опіки шалу любовного, рветься до неї.

Як серед вигону собаки, бува, запримітить

Зайця, й біжить, той – жадаючи здобичі, цей – порятунку,

Той – насідає, й здається, ось – ось у зубах буде мати

Здобич свою, вже неначе торкнувся її, витягши морду;

Цей – завагався: чи спійманий вже, але ноги тим часом

Все-таки мчать і вихоплюють зайця з-під самого зуба,

Так ото дівчині й бог: її страх жене, бога – надія

[Давня римська поезія 2000, 185].

Так само, як налитий кров'ю гончак женеться за зайцем, і той, наляканий вже не знає, чи він вже у зубах переслідувача, чи ще ні, так й Аполлон мов розпалений мисливець прагне будь-що наздогнати налякану Дафну і заволодіти нею як своєю здобиччю.

Символічно заєць пов'язується з жіночим божеством і плодючістю, відродженням життя, адже місяць співпадає з жіночим ментструальним циклом. Він виступає ще і як символ полохливості, незахищеності, а також символізує пильність, обережність, здатність швидко бігати. Надзвичайна плодючість і готовність до спарювання вивели його на рівень символу похитливості. Але водночас "білий заєць", зображений біля ніг Діви Марії, повинен був означати перемогу над чуттєвістю [Бидерман 1996, 90]. Овідій ще не міг цього знати і сцена погоні гончака за зайцем подана як варіант естетичної гри, так само як у попередній строфі вжито порівняння вовка з ягням, лева з ланню, орла з голубкою.

Коли Аполлон вже майже наздогнав Дафну, знесилена німфа побачила несподівано рятівну річку і стала благати батька, щоб він змінив її надто привабливу постать, яка так збуджує переслідувача.

Щойно мовила вона ці слова, як її суглоби стали німіти. Ноги стали вростати у землю, тіло вкрилося корою, волосся перетворилося на листя, а руки стали гіллям лавра і здійнялися до неба. Від її колишньої людської зовнішності до дерева переходить елегантність (*remanet nitor unus in illa*).

Майстерно передано реакцію Аполлона на перетворення Дафни. Він і далі продовжує жадати її, навіть коли вона перетворилася на лаврове дерево, продовжує обнімати її стан і відчувати биття її серця. Він палає пристрастю до Дафни; цілує лаврове листя. Аполлону здається, що він відчуває останні порухи людського тіла, прискорене биття серця німфи і мабуть вперше розуміє її екзистенційний страх. Овідій вже наче забув, що мовиться про божество.

Ймовірно, що Аполлон переслідував Дафну для того, аби оволодіти нею, підставою для цього служать його еротичні фантазії. Тому вона й тепер, перетворившись на дерево, ухиляється від його поцілунків. Хіазм (*oscula...refugit...oscula*) надає цій сцені промовистої візуальності.

Поліфонічний епітет *lingo* увиразнює процес перетворення Дафни. Після пережитого шоку, Аполлон звертається до лавра з патетичною промовою.

"Деревом будеш навіки моїм! У моєму волоссі
Лавром зав'єшся, кіфару мою й сагайдак мій прикрасиш.
Будеш вінчати латинських вождів, як лише Капітолій
Оклик почує гучний і побачить похід тріумфальний,
На Палатині, де Август живе, охоронниця вірна,
Станеш побіч дверей, де пишається дуб темнолистий.
Як мою молодість вічну прикрашують кучері буйні.
Так от і зелень твоя не пов'яне повік, не поблякне!

[Давня римська поезія 2000, 186].

Раз німфа не може бути його дружиною, то принаймні хай належить йому як лавр, що увічнуватиме переможців. Стиль цієї промови Аполлона нагадує за побудовою гімн (на це вказують потрійна анафора, суперлативи).

Аполлон повертається тепер до своєї божественної суверенності. Возвеличенням лавра він ніби компенсує насильство, заподіяне Дафні. І вона, здається, готова вибачити йому – у всякому разі дерево погідливо киває у такт його слів, якщо сприймати цей жест як примирення, як констатацію того, що Аполлон став пеаном для Дафни, оскільки примирив її з новою долею.

Художня творчість, символічна за своєю природою, оперує образами, алюзіями, метафорами і символами, які покликані викликати інтуїтивне розуміння, співпереживання і специфічну духовну працю читача, пов'язану із розгадуванням, "розкодуванням" авторського послання. У цьому сенсі творець-митець – завжди вносить свій вклад у збагачення символічного простору [Баешко 2010, 5] Власне міф, на який спирався поет, пояснював зв'язок між богом і лавровим деревом. Лавровому листю приписувалася не лише лікувальна сила, але й сила очищення від душевного бруду.

Останні рядки цієї сумної історії можна тлумачити й інакше. Якщо виходити з того, що у дереві вже немає нічого людського, то воно могло ворухити гіллям чисто випадково, від подуву вітру.

Аполлон і Дафна – трагічні постаті. Аполлон покараний Амуром за свою надмірну зверхність невдачею у коханні до Дафни.

Овідій надав цьому образу іронічності, виставивши його безпорадним перед силою стріли Амура. А Дафна? На ній теж лежить хоч й не пряма, але все таки провина за те, що трапилося. Байдужість і відраза до чоловіків, як це Овідій докладно пояснив у *Ars amatoria*, служить вираженням інстинктивного почуття страху жінки як біологічної статі. Власне, міф про Дафну перегукується з мотивом посвяти лавра дівам-весталкам, які дали обітницю дівочості. Тобто лавр символізує цнотливість і чистоту. Овідій модифікує міф, підпорядковує його своїй концепції естетичної гри. Адже чим жінка стриманіша у своїй поведінці, тим більш жаданою стає вона для чоловіка.

Втрата цнотливості може й принесла би Дафні визволення від специфічних жіночих комплексів, але з іншого боку, це сприймалося б нею як "деградація до нижчої форми життя". Вона не могла б вже тоді вести звичний спосіб життя. Ймовірно, що для цієї німфи більш прийнятним могла б бути якась інша форма перетворення.

Культ лавра, жіночого рослинного божества, був досить поширений у давнину. Але після цієї історії він цілковито злився з культом Аполлона, який для Овідія є передусім покровителем поетів, акторів і музикантів. Лавровий вінок для нього – символ нетлінності, безсмертя, перемоги, утвердження нового життя, справжнього, непідвладного часу таланту.

Статья посвящена освещению своеобразия осмысления Овидием истории любви Аполлона и Дафны как эстетической проблемы. Детально анализируется языковая игра, смена ритма, использования поэтических приемов любовной элегии, литургического гимна, античной драмы для воспроизводства разноплановой реакции Аполлона и Дафны на стрелы Амура. В заключении дается расшифровка символа лавра.

Ключевые слова: превращение, языковая игра, любовь, стрелы Амура, жанр, символ, любовная элегия, гимн, драма.

The article highlights Ovid's original interpretation of a love story between Apollo and Daphne as an aesthetic issue. The author pays attention to the language game, rhythm, devices of love elegy, literary hymn and ancient drama to illuminate a versatile behavior of Apollo and Daphne after they had been struck with love arrows. At the end of the article a symbol of "laurus" is interpreted.

Key words: transformation, language game, love, love arrows, genre, symbol, love elegy, hymn, drama.

Література:

1. *Баешко А.С., Гордиенко А.Н., Гордиенко А.Н.* Энциклопедия символов / Под ред. О.В. Перзашкевича. – Москва-Смоленск: Эксмо, 2010.
2. *Бидерманн Г.* Энциклопедия символов. – М., 1996.
3. *Гамильтон Эдит.* Мифы и легенды. Боги и герои древней Греции и Древнего Рима. – М.: Центрполиграф, 2003.
4. *Гете Й-В.* Собрание сочинений: В 10-и томах / Под общ. ред. Н. Вильмонта. – М.: Худ. лит., 1975–1978. – Т. 10.
5. *Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах:* Хрестоматія. – Львів: вид-во "Світ", 2002.
6. *Квятковский А.П.* Поэтический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1966.
7. *Леонардо Джакомо.* Нравственные очерки. Дневник размышлений. Мысли. – М.: Республика, 2000.
8. *Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А.* Боги и герои Древней Греции. – М.: Слово, 2002.
9. *Любкер Ф.* Реальный словарь классических древностей: В 3-х томах. – М., 2001. – Т.1.
10. *Ошеров С.А.* Пoesия "Метаморфоз" // Овидий. Метаморфозы. – М., 1977.
11. *Павсаний.* Описание Еллады. – М.: Ладомир, 2002. – Т. 2
12. *Парфений.* О любовных страстях / Перевод, статья и комментарий В.Н. Ярхо // Вопросы древней истории. – 1992. – №2–3. – С. 253–254.
13. *Тит Лукреций Кар.* О природе вещей / Фрагменты из Эпикура и Эмпедокла. – М.: Изд-во АН СССР, 1947. – Т. 2. – 664 с.
14. *Barnard Mary E.* The myth of Apollo and Daphne from Ovid to Quevedo: Love, Agen and the Grotesque. – Durham, 1987.
15. *Harzer Friedmann.* Ovid. – Stuttgart, 2002.
16. *Henneböhl Rudolf.* Lehrenkommentar zu Daphne – Narcissus – Pygmalion. Liebe im Spiegel von Leidenschaft und Illusion in Ovids Metamorphosen. – Buchners: Verlag, 2004.
17. *Nolzberg Miklas.* Ovids Metamorphosen. – München: Verlag CH-Beck, 2007.

КОНЦЕПТ ОБРАЗ У КЛАСИЧНИХ МОВАХ

Звонська Леся Леонідівна

д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається символічна полісемія та полексичність вираження поняття "образ" у давньоєврейській, давньогрецькій та латинській мовах. Концепт "образ" досліджується як в ужитковій та термінологічній автентичній мовній традиції, так і в європейському науковому та культурному лексиконі.

Ключові слова: концепт "образ", оптичний образ, ментальний образ, філософська термінологія, теологічна термінологія, класичні мови.

Актуальність нашої роботи зумовлена потребою дослідження античної спадщини у концептологічному вимірі, а також її адаптації та репрезентації у новому мовному та культурному середовищі. Лексика класичних мов, що входить як в загальноживаний обіг, так і в науковий – в широкому філософському значенні цього слова, – стає основою формування фундаментальних концептів не тільки греко-римської, але і наступної європейської культури. Філософський та теологічний інвентар класичних мов виражається у розгалуженій термінології, при цьому терміни охоплюють все різноманіття доступних античному користувачеві понять, які не завжди мають лексико-семантичні відповідники у сучасних європейських мовах.

Мета роботи полягає у тому, щоб дослідити лексикалізацію концепту "образ" на матеріалі класичних мов в аспекті полісемантичності та полілексичності поняття.

Предметом дослідження є лексико-семантичні особливості поняття "образ" у загальному значенні та у філософському і теологічному дискурсі.

Об'єкт дослідження – мовна референція концепту "образ" в давньоєврейській, давньогрецькій та латинській мовах.

Наукова новизна полягає в дослідженні класичної лексики, яка використовується у сфері великих пізнавальних, евристичних, і практичних, або прикладних знань, її надходження у науковий обіг не лише у ситуації часу її виникнення, тобто автентичної мовної традиції, але й у часовому поступальному розвитку європейської цивілізації.

Наукові результати. Слова, якими античні греки позначали образи, містять в собі архаїчні уявлення, сліди яких можна побачити у філософських рефлексіях. Слово τὸ εἶδωλον (етимологічно пов'язане з аористною формою εἶδον від дієслова ὀράω *бачити*) – це відображення речі, її двійник, візуальний носій ілюзій. Під цим словом греки розуміли зображення в дзеркалі або на малюнку, статую, образи померлих (Ном. Од. XI, 476), наприклад, образ-двійник Єлени, створений Герою (Eur. El. 33). Крім того, τὸ εἶδωλον позначало подобу, видимість (εἶδωλον τῆς ἀρετῆς), уявний образ, уяву, мрії (τὰ φαινόμενα εἶδωλα καθεύδοντι; εἶδωλα τῶν νοούμενων). Похідні композити мають красномовну семантику: εἶδωλοποίησις *вигвір уяви, образ*; εἶδωλοποιία *створення образів* (ἢ τῶν γραφέων εἶδωλοποιία *живопис*); εἶδωλοποιός *художник*; εἶδωλοποιικός, εἶδωλουργικός *той, хто створює образи* (якщо домислюється слово τέχνη *образотворче мистецтво*). Епікур використовує множину цього слова

εἰδωλα для позначення тонких оболонки атома, що випускаються поверхнею атома і проникають в око для візуального сприйняття речей та породжують ментальний образ – φαντασία (Ер. Ad Нер. 46, 9).

На початку Книги Буття (Бут. 1:26–27) мова йде про створення людини "в нашому образі (בצלמנו) як нашу подібність (כדמות)". Єврейське слово מַלְאָךְ походить від кореня, що має значення "різати", і позначає скульптуру, статую, в першу чергу для культового використання, – те, що пророки назвали "ідолом" з того часу, коли культ був зосереджений в єдиному Єрусалимському Храмі. Корінь іншого слова לַמַּדְבָּר позначає "бути подібним", а саме слово має значення "копія, відтворення". Крім того, прийменник при першому слові передбачає постійне володіння, а сполучник при другому вислові вказує, що статус образу сам по собі є метафоричним. У перекладах Біблії єврейському слову *selem образ* відповідає грецькі слова εἰδωλον і εἰκὼν, латинське *imago*, німецьке *Bild* [8; 10]. Через своїх конотацій оманливої безсутнісної видимості слово εἰδωλον іноді набувало негативного значення – "ідол" (2 Цар. 17:12), а у візантійські часи іконоборці називали іконошанувальників "ідолопоклонниками". При хрещенні Київської Русі святим Володимиром відбувалося масове знищення ідолів, що уособлювали язичницьке багатобожжя.

У християнській теології розрізняється, з одного боку, образ, який відноситься до природи людини і не може бути втраченим, а з іншого боку, подібність, вражається і пошкоджується гріхом. Ідея про рятівну ікономію, що забезпечує покаяння, присутня вже в ранніх Отців церкви: її наводить Іриней у творі "Проти ересей" (V, 16, 2), Августин у трактаті "Про Трійцю" (XIV, IV, 6), від них вона перейшла до Середньовіччя (напр., Св. Бернар "Коментар на Пісню Пісень" 82, 7–8).

Слід відзначити, що етимологічно споріднені до εἰδωλον слова εἶδος і ἰδέα сприйняли значення не ілюзорності, але прекрасної і справжньої форми, що втілюється в ідеях Платона (Pl. Kpat. 389 b). У загальноновживаній лексиці τὸ εἶδος мало значення *вид, вигляд, зовнішність*; у Гомера зустрічається на позначення краси (εἶδος καὶ φρένες); але найчастіше використовувалося в значенні: *характер, рід* (τοῖς εἶδεσι διηλλαγμένα різнорідні речі), *спосіб, спосіб дії* (ἐπὶ τοῦτο τὸ εἶδος τρέπεσθαι *вдаватися до цього способу*), *спосіб правління, державний устрій* (ἐναντίοι ὄντες τῷ τοιοῦτῳ εἶδει *будучи супротивниками цього політичного ладу*). У логіці τὸ εἶδος означає *вид* (Платон, Аристотель, Плутарх, Секст Емпірика), *форма* (Аристотель).

Окремого дослідження потребують терміни деривати від *verba videndi*, що починають як процес бачення, узріння реально існуючих об'єктів, так і видіння уявлення, віртуальні образи. У класичну добу переважає семантика здатності бачення (у Аристотеля: ὄρασις λέγεται ἢ τῆς ὀψεως ἐνεργεία *баченням називається зір в діяльності*), в койне простежується метафоризація поняття (Новий Завіт: εἰδὼν τι ὡς ἐν τῇ ὄρασει *я побачив щось неначе у видінні*).

Широко розповсюдженим поняттям служило і слово εἰκὼν, дериват від дієслова εἴκω бути схожим. На відміну від εἰδωλον, дзеркального образу або фантома, що передує портретному зображенню, εἰκὼν передає значення образу-портрета, апелює

до наслідування реально існуючого (звідси звичне нам слово "ікона"). Художник-портретист називався *εἰκονοποιός* на відміну від художника взагалі *ζωγράφος*. Того самого кореня **ἔικω*- слова *εἴσκω* *уподібнювати, робити схожим, порівнювати* і *εἰκάω* *уподібнювати, представляти за допомогою образу, допускати, припускати*. Похідні від *εἰκάω* вказують на смисловий зсув від образу і подоби до припущення і порівняння, *εἰκασία* може позначати, наприклад "образ" (Xen. Memor. 3,10, 1), "припущення" віщунів (Pl. Polit. 534 a) або лікарів (Hipp. De morb. 1), τὸ *εἰκαστικόν* "здогадка" (Luk. Al. 22); аналогічні значення відзначаємо у іменників τὸ *εἰκασμα*, ὁ *εἰκασμός*. Субстантивований прикметник *εἰκαστική* (sc. *τέχνη*) означає "образотворче мистецтво", граматичний термін *εἰκαστικός* перекладається як "той, що виражає припущення або сумнів", і, нарешті, загальноживаний прикметник *εἰκαστός* – "схожий, подібний".

П. Шантрєн вказує, що до поняття образу чи подоби належить семантична група, що стосується інтелектуального і морального уявлень [Chantraine 1968, 355]. Прикметник *ἐπιεικής* *належний, відповідний* та іменник *ἐπιεικεία* вживаються як поняття на позначення моральної чистоти і порядності. В Аристотеля *ἐπιεικεία* використовується і в значенні "справедливість" як чесноти чесної людини і на протилежну *δικαιοσύνη* – загальної облігаторної справедливості законів (Arist. Eth. Nik. V, 14). Платон у "Софісті" розрізняє два різновиди живописного мімесису: *μίμησις εἰκαστική* – відтворення зразка, зберігаючи його пропорції і кольори; це – мистецтво копії, адекватної оригіналові, та *μίμησις φανταστική* – деформування реальних пропорцій та кольорової гамми у творах великого розміру, що споглядаються здалеку (Pl. Soph. 235 d – 236 c).

Субстантивований дієприкметник перфекта τὸ *εἰκός* *розумне, справедливе* (Геродот, Фукидід, Платон), *ймовірне, правдоподібне* (Софокл, Платон, Аристотель). Аристотель у "Поетиці" (9, 1451 a) стверджує, що поет має говорити не про те, що відбувається (τὰ γινόμενα), а про те, що могло б відбутися як правдоподібне або необхідне (κατὰ τὸ εἰκός ἢ κατὰ τὸ ἀναγκαῖον), саме тому поезія видається більше філософською та доброчесною (φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον), ніж історія (9, 1451 b). Тому, на думку Аристотеля, *ἀδύνατα εἰκότα μᾶλλον ἢ δυνατὰ ἀπίθανα* *неможливе правдоподібне краще, ніж можливе правдоподібне* (Arist. Poet. 24, 1460 a).

Платон, розглядаючи різні моделі мімесиса, представляє *εἰκὼν* як адекватне відтворення, яке точно відтворює оригінал (Pl. Soph. 235 d). Таке розуміння перегукується із вживанням слова у християнській літературі: в Новому Завіті про Христа сказано, що він є *εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου* *образом невидимого Бога*; в перекладі Ієроніма це звучить як *imago Dei invisibilis*. Патристична література зберігає ужиток цього поняття також на позначення мисленого уявлення про об'єкт: *τίμι μέντοι καὶ παρεϊκάσας τῶν παιδεύσεων ἐκατέραν, τῆς εἰκότος ἂν τύχοις* *з чим можна порівняти ці дві науки, щоб отримати переконливий образ кожної* [Migne 1885, 705; Звонська 2006, 258].

Антонімом цьому поняттю у Платона виступає *φάντασμα* (від дієслова *φαίνομαι* *з'являтися, показуватися, представлятися* та його похідного *φαντάζομαι* *представлятися, уподібнюватися, здаватися*), яким філософ визначає твори художників, що представляють речі не такими, якими вони є насправді, а такими, якими вони нам видаються (Pl. Soph. 236 b). Поняття *φάντασμα* вказує на дивовижну схожість, практично правдоподібність, свого роду оптичну ілюзію. Воно входить до числа понять, якими оперують у міркуваннях про небуття, яке вбачають у тому, чого немає насправді: *εἶδωλα, εἰκῶνα, μμήματα, φαντάσματα* (Pl. Soph. 241 e). Цим терміном-грецизмом послуговується і Фома Аквінський, вводячи його до кола гносеологічної проблематики із семантикою "уявлення": *quod est in intellectu possibili non est in phantasmatis, sed magis a phantasmatis abstracta te, що є в можливісному інтелекті, існує не в уявленнях, а радше як відділене від уявлень* (Th. Aquin. Comp. 1, 85). Цю ж семантику передає етимологічно споріднене слово *φάντασις* *бачення*, тоді як *φαντασία* крім цього ж сенсу набуває значення психічного образу, враження, уявлення: *φαντασία καὶ ἀλοθής уявлення і чуттєве сприйняття* (Платон), *ἡ φαντασία ἐστὶν ἀλοθής τις ἀσθενής уявлення є якимось ослабленим сприйняттям* (Арістотель).

Дзеркальне відображення позначається і окремим словом *ἡ ἔμφασις* (від дієслова *ἐμφαίνω* *показувати, відображати*). Розвиток і метафорика семантики його така: *видимість* (у Плутарха *ἔμφασις καὶ δόκησις ἐπιπόνου χρείας ποιεῖν прикидатися страшно зайнятим*); Діодор Сицилійський так описує кліматичні умови Ефіопії: *οὐτε πάγος οὐτε ψύχος οὐθ' ὄλως χειμῶνος ἔμφασις γίνεται немає ні інію, ні морозу, ні взагалі жодних ознак зими*); *огляд, виклад, роз'яснення* (*διὰ τῆς καθολικῆς ἐμφάσεως із загальноприйнятої точки зору*); *мораль* (у байках); в риторичі слово набуло значення терміну на позначення виразності, підкресленості – емпфаза. Арістотель використовує його в "Метеорологіці" для пояснення оптичного ефекту відображення або заломлення [Opticae Thesaurus 1972, 107].

Серед лексики для передачі концепту образу цікавим є грецьке слово *ὁ τύπος* (від дієслова *τύπτω* *бити, вдаряти, вражати*). Основне його значення – удар (*τύπος καὶ ἀντίτυπος удар і удар у відповідь*), і як наслідок удару *слід, відбиток*: *τύποι πληγῶν сліди ударів* (Плутарх), *τύποι σφενδόνης відтиски перстня* (Евріпід), *τύποι γραμμάτων писемні знаки* (Плутарх); *різьба, скульптура*: *χρυσέων ξοάνων τύποι золоті статуї* (Евріпід); *форма, зразок, тип*: *τοῦ αὐτοῦ μετέχειν τύπου мати ту ж форму* (Платон), *τύπον τινα λαβεῖν тис осягнути що-небудь у загальних рисах* (Платон). До цього слово звертався Демокріт, пояснюючи зображення в дзеркалі через образ-відбиток (Arist. De sen. 437 b), Платон у "Тимей" говорить про дзеркало, яке приймає у себе відбитки речей (*τύποι*) і дає побачити їх образи (*εἶδωλα*). Ще більш показовою виявляється семантика створення образу, яка простежується в похідних словах від *τύπος*: у дієслові *τυπῶ* *надавати форму, формувати* (*μμήματα τυπωθέντα відтворені зображення, τὰ τετυπώμενα статуї*); в іменників *τύπωμα, τύπωσις* позначають як *відбиток, відтиск*, так і *відображення, враження*.

Окремим аспектом можна виділити поняття "образ" у поезії та риторичі (порівняй, *поетичний образ*), яке є перекладом грецьких понять ἡ τροπή, ὁ τρόπος, в етимології котрих не простежується зв'язку з лексичною семантикою образу, а також поняття σχῆμα, полісемантичність якого містить значення, що репрезентують концепт "образ": οὐ σχῆμασι, ἀλλ' ἀλήθειᾳ *не вдавано, а насправді* (Платон), σχῆματι ξενίας *під виглядом гостинності* (Плутарх) τὰ σχήματα σχηματίζεσθαι *приймати вигляд* (Платон).

Для передачі поняття образу латинська мова також має велику лексичну палітру, хоча й не таку яскраву, як грецька. У ряді слів (simulacrum, figura, forma, effigies, pictura, species), які лише приблизно і частково передають метафорику грецьких слів виділяється слово imago як найбільш емке і тотожне концепту "образ". У першу чергу мова йде про статую або портрет (С. Fam. V, 1,7), про воскові маски предків (С. Verr. II, 5, 36). У Вергілія imago позначає двійників, тіней померлих (V. Ae. 654) або примар (IV, 773), Лукрецій так називає дзеркальне відображення (Lcr. De rer. 4, 156). Віддієслівний іменник imago (від imitor *наслідувати, відтворювати, зображати, представляти*) розширив своє семантичне поле в порівнянні з вихідним дієсловом. Це і "статуя" (imago ficta *статуя, imago picta картина*), imago mortui *привид померлого, imagines majorum портрети предків*, звідси прислів'я – non habere imagines *не мати славних предків, досл. не мати портретів, мається на увазі предків*), "зображення, опис, образ" (imagines temporum meorum *картина моїх часів, imago somni сновидіння*), "відображення, відтворення" (imago tabularum *копія таблиць*), "видимість, вид" (imago pacis *видимість миру*), і нарешті, – "уявний образ, уявлення, поняття, ідея": у Цицерона: imagines extrinsecus in animos nostros *ігтупнунт уявлення проникають у наші душі ззовні*.

Але все ж у семантиці imago переважає сенс відображення реальної речі, недарма Цицерон цим терміном перекладає епікурівське поняття εἰδωλα на позначення матеріальних частинок-образів, що потрапляють в око і дозволяють бачити предмети, хоча Лукрецій для пізнавальних образів використовує поняття simulacra. Слово simulacrum (від дієслова simulo *робити схожим, уподібнювати, зображати, відтворювати, представляти, приймати вигляд*) вживається з такими конотаціями: simulacra deorum *статуї богів* (Цицерон), simulacra belli *видимість військових дій, військові маневри* (Светоній), simulacrum parentis *тінь батька* (Овідій), simulacrum Creusae *привид Креуси* (Вергілій), simulacra somni *сновидіння* (Овідій), simulacrum viri *характеристика людини* (Лівій).

Внаслідок схожості між imago і тією річчю, чийм зображенням воно є, його значення розходиться по двох протилежних напрямках: істинної подоби, як, наприклад, син є портретом батька (С. Fam. VI 6, 13), або оманливого уподібнення, наприклад, присвоєння зовнішності іншої людини (Pl. Mil. glori. 151). Крім того, це слово часто використовується в образній мові: "обличчя – дзеркало душі" (С. De orat. III, 121), "амбіції надягають маску скромності" (Т. Hist. IV, 86). Цікавим семантичним зсувом у розвитку поняття imago є його інтеріоризація, коли говорять, що приємні речі (Т. Ann. II, 53) або відсутній друг (Pl. Ep. VII, 5,1) виникають в пам'яті.

Августин намагається цим досить таки вузьким поняттям передати матеріальне відображення на позначення ментальної репрезентації. У X книзі "Сповіді" він аналізує те, що називає "палацом пам'яті"; ця метафора передає ідею вмістилища образів (*imagines*) чуттєвих вражень, розташованих по слуховим, зоровим і ін. класах. Він заглиблюється в дослідження пам'яті про науки, про почуття, про спогади, про забуття: яким чином забуття може перебувати в пам'яті, якщо вона сама є забуттям, відтисненим в нас (*Aug. Con. X, 13–25*). У цьому можна побачити спробу подолати уявлення про ментальний образ як чіткий відбиток свого зразка. Сакральний термін "подоба" розширює інтерпретацію *imago*, оскільки ідея, за якою людина була створена за образом Бога, змушувала осмислювати подібність не лише в термінах копії, а й у термінах аналогії [*Vocabulaire 2004, 603*].

Подальша еволюція оптики значно ускладнила експансію терміна *imago*. Якщо відповідно до теорії Епікура, образ через повітря потрапляє всередину очей і тіла, то відповідно до гіпотези випускання зорового потоку, на якій базувалася пізніша антична оптика, саме зір забезпечувало контакт із зовнішнім об'єктом. Образ, відбитий в дзеркалі, набуває власного наповнення, наділяючи технічним і однозначним визначенням. У трактатах з оптики з'являються такі визначення: *forma comprehensa in corpore polito nominator imago форма, сприйнята в відполірованому тілі, називається образом* (*Opticae Thesaurus Alhazeni libri VII, 125*); *imago dicitur forma in speculo comprehensa образом називають форму, сприйняту в дзеркалі* (*Opticae Thesaurus Vitellonis libri X, 190*).

Окремо слід сказати про слова-рефлекси техніки репродукції, створення образів-портретів: *figura, forma, effigies, pictura*. Поняття *figura* (від дієслова *figo формувати, ліпити, прикидатися*) багатомірне: це і "зовнішній вигляд", "обрис" (*figura lapidis обриси каменю, figura navis форма корабля*), "зображення" (*figura hominis зображення людини*); у Лукреція простежується значення ілюзорності образів: *figurae mirae simulaeque dивні видіння і примари*. Паралельно з вербалізацією концепту "образ" слово *figura* вживається як термін у різних областях знань: у граматиці (форма відмінка), в математиці (фігура), в риториці (фігура, мовний зворот), у стоїчній філософії (прообраз, ідея).

Етимологічно родинне йому слово *effigies* (від дієслова *effingo*) передає семантику як образів видимого світу, так і віртуальних образів-вражень. Поняття *effigies* служить для позначення портретних зображень (*effigies Jovis ac Junonis зображення Юпітера і Юнони, effigies saxea скульптурне зображення, effigies cerea лялька*), дуже часто вживається для опису образів-примар (у Светонія, Плінія Молодшого, Овідія); Цицерон використовує це поняття в значенні "зразок", "ідеал" (*effigies justii imperii ідеал справедливої влади, effigies perfectae eloquentiae зразок красномовства*).

Поняття *forma* надає образу статусу ментального сприйняття речі в строгому, науковому розумінні. З усіх розглянутих слів термін *forma* має найбільш широку семантичну палітру і в той же час він закріпився в новоевропейських мовах, не вимагаючи перекладу. У класичній латині налічується майже два десятки його значень. Найбільш розхожими можна вважати такі загальноновживані значення:

"вид, форма" (*forma agri форма поля*), "образ" (*forma humana людський вигляд*), "зовнішність, краса" (*forma muliebris жіноча краса*), "зображення, малюнок, креслення" (*formis in arenis describere малювати на піску*), "характер, організація" (*forma pugnae характер битви*), "начерк, проект" (*forma senatus consulti проект рішення сенату*), "явлення", "бачення" (*forma deorum явлення богів*), "оздоблення" (*forma picturae рама картини*), а також термінологічно закріплені, наприклад, *форма слова, імператорський указ*.

В епоху Просвітництва, паралельно з прогресом оптики, поняття образу набуває нових напрямків у своєму розвитку. Для літературно-мистецької діяльності Ф. Юніус у своїй книзі "De pictura veterum libri tres" (1637 р.) наводить таке визначення: *для графіків imago означає у певному сенсі і те, що є результатом imitation* [Vocabulaire 2004, 603]. Використовуючи термін imago, І. Кеплер змінює його розуміння і на відміну від pictura малюнка описує його як подобу речі, яка est composita ex specie coloris vel lucis reali, atque quantitativis intentionalibus складається з реальних світлових і кольорових образів та інтенціональних кількостей (Ad Vitellionem Paralipomena III) [Kepler 1939, 60]. Р. Декарт у IV книзі своєї "Діоптрики" вказує, що для ментального образу не обов'язковою є подібність з об'єктом [Descartes 1966]. У сфері внутрішнього життя класична рефлексія переходить від образу-портрета до образу-знаку; модель мови стає настільки ж вживаною як модель відтиснення або дзеркала. Термін imago переходить у сферу зоології, позначаючи певну фазу розвитку комахи під час метаморфоз, а завдяки З. Фрейду входить в лексикон психоаналізу, використовуючись у всіх мовах в латинському написанні [Vocabulaire 2004, 605].

Таким чином, в античному світі образ як безпосередньо видиме та уявне одночасно був і не був реальністю, тому символічна полісемія поняття "образ" у класичних мовах і досьогодні зберігає його екзистенціальну амбівалентність. З усього вище викладеного можна зробити деякі узагальнюючі висновки, головним з яких можна вважати констатацію універсальності вихідних античних концептів культури, які отримали подальший розвиток у широкому європейському культурному контексті. Сучасна світова культурна практика виходить з повсякденного побутування цих концептів на рівні кожної конкретної європейської мови.

В статье рассматривается символическая полисемия и полилексичность выражения понятия "образ" в древнееврейском, древнегреческом и латинском языках. Концепт "образ" исследуется как в общеупотребительной и терминологической автентичной языковой традиции, так и в европейском научном и культурном лексиконе.

Ключевые слова: концепт "образ", оптический образ, ментальный образ, философская терминология, теологическая терминология, классические языки.

The article considers the symbolic polysemy and polylectic of the expression the concept of "image" in Hebrew, Ancient Greek and Latin languages. The concept "image" is investigated as in the vernacular and terminological authentic linguistic tradition, and in the European scientific and cultural lexicon.

Key words: concept of "image", optical image, mental image, philosophical terminology, theological terminology, Classic languages.

Література:

1. *Василій Великий*. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – К.: Свічадо, 2006. – 312 с.
2. *Augustinus Aur.* Confessiones / A. Augustinus. – Paris: Éd. Les Belles Lettres, 1925. – XL + 340 p.
3. *Chantraine P.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque / P. Chantraine. – Paris: Éd. Klincksieck, 1968. – XVIII + 608 p.
4. *Descartes R.* La Dioptrique / R. Descartes. – Paris: J. Vrin, 1966. – Vol. II. – XVI + 252 p.
5. *Ernu A., Meillet A.* Dictionnaire étymologique de la langue latine / A. Ernu, A. Meillet. – 4-e éd. augm. J. André, Klincksieck, 1994. – 834 p.
6. *Kepler J.* Gesammelte Werke / J. Kepler. – 2 Bd. – Munich, 1939. – XXXII + 904 S.
7. *Liddell H.G., Scott R.* Greek-English Lexicon / H.G. Liddell, R. Scott. – Oxford, 1968. – 2042 p.
8. *Migne J.-P.* Patrologiae cursus completus. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. – 1848 p.
9. *Novum Testamentum Graece* / Ed. E. Nestle, K. Aland. – Stuttgart: Bibelgesellschaft, 1987. – 918 S.
10. *Opticae* Thesaurus. – Jonson Reprint corporation, New-York-Londres, 1972. – XXI + 760 p.
11. *Septuaginta* / Ed. Rahlfs A. – Stuttgart, 1979. – LX + 942 p.
12. *Vocabulaire Européen des philosophies* / Dir. Cassin B. – Paris: Éd. du Seuil, 2004. – 1642 p.
13. *Vulgata* / Biblia Sacra juxta vulgatam versionem. – Deutsche Bibelgesellschaft, 1994. – XLIV + 1980 p.

ОСОБЛИВОСТІ РЕЧЕННЕВИХ СТРУКТУР З ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИМИ ЗНАЧЕННЯМИ

Шинкарук Василь Дмитрович

д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано особливості реченневих структур з емоційно-оцінними значеннями, обґрунтовано сутність категорії емотивності; досліджено формальні показники вираження емоційних дескрипторів у реченневих структурах; проаналізовано вигуки як засоби вираження емоційності та обґрунтовано вплив семантичного оточення на зміст реченневих структур з емоційно-оцінними значеннями у латинській мові.

Ключові слова: емоції, категорія емотивності, емоційно-оцінне значення, емоційні дескриптори, лексико-граматичні маркери, сегментні засоби оформлення реченневих структур.

Актуальність теми наукової статті зумовлена недостатнім дослідженням й суперечливим трактуванням категорії емотивності в лінгвістичній традиції, потребою наукового перегляду її з позиції граматичної теорії, що дасть змогу встановити межі та потенціал реченневих структур з емоційно-оцінними значеннями на тлі синтаксичної системи латинської мови.

Актуальним у латинській мові є багатоаспектний аналіз реченневих структур з емоційними дескрипторами у взаємозв'язку їхніх формально-синтаксичних і функціонально-семантичних реалізацій, оскільки своєрідність цих одиниць виявляється на комунікативно-прагматичному рівні, де диференціюючу роль, окрім інтонації, відіграє комунікативна настанова, що корелює з функцією.

У контексті багатоаспектного аналізу реченневих структур актуальності набуло й питання про сутність вигуків як лексико-граматичних маркерів, з якими тісно пов'язане питання про вираження емоцій у мові, що постає передусім як проблема засобів реалізації.

Визнання за емотивною функцією провідної ролі у регулюванні поведінки людини дало поштовх до розвитку лінгвістики, що вивчає емоційний елемент і одержала статус лінгвістики емоцій. У плані вивчення категорії емотивності актуальним є дослідження способів вербалізації емоцій і особливостей формування відповідної термінології, що спричинює певні труднощі.

Метою наукової праці є цілісний аналіз формальних, структурних і функціонально-прагматичних особливостей реченневих структур з емоційно-оцінними значеннями та обґрунтування категорії емотивності на тлі синтаксичної системи латинської мови.

Об'єктом дослідження є речення, які характеризуються чітко вираженою емоційною й експресивною специфікою, своєрідною синтаксичною побудовою й оформленням, вимовляються особливим, підвищеним тоном, так званою окличною інтонацією.

Предметом дослідження є комплекс мовних засобів, що використовуються в латинській мові для реалізації реченневих структур з емоційно-оцінними та емоційними значеннями.

Наукова новизна полягає в тому, що на принципово нових засадах виокремлено речення з емоційно-оцінними значеннями, виділено окрему категорію емоційних реченневих структур, вмотивовано розмежування емоційно-оцінних та емоційних реченневих структур, обґрунтовано принципи їх структурної й функціональної диференціації.

Зв'язок роботи з важливими науковими і практичними завданнями. Дослідження пов'язане з вирішенням актуальних питань функціонального, семантичного й емоційно-експресивного синтаксису.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві досі спостерігаємо нечітке розмежування понять "оцінний", "емоційний" та "експресивний" і відповідно понять "оцінність", "оцінка", "емоційність", "експресивність" тощо. Найчастіше ототожнюють поняття "оцінний" та "емоційний", що цілком зрозуміло, адже суб'єктивна оцінка ґрунтується на різних виявах емоцій людини. Нерідко ці поняття об'єднуються в одне, унаслідок чого постав термін "емоційно-оцінний", емоційно-оцінні (одиниці, елементи, слова, назви, утворення, лексеми тощо), емоційно-оцінне (забарвлення, значення) і т. д.

Провідні лінгвісти різних мовознавчих шкіл і напрямів здійснили чимало глибоких та різноаспектних студій елементів мовної структури, що виражають емотивність, висловили цікаві спостереження про особливості реченневих структур з емоційно-оцінними значеннями, їх семантики і формально-граматичного вираження, чим заклали підвалини для нового функціонального інтерпретування. Так, у працях Д.М. Овсяннико-Куликовського, О.М. Пешковського, В.А. Богородицького, Л.А. Булаховського, В.І. Шаховського, О.О. Шахматова, А.С. Богуславського та ін. досліджено формальні показники речень з особливою емпатичною інтонацією. У лінгвістиці ще й досі існує чимало проблем, пов'язаних із з'ясуванням синтаксичної природи емоційно-оцінних конструкцій та їх класифікації. Більше того, ґрунтового опису їх функціонування у латинській мові немає.

Сутність та обсяг категорії емотивності тлумачаться дослідниками по-різному. Тому це питання потребує перегляду та уточнення.

Наукові результати. Першим кроком на шляху до розв'язання зазначеного питання є з'ясування сутності поняття "емоції". "Емоції (від лат. *emoveo, movi, motum, ēge* – потрясаю, хвилюю) – суб'єктивні реакції людей і тварин на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників, що проявляються у вигляді задоволення чи незадоволення, радості, страху тощо. Супроводжуючи практично будь-які прояви життєдіяльності організму, емоції відображають у формі безпосереднього переживання зміст явищ та ситуацій і служать одним із головних механізмів внутрішньої регуляції психологічної діяльності й поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб (мотивації)" [ФЭС 1983, 795]. Отже, все життя людини проникнуте емоціями, "...без "людських емоцій" ніколи не було, немає й бути не може людського пошуку істини" [Добрунова 1988, 13].

Основні положення лінгвістичної теорії емоцій переконують у тому, що емотивна функція мови має право на виділення й визнання її як однієї з основних функцій.

У плані вивчення категорії емотивності актуальним є дослідження способів вербалізації емоцій і особливостей формування відповідної термінології, що спричинює певні труднощі.

Зазначимо, що категорія емотивності має дискусійний характер. Хоч її статус як категорії визначений дослідниками, але змістовна природа достатньо не розкрита, до кінця не оформлений термінологічний апарат. По-різному вчені визначають і обсяг емотивності. Існує вузьке й широке розуміння цієї категорії. У вузькому значенні емотивність співвідносять із експресивною емотивною лексикою або ототожнюють із конотацією, у широкому – вона розуміється як така, що охоплює усі мовні засоби, які виражають емоції, тобто реалізується одиницями різних рівнів. Ми поділяємо кваліфікацію категорії емотивності як такої, що знаходить реалізацію в одиницях усіх рівнів мови.

Залежно від способу вербалізації емоцій (номінація, експресія, дескрипція) у сучасній лінгвістиці розглядають знаки, що служать для їхнього вираження, і знаки, що використовуються для опису емоцій. Існують різні погляди щодо цих знаків мови. Так, В.І. Шаховський розмежовує знаки, що безпосередньо виражають емоції, і знаки, що називають емоції. На його думку, емотивами є знаки, що прямо виражають емоції, тобто "емоційна лексика". Знаки ж, які називають емоції, або "лексика емоцій", не є емотивами [Шаховський 1987, 94–95].

Емоційне значення, безперечно, характеризує й речення. Ще в середині 30-х років В.Г. Адмони висловлював думку про граматичне емоційне значення, властиве реченню в цілому, і вважав емоційність одним із аспектів речення [Адмони 1968, 233–234].

Досить складним є процес позначування емоцій. Очевидно, мав рацію Ш. Баллі, коли писав, що "...навіть у наш час спроба охарактеризувати мову як засіб вираження почуттів і емоцій може видатися ризикованим наміром: тут можна діяти тільки навмання і складно уникнути численних помилок" [Баллі 1955, 189].

Почуття тільки тоді набувають значення для лінгвістів, коли вони виражені мовними засобами. Слід зазначити, що дослідники надають перевагу термінам "емоції" і "почуття" як еквівалентним позначенням дійсних психологічних станів, переживань, відчуттів.

У мовній картині світу віддзеркалений емоційний світ людини, що реалізується в розмаїтті арсеналів мовних засобів, покликаних позначати й виражати емоції. Є два шляхи вираження емоцій у мові: 1) вони відображаються в мові як емоційний супровід, емоційне забарвлення, що виникає в результаті проникнення в мовлення емоційного стану мовця у вигляді його емоційних оцінок; 2) емоції віддзеркалюються мовними знаками як об'єктивно існуюча реальність, подібна до будь-якої іншої конкретно спостережуваної реальності.

У процесі мовного опосередкування емоційність (емоції) як психічне явище трансформується в емотивність (емотиви), що є мовним явищем, за допомогою одиниць усіх рівнів мови – фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного. Наприклад: *O maria Nertuni! Rem non modo visu foedam sed etiam auditu!* (С. Phil. 2. 63); *Pro di immortales, tempestatem quojusmodi Neptunus nobis nocte hac misit proxuma!* (Pl. Rud. 83); *Vtinam tam facile eum florentem et honoribus et gratia regere ac*

tenere possimus quam facile adhuc tenuimus! (C. Fam. 5. 19. 7); *Pro deum, popularium omnium, omnium adolescentium clamo, postulo, obsecro, oro, ploro atque inploro, fidem!* (Caecil. Com. 211).

Мовець може вибрати будь-який спосіб вираження емотивності: номінацію (назва почуття), дескрипцію (опис внутрішнього стану), експресію (вираження почуття за допомогою одиниць усіх рівнів мови). Напр.: *Si vero Academiam veterem persequatur, quam erit illa acute explicanda nobis!* (C. Ac. 1. 2. 7) – *Якщо ми будемо йти за традиціями старої Академії, як широко вона перед нами відкривається!* *Valeant, cives mei, valeant! Sint incolumes, sint florentes, sint beati!* (C. Mil. 34. 93) – *Нехай живуть мої громадяни, нехай живуть, нехай не знають лих, нехай процвітають, нехай будуть щасливими!* *Haec erunt villici officia: disciplina bona utatur; feriae servantur!* (Cato R. R. 5. 11) – *У наглядача будуть такі обов'язки: нехай керується знаннями, нехай доглядає за тваринами!* *Nihil agis, dolor!* *Quamvis sis molestus, nunquam te esse confitebor malum* (C. Tusc. 2. 25. 61) – *Ти нічого не вдіси, о біль!* *Навіть якщо ти є важкою, я ніколи не визнаю, що ти є лихом.* *Ei misero mihi!* (Ter. Heaut. 234) – *Ох я нещасний!* *Vae miserae mihi!* (Pl. Am. 741) – *Горе мені нещасному!* *Foederis heu taciti!* (Prop. 4. 7. 21) – *О, таємна змова!*

Вдаючись до засобів фонетичного рівня, що служать експресивному способу вираження почуттів, мовець використовує речення, неодмінною умовою якого є підвищення тону, або оклик. Напр.: *Si vis amari, ama!* (Seneca) – *Якщо хочеш, щоб тебе любили, люби сам!* *Videte, ut hoc iste correxerit!* – *Подивіться, як він буде це робити!* *Macte vino inferio esto!* (C. Att. 12. 6. 2) – *Хвала жертовному вину!*

На особливу інтонацію звернув увагу свого часу ще О.М. Пешковський: "Оклична інтонація перетворює одиниці, що відповідають реченням питальним, спонукальним, розповідним, в емоційні речення. Вона є засобом вираження емоційної сторони мови. Це її основна й, слід гадати, споконвічна функція" [Пешковський 1959, 177–178].

Водночас оцінка не завжди передбачає емоційне забарвлення, вона може бути як емоційною, так і раціональною.

В останні десятиріччя з'явилися спеціальні лінгвістичні праці, автори яких вивчають оцінку як одну із категорій модусу [Шинкарук 2002, 60]. Речення, які виражають оцінку чи інші види модальності, містять дескриптивний і недескриптивний компонент, тобто модальний, де перший з'ясовує суть однієї або кількох можливих справ, а другий подає їх оцінку.

Аналіз співвідношення понять оцінність, модальність, емоційність, експресивність дає нам змогу кваліфікувати оцінність як модусну категорію, що виражає авторське позитивне чи негативне ставлення до диктуму в цілому або до якогось із його елементів.

За нашими спостереженнями, автори значно частіше передають оцінку за допомогою емоційно-оцінних модусних категорій (див. рис.1.), що характеризують диктумний зміст речення в аспекті емоційного ставлення адресанта до того, про що повідомляється.

Рис. 1. Класифікація емоційно-оцінних модусів

Відмінності в семантичній інтерпретації зазначених модусних категорій сприяли розподілу їх на такі різновиди:

- 1) модусні категорії оцінного ставлення з узагальнювальним значенням схвалення / несхвалення;
- 2) модусні категорії емоційного ставлення (*радість, жалкування, ненависть* тощо);
- 3) модусні категорії емоційного стану (*надія, щастя, туга, сум, нудьга* тощо).

Чимало науковців розуміють реченнєві структури з емоційно-оцінними значеннями, що вимовляються особливим, підвищеним тоном, так званою окличною інтонацією. Такі речення можуть містити в собі повідомлення, питання, спонукання, до яких додається вираження сильного почуття. Сутність речень з емоційно-оцінними значеннями, за переконанням О.В. Добрунової, полягає в тому, що при виконанні визначеного цільового завдання – повідомлення, спонукання до дії, виклику на відповідь – ці речення мають супутнє вираження емоцій, почуттів, переживань, вольових спонукань, модальних відтінків [Добрунова 1988, 54–55].

І.П. Распопов, вивчаючи специфіку речень, дійшов висновку, що ці мовні одиниці, вимовлені з особливою експресією, відображають емоційне ставлення мовця до висловлюваного [Распопов 1981, 153–154].

Отже, дослідники сходяться на тому, що речення з емоційно-оцінними значеннями від інших типів речень відрізняє особлива виразність, підвищений тон, особлива сила впливу на адресата. Вони вказують на розмаїття таких речень, тому що

інтонація передає найрізноманітніші відтінки почуттів – жаль, захоплення, подив, обурення тощо.

Наявність у реченні емпатичної інтонації свідчить знак оклику. Напр.: *Occidit a forti, sic volutis, Achille!* (*Ov. Met. 13. 597*) – *Ахілле! Він загинув випадково, як ви і хотіли. Nihil est victoria dulcius!* (*C. Verr. 5. 26. 66*) – *Немає нічого солодшого за перемогу! Illud utinam ne vere scriberem!* (*C. Fam. 5. 17. 3*) – *О, якби я цього справді не писав! Utinam essem ita!* (*Pl. Am. 575*) – *О, якби я був таким! Utinam omnes M. Lepidus servare potuisset!* (*C. Phil. 5. 14. 39*) – *О, якби Лепід зміг все уберегти! Me misērum!* – *О, я нещасний!* Речення підкреслюють визначальну роль інтонації як засобу оформлення таких конструкцій.

Емотивність може бути виражена фонетичними засобами (інтонацією), лексичними (наявністю в реченні емоційно забарвлених одиниць), морфологічними (наявністю в реченні вигуків або самостійних слів у ролі вигуків) й синтаксичними (вибір синтаксичної структури відповідно до стану мовця).

Лінгвістичний інтерес становлять не конкретні емоції, а вираження емоційного насичення висловлювання засобами мови. Аналіз фактів мови свідчить, що засоби вираження емоцій не довільні, вони значною мірою "канонізовані", проте ще не повністю вивчені й досі не систематизовані. На цьому фоні по-новому інтерпретується питання щодо засобів вираження емоційної експресії в реченнях.

При виконанні визначеного цільового завдання – повідомлення, спонукання до дії, виклику на відповідь – реченнєві структури мають супутнє вираження емоцій, почуттів, переживань, модальних відтінків. Наприклад, у конструкціях *coniunctivus imperativus* виражається наказ: *Adiūves paup̄eres!* – *Допомагай бідним! Impr̄obos sev̄ere p̄niātis!* – *Безчесних карайте суворо!*; у конструкціях *coniunctivus optativus* виражається бажання, при цьому бувають різні відтінки: бажання може відноситись до майбутнього часу, до теперішнього або минулого. Наприклад: *Falsus utinam vates sim!* – *Нехай я буду фальшивим пророком! Ne sim salvus, si aliter scribo ac sentio!* – *Нехай не буду я здоровий, коли я пишу інакше, ніж відчуваю! Illud utinam ne vere scriberem!* – *О, якби я не писав про це правдиво! Ne tunc hoc fecissem!* – *О, якби я тоді не зробив цього!* Дуже часто конструкція *coniunctivus optativus* з окличною інтонацією починається сполучником **utinam**. Наприклад: *Utinam virōrum fortium ac innocentium coriam tantam haberētis!* – *Якби ви мали тепер таку силу відважних, незаплямованих (невинних) мужів! Utinam memortuum prius vidisses!* – *О, якби ти побачив мене раніше мертвим!*

Емоційність завжди пов'язана з емоційною оцінкою, однак деякі слова не мають оцінки (емоційні вигуки), а тільки виражають емоції й почуття мовця, що дає змогу розмежовувати категорії оцінності й емоційності та виділити окрему категорію емоційних реченнєвих структур. На відміну від емоційно-оцінних, ці речення не мають оцінки, за їх допомогою адресант лише передає свій психічний стан, який зумовлює його емоційне ставлення до предмета, об'єкта, адресата мови й ситуації.

Засобами вираження емоційних реченнєвих структур є емоційні дескриптори. Це слова, сполучення слів або речення, семантика й структура яких сприяє встановленню загальної емоційності. Зокрема, вигуки, входячи до структури речення,

ускладнюють його диктумний зміст, різні емоції, почуття, волевиявлення, тобто різновиди суб'єктивно-модальних значень. Отже, речення з вигуками – це не прості граматичні моделі, а особливі семантико-комунікативні конструкції, тобто утворення на рівні ускладнених висловлень.

У лінгвістичній традиції постійно досліджувалися питання про місце вигуків у граматичній системі мови, про співвідношення цих мовних одиниць з іншими типами лексико-граматичних маркерів. У результаті їх вивчення сформувалися різні погляди.

У вигуках поєднується стабільність (незмінюваність) форми й надзвичайна рухливість семантики, максимальна лексико-семантична відокремленість від інших слів (автономність) і така ж велика залежність від ситуації мовлення, контексту, інших паралінгвістичних засобів спілкування. Виявляючи певну подібність до сегментних одиниць мови, вони більшою мірою, ніж слова, пов'язані з супrasegmentними засобами – інтонацією. Інтонація у вигуках часто має вирішальне значення. Вигуки відрізняються від інших мовних одиниць переважною спрямованістю у сферу мовлення, залежністю їх функціональної визначеності від контексту або мовленнєвої ситуації.

У синтаксичному плані вигуки можуть бути компонентами у складі речення, вживатись як єдине самостійне висловлювання, як еквівалент його (бути вигуковими нечленованими реченнями, нечленованими реченнями у складі прямої мови), заступати у ролі підмета, присудка та інших членів речення.

В емоційних реченневих структурах виділяється препозитивна, інтерпозитивна та постпозитивна актуалізація засобів вираження. Зокрема, вигуки у реченні переважно стоять в препозиції. Напр.: *O operam tuam multam!* (С. Att. 13. 6. 4) – *О численні твої труди!*; *Ei misero mihi!* (Ter. Heaut. 234) – *Ох я нещасний!* Рідше вигуки стоять в інтерпозиції. Напр.: *Uror, io, remove, saeva puella, faces!* (Tib. 2. 4. 6). Трапляються також випадки у латинській мові, коли вигук буває і в постпозиції: *Labor, io!* (Ov. Ars. 3. 742).

Емоційні вигуки можуть сигналізувати як про позитивні, так і про негативні емоції. Розвиток діаметрально протилежних (позитивних і негативних) почуттів і емоцій від найпростіших до найскладніших сприяє реалізації великої гами градаційно залежних видів емоцій і почуттів по висхідній чи спадній лінії: побоювання – переляк – жах; сум – туга – безнадія – відчай; сумнів – вагання – незадоволення – закид – осуд – обурення – гнів тощо.

За допомогою вигуків, що виконують дифузну семантичну функцію, можуть виражатися найрізноманітніші почуття, іноді прямо протилежні. У латинській мові зафіксовано чимало мовленнєвих реалізацій емоційно-змістових варіантів вигуку *o!*, частина з яких також є семантично опозиційними: виражають захоплення або осуд, схвалення або заперечення тощо. Наприклад: *Alexander cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset: O fortunate, inquit, adulescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* (С. Arch. 10. 24); *O miserae sortis!* (Luc. 2. 45).

Вигуки виступають у структурі речення здебільшого як синтаксично незалежні компоненти, подібно до незалежного їх вживання в тексті, однак досить часто вигуки входять до складу речень загальної оцінної семантики. Напр.: *O tempora, o mores!* – *О часу, о звичаї!* *O imperatorem probum!* (Pl. Bacch. 759) – *О чесний імне-*

patore! O operam tuam multam! (C. Att. 13. 6. 4) – О численні твої труду! O fallācem homīnum spem! – О зрадлива надіє людей! Як бачимо з наведених прикладів, вигуки вживаються здебільшого на початку речення і стосуються його в цілому.

Отже, речення, оформлені за допомогою вигуків, відрізняються високою емоційною експресивністю, що визначає їхнє активне функціонування в латинській мові.

Самостійні слова у ролі вигуків зі спеціалізованими семантичними і семантично дифузними функціями також виражають у латинській мові емоційність. Наприклад: *Edi! – О боже! Equirine! – О квіріне! Age, agetum! – Ну, давай! Apage! – Геть звідси! Pax! – Тихо! Sophos! – Bravo! Eu, euge! (eu=) – Bravo! Добре! Malum! – Чорт візьми! Nefas! – Жахливо! Жах! Hercle, mehercle! – Клянусь Геркулесом! Pol (O Pollux!), edepol! – Клянусь Поллуксом! Правда! Ecastor! – Клянусь Кастором! Fidius (juvet): Per Diem Fidium! – Клянусь богом!*

Підсилювати емоцію, що виражається, можуть також інтонаційні засоби: подовження звуків, логічне виділення слів. Більш інтенсивному вираженню поставленої комунікативної мети служить комбінація засобів: уживання поряд двох або декількох вигуків у сполученні з інтонаційними засобами. Напр.: *Oh scelus! Phi! Eu hercle! Eu ecastor! Heu pietas, heu prisca fides! (V. Ae. 6. 879).*

Аналізований мовний матеріал свідчить, що вираженню експресивної ілюктивної мети служать і форми етикету (привітання, прощання, пробачення, подяка тощо), які характеризуються сталістю форми й синтаксичною функцією речення. Формуючи етичну рамку спілкування, вони відображають типові ситуації, лаконічні за формою й стандартні за вживанням. Напр.: *Salve! Salvete! Vale! Valete!*

Таким чином, реченнєві структури реалізують емотивну функцію способом експресії, при цьому емоційно-експресивні значення нашаровуються на основну інформацію і знаходять реалізацію в реченнях з емоційно-оцінними значеннями засобами експліцитного вираження. Через емоції, що виникають на ґрунті оцінок, реалізоване ставлення суб'єкта до дійсності. Вияви оцінки в змістовій інформації уможливають поширення її смислу за межі речення. Емоційні компоненти значення здатні інтенсифікувати оцінку. Інтенсифікована мовна виразність має важливе значення для семантичної і стилістичної мобілізації всього словесного, звукового, граматичного комплексу фрази, для надання реченню більшої інформативності, комунікативної сили. Прагматичні особливості оцінки зумовлюють її зв'язок з експресивністю, що виявляється здебільшого в емоційних оцінках. Роль засобів вираження емоційно-оцінного значення у структурі речення не тільки в інформуванні, констатації, але й у тому, щоб емоційно переконати, завоювати співрозмовника на свій бік, досягти емоційного співпереживання щодо себе.

В статтю проаналізовані особливості пропозицій з емоційно-оціночними значеннями, обґрунтована сутність категорії емотивності; досліджені формальні показателі вираження емоційно-оціночних дескрипторів в структурі пропозицій; проаналізовано междомеття як засоби вираження емоційно-оціночності і обґрунтовано вплив семантичного оточення на зміст пропозицій з емоційно-оціночними значеннями в латинській мові.

Ключевые слова: емоції, категорія емотивності, емоційно-оціночне значення, емоційно-оціночні дескриптори, лексико-грамматичні маркери, сегментні засоби оформлення пропозицій.

The article focuses on the analysis of the peculiarities of sentence structures with emotional and axiological meanings. The category of emotivity has been grounded and the formal indices of expression of means expressing emotive descriptors in sentence structures have been studied. The interjections as means of expressing emotionality have been analyzed, and the influence of semantic and syntagmatic environment on the content of sentence structures with emotional and axiological meanings in Latin has been argued.

Key words: emotions, the category of emotivity, emotional and axiological meaning, emotional descriptors, lexico-grammatical markers, segment means of formation of sentence structures.

Література:

1. *Адмони В.Г.* Типология предложения / В.Г. Адмони // Исследования по общей теории грамматики. – М.: Наука, 1968. – С. 232–291.
2. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. *Добрунова О.В.* Влияние эмоционального фактора на синтаксическое оформление высказывания / О.В. Добрунова // Сборник научных трудов. – Москва, 1988. – Вып. 313. – 144 с.
4. *Навчук Г.В., Шинкарук В.Д.* Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень: Монографія / Г.В. Навчук, В.Д. Шинкарук. – Тернопіль: Астон, 2007. – 200 с.
5. *Пешковский А.М.* Интонация и грамматика. Избранные труды / А.М. Пешковский. – М., 1959. – С. 177–191.
6. *Распопов И.П.* Восклицательное предложение // Современный русский литературный язык / И.П. Распопов. – Л., 1981. – 572 с.
7. *ФЭС – Философский энциклопедический словарь.* – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. *Шаховский В.И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. – 191 с.
9. *Шинкарук В.Д.* Категорії модусу і диктуму у структурі речення: Монографія / В.Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 272 с.

ЗАСОБИ ЕВФОНІЗАЦІЇ МОВИ В ОДАХ ГОРАЦІЯ

Загайська Галина Михайлівна

канд. філол. наук, доц.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядаються засоби евфонізації мови в одах Горация: фонетична організація, локалізація односкладових та багатоскладових слів. Аналізується евфонічна роль слів протяжного звучання, а також розділених і елідованих.

Ключові слова: евфонія, звук, ода, строфа, евфонічний ефект.

У наш час особливо активізується дослідження індивідуального стилю письменників з погляду естетики художнього слова і створення індивідуальних авторських мовних картин світу. Наша стаття продовжує цю тенденцію на прикладі творчості поета епохи принципату Августа – Квінта Горация Флакка (65 – 8 р. до н. е.), значення якого для європейської літератури і української зокрема не втрачає вагомості. Тому дослідження творчого доробку поета було і є актуальним завданням вітчизняної науки. Великий внесок у вивчення творчої спадщини Горация зробив відомий український вчений, письменник і перекладач А. Содомора [Содомора, 1977, 1978, 1979, 1980, 1983, 1983, 1984, 1999, 2000, 2006]. Однак, незважаючи на певні здобутки, низка питань залишається мало висвітленою, потребує окремих досліджень, зокрема фоностилістика. **Метою** нашої статті є дослідити евфонію мови од Горация. **Предметом** дослідження є засоби евфонізації. **Об'єкт** дослідження – 103 оди Горация. **Наукова новизна** зумовлена відсутністю подібного дослідження.

Вимога милозвучності була сформульована ще в античних риториках як одна з найважливіших стилістичних вимог. Евфонія передбачала найдосконаліше поєднання звуків, зручне для вимови і приємне для слуху.

Аристотелем була сформульована найсуттєвіша стилістична вимога до фонетичної сторони мови – щоб написане було зручне для читання і для вимови [Античные теории языка и стиля, 1936, 180]. Є дві речі, як говорив Цицерон, які приносять насолоду слухові – це звучання і ритм (*sonus et numerus*) [Cicero, MDCCCLXXXII, 460]. Звуковий лад поетичної мови мав велике значення для римлян у зв'язку з винятково високою культурою художнього слова у класичний період. Милозвучність була не тільки ознакою поетичного смаку, але й однією з теоретичних вимог до твору, щоб він міг вважатися літературним. Евфонічна організація мови відігравала також важливу естетичну роль.

Гораций на практиці, у своїх одах, реалізує цю теоретичну вимогу до стилю, а саме: не тільки уникає поганого поєднання звуків, але й мистецьки застосовує відповідний добір і розподіл слів (*iunctura*), що не тільки забезпечує гарне звучання, але й насолоду, тобто створює евфонічний ефект.

Великого значення у досягненні евфонічності мови Гораций надає чіткому дотриманню законів фонетичної організації мови. У поета немає в одах необгрунтованих стилістично повторів звуків, він чергує голосні і приголосні. Гораций також уникає гіату і какофонії. Напр.: *Maecenas atavis edite regibus, / O et praesidi(um) et*

dulce decus meum, / Sunt quos curriculo pulver(em) Olympicum / Collegisse iuvat metaque fervidis / Evitata rotis palmaque nobilis; / Terrarum dominos evehit ad deos / Hunc, si mobilium turba Quiritium / Certat tergemini tollere honoribus (C.I.1,1–8). Елізія складів *um*, *em* перед наступним голосним, а також пропуск кінцевого голосного *e* перед *h* надає мові оди легкості, милозвучності.

Проте з виразною стилістичною метою застосовує поет *giam*, тобто неблагозвучний збіг голосних на стику двох слів [Гром'як 1997, 156], який сягає кінця одного рядка і початку другого, створюючи тим самим зв'язок двох рядків: Redditum Cyri solio Phrahaten / Dissidens plebi numero beatorum / Eximit Virtus populumque falsis / Dedocet uti (C.II.2,117–20); Te greges centum Siculaeque circum / Mugiunt vaccae, tibi tollit hinnitum / Apta quadrigis equa, te bis Afro / Murice tinctae / Vestiunt lanae (C.II.16,33–37).

В одах застосована й *синереза* – стягнення в слові двох сусідніх голосних в один: Vos lene consilium et datis et dato / Gaudetis, almae. Scimus, ut inpios / Titanas immanemque turbam / Fulmine sustulerit caduco (C.III.4,41–44) (cōnsīlīum зам. cōnsīlīum).

Трапляються в одах випадки *дієрези*, тобто роздільної вимови сусідніх голосних у складі: Vitas hinuleo me similis, Chloe, / Quaerenti pavidam montibus aviis / Matrem non sine vano / Aurarum et siluae metu. (C.I.23,1–4) (sīlūae зам. silvae).

Для евфонії поет інколи застосовує *синкопу* – випущення у слові звука (букви) або складу : Caris multa sodalibus, / Nulli plura tamen dividit oscula / Quam dulci Lamiae, memor / Actae non alio rege puertiae / Mutataeque simul togae. (C.I.36,5–9) (puertiae зам. pueritiae).

Такі випадки слововживання, за нашими спостереженнями, є поодинокими, і їх вживання стилістично вмотивоване і не зменшує милозвучності мови.

Важливу роль відводить Гораций *односкладовим і багатоскладовим словам* як видам звукового інструментування. Їх добір і розподіл несе в одах велике смислове і евфонічне навантаження у залежності від їх локалізації:

1) на початку поетичної фрази, рядка:

C.I.1,1–5: Maecenas atavis edite regibus, / O et praesidium et dulce decus meum, / Sunt quos curriculo pulverem Olympicum / Collegisse iuvat metaque fervidis / Evitata rotis palmaque nobilis;

2) у суміжних рядках:

C.I.18,1–4: Nullam, Vare, sacra vite prius severis arborem / Circa mite solum Tiburis et moenia Catili; / Siccis omnia nam dura deus proposuit neque / Mordaces aliter diffugiunt sollicitudines.

3) на початку речення і строфи:

C.I.25,17–20: Laeta quod pubes hedera virenti / Gaudeat pulla magis atque myrto, / Aridas frondes Hiemis sodali / Dedicet Euro.

В одах ми знаходимо ще п'ять випадків аналогічного застосування.

Евфонічна роль належить словам протяжного звучання:

C.III.3,49–52: Aurum inreperitum et sic melius situm, / Cum terra celat, spernere fortior / Quam cogere humanos in usus / Omne sacrum rapiente dextra; C.II.10,5–8: Auream quisquis mediocritatem / Diligit, tutus caret obsoleti / Sordibus tecti, caret invidenda / Sobrius aula; C.I.37,25–28: Ausa et iacentem visere regiam / Voltu sereno, fortis asperas / Tractare serpentes, ut atrum / Corpore conbiberet venenum; C.III.3,45–48: Horrenda late nomen in ultimas / Extendat oras, qua modicus liquor / Secernit Europen ab Afro, / Qua tumidus rigat arva Nilus; C.III.6,45–48: Damnosa quid non inminuit dies? / Aetas parentum, peior avis, tulit / Nos nequiores, mox daturos / Progeniem vitiosiore.

Евфонічний ефект творять також слова, розташовані на початку суміжних рядків, які опонують між собою або повторюються: Nuper sollicitum que mihi taedium / Nunc desiderium curaque non levis, / Interfusa nitentes / Vites aequora Cycladas (недавно – тепер) (C.I.14,17–20). Інколи Гораций розташовує слова, які опонують між собою, – одне на початку строфи, інше – на початку рядка: ... Saepe Diespiter / Neglectus incesto addidit intergrum, / Raro antecedentem scelestum / Deseruit pede Poena claudo (часто – рідко) (C.III.2,29–32).

Логічне й естетичне значення мають в одах слова, розташовані поетом в кінці речення і строфи: Cui dabit partes scelus expiandi / Iuppiter? Tandem venias, precamur, / Nube candentes umeros amictus, / Augur Apollo (C.I.2,29–32); C.I.10,9–12: Te, boves olim nisi reddidisses / Per dolum amotas, puerum minaci / Voce dum terret, viduus pharetra / Risit Apollo; C.II.10,17–20: ...Non, si male nunc, et olim / Sic erit: quondam cithara tacentem / Suscitatur Musam neque semper arcum / Tendit Apollo.

Традиційно вважається, що слова, які розташовані в середині речення, мають менше евфонічне і смислове навантаження. Однак дослідження од Горация засвідчує протилежність традиційній констатації.

Порів.: Perpetuo, sic tu sapiens finire memento / Tristitiam vitaeque labores / Molli, Plance, mero, seu te fulgentia signis / Castra tenent seu densa tenebit / Tiburis umbra tui (C.I.7,17–21); Ambiguam tellure nova Salamina futuram. / O fortes peioraque passi / Mecum saepe viri, nunc vino pellite curas; / Cras ingens iterabimus aequor (C.I.7,29–32).

Виняткове евфонічне навантаження мають слова, в яких поет зосереджує все речення: Poscimus. Siquid vacui sub umbra / Lusimus tecum, quod et hunc in annum / Vivat et plures, age dic Latinum, / Barbite, Carmen (C.I.32,1–4); Uror, seu tibi candidos / Turparunt umeros inmodicae mero / Rixae, sive puer furens / Inpressit memorem dente labris notam (C.I.13,9–12).

Останнє слово попередньої фрази, розташоване на початку нової строфи, забезпечує евфонічність: Serus in caelum redeas, diuque / Laetus inersis populo Quirini, / Neve te nostris vitiis iniquum / Ocior aura / Tollat (C.I.2,45–49);

Сприяють евфонії слова, які опонують між собою, але є пов'язаними логічно і розташовані на початку і в кінці рядка: Aequam memento rebus in arduis / Servare mentem, non secus in bonis / Ab insolenti temperatam / Laetitia, moriture Delli (C.II.3,1–4).

Надають мелозвучності в одах Горация односкладові слова в кінці рядків: *est* : nil mortalibus ardui *est* : / caelum ipsum petimus stultitia, neque / per nostrum patimur scelus / iracunda Iovem ponere fulmina. (C.I.3, 37–40) – 5 уживань; *in* : ille, mordaci velut icta

ferro / pinus aut impulsa cupressus Euro, / procidit late posuitque collum in / pulvere Teucro (C.IV. 9–12) – 5 уживань; hic: hic vivum mihi caespitem, hic / verbenas, pueri, ponite turaque / bimi cum patera meri: / mactata veniet lenior hostia (C.I.13–16) – 1 вживання; et mox: Frigora mitescunt zephyris, ver proterit aestas / Interitura, simul / Pomifer autumnus fruges effuderit et mox / Bruma recurrit iners (C.IV.7,9–12) – 1 вживання.

Такого ефекту не справляють, на наш погляд, односкладові слова, розташовані в середині речення: Cum semel occideris et de te splendida Minos / Fecerit arbitria, / Non, Torquate, genus, non te facundia, non te / Restituet pietas (C.IV.7,21–24) (повторене в середині рядка) (не тебе); C.IV.1,33–36: Sed cur heu, Ligurine, cur / Manat rara meas lacrima per genas? / Cur facunda parum decoro / Inter verba cadit lingua silentio? (чому); C.I.25,5–8: Quae prius multum facilis movebat / Cardines. Audis minus et minus iam: / Me tuo longas pereunte noctes, / Lydia, dormis? (вже); C.IV.6,17–20: Sed palam captis gravis, heu nefas, heu, / Nescios fari pueros Achivis / Ureret flammis, etiam latentem / Matris in alvo (ох, як); C.II.7,17–20: Ergo obligatam redde Iovi dapem, / Longaque fessum militia latus / Depone sub lauru mea nec / Parce cadis tibi destinatis (ні); C.I.14,1–4: O navis, referent in mare te novi / Fluctus. O quid agis? Fortiter occupa / Portum. Nonne vides, ut / Nudum remigio latus... (як).

Важливою мелодикотворчою, ритмотворчою і, звичайно, смисловою є роль багатоскладових слів, зокрема:

- Чотирискладових слів, розташованих на початку Асклепіадової строфи та п'ятискладових на початку Алкеевої: Nil mortalibus arduist; / Caelum ipsum petimus stultitia, neque / Per nostrum patimur scelus / Iracunda Iovem ponere fulmina (C.I.3,37–40); C.II.14,9–12: Conpescit unda, scilicet omnibus, / Quicumque terrae munere vescimur. / Enaviganda, sive reges / Sive inopes erimus coloni.

Нами нараховано ще 34 уживання чотирискладових слів на початку Асклепіадової строфи і п'ятискладових – на початку Алкеевої строфи.

- Багатоскладові слова в середині строфи:

C.I.27,17–20: ... Quidquid habes, age, / Depone tutis auribus. A miser, / Quanta laboras in Charybdi, / Digne puer meliore flamma!

- Багатоскладові слова у кінці рядків, строф, зокрема:

C.I.14, 5–9: Et malus celeri saucius Africo / Antemnaeque gemant, ac sine funibus / Vix durare carinae / Possint imperiosius / Aequer?

- У кінці Сапфічної строфи: Regulum et Scauros animaeque magnae / Prodigum Paulum superante Poeno / Gratus insigni referam camena / Fabriciumque (C.I.12,37–40);

- У кінці Алкеевої строфи: Sed me per hostes Mercurius celer / Denso paventem sustulit aere; / Te rursus in bellum resorbens / Unda fretis tulit aestuosis (C.II.7,13–16);

- У кінці од: Omnes in Damalin putres / Deponent oculos, nec Damalis novo / Divelletur adultero, / Lascivis hederis ambitiosior (C.I.36,17–20).

Важлива роль у фоніці Горація відведена словам розділеним, або елідованим у кінці рядків.

Поет, наслідуючи приклад Сапфо, у трьох місцях у кінці рядка Сапфічної строфи розділяє слово, переносючи частину його в наступний рядок. Це вимагає особли-

вої ритміки, незвичної паузи: *Piae dum se nimium querenti / Iactat ultorem, vagus et sinistra / Labitur ripa Iove non probante u- / xorius amnis (C.I.2,17–20); Invicem moechos anus arrogantes / Flebis in solo levis angiportu, / Thracio bacchante magis sub inter – / lunia vento (C.I.25,9–12); Otium bello furiosa Thrace, / Otium Medi pharetra decori, / Grophe, non gemmis neque purpura ve- / nale neque auro (C.II.16,5–8).*

Елідованими є в одах Горация останні слова кінця рядків Алкеєвих одинадцяти-складових строф: *Redditum Cyri solio Phrahaten / Dissidens plebi numero (beatorum) / Eximit Virtus populumque falsis / Dedocet uti / Vocibus (C.II.2,16–21); Mugiant vaccae, tibi tollit hinnit(um) / Apta quadrigis equa, te bis Afro / Murice tinctae / Vestiunt lanae (C.II.16,34–37).*

Також *елідованим* є кінець рядка Алкеєвого дев'ятискладника: *Omnes eodem cogimur, omnium / Versatur urna serius ocius / Sors exitur(a) et nos in aetern(um) / Exilium impositura cymbae (C.II.3,25–28)*, де подвійна елізія графічно і звуково додає до позначення сили смерті, яка тягне тих, які не хочуть її.

Використання розділених, або елідованих слів у кінці рядків сприяє в одах Горация евфонії і додає мальовничості опису, підсилює думку автора і її сприйняття читачем.

Евфонічна організація мови в одах спрямована на досягнення виразного не лише змістового, а й естетичного впливу на читача. Поет досягає цього шляхом чіткого дотримання правил фонетичної організації як самого слова, так і слів у межах фрази. Важливу роль відіграють односкладові і багатоскладові слова, які Гораций розташовує залежно від наданої їм семантико-естетичної і евфонічної ролі. Найчастіше виступають чотирискладові слова на початку Асклепіадової строфи і п'ятискладові – на початку Алкеєвої (34 вживання). Найменший евфонічний ефект від середнофразових односкладових слів (9 вживань).

Подібне дослідження має перспективу для інших жанрів творчості Горация.

В статтю розглядаються засоби евфонізації мови од Горация: фонетична організація, локалізація односкладових і багатоскладових слів. Аналізується евфонічна роль слів протяженого звучання, а також розділених і елідованих.

Ключові слова: евфонія, звук, ода, строфа, евфонічний ефект.

The article studies means of speech euphonisation of Horace's Odes: phonetic structure, monosyllables and polysyllables words localization. The words of extended sounding, split, elided are also analysed.

Key words: euphony, sound, stanza, euphonic effect.

Література:

1. *Античные теории языка и стиля* / под ред. Фрейденберг. – СПб: Соцэргиз, 1936. – 343 с.
2. *Аристотель*. Поэтика: [пер. з старогр. Б. Тен] / Аристотель. – К.: Мистецтво, 1967. – 134 с.
3. *Гораций*. Твори: [пер., передм., прим. А. Содомори]. – К.: Дніпро, 1982. – 254 с.
4. *Гром'як Т.Р., Ковалів Ю.І., Теремко В.І.* Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
5. *Содомора А.* Час у поезії Горация / А. Содомора // *Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб.* – Львів: Вища шк., 1977. – Вип. 45. – С. 75–82.

6. *Содомора А.* Концепція людської діяльності в поетичних образах оди Горация "До Мецената" / *А. Содомора* // *Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб.* – Львів: Вища шк., 1978. – Вип. 49. – С. 115–122.
7. *Содомора А.* Світлотіньові і кольорові контрасти в поезії Горация / *А. Содомора* // *Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб.* – Львів: Вища шк., 1979. – Вип. 55. – С. 118–127.
8. *Содомора А.* Послання слів як засіб творення образів у поезії Горация / *А. Содомора* // *Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб.* – Львів: Вища шк., – 1980. – Вип. 60. – С. 145–155.
9. *Содомора А.* Власні імена в поетичних образах Горация од / *А. Содомора* // *Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб.* – Львів: Вища шк., 1983. – Вип. 19. – С. 93–101.
10. *Содомора А.* Жива античність / *Андрій Содомора.* – К.: Молодь, 1983. – 230 с.
11. *Содомора А.* Простір як елемент образності в поезії Горация / *А. Содомора* // *Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб.* – Львів: Вища шк., 1984. – Вип. 74. – С. 111–117.
12. *Содомора А.* Наодинці зі словом / *Андрій Содомора.* – Львів: Літопис, 1999. – 457 с.
13. *Содомора А.* *Sub aliena umbra* ("Під чужою тінню"): [роман-есе]. – Львів: Літопис, 2000. – 334 с.
14. *Содомора А.* Студії одного вірша / *Андрій Содомора.* – Львів: Літопис, 2006. – 364 с.
15. *Cicero M.* *De oratore* / [ed. Klotz Reinholdus] / *M. Cicero.* – Lipsiae: Aedibus B.G. Teubneri, MDCCLXXXII. – Libri tres. – 460 S.
16. *Horatii Flacci Q.* *Carmina* / [ed. L. Mueller] / *Q.F. Horatius.* – Wien: Editio stereotypa minor, 1930. – 303 S.

**СЕМАНТИКА ГУСТАТИВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ
В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОМУ ВЖИВАННІ
(на матеріалі гомерівського епосу)**

Петришин Марта Йосипівна

канд. філол. наук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена аналізу прикметників смаку в гомерівському епосі. Виявлено, що поняття смаку вже у свідомості стародавніх греків асоціювалося з іншими сторонами буття, використовувалось для вербалізації світу емоцій та почуттів.

Ключові слова: прикметник, смак, гомерівський епос.

У мові прози або поезії густативна лексика стає ознакою індивідуального стилю автора. У кожного митця є улюблені найменування смаку, які відображають його світогляд та естетичні позиції, психологію, символізують певною мірою відповідну епоху, ментальність.

Найменування смаку належать до малодосліджених груп лексики. Це пояснюється тим, як слушно зазначав Іван Франко, що не всі відчуття (маються на увазі зорові, слухові, смакові, нюхові) відіграють однакову роль у створенні художніх образів. Перше місце відводиться зоровим, слуховим і дотиковим відчуттям, а за ними йдуть смакові і нюхові. Відповідно до того знаходимо в поезії різних часів і народів найменше зображень смакових і запахових, значно більше вражень дотику і слуху, а найбільше вражень зору [Франко 1969, 41].

Прикметники на позначення смаку були предметом дослідження лінгвістів, які на матеріалі різних мов та в різні періоди намагалися зрозуміти складну й своєрідну природу цього пласту лексики. Позначення смаку зацікавлює дослідників давністю походження і семантичним багатством. Можна назвати окремі розвідки, автори яких так чи інакше торкалися лексики зі значенням смаку. Серед таких праць слід відмітити дисертаційне дослідження М.П. Білоус "Прикметники на позначення смаку в українській мові" [Білоус 1985], присвячене ономасіологічному аспектові аналізу густативних прикметників, дисертацію І.В. Гайдасенко "Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування" [Гайдасенко 2002], у якій на обширному матеріалі із залученням джерел різнорідної стильової приналежності комплексно досліджено лексику на позначення смаку в сучасній українській мові, а також дослідження А.В. Куценко "Семантическая структура прилагательных-вкусообразований и их лексическая сочетаемость в английском и русском языках" [Куценко 1979]. Прикметники, які відображають концепт смаку в латинській мові, були предметом зацікавлення в класичній філології [Тимейчук 2007]. Недостатня кількість праць, присвячених густативній лексиці в давньогрецькій мові, свідчить про те, що вивчення цього шару лексики в індивідуально-авторському вживанні є цілком на часі.

Отже, актуальність нашої розвідки зумовлена відсутністю у вітчизняній класичній філології праць, присвячених розгляду прикметників смаку в давньогрецькій мові.

Метою статті є аналіз індивідуально-авторського вживання прикметників смаку на матеріалі гомерівського епосу.

Об'єкт дослідження становлять густативні прикметники давньогрецької мови, виявлені в поемах Гомера.

Предметом аналізу є визначення специфіки семантичної структури прикметників зі значенням смаку та особливостей їх функціонування в гомерівському епосі.

Людина сприймає навколишній світ за допомогою спеціалізованих сенсорних систем – аналізаторів. У процесі сприймання відбувається формування образу предмета або явища, що діє на аналізатор. Одиниці, що фіксують перцептивні відчуття на лексичному рівні, демонструють особливості структурної та семантичної організації. У статті на матеріалі давньогрецької мови ми розглядаємо мовні одиниці зі значенням смаку як кореляти складних мисленнєвих процесів, що включають синестетичні порівняння, трансформують фонові знання комуніката.

Прикметники смаку, як зазначає А. Шрамм [Шрамм 1979, 32], які кількісно посідають дуже скромне місце в розряді якісних прикметників, є найбільш елементарними. Оскільки ці прикметники виражають ознаки, які сприймаються відповідними органами чуття, їх називають емпірійними прикметниками. Система номенів смаку характеризується властивістю виражати ознаки предметів не через відношення до інших предметів, дій чи обставин, а власне семантикою. Наприклад, гіркий, солодкий, кислий, солоний. Ці номінації є основними видовими назвами загального поняття смак. У сучасних мовах система слів на позначення смаку має чітко виражене ядро (солодкий, гіркий, солоний, кислий). До власне смакових назв, що позначають основні видові поняття елементарного смаку, приєднуються лексеми прісний та терпкий. Умовно до назв смаку можна віднести слова смачний, ласий, оскільки вони є релятивними назвами, що дають позитивну оцінку. До цієї групи належать також лексеми, що позначають ускладнені відчуття смаку (гіркувато-солодкий), характеризуючи смак ядровою назвою з додатковим відтінком.

У мові гомерівського епосу ядро найменувань смаку лише починає формуватися, а лексико-семантична група густативних прикметників представлена незначною кількістю лексем. Це, насамперед, прикметники *ἡδύς*, *γλυκύς*, *γλυκερός* зі значенням "солодкий", ад'єктив *μελιηδῆς* – "медової солодкості" та *πικρός* – "гіркий". Лексеми на позначення солоного, кислого, прісного, терпкого смаку, а також слово із загальним значенням "смак" у поетичному мовленні Гомера не зустрічаються. Незважаючи на свою нечисленність, ця група прикметників несе в гомерівському епосі важливе смислове та емоційне навантаження, вживаючись у прямих і переносних значеннях.

З наведених вище лексем у поемах Гомера найбільш стилістично навантажений прикметник *ἡδύς*, оскільки в мові гомерівського епосу він має розвинуту систему значень, які відображають поняття не тільки зі сфери смаку, а й психічних та емоційних станів людини. Аналізований прикметник має в епосі яскраве емоційно-оцінне забарвлення. Його можна віднести до опорних слів зі значенням смаку в давньогрецькій мові. Гомер вживає аналізовану лексему в прямому значенні всього 9 разів у поєднанні з іменником *τὸ μέθυ* (медовий напій). Наприклад, "*σῖτον καὶ μέθυ ἡδύ* (Od. IV, 746) – хліб і солодкий медовий напій"; "*ἄσπετα καὶ μέθυ ἡδύ* (Od. X, 184) – солодкий медовий напій".

Солодкий смак викликає приємні відчуття. Тому на основі прямого номінативного значення аналізований прикметник набуває відтінку значення "присмний на

смак, смачний". Реалізуючим контекстом виступають іменники *ὁ οἶνος* (вино), *τὸ ποτόν* (напій), *τὸ δεῖπνον* (обід). Наприклад, *"ἐν χερσὶ τίθει δέπας ἠδέος οἴνου (Od. III, 51) – в руках тримає кубок смачного вина"*.

Лексема *γλυκὺς* зустрічається в поемах Гомера 27 разів, але лише один раз вона позначає смакове значення, виступаючи контекстним партнером іменника *τὸ νέκταρ*: *"οἷα νοχόει γλυκὺ νέκταρ (Il. I, 598) – наливає солодкий нектар"*. Аналогічно до прикметника *ἠδύς* ад'ектив *γλυκὺς* у випадку сполучення з іменником *τὸ μέλι* (мед), *τὸ μέθυ* (медовий напій), *ἡ συκῆ* (смоква) актуалізує значення "смачний". Смачним є у Гомера мед (Od. XX, 69; XXIV, 68), медовий напій, який споживають боги та герої (Od. XIV, 194), смоква (Od. VII, 116; XI, 596). Наприклад, *"κόμισσε δὲ Ἀφροδίτη τυρῶ καὶ μέλιτι γλυκερῶ (Od. XX, 69) – Афродіта вигодувала сиром та солодким медовим напоєм"*.

Загальносмакове значення "смачний" виступає на перший план і в синтагмах *"σίτου τε γλυκεροῦ (Il. XI, 89) – смачного хліба"* і *"γλυκεροῦ γάλακτος (Od. IV, 88) – смачного молока"*.

Прикметник *μελιθεῖς* (22 випадки вживання) – "смачний як мед" у результаті сполучення з іменником *ὁ καρπός* (плід) також набуває загальносмакового значення "солодкий": *"φέρον μελιθεῖα καρπὸν (Il. XVIII, 568) – принесли солодкий плід"*. У контекстному середовищі слово *μελιθεῖς* нерідко шикуються поруч з лексемами *γλυκὺς* та *ἠδύς*, адже в них чимало спільного: усі вони актуалізують загальносмакове значення "приємний на смак, смачний". Розглядаючи мовні передумови вживання прикметника *μελιθεῖς*, можемо чітко окреслити контекст, що сприяв виявленню значення "смачний". Це, насамперед, іменники *ὁ οἶνος* (вино) – Il. IV, 346; VI, 258; XII, 320; Od. III, 46; IX, 208 etc., *ὁ πυρός* (пшениця) – Il. X, 569.

Група прикметників на позначення неприємного смаку представлена у Гомера лише ад'ективом *πικρός*, який може вживатись як контекстуальний антонім прикметників *γλυκὺς* та *ἠδύς*. У гомерівському епосі лексема *πικρός* вживається 18 разів, з них лише три рази вона актуалізує конкретне смакове значення "гіркий", виступаючи контекстним партнером іменника *ἡ ρίζα* (корінь): *"ρίζαν βάλε πικρῶν (Il. XI, 846) – кинув гіркий корінь"*. У випадку сполучення з іменником *ἡ ἄλμη* (морська вода) аналізований прикметник набуває відтінку значення "гірко-солоний" (Od. V, 323).

Отже, прикметники з семантикою смаку виявляють у гомерівському епосі широкий діапазон сполучуваності з конкретними іменниками, які позначають різні види напоїв. Проте смак у свідомості людини асоціюється з іншими сторонами її буття. Оскільки, як слушно зазначав Іван Франко, "враження смаку попадаються в поезії вже хоч би для того, що абстракції тих вражень... у многих мовах служать для вислову приємного і неприємного почуття взагалі" [Франко 1969, 21]. Через систему похідних значень лексеми цієї групи служать засобом об'єктивації характерних рис багатьох абстрактних понять, що не піддаються конкретному сприйняттю. Беручи початок від понять із конкретним значенням, що впливають із сенсорного сприйняття, слова на позначення солодкого смаку вже в гомерівському епосі мають розвинуту систему значень, які відображають поняття не тільки зі сфери

смаку, а й мають емоційне забарвлення. Солодкий смак приємний. У зв'язку з цим на основі конкретного смакового значення "солодкий" виникає потенційна сема "приємність", яка дає початок цілому ряду переносних значень. Перенесення ознак смаку на предмети і явища, які звичайно не сприймаються через назване сенсорне відчуття, свідчить про метафоризацію як загальну тенденцію розвитку лексичної семантики. На ґрунті культурної традиції в прикметників *γλυκύς* та *ἡδύς* формується оцінне значення "приємний" як наслідок узагальнення, розширення образної бази слова. Так, наприклад, переносне значення "приємний" прикметника *ἡδύς* виникає в результаті сполучення з іменниками на позначення запаху (*ἡ ὀδμή* – Od. IX, 210, *ἡ κνίση* – II. VIII, 550, *ἡ ἀύτη* – Od. XII, 639). Розвиток переносного значення пояснюється актуалізацією в структурі семми таких компонентів значення як "смак" і "запах". ЛСВ позначає відчуття, що є результатом взаємодії смакової та одоративної сенсорних систем. Функціонуючи в мові, він підкреслює синкретизм явища, що позначається. Прикметник *ἡδύς*, вжитий у переносному значенні, використовується Гомером як один із засобів передачі меліоративної характеристики оточуючої дійсності та позитивних емоцій дійових осіб. Найчастіше аналізований ад'єктив вживається у значенні "той, що викликає почуттєву насолоду". Появу такого значення спостерігаємо у випадку сполучення з іменниками *ὁ ὕπνος* – сон (II. IV, 131; Od. I, 364; XV, 44; XXI, 358 etc.) і *ὁ κοῖτος* – сон, ложе (Od. XIX, 510).

Функціонування прикметника *γλυκύς*, основне значення якого також "солодкий", у похідних ЛСВ пов'язане з оцінкою приємних відчуттів або переживань. Метафоризуюча роль ад'єктива розвивається під впливом незвичайної сполучуваності, коли згадана одиниця потрапляє у функціонально невластиве оточення. Це, зокрема, характерно для сполучення з абстрактним іменником *ὁ ὕμερος* – бажання (II. III, 139; 446; XIV, 328; Od. XXII, 500). Неширокий мовний контекст, його конструкції можуть сприяти виявленню значення, у якому відчуття солодкості поєднуються з болем, відображаючи складні переживання. Так, наприклад, для давніх греків "*πόλεμος γλυκίων... ἢέ νέεσθαι* (II. II, 453) – війна є приємнішою, ніж повернення до рідної домівки".

Це ж значення актуалізує і прикметник *μελιθῶς*. Солодким, тобто таким, що викликає приємні відчуття, є сон (Od. XIX, 551), повернення на батьківщину (Od. XI, 100), життя і переживання (II. X, 495; XVII, 17; Od. XI, 203).

Отже, за формальними та семантичними ознаками досліджувана група лексики не відзначається в гомерівському епосі багатством форм вираження. Актуалізуючи конкретне смакове значення, густативні прикметники передають об'єктивно-нейтральну інформацію про смакові якості різноманітних напоїв. Проте поняття смаку вже у свідомості стародавніх греків асоціювалося з іншими сторонами буття, використовувалось для вербалізації світу емоцій та почуттів. Таким чином, функціонуючи в переносних значеннях, прикметники смаку виступають тими збудниками, які, як слушно зазначає І. Грицютенко, зворушують наші почуття і спрямовують логіку думки до активних асоціативних пошуків саме в соціальному плані [Грицютенко 1972, 72].

Статья посвящена исследованию прилагательных вкуса в гомеровском эпосе. Выявлено, что в сознании древних греков понятие вкуса ассоциировалось с другими сторонами бытия, использовалось для вербализации мира эмоций и чувств.

Ключевые слова: имя прилагательное, вкус, гомеровский эпос.

The article is devoted to the analysis of adjectives of taste in Homer epos. It is exposed, that notion of taste in mentality of Old Greeks was associated with other sides of existence, was used for the verbalization of emotions and senses.

Key words: adjective, taste, Homer epos.

Література:

1. *Билоус М.П.* Прилагательные вкусообозначения в современном украинском языке: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / М.П. Билоус. – Ужгород, 1985. – 18 с.
2. *Гайдаєнко І.В.* Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / І.В. Гайдаєнко. – Херсон, 2002. – 17 с.
3. *Грицютенко І.Е.* Естетична функція художнього слова (в українській прозі 30–60 рр. 19 ст.) / І.Е. Грицютенко. – Львів: Вид-во Львів. у-ту, 1972. – 179 с.
4. *Гуревич А.Я.* Категории средневековой культуры / А.Я. Гуревич. – М.: Искусство, 1984. – 350с.
5. *Дворецкий И.Х.* Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. / И.Х. Дворецкий. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
6. *Куценко А.В.* Семантическая структура прилагательных-вкусообразований и их лексическая сочетаемость в английском и русском языках: автореф. дисс. на соискание научн. степ. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / А.В. Куценко. – М., 1979. – 16 с.
7. *Тимейчук Н.О.* Прикметники смаку у творах Плавта, Горация та Петронія (лексико-семантичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 "Класичні мови" / Н.О. Тимейчук. – Львів, 2007. – 20 с.
8. *Франко І.* Из секретів поетичної творчості / Іван Франко. – К., 1969. – 143 с.
9. *Шрамм А.Н.* Очерки по семантике качественных прилагательных / А.Н. Шрамм. – М., 1979. – 132 с.

КОНСТРУКЦІЇ З ПОВТОРАМИ У МОВІ РОМАНУ ЛОНГА "ДАФНІС І ХЛОЯ"

Оліщук Роксоляна Леонідівна

канд. філол. наук, доц.

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Макар Інеса Степанівна

канд. філол. наук, асист.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті проаналізовані найбільш вживані стилістичні фігури з повторами, засвідчені у мові роману давньогрецького письменника кінця II ст. н. е. Лонга "Дафніс і Хлоя". Виявлені структурно-функціональні та стилістичні особливості лексичного, морфологічного та синтаксичного повторів, що роблять мову прозового твору ритмізованою, наближаючи її до поетичної.

Ключові слова: стилістична фігура, повтор, анафора, епіфора, епанастрофа, синтаксичний паралелізм.

Стилістичні фігури неодноразово ставали предметом особливих зацікавлень учених різних епох, починаючи від античності. Античні теоретики виділяли серед стилістичних фігур (гр. σχήματα; лат. *figurae*) чотири групи: 1) *фігури, утворені шляхом додавання: подвоєння, анадиплозис (ἀναδίπλωσις), епаналепсис (ἐπανάληψις), анафора (ἐπαναφορά), антистрофа (ἀντιστροφή), різноманіття відмінків (πολύπτωτον), роз'яснення (ἐξήγησις), кільце (κύκλος), стик, епанастрофа (ἐπαναστροφή), безсполучниковість, асиндетон (ἀσύνδετον, dissolutio), багатосполучниковість, полісиндетон (πολυσύνδετον), сходинок, клімакс (κλίμαξ) etc.*; 2) *фігури, утворені шляхом скорочення, – зевзма (ζευγμα), усічення (παράλειψις) etc.*; 3) *фігури, утворені шляхом співзвуччя (парономасія, анномінація): рівність колонів (ἰσοκόλων), збіг відмінкових закінчень (ὁμοίοπτωτον), гомеотелевтон (ὁμοιοτέλευτον) etc.*; 4) *фігури, утворені шляхом протиставлення, – антитеза (ἀντίθεσις) etc.* [Античные теории 1996, 280–291].

Гермоген у творі "Про ідеї" (I, 12) перелічує ті фігури, які вважались особливо красивими, завдяки яким "яскраво проступає святковість мовлення і його прикрашеність". До них належать *парісози* і *анафора* колонів. Краси мовленню надає і інша фігура: *антистрофа*. Прикрашувальною фігурою слугує також *епанастрофа*. До прикрашувальних ("святкових") фігур відноситься і так звана *сходиноква фігура (клімакс)*. Сприяє красі мови і поділ колонів на однакові за величиною пари. "Порушення порядку слів, якщо робиться воно не шляхом вставки, засобом перестановки, створює також красу мовлення", – зазначає Гермоген [Античные теории 1996, 210–211].

Український вчений і літературознавець кінця XIX – початку XX ст. В. Домбровський поділяв усі фігури мови на три групи, відповідно до того, чи фігура змінює тільки зовнішню (звукову) форму вислову, чи й також внутрішню (логічно-синтаксичну) його будову: 1) *фігури милозвучності, або евфонічні:* а) фігури повторення, або ітеративні (*епаналепса, епанастрофа, анафора, епіфора, цикл, рефрен*); б) фігури звукові, або фонетичні (*алітерація, асонанс, рима, парономазія, анномінація, ономапопея*); 2) *синтаксичні*, що охоплюють формальні зміни в складні речень (*паралелізм, інверсія, хіязм, асиндет і полісиндет, парантеза, еліпс, ярмо, анаколут*); 3) *риторичні*, в яких як результат аналітичної праці розуму або під

впливом почуття змінена логічна й риторична форма вислову: а) емфатичні (*антитеза, оксимора, парадокс, ступенювання, епексегеза, дієреза*); б) патетичні (*оклик, апострофа, риторичне запитання, сумнів, апокриза, апосиопеза, епанортоза*) [Домбровський 2008, 102–151].

Роман Лонга "Дафніс і Хлоя", що належить до кінця II ст. н. е., епохи, в яку спостерігалось намагання відновити риторичну, вважають своєрідним практикумом з красномовства, оскільки у мові цього твору можемо знайти майже всі фігури, перелічані риторикою. Правда, одні фігури письменник використовує частіше, інші – рідше, але загалом він дуже добре володіє усіма технічними прийомами побудови стилістичних фігур, які роблять його прозу поетичною.

Засновником поетичної прози із застосуванням певних риторичних засобів вважають античного теоретика Горгія. Горгіанський стиль описує Діодор таким чином: *πρώτος γάρ ἐχρήσατο τοῖς τῆς λέξεως σχηματισμοῖς περὶ τωτέρους καὶ τῆ φιλοτεχνίᾳ διαφέρουσιν, ἀντιθέτοις καὶ ἰσοκώλοις καὶ παρίσοις καὶ ὁμοιοτελεῦτοις* (12,53,4) – *передусім він використовує лексику більшої пишності, яка виявляє любов до мистецтва, в антитезах, ізоколонах, парісозах і гомеотелевтонах* [Teske 1991, 83]. Ця характеристика цікава не лише тим, що тут наводяться такі фігури, якими захоплюється і Лонг, демонструючи близькість до горгіанської прози, але й тим, що для цього стилю саме *φιλοτεχνίᾳ* (любов до мистецтва) є характерною.

Стаття присвячена аналізу найбільш вживаних стилістичних фігур з *повторами* на основі давньогрецького роману кінця II ст. н. е. Лонга "Дафніс і Хлоя". Саме повторам у романі Лонга "Дафніс і Хлоя" належить значна роль, зважаючи на їх досить велику кількість (всього слів, які використано у повторах – 229; враховуючи частотність – 638) і це при невеликому розмірі самого твору давньогрецького письменника (у загальному корпусі повного словника мови Лонга 2496 слів, що вживаються 17064 рази).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні функцій лексичного, морфологічного та синтаксичного повтору як структурно-семантичного засобу організації тексту давньогрецького роману кінця II ст. н. е.

Дослідженням різних видів повторів займалися визначні лінгвісти І. Арнольд, Л. Булаховський, В. Виноградов, В. Кухаренко. Повтор є семантично значущим елементом, який формує змістову структуру тексту, на що звертали і звертають увагу як вітчизняні (О. Бекетова, П. Вдовиченко, Є. Іванчикова, І. Синиця), так і зарубіжні (О. Брик, Г. Гак, Н. Кожевникова, О. Шахматов, Н. Цветкова) лінгвісти. Вони характеризують повтор у різних аспектах. Наприклад, лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту досліджують І. Синиця [Синиця 1994], Н. Цветкова [Цветкова 1986]; фігури повтору в текстах публічної мови характеризує О. Бекетова [Бекетова 1997]; визначає структурні та стилістичні функції повтору в художньому тексті В. Гак [Гак 1998]; Н. Кожевникова аналізує функціональне навантаження звукових повторів в поетичних текстах [Кожевникова 1982] та ін.

В українському мовознавстві до художнього прийому повтору на матеріалі художніх текстів зверталися М. Алефіренко, Ж. Гетьман, А. Мойсієнко, О. Огоньська, О. Пивоваров, М. Плющ, С. Скляр, О. Фоменко та ін. Сучасна література про

повтори засвідчує широкий спектр підходів до тлумачення цього художнього засобу, що можемо пояснити передусім його поліфункціональністю.

Залежно від приналежності повторюваної одиниці до того чи іншого мовного рівня виділяють: звуковий, морфемний, лексичний, морфологічний та синтаксичний повтори [Культура русской речи 2003, 476].

Предметом нашого дослідження є виявлення структурно-функціональних і стилістичних особливостей лексичного, морфологічного і синтаксичного повторів у давньогрецькому романі Лонга.

Повтор – це "фігура мови, що полягає в повторенні в певній послідовності звуків, слів або їх частин, висловів для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту" [Українська мова : Енциклопедія 2000, 459]. Отже, це нагромадження однотипних мовних елементів (звуків, складів, слів, словосполучень) у певній синтаксичній одиниці. У художній мові розрізняють такі види повторів, як *анафора* (єдинопочаток), яка полягає у повторенні однакових звуків, слів чи синтаксичних конструкцій на початку суміжних висловлень; *епіфора* – повтор слів чи словосполучень у кінці кількох речень); *кільце* – повтор слів одночасно на початку і в кінці фрази; епанафора, або *композиційний стик* – повтори слів та словосполучень у кінці попередньої фрази та на початку наступної фрази. З-поміж повторів виділяють так звані "посилюваний повтор". Суть цієї фігури в тому, що повторюється та сама лексема, але в супроводі інших слів, які посилюють її виразові якості [Пономарів 1992, 237].

Повтор ґрунтується на "дво- або кількаразовому використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту" [Українська мова : Енциклопедія 2004, 496], тобто кількаразове відтворення різних лінгвістичних одиниць: морфем, лексем, слів, словосполучень, речень. Особливістю повтору є те, що за його допомогою можна створювати нові стилістичні засоби і фігури, тому що він може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів – звуки, морфемі, форми слова, словосполучення, речення, строфи" [Мацько 2003, 446].

Цікавим є зауваження Ю. Лотмана про те, що повтор як фігура мови нічого не додає до змістовно-фактуальної інформації, але як експресивний стилістичний прийом, він допомагає адресату сприймати глибинний пласт поетичного твору, змістовно-концептуальну інформацію [Лотман 1996, 165].

Проаналізувавши різні визначення повтору, послуговуватимемося у нашому дослідженні тим, що ця стилістична фігура формується сукупністю однорідних дво- чи багаторазово відтворених мовних одиниць (звуків, складів, морфем, слів та їх форм, словосполучень, речень) у межах тексту чи його сегменту, виступаючи засобом образо- й текстотворення, результатом та умовою реалізації індивідуально-авторської картини світу.

Повторюваними в досліджуваному тексті є слова різної частиномовної приналежності. Найчастіше повторюються у романі іменники (79 слів), дієслова (56),

займенники (23), рідше сполучники (20), прикметники (17), прийменники (15), прислівники (12), поодинокі випадки повторів зафіксовано серед часток (3), числівників (2) та вигуків (2).

Прийом *повтору* у його безкінечних варіаціях у романі Лонга – улюблений. Повтор збагачує текст логічністю, точністю, ясністю висловів, додає до змісту певну додаткову інформацію, емоційність та експресивність. Найпоширенішими видами лексичного повтору у досліджуваному тексті є *анафора*, *епіфора*, *епанастрофа*, *епімона*, *клімакс*.

Анафора (ἐπανάφορα, repetitio) – "повторення якогось слова або ряду слів на початку окремих речень, віршів або строф" [Домбровський 2008, 106]. Єдинопочаток полягає у повторенні однакових елементів (звуків, сполучень звуків, морфем, слів, словосполучень) на початку деяких (частіше паралельних) відрізків мовлення (фраз, речень, абзаців, рядків і т. д.).

Найпоширенішим видом єдинопочатку є лексична анафора, яку широко використовують у художніх текстах і яка "виконує в них загальну для виражальних засобів експресивну функцію" [Культура русської мови 2003, 50].

Лексичну анафору, як правило, спостерігаємо у конструкціях синтаксичного паралелізму, наприклад: *πολλάκις ἐφίλησα ἐρίφους, πολλάκις ἐφίλησα σκύλακας ἀρτιγεννήτους* (1,18,1) – *часто цілував козенят, часто цілував щенят цюїно народжених*; *πολλάκις μὲν πράγματα ἔσχον ἐρίφους γαλαθηνούς διώκων, πολλάκις δὲ ἔκαμον μεταθέων μόσχους ἀρτιγεννήτους* (2,4,3) – *часто мав справи, переслідуючи грудних козенят, часто втомлювався, ловлячи цюїно народжених телят*; *πολλάκις μὲν ὁ Δάφνις τῶν προβάτων τὰ ἀποπλανώμενα συνέστελλε, πολλάκις δὲ ἡ Χλόη τὰς θραυτέρας τῶν αἰγῶν ἀπὸ τῶν κρημνῶν κατήλαυνεν* (1,10,1) – *часто Дафніс збирав докоти овець, які розбрелися, часто Хлоя зганяла сміливіших із кіз зі скель*. Як бачимо, за допомогою анафор автор актуалізує увагу читача.

Прийомом анафори Лонг послуговується досить часто. Повторює він *дієслова*: Ἦν, παρθένε, παρθένος οὕτω καλῆ... Ἦν δὲ ἄρα καὶ ᾤδικῆ (1,27,2) – *Була, о дівчино, дівчина така ж красива... Була вона також і співучою; іменники*: Ἐρωτι, ὦ παῖδες, κατέσπεισθε καὶ Ἐρωτι ὑμῶν μέλει (2,6,2) – *Ероту, о діти, ви посвячені і Ерот турбується про вас; займенники*: τίς ὑμᾶς στεφανώσει μετ' ἐμέ; τίς τοὺς ἀθλίους ἄρνας ἀναθρέψει; τίς τὴν λάλον ἀκρίδα θεραπεύσει (1,14,4) – *Хто ж вас буде увінчувати після мене? Хто ж годуватиме нещасних ягнят? Хто піклуватимся буде балакучим цвіркуном? πόσοι βάτοιο με πολλάκις ἤμυξαν, καὶ οὐκ ἔκλαυσα· πόσοι μέλιτται κέντρα ἐνήκαν* (1,14,2) – *скільки мене колючок кололо, і я не плакала, скільки бджоли жалом жалили; ἀμφοτέρους ἐξεθήκαμεν, ἀμφοτέρους εὐρήκαμεν, ἀμφοτέρων ἐμέλησε Πανὶ καὶ Νύμφαις καὶ Ἐρωτι* (4,36,2) – *обох ми покинули, обох знайшли, про обох піклувалися Пан, нимфи і Ерот; Ἐγὼ, παρθένε, μείζων εἰμὶ Δάφνιδος, καὶ ἐγὼ μὲν βουκόλος, ὁ δ' αἰπόλος· τοσοῦτον <ἐγὼ> κρείττων ὅσον αἰγῶν βόες* (1,16,1) – *я, дівчино, більший від Дафніса, і я – волопас, а він – козопас, я настільки сильніший від нього, наскільки воли від кіз; σοὶ μὲν οὖν ἐκείνην ἔδωκα, καὶ ἤδη σοὶ παῖδες ἀγαθοὶ βουκόλοι* (2,5,3) – *отож, цю тобі я віддав, і вже тобі*

дітей гарних волопасів [народила]. Як бачимо, у залежності від структури анафори бувають двочленні і тричленні.

Трапляється у мові роману і епіфора – "повторення слова або фрази в кінці окремих речень або віршів" [Домбровський 2008, 106]. Суть цієї стилістичної фігури – у повторенні однакових елементів у кінці деяких (частіше паралельних) відрізків мовлення (фраз, речень, абзаців, рядків тощо) [Культура русскої мови 2003, 783]. Як і інші засоби повтору, епіфора служить створенню образності твору, його виразності, акцентує думку автора.

Досить часто Лонг у своєму романі використовує *повтори дієслів*, які підсилюють вираження певної дії, як-от: *τροφάς, ἃς οἴκοθεν ἔφερον, εἰς κοινὸν ἔφερον* (1,10,3) – *їжа, яку приносили з дому, приносили для спільного (вживання)*; *καὶ ὅσα δὲ μεθ' ἡμέραν οὐκ ἔπραξαν, ταῦτα ὄναρ ἔπραξαν* (2,10,1) – *і чого вдень не робили, те вві сні робили*; *γυμνὸς ἦν, μόνος ἦν· ἔπαιζεν ὡς ἴδιον κῆπον τρυγῶν* (2,4,1) – *голий був, сам був, забавлявся, наче у власному саду збираючи плоди*. Найчастіше дієслівні повтори характеризують рух (φέρω тощо), фізичну дію (πράττω), що відображає семантику багатократної тривалої дії. Другу групу становлять дієслова буття, наявності, існування, стану (εἶμι та ін.).

Натрапляємо у тексті і на епіфору займенників: *Τέτρωτο μὲν οὖν οὐδέν, οὐδὲ ἦμακτο οὐδέν* (1,12,6) – *не був [Дафніс] ані поранений, ані ніде кров не йшла*; прислівників: *καὶ νεμήσετε κοινῇ καὶ συρίσετε κοινῇ* (2,23,5) – *і пасли стада разом і грали на сиринзі разом*.

Трапляється у романі і фігура епанастрофа (гр. ἐπαναστροφή), до якої В. Домбровський дібрав український відповідник "стик". Це "повторення якогось слова або фрази з кінця одного вірша на початку наступного" [Домбровський 2008, 104]. Наприклад: *καὶ ἄλλα μὲν οὐκ ὀλίγα αὐτῷ Δάφνις ἔδωκεν· ἔδωκε δὲ καὶ ὅσα ἀπὸ αἰπόλιου δῶρα* (4,6,1) – *але і Дафніс йому [Евдрому] немало подарував; подарував все, що є дарунками пастуха*.

Епанастрофа має функцію зв'язування в одну цілість окремих думок. Іноді цей прийом використовують як засіб виокремлення ключових слів. У деяких випадках епанастрофа передає наростання емоційного настрою. Проте Лонг майже ніколи не використовує цю фігуру у чистому вигляді, тобто не повторює кінцеве слово першої фрази у такій же формі на початку іншої фрази. Він всіяко варіює це повторення, додаючи різні префікси і видозмінюючи форму слова. Цим він досягає більшого різноманіття у використанні повторюваних елементів. Наприклад: *Τοῦτο τὸ μῆλον ὡς εἶδεν ὁ Δάφνις, ὥρμα τρυγᾶν ἀνελθὼν καὶ Χλόης κωλυούσης ἠμέλησεν. Ἦ μὲν ἀμεληθεῖσα ὀργισθεῖσα πρὸς τὰς ἀγέλας ἀπῆλθε* (3,34,1) – *Як тільки Дафніс побачив це яблуко, підійшовши, наважився зірвати, не слухаючи Хлої, яка забороняла. Не вислухана, розсердившись, вона пішла до стада*; *Εἶδον τοῦτο αὐτὸς καὶ ἰδὼν ἐθαύμασα καὶ θαυμάσας ἔθρεψα* (4,30,4) – *побачив я це сам і, побачивши, здивувався, і, здивувавшись, виховав*.

Фіксуємо також у романі Лонга кілька випадків використання автором стилістичної фігури клімаксу (гр. κλίμαξ, лат. gradatio). Це фігура, "у якій її елементи розташо-

вані у порядку наростання" [Культура русской речи 2003, 240]. Особлива краса цієї фігури у "частоті повторень попереднього слова" [Античные теории 1996, 285]. Наприклад: "Ἐπεισε δὲ αὐτὸν καὶ λούσασθαι πάλιν καὶ λουόμενον εἶδε καὶ ἰδοῦσα ἦψατο καὶ ἀπῆλθε πάλιν ἐπαινέσασα, καὶ ὁ ἔπαινος ἦν ἔρωτος ἀρχή (1,13,5) – [Хлоя] переконала його [Дафніса] знову піти купатися і побачила його під час купання, і, побачивши, торкнулася, і пішла знову його вихваляючи, і похвала стала початком кохання; Ἄλλὰ σὺ πρόσελθε καὶ προσελθὼν ἀνελοῦ καὶ ἀνελόμενος δός (3,27,5) – але ти підійди і, підійшовши, візьми, і, взявши, віддай; ἰδόντες ἐβόων καὶ βοῶντες ἐδάκρουν (4,7,5) – побачивши [як був знищений сад] закричали і, кричучи, почали плакати.

Натрапляємо у романі "Дафніс і Хлоя" також на стилістичну фігуру епімона (гр. ἐπιμονή), яка не однозначно трактується в лінгвістиці, проте спільним у визначеннях є вказівка на те, що епімона "базується на повторі якогось елемента мовлення (слова, словосполучення) або з невеликими варіаціями, або без змін (цілком)" [Культура русской речи 2003, 780]. Порівняймо: Δάφνις... τὴν καλαύροπα λαβῶν ἐδίωκε τὸν διώκοντα (1,12,1) – Дафніс... узявши пастуший посох, послідував за тим, хто переслідував; Ἀκούοντες μὲν τῶν ὀρνίθων ἀδόντων ἦδον (1,9,2) – [Дафніс і Хлоя] співали, слухаючи співаючих птахів.

Вступаючи у взаємозв'язок з мовними одиницями інших рівнів, лексичний повтор сприяє виявленню загальних семантичних ознак, які лежать в основі зв'язності цілого тексту чи його окремих фрагментів.

Серед морфологічних повторів у тексті роману "Дафніс і Хлоя" виокремлюємо стилістичну фігуру, яка ґрунтується на повторі того самого слова у різних відмінкових формах, – поліптит(он) (від гр. πολύπτωτον, casuum commutatio). Її називають ще "фігурою відмінкового різноманіття" [Античные теории 1996, 211, 282]. Правда, деякі дослідники розуміють поліптитон і дещо ширше, не обмежуючи його повтором різних форм імені. Вважають, що це може бути повтор слів, які належать до різних відмінюваних частин мови.

У романі Лонга фігура поліптитон трапляється досить часто. Ми зафіксували цілий ряд прикладів її використання. Наведемо деякі з них: τὸ δὲ δέρμα κέρασιν αὐτοῖς ἐνέττηξαν τῇ πίτυϊ πρὸς τῷ ἀγάλματι ποιμενικὸν ἀνάθημα ποιμενικῶ θεῶ (2,31,3) – шкіру з її рогами повісили на сосні навпроти статуї – пастуша офіра пастушому богу; εἰς μέσας ὥρμησε τὰς βοῦς καὶ δύο βοῶν κεράτων ταῖς δύο χερσὶ λαβόμενος ἐκομίζετο (1,30,5) – поплив в середину між коровами і, схопившись за роги двох корів двома руками, поплив; ἤδη ποτὲ καὶ μήλοισ ἀλλήλους ἔβαλον καὶ τὰς κεφαλὰς ἀλλήλων ἐκόσμησαν (1,24,3) – іноді одне на одного кидали яблуками, прикрашали один одному голови.

Основна функція поліптитонів – концентрація уваги на тому чи іншому понятійному значенні лексеми [Культура русской речи 2003, 485]. При цьому підвищується емоційна тональність тексту, його поетичність, як-от: θνητὴ μὲν ὡς ἐκ πατρὸς θνητοῦ, καλὴ δὲ ὡς ἐκ μητρὸς καλῆς (3,23,1) – [німфа Ехо була] смертна, бо від смертного батька, гарна, бо від гарної матері; μαθέτω Γνάθων ὁ μίαρὸς, οἷος ὢν οἷων ἐρᾷ (4,18,3) – нехай дізнається брудний Гнафон, яким він є, кого сміє любити;

καὶ τῶν τράγων τὸν ἀγελάρχην στεφανώσαντες πίτυος προσήγαγον τῇ πίτυϊ (2,31,2) – *увінчавши вінком із сосни провідника стада кіз, повели до сосни.*

Серед синтаксичних повторів у романі Лонга поширеним є синтаксичний паралелізм, під яким розуміють "тотожне чи подібне розташування мовних елементів, однакове розташування подібних членів речення в двох чи більше сусідніх реченнях, у межах віршованої строфи чи невеликого за обсягом уривку прози, які створюють поетичну фігуру" [Ганич 1985, 178]. Наприклад: ἄρνες ἐσκίρτων ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἐβόμβουν ἐν τοῖς λειμῶσιν αἱ μέλιτται, τὰς λόχμας κατῆδον ὄρνιθες (1,9,1) – *барани стрибали в горах, бджоли дзижчали на лугах, птахи співали у куцах; Βουκόλος ἦν Ἀγχίσις, καὶ ἔσχεν αὐτὸν Ἀφροδίτη· αἶγας ἔνεμε Βράγχος, καὶ Ἀπόλλων αὐτὸν ἐφίλησε· ποιμὴν ἦν Γανυμήδης, καὶ αὐτὸν ὁ Ζεὺς ἤρπασε (4,17,6) – *пастухом був Анхізі, а ним заволоділа Афродіта; нас кіз Бранх, а його полюбив Аполлон; пастухом був Ганімед, а його Зевс викрав.* У реченнях синтаксичний паралелізм переплітається з хіазмом (ἄρνες ἐσκίρτων – ἐβόμβουν αἱ μέλιτται; ἔσχεν αὐτὸν Ἀφροδίτη – Ἀπόλλων αὐτὸν ἐφίλησε).*

Диференційними ознаками синтаксичного паралелізму є особливий інтонаційний малюнок, особлива ритміка, а також особлива двопланова асоціативно-семантична завершеність та естетична довершеність висловлювання: Πῶς ἂν τις αὐτὸ λάβοι; Μικρόν ἐστὶ καὶ φεύξεταί. Καὶ πῶς ἂν τις αὐτὸ φύγοι; Πτερὰ ἔχει καὶ καταλήψεταί (2,8,4) – *Як хтось може його [Ерота] спіймати? Малий він є і втече. Як хтось може від нього утекти? Він має крила і наздожене.*

Як видно з аналізу твору Лонга, завдяки повтору лексичні одиниці художньо увиразнюються, надаючи висловлюванню відповідної емоційної ваги, що досягається за рахунок тісної взаємодії лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів. Частота повтору слів різних частин мови залежить від їх категорійної семантики та ролі в структурно-семантичній організації висловлювання. Найбільшою частотністю у романі Лонга характеризується дієслівний та іменниковий повтори, які здебільшого займають у реченні позицію предиката та предметних актантів. Конструкції з лексичним повтором повнозначних частин мови виявляють стилістичну гнучкість і варіативність. Тому можна повністю погодитися з автором анонімого трактату "Про піднесене", який писав: "Усі ці нагромадження, варіації і клімакси – прекрасна зброя у словесному змаганні, вони сприяють красі, величавості і пафосу мовлення" (Про піднесене, 23, 1) [Античные теории 1996, 277]. Багатство стилістичних фігур з використанням різноманітних повторів – диференційна ознака ідіостилію Лонга.

В статье проанализированы наиболее употребляемые стилистические фигуры с повторами, засвидетельствованные в языке романа древнегреческого писателя конца II в. н. э. Лонга "Дафнис и Хлоя". Выявлены структурно-функциональные и стилистические особенности лексического, морфологического и синтаксического повторов, которые делают язык прозаического произведения ритмическим, приближая его к поэтической речи.

Ключевые слова: стилистическая фигура, повтор, анафора, эпифора, эпанастрофа, синтаксический параллелизм.

In the article the most common and regular stylistic figures containing repetition are analysed, which were witnessed in the language of the novel "Daphnis and Chloe" of ancient greek writer of end of the 2nd century A.D. Longus. The structurally functional and stylistic features of lexical, morphological and syntactic repetitions were found out, which make the language of prosaic work rhythmic, approaching it to poetic speech.

Key words: stylistic figure, repetition, anaphora, epiphora, epanastropha, syntactic parallelism.

Література:

1. *Античные теории языка и стиля* (антология текстов) / [под общ. ред. О.М. Фрейденберг]. – СПб: АЛЕТЕЙЯ, 1996. – 362 с.
2. *Бекетова О.В.* Фігури повтору та організаційні форми аргументації в текстах публічної мови (на матеріалі німецької мови) / О.В. Бекетова // *Мовознавство*. – 1997. – № 4–5. – С. 32–37.
3. *Гак В.Г.* Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М.: Школа, „Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
4. *Ганич Д.І.* Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
5. *Домбровський В.* Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / Володимир Домбровський. – Дрогобич: Видавнича фірма "Відродження", 2008. – 488 с. – (Cogito: навчальна класика).
6. *Кожевникова Н.А.* Об одном приеме звуковой организации стиха / Н.А. Кожевникова // *Проблемы структурной лингвистики*. 1980. – М.: Изд-во „Наука”, 1982. – С. 269–284.
7. *Культура русской речи* : энциклопедический словарь – справочник / [под общ. руков. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева]. – М.: Наука, 2003. – 837 с.
8. *Лотман Ю.М.* Про поетів та поезії / Ю.М. Лотман // *Аналіз поетичного тексту*. Статті, і дослідження. Нотатки. Рецензії. Виступи. – СПб, 1996. – 846 с.
9. *Мацько Л.І.* Стилістика української мови : [підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
10. *Пономарів О.Д.* Стилістика сучасної української мови: [підручник] / О.Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
11. *Синиця І.А.* Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту / І.А. Синиця // *Мовознавство*. – 1994. – № 2–3. – С. 56–60.
12. *Українська мова: Енциклопедія* / [редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.: іл.
13. *Українська мова: Енциклопедія* / [редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.: іл.
14. *Цветкова Н.Е.* Лексический повтор в стихотворной речи / Н.Е. Цветкова // *Рус. яз. в шк.* – 1986. – № 1. – С. 63–67.
15. *Longos.* Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe. Griechisch und deutsch von Otto Schönberger. – Berlin : Akademie-Verlag, 1973. – 215 S.
16. *Teske D.* Der Roman des Longos als Werk der Kunst / D. Teske. – Aschendorff Münster, 1991. – 135 S.

**СЕМАНТИКА ПРИЙМЕННИКОВИХ ТА БЕЗПРИЙМЕННИКОВИХ
КОНСТРУКЦІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ
СУДОВО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЛАТИНИ XV – XVI ст.**

Миронова Валентина Миколаївна

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються функції відмінків у прийменникових та безприйменникових конструкціях середньовічних латинськомовних судово-адміністративних записих з території України XV-XVI ст. Доведено, що система відмінкових парадигм судово-адміністративної латини характеризується численними інтерференційними змінами, зумовленими взаємодією латинської і рідної мови судових писарів.

Ключові слова: судово-адміністративна латина, прийменникова конструкція, безприйменникова конструкція, синтаксис відмінків, відмінкова парадигма.

У латинських граматиках детально розглядаються різноманітні значення, що виражаються відмінковими формами, причому кожному з цих значень відповідає спеціальний мовознавчий термін. У лінгвістиці функціональний підхід до вивчення відмінкової системи має багату традицію, яка склалася завдяки працям таких видатних лінгвістів, як Л. Ельмслев, Р. Якобсон, Е. Бенвеніст, Є. Курилович, а у вітчизняному мовознавстві – О.О. Потебня, О.М. Пешковський.

Існує два розуміння терміна "відмінок": формальне і семантичне. Враховуючи асиметрію мовного знака формальні відмінки (різні словоформи однієї морфологічної парадигми іменника) разом з прийменниками і порядком слів у реченні служать для вираження різних смислових понять і відношень, тобто для вираження семантичних відмінків.

У сполученні з дієсловом відмінкові форми виконують функції двох типів. Одні відмінкові форми поєднуються з дієсловом, від якого вони залежать, тісним смисловим і граматичним зв'язком. При таких дієсловах обов'язковою є відмінкова форма іменника, яка необхідна для передачі змісту речення, тобто вживання дієслова без іменника не можливе.

Інші відмінкові форми доповнюють повідомлення інформацією про обставини, за яких відбувається дія: усунення таких відмінкових форм не руйнує змісту речення.

Залежно від характеру зв'язку між дієсловом та іменником О.М. Пешковський [Пешковський 1956, 292] розрізняє сильне і слабе керування.

Є. Курилович [Курилович 1962, 123] називає згадані функції відмінків синтаксичною і прислівниковою. Він розрізняє у всіх відмінкових формах первинні і вторинні функції. Первинна функція пов'язана із значущістю форми, яка визначається в системі мови і не залежить від контексту. Вторинні функції, навпаки, визначаються контекстуальними умовами. Залежно від того, яка функція – синтаксична чи прислівникова – є первинною, слід розрізняти граматичні і конкретні відмінки. Більшість дослідників, які займалися вивченням відмінкових значень у різних мовах, схильні до виділення у семантиці відмінків головних (загальних) значень і значень конкретних (часткових), які є похідними від головних [Якобсон 1985, 133–175].

Ґрунтуючись на даному теоретичному положенні, а також враховуючи можливість інтерференційних змін функцій відмінкових форм, у роботі ставиться завдан-

ня систематизувати значення відмінків класичної латини і порівняти їх із значеннями відмінків середньовічної судово-адміністративної латини з території України XV – XVI ст.

Залежно від характеру граматичних зв'язків у системі мови в класичній латині виділяються типи відмінків, які не збігаються із типами відмінків східнослов'янських мов. Синтаксис відмінків у латинській мові – це відношення між словами у безприйменникових конструкціях, які виражаються відмінковими формами іменників без прийменників, та у прийменниково-відмінкових конструкціях. Не всі відмінкові форми залежного слова вживаються з еквівалентною частотою в безприйменникових іменних словосполученнях. Найвищу продуктивність мають родовий і давальний відмінки, для яких взагалі не характерна прийменниково-іменникова форма вираження.

Словосполучення з різними відмінково-іменниковими формами відзначаються високою варіативністю значень. Стосовно даної характеристики виділяються, зокрема, словосполучення з орудним відмінком, які виражають різноманітні відношення. Поліфункціоналізм орудного відмінка пояснюється походженням цієї відмінкової форми: латинський орудний відмінок утворений поєднанням трьох давніх відмінків – орудного, місцевого та відділяючого.

У даній статті розгляд відмінкових функцій проводитиметься з дотриманням логіки ієрархічного впорядкування відмінкової парадигми латинської мови.

Називний відмінок (Nominativus) виконує у класичній латині не тільки синтаксичну функцію підмета, а може й виступати іменною частиною складеного присудка. Таким чином у функціональному аспекті називний відмінок диференціюється на два різні відмінки. На відміну від класичної латинської мови, у середньовічній судово-адміністративній латині XV – XVI ст. подвійний називний відмінок (Nominativus duplex) зустрічається дуже рідко, натомість вживається орудний відмінок.

"Talis nobilis Swansko dicitur persona sapiente" (1, 2047)

"Говорять, що цей вельможний Сван – людина розумна".

Заміна називного відмінка орудним пояснюється впливом української мови, якій притаманні відповідні конструкції.

Родовий відмінок займає синтаксичну позицію при іменникові. Це єдиний прийменний, а не придієслівний, відмінок латинської мови. Як зазначає Е. Бенвеніст [Бенвеніст 1974, 164], генетив транспортує у синтаксичні відношення між двома іменниками функцію, яку у синтаксичних конструкціях з особовим дієсловом виконує або номінатив, або акузатив. У латинських граматиках визначаються такі форми генетива:

- genetivus subjectivus (генетив суб'єкта) *"Incredibile est omnium civium... odium in dominum"* (2, 557) *"Неймовірною є ненависть усіх міщан до пана".*
- genetivus objectivus (генетив об'єкта) *"Urbs... hostium fertilis fuit"* (2, 601) *"Місто було багате для ворогів".*

Всі інші базуються на цих двох головних і визначаються на основі лексичних значень слів, які входять до даного словосполучення.

Genetivus subjectivus виступає як категоріальне значення до інших функцій родового відмінка:

- genetivus possessivus (генетив приналежності) "*Credo indicio multum judicorum*" (2, 714) "*Вірю вказівці багатьох суддів*".
- genetivus characteristicus (генетив характеристики) "*Judicie est semper in causis verum sequi*" (2, 684) "*Суд при розгляді справ повинен слідувати правді*".
- genetivus partitivus (розділяючий генетив) "*Cum omnium sapientissimis dixi*" (5, 42) "*Я говорив з найрозумнішими з-поміж усіх*".
- genetivus generis або quantitatis (генетив роду або кількості) "*Magnum numerus testium habemus*" (4, 53) "*Ми маємо велику кількість свідків*".
- genetivus qualitatis (генетив якості) "*Neminem excelsi ingenii virum*" (4, 587) "*Жодного мужа видатного розуму*".

Genetivus objectivus об'єднує такі функції:

- genetivus pretii (у поєднанні з дієсловами "цінити", "оцінювати") "*Dominus enim est tanti, ut dicere*" (4, 22) "*Пан вартий того, щоб говорити*".
- genetivus criminis (у поєднанні з дієсловами "звинувачувати", "засуджувати") "*Condemnemus stultitiae*" (4, 27) "*Засудімо ж за нерозумність*".

В середньовічній судово-адміністративній латині замість класичного родового приіменного вживаються різні відмінки з прийменниками і без них, що властиве відмінкам української мови.

Замість родового часткового (genetivus partitivus) може вживатися:

1) орудний (ablativus) з прийменником "ex",

"*Cum aliquo ex dictis reis debemus rogare...*" (3, 1063) "*З ким-небудь із названих відповідачів маємо поговорити*".

2) приіменний давальний,

"*Katherina uxor pretori urbano est...*" (3, 565) "*Катерина є дружиною міського бурмістра*".

3) знахідний відмінок з прийменником "ad",

"... *sit nec, nam tales et aliorum sunt remisse ad presentiam judicis, subjudicis et dominorum*" (4, 1118) "...якщо ні, то ці та інші будуть відкладені до прибуття [присутності] судді, підсудка і панів".

У класичній латині замість *ad presentiam* вживається родовий об'єкта *presentiae*;

4) орудний відмінок з прийменником "de",

"*Tunc videbo, quis ipsum de reis recipiet*" (5, 1130) "*Тепер побачу, хто з відповідачів отримає ось це*".

Головне значення дативу – вказівка адресата. У граматиці Нетушила [Нетушил 1880, 14] ця функція детально описана і представлена термінологічно:

- dativus commodi/incommodi (датив зручності/незручності)

"*Domus dominis aedificata sunt, non servis*" (4, 541) "*Будинок був побудований для панів, не для слуг*".

- dativus finalis (датив мети), який, як правило, вживається у поєднанні з dativus commodi/incommodi. Це поєднання відзначається у граматиці Нетушила спеціальним терміном – dativus duplex [Нетушил 1880, 143].

Конструкція *Dativus duplex* досить часто зустрічається в середньовічній латині при дієсловах:

- "do, dare" – "давати",
- "tribuo, tribuere" – "виділяти", "дарувати",
- "duco, ducere" – "очолювати", "водити",
- "habeo, habere" – "мати",
- "sum, fui, esse" – "бути"

у значенні "ставити у що-небудь, виділяти, наділяти", наприклад:

"Do tibi crimini..." (6, 590) "Завдаю тобі злочин".

"...habeo tibi opprobrio duas penas..." (6, 417) "... маю на тебе доказ на два штрафи".

У середньовічній судово-адміністративній латині продовжується процес руйнування подвійного знахідного відмінка (*Accusativus duplex*). Класична латинська граматики цю конструкцію визначає як два акузативи, залежні від одного і того самого дієслова. У російській та українській мовах у цій синтаксичній позиції вживається знахідний відмінок у функції додатка або орудний у функції присудка. Дана закономірність структурної організації слов'янських мов відбивається в середньовічній латині, наприклад:

"Is me herede fecit..." (7, 840) "Він зробив мене спадкоємцем".

"Judicium kmetones reis judicat" (2, 1001) "Суд присуджує відповідачам".

Орудний відмінок характеризується найвищою варіативністю функцій, яку він успадкував ще від класичних часів. Ні латинське "ablativus", ні українське "орудний", ні російське "творительный" у термінологічному аспекті не відображають у повному об'ємі категоріальної семантики даного відмінка, а вказують тільки на його окремі функції. У латинській мові орудний відмінок поєднав у собі значення трьох давніх відмінків:

- 1) власне *ablativus*, який відповідає на питання – звідки?;
- 2) *instrumentalis*, який за значенням ідентичний українському "орудному" та російському "творительному";
- 3) *locativus* (місцевого), який відповідає українському "місцевому" та російському "предложному".

В середньовічній судово-адміністративній латині визначається весь спектр функціональної площини орудного відмінка, відомий класичній латині:

- *ablativus separationis* (віддалення) "... vacare officio potest..." (6, 1113). "...може звільнитися від обов'язку".
- *ablativus inopiae* (недостачі) "... testibus nundatus est..." (6, 1118) "...позбавлений свідків".
- *ablativus comparationis* (порівняння) "Terra mihi vita est mea carior" (6, 567) "Земля мені дорожча за життя".
- *ablativus auctoris* (авторський) "... dictum est ullo..." (5, 550) "...казане чимось".
- *ablativus instrumenti* (знаряддя) "Res sancta facitur servo..." (1, 590) "Свята справа слугою робиться..."
- *ablativus modi* (дії) "...homines silentio accedunt" (6, 1119) "Люди в мовчанні підійшли".

- ablativus qualitatis (якості) "*Incredibili sum sollicitudine...*" (1, 439) "Я з неймовірним хвилюванням...".
- ablativus limitationis (обмеження) "*Quanto brevius omne tempus est*" (1, 526) "Чим коротшим є всякий час".

Під впливом східнослов'янських мов ablativus auctoris може вживатися без прийменника "a":

"... *judice dicitur...*" (8, 458) "...говориться суддею".

"... *reo dicitur...*" (8, 504) "...говориться відповідачем".

"... *ducibus dicuntur...*" (9, 612) "...говориться князями".

Замість класичного ablativus limitationis синтаксис судової латини використовує слов'янські відмінкові структури: знахідний відмінок із прийменником "in" (in + Accusativus)

"*Sunt quidam homines non in rem, sed in hominem...*" (9, 1112) "Є деякі люди по відношенню не до справи, а до персони".

Ablativus qualitatis у класичній латині вживається без прийменника, а в актовій латині він може бути представлений прийменниково-відмінковим сполученням:

"*Fridro debet dare pecuniam cum maximo animo...*" (9, 405) "Фредро має дати гроші з великою охотою".

Інколи ця прийменниково-відмінкова форма класичної латини замінюється кальками зі слов'янських мов, наприклад, замість класичного "*in me est*" – "залежить від мене", де знахідний відмінок репрезентований прийменниково-відмінковою формою, з'являється відмінкова форма за моделлю de+ablativus – "*de me est*":

"*De festo predicto est...*" (9, 553) "[Починаючи] Від визначеного святкового дня...".

Оскільки функціональне навантаження відмінків зумовлює вибір прийменниково-відмінкової або безприйменникової форми вираження цих відмінків, то необхідно детально розглянути категоріальну семантику та позиційні характеристики деяких прийменників у порівняльному аспекті з їх українськими відповідниками.

Слід зазначити, що прийменникові конструкції судово-адміністративної латини мають вищу позиційну самостійність, ніж у класичній. Прийменник "a", "ab", вимагаючи орудного відмінка, вживається у тих випадках, коли в українському перекладі йому відповідає прийменник "від" або "у":

"*Et si dominus haberet a propinquis ejus impedimenta...*" (2, 60) "І якби пан мав перешкоди від своїх родичів...".

"*Et procurator respondit: tenet ipsam a sex annis*" (2, 65) "А опікун відповідає: він утримує її з шести років".

Прийменник "ad" виражає такі значення, як і прийменники "про", "до":

"*Et si, quod absit, ad diem predictam non solvere...*" (8, 28) "І якщо – хай цього не станеться – до вказаного дня не сплатить...".

"... *respondit, quod ista causa non spectat ad me, se ad consortem meam*" (5, 51) "...відповів, що ця справа стосується не мене, а моєї жінки".

На відміну від української мови, у класичній латині прийменник "cum" утворював прийменниково-відмінкову форму з іменниками, які належали до тезаурусної групи "назви одягу": *sedere cum tunica* – "сидіти в туніці". У судово-адмі-

ністративній латині "cum" вживається з іменниками для позначення абстрактних понять:

"...ego propono, quia veniens Johannes cum violencia" (9, 25) "...я пропоную, оскільки Іван прибув насильно..."

"... cum emis aufugit..." (9, 302) "зненацька втік".

Прийменник "de" вживається з Genetivus partitivus, на відміну від класичної моделі de+ablativus:

"... dedit de fructus..." (6, 115) "дав з прибутку".

Прийменник "ex" вживається у значенні "відповідно до", на відміну від класичного значення "з-поміж":

"... dico ex termino predicto..." (6, 145) "...кажу відповідно до вказаного терміну".

Деякі прийменниково-відмінкові форми з прийменником "in" виступають незалежними від питань "куди?" і "де?". Така автономність відмінків пояснюється тим, що в українській мові в обох випадках вживається місцевий відмінок, а в латинській питання "куди?" вимагає від іменника знахідного (accusativus) відмінка, питання "де?" – місцевого (ablativus).

"... res venit in manibus judici..." (6, 149) "...справа потрапила в руки судді..."

"... pecuniae proieci in terra..." (6, 151). "...поклав гроші на землю..."

Також аблятив вживається з прийменником "in" при посиленні на термін:

"In eo die obligatus est Hyrs de Olechowez iuramentum prestare in die sabbato proximo..." (4,80) "Того дня Гриць з Олехович зобов'язався скласти присягу найближчої суботи".

Прийменник "super", який поширений у класичній латині зі значенням "згори, над, поверх" і утворює прийменниково-відмінкову форму знахідного відмінка, в судово-адміністративній латині утворює тільки форму вираження місцевого відмінка (ablativus) у значенні "до":

"... super quo reserptus rotoczne..." (1, 25) "...до того ми отримаємо "помічне [заклад]..."

"... si non daret super die XIV..." (3, 333) "...якщо він не віддасть до 14-го дня..."

Прийменник "retro" ("назад") вживається у значенні "позаду", "за":

"... vade retro me..." (3, 350) "... йди позад мене..."

Прийменник "pro" ("для, замість") продовжує вживатися з аблятивом, але у значенні "про", "з приводу", що пояснюється калькуванням з української мови.

"Petrus thabernator astitit termino primo... pro una marca" (2, 601) "Петро-корчмар прибув на перший термін з приводу однієї гривні".

Незважаючи на те, що середньовічна судово-адміністративна латина XV – XVI ст. наслідувала морфолого-синтаксичні функції і форми класичної латини, семантика латинських прийменниково-відмінкових і відмінкових форм зазнала певних змін під впливом східнослов'янських мов, зокрема української мови, оскільки ця латина була лише неточною імітацією класичної латини, що пояснювалося впливом рідної мови писарів, незважаючи на їх високий загальноосвітній рівень.

В статье рассматриваются функции падежей в предложных и беспредложных конструкциях средневековых латиноязычных судебно-административных записях из территории Украины XV – XVI вв. Доказано, что система падежных парадигм судебно-административной латыни характеризуется многочисленными интерференционными изменениями, обусловленными взаимодействием латинского и родного языка судебных писарей.

Ключевые слова: судебно-административная латынь, предложная конструкция, беспредложная конструкция, синтаксис падежей, падежная парадигма.

The functions of cases in prepositional and nonprepositional constructions of medieval Latin judicial-administrative records from territory of Ukraine of XV – XVI centuries are considered in the article. It is proved that the system of case paradigms of judicial-administrative Latin is characterized by the numerous interferential changes predetermined by interaction of Latin and a native language of judicial clerks.

Key words: judicial-administrative Latin, prepositional construction, nonprepositional construction, syntax of cases, case paradigm.

Література:

1. Бенвенист Е. К анализу падежных функций: латинский генетив // Общая лингвистика: Пер. с фр. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1974. – 118 с.
2. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая // Очерки по лингвистике. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1962. – С. 118–123.
3. Нетушил И.В. Латинский синтаксис. – Харьков, 1880. – 140 с.
4. Пешковский А.И. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
5. Потемня О.О. Из записок по русской грамматике. – Т. 1. – М.: Просвещение, 1968. – 551 с.
6. Якобсон Р. К общему учению о падеже // Избранные работы: Пер. с англ., нем., франц. яз. – М.: Прогресс, 1985. – 455 с.
7. Hjelmslev L. La categorie des cas. – Aarhus, 1935. – 80 p.

Джерела:

1. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XI: Najdawniejsze Zapiski sadow sanockich 1423–1462. – 1886. – 567 s.
2. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XII: Najdawniejsze Zapiski sadow halickich 1435–1475. – 1887. – 551 s.
3. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XIII: Najdawniejsze Zapiski sadow przemyskich i przeworskiego 1436–1468. – 1888. – 730 s.
4. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XIV: Najdawniejsze Zapiski sadow lwowskich 1440–1456. – 1889. – 634 s.
5. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XV: Najdawniejsze Zapiski sadow Lwowskich od r. 1457 do 1500. – 1891. – 720 s.
6. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XVI: Najdawniejsze Zapiski sadow sanockich 1463–1552. – 1894. – 581 s.
8. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XVII: Najdawniejsze Zapiski sadow grodzkich przemyskich i Lwowskich 1469–1506. – 1901. – 660 s.
9. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XVIII: Najdawniejsze Zapiski sadu Ziemskiego przemyskiego 1469–1506. – 1903. – 701 s.
10. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczy Pospolitey Polskiej z Archiwum t. zow. Bernardynskiego we Lwowie. – Lwow. – t. XIX: Najdawniejsze Zapiski sadu Ziemskiego przeworskiego 1458–1506. – 1906. – 855 s.

ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ КУЛЬТУ СТАРОВИННОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ПІСНІ

Вакулик Ірина Іванівна

канд. філол. наук, доц.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглядаються існуючі варіанти стародавньої студентської пісні та визначається першоджерело всесвітньо відомого гімну.

Ключові слова: сучасний гімн студентства, середньовічні пісні вагантів, "Gaudeamus".

Одним із чинників збереження тексту в культурі, що обумовлюється сприйняттям етносу, є його інтерпретація. Тому науковці, досліджуючи нові текстові смисли "Гаудеамуса", розглядали його як об'єкт логічно-граматичного аналізу (Дж. Фулд, Ж. ле Гофф), надаючи перевагу джерелам походження та метриці (О.І. Соболевський, Л.В. Гінзбург, М.О. Федоров, А.О. Содомора, М. Голубева).

Мета представленої роботи – виокремити і дослідити існуючі варіанти стародавньої студентської пісні, встановити їх підпорядкованість та авторство, визначити першоджерело всесвітньовідомого гімну. Наукова новизна полягає у виявленні механізму створення середньовічної пісні "Gaudeamus" та сучасному її прочитанні.

Дослідження проводилось на основі аналізу латинського тексту у порівнянні з сучасним трактуванням стародавньої поезії науковцями Росії, Німеччини, Іспанії. У роботі виявлено максимальну об'єктивність щодо викладу фактографічного матеріалу. З метою вивчення досліджуваного твору використано метод діалогічної інтерпретації тексту, зокрема його культурно-історичний аспект.

Традиційно вважають, що "Gaudeamus" – це гімн студентської молоді, тобто хвалебна пісня, котра набула всесвітнього визнання. Чи не вперше вона зазвучала з нагоди святкування 800-річчя Болонського університету у 1886 р., і відтоді лунає щороку у навчальних закладах Німеччини, Франції, Іспанії, Росії, України, студентських організаціях Австрії та Швейцарії, звучить майже у всіх офіційних академічних церемоніях вишів.

"Гаудеамусом" розпочинається кожен навчальний рік і у Католицькому університеті Левена у Бельгії, його можна почути у день іспитів у коледжах та університетах США, у репертуарі Ієнського університету Німеччини. Всеупізнаваність гімну охопила і сучасні засоби масової інформації (згадаймо рекламу дворічної давності на українському телебаченні), і європейський кінематограф ("Подорож до центру Землі" (1959) Ж. Верна, коли професор Олівер Лінденбрук щасливо повертається до свого університету). У Балтійських країнах із 1956 р. фестивалі народної музики, що прагнули відродити національні традиції, відкривалися життєстверджуючими словами "*Gaudeamus igitur*". Так культ стародавньої пісні, започаткований німцями, став нині бестселером у музиці.

У першій третині XIX ст. Ф. Шнайдер написав "Увертюру для оркестру. Ре мажор (соч. 84)". У 1848 р. Б. Сметаною написано три революційні марші. Упродовж десятиліть Ф. Ліст редагував пісню (спочатку в 1845 р., у 1870 – отримавши замовлення з нагоди святкування 100-річчя Ієнської музичної академії, а згодом у 1885 р.

– у вигляді драматичного діалогу). Останній отримав нове звучання і трактування. Через 100 років (у 1995 р.) завдяки австрійському піаністу Леслі Говарду по-новому зазвучали ці твори Ф. Ліста [Günter 1989].

Коли Й. Брамсу (1833–1897) з університету Бреслау в 1881 р. було присвоєне почесне звання доктора, він написав на мотиви різних студентських пісень "Увертюри академічного фестивалю" (соч. 80) для оркестру [Федоров 2000], де у фіналі мала звучати "Gaudeamus igitur". Існує ще одна версія щодо витоків "пісні пісень": іспанські джерела припускають, що вона походить з Фінляндії (1582), проте достовірно науковці не можуть цього довести, оскільки не знайшли її основи [Gaudeamus igitur, el himno universitario].

Згодом мелодію "Гаудеамуса" використовували Г. Берліоз, А.Й. Кос-Анатольський, Е. Хумпердник (опера з життя німецького студентства), у Росії – П.І. Чайковський (у 1874 р. переклав для 4-голосого чоловічого хору з фортепіано, а того ж року під псевдонімом Б. Л. – саме так були підписані музичні фейлетони – була видана хорова партитура) [Голубева 2008].

Існує дві версії щодо написання музики до гімну студентської молоді. Перша – пов'язана із рукописом, який датується 1267 р., у якому міститься запис музики, але вона зовсім не схожа на сучасне звучання. Із плином часу мотив був значно змінений, і у XV ст. його утвердив фламандський композитор І. Окегем. Хоча більшість дослідників вважають цю версію необґрунтованою, оскільки музики до "Гаудеамуса" нема навіть у списку творів Окегема. За другою версією у 1771 р. з'явилася популярна німецька пісня, розмір якої, будова строфи співпадають з латинською. Відомо також, що у XVI ст. була пісня, котра починалась словами "Gaudeamus igitur". Про неї побіжно згадує С. Бранд у "Кораблі дурнів" ("Das Narrenschiff", 1494):

*Другой корабль плывет сюда:
Там он, глупцам-собратьям брат,
Спеть "Гаудеамус" будет рад
Своим козлиным дуротоном.
А после в море разъяренном
Равно погибнуть суждено нам.
Нетрудно глупость бичевать,
Если ни разу надевать
И самому тебе пока
Не приходилось колпака.*

А.Г. Фалерслебен у своєму есе, що датується 1872 р., писав про "Гаудеамус" [Hoffmann von Fallersleben]: "... я відшукав і тримаю рукописне видання XVI ст. на титулці якого міститься "Nymnus raganymphus" ("Хвалебна пісня дружків нареченої") з нагоди одруження Мартіна Лютера у 1525 р. із поставленим ним питанням "Чи не на ту саму мелодію написана?" (тут і далі переклад – І.І.) Далі автор зазначає, що рукопис і текст невідомі. Вказує Фалерслебен і на кількість рядків у пісні – 54, які поділяються на 18 строф, а далі пояснюється принцип версифікації твору.

Латинська пісня "Gaudeamus igitur" надзвичайно споріднена з веселою німецькою "Веселімося, браття!" (що є зачином застільних пісень), написаною І.Х. Гюн-

тером у 1717 р. Уперше вона була надрукована у посмертній збірці віршів автора. М. Федоров додає ще й рік видання "Зібрання творів" – 1730, Франкфурт, Лейпциг. Науковець стверджує, що поетові з Пруської Сілезії належить також і мелодія. Цієї ж думки про авторство музики дотримуються іспанські дослідники [Gaudeamus igitur, el himno universitario].

Ім'я Гюнтера лише побіжно згадується дослідниками у нинішній час, хоча він був найтиповішим представником літературної богеми Німеччини XVIII ст.. За твердженням бібліографів, 21-річний поет був пристрасним до алкоголю, у якому намагався сховатися від постійних утисків батька та неодноразової зради дружини. У власній епітафії (помер у 29 років) геніальний поет написав: "Тут помер уродженець Сілезії, оскільки ні доля, ні час не хотіли, аби його поетичний дар досяг зрілості. Перехожий, прочитай це скоріш і йди своїм шляхом, інакше і тебе прах заразить любов'ю та нещастям" [Брокгауз, Ефрон 1890–1907]. Його літературна творчість була високо оцінена Гете: "Він не вмів стримувати себе, і так загинули його життя і поетична діяльність. Найкращі сторони його творчості знайшли вираження у ряді віршів, що мали блаженство і муки любові, релігійні почуття, скорботне, і навіть безнадійно втрачене відношення до життя взагалі" [Брокгауз, Ефрон 1890–1907].

Найстаріша версія студентського гімну, написаного латиною, знаходиться у рукописній збірці "Студентських пісень", котра зберігається у Берлінській державній бібліотеці, а попередньо – у західногерманській бібліотеці м. Марбург, колишній бібліотеці Пруського Фонду культурної спадщини [Schauenburg 1906, 242–243; Федоров 2001].

У латинському творі "Про норми студентського життя", або "Коментарі про бурсаків", що був опублікований у 1780 р., є чітке посилання на пісню "*Gaudeamus itaque, Bursarii dum sumus*". Німецькі науковці припускають, що автором міг бути Х.Ф. Глайз (1752–1784). У дослідженні, опублікованому під псевдонімом Н. Балгер у 1798 р., читаємо: "Закінчивши університет, ми залишаємо наші права. Ми робитимемо те, що забажаємо, отже, веселімося, допоки ми молоді. Давайте використовувати наші права, привілеї та імунітети!" (переклад наш – І.І.)

Перший друкований текст студентської пісні з'явився у літературній редакції німецького поета Х.В. Кіндлебена у 1781 р. [Probst-Effah, Голубева 2008], коли теолог-євангеліст вивчав у Галле богослов'я. Містечко Галле у прусській Саксонії, що на річці Заале (ось звідкіля подвійне написання – Галле або Заале у російських джерелах), швидко розвивалося з XV ст., допоки не перетворилося на великий промисловий центр, де виробляли крохмаль, цукор, хімічні товари, пиво, спирт, поширювалась машинобудівнича діяльність. Тут процвітала і наука, зокрема університет, заснований ще у 1694 р. королем пруським Фрідріхом I (тоді ще курфюрстом). В учбовому закладі надавалась перевага математичним і філософським наукам.

У "Студентських піснях" Х.В. Кіндлебена на с. 52 подано німецький переклад стародавньої латинської пісні, на с. 56 автор зазначає, що до латинського тексту вніс значні правки. Копії цього документа не збереглися, проте існує факсимільне видання 1894 р., що зберігається у фондах бібліотеки Гарвардського університету [Kindleben 2000]. У той самий час (1781) була опублікована ще одна праця Кіндле-

бена "Studentenlexicons", що, ймовірно, стало однією з причин звільнення з посади декана факультету.

У 1783 р. мелодія увійшла до "Академічного співу" А. Німана ("Akademisches Liederbuch", друге видання – 1795 р.), Ієнський університет. Видання "Пісні для втіхи друзів-компанійців", яке датується 1788 р. (Лейпциг), містило три вірші для співу з мелодією (вміщено на с. 24). Застольні студентські пісні були настільки популярними у німецьких університетах, що продовжували виходити друком комерс-книги (J. Rüdiger, "Trink oder Commerschlieder" – Галле, 1791; зібрання Н. Raufseisen'a, "Akademisches Lustw äldlein" – Альтдорф, 1794; Keil, "Deutsche Studentenlieder das XVII u. XVIII S.", збірки Тейбнера в Лейпцизі та Шауєнбурга в Ларі) [Брокгауз, Ефрон].

Ймовірно, що студентська пісня у XVIII ст. передавалася в усній формі, що обумовлювалося характером її виконання: від бурлеску до надання звучанню пісні непристойного змісту. Тому Кіндлебен адаптував текст до друку і звільнив від усіх огидних й аморальних пасажів. Він писав: "Я потребую переробити цю стародавню студентську пісню, оскільки її деякі віршовані рядки були геть зовсім відсутні, внаслідок чого справжня поезія була зіпсована, і котра не має права претендувати на виконання академічними законами." (І.І.)

"Уперше латинський текст, – висловлює думку Федоров, – разом із музикою міститься в оперному варіанті "Доктора Фауста" І. Вальтера. Цей твір був виконаний у Бремені у 1797 р. Студенти співають відомі слова стародавньої пісні, що є уособленням вільної, нічим не обтяжливим життям у погребі Ауєрбаха. Друкованого видання цього твору не знайдено" [Probst-Effah; Федоров 2001].

Із незначними змінами можна було зустріти *Gaudeamus* у XIX ст. Це новотвори у "Комерс-книгах" [Брокгауз, Ефрон; Probst-Effah;], а також пісня лунала у студентських кабаках. Як зазначав Дж. Еймс у "Бібліографічному описі" [Ames 1944, 186], характерною рисою комерс-церемоній було дотримання корпоративної ієрархії учасників та вимог щодо носіння одягу, виконання певних обрядів (напр., порядку розташування столів у вигляді букв U та W) тощо. Якщо розглядати етимологічне джерело терміну, то латинське *commercium, i n* (також у *pl*) – "спілкування, спільність, стосунки, зв'язок". Так читаємо у Т. Лівія: *commercium linguae* – "можливість вести бесіду будь-якою мовою"; *commercium sermonum* – "розмова, бесіда"; у К. Тацита – *commercium loquendi audiendique* – "обмін думками" [Дворецкий 1976, 210]. Щодо *der Kommers*, то цим терміном у Центральній та Східній Європі (проте переважно у німецькому та балтійському студентському побуті) називався студентський бенкет, який супроводжував будь-яке університетське святкування, навіть початок та закінчення семестру (на честь тих, хто вступив до корпорації студентів, а також тих, хто закінчив курс навчання) [Брокгауз, Ефрон 1890–1907].

Гімн молоді можна було також почути на вулицях напередодні революційного 1829 р. В "Автобіографії" Р. Вагнера читаємо, що у 1830 р. скрізь марширували групи студентів, які згодом були заарештовані за вуличний безлад, а їхні товариші по університету, співаючи "Gaudeamus", йшли звільняти своїх колег [Allgemeines Deutsches 1975, Günter 1986].

З 1848 р. погляд на пісню змінився. Вона стала не лише складовою частиною канонів німецьких студентів, а й користувалася надзвичайною популярністю завдяки своєму вікові.

Як зазначалося вище, вперше латинський рукопис віднайдено у 1267 р. у Паризькій Національній бібліотеці. Ймовірно, написаний англійською [Tischler 1967, 274–279]. Слова деяких рядків практично ідентичні сучасним, хоча вираз "*Gaudeamus igitur*" не з'являється. У рукописі є також музика, проте вона зовсім не схожа на мелодію, яку ми знаємо. Починається рукопис зі слів "*Scribere proposui*". Перший рядок "*Возвеселимося!*" було взято невідомим автором із пасхальної служби [Дворецкий 1976, 451]. Щодо справжньої назви пісні "*De brevitae vitae*" ("Про швидкоплинність життя") [Schauenburg Moritz, 242], то вона походить з філософського трактату римського письменника і державного діяча Л.А. Сенеки (близько 4 р. до н. е. – 65 р. н. е.) [Дворецкий 1976, 9; Миронова 2005, 344], автора трагедій на міфологічні сюжети ("Медея", "Федра", "Едіп") та етичних творів ("Про дружбу", "Про вдячність", "Про напередвизначення"). У VI ст. було складено апокрифічне листування Сенеки з апостолом Павлом, за що Св. Джером уніс його до списку святих. "Життя лише для тих людей видається надто коротким, які не використовують життя у проміжках часу, а витрачають на непристойні діяння", – писав римлянин. (В оригіналі: "*Maxima porro vitae iactura dilatio est: illa primum quetque extrahit diem, illa eripit praesentia dum ulteriora promittit. Maximum vivendi impedimentum est exspectatio, quae pendet ex crastino, perdit hodiernum*") [Seneca].

Міцно увійшов у мову і став узвичаєним вислів "*Усьому свій час, і кожна річ має свою пору*". Походить цей вислів із такого тексту: "Для всього свій час, і година своя кожній справі під небом: час родитись і час помирати, час садити і час виривати посаджене, час вбивати і час лікувати, час руйнувати і час будувати, час плакати і час реготати, час ридати і час танцювати... Нагнітаючи ці протилежні поняття, автор підсилює думку: життя швидкоплинне, жити треба сьогодні, зараз, бо завтра проміне час кохати і, можливо, настане час ненавидіти – людина втратить найдорожче..." [Коваль 2001, 121].

Згадаймо, що початок університетської освіти був пов'язаний з інтенсивним вивченням давньої літератури, тому вище названа праця Луція Сенеки була відомою і посилення на неї не є випадковим.

Неодноразово "Гаудеамус" був перекладений різними мовами світу: англійською ("*While we're young, let us rejoice...*", "*So Let Us Rejoice*"), німецькою ("*Lebt, so lang die Jugend schäumt...*", "*Lasst uns also fröhlich sein!*", "*Laßt uns, weil wir jung noch sind*"), іспанською ("*Alegremonos pues, mientras seamos juvenes*"), білоруською ("*Зведаць радасцё жыцця Маладым трэбае*"), фінською ("*Riemitkaamme, viela on suonissamme tulta!..*"), есперанто ("*Goju, goju, ni kolegoj, dum ni junaj estas!..*") [Probst-Effah; Голубева 2008]. У Росії "Gaudeamus" перекладав М.В. Бугаєв, професор математики Московського університету, батько А. Білого [Федоров 2001].

"Гаудеамус" був настільки популярним серед студентської молоді кінця XIX – початку XX ст., що збереглося декілька музичних варіантів до цього тексту. Середньовічною піснею нав'язана також назва п'єси Л. Андрєєва "Дні нашого життя"

(1908), у якій йдеться про будні російських студентів. Якщо ж говорити про підрядковий переклад, то найавторитетнішою роботою вважається дослідження С.І. Соколевського, філолога-класика, професора, автора численних праць з давньогрецької та латинської мов.

В українській літературі кращими вважають переклади А. Содомори, учня Г. Кочура. "Не досягнення техніки, а вага Слова у суспільстві визначає міру його цивілізованості, – заявив А. Содомора в інтерв'ю газеті "День". – Якщо говорити про перекладача, ... він повинен бути сприйнятливий до тих "крапель вічності" (Віктор Гюго), які закодував у художній текст час. Закодував для того, щоб ми, причастившись до вічного і доброго, передали цю краплю прийдешнім поколінням. У цій спадковості найвищий зміст літератури, мистецтва взагалі. Можливо, мають рацію ті, котрі стверджують, що цінність художнього твору не лише в тому, що хотів сказати автор про свою добу, як у тім, що цей твір може дати сучасному читачеві. "Заради прийдешніх працюю, з ними спілкуюсь", – понад дві тисячі років тому писав Сенека [Содомора 2000].

Таким чином, розглянувши і дослідивши усі відомі версії походження студентського гімну "Гаудеамус", нами встановлено їх підпорядкованість та авторство, зроблено спроби визначення першоджерела всесвітньовідомого гімну. У подальшій роботі над текстом старовинної студентської пісні буде проаналізовано світосприйняття людини доби середньовіччя крізь призму наявних контрастів, а також досліджено поетичний стиль літературного твору.

В статье рассматриваются существующие варианты древней студенческой песни и определяется первоисточник всемирно известного гимна.

Ключевые слова: современный гимн студенчества, песни вагантов средневековья, "Gaudeamus".

The article goes about different versions of the ancient students' song and points out the original (primary) source of the world famous song.

Key words: the modern students' song, medieval vagants' songs, "Gaudeamus".

Література:

1. Allgemeines Deutsches Commersbuch. Erstausgabe 1858. Taschenbuch-Reprintausgabe. München: Wilhelm Heyne Verlag, 1975. – Allgemeines Deutsches Kommersbuch. 100. Aufl. Lahr 1914. – [http://www.academic-corporations.org/world/italy/history].
2. Ames, Joseph Sweetman. Biographical Memoir. Volume XXIII. National Academy of Sciences of the United States of America. Presented to the Academy at the annual meeting, 1944. – p. 186. – [http://www.nap.edu/html/biomems/james.pdf].
3. Gaudeamus igitur. Laßt uns fröhlich sein. Historische Studentenlieder, zusammengestellt, bearbeitet und kommentiert von Günter Steiger und Hans-Joachim Ludwig. 1. Auflage Leipzig (DDR) 1986, 3. Auflage, Leipzig (DDR) 1989. – [http://www.akadpress.de/studentika/buecher/steigergaudeamusigitur.html].
4. Gaudeamus igitur, el himno universitario. / 500 años en la historia de Sevilla. – [http://personal.us.es/alporu/historia/gaudeamus.htm].
5. Hoffmann von Fallersleben, Gaudeamus igitur – Eine Studie, Halle 1872. – [http://dz-srv1.sub.uni-goettingen.de/sub/digbib/loader?ht=VIEW&did=D231603 Facsimile online].
6. Kindleben Cristian W., Augustin Cristian F. Deutscher Abend in Halle, Verlag Fliegenkopf, Halle, Reprint der Ausgabe von 1894), 2000. – [http://www.arbeitsgemeinschaft.net/article/Gaudeamus_igitur].

7. *Probst-Effah G.* "Gaudeamus igitur"- ein Beitrag zum deutschen Studentenlied / Gisela Probst-Effah. – [http://deutsch.astrasong.ru/c/de/art/466].
8. *Schauenburg Moritz.* Allgemeines Deutsches Kommersbuch / Herausgeber: Friedrich Silcher, Friedrich Erk. – Lahr, 1896–1906. – [http://de.wikipedia.org/wiki/Allgemeines_Deutsches_Kommersbuch].
9. *Seneca.* De brevitae vitae. – [http://www.latin.it/autore/seneca/de_brevitate_vitae].
10. *Tischler Hans.* Another English Motet of the 13th Century, in: Journal of the American Musicological Society, 1967 (20), S. 274–279.
11. Антична література / Миронова В.М. (кер. авт. кол.), Михайлова О.Г., Мегела І.П. та ін.: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2005. – 488 с.
12. *Голубева М.* "Будем веселиться, пока мы молоды!" [Электронный ресурс] / Маргарита Голубева // Санкт-Петербургский университет, 2008. – №11 (3778), 29 августа – Режим доступа к журналу: <http://www.spbumag.nw.ru/2008/11/13.shtml>
13. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь: около 50000 слов / Иосиф Хананович Дворецкий. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
14. *Коваль А.П.* Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Петрівна Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
15. *Содомора А.* "Не достижения техники, а вес Слова в обществе определяет меру его цивилизованности" / Андрей СОДОМОРА // День, 2000. – № 226. – 8 декабря
16. *Федоров Н.* "Возвеселимся же!" / Николай Федоров // Независимая газета, 2001. – № 12 (2322). – 25 января
17. Энциклопедический словарь / [сост. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон Подъ редакцией проф. И.Е. Андреевского, К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского]. – С.-Петербург: Типограф. акц. общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1890–1907. [Электронный ресурс] – (Библиотека русской религиозно-философской и художественной литературы "Вѣхи"). – Режим доступа до словника: <http://www.vehi.net/brokgauz>.

ПРЕСУПОЗИТИВИ В ЛАТИНСЬКОМОВНОМУ ТЕКСТІ ПІЗНЬОРЕНЕСАНСНОЇ ДОБИ

Лефтерова Ольга Миколаївна

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізується метакомпонет як спосіб об'єктивації мовної дійсності та його роль і значення для латинськомовних текстів пізньоренесансної доби на території Східної Європи.

Ключові слова: латинськомовна література, пресупозитиви, метакомпонент, маньєризм.

Вивчення впливу доби Відродження на розвиток латинськомовної літератури викликає палкі дискусії в наукових колах. Складність у розв'язанні питання про стильову класифікацію латинськомовної літератури доби середньовіччя та доби Відродження полягає в тому, що критерії, за якими можна було б описати латинськомовну літературу Східної Європи, ще й досі не визначені. Макроструктура ренесансних літератур згаданого мовно-культурного терену пов'язана передусім із принципами, на яких ґрунтується поняття літературної епохи на різних історичних етапах. Тому ознаки стилю латинськомовної літератури доби, перехідної від ренесансу до бароко, має свої особливості й відмінності. Своєрідність латинськомовної літератури, яка сформувалась на території Східної Європи, зумовлена насамперед тим, що порубіжжя XV–XVII ст. являє поєднання структурних полюсів, у якому відбувається взаємне тяжіння й водночас відштовхування різних художніх традицій, співіснування ренесансних і постренесансних явищ, які заступають одне одне в довільному порядку.

Латинськомовній літературі, яка сформувалась на території Західної Європи в період середньовіччя та Відродження, притаманні певні диспропорції та невідповідність у визначенні меж розвитку літературних явищ, спричинені нерівномірністю історичного розвитку, його фрагментарністю та накладанням різних історичних парадигм. Тому при дослідженні латинськомовної літератури, яка сформувалась на білорусько-українському терені, варто б було керуватися не тільки загальноприйнятою періодизацією, а й враховувати різний рівень розвитку літератур, оскільки та сама позначка на шкалі історичної вертикалі для різних регіонів може окреслювати геть відмінний рівень розвитку.

Тому перспективним і плідним, на нашу думку, є вивчення латинськомовної української літератури в контексті проблематики доби пізнього Відродження, особливо враховуючи те, що це питання досі не було предметом спеціального дослідження.

Світоглядні судження українських гуманістів, їхні міркування про українську національну культуру та суспільне буття, філософські роздуми, яскраво представлені в творах латинськомовних українських авторів, в аспекті даної проблематики можуть трактуватися як маркери маньєристичної літератури. Термін "маньєризм" (mannerism, від італ. maniera – стиль, манера) набув популярності завдяки

художникові й біографу XIV ст. Вазарі, який вживав його на позначення високої міри граційності, врівноваженості та витонченості в мистецтві. Тому термін "маньєризм" прикладали до літератури, якій властива метафорична насиченість, вишуканість і глибина у розкритті філософських аспектів буття.

Для маньєризму дуже важливим є становище індивідуального "я", власний *modus vivendi*, наявність так званої базової реальності.

Термін "базова реальність" уперше з'явився в працях німецького дослідника Хоке у другій половині XX століття. На думку вченого, принцип базової реальності в добу середньовіччя та Відродження був визначальним. Люди вірили в те, що називається *equilibrium prodistinata* ("напередвизначена рівновага"). Вважалося, що через все життя людини – чи то індивідуальне, чи то приватне, чи то соціальне – проходила дуже точна вісь, якої вона мала дотримуватися. І якщо хтось наважиться від неї віддалитися, то необхідно було точно знати, куди й наскільки далеко можна відхилитися від основної реальності, щоб не втратити з нею зв'язок, оскільки розрив зв'язку робив неможливим повернення до базової реальності.

Хоке вважав, що *equilibrium prodistinata* чітко простежується на всіх етапах культурного розвитку людства від часів античності, але в перехідні етапи вона стає найвагомішою. На думку німецького вченого, занепад Греції та Риму, кінець середньовіччя, доба пізнього Відродження та бароко, епоха гуманізму та просвітництва й новочасся з її авангардизмом, сюрреалізмом та іншими такого роду "ізмами" – все це втіленнями "базової реальності" й водночас відхиленнями від неї.

Зокрема в період пізнього Відродження *equilibrium prodistinata* відбиває різні ідеї та світогляди в контексті "внутрішньої людини", яка не має в космосі жодного відповідника й глибини, якої можна пізнати лише за допомогою надприродного світла благодаті [Литвинов 2000].

Внутрішній семантичний світ базової реальності для латинськомовної літератури, що виникла на східнослов'янському терені, має проблемний статус, оскільки християнство – стрижневий елемент "я" тогочасної людини – в новому контексті тлумачиться як учення про людську мораль, що співвідноситься з природними законами.

Українських мислителів проблема самопізнання та пізнання світобудови бентежила здавна, ще від давньокіївських часів, коли концепція "внутрішньої" людини, самопізнання, самовдосконалення посідала чільне місце в їхніх роздумах у межах християнської етичної системи (Автори літописів Нестор, Сильвестр, "Слово про закон і благодать" Іларіона, Володимир Мономах "Повчання").

У XVI – поч. XVII ст. цю традицію продовжили Станіслав Оріховський, Мелетій Смотрицький, Ісаєя Копинський, Касіян Сакович, Кирило Транквіліон-Ставровський. Вона простежується також у поетичних, філософських і риторичних курсах, що викладалися в Києво-Могилянській Академії, зокрема в латиномовних віршах, наведених у них: "*Cedrus pharetrati Rossiano Orpheo*" (1702) Іларіона Ярошевицького, "*Congeries praeceptorum rhetoricum*" (1729/1730) Гната Бузановського,

"Hortus poeticus legendigratia flores et fructus ligatae et solutae orationes" (1736/1737) Митрофана Довгалєвського, "Regia regis animorum Appollini" (1739/1740) Павла Конюсєкєвича, "Philosophia juxta numerum quatuor facultatum quadripartita" (1749) Григорія Конисського та ін.

У контексті проблематики реформаційних і контрреформаційних течій українські інтелектуали ХVІ ст. висвітлювали й розвивали ідеї гуманістичного антропоцентризму та християнського гуманізму, що трактували людину як найвищу цінність. Ці концепції лежали в підґрунті *equilibrium prodistinata*, а відтак і в основі "константи маньєризму".

Хоке вважав, що в процесі відтворення та пояснення *equilibrium prodistinata* автор розтинає базову реальність на складові, тобто "здійснює аналітичне вбивство" питання або описуваного предмета. Проте, як зазначає автор, "...якщо безперервно розтинати певну річ на окремі дискретні частини, навряд чи можна отримати щось інше, крім нескінченної подільності" [цит. за Головиным 2003, 86–105].

Таке аналітичне розтинання об'єкта можна спостерігати у творах патристичної літератури та в літературі пізнього ренесансу. Зокрема, завдяки творам візантійців Григорія Назіанзина та Григорія Нисського склався образ людини, яка хоч і була створена Богом за його подобою, але внаслідок гріхопадіння стала неповноцінною, зіпсованою, а її духовну сутність закрила завіса нездорових пристрастей, морального та фізичного приниження. Гріхопадіння людини вважалось у християнстві найбільшою космічною провиною, спокутувати яку взявся допомогти їй сам Бог, олюднений в особі Христа. Таке саме аналітичне розсічення *equilibrium prodistinata* можна простежити в творах Станіслава Оріховського, який в контексті проблематики реформаційних та контрреформаційних течій висвітлює питання папського примату, сходження Святого духа, целібату священників. Не заперечуючи одкровенень і навіть посилаючись на Святе Письмо й історію, Оріховський виходить із оптимістичного погляду на людину, її свободу та можливість спасіння її душі. Питання, які порушує Оріховський у своїх трактатах, стосуються й церковного, й світського життя, оскільки автор розглядає людину крізь призму не тільки духовних, а й властивих їй матеріальних потреб. С. Оріховський, прагнучи залучити до полеміки свого читача, перебуває практично постійно діалозі задля пошуку істини, з'ясування складних теологічно-філософських питань.

Автори творів спочатку намагаються, свідомо чи несвідомо, віднайти причинно-наслідкові зв'язки, аналітично розділити філософські, моральні та естетичні поняття, щоб зрозуміти їх, а потім поєднати їх знову. Проте малюнок, який отримує митець, відтворює вже трохи іншу реальність, ніж реальність "зовнішня". Відтворення "базової реальності" в таких творах подібне до того, що греки називали "мімезис". (У "Поетиці" Аристотеля художню творчість (поезис), визначено як імітацію (мімезис) дії (праксіс)). Подібне відтворення "базової реальності" потребує особливих риторичних засобів та риторичних фігур. Традиційні риторичні фігури та тропи – порівняння, метонімія, синекдоха, гіпербола, літота – не надто змінюють

художній об'єкт. Вони відтворюють або частину об'єкта, видаючи його за ціле, або порівнюють об'єкт із іншим об'єктом, не змінюючи суть самої базової реальності. Проте художній текст є не низкою тропів, а системою образів і інтенцій, він може розглядатися, як поле з розсіяною в ньому інформацією, за допомогою текстотвірних категорій концептуально організованою вздовж осі парадигматики та синтагматики. Автор створює власну систему поглядів та концептів.

Щоб створити адекватну картину авторської образності, яка відтворює характер внутрішньої динаміки "базової реальності" та панораму ментального світу митця, необхідне розуміння онтології художнього тексту та його складових. Традиційний аналіз риторичних фігур і засобів тільки на рівні горизонтального контексту унеможлиблює розуміння глибини авторського світобачення й особливостей побудови базової реальності певної епохи. Тому виникає потреба дослідити змістові ознаки тексту та його текстотвірні категорії, яке може дати повну й об'єктивну картину його стильової приналежності.

Для маньєристичного тексту, який, з одного боку, тяжіє до реальності, а з іншого боку, відтворює цю реальність у дуже своєрідній формі, зростає роль і значення такої важливої текстотвірної категорії, як пресупозиція, що визначає інформативну глибину та багатоплановість художнього тексту. Категорію пресупозиції розглядають як засіб об'єктивації позатекстової основи (прецедентного тексту) у складі певного тексту через метакомпонент, або пресупозитив.

Актуалізація прецедентних текстів у мовному потоці здійснюється з допомогою текстового метакомпонента (МК). Опорний текстовий компонент у лінгвістиці характеризується як семіотичний спосіб ведення ЛТ: звернення до оригіналу опосередковано натяком, алюзією, завдяки чому в процес комунікації включається або весь текст, або окремі його фрагменти, що співвідносяться з ситуацією спілкування [Караулов 2002, 217].

МК співвідносять із такими поняттям як інтекст [Тороп 1981, 139], тоді об'єктивація ЛТ подається як різні форми "чужого слова" ("тексти в тексті"). З іншого боку, МК трактуються як пресупозитиви [Николаева 1987, 133–136], з допомогою яких прояснюється "семантичний візерунок" основного тексту, з'єднуються, посилюються і скріплюються різноманітні його елементи [Вежбицкая 1982, 237].

Стосовно загальних характеристик визначення функціонального навантаження МК – це "виявлення неочевидних смислових кореляцій, які включають загальну систему смислових зв'язків певного тексту, внаслідок чого аналіз МК є невіддільним від загальних методів аналізу тексту загалом [Николаева 1987, 136]. МК пов'язаний із такими видами текстової інформації, як денотативна (семантична) та емотивна (стилістична) [Чередниченко 1987, 156].

У літературних творах маньєристичної доби МК може виступати мовною об'єктивацією "базової реальності", яка на текстовому рівні реалізується у вигляді фонові інформації. Лінгвістична реалізація МК у структурі такого художнього тексту реалізується на рівні мовної, семіотичної, просодичної та гра-

фічної системи. На мовному рівні МК може проявлятися в різних аспектах, стилістичному зокрема.

На стилістичному рівні засобом експлікації МК у контексті маньєристичного тексту є суб'єктивні структури, що відображають полемічність художнього тексту та його метафоричність.

Під засобом полемічності маньєристичного художнього тексту роботі розуміємо субстанційне перетворення мовного сегменту, яке супроводжується функціональним перетворенням і появою в тексті нової значущості, яка зумовлена вживанням його саме в цьому тексті [Чувакин 1991]. Тобто, засоби полемічності можуть розглядатися як специфічна форма реалізації метакомпоненту, який в авторському тексті сприймається не лише як знак базової значеннєвої позиції, а і як форма вираження індивідуально-авторського сприйняття. І тут найчастотнішими можуть вважатися діалогізація та цитація, які виявляють диференційовану систему полемічних або діалогічних модальностей.

Полемічність реалізується в тексті через введення в авторську мову чужого голосу за допомогою конструкцій прямої та непрямої мови. Наприклад, в авторській роздуми вводиться уявна ситуація діалогу за допомогою прямої мови: "...Ти вдався до крайнього й останнього засобу й скажеш: "Відлучаю тебе від церкви!" Що це на словах і на ділі означає, невдовзі побачимо..." – звертається автор до Папи Юлія. – "Спочатку добре подумай, Юлію! Бо бачиш, як усяке відлучення терпить поразку й на кого спрямувалося – потребує сили." [Stanislai Orichovii 1551/1554]. Вживання прямої мови створює в авторському тексті враження вірогідності та достеменності, хоча дослівність передачі чужої мови є досить умовною. З іншого боку, достеменність і вірогідність прямої мови є одним із її граматичних атрибутів, у складі якого зберігаються лексичні, граматичні та стилістичні особливості чужої мови. Наведений уривок яскраво відбиває рівень відхилення автора від наочної "базової реальності".

У процесі спілкування з відомою авторові особою (у наведеному прикладі з папою Юлієм), думки якого Оріховський може передбачити, складається діалог із реальною семантичною основою, що містить обмін репліками внутрішньої бесіди, тобто певне повідомлення та реакцію на нього. У підтексті бачимо бажання автора переконливо подати свою позицію та залучити на свій бік читача, оскільки для самого Оріховського Церква є не просто історичним інститутом, який є спадкоємцем апостольської Церкви. Це, передусім, Церква Божа, що існує на небесах.

Іншим характерним засобом реалізації МК в маньєристичному тексті є ситуація діалогу автора з самим собою. Для побудови такого діалогу не передбачена участь співрозмовника або співрозмовник існує віртуально. "І це справді так, хоча твої пропонтифіки змушують усіх це заперечувати. Чому, гадають вони, латинці відкидають келих вічного порятунку й стають нечестивцями? Кидають дружин і стають перелюбниками? Отже, чи не краще відмовитись від понтифіка? О ні, звичайно ж, хай живе понтифік! Але хай краще зникне..., якщо запропонує нам іншу особу для

порятунку замість Христа Господа... [Stanislai Orichovii 1551/1554]. Роздуми автора, іноді його сумніви, складають семантичну основу моделі й передаються як внутрішня суперечка між різними акцентами власного голосу, що може інтерпретуватися як індивідуалізована полеміка, так званий діалог "неузгоджених голосів": "Бо що, скажи, триматиме нас у твоїй вірі? Може, ваша триверха корона? Однак вона більше відлякує, ніж прихиляє. Чи, може, хрест, твоєю ногою потоптаний? А може Христос...?..." . Тому в авторському тексті багато риторичних запитань, в яких зосереджена реакція того, хто відповідає уявному опонентові. Часто за ними йдуть лаконічні відповіді, іноді – категоричні, іноді – неоднозначні, залежно від авторських інтенцій. Риторичне запитання не потребує відповіді, а повідомлення, яке міститься в риторичному запитанні, пов'язане з вираженням різних в емоційному плані значень, – прийняття, схвалення або заперечення.

Саме завдяки таким конструкціям текст набуває динамічності, оскільки, з одного боку, вони розчленовують *equilibrum prodistinata*, з іншого – об'єднують її.

МК, який актуалізується в полемічному тексті ситуацією діалогу, може вводитися також конструкцією з непрямою мовою. "Але, скажеш, позбуваєтеся голови через яку дрібничку і то напевно. То ж бо й є, що голова за власним розсудом, а не з нашої провини, сама відривається від нас" [Stanislai Orichovii 1551/1554]. Нерозчленованість прямої мови пояснюється тим, що в ній фіксується передусім мова художника-маньєриста: глибоко проникаючи у внутрішню будову світу, він відтворює емоційну напруженість внутрішнього мовлення.

Тексти очевидних або прихованих діалогів – як засіб реалізації МК в маньєристичному тексті – є синтаксичним сплавом, у якому синтезуються моделі чужої мови зі своєрідним авторським текстом. Високий рівень експресії наведених моделей діалогізації підкріплюється коливанням суб'єктивних полів, що виявляється в окличних і питальних конструкціях.

Полемічність маньєристичного тексту на рівні МК може бути також представлена засобами цитації, що зумовлюється її функцією другого голосу, оскільки, на думку М. Бахтіна, справді творчий голос може бути тільки другим. МК на рівні реалізації цитат можуть розглядатися як маркери маньєристичного тексту, оскільки в будь-якій цитації відбувається процес перетворення об'єктивної інформації на модальну [Арутюнова 1992, 64]. Цитата використовується у маньєристичному тексті як пряме віддзеркалення прототексту без будь-яких змін і деформацій і як його вільна інтерпретація, оскільки цитата, представляючи текст-джерело і вступаючи у взаємодію з семантикою художнього тексту, в якому вона вживається, зазнає певної смислової трансформації, що пояснюється багаторівневістю компонентів змістової структури тексту. Творцям латинськомовної літератури на теренах Східної Європи було властиве нове бачення текстів Святого Письма, де Біблія сприймалась не як усталена церковна догма, а як богонатхненна істина, спрямована на піднесення людини, ведучи її шляхом досконалості від темряви до світла. Тому моральні постулати Біблії могли часом актуалізуватися в довільній формі.

Tu autem replica mihi paulisper hunc librum ad hoc ex Mattheae lege.

Lex.

Itaque iam non sunt duo una caro quos ergo Deus coniunxit non separet. Haec lex est quasi quidam superiorum legum Epilogus: in qua hoc praecipitur, ne quis hominum audeat hanc tantam necessitudinem animorum atque rerum in matrimonio violare [Stanislai Orichovii 1551/1554].

Виступаючи проти прийняття закону про celibат, який суперечив не тільки людській природі, а й завітам самого Господа, автор звертається до наставлянь Матвія насамперед тому, що, на його думку, це твердження є епілогом до всіх попередніх настанов, якими керуються люди в житті.

Розглядаючи наставляння від Матвія в ширшому аспекті, С. Оріховський зазначає, що якщо інші закони тільки вказують на силу шлюбу між жінкою і чоловіком, то останній не лише нагадує про шлюб, а й забороняє людині, наділеній владою, розлучати тих, кого з'єднав сам Господь Бог. Негативне ставлення автора до celibату зумовлюється насамперед тим, що безшлюбність суперечить природі людини як Божого створіння. І тому в житті необхідно керуватися природним правом і Божественним законом. "Як матерія вимагає форми, так і жінка – чоловіка", – пише Оріховський, перефразовуючи Аристотеля [Orichoviana].

Іншим видом реалізації МК на рівні цитатії є переказ, який попри трансформацію, зберігає початковий зміст прототексту. Вдаючись до переказу, автор ставить перед собою завдання не стільки відтворити форму, скільки, з одного боку, передати основну думку, закладену в цю форму, що є вихідною точкою для подальших міркувань, а з іншого – розширити семантичний простір тексту. Висловлювання зберігає зміст, тотожний змісту джерела. При переказі відхилення від базової реальності є мінімальним, тоді як деформована цитата може служити засобом максимального відхилення. Проте і переказ, і деформована цитата в цьому аспекті можуть розглядатися як псевдоцитата.

Таким чином, залежно від прагматичної спрямованості твору, зв'язки між авторським текстом і прототекстом можуть бути ускладнені, полемічність художнього тексту може бути розширена або звужена, що дає авторові змогу аналітично розділяти об'єкт, витворюючи нову реальність, і водночас повертатися до своєї базової реальності, не відхиляючись від неї надто далеко.

В статье анализируется метакомпонент как способ объективации языковой действительности, его роль и значение для латиноязычных текстов эпохи позднего Ренессанса на территории Восточной Европы.

Ключевые слова: латиноязычная литература, пресуппозитив, метакомпонент, маньеризм.

Dans cette article on analyse le métacomposant comme le moyen de l'objectivation de la réalité de la langue, son rôle et sa signification pour des textes en latin de l'époque de la Renaissance tardive sur le territoire de l'Europe de l'Est.

Les mots clefs : la littérature latine, le préuppositif, le métacomposant, le maniérisme.

Література:

1. *Арутюнова Н.* Диалогическая модальность и явления цитации. Человеческий фактор в языке: Коммуникация. Модальность. Дейксис. – М., 1992.
2. *Вежбицкая А.* Дескрипция или цитация / Пер. с англ. С.А. Крылова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Радуга, 1982. С. 237–262.
3. *Головин Е.* Приближение к Снежной королеве. – М.: Арктогея-центр., 2003. – С. 86–105.
4. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
5. *Литвинов В.В.* Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. – К. : Основи, 2000. <http://litopys.org.ua/lytv/lyt.htm>.
6. *Николаева Т.М.* Метатекст и его функции в тексте // Исследования по структуре текста. – М., 1987. – С. 133–147.
7. *Тороп П.Х.* Проблема интекста // Текст в тексте. Труды по знаковым системам XIV. Ученые записки Тартуского гос. ун-та. – Тарту, 1981. – С. 33–44.
8. *Чувакин А.А.* Смешанная коммуникация в художественном тексте: Основы звонационного исследования. – Барнаул, 1991.
9. *Чередниченко А.И.* Деловая информация и средства ее передачи в тексте // Семантика цілого текста: тезиси виступлений на совещании. Одеса, 1985. – М., 1987.. – С. 150–156
10. *Stanislaw Orichovii.* Opera. Ad Julium Tertium Pontificum Maximum. Supplicatio de approbando matrimonio a se initio. – Baziliae s. a. – S. 132–192.
11. *Stanislaw Orichovii.* Rutheni De lege Coelibatus contra Syricium in concilio habita oratio ejusdem Stanislawi ad Julium Tertium Pont. Max. Supplicatio de approbando matrimonio a se in., De bello adversus Turcas suscipiendo ad Equites Polonos Turcia prima. Ad Sigismundum Poloniae Regem, Turcica secunda. Basiliae, 1551/1554. – 292 с.
12. *Orichoviana.* Opera inedita et epistulae Stanislawi Orzechowski. 1543–1566. – Kacoviae, 1891.

ВІДОБРАЖЕННЯ МАЛОАЗІЙСЬКОГО КОНЦЕПТУ ЛЕОПАРД В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ І КУЛЬТУРИ

Поліщук (Шадчина) Анна Сергіївна

канд. філол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розкриваючи сутність концепту "Леопард" у давніх культурах Малої Азії і Балкан, ми доходимо висновку, що давньогрецька традиція зберегла не лише сам міграційний "термін" прапівнічнокавказького походження на позначення хижака з яскравим хутром, а й складний комплекс асоціацій, засвідчених уже в неолітичних культурах цього регіону.

Ключові слова: леопард, давньогрецька мова, північнокавказькі мови, концепт, неолітичні, енеолітичні культури Малої Азії і Балкан.

Починаючи з епохи так званої неолітичної революції VII – VI тис. до н. е., вплив Давньої Анатолії продовжувався й у V – II тис. до н. е. в напрямках основних цивілізаційних ареалів: Месопотамії, Сирії, Іраку, Ірану (халафська, убейдська, хурритська культури), Кавказу (урартська культура) і Балкан (ранньобалканська, мінойська культури). На поч. II тис. до н. е. на території колишньої "Країни Хатті" в центральній і південно-східній Анатолії було утворене Хетське царство, яке разом з ахейською державою, названою в хетських документах Аххійява, та деякими іншими країнами, визначало геополітичну ситуацію в усьому Східному Середземномор'ї. Після падіння Хетської держави в її колишніх центрах, таких як Лідія, Місія, Фригія, давні анатолійські культурні традиції тривали до античних часів, забезпечуючи неперервність контактів між Балканами і Малою Азією.

Вважається, що мови згаданих етнокультур, таких як хуррито-урартська і хаттська, належать до сім'ї північнокавказьких мов. Зокрема, гіпотезу про спорідненість хуррито-урартських мов з північно-східнокавказькими (нахсько-дагестанськими) висунули І.М. Д'яконов та С.А. Старостін [Д'яконов, Старостин 1988], а на зв'язок хаттської з північно-західнокавказькими (абхазо-адигськими) вказав В.Вс. Іванов [Іванов 1985]. Припущення про поширення північнокавказьких мов на території Східного Середземномор'я дало можливість знайти в індоєвропейських мовах цього регіону (хеттській і давньогрецькій) відповідні запозичення. Так, С.Л. Ніколаєву [Николаев 1985, 66, 73] вдалося визначити північнокавказькі відповідники для 32 хетських і 43 грецьких слів. Регулярність фонетичних відображень свідчить про те, що хетська мова запозичала слова в основному з однієї північнокавказької мови, тоді як для давньогрецької, очевидно, існувало декілька північнокавказьких мов-донорів. До північнокавказьких запозичень в обох мовах належить позначення леопарда. Фундаментальне дослідження Т.В. Гамкрелідзе й В.Вс. Іванова (1984), присвячене реконструкції індоєвропейської прамови, виявило, що назва леопарда, барса, пантери не просто вказувала на певний вид тварин, а мала широкі образні конотації в індоєвропейській культурі, зокрема в хетській, давньогрецькій і вірменській, попри те, що на території Європи ця тварина не була поширена. З іншого боку, археологічні відкриття анатолійського комплексу, протоміських поселень Чатал-Хююка, Хаджилара, Вінчі тощо, дають можливість стверджувати, що й в доіндоєвропей-

ському субстраті уявлення про леопарда утворювали "згусток культури", якому, за Ю.С. Степановим [2001, 43], можна поставити у відповідність термін "концепт". Сучасний інтерес лінгвістики до етноспецифічних констант мовної свідомості, заявлений у працях Н.Д. Арутюнової (1999), В.А. Маслової (2001), Є.С. Кубрякової (2004), І.О. Голубовської (2004), О.О. Селіванової (2008) та ін., а також численні питання, пов'язані зі складною і тривалою історією мовно-культурних контактів Малої Азії і Балкан, зумовлює *актуальність* нашої роботи. *Мета* розвідки полягає у дослідженні структури концепту "Леопард" у давньогрецькій мові і культурі та встановленні генетичних зв'язків з його анатолійським прототипом та аналогічними концептуальними значеннями у суміжних ареалах Середземномор'я. Для досягнення поставленої мети ми звертаємося до традиційних методик когнітивістики, а саме до лексичного і етимологічного аналізу комплексу слів, пов'язаних з найменуваннями леопарда, барса, пантери в давньогрецькій мові, їхніх синтагматичних зв'язків та семантичних конотацій, засвідчених у пареміях, літературних творах і візантійських лексикографічних джерелах. Передбачається також порівняння образу плямистого хижака сімейства котячих в образотворчому мистецтві Давньої Греції, народів Малої Азії, Близького Сходу і Кавказу.

Серед слів на позначення леопарда, барса, пантери в євразійських мовах існує чимало відповідностей: пор. хет. *parš-ana-*, перс. розм. *pārs ~ fārs* 'пантера' (пор. тур., тат. *pars*; сарикольск. *pis* 'барс', 'леопард'), звідки д.-тюрк. *bārs, bar* 'тигр' (а в решті решт сх.-слов. 'барс'), монг. *bars, bar* 'тигр'. При дещо відмінному фонетичному варіанті (з кінцевим -d-, а не -s) ця основа зустрічається в д.-гр. *πάρδαλις, πάρδαλις, πάρδος* 'леопард', звідки д.-руськ. *пардѡсь* 'барс', 'пантера', прикм. *пардѡжши* (від *пардѡсь*), д.-гр. *πάνθηρ*, звідки д.-руськ. *панъвирь* 'пантера', 'рись', а також запозичення з кінцевим g/k – у перс. *pālang* 'пантера', 'леопард', афг. *pr °āng*, осет. *fērank/fēlank* 'барс', 'леопард', вахан. *pālang*, ішк. *pālang* (з перс. *pālang*), д.-інд. *pṛdāku* 'тигр', 'пантера', 'змія' [Іванов 1977, 67; Chantraine 855, 857; Срезн. II, 880; Фасмер, 141]. Згідно з В.Вс. Івановим, джерелом назв цих плямистих хижаків виступає хатт. *ḥa-prašš-un* в білінгві 412/в Vs 30a, b відповідне логографічному хетському написанню ŠA UR.TUR 'леопард'. Після виокремлення префікса *ḥa-* і суфікса *-(u)n* (як у *ḥa-p/wi-wuna-n* 'серед людей') залишається корінь хатті *-prašš-*. Вихідним кінцевим звуком основи при цьому вважається зубний щілинний, який міг передаватися здвоєним *-šš-* (*prašš-*) в хатті, а при запозиченні як *-s-* або як *-d-*, або, принаймні, як g/k. Відсутність префікса *ḥa-* в хетському варіанті В.Вс. Іванов пояснює раннім часом запозичення, а саме періодом хетто-хаттської двомовності. Однак існує й інше пояснення відсутності цього префікса. С.Л. Ніколаєв [Николаев 1985, 64] звернув увагу на те, що прапівнічнокавказький корінь **Hebērc'V*, до якого восходить хатт. *ḥa-prašš-*, має в анлауті "ларингал", тоді як в більшості сучасних північнокавказьких мов сліди початкового "ларингального" складу втрачені. З цього випливає, що назва леопарда в індоєвропейських мовах швидше могла бути запозичена не з хаттської, а якоїсь іншої північнокавказької мови.

Слово, яке, очевидно, являло собою давнє міграційне малоазійське позначення хижака з яскравим, барвистим хутром, у давньогрецькій мові інспірувало появу

декількох споріднених словоформ: **πάρδαλις** або **πόρδαλις**, εως, епічн., іон. ιος, ή 'леопард', 'барс', 'пантера' із вторинними значеннями 'хижа морська риба', 'птих сивка', назва *штукатурки*; пізніша скорочена форма від **πάρδαλις** – **πάρδος**, ου, ό (пор. лат. *pardus* 'самець леопарда, пантери'), від якої утворився похідний композит **λεόπαρδος**, ου, ό 'леопард'; ряд посесивних прикметників: **πορδάλεος**, α, ον = *парсдάλеос*, іон. *пардάλеіос* 'леопардовий', **παρδαλήφορος**, ον, 'народжений леопардом' (про шкуру) π. *дєрос*, **παρδαλώδης**, ες 'подібний до леопарда'. Оскільки характерною рисою шкури леопарда є плямистість, тому ця ознака стала диференційною для деяких похідних прикметників: **παρδαλωτός**, ή, όν, = **παρδιαίος**, α, ον, 'плямистий, як леопард (πάρδος)', а також іменників на позначення інших плямистих тварин: **πάρδαλος** *птих 'сивка'*, **καμηλο-πάρδαλις**, εως (або *ιδος*), ή 'жирафа', **κροκοδιλο-πάρδαλις**, – точне значення якого невідоме. Одна з прикметникових форм субстантивувалася як позначення *шкуру леопарда* – **παρδαλέη** або *παρδαλέα*, ή, за тією моделлю, що й назви шкур інших тварин (*λεοντέη лев'яча*, *λυκέη вовча* (ср. *δώρα*)) (ЕМ 652.38). Рослина, яку використовують на ловах на леопарда, отримала назву **παρδαλιαγχές**, яку можна зіставити з прикметником **παρδαλιοκτόνος**, ον, *вбиваючий леопарда*.

Крім того, для всіх плямистих хижаків родини котячих, починаючи з класичного періоду, зустрічається назва **πάνθηρ**, ηρος, ό = *панθηріскос*, ου, ό *пантера, леопард*, зменшувальна форма якої – **πανθήριον** – означає 'рись', а в складі **λυκο-πάνθηρος** – 'шакал'. Істотно, що попри популярну етимологію від *παν-* 'всякий, кожний' і *θηρ-* 'звір', слово **πάνθηρ**, зіставляється з іран. **pardu-ka*, де **pardu-* первісно 'барвистий', 'яскравий', д.-інд. *pr̥á̌dāku* 'змія', 'тигр', 'пантера', санскр. *pun̄^ad^aāṛīka-* 'тигр' і вважається просторічним варіантом до **πάρδαλις** [Frisk 1960, 471; Chantraine 855].

Особливий інтерес являє собою семантика малоазійського запозичення. Якщо в євразійських мовах корінь **-prašš-** означає 'барс', 'леопард', 'пантера', то на Кавказі йому відповідає значення 'вовк': праандійськ. **boc'o* (авх. *bač'a*, тінд. *bač'a* та ін.); лак. *barc'*; працез. **b̥čə'ə* (цез. *boc'i*, гунзіб. *bač'e*, хваршин. *boc'a*, бежтин. *bač'o*); пранах. **b̥h̥orc'* (чеч., інг. *borz*); праабх.-адиг. >праабх.-тапонт. **bVgVʒV* (абазин. *bagaʒa* та ін.) [Николаев 1985, 64]. Зв'язок сем 'вовк' і 'леопард' прослідковується в чеченському слові *c'oq'-berg* 'леопард', утвореного складанням основ, перша з яких восходить до пранахсько-дагестанського кореня **c'älq'q'V* 'барс', 'леопард', а друга до кореня **BVrgV* 'вовк', 'лисиця'. Подібне зближення основ на позначення леопарда *πανθηρ-* і *вовка* *λυκο-*, лише в зворотній послідовності, демонструє індоевропейська традиція: д.-гр. *λυκο-πάνθηρος* 'шакал' (*Lupus aureus*).

У цьому контексті варто відзначити, що в давньогрецькій мові слово **λύξ**, ό (gen. *λυγός*) 'рись', хижак родини *Felidae*, і слово **λύκος**, ό, 'вовк', хижак родини *Canidae*, мотивовані одним і тим самим і.-є. коренем **leuk^[h]-* ~ **luk^[h]-* 'світлоти'. Лексема із значенням 'рись', засвідчена майже в усіх і.-є. групах: д.-гр. *λύξ*, *λυγός*, ό, вірм. *lusanunk'Ī* (множ.), д.-в.-нім. *luhs*, д.-англ. *lox*, лит. *lūšis*, латиськ. *lūsis*, прус. *luysis*, пов'язується з і.-є. коренем **luk^[h]-* 'світлоти' (пор. д.-інд. *rūšant-* 'світлий', 'білий') за ознакою кольору світлої, сяючої шкури або очей (пор. латиськ. *lūša spal-*

vas zirgs 'кінь кольору рисі') [Гамкрелідзе, Иванов 1983, 511–2]. Мотив сяйва і блиску шкури хижаків родини котячих розкривається також в епітетах αἴθων 'вогнистий (червоно-коричневий)' до слова πόρδαλις² 'леопард' (Suda.Lex A433) і χαροπός 'палаючий', 'яскравий', 'із сяючими очима (блакитно-сірий)' до слова λέων 'лев' (Hom. in Ven. 70; Hes.Theog. 321).

Вважається що д.-гр. λύκος 'вовк' походить від і.-є. основи (пор. д.-інд. *vr^akah^a*, авест. *vahrka-*, ст.-слов. *vilkŭ*, алб. *ulka*), яка у свою чергу містить корінь **u^hcel-* із значенням 'роздирати', 'ранити', 'вбивати' [Гамкрелідзе, Иванов 1983, 492]. Тим не менш за припущенням Е. Бенвеніста, у чому його підтримали інші вчені, колишня і.-є. основа була переосмислена в д.-гр. мові в напрямі іншої і.-є. основи **leuk^[h]-* ~ **luk^[h]-* із значенням 'світити', за тією ж ознакою, що й 'рись' [Chantraine 1968, 650]. В "Історії тварин" Аристотеля вовк і леопард виступають як дуже близькі у фізіологічному і поведінковому аспекті види: ὁ πανθήρ δὲ τίκτει τυφλὰ ὡσπερ λύκος, τίκτει δὲ τὰ πλείστα τέτταρα. Пантера, подібно вовку, народжує сліпих (дитинчат), щонайбільше чотирьох (Arist.НА 500a28), τὰ δ' ἄγρια, ὡσπερ πόρδαλις καὶ λύκος дикі як леопард і вовк (Arist.НА 488a28). А в словнику Суди (Lex.K.441.2) при поясненні значення збірного поняття Καρχαρόδοντα (ймовірно, тварини із пілкоподібними зубами) ці хижаки згадуються поруч: λέων, κύων³, πόρδαλις, ἀετίδες καὶ ἡ χθύων γένος, ἃ σαρκοφάγα εἰσι σί. А в коментарі до слова σπολάς, посилаючись на фрагмент із Софоклового "Аякса Локрійського", Суда ототожнює καταστίκτου κυνὸς σπολάς Лівусса лівійський одяг зі шкури плямистого пса і парδαληφόρον δέρος шкуру, яка належить леопарду (Suda.Lex.S956).

У тематичну групу назв-перетинів хижаків родини Felidae і Canidae потрапляють генетично споріднені др.-тюрк., туркм., тур. *bars* 'пантера', рос., укр. 'барс' і рос. слово *бырьс* 'гієна' [Фасмер, 259]; лит. *vilpišyùs* 'дика кішка', що восходить до і.-є. архетипу **u^hclor^[h]ek^hu^h-*, з яким асоціюються і.-є. назви лисиці і шакала (пор. д.-інд. *lorāśá-* 'шакал', 'лисиця', д.-гр. ἀλώπηξ 'лисиця', ст.-сл. *lisa* 'лисиця' та ін.) [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 513].

Залишається припускати, що внаслідок мовних контактів міграційні назви тварин могли змінювати свого денотата⁴. Для експлікації семантичного накладання концептів "Леопард" і "Вовк" може виявитися корисним матеріал з інших культур, які мали контакти з Малою Азією. Так, на етрусській⁵ надгробній стелі VI ст. до н. е. з району Чертозі (Болонья, Італія) зображена самиця-леопарда, яка годує людську дитину. На стелі леопард стоїть на прямих лапах, притиснувши морду до землі, а дитина присіла на одному коліні. Сюжет промовисто нагадує інший зразок етрусського мистецтва V ст. до н. е. – бронзову скульптуру Капітолійської вовчиці, а також рідкісний скіфський образ фантастичної тварини, яка поєднувала в собі видові ознаки лева і собаки, на двох ідентичних золотих бляшках IV – III в. до н. е., знайдених в Ренійському р-ні Одеської області [Островерхов, Охотников 1989, 50–67].

Зупинимось детальніше на перетині концептуальних значень леопарда і вовка в культовій сфері. Уже в найдавнішому хетському написі царя Анітти при описі царського священного звіринця, як і в ряді архаїчних ритуалів, 'леопард' поруч з 'вов-

ком' виступає в строго визначеному порядку диких 'тварин богів' (*šiu-naš h×uitar*)⁶, причому існує два варіанта такої послідовності: лев – кабан – вепр – ведмідь; леопард – вовк – лев – ведмідь [Іванов (1979) 1997, 342; Гамкрелідзе, Іванов 1984, 486–7]. Показово, що в "Словнику до Гомера" Аполлонія (можливо, й за співзвучністю *πόρδαλις* до слова *πόρκος* ?) леопард ототожнюється з іншою твариною богів: "*πόρδαλις ἤδὲ μέγας σῦς*," *леопард – це великий кабан* (Apollon.Lex.Nom.134.6).

Подібно до хетської традиції, лев, леопард, вовк, вепр, ведмідь можуть виступати в одному ряду сакральних тварин і в давньогрецьких текстах:

οὐτ' οὖν παρδάλιος τόσσον μένος οὔτε λέοντος
οὔτε σὺς κάπρου ὀλοόφρονος, οὗ τε μέγιστος
θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι περὶ σθένει βλεμεαίνει...

*так не хизується могутністю ані леопард, ані лев, ані зловісний вепр, у якого найбільша сила в грудях*⁷... (Hom. II.17.20–22).

Наближеність леопарда/лева до вовка з-поміж інших тварин богів демонструє також фрагмент (Hom. II.13.102–103):

φυζακτινῆς ἐλάφοισιν εἰοίκεσαν, αἶ τε καθ' ὕλην
θῶων παρδαλίων τε λύκων τ' ἦϊα πέλονται

подібні до пологлих оленів, які по гущавинах пускаються навітьоки від леопардів, вовків та шакалів.

Згадаємо, що навколо дому Кірки (Hom. Od. X 149–150 = 196–197), розташованому у лоцині за дрімучим лісом, бігали зачаровані нею гірські вовки і леви (212–213), які повинні були стерегти її дім. Причому Еврілох говорить про можливість перетворення супутників Одиссея на свиней, вовків або левів: ἢ σῦς ἢ ἐ λύκουσ ποιήσεται ἢ ἐ λέοντασ (434). Ця подробиця збережена Аполлодором (Epit. VII, 14), де одні товариші Одиссея перетворюються у вовків, інші – у свиней, решта – у віслюків і левів. [Гиндин 1976, 11–12].

Звертаючись до лінгвістичних характеристик "тварин богів", варто згадати що в давньогрецькій мові слова: *λέων*, *κάπρος*, *ἄρκτος*, *λύκος*, *θῶς*, – чоловічого роду, тоді як *πάρδαλις* – жіночого. Цей факт, очевидно, привертав увагу давніх лексикографів. Згідно з "Лексиконом" Аполлонія I ст. до н. е., слово *πόρδαλις* позначало особину чоловічої статі, а *πάρδαλις* – жіночої (Apollon.Lex.). Така ж гендерна демаркація проведена й у "Коментарях до Іліади" візантійського філолога XII ст. Євстафія Солунського (Eust. II.4.5.7–9, II.4.555.18–19). Ймовірно, спираючись на етимологію слова *πόρδαλις* від *πρόαλις* = τὸ ἀτάκτως κινεῖσθαι '*нерегулярний рух*' (τὸ προάλλεσθαι '*стрибати вперед, накидатися*') у "Великому Етимологіку" (EM 652.38.), Євстафій подає не одну, а дві мотивуючі основи для *πόρδαλις* і *πάρδαλις*, в яких вбачає окремі позначення чоловічої та жіночої особі леопарда: *πόρδαλις* μὲν ἄρρην (чоловічий рід) παρὰ τὸ προάλλεσθαι, πλεονάσαντος τοῦ δ, ὡς ἐν πολλοῖσ, *πάρδαλις* δὲ διὰ τοῦ α ἢ θ λεία (жіночий рід) παρὰ τὸ παράλλεσθαι (Eust. II.4.5.7–9). Фактично обидва мотивуючих дієслова на позначення леопардів спільнокореневі, лише утворені від ἄλλομαι '*стрибати*', '*кидатися*' за допомогою різних префіксів:

προ- (із значенням *вперед, попереду, за, на захист*) і **πᾶρᾶ-** (із значенням *суміжно-сті, руху повз, відхилення, відступу, зміни*), – які, на думку візантійського автора, повинні були виражати гендерні стереотипи поведінки чоловіків і жінок.

Якщо вірити Аристотелю, Ἐπιθυμιώτερα δὲ τὰ θῆλειά πάντα τῶν ἀρρένων πλὴν ἄρκτου καὶ πέρδαλεως· τούτων δ' ἡ θῆλειά δοκεῖ εἶναι ἀνδρειότερα. *Усі жіночі особи більш малодушні, ніж чоловічі, окрім ведмедя і леопарда: у цих же жіночі – більш мужні* (Arist.Hist.anim. 608a.34). Ймовірно, йдеться про прояв материнського інстинкту, оскільки зоологами такі факти не акцентуються. Тим не менш у глибинних асоціаціях леопарда з жіночим началом Аристотель не помилявся. Досить згадати Аристофана, автора доволі чутливого до значень архаїчних релігійних символів, у якого πέρδαλις (до речі жіночого роду) безпосередньо характеризувало жіночий образ: οὐδὲν ἔστι θηρίον γυναικὸς ἀμαχώτερον, οὐδὲ πῦρ, οὐδ' ἀναϊδῆς οὐδεμία πέρδαλις *немає жодної більш неприступної (ἀμαχος, 2, непереможний, неприступний, привабливий, чарівний і т. д.) істоти, ніж жінка: з нею не зрівняється, ані вогонь, ані люта пантера* (Aristoph.Lys.1014–5).

Реальний образ життя і поведінки тварин деякою мірою пояснює перевагу тих чи інших тварин для осмислення їх як знаків чи символів, однак у процесі вторинного семіозису вони могли набувати невластивих їм функцій. Досить згадати гендерні інтерпретації А. Леруа-Гурана зубра/бізона і коня у палеолітичному живописі [Филиппов 1988, 36; Топоров 1991, 444]. Згідно з тваринною гендерною демаркацією неолітичних малоазійських і ранньобалканських культур, а також їхніх спадкоємців, леопард пов'язувався з жіночим божеством. До цього могутнього хижака тяжіє і бог-дитина, що, очевидно, свідчить про його близькість до богині [Антонова 1977, 89].

Рис. 1. Велика Богиня (Чатал-Хююк, VII – VI тис. до н. е.)

У Чатал-Хююці, анатолійській культурі VII – VI тис. до н. е., у шарі II Хазяйка звірів і Богиня родючості зображувалася на троні, прикрашеному двома фланкуючими леопардами (їхні хвости лежать на її плечах) (рис. 1). На іншому рельєфі зображена фігура жінки, яка стоїть поза леопардом, а також більш складна композиція: дівчина, жінка і хлопчик по сусідству з двома леопардами, причому хлопчик сидить на одному з них [Антонова 1977, 23; Топоров 1991, 445]. У VI шарі Хаджилара знайдені фігурки Великої Богині, яка сидить на одному або двох леопардах, а одна із статуеток зображує богиню, яка притискає до грудей дитинча леопарда. У святилищі А.1 шару III знайдена сидяча статуетка жінки з двома дитинчатами леопарда на колінах.

Відомо, що тварина, покровителем якого виступає божество, в більшості випадків колись було зооморфним його уособленням. Справді, іноді два леопарди як символ богині можуть зображуватися без антропоморфного супроводу. Існує святилище VI шару Чатал-Хююка, де два леопарда, обернені один до одного мордами (рис. 2). Культова значимість леопарда простежується й в більш пізніх археологічних пам'ятках Малої Азії (періоду Трої II

2600–2300 рр. до н. е.) та суміжних областей, зокрема, плямисті котячі хижаки іноді зображувалися на сосудах халафської культури VI – V тис. до н. е., у мистецтві Етрурії (розпис центральної стіни в "Гробниці Леопардів", Tarquinia, бл. 470 р. до н. е., (рис. 3.)); парні⁸ образи тварин зустрічаються й у ранньому мистецтві Кавказу і Закавказзя [Антонова 1995, 6; Сафронов 1989, 43; Иванов (1979) 2009, 178].

В образі леопарда шанувалися шумерська богиня родючості і любові Інанна, леопард і лев виступали символами хето-лувійської богині Камрусепи, яка, принаймні поверхнево, може бути зіставлена з хаттською богинею *Katah xzipuri*. Камрусепи, хоча й не бере участі в створенні світу, але відає життям, народженням, родючістю і може бути названою "Хазяйкою звірів". У тексті про "розв'язування природи" вона "розв'язує" все, що було зв'язано: леопарда (*pár-ša-na-aš*), вовка (*ú-li-ra-na-an*), лева (UR. MAHŌ) та антилопу (*ša-a-ša-an*), – під священним деревом вічного життя (*kat-ta^{GIS}e-ja*) [Антонова 1977, 87; Топоров 1985, 105–106, 111].

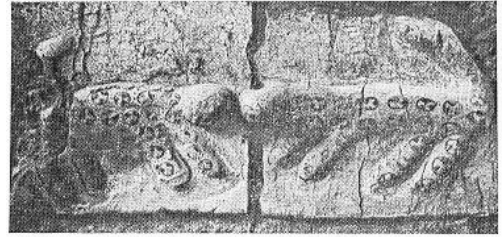

Рис.2. Рельєф, який зображує двох леопардів зі святилища у шарі VI Чатал-Хююка (бл. VI тис. до н. е.)

Рис.3. Гробниця Леопардів, Tarquinia, V ст. до н. е.

На Келермеському дзеркалі VII ст. до н. е. із Закубання, очевидно, створеному для скіфської знаті майстрами з Північної Іонії [Кисель 1993, 111–125; Мачинский, Мусбахова 2009, 325–6], зображена богиня, яка спокійно стоїть, тримаючи за передні лапи двох леопардів (рис. 4), що поза сумнівом означає прирученість і миролюбність підкорених безпосередньо богині тварин. Схожий образ представляє собою Артеміда (у своєму архаїчному минулому – володарка звірів на Криті), на ларці Кіпселла з барсом у правій руці, і левом – у лівій (Paus. V. 19. 5), а також Афродіта в оточенні левів, леопардів, вовків і ведмедів в одному з гомерівських гімнів (h.Hom. in Ven. 70–73):

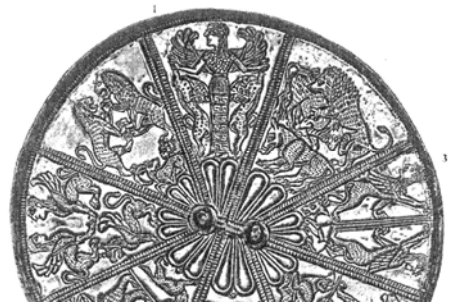

Рис. 4. Келермеське дзеркало (Закубання, VII ст. до н. е.)

σαίνοντες πολιοί τε λύκοι χαροποί τε λέοντες,
 ἄρκτοι παρδάλιές τε θοαὶ προκάδων ἀκόρητοι
 ἦσαν.....:

*йшли, ластячись, [до Афродіти], сірі вовки, очесяїні леви, ведмеді і швидкі, нена-
 ситні до сарн леопарди.*

**Рис. 5. Ваза Франсуа. Артеміда
 (близько 570–60 рр. до н. е.)**

У шумерських ритуалах родючості (KUB XXIX I I 29–30) жіноче начало символізував собою також лев [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 500]. В етруському мистецтві VI ст. до н. е. в оточенні пари левів представлена Горгона у позі породіллі (деталь прикраси колісниці з Перуззі) [Топоров 1991, 444]. У цьому зв'язку можна згадати зображення Кубаби-Кібели на троні між двох левів, іноді один з левів лежить у неї на колінах [Топоров 1985, 105–106, 111]. Павсаній (VIII.46.3) повідомляє, що біля витоків ріки Алфея в Ахайї при храмі Матері богів знаходяться два мармурових леви. На беотійській вазі VII ст. до н. е., на бронзовій пластині з Олімпії II пол. VII та на "вазі Франсуа" VI ст. до н. е. змальована крилата Артеміда, яка тримає в руках двох левів (рис. 5). А в Гомера (II.21.483–4)

Артеміда прямо називається левицею, якій на власний розсуд дозволив вбивати жінок Зевс:

...σὲ λέοντα γυναιξὶ
 Ζεὺς θῆκεν, καὶ ἔδωκε κατακτάμεν ἦν κ' ἐθέλησθα.

**Рис. 6. Мінойська сердолікова печатка
 (близько 1500–1450 рр. до н. е.)**

На срібному ритоні, який за семантикою, стилем та іконографією утворює разом із Келермеським дзеркалом тісно пов'язану пару, головним персонажем виступає богиня, яка тримає за передні лапи грифонів (напів-левів, напів-орлів) [Мачинський, Мусбахова 2009, 326]. Варіант цього ж іконографічного типу знаходимо на мінойській сердоліковій печатці (1500–1450 рр. до н. е.), на якій центральна жіноча фігура богині фланкована двома крилатими грифонами (рис. 6). Наскільки стійкий цей тип, свідчить, також "ваза Франсуа" з двома грифонами, які з двох боків оточують рослинний орнамент.

Значна роль, яку відіграють в образотворчій дикій тварини, очевидно, є наслідком

осмислення їх у рамках міфологічного космізму. Фахівець з африканської міфології В.Б. Йорданський зазначав, що "на світанку людської культури леопард входив у коло звірів, які "поєднували" людське суспільство з потойбічними грізними силами – першоелементами природи, стихіями космосу. Місяць серед них, з його впливом на ритми життя, на родючість, відігравав велику роль. Власне, зовнішній збіг – темних плям на жовто-золотистому місячному диску із плямистою шкурою леопарда – дозволив колись людській архаїчній свідомості зблизити небесне світило з найлютішим хижаком Африки" [Йорданський 1991, 245–246]. Асоціативний зв'язок між Місяцем і леопардом міг підкріплюватися природним спостереженням, що ці хижаки полюють переважно вночі.

Перетин міфологічних образів "Місячної Богині", виведений Р. Грейвсом (2000), характерний для широкого ареалу, що примикає до Середземномор'я (Африка, Близький Схід, Мала Азія, Балкани і Кавказ). Орнаментация шкури леопарда плямами/кружками на скульптурі у святилищі IV, Е.4 Чатал-Хююка (рис. 7: 1, 2), повторювалася в знаках, нанесених на стегна жіночої фігури у давньобалканській культурі Вінчі (рис. 7:7). Особливо показовими є чатал-хююкські жіночі скульптурки з плямами на грудях і животі, що вказує, на думку С.В. Антонової, на одяг зі шкури леопарда (табл. XI, 2, 3; табл. XIII, 2, 3) [Антонова 1977, 25, 44]. Стояча фігурка зі святилища А.1 шару II зображена у короткій спідниці і "блузі" з леопардової шкури. З нею ж асоціюється і образ амазонки Пенфесілеї з картини *Νέκυια* в Дельфах, описаної Павсанієм (X.31.8): *τὸ δὲ σχῆμα ἐστὶ τῆ Πενθεσιλεία παρθένος τόσον ἔχουσα τοῖς Σκυθικοῖς ἐμφερές καὶ παρδάλεως δέρμα ἐπὶ τῶν ὤμων. За зовнішнім виглядом Пентесілея представлена у вигляді дівчини з луком, схожим на скіфські, та зі шкурою леопарда на плечах.* На одній з чаш у шкурі пантери зображена покровителька амазонок – Артеміда [Иванов 1994, 100].

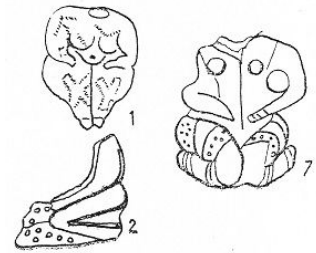

Рис. 7

Орнаментация тіла або одягу на зразок шкури леопарда, яка нагадує, з одного боку, нічне світило, а з іншого – ромбо-меандровий орнамент палеолітичних та неолітичних богинь, схожа на природний малюнок мамонтової кістки [Рыбаков 1994, 86–90], загалом може також бути уподібнена Космосу, а строкатість змішаних фарб виступає подобою світобудови. Тобто багатобарвність є ознакою життєвої сили. Символічна значимість строкатого одягу (*στολαῖ... ποικίλαι*) єгипетської Ісиди з особливою виразністю передана Плутархом: *στολαὶ δ' αἱ μὲν Ἴσιδος ποικίλαι ταῖς βαφαῖς περὶ γὰρ ὕλην ἢ δύναμις αὐτῆς πάντα γιγνομένην καὶ δεχομένην, φῶς σκότος, ἡμέραν νύκτα, πῦρ ὕδωρ, ζωὴν θάνατον, ἀρχὴν τελευτήν: "Вбрання Ісиди барвисті, оскільки її належна до матерії енергія все створює і все в собі вміщує: світло і темряву, день і ніч, вогонь і воду, життя і смерть, початок і кінець"* (Plut.De Isid.382c). Одяг Ісиди можна зіставити з леопардовою шкурою, ще й на тій підставі, що її двійник, єгипетська богиня покарання і помічниця мертвих Мафдет, вшановувалася в образі леопарда.

Пізніше, вже в ранньохристиянську епоху, анонімний автор "Фізіолога" (Physiol. 16.3, 16–17), подібно до Плутарха, не пошкодує фарб на опис барвистої шкіри пантери, порівнюючи її з різнобарвним хітоном Йосифа: *παμποίκιλόν ἐστὶν ὡς ὁ χιτῶν τοῦ Ἰωσήφ та царицею в розшитому золотому вбранні: ἡ βασιλίсса... ἐν ἱματισμῶ διαχρύσῳ περιβεβλημένη πεποικιλμένη*. Звернімо увагу, що *παμποίκιλος* у нього є також ознакою розумної божественної мудрості – *ἡ νοερά σοφία τοῦ Θεοῦ* (16.15) і Христа: *Παμποίκιλος ἐστὶν ὁ Χριστός* (16.18).

Характерно, що пантеру і Ісиду зближують не тільки строкатість і барвистість зовнішнього вигляду, які що ніби концентрують у собі енергію космічних народжень, – обидві вони поширюють чарівний запах. Згідно Плутарху, шкіра Ісиди випромінювала дивовижний аромат: *τῷ χρωτὶ θαυμαστὴν εὐωδίαν ἐπιπνέουσαν ἄφ' ἑαυτῆς* (Plut. De Isid. 357a-b). Не менш зваблююча магія аромату (εὐωδία), тільки у зв'язку з пантерою, засвідчується "Фізіологом": *ἐκ δὲ τῆς φωνῆς αὐτοῦ πᾶσα εὐωδία ἀρωμάτων ἐξέρχεται, καὶ ἀκολουθοῦντες οἱ θῆρες τῇ εὐωδίᾳ τῆς φωνῆς τοῦ πάνθηρος, ἔρχονται ἔγγιστα αὐτοῦ*. *Від її голосу виходить прекрасний аромат, і звіри сліднують за цими пахощами голосу пантери і підходять до неї зовсім близько* (Physiol. 16.7–9).

Звернімо увагу, що в давньогрецькій мові постійною ознакою як одягу Ісиди, так і леопардової шкіри виступає прикметник *ποικίλη* (Eust. II.3.9.16), а сам леопард характеризувався як *ποικίλο-τρόπος* (Suda.Lex.K.2286. 2), *παμ-ποίκιλος* (Physiol. 16.4.) причому *ποικίλος* може мати наступні значення: 'строкатий', 'плямистий', 'барвистий', 'візерунчастий', 'з татуванням на спині', 'розмальований', 'прикрашений', 'різноманітний', 'мінливий', 'складний', 'заплутаний', 'хитромудрий', 'виверткий', 'лукавий', 'майстерний'. Асоціації з цим семантичним спектром ознак дають давньогрецькі байки і паремії. У байці Езопа "Ἀλώπηξ καὶ πάρδαλις" лисиця і леопард (на зближення хижаків родини Canidae і Felidae ми вже звертали увагу) сперечаються між собою з приводу краси і неперевршеності. Пантера на всі лади хизувалася своєю поцяткованою, візерунчастою шкірою, а лисиця у відповідь заявила, що в неї не менш витончений розум (Aes.Fab.12), (Plut. Septem.155b). Щоправда лисиця могла конкурувати з леопардом і в лукавстві. Вислів *Θάνατον παρδάλεως ὑποκρίνεται* "Вдавати смерть леопарда" вживається щодо тих, "які кривдять або знищують завдяки хитрості": *ἐπὶ τῶν βλαπτόντων ἢ διαφθειρόντων τινὰς πανουργίας* (Apost.Col.paroem.8.79.1). Аналогічно *παρδαλέην ἐνεῖσθαι* "одягати шкуру леопарда" *λέγεται ὁ ποικίλος τὸν τρόπον καὶ οἶον πολύστικτος τὸ ἦθος κατὰ τὴν πάρδαλιν* *говорять про людину з мінливим настроєм та хитромудрим характером* (Eust.II.1.592.4).

Пантера, відома в оргіастичних культурах хетів, на вакхічних зображеннях невіддільна й від Діонісової виноградної лози. На здавна укоріненних уявленнях про Діоніса, чоловічого двійника Артеміди, як візниць або наїзника левів/тигрів основані досить пізні міфи про богоборця Гігантомахії Ройта, який був розірваний Діонісовим левом або Діонісом-левом (Hog.Carm. II, 19, 24), а також міф про назву ріки Тигр, яка нібито була так названа від переправи через неї Діоніса на тигриці або від Вакхового оволодіння в образі тигра німфою Алфесібеєю (Hermisianaх ар. Plut. De fluviis 24, 1 (VII, 325 Bern). [Іванов 1994, с.144]. Нонн у своїй поемі (VII, 319q)

надає Зевсу, таємному коханцю Семели, діонісійськи риси перетворення на "чоловічих" тварин: зубра, бика, так і на "жіночих": пантери та змії, на що він мав, – як зауважує В. Іванов [Іванов 1994, 94–5], – не лише поетичне право. Відома мозаїка кін. IV ст. до н. е. з Македонії, де Діоніса зображено верхи на леопарді (рис. 8). Не викликає сумніву той факт, що в царство Діоніса леви, тигри і леопарди, так само як осел (копитні), а також крилаті двійники бога прийшли з Малої Азії [Іванов 1994, 144, 171], де сакральна влада, якою володіла Хазяйка звірів і богиня-Мати, поширювалася і на її чоловічого паредра. Уже навіть в Чатал-Хююці чоловіче божество зображувалося в головному уборі (короні?) зі шкури леопарда або як гібридна напів-леопардова людина [Сафронов 1989, 42].

У Давньому Єгипті шкура леопарда виступала символом жерця (провідника до входу в гробницю), а також була атрибутом воїна-предводителя. Останній образ також відомий у грецькій традиції за літературними персонажами воїнів у накинутій на плечі "барсовій шкурі" д.-гр. гом. *παρδαλέη*: Менелая (II.X. 29–31), Александра-Паріса (III.16–18), Ясона (Pi.IV.71). Ще більш пізні відображення подібних уявлень на Кавказі були покладені в основу поеми, яка більш точно перекладається з грузинської як "Витязь у барсовій шкурі" [Іванов (1979) 2009, 172].

Підсумовуючи результати нашого дослідження можна сказати, складний комплекс асоціацій, пов'язаний з леопардом, засвідчений уже в неолітичних культурах Малої Азії і Балкан – Чатал-Хююка, Хаджилара, Халафа, Вінчі – був успадкований і збережений в традиції наступних етнічних поколінь. При цьому індоевропейська, і великою мірою саме давньогрецька, традиція зберегла не лише саме міграційне малоазійське слово на позначення хижака зі світлим, яскравим хутром, але й широкий спектр супутніх уявлень, знань і асоціацій. Незважаючи на варіативність основ, пов'язаних з назвою леопарда, барса чи пантери (*παρδ-/πορδ-* і *παιθ-*), усі вони походять від прапівнічнокавказького кореня **Hebǝrcʷ*, за яким у сучасних північнокавказьких мовах закріпилося значення 'вовк'. Основні значення похідних слів у давньогрецькій мові вказують на концептуалізацію уявлень про звірів, характерною ознакою яких є плямистий окрас (до таких, окрім тварин сімейства котячих – леопард, барс, пантера, рись, – належать шакал, жираф, птах сивка, крокодил, хижа морська риба). До вторинних концептуальних функцій плямистого окрасу леопардової шкури в бінарному символічному коді належить асоціація з космічною енергією. Відтак леопард (іноді лев) ставав символом Великої Богині, а його шкура як ознака верховної влади – атрибутом її чоловічого паредра. Найбільш компактно прямі і переносні значення концепту "Лео-

Рис. 8. Мозаїка з Пелли (Македонія) IV ст. до н. е.

пард" у давньогрецькій мові передає прикметник *ποικίλος*, з яким назва леопарда і його шкури валентно пов'язувалися. Єдине, це слово не могло відобразити хижацької вдачі цього звіра, як, зрештою, й інші "негативні" риси, що могли відходити на периферію концепту "Леопард" у християнську епоху. У тексті "Фізіолога" стверджується, що цей звір (*πάνθηρ*) – *πάντων τῶν ζῴων φίλτατόν ἐστιν, ἐχθρὸν δὲ μόνου τοῦ δράκοντος*: ...καὶ ὄραϊον, ἡσύχιον δὲ καὶ πρὸν πάνυ "з усіх звірів найбільш дружелюбний, ворожий лише по відношенню до змії, ... а також мудрий, спокійний і дуже лагідний" (Physiol. 16.3–5). Звичайно, що ці спроби середньовічних авторів переосмислити давній концепт передбачали й новий пошук втрачених смислів.

Примітки:

¹ На Ебсторфській карті світу плямистий жираф виглядає як тварина з сімейства котячих, і якби не напис до малюнка, то здогадатися, якого звіра тут зображено, було б неможливо.

² пор. д.-гр. позначення рисі *πανθήριον* – демінутив від *πάνθηρ* 'пантера,' 'леопард'; свідчення щодо подібності рисі і пантери в латинському рукопису X ст.: *Lynces bestiae maculosus corporibus sunt, quae nimiam ferocitatem habent, et pantheris variis sunt colore consimiles. Pisci – це звірі з плямистими тілами, що володіють надзвичайною відвагою. Існують також пантери, різного подібного забарвлення* (De Mostris et Belluis. V).

³ У Феокріта означення *καρχαρόδων, οντος*, стосується 'лукос' (Theoc.24.87).

⁴ Так, аналогічний приклад перенесення значень можна побачити в тому, що семантичне коло спільнослов'янського слова **zobъrъ* 'зубр' < і.-е. **ǵombos* розширило свої значення (ймовірно, у зв'язку із зникненням зубрів в області розселення західних слов'ян) д.-чеськ. *zubr* 'тигр'. Аналогічно і.-е. позначення зубра в одній з іранських мов – осет. *dombaj* дало не лише назву 'зубр', а й сформувало переносні значення: 'лев', 'міцний, сильний' [Иванов 2009, 117–8, 121].

⁵ Прабатьківщину етрусків пов'язують з Малою Азією, крім того, існує припущення, що етрусська мова є розвитком одного з угаритських діалектів [Иванов 1988].

⁶ **žiū-* споріднене латиськ. *Dievs* 'бог' у сполученнях типу *dievo suns* 'божий син' = 'вовк', і прасл. **divjīj* 'дикий', пор. др.-рус. зв'єрі дівіі 'дикі звірі' тощо. Традиція леопардів як священних 'тварин богів' в царських звіринцях об'єднує давню Малу Азію з Африкою та Індією.

⁷ Тут і далі подається наш власний переклад давньогрецьких текстів.

⁸ Про відношення символіки парності до жіночих божеств у культурах цього ж регіону більш детально в іншій роботі [Поліщук (Шадчина) 2011].

Раскрывая сущность концепта ЛЕОПАРД в древних культурах Малой Азии и Балкан, автор приходит к выводу, что древнегреческая традиция сохранила не только сам миграционный "термин" прасеверокавказского происхождения для обозначения хищника с ярким мехом, но и сложный комплекс ассоциаций, засвидетельствованных уже в неолитических культурах этого региона.

Ключевые слова: леопард, древнегреческий язык, северокавказские языки, концепт, неолитические, энеолитические культуры Малой Азии и Балкан.

Revealing the essence of the concept LEOPARD in the ancient cultures of Asia Minor and the Balkans, the author concludes that the ancient Greek tradition has preserved not only the migratory "term" of North Caucasian origin to refer to a predator with shining fur, but a complex set of associations that have been documented in this region as early as the Neolithic cultures.

Key words: leopard, Greek language, the North Caucasian languages, concept, Neolithic, Eneolithic cultures of Asia Minor and the Balkans.

Література:

1. Антонова Е.В. Антропоморфная скульптура древних земледельцев Передней и Средней Азии / Елена Вадимовна Антонова; [отв. ред. Н.Я. Мерперт]. – М.: Наука, 1977. – 151 с.
2. Антонова Е.В. Символы космических сил и социальная реальность Месопотамии конца IV – III тыс. до н. е. / Е.В. Антонова // Вестник древней истории, №4. – 1995. – М.: Наука. – С. 3–13.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры (в двух томах) / Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – 1409 с.
5. Гиндин Л.А. Ритуально-мифологический смысл Od.X.395–396. / Л.А. Гиндин // Симпозиум по структуре балканского текста. Тезисы докладов и сообщений; [отв. ред. Вяч.Вс. Иванов]. – М., 1976. – С. 10–15.
6. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська; [2-е вид, випр. і доп.]. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
7. Грейвс Р. Белая Богиня: Избранные главы / Роберт Грейвс; [пер. с англ. И. Егорова]. – СПб.: Амфора, 2000. – 382 с.
8. Дьяконов И.М., Старостин С.А. Хуррито-урартские и восточнокавказские языки / Игорь Михайлович Дьяконов, Сергей Анатолиевич Старостин // Древний Восток. Этнокультурные связи. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1988. – С. 164–208.
9. Иванов Вяч. Дионис и прадионисийство / Вячеслав Иванов. – СПб.: "Алетейя", 1994. – 342 с. – (Серия "Античная библиотека"; осн. и руковод. серии О.Л. Абышко).
10. Иванов Вяч. Вс. Миграционные термины в языках Евразии / Вяч. Вс. Иванов // Ностратические языки и ностратическое языкознание. Тезисы докладов. – М., 1977. – С. 67–68.
11. Иванов Вяч. Вс. Об отношении хаттского языка к северозападнокавказским / Вяч. Вс. Иванов // Древняя Анатолия. – М.: Наука, 1985. – С. 26–59.
12. Иванов Вяч. Вс. Древневосточные связи этрусского языка / Вяч. Вс. Иванов // Древний Восток: Этнокультурные связи. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1988. – С. 210–211.
13. Иванов Вяч. Вс. О последовательности животных в обрядовых фольклорных текстах // Вяч. Вс. Иванов // Из работ Московского семиотического круга; [сост. и вст. ст. Т.М. Николаевой]. – М.: Языки русской культуры, 1997. – С. 339–343. – Впервые статья надрукована в Проблемы словянский этнографии. – Л.: Наука, 1979. – С. 150–154.
14. Иванов Вяч. Вс. Чатал-Гююк и Балканы. Проблемы этнических связей и культурных контактов // Вяч. Вс. Иванов // Избранные труды по семиотике и истории культуры. – Т. 5: Мифология и фольклор. Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Ин-т теории и истории мировой культуры. – М.: Знак, 2009. – С. 158–190. – (Язык. Семиотика. Культура). Впервые статья надрукована в Balcanica. Лингвистические исследования. – М.: Наука, 1979. – С. 5–39.
15. Иванов Вяч. Вс. К балкано-балто-славяно-кавказским паралелям / Вячеслав Всеволодович Иванов // Избранные труды по семиотике и истории культуры. – Т. 5: Мифология и фольклор. Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Ин-т теории и истории мировой культуры. – М.: Знак, 2009. – С. 116–131. – (Язык. Семиотика. Культура).
16. Иорданский В.Б. Звери, люди, боги. Очерки африканской мифологии / Владимир Борисович Иорданский. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 319 с.
17. Кисель В.А. Стилистическая и технологическая атрибуция серебряного зеркала из Келермеса / В.А. Кисель // Вестник древней истории, №1. – 1993. – М.: Наука. – С. 111–125.

18. *Кубрякова Е.С.* Язык и знание / Елена Самойловна Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Серия: Язык. Семиотика. Культура).
19. *Маслова В.А.* Лингвокультурология: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
20. *Мачинский Д.А., Мусбахова Т.В.* Остров Кирки и изображения на келермесском ритоне, преддверье Аида и древнейшая греческая расписная керамика в Северном Причерноморье (по "Одиссее" и археологическим материалам) / А.Д. Мачинский, Т.В. Мусбахова // Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира. – СПб: Нестор-История, 2009. – С. 319–355.
21. *Николаев С.Л.* Северокавказские заимствования в хеттском и древнегреческом / С.Л. Николаев // Древняя Анатолия. – М.: Наука, 1985. – С. 60–73.
22. *Островерхов А.С., Охотников С.Б.* О некоторых мотивах звериного стиля на памятниках из собрания Одесского археологического музея / А.С. Островерхов, С.Б. Охотников // Вестник древней истории, №2. – 1989. – М.: Наука. – С. 50–67.
23. *Поліщук (Шадчина) А.С.* Відображення західноанатолійських і ранньобалканських парних персоніфікацій у міфології, ритуалах і культовому мистецтві Давньої Греції / А.С. Поліщук (Шадчина) // Збірник праць Міжнародної наукової конференції "Думка й слово: традиції О. Потебні й сучасна філологічна наука (до 175-річчя О. Потебні)" – К., 2011 (у друці).
24. *Рыбаков Б.А.* Язычество древних славян / Борис Александрович Рыбаков; 2-е изд. – М.: Наука, 1994. – 608с.
25. *Сафронов В.А.* Индоевропейские прародины / Владимир Александрович Сафронов. – Горький: Волго-Вятское кн. изд-во, 1989. – 398 с.
26. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
27. *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов; изд. 2-е, испр. и доп. М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.
28. *Топоров В.Н.* Хетт.-лув. Камушера: Мифологический образ / В.Н. Топоров // Древняя Анатолия Сб. статей. – М.: Наука, 1985. – С. 106–127.
29. *Топоров В.Н.* Животные / В.Н. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2 т. / [2-е изд.; л. ред. С.А. Токарев]. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т.1. А-К. – С. 440–448.
30. *Филиппов А.К.* Методологические проблемы изучения закономерностей возникновения палеолитического искусства / А.К. Филиппов // Закономерности развития палеолитических культур на территории Франции и Восточной Европы. – Л.: Наука, 1988. – С. 35–39.

Словники:

31. *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / Измаил Иванович Срезневский. – Т. I-III. – СПб: Типография императорской Академии наук, 1893.
32. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Максимилиан Романович Фасмер. – Т. I-III. – М., (1943–1958), 1986–1987. <http://vasmer.narod.ru/>.
33. *Apollonii Sophistae Lexicon homericum*, ed. I. Bekker, Berolini, 1883; repr. Berlin, New York: De Gruyter, 1986, 2010.
34. *Etymologicum Magnum*, ed. T. Gaisford. – Oxford, 1848; repr. Amsterdam, 1965.
35. *Suda Lexicon*, ed. Demetrius Chalcondylas (1423–1501), Milan; repr. G. Zorzos. – CreateSpace, 2009.
36. *Chantraine P.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots / Pierre Chantraine. – Т.1-IV. Paris, Éditions Klincksieck, 1968–1977. – 1368 p.
37. *Frisk H.* Griechisches etymologisches Wörterbuch / Hjalmar Frisk. –Bd. I-III. – Heidelberg: Carl Witer-Universitätsverlag, 1960–1970. – 2428 S.

СИНОНІМІЧНІ ТЕОНІМО-ПОЕТОНІМИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ТВОРЕННЯ ПОЕТИЧНОЇ ТКАНИНИ В "ПЕДАГОГІЧНОМУ ГІМНІ" КЛИМЕНТА ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО

протоіерей Олег Кожушний

канд. філол. наук, асист., канд. богослов'я

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається вживання синонімічних теонімо-поетонімів у "Гімні Христу Спасителю" з творіння Климента Олександрійського "Педагог", а також проводиться аналіз метричної організації твору. Стверджується, що саме теонімо-поетоніми є головним чинником творення поетичної тканини гімну.

Ключові слова: літургічна традиція, гімнографія, синонімічні теонімо-поетоніми, поетична тканина, метрика.

Християнська літургічна традиція зберегла для нас імена і твори багатьох християнських гімнографів – від "пристрасного любителя грецької класики" Синезія [Тахо-Годи 1988, 51] і легендарного творця кондаків Романа Мелода [Кожушний 2009, 22–32] до Симеона Нового Богослова [Алфеев 2001, 597–667] та інших знаменитих візантійських поетів, чия творчість стала невід'ємною складовою нової (по відношенню до античної) культури.

Жанрова система східнохристиянської гімнографії охоплює майже 70 жанрів і жанрових різновидів [Коляда 1997, 229]. Ця система виявила неабияку стійкість і спадкоємність традиції: практично всі види піснеспівів, за окремим виключенням, використовуються і сьогодні, зберігши або оригінальні грецькі назви, або дещо змінені, або буквально перекладені: ікос – οἶκος, ірмос – εἶρμος, катавасія – καταβάσια, кондак – κοντάκιον, акафіст – ἀκάθιστος, богородичний – θεοτόκιον, світильний – φωταυόυικον тощо. Майже всі вони зберегли також зерно духовного змісту, функціональне призначення і місце в богослужінні.

Однак, якщо розглядати не систему жанрів, а фактичний гімнографічний матеріал, то виявиться, що велика кількість поетико-богословських творінь є малодослідженою або з огляду на їх раннє вилучення з молитовного вжитку внаслідок розвитку літургічної традиції, або просто тому, що вони взагалі до такої традиції не належали. Такі гімни слід розглядати окремо. Йдеться про поетичні шедеври на зразок "Пісні десяти дів" з діалогу Мефодія Патарського "Бенкет" [Мефодій Патарський 1996, 119–123], а також про гімн Климента Олександрійського, який міститься наприкінці третьої книги його відомого творіння "Педагог" [Климент Олександрійський 1996]. Відштовхуючись від такого найменування, ми умовно назвемо цей гімн "педагогічним", проаналізуємо його поетичну тканину з точки зору вживання автором синонімічних теонімо-поетонімів, а також запропонуємо власний варіант перекладу цього піснеспіву.

Спочатку дещо про автора і про те, що мається на увазі під синонімічними теонімо-поетонімами. **Климент Олександрійський** (грец. Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς, лат. Clemens Alexandrinus, Titus Flavius Clemens; бл. 150, вірогідно Афіни – бл. 215, Палестина) – християнський апологет і проповідник Священного Писання серед елліністичних книжників, засновник Олександрійської богословської школи, яку очолював до Оригена [Ястребов 1952, 50–54], "учённейший и умный защитник христианства, до гроба ревностный читатель философии" [Філарет (Гумілевський) 1995, 57], "зачинатель невинної молитви і соціального вчення Церкви, нелегкий автор,

впливові котрого важко не піддатися [Амман 1994] – відомий у науково-богословському середовищі в першу чергу своєю трилогією: "Слово вмовляння до греків", "Педагог" і "Стромати". Як лапідарно визначає Іоанн Мейєндорф, "Вмовляння" написано з метою навернення олександрійських греків у християнство, три книги під назвою "Педагог" являють собою продовження попередньої праці і пропонують загалом моральне вчення, вісім книг (творіння на той час надзвичайно об'ємне – К.О.) під назвою "Стромати" містять "учені нотатки щодо істинної філософії" [Мейєндорф 1992, 81]. Заголовок "Стромати" можна перекласти як "збірки" або "візерунки": у цій книзі Климент, згідно "Церковної історії" Євсевія Кесарійського, не лише розсипає квіти Божественного Писання, а й запозичує в язичників те, що на його думку видавалося корисним [Євсевій Кесарійський 2007, кн.6, гл.13]. Як вже зазначалося, наприкінці третьої книги "Педагога" знаходиться піснеспів, який привернув увагу дослідника у цій статті.

Що ж до синонімічних теонімо-поетонімів, то тут слід послатися на нашу роботу, де докладно пояснюється й обґрунтовується вживання такого терміну [Кожушний 2010, 456–461]. На жаль, запропонований обсяг статті не дозволяє розлого відповісти на це запитання. Тому обмежимся найголовнішим.

Для творців християнської догматики ім'я Боже є знаком або символом якоїсь сутності, а не її частиною; воно – елемент другорядної системи, від котрої існування самої сутності не залежить, бо "жодне ім'я саме по собі не має істотної самостійності", але "будь-яке ім'я є деякою ознакою (ὑπόδειγμα або indicium) і знаком (σημείον або signum) якої-небудь сутності і думки, які самі по собі не мисляться і не існують" [Григорій Нисский 2003, 495]. Саме таке ставлення до власних імен будь-якого рангу дозволяє середньовічним християнським поетам перетворити їх на яскраві поетоніми або (якщо це божественні імена) теонімо-поетоніми. Варто зараз навести визначення, що таке поетоніми взагалі та синонімічні теонімо-поетоніми, які є предметом особливої наукової уваги у цій статті, зокрема. Отже, **поетоніми** або імена-поетизми – це власні імена (або синонімічні до них за значенням поетичні вислови-словосполучення, описові конструкції, а іноді й цілі речення) в контексті художнього твору. "Модна дисципліна на межі декількох наук" [Калинкін 1999, 4] – поетика власних імен (розділ ономастики) примушує нас вивести ці слова (вислови-словосполучення, описові конструкції) із розряду звичайних, перетворивши їх на слова широкого конотативного змісту і навіть на слова-символи, імена-ситуації. Відповідно, *теонімо-поетоніми* – це найменування божества (або синонімічні до них за значенням поетичні вислови-словосполучення, описові конструкції, а іноді й цілі речення) в контексті твору будь-якого гімнографічного жанру. І саме синонімічні теонімо-поетоніми є основним чинником творення поетичної тканини в "педагогічному" гімні Климента Олександрійського.

Наведемо його загальну характеристику. Ὕμνος τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ був написаний Климентом приблизно у 190 році [Голубцов 1996, 191]. Цей піднесений гімн оспівує Христа – слово, главу, наставника, який збирає й опікується спільнотою святих. Як стверджує Філарет Гумілевський, цей подячний гімн слід вважати церковним гімном [Гумілевський 1995, 57], а не просто поетичним додатком до прозового твору (К.О.). Хоча нічого достеменно невідомо про його літургічне застосування, однак слух-

ною є думка Е. Веллеша про те, це є подячний піснеспів Христу-Спасителю від ново-навернених християн – дітей [Wellesch 1998, 149]. Варто продовжити його думку і висунути припущення: гімн використовували в олександрійських християнських громадах під час хрещальних літургій. Щодо метричного аналізу, то хотілося б насамперед зазначити, що всі гімни перших віків християнства можна поділити на дві частини: написані поетичною прозою і класичними метрами. Гімни, написані класичними метрами являють собою спробу освічених авторів переосмислити надбання античної цивілізації. Климент Олександрійський належить саме до таких авторів, однак це не завадило йому, використовувачи спондеї, дактилі й цілі анапестичні рядки, написати гімн, у якому грецька квантитативність явно поступається семітсько-сирійській гімнографічній традиції. Принаймні, гімн має не класичну "давньогрецьку віршовану форму у стилі орфічних пісень" [Голубцов 1996, 191], а швидше "це – метрика елліністичних поетів, яку надихнула східна думка", – знову ж таки важко не погодитися з Е. Веллешом [Wellesch 1998, 150]. Аналізуючи гімн, можна провести поділ принаймні на чотири строфи (8+13+12+10 – всього 43 вірша) і припустити, що гімн виконувався антифонно, тобто по черзі різними хорами. Антифонний спосіб виконання, який зазвичай пов'язують з ім'ям Ігнатія Богоносця [Преображенский 2001, 253], [Флоровский 1985, 5–6] разом з іпофонічним [Голубцов 1996, 188] були найпопулярнішими способами літургічної реалізації гімнографічних текстів у громадах першохристиян. Щодо метричної організації строф, то тут слід звернути увагу на наявність у гімні стислих анапестичних рядків (де анапест поєднується зі спондеєм), які буквально нагромаджуються один на одного (напр. 4–9 вірші другої строфи), а також на останні 2 вірші першої і третьої строфи: вони однакові і нагадують собою рефрен.

**...Збери Твоїх щирих дітей –
Свято хвалити**

Й у гімні співають нелукаво

Христа – вождя діток.

Однак, незважаючи на це, говорити про певний принцип метричної організації строфи (на зразок ізосилабізму або ізострофізму [Кожушний 2009, 27–29]) не доводиться. З огляду ж на те, наскільки серйозно ставився автор до пісенно-мелодійного супроводу для проголошення літургічних текстів, то відповідь тут швидше треба шукати, по-перше, в музичній царині, а по-друге, у східній гімнографічній традиції. Але це виходить за межі нашого дослідження.

Основними елементами античного сакрального гімну, в незалежності від його змісту (ὑμνος κλητικός, γενεαλογικός, μυθικός – гімн-призивання, родословний, міфічний тощо) є призивання (invocatio, ἐπίκλησις, епikleза) і магічна формула-прохання (carmen) [Рубцова 1981, 178, 215]. В аналізованому нами гімні окрім цих двох елементів слід виділити також заклик-заохочення (hortatio), оскільки вся четверта строфа являє собою звернення автора не до Христа, а до християнської громади з закликом об'єднатися у похвальному гімні. Якщо суть благального і заохочувального елементів гімну міститься лише у чотирьох дієсловах: ἄγειρον – збери; ἦγοῦ – веди; μέλωμεν – оспівуймо; ψάλλωμεν – прославляймо, хвалу виголошуймо, то епikleза реалізується у вигляді 32 (!) простих (найменування Бога – власне ім'я або узагальнений синонім до нього з одного слова), складних (синонімічні

вислови-словосполучення) та складених (ономастичні перифрази: описові конструкції і речення) теонімо-поетонімів. Якщо пригадати, що весь гімн складається з 43 віршів, то стає зрозумілим: основним чинником творення поетичної тканини є саме синонімічні теонімо-поетоніми. Ось як звертається автор до Ісуса Христа. Крім власного імені Χριστέ Ἰησοῦ він використовує наступні поетичні найменування*:

1. вузда для палких жеребців;
2. крило для птахів незрадливих;
3. надійне кермо немовлят;
4. пастир царських ягнят;
5. Христос – вождь діток;
6. цар святих;
7. Отця всевишнього Слово смиряюче;
8. правитель мудрості;
9. підпора (в) стражданнях;
10. радість у вічності;
11. смертного роду Спаситель;
12. пастир;
13. ратай;
14. кермо (стерно);
15. вузда;
16. небесне крило священного стада;
17. ловитель людей;
18. пастир словесних овець;
19. святий;
20. цар дітей непорочних;
21. дорога небесна;
22. слово невпинне;
23. вік незчислений;
24. світло превічне;
25. джерело милосердя;
26. правитель чесноти;
27. життя чисте тих, хто Бога оспівує;
28. (Ти –)виточене із солодких грудей благодатної Діви
Твоєї премудрості молоко небесне;
29. розумні груди;
30. Христос-Цар;
31. сильний Отрок;
32. Бог миру.

* Найбільш важкими для розуміння є перші три звернення до Христа, де Він називається Вуздою, Кермом і Крилом. Перші два порівняння, можливо, походять з Платонового «Федра» [Платон 1993, 135-191], де йдеться про візника, який керує парою коней, з яких один є слухняним, а інший ледачим і непокірним. Крило ж у нього є символом душі, що тягнеться до неба. Однак простіше пояснити ці порівняння власними уявленнями Климентя, який у своїх творах також звертається до образів коня, рибалки тощо. Варто не забувати про цюому й про символічні зображення Христа, що є властивим для ранньохристиянської доби.

Отже, 32 синонімічні теонімо-поетоніми на позначення особи Христа у 43 віршованих рядках. І не тільки! Серед цих поетичних найменувань особливо варто виділити ті, які насправді містять у собі не один, а два поетоніми на позначення різних осіб і можуть бути названими супер- або надпоетонімами [Кожушний 2009, 72]. Так у 28-ому прикладі Христос названий "небесним молоком", а Богородиця – "благодатною Дівою"; у 27-ому маємо наступне поєднання: "чисте життя" (Христос) – "ті, хто Бога оспівує" (християнська громада); у 20-ому: "цар" (Христос) і "діти непорочні" (християни). Взагалі ж у гімні маємо й інші найменування людей – членів християнської спільноти: "словесні вівці" (18); "священне стадо" (16); "смертний рід" (11); "царські ягнята" (4); "риби безневинні", "хор миру" тощо. Гадаємо, що наведених прикладів достатньо, для того щоб зрозуміти: синонімічні теонімо-поетоніми – це дійсно важливий чинник творення поетичної тканини не лише у цьому невеликому гімні, а й творах будь-якого гімнографічного жанру. Наявні ж у богослужбових книгах численні гімнографічні зразки можуть легко це довести.

Гімн Климента Олександрійського	
<p>Вузда для палких жеребців, Крило для птахів незрадливих, надійне Кермо немовлят (і) Пастирю царських ягнят, збери Твоїх щирих дітей – свято хвалити й у гімні співають нелукаво вустами невинними (незлыми) Христа – вождя діток</p> <p>Царю святих, Отця всевишнього Слово смиряюче, Правителю мудрості, Підпоро (в) стражданнях і Радість у вічності, смертного роду Спаситель – Ісусе, Пастирю, Ратаю, Кермо і Вузда, небесне Крило священного стада, Ловителю люду, що його Ти спасаєш, із безодні безчестя, із хвилі ворожої Ти солодким життям приваблюєш риб безневинних!</p> <p>Веди, Пастирю словесних овець! Веди, Святий, Царю дітей непорочних! (Веди) по стопах Христа!</p>	<p>Дорога небесна, Слово невпинне, Вік незчислений (і) Світло Превічне, Джерело милосердя. Правитель чесноти, Життя чисте тих, хто Бога оспівує – Ісусе Христе!</p> <p>Ти – виточене із солодких грудей Благодатної Діви Твоїєї премудрості молоко небесне! Збери Твоїх щирих дітей – свято хвалити (й) у гімні співають нелукаво Христа – вождя діток.</p> <p>Діти малі, що від розумних грудей вас годовано, вустами ніжними і, сповнившись духом бадьорим, щирі пісні та істинні гімни як священну відплату Христові Царю за науку життя заспіваймо всі разом; хай співає відверто хор миру Сильного Отрока, (хай співають) чада Христові – побожний народ, разом хвалу виголошуймо Богові миру!</p>

В статье рассматривается употребление синонимических теонимо-поэтонимов в "Гимне Христу Спасителю" из творения Климента Александрийского "Педагог", а также проводится анализ метрической организации произведения. Утверждается, что именно теонимо-поэтонимы являются главной составляющей поэтической ткани гимна.

Ключевые слова: литургическая традиция, гимнография, синонимические теонимо-поэтонимы, поэтическая ткань, метрика.

The article deals with the usage of synonymic theonyms-poetonyms in the "Hymn of Praise to Christ" by Clement of Alexandria. The hymn stands at the end of the "Paedagogus". The article analyses the metric organization of the poem and affirms that synonymic theonyms-poetonyms are the main factor of creation of poetic language of the hymn.

Key words: liturgical tradition, hymnography, poetic language, synonymic theonyms-poetonyms, metre.

Література:

1. Амман А.А. Путь отцов. Краткое введение в патристику / А.А. Амман. – Москва, Милан: Христианская Россия, 1994. – 240 с.
2. Голубцов А.П. Из чтений по церковной археологии и литургике / Александр Петрович Голубцов. – М.: Паломник, 1996. – 286 с.
3. Григорий Нисский. Опровержение Евномия. Кн.12 / Григорий Нисский. – Краснодар: Глагол, 2003. – т.2. – 510 с.
4. Евсевий Памфил. Церковная история / Евсевий Кесарийский (Памфил). – Амфора, 2007. – 497 с.
5. Иларион (Алфеев), игум. Преподобный Симеон Новый богослов и Православное предание / Григорий Валериевич Алфеев. – Алетейя, 2001. – 696 с.
6. Калинин В.М. Поэтика онама / Валерий Михайлович Калинин. – Донецк, 1999. – 347 с.
7. Климент Александрийский. Педагог / Пер. Н. Корсунского. – М.: Учебно-информационный центр экуменический центр ап. Павла, 1996.
8. Кожушний О.В., прот. Преподобний Роман Солодкоспівець і візантійська гімнографія III-VIII століть / Олег Володимирович Кожушний. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2009. – 264 с.
9. Кожушний О.В., прот. Синонімічні теонімо-поетоніми як важливий чинник художнього мовлення / О.В. Кожушний // Мовні і концептуальні картини світу. – Випуск 30. – К.: Видавн.-поліграф. центр "Київський університет", 2010. – С. 456–461.
10. Коляда В. Жанровая система восточнохристианской и древнерусской гимнографии / В. Коляда // VII Ежегодная богословская конференция ПСТБИ. Материалы. – М.: Издательство ПСТБИ, 1997. – С. 228–231.
11. Мейендорф Иоанн, прот. Введение в святоотеческое богословие / Иоанн Феофилович Мейендорф. – Вильнюс – Москва: Весть, 1992. – 359 с.
12. Мефодий Патарский, священномученик Пир десяти дев / Мефодий Патарский. – М. Издательство имени святителя Игнатия Ставропольского, 1996. – 128 с.
13. Платон. Собрание сочинений в 4 томах / Платон. – М.: Мысль, 1993. – т.2. – 528 с.
14. Преображенский П., прот. О святом Игнатие Антиохийском и его посланиях / П. Преображенский // Писания мужей апостольских. – К.: Издательство им. Свт. Льва, папы Римского, 2001. – С. 251–268.
15. Рубцова Н.А. Форма обращения как конструирующий принцип гимнического жанра / Н.А. Рубцова // Поэтика древнегреческой литературы. – М.: Наука, 1981. – С. 178–223.
16. Тахо-Годи А.А. Античная гимнография. Жанр и стиль / А.А. Тахо-Годи // Античные гимны. – М.: Издательство Московского университета, 1988. – С. 5–55.
17. Филарет (Гумилевский), архиепископ Исторический обзор песнопевцев и песнопения греческой церкви / Филарет Гумилевский. – М.: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1995. – 393 с.
18. Флоровский Г., прот. Отцы первых веков / прот. Георгий Флоровский // Вестник русского христианского движения. – Париж – Нью-Йорк – Москва, 1985. – III, № 45. – С. 5–31.
19. Ястребов Н. Учитель Церкви Климент Александрийский / А. Ястребов // ЖМП, 1952. – №7. – С. 50–54.
20. Wellesz E. A History of Byzantine Music and Hymnography. 2nd edition. Oxford, 1998.

**КОНОТАТИВНИЙ СИНТАКСИС
ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ:
СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІЯ, ПЕРЕКЛАД**

Головач Уляна Володимирівна

канд. філол. наук

Український католицький університет

У статті розглядаються особливості синтаксичної структури поетичних текстів давньогрецької трагедії. Автор виявляє й аналізує структурно-конотативні реалії, які відображають стилістичну тенденцію хорової лірики класичного періоду до послідовного уникання будь-яких паралелізмів і симетричних побудов. Це передусім численні вияви синтаксичної асиметрії форм, синтаксичні контамінації, аналаги, анаколуфи.

Ключові слова: синтаксична структура, конотація, синтаксична контамінація, аналага, анаколуф.

Вивчення поетичних текстів у світлі їх естетичного функціонування і значення передбачає дослідження впорядкованого співвідношення словесних елементів структур. Як справедливо зазначав В.В. Виноградов, – "не лише окремі слова чи словосполучення і, взагалі, не тільки ті елементи мови, які передають предметний зміст, але також і граматичні засоби мови в художньому мовленні, і особливо в мовленні поетичному, можуть служити предметом художньої рефлексії" [Виноградов 1963, 132]. Б.В. Томашевський, зі свого боку, зауважував, що не можна проводити різкої межі між віршованими і граматичними нормами, тому що перші й другі відображають природу мови, і якою своєрідно авторською не була б віршована організація, вона належить конкретній мові, виявляє потенційні можливості мовлення і не може повторитися поза межами національних форм мови. У цьому причина того, що поезія залишається завжди у найвищій мірі національною формою мистецтва [Томашевський 1959, 68].

Саме тому, що конотації граматичних форм відіграють важливу образотворчу функцію в поетичному тексті, вони мають бути об'єктом перекладознавчого аналізу. Беручи до уваги те, що з погляду теорії перекладу розрізнення стилістичних і конотативних компонентів у семантиці граматичних форм не суттєве, – принаймні подібного погляду дотримуються дослідники Р.П. Зорівчак, З.Я. Тураєва, Л.М. Болдирева та інші – ми, поділяючи їх позицію, надалі будемо ототожнювати ці типи значень у семантиці граматичних форм [Зорівчак 1989, 153].

У контексті перекладознавчої проблематики особливий інтерес для нас становлять синтаксичні явища, зумовлені розбіжностями у структурі зіставлюваних мов. Для позначення форм, що відображають структурно-конотативну своєрідність мови-джерела і не мають безпосередніх відповідників у цільовій мові, користуємося поняттям структурно-конотативної реалії, що його впровадила до наукового апарату перекладознавства Р.П. Зорівчак. На рівні текстової організації першотвору структурно-конотативні реалії старогрецької мови реалізуються як етномовні компоненти граматично-синтаксичної структури оригіналу, що відображають якусь дуже своєрідну рису його мовної тканини і не мають еквівалентів у граматичній структурі поетичних текстів перекладу.

Мета статті полягає в тому, щоб через виявлення дивергентних і конвергентних явищ в синтаксичних структурах старогрецької та української мов проаналізувати і вивчити природу трансформацій, яких зазнає оригінальний текст у перекладі.

Серед художньо-виражальних засобів синтаксису, які відіграють важливу образотворчу функцію в поетичних текстах грецької трагедії, слід відзначити тенденцію до уникання будь-яких паралелізмів і симетричних мовних виразів. Як зауважує В. Брайтенбах, "це уникання симетрії, свідоме і продумане руйнування конгруенції синтаксичних структур базується на прагненні грецьких ліриків надати мові присмаку незвичайності. Ніщо так не відлякує творців грецької хорової лірики, як монотонна одноманітність форм" [Breitenbach 1967, 54]. Про це пишуть також інші дослідники творчості грецьких трагіків Т. Вебстер, Е. Брун, В. Стенфорд [Webster 1936; Bruhn 1899; Stanford 1942].

На рівні тексту ця "програмна тенденція" грецької хорової лірики реалізується в численних виявах асиметрії форм, що простежується у живанні різнотипних структур у межах паралельних членів [Breitenbach 1967, 209].

Розглянемо конкретні вияви асиметрії форм у грецьких трагіків.

1. Невідповідність часових форм дієслів у головному та підрядному реченні: καὶ μ' ὁ πρέσβυς ὡς ὄρα... μέσον κάρα διπλοῖς κέντροισί μου καθίκετο [Soph. O. R. 807], *Старий те бачив* (досл.: *коли це бачить*)... *роздвоєним стрекалом дав мені по тім'ю* (пер. Бориса Тена); пор.: *Побачив се старий і виглядів // Момент, коли проз віз я проходив, // Та й вдарив пужалом мене по тім'ю* (пер. І. Франка); ἐπεὶ γὰρ ἦλθον πατρὸς ἀρχαῖον τάφον, ὄρω... πηγάς γάλακτος [Soph. El. 893], *Прийшла* [досл.: *коли прийшла*] *я до могили батька давньої // І бачу: її схилом молоко струмить* (пер. А. Содомори). Перекладач зберігає різночасовість дієслівних форм, впроваджуючи теперішній час історичний. Але для цього він, за синтаксичними нормами української мови, мусить замінити підрядний зв'язок предикатів сурядним відношенням між ними.

2. При першому іменнику приєднаний пропущений і з'являється лише при другому члені паралельної синтагми. Таке синтаксичне явище, яке трапляється лише в мові ліриків і трагіків, називається σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ [Kühner 1904, т. 2, 550]. Як зазначає У. фон Вілямовіц-Меллендорф, поетичні тексти Гомера не засвідчують подібної асиметрії форм [Wilamowitz-Möllendorf 1921, 32–33]: δεινὸν τὸ κοινὸν σπλάγγχον, οὗ πεφίκαμεν, μετρὸς ταλαίνης κάπλο δυστήνου πατρὸς [Aesch. Sept. 1031], *Одне в нас лоно з ним до світла вивело – // Батьків нещасних безталанні діти ми* (пер. А. Содомори). Інший вияв фігури σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ: δροαῖδα Ναῖδ' ὄπως τε Βάκχων [Eur. Hipp. 550], *Мов німфу тремтливу, незайману // чи вакханку* (пер. А. Содомори). Таке явище в поетичному мовленні зумовлене дією закону зростаючого члена, що полягає в поступовому зростанні об'єму членів речення [Kühner 1904, 558]: широке використання подібних фігур спричинене також ритміко-мелодійними вимогами поетичної фрази. "Основна функціональна властивість поетичного мовлення – його ритмічна організація й особлива інтонаційна структура – великою мірою визначає інші властивості й безпосередньо впливає на семантику та функції всіх елементів мови, які беруть участь у побудові поетичного тексту", – зауважує з цього приводу І.І. Ковтунова [Ковтунова 1986, 7].

3. Прагнення надати мові конотацій незвичайності, уникнути монотонності одноманітних форм приводить до різних граматичних зміщень і модифікацій вихідної синтаксичної моделі. Такі "граматичні ляпсуси", – за визначенням Р. Якобсона, – комунікативно значущі й функціонально виправдані [Якобсон 1987, 290]. Їхня відносна регулярність і повторюваність, дозволяє зарахувати ці риси синтаксису поетичного мовлення до функціональних ознак стилю Есхіла, Софокла і Еврипіда. Серед них – різні вияви стилістично синтаксичних фігур: синтаксична контамінація, еналага і анаколуф.

Беручи за основу мовознавче визначення контамінації як об'єднання, схрещування двох мовних одиниць (лексем, фразеологізмів) на основі їхньої структурної, функціональної або асоціативної близькості [Cuddon 1999, 523], можемо говорити про особливий різновид контамінації у поетичному мовленні грецьких трагіків, який полягає у схрещуванні двох структурно подібних і семантично тотожних синтаксичних конструкцій. Їх об'єднання в одній моделі висловлювання породжує ненормативний синтаксичний зворот, впровадження якого у текст в кожному випадку несе чітко задане автором функціональне навантаження.

Розглянемо деякі найхарактерніші для поетичної мови грецьких трагіків вияви синтаксичної контамінації. Задля наочності подаємо її різновиди схематично.

1. a. ἐκφυγεῖν ἄνακτ' αὐτὸν ἀκούομεν.

b. ἐκέφυγεν ἄναξ αὐτὸς, ὡς ἀκούομεν.

a.+b. τυτθὰ δ' ἐκφυγεῖν ἄνακτ' αὐτὸν ὡς ἀκούομεν

[Aesch. Pers. 562].

Та навряд, як чули ми, // Сам владар урятувавсь (пер. А. Содомори).

2. a. δεῖ σε ἐκκλείψειν.

b. δεῖ ὅπως ἐκκλείψεις.

a.+b. τὴν Φιλοκτῆτου σε δεῖ ψυχὴν, ὅπως λόγοισιν ἐκκλείψεις λέγων [Soph. Phil. 54].

Філоктетові обманом душу мусимо обпудати (пер. А. Содомори).

3. a. αὐτὸς ἦν ὁ μαρτυρῶν ταῦτ' Ὀρέστην δρῶντα μὴ βλάβας ἔχειν.

b. αὐτὸς ἦν ὁ μαρτυρῶν, ὡς ταῦτ' Ὀρέστην δρῶν μὴ βλάβας ἔχει.

a.+b. αὐτὸς ἦν ὁ μαρτυρῶν ὡς ταῦτ' Ὀρέστην δρῶντα μὴ βλάβας ἔχειν.

[Aesch. Eum. 548].

Сам віщун потвердив, Орестові за цей вчинок кара не належиться (пер. А. Содомори).

Ще одним виявом стилістичних фігур, суть яких полягає в граматично неправильній заміні однієї граматичної категорії (частини мови, роду, числа, відмінка тощо) іншою, є еналага [Cuddon 1999, 322]. Цей поширений у мові грецьких трагіків неправильний мовний зворот розглядаємо як художній засіб, вживаний з метою посилення експресії і надання виразу певного колориту розмовного стилю. 'Εφ' ἄλμυρὰν πόντου κλῆδ' ἀπέραντος [Eur. Med. 211], досл.: *через морський моря пролив безмежний*. У такий спосіб, через граматичне поєднання κλεῖς, *ключ* з прикметником ἀπέραντος, *безмежний, безконечний*, автор реалізує у тексті оригіналу оксиморон,

поєднуючи лексеми, семантика яких заперечує одна одну. У перекладі Бориса Тена: *По бурхливій хвилі водної пучини // Кризь браму безкрайого. Δύστηνος ἐγὼ // δακρύων ὡς οὐ δύναμαι κατέχειν γυαίας // ὄσσων ἔτι πῆγας* [Eur. H. F. 449], досл.: *О, я нещасний, бо не можу стримати сліз старечих* (в оригіналі: *старої*) *очей струмки*. Тут подвійна граматична невідповідність між прикметником та іменником – у роді й числі: ὄσσων родовий відмінок від іменника середнього роду ὄσσε (двоїна) має своїм означенням прикметник жіночого роду, який вживається в родовому відмінку однини. У перекладі А. Содомори: *О горе! Не могу я сліз гірких, // Що ллються струмками з старечих очей // Ні стримати, ні вгамувати*.

Невідповідність в узгодженні відмінків між прикметниками та іменниками приводить до порушення логічної атрибуції означуваних слів: синтаксичне зміщення приводить до семантичної невідповідності узгоджуваних членів. Автор ніби випробує свою поетичну майстерність, використовуючи тонке співвідношення елементів, творить художній образ на небезпечній грані порушення граматичної і семантичної гармонії. У результаті виникає особлива взаєпроникна комбінація зображень, що здатна пробуджувати приховані асоціативні можливості слів і увиразнювати образний елемент лексичного значення. *Κλισίας ὀπλοφόρους Δαναῶν* [Eur. I. A. 189], досл.: *збросносні намету данайців*; ἔμολε δ' ἄν ἑκατόστομοι βαρβάρου ποταμοῦ ῥοαὶ καρπίζουσιν ἀνόμεβρον [Eur. Bacch. 406], досл.: *Стогирлові потоки варварської ріки напувають землю, яка не знає дощів*. У перекладі А. Содомори: *Де ниви п'ють // Із стогирлової ріки*.

Поширеним різновидом еналагі в поетичних текстах грецької трагедії можна вважати також невідповідність в узгодженні числа й особи головних членів речення. *Καὶ πέλας γ' ὄρας, ὅς σ' ἐς τὰ Τροίας πεδί' ἀποστελῶ βία* [Soph. Phil. 1296], *Онде причаївся той, // Хто силою до Трої повезе* (досл.: *повезу*) *тебе* (пер. А. Содомори).

Як різновид еналагі зустрічається також невідповідність категорії числа у звертанні: *ὦ σχέτλιε ἦ ἔτολμήσατε ἀντ' ἐμοῦ τιμὴν δοῦναι τὰ τεύχη τὰμα*; [Soph. Phil. 369], *Як сміли ви, зі мною не порадились, // Поганці* (досл.: *поганче*), *дати мою зброю іншому?* (пер. А. Содомори). Така граматична непослідовність – виразно функціональна. Складається враження, що думка випереджує вираження – так часто буває під час сильного емоційного збудження в стані афекту.

Беручи за основу різні вияви розмовного мовлення з його виразними інтонаціями, які "оголюють" сам процес народження і розвитку думки-переживання, автори грецької трагедії нерідко вдаються також до анаколуфу (гр. ἀνακόλουθον) – граматичної непослідовності, що полягає в навмисному відхиленні в структурі речення, коли синтаксична конструкція має початок, але не має свого логічно-синтаксичного завершення [Smyth, 1980, 671]. Анаколуф належить до тих синтаксичних елементів тексту, в яких експресивне начало домінує над логічним. Тією чи іншою мірою анаколуф властивий всім мовам. Зразки анаколуфу знаходимо в українській поезії – "Енеїді" Котляревського, в поезії Т. Шевченка, В. Свідзінського, Б.-І. Антонича. І все ж граматичний розрив, аналогічний анаколуфу в старогрецькій мові, не завжди можливий в українському перекладі.

Найчастіше анаколуф виникає у зв'язку із вживанням дієприкметників: *participium conjunctum*, що в класичному синтаксисі старогрецької мови творить вторинний центр предикації і має своїм суб'єктом підмет керуючого дієслова, в анаколуфній конструкції абсолютизується від граматичної основи речення – виражає дію, суб'єктом якої виступає особа, про яку йшлося в попередньому реченні. Ἐλθὼν δ' ἐκεῖσε, πρῶτα μὲν μ' οὐδεὶς ξένων ἐκὼν ἐδέξαθ', ὡς θεοῖς, στυγούμενον [Eur. I. T. 947], досл.: *Прийшовши (я) туди, спершу ніхто з чужинців мене не хотів приймати, як неависного богам* (суб'єктом дії вираженої дієприкметником є особа мовця, суб'єктом керуючого дієслова οὐδεὶς ξένων, ніхто з чужинців). Такий граматичний розрив – у цьому випадку, як і в переважній більшості інших, – автор часто використовує як додатковий стилістичний засіб, що надає мовленню виразних відтінків розмовного стилю. Еврипід впроваджує його, щоб передати стан схвильованості Ореста, його розгубленість, і головне тут, мабуть, поспіх, у якому він намагався висловити думку, – настільки, що вона випереджувала її вербальне оформлення. У перекладі А. Содомори анаколуф відсутній: *Ніхто мені притулку не давав, // Зі страху, що безсмертним я неависний*. Перекладач просто опускає дієприкметникову синтаксичну синтагму ἐλθὼν δ' ἐκεῖσε. Висловлювання у перекладі побудовано без жодного відхилення від синтаксичних норм української мови, загублено експресію, напруження, схвильованість, зумовлені поспішністю вислову. Експресивний компонент значення, ніяк не компенсований, залишається, отже поза текстом перекладу.

Як і більшість інших граматичних засобів, анаколуфна конструкція речення поліфункціональна, тобто експресивні функції, які вона може виконувати, – дуже різні. Наступний приклад анаколуфу можна розглядати, власне, як переконливий аргумент для підтвердження поліфункціональності анаколуфу. Τὰ πολλὰ δὲ πάλαι *προκόψασ'* οὐ πόνου πολλοῦ *με δεῖ* [Eur. Hipp. 22–23], досл.: *Вже давно все продумавши, не треба від мене багато зусиль*. У даному випадку – це говорить не схвильований, розтерзаний сумнівами герой, а самовпевнена і самовладна Кіпріда. Анаколуф у її мові виражає аж ніяк не розгубленість чи страх, а радше невимуженість і зверхність.

Стилістично-синтаксичні фігури містять у собі граматичні ознаки, які завжди відображають літературну традицію, в якій твориться оригінальний твір. Тому з повним правом можна говорити, як і у випадку з лексичними одиницями, про прагматичний компонент значення стилістично-синтаксичних одиниць, які в окремих випадках можуть надавати висловам своєрідного колориту, зрозумілого для носія мови і недоступного для свідомості носіїв іншої мовної традиції.

Художні засоби синтаксичного рівня організації поетичного мовлення несуть у собі великий потенціал образності поетичної канви твору. Вони створюють своєрідний лад вірша, його загальне композиційне тло, на якому виділяються окремі художні образи, що в сукупності становлять художньо-образну структуру твору. Тому адекватне відтворення всіх нюансів, виражених на синтаксичному рівні, є надзвичайно важливим. Перед іншомовним читачем у процесі сприймання перекладеного твору має виникати тональність, задана автором першотвору. Цю тональність разом з іншими елементами твору забезпечує також синтаксичний рівень, і зберег-

ти її можна, лише функціонально відтворивши художні засоби, що пов'язують окремі образи та елементи тексту в цілісну систему.

При перекладі важливо зберегти домінуючу семантичну тенденцію оригіналу, уникнути відхилень там, де послабленість синтаксичних зв'язків виконує стилістичну функцію, сформулювати фразу так, щоб її експресивні якості, задані конструкцією оригіналу, функціонально відповідали синтаксичній формі першотвору. При відтворенні семантики структурно-конотативних реалій можливі, навіть, бажані, творчі експерименти, які автор оригіналу реалізував у матеріалі своєї мови, суттєво розширюючи при цьому межі допустимих синтаксичних норм.

В статье рассматриваются особенности синтаксической структуры поэтических текстов древнегреческой трагедии. Автор обнаруживает и анализирует структурно-коннотативные реалии, которые отображают тенденции хоровой лирики классического периода к последовательному избеганию каких-либо параллелизмов и симметрических построений. Это прежде всего многочисленные проявления синтаксической асимметрии форм, эналлагы и анаколуфы.

Ключевые слова: синтаксическая структура, коннотация, синтаксическая контаминация, эналлага, анаколуф.

The article observes the peculiarities of syntactic structures of poetic texts of Ancient Greek tragedy. The author identified and studied structurally connotative aspects that reflect a stylistic tendency towards choral lyric of the classical period with the consistent avoidance of any kind of parallelism and symmetric construction. These are, above all, the numerous manifestations of syntactically asymmetric forms, and different types of syntactic contamination, enallages and anakoluths.

Key words: syntactic structure, connotation, syntactic contamination, enallage, anakoluth.

Література:

1. *Виноградов В.В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – Москва: Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
2. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад. На матеріалі англomовних перекладів української мови. – Львів: Вид-во при Львів. уні-ті, 1989. – 214 с.
3. *Ковтунова И.И.* Поэтический синтаксис. – Москва: Наука, 1986. – 206 с.
4. *Томашевский Б.В.* Стих и язык. – Москва: Изд-во АН СССР, 1959. – 62 с.
5. *Якобсон Р.О.* Работы по поэтике. – Москва: Прогресс, 1987. – 461 с.
6. *Breitenbach W.* Untersuchungen zur Sprache der Euripidischen Lyrik. – München: Verl. der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1967. – 397 S.
7. *Bruhn E.* Anhang zum Sophokles. – Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1899. – 170 S.
8. *Cuddon J.A.* The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. – New York, 1999. – 1024 p.
9. *Kühner R., Gerth B.* Ausführliche Grammatik der Griechischen Sprache. Zweiter Teil: Satzlehre. – Hannover und Leipzig: Hahnsche Buchhandlung, 1904. – 768 S.
10. *Smyth H.W.* Greek Grammar. – Harvard University Press, 1980. – 785 p.
11. *Stanford W.B.* Aeschylus in his Style: A Study in Language and Personality. – Oxford University Press, 1942. – 325 p.
12. *Webster T.L.* An Introduction to the Style of Greek Tragedy. – Oxford: Clarendon Press, 1936. – 352 p.

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ЕМОТИВНІ ПРИКАЗКИ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Лазер-Паньків Олеся Василівна

канд. філол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу структурних та семантичних особливостей давньогрецьких емотивних приказок. Групи приказок, утворених на основі метафоричного перенесення, класифікуються за типом транспозиції значення. Особливо розглядаються приказки, які ґрунтуються на використанні епітетів, порівняння та оксиморону. Подається також аналіз їх типових структурних моделей.

Ключові слова: структурно-семантичний аналіз, метафоричне перенесення, структурний тип.

Для лінгвістичних досліджень останніх десятиліть характерним є зростаючий інтерес до когнітивних досліджень, метою яких є реконструкція картини світу та виявлення в ній національно-специфічного. Фразеологічні одиниці є найбільш ефективним засобом вираження ставлення людини до навколишньої дійсності, адже вони "...асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, міфологемами тощо і у вживанні в мовленні відтворюють характерний для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти менталітет" [Телия 1996, 233].

Необхідність вивчення та тлумачення емоційних концептів є загальновизнаною, оскільки "сфера почуттів та емоцій є саме тією галуззю, де найбільш чітко виявляється духовна культура народу" [Воркачев 1995, 56]. Традиційно емоційний бік мови досліджувався в лінгвістиці в межах лексикології (М.М. Аверіна, С.Б. Берлізон, Р.С. Сакієва) та стилістики (Е.С. Азнаурова, І.В. Арнольд, М.П. Брандес). У дослідженнях останніх десятиліть особливе місце посідають проблеми емоційної семантики, тісно пов'язані з емоційним аспектом людського фактора у мові. За словами А. Вежбицької, "... глибоке проникнення в структуру емоцій і природу емоційного життя виявляє народні уявлення про емоції. Ці уявлення кристалізуються у мові, особливо в емоційній лексиці мови" [Вежбицкая 1996, 347].

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення емотивних фразеологізмів як одного з найяскравіших вербальних засобів вираження національно-культурної картини світу, а також інтересом до дослідження глибинних зв'язків між фразеологією, національним менталітетом та культурою.

Метою роботи є визначення структурно-семантичних характеристик фразеологічних одиниць давньогрецької мови, які вербалізують емоції та емотивні стани людини, що дозволить виявити деякі характерні риси менталітету давніх еллінів.

Об'єктом структурно-семантичного аналізу та лінгвокультурологічного опису стали 140 приказок давньогрецької мови, які позначають емоції та емотивні стани людини. Джерелом фактичного матеріалу для дослідження послужила суцільна вибірка емотивних приказок зі збірників паремій *Corpus paroemiographorum graecorum*, словника давньогрецької мови Й.Х. Дворецького та збірника фразеологізмів М.І. Міхельсона.

Одним з найбільш поширених засобів вербалізації абстрактних понять, до яких належать емоції та емоційні стани людини, є метафора. Когнітивна метафора забез-

печує співвіднесення емоцій – складного та недоступного для безпосереднього спостереження об'єкта – з більш простим, вже знайомим за аналогією з системою поняття, яка вже існує. В основі цього процесу лежить принцип антропометричності, що дозволяє людині зробити весь світ співмірним зі зрозумілими для його сприйняття образами, символами та стереотипами.

Аналіз метафоричних емотивних приказок дозволяє виокремити кілька моделей транспозиції значення. Емотивні приказки, в основу яких покладене метафоричне перенесення за схожістю поведінки, характеристик, властивостей суб'єкта емотивного стану зі стереотипними для народу-носія мови поведінкою, характеристиками, властивостями тварин (помічених народом або приписаних їм людиною), становлять найбільшу групу ФО (23 од.). Вони використовуються на позначення таких емоційних станів та емоцій людини, як страх (*κραδίην δ' ἐλάφοιο* "серце оленя"), злість (*ἀγρία μέλιττα* "дика бджола"), радість (*χαρὰν πυραύστου χαίρειν* "радіти радістю метелика, що летить на вогонь"), байдужість (*βοῶν ὅτα ἔχειν* "мати вуха бика"), сум (*κροκοδείλου δάκρυα* "крокодиліві сльози"), щастя (*ἀλκωνίδες ἡμέρας ἄγειν* "проживати морозюкові дні"), зневага (*ἀετὸς θρίπας ὀρῶν* "орел, що дивиться на шашеля") тощо.

Окрему групу емотивних приказок становлять ФО, в основу яких покладено метафоричне перенесення, що ґрунтується на стереотипних уявленнях носіїв давньогрецької мови про риси характеру та притаманні емоційні стани представників різних етносів або мешканців конкретних міст (9 од.). Так, на основі аналізу приказок цієї групи можна встановити, що мешканці Аркадії вважалися боягузами (*Ἀρκάδιον βλάστημα* "аркадійське дитя"), а осередками щасливого життя давні греки вважали фракійське місто Дат (*Δάτος ἀγαθῶν* "Дат благ"), Коринф (*εὐδαίμων ὁ Κόρινθος* "щасливий Коринф") та міфічні острови блаженних (*Μακάρων νῆσοι* "Острови блаженних"). Неширий сум та вимушені сльози асоціювалися з мешканцями Мегари (*Μεγαρέων δάκρυα* "мегарські сльози"), нещастя та страждання – з Лерною (*Λέρνη κακῶν* "Лерна лих") – містом в Арголіді, куди місцеві мешканці звозили всі нечистоти і де, за легендою, в озері жила гідра.

Досить поширеною у емотивних приказках є згадка про міфічних та історичних персонажів, адже кожен еллін, почувши їх імена, мав певну стереотипну, закріплену поколіннями, емоційну реакцію на нього. Так, Зевс для давніх греків був уособленням щастя (*ἦ Ζεὺς ἦ Χάρων* "або Зевс, або Харон"), як і Дактиль, який користувався надзвичайною повагою у суспільстві, відтак вважався дуже щасливим (*Δακτύλου ἡμέρα* "день Дактиля", тобто дуже щасливий день). Символом радості були Харити (*αἱ Χάριτες γυμναί* "оголені Харити"), а гніву – міфічний герой Анагір (*Ἀναγυράσιος δαίμων* "анагірасійський дух") та лернейська гідра (*Λερναία χολή* "лернейська жовч").

Серед ФО, які відображають емоційний стан особи, поширеними є приказки, які ґрунтуються на метафоричному перенесенні "стереотипна ситуація (реальна або нереальна) – емоція". Стереотипна, типова ситуація, викликаючи у мовця позитивну чи

негативну оцінку, спонукає до використання у мові ФО, що відображають цю оцінку. Метафорична конструкція у наглядній формі описує таку стереотипну ситуацію або реакцію на неї суб'єкта та оточуючих. Серед приказок цієї групи можна виокремити:

- опис реальної ситуації (17 од.): *νυμφίου βίον ζῆν* "жити життям нареченого" – щастя та безтурботність, *διὰ τοῦ τοίχου λαλεῖν* "говорити через стіну" – байдужість, *πρὸς σῆμα μητροῖᾶς θρηνεῖν* "плакати на могилі мачухи" – неширий сум, *εἰς μελίσσας κομάζειν* "прогулятися поміж бджіл" – страждання;

- зображення певної історичної або міфічної ситуації, яка була відома кожному носію давньогрецької мови та асоціювалась у свідомості мовця з певною емоційною реакцією (15 од.): *Καρπάτιος τὸν λαγῶν* "мешканець Карпатоса зайця" (загальновідомими були страждання, яких завдав мешканцям Карпатоса їх співвітчизник, який привіз на острів зайців), *Βίαντος Πριηνέως δίκη* "суд Біанта з Прієни" (гнів). Сум та сльози зображуються у приказках *εἰς Τροφονίου μαντεύεσθαι* "просити віщування у Трофонія", *τὰ ἐπὶ Ναννάκου κλαύσειν* "оплакувати Нанака", радість – *ἔκτη ἡμέρα* "шостий день" (в цей день, за міфом, боги перемогли Гігантів), байдужість – *ἄλας ἄγων καθεῦδειν* "спати, везучи сіль", любов – *βάλλειν μήλοισ* "кидати яблука" (на основі міфу про Аталанту та Гіпомена).

- змалювання ситуацій, пов'язаних з певними прикметами, віруваннями та традиціями давніх греків: побачити сича та куницю вважалося ознакою нещастя (*βύαι ὠφθησαν* "сичів побачити", *γαλῆν ἔχειν* "мати куницю. Приказка *ἄδειν ὡς εἰς Δήλον πλέων* "співати, ніби плывучи у Делос", яка змальовує стан радості, пов'язана з "теорією" – священним релігійним посольством, яке щороку відпливало з Афін до берегів Делоса для участі у святах та іграх; до повернення корабля заборонялося виконувати смертні вироки. З традицією позначати кожен день білим або чорним камінцем (залежно від позитивного чи негативного його сприйняття) пов'язана приказка *λευκῆ ἡμέρα* "білий день", яка використовується на позначення щастя.

Стереотипними для носіїв мови є також певні поведінкові реакції суб'єкта емоційного стану. Серед емотивних приказок, які ґрунтуються на метафоричному перенесенні "поведінкова реакція – емоція" (12 од.), можна виокремити підгрупи, які позначають:

- власне поведінкову реакцію суб'єкта емоційного стану (як реальну, так і уявну): плач, сумні пісні та сльози як вираження суму (*Ἀδμήτου μέλος* "пісня Адмета"); нереальні дії як наслідок сильного гніву (*γῆ θάλατταν ἀναμυγνύναι* "змішали море з землею); радість проявляється у веселих піснях (*ἀείδειν τὰ Τέλληνος* "співати (пісні) Телліна" – про відомого поета та авлета, який славився своїми веселими піснями), а вдячність – у рівноцінній дії у відповідь (*τὸν ζύοντα δ' ἀντιζεύειν* "того, хто чуває, почухати у відповідь").

- зовнішній прояв емоційного стану суб'єкта та його оцінка третьою особою: *Γόργεον βλέπειν* "дивитися (поглядом) Горгони", *Τιτανῶδες βλέπειν* "дивиться потитанівськи" (зі злістю, сердито, войовничо).

Оскільки сфера емоцій не доступна для безпосереднього спостереження, мовна фіксація симптоматичних реакцій та фізичних станів, які асоціюються з тією чи іншою емоцією, є тією основою, на якій в наївній картині світу формується уявлення про сутнісні характеристики цієї емоції. Відтак, серед давньогрецьких емотивних приказок можна виокремити групу ФО, в основі яких лежить метафоричне перенесення "фізичний стан людини – емоція" (10 од.). Так, окремі фразеологізми відтворюють фізичні відчуття суб'єкта страху (*ἄσκῶ μορμολύττεσθαι* "боятися шкірою"), зневаги (*ἄσκῶ φλαυρίζειν* "шкірою зневажати"), сміху (наприклад, нещирого – *γυαθμοῖς γελᾶν ἄλλοτριούς* "сміятися чужими щелепами"), любові (*διάβροχος τῷ ἔρωτι* "роз'яклий від любові"), люті та гніву (*ὄζος ἡκρατισμένον* "оцет нерозбавлений").

Окремо слід виокремити приказки, в яких реалізується модель метафоричного перенесення "предмет – емоція" (5 од.): *πλόκιον Γοργόνης* "намісто Горгони" (про гнів), *ἀνδριάς σφουρήλατος* "статуя незворушна" (про байдужість), *λευκή ψῆφος* "білий камінець" (про щастя).

Серед приказок, в основу яких покладено метафоричне перенесення, можна також виокремити незначну кількість метафорично-метонімічних ФО (10 од.), в яких перенесення за суміжністю (метонімія) поєднується з перенесенням за схожістю чи контрастністю (метафора). Метонімічні переноси здійснюються за схемою "частина замість цілого" (*γελᾶν χείλεσιν* "сміятися (лише самими) губами"), "місце події замість події" (*Ἄργους λόφος* "аргоський пагорб"), "місто замість мешканців" (*δουλότερος Μεσσήνης* "більш рабський, ніж Месена").

Необхідно також звернути увагу на те, що в деяких приказках самі емоції стають денотатом для метафоричного перенесення, тому використовуються на позначення певних абстрактних понять. Так, приказки, в яких йдеться про сміх, можуть позначати зневагу (*ἀφ' ὑψηλοῦ καταγεῶν* "звисока висміювати") або зухвалість (*γέλως Μεγαρικός* "мегарський сміх"), а ті, які зображують любов або дружбу – облуду та ошуканство (*λύκων φιλία* "дружба вовків").

Досить поширеним тропом при утворенні давньогрецьких емотивних приказок є також епітет (20 од.). Будучи художнім означенням, епітет у аналізованих емотивних приказках дає експресивно-оцінну характеристику зображуваної емоції. Серед епітетів, використовуваних у давньогрецьких приказках на позначення емоцій, можна виокремити епітети, які характеризують емоцію як співвідносну з певним історичним чи міфічним персонажем (9 од.) (*Τερμέρειον κακόν* "Термерове нещастя", *Καύνιος ἔρως* "любов Кавна", *δειμα Πανικόν* "панічний страх"), епітети, які характеризують емоцію у порівнянні з природним явищем, твариною (5 од.) (*βίον ἀκανθώδη* "поросле тереном життя", *φιλία παρδάλεως* "любов леопарда"), епітети, які характеризують емоцію як характерну для певного етносу чи представника конкретної місцевості (4 од.) (*Ἀζανία κακά* "азанійські лиха", *Τήνια κακά* "теноські страждання"), епітети, які характеризують емоцію у порівнянні з явищем побутового життя (2 од.) (*ἀλληλεσμένους βίος* "перемелене життя").

Порівняння використовується у приказах (9 од.) для співставлення суб'єкта емоційного стану зі стереотипними для носія давньогрецької мови характеристиками міфічних та історичних персонажів (*δειλότερος τοῦ Παρακύπτοντος* "боязкіший за Паракипта"), тварин (*δειλότερος τῶν λαγῶν* "боязкіший за зайців"), явищ неживої природи (*μεταρρεῖν ὡσπερ Εὐριπός* "хвилюватися, наче Еврип") та представників певних етносів (*Ρηγίνου δειλότερος* "боязкіший за регійців").

Для негативної оцінної характеристики проявів певної емоції або людини, яка є суб'єктом такої емоції, зрідка використовується також оксиморон (3 од.): *ἀδέεξ δέος* "нестрашний страх".

Отже, переважна більшість давньогрецьких емотивних приказок утворена шляхом метафоричного перенесення (73,6 %). Значно менша кількість приказок ґрунтується на використанні епітетів (14,3 %), порівняння (6,4 %) та оксиморону (2,1 %). Найбільш продуктивною моделлю транспозиції значення у метафоричних приказах є перенесення "стереотипна ситуація – емоція" та "характеристика живої/неживої природи – характеристика суб'єкта емоційного стану". В аспекті семантичного аналізу давньогрецьких емотивних приказок важливо також відзначити, що у значній кількості ФО джерелом образів є тваринний світ та нежива природа (32,2 %), які є доступними для безпосереднього сприйняття мовцем, відтак стають певними символами для вираження таких абстрактних понять, як людські емоції та емотивні стани. Досить велику групу (25%) становлять ФО, образність яких пов'язана з міфологічними персонажами та сюжетами.

Структурний аналіз давньогрецьких емотивних приказок, що базується на співвіднесенні ФО з певною частиною мови, дозволив виокремити субстантивні фразеологізми (найбільш продуктивним типом є сполучення "іменних + прикметник" (37 од.) та генетивні конструкції ("іменник ном. + іменник ген.") (24 од.); зустрічаються також поодинокі випадки вживання прийменниково-іменникових та числівниково-іменникових конструкцій). Дієслівні приказки виражають об'єктні або об'єктно-обставинні відношення. Найбільш поширеними є конструкції "дієслово + іменник (об'єкт дії)" (29 од.), та "дієслово + (прийменник) + іменник (обставина дії)" (19 од.). Менш поширеною є конструкція "іменник + іменник", яка, будучи, по суті, неповним реченням з пропущеним дієсловом-присудком, позначає певну дію (6 од.). Переважну більшість ад'єктивних приказок становлять компаративні конструкції (8 од.), і лише одна ад'єктивна приказка побудована за схемою "прикметних + іменник". Серед давньогрецьких емотивних приказок зустрічається незначна кількість адвербіальних ФО (5 од.), які позначають спосіб дії.

Як показує аналіз давньогрецьких емотивних приказок, кількість ФО, які містять негативну оцінку позначуваного (70,7%: приказки, які позначають страждання, страх, гнів, байдужість, сум, зневагу, здивування), значно більша за кількість фразеологічних одиниць з позитивною оцінкою (лише 29,3%: приказки, які позначають радість, щастя, любов, вдячність, насолоду). Перевага ФО з негативною конотацією переважає над кількістю ФО з позитивною конотацією також у інших мовах, про що, зокрема, йдеться у дослідженнях Т.А. Новицької (на матеріалі французької

мови), А.М. Гарифуліної (на матеріалі англійської та турецької мов). На думку А.М. Гарифуліної, це "може бути пояснене більшою диференційованістю негативних емоцій, більш гострою емоційною та мовно-мисленнєвою реакцією людей саме на негативні явища" [А.М. Гарифуллина].

Статья посвящена анализу структурных и семантических особенностей древнегреческих эмотивных поговорок. Группы поговорок, образованных на основе метафорического переноса, классифицируются по типу транспозиции значения. Отдельно рассматриваются поговорки, основанные на использовании эпитетов, сравнения и оксюморона. Представлены также результаты анализа их типичных структурных моделей.

Ключевые слова: структурно-семантический анализ, метафорический перенос, структурные модели.

The article is devoted to the analysis of structural and semantic features of the ancient Greek emotive proverbs. Groups of proverbs formed on the basis of metaphor are categorized by type of meaning transposition. Proverbs based on the use of epithets, comparison and oxymoron are described separately. The analysis of their typical structural models is given.

Key words: structural and semantic analysis, metaphoric transfer, structural models.

Література:

1. *Bibliotheca augustana* // http://www.hs-augsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_post15/Apostolios/apo_pa01.html.
2. *Corpus paroemiographorum graecorum* / ed. E.L. a Leutsch, F.G. Schneidewin. – Т. I. – Gottingae, 1839. – 541 p.
3. *Corpus paroemiographorum graecorum* / ed. E.L. a Leutsch. – Т. II. – Gottingae, 1851. – 866 p.
4. *Houghton H.P.* Moral significance of animals as indicated in Greek proverbs. – Carpenter & Morehouse, 1915. – 65 p. // <http://www.archive.org/details/moralsignifican00houggoog>
5. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
6. *Воркачев С.Г.* Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремиологии // Филологические науки. – 1995. – №3. – С. 56–66.
7. *Гамзюк М.В.* Эмотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії). – Автореф. дис.... док. філол. наук. – К., 2001. – 38 с.
8. *Гарифуллина А.М.* Фразеологические единицы, выражающие эмоции и чувства человека, в турецком и английском языках // <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/178788.html>
9. *Дворецкий И.Х.* Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
10. *Михельсон М.И.* Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии: Сборник образных слов и иносказаний. – Т. 1–2. – СПб.: Тип. АН, 1896–1912. – 2208 с.
11. *Новицкая Т.А.* Фразеологические средства вербализации эмоционального концепта "страх" в языке // Вестник Челябинского гос. ун-та.: Филология. Искусствоведение. – Вып. 17. – № 22 (100). – 2007. – С. 102–107.
12. *Телия В.Н.* Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 286 с.
13. *Теория метафоры:* Сборник / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.

МОРФОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ У МОВІ НОВОЛАТИНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Коцкій Оксана Миколаївна
асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується явище морфологічної варіантності у латинській літературній мові та проводиться аналіз особливостей вживання морфологічних дублетів у мові новолатинської поезії на матеріалі латинськомовної історичної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano* (Краків, 1600).

Ключові слова: морфологічна варіантність, морфологічний дублет, морфема, варіант, новолатинська поема, латинська мова, Симон Пекалід, *De bello Ostrogiano*.

Грамаітична система латинської мови на всіх етапах розвитку була насичена новими і старими елементами, що свідчило про досить довгий шлях розвитку мови. Вивчення всього спектру грамаітичних особливостей мови новолатинської поезії допоможе збагнути сферу грамаітичних можливостей тієї мови, яку вони представляють.

Актуальність дослідження дублетних морфологічних форм у мові новолатинської поезії в Україні зумовлена, насамперед, відсутністю теоретичних досліджень лінгвістичного характеру, в яких відтворювалася б цілісна картина функціонування латинської мови у творах вказаного жанру.

Метою дослідження є з'ясування особливостей вживання дублетних морфологічних форм у мові новолатинської поезії в Україні на матеріалі латинськомовної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano* (Краків, 1600). Мета зумовила реалізацію **завдання**, а саме, з'ясувати причини і виявити зовнішні і внутрішні чинники, які вплинули на появу відповідних особливостей, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх рівнях і, зокрема, на морфологічному.

Об'єктом дослідження є явище морфологічної варіантності, яка, незважаючи на уніфікацію флективної парадигми більшості частин мови, є ознакою латинської літературної мови.

Творчість письменника завжди сприяла закріпленню та поширенню певних мовних явищ. Як правило, вибір письменником одного з грамаітичних варіантів свідчить про його фіксацію як літературно-нормативного. Таким чином, грамаітичний характер творчості письменника визначає тенденції розвитку літературної мови.

Поетичний текст – це специфічна форма комунікації, в якій діють свої лінгвістичні закони та норми, що відрізняють її від інших мовних стилів. Тому важливу роль у відборі певних словоформ відіграють стилістичні канони епосу, і, ймовірно, особистий смак автора.

При аналізі латинськомовних поетичних творів вчені завжди звертали увагу на наявність великої кількості морфологічних дублетів, різнодіалектних і різночасових, наявність яких у більшості випадків пояснювалась метричними причинами. Панхронічне твердження про метричну складову, як основну причину вживання великої кількості морфологічних дублетів підтверджена численними дослідженнями [Смышляева 1993, 2001; Тронский 1973] історії гекзаметра і формульного стилю поем.

Звісно, що не лише метричні причини примушували поета використовувати великий спектр різночасових флексій. Ймовірно, що в мові латинської поезії такі

флексії, спочатку введені поетами з суто метричних міркувань, пізніше ставали не лише метрично- а й стилістично маркованими.

Зміни в морфологічній системі латинського іменника, зафіксовані в новолатинському поетичному тексті, не відзначаються великою різноманітністю і мають швидше спорадичний характер.

У сфері питомого латинського іменника найхарактернішими є такі особливості:

1) **вживання дублетної флексії -um і -arum/-orum родового відмінка множини іменників I-II відміни.** Закінчення родового відмінка множини *-um* < **-ōm*, яке фіксується в текстах архаїчного періоду у класичній латинській мові було замінено на характерний для займенникової відміни новотвір **-sōm*, який внаслідок приєднання до основи *-a* (іменників першої відміни), ротацізму та звуження *ō* перетворився у формант *-arūm*. Так, у мові класичної латинської поезії генетив множини іменників I відміни чоловічого роду, а саме запозичених із грецької мови патронімів на *-es*, та деяких етнонімів на *-cola* і *-gena* міг мати закінчення *-um* замість *-arum*. Така ж особливість фіксується і в мові новолатинської поеми, наприклад: *Graiuenum* [De bello. II, 237] = *Graiuenarum*.

На відміну від іменників з основою на *-a* (першої відміни) індоєвропейське закінчення **-ōm* (= лат. *-um*) родового відмінка множини у системі парадигм іменників з основою на *-o* (другої відміни) зберігалось довше, зокрема у ранній латині. Пізніше, з III ст. до н. е., за аналогією до іменників першої відміни його (*-ūm*) витіснило закінчення *-orūm*, а форми на *-ūm* вживали як архаїзм у юридичних та сакральних текстах [Тронский 1953, 203; Черных 2008, 123].

У класичній латинській мові родовий відмінок множини іменників II відміни (як правило на позначення міри чи грошей) міг іноді допускати подвійну флексію *-um* і *-orum*, таку ж паралельність флексій, але тільки в мові поезії¹ могли мати й деякі інші іменники. Свідчення останнього явища ми знаходимо і в мові новолатинської поезії, наприклад: *divum* [De bello. II, 235] = *divorum*, *virum* [De bello. I, 199] = *viorum*, *deum* [De bello. I, 223] = *deorum*, *equum* [De bello. II, 310] = *equorum*.

Таким чином, відзначимо, що флексія *-um*, яка у мові новолатинської поеми виступає паралельно з *-orum*, у мові поезії репрезентує окреме дублетне закінчення, часто вживане, як правило, з метричних міркувань. На користь останнього твердження свідчать зафіксовані в тексті поеми випадки паралельного вживання нормативних форм від тих самих іменників, наприклад: *viorum* [De bello. I, 186], *equorum* [De bello. I, 175];

2) **використання подвійної флексії -i та -ii іменників II відміни.** У класичній латинській мові іменники II відміни на *-ium* у родовому відмінку однини, як правило, мали закінчення *-ii*, але в мові поезії² часто зберігалось закінчення *-i*, яке аж до епохи Августа [Линдсей 1948, 50; Тронский 1953, 203] було питомим закінченням родового відмінка іменників з основою на *-o-* і зокрема *-io-*. Приклади дотримання такої традиції ми знаходимо і в аналізованому джерелі, наприклад: *oti* = *otii* від *otium*, *i n*, *ingeni* = *ingenii* від *ingenium*, *i n* тощо.

Паралельні форми відмінкової парадигми в класичній латинській мові мав також іменник *deus*, *i m* – "бог", зокрема, у номінативі множини він міг мати форми *dei*, *di*

і *dii*³. Дві останні форми фіксуються і в тексті новолатинської поеми: *di* [De bello. I, 618] і *dii* [De bello. IV, 64]. Факт використання таких дублетних морфологічних форм красномовно свідчить на користь метричної домінанти у їх вживанні;

3) **паралельне вживання відмінкових парадигм**. Така ж метрична домінанта викликала появу у тексті й інших морфологічних варіантів, які у своєму морфологічному оформленні могли відрізнитись просодичною кількістю кінцевого складу. Такими метричними варіантами можуть виступати так звані гетерогени і гетерокліти, тобто слова, які в межах однієї відміни можуть мати відмінкові форми різних родів або в межах одного роду можуть мати відмінкові форми різних парадигм⁴.

Так, у класичний період nom.pl. від іменника *frenum*, *i n* утворювався переважно за чоловічим родом: *freni*, а в тексті поеми ми фіксуємо форму середнього роду: *froena* (= *fraena* = *frena*), що може свідчити як про те, що автор поеми використовує існуюче поетичне кліше з рідковживаною в класичний період формою, так і про вирівнювання парадигми⁵ і дію аналогії, свідченням чого є фіксація саме цієї форми у сучасних автору словниках.

У тексті поеми також використовуються паралельні відмінкові форми від іменників *caelum*, *i n* і *caelus*, *i m*, які автор вживає незалежно від контексту, а тільки з метричних міркувань, наприклад: асс.pl. *coelos* (= *caelos*) [De bello. I, 255] від *caelus*, *i m* і *coela* (= *caela*) від *caelum*, *i n*. Схожі паралельні форми вживаються і від іменників *praesepe*, *is n* і *praesepis*, *is f* та *seps*, *sepis f* і *saepes*, *is f*.

Поява у тексті великої кількості запозичених іменників грецького походження, як правило власних назв, спричинена передусім поетичним регістром тексту. Традиція поетизації грецьких слів та їх досить частого вживання навіть у випадку наявності питомо латинських відповідників існувала ще в класичній латинськомовній літературі. Римські поети, спираючись в основному на грецькі літературні зразки, вводили до своїх творів багато грецьких слів, у тому числі й власних назв.

Упродовж усього розвитку латинської мови, навіть у її класичному варіанті, спостерігались коливання у деклінації запозичених іменників грецького походження, викликані як тривалими відрізками у часі запозичення, так і невнормованістю традиції морфологічної адаптації: одні іменники грецького походження вже в класичний період були повністю адаптовані до морфологічної системи латинської мови, а інші продовжували зберігати питомо грецький тип деклінації. Але, з одного боку внаслідок існуючої в класичній латині тенденції до збереження системи питомого грецького відмінювання за нормами іонійсько-аттичного діалекту та, з іншого – неможливості повністю зберегти в латинській мові грецьку відміну, виникла штучна⁶ так звана напівгрецька відміна [Малинаускене 2001, 147; Тронский 1953, 204; Эрну 2004, 41–42] з чергуванням грецьких та латинізованих форм і численними дублетами, спосіб і міра використання яких стали характерною ознакою відмінностей літературних стилів.

Паралельне використання грецьких і латинських флексій у запозиченнях з грецької мови було типовим прийомом у творах римських поетів, серед яких найбільшою віртуозністю у використанні такої флексійної варіативності відзначався Гораций [Mayer 1999, 158].

Серед іменників грецького походження існують морфологічні варіанти одних запозичень, які адаптовані до системи парадигм латинської мови повністю і частково. Такою варіативністю морфологічних типів широко користувались римські поети; для мови прози використання грецьких морфологічних закінчень було не дуже характерним [Чернюх 2008, 132; Эрну 2004, 85].

Цікаво відзначити, що автор поеми використовує як морфологічно адаптовані варіанти, так і варіанти, для яких характерна напівгрецька парадигма.

Між грецькою та латинською парадигмами коливаються такі словоформи:

а) автор новолатинської поеми надає перевагу повністю морфологічно адаптованій формі: *bibliotheca* (nom.sg.) [De bello. II, 243] від *bibliotheca, ae f* (*bibliotheca, es f*)⁷ – "бібліотека"; *patriarcha* (nom.sg.) [De bello. I, 269] від *patriarcha, ae m* (*patriarches, ae m*) – "патріарх"; *Delum* (acc.sg.) [De bello. I, 246] від *Delus, i f* (*Delos, i f*) – "Делос"; *Nymphis* (dat.pl.) [De bello. I, 124] від *Nympha, ae f* (*nymphe, es f*) – "німфа"; *Busiride* (abl.sg.) [De bello. II, 158] від *Busiris, idis m* (*Busiris, idos m*) – "Бусирид"; *Palladis* (gen.sg.) [De bello. I, 53] від *Pallas, adis f* (*Pallas, ados f*) – "Паллада";

б) автор надає перевагу частково морфологічно адаптованій формі: *Arcton* (acc.sg.) [De bello. I, 502] від *Arctos, i f* (*Arctus, i f*)⁸ – "північ"; *Coryton* (acc.sg.) [De bello. II, 321] від *Corytos, i m* (*Corytus, i m*) – "Корит"; *Calliope* (nom.sg.) [De bello. I, 674] від *Calliope, es f* (*Calliopea, ae f*) – "Калліопа"; *Rhodopen* (acc.sg.) [De bello. IV, 165] від *Rhodope, es f* (*Rodopa, ae f*) – "Родопи".

Серед чинників, які могли викликати таке непослідовне використання морфологічних варіантів грецьких запозичень, можна назвати не лише метричні вимоги гекзаметру, а й різнобій у подачі таких запозичень у сучасних автору словниках; крім того не можна відкидати і внутрішні інтенції автора.

Попри значну віддаленість у часі написання між класичними латинськими поетичними творами і пізньосередньовічними, мусимо відзначити, що система займенника новолатинської поезії як у формальному, так і функціональному плані суттєво не відрізняється від займенників класичної латини. Проте деякі зміни в системі латинських займенників все ж таки можна простежити.

Залежно від метричних міркувань у тексті поеми вживається архаїчна і нормативна форми *queis*⁹ і *quibus* датива/аблятива множини відносного і неозначено-питального займенника *qui, quae, quod* і *quis, quid*. Форма *queis* ще в класичний період історії латинської мови перейшла з розряду архаїчної лексики в розряд лексики поетичної¹⁰, у такій же функції вона виступає і в середньовічній латинській літературі як своєрідний стилістичний маркер літературної мови. Наприклад: *Inde sit, ut rerum, noster quibus indiget usus...* [De bello. I, 111]; *...Queis varios tellus depingit laeta colores.* [De bello. I, 170].

Наявність у епічному тексті певної кількості архаїчних морфологічних форм можна пов'язати з традицією епічного жанру, оскільки архаїзми є важливим компонентом лексики високого стилю взагалі. Звісно, що в епічній поезії застарілі слова зустрічаються частіше, певна частина архаїзмів зберігається надовго у високому стилі, а самі слова стають "поетичними" і фіксуються практично в усіх класичних латинськомовних поетів. Належна до пасивного словникового запасу мови архаїчна

лексика у більшості випадків є стилістично маркованою, тому вона нерідко переходить в розряд традиційно-поетичної.

Стилістична специфіка архаїзмів полягає в тому, що вони передбачають особливий код (спільний для автора і читача), який характеризується усвідомленням минулих етапів розвитку мови. Коли в контекст вводяться форми, характерні для більш раннього етапу розвитку мови, вони створюють контраст, який приваблює увагу читача [Риффатер 1980, 73].

Функціонування архаїчних форм у тексті новолатинської поеми має подвійний характер: як мовна одиниця архаїзми займають своє особливе місце в межах синхронічних відношень, але як стилістична одиниця вони декодуються згідно з другою, більш ранньою системою літературної мови.

Традиція епічного жанру та стилістична диференціація різних варіантів вимови, започаткована ще Квінтом Еннієм [Дерюгин 1967, 8, 17], передбачала наявність у епічному тексті певної кількості архаїчних морфологічних форм, дублетів, лексичних і синтаксичних синонімів. Так, в латинській мові з метою нормалізації морфології виникла стилістична диференціація дієслівних флексій-дублетів, один з яких був архаїчним.

Одним з елементів стилістичної диференціації (на рівні морфології) у класичній латинській мові було закінчення третьої особи множини перфекта активного стану *-ere* замість *-erunt*. Система особових закінчень латинського перфекта, зумовлена його подвійним характером як наслідком поєднання у ньому індоєвропейського перфекта і аориста, містить дублетні форми різного походження, які були наслідком новотворів та змішання різних форм.

Найбільш розгалуженою була система флексій-дублетів третьої особи множини: *-ēre*, *-ērunt* і *-ērunt*, що фіксувалось вже в ранній латині. Найдавнішим закінченням було *-ēre*, яке ймовірно¹¹ продовжувало закінчення індоєвропейського перфекта **-er* з часткою **-i* так званих "первинних закінчень"¹². Флексія *-ērunt*¹³ виникла шляхом поєднання морфеми *-is*¹⁴ із "вторинним" закінченням **-ont*: **-īsont > *-ēront > -ērunt*. Закінчення *-ērunt* є контамінацією двох попередніх (*-ēre* і *-ērunt*). Флексія *-ere* вже в часи Цицерона вважалась застарілою і стала ознакою високого стилю і поезії зокрема. Так, домінуюче вживання закінчення *-ere* замість *-erunt* фіксується у творах Лукреція, а Вергілій використовує флексію *-ere* навіть у метрично незумовлених позиціях [Coleman 1999, 44].

Слідування поетичній традиції, метрична зручність і авторитет *auctores probati* (визнаних авторів) дозволили автору новолатинської поеми використовувати таку марковану дублетну флексію як основну. Наприклад: *cessere* [De bello. III, 218], *dixere* [De bello. I, 102], *duxere* [De bello. I, 273], *dedere* [De bello. III, 442], *fuere* [De bello. III, 64], *tulere* [De bello. III, 41], *donavere* [De bello. I, 362] тощо. Пропорція використання закінчення *-ere* по відношенню до *-erunt* складає 72 слововживання проти 4.

Фіксується і факт використання таких дублетних флексій від одного дієслова або від різних дієслів але в одному рядку, наприклад: *posuere* [De bello. I, 90] і *posuerunt* [De bello. III, 387] та *caedere* і *necaverunt* [De bello. III, 229]. Такі приклади красномовно свідчать про домінуючу роль метрики у вживанні дублетних флексій.

Про достатньо високий рівень автора у володінні латинською мовою свідчить і досить широко відображена в тексті поеми традиція¹⁵ вживання стягнених форм перфекта у системі дієслова. Такі стягнені форми утворювались внаслідок існуючої в класичній латині тенденції до редукції *-v-* між двома, головним чином однакови-ми, голосними, які з метою уникнення гіату зазнавали контракції.

Так, в класичній латинській мові у похідних формах від дієслів, які мають перфект на *-avi*, *-evi*, *-ivi* можуть випадати склади *-vi-* та *-ve-* перед *-s-* та *-r-*. У дієслів з перфектом на *-ivi* перед *-r-* у складі *-ve-* випадає тільки *-v-*. Така можливість використання звичайних і стягнених форм традиційно використовувалась у мові класичної латинської поезії, як правило, в різних метричних позиціях могли використовуватись як звичайні, так і стягнені форми.

Продовження такої традиції ми простежуємо і в мові новолатинської поеми, де поряд зі звичайними перфектними формами фіксується набагато більша кількість стягнених. Наприклад:

а) форми 3 особи множини перфекта дійсного способу активного стану: *fundarunt* [De bello. I, 81], *monstrarunt* [De bello. III, 43], *profanarunt* [De bello. II, 138], *firmarunt* [De bello. III, 56] тощо;

б) форми 2 особи множини перфекта дійсного способу активного стану: *monstrastis* [De bello. IV, 32], *negastis* [De bello. I, 657];

в) форми 3 особи однини плюсквамперфекта дійсного способу активного стану: *armarat* [De bello. I, 2], *fugarat* [De bello. IV, 1], *vastarat* [De bello. II, 182], *lunarat* [De bello. III, 143], *prostrarat* [De bello. II, 119], *complerat* [De bello. III, 24];

г) форми 3 особи множини плюсквамперфекта умовного способу активного стану: *negassent* [De bello. I, 405];

д) форми інфінітива перфекта активного стану: *violasse* [De bello. I, 384].

Відзначимо, що у використанні дублетних морфем для третьої особи множини перфекта простежується певна закономірність, зокрема, флексію *-ere* в основному отримують дієслова з перфектом на приголосний або *-u-*, в той час як від дієслів з перфектом на *-v-* частіше використовуються стягнені дублетні форми. Інколи така закономірність порушується, і тоді ми можемо говорити про своєрідні потрійні паралельні морфологічні форми. Так, бажаючи використати форму дієслова з перфектом на *-v-*, автор може використати не лише звичайну форму з флексією *-erunt*, а й стягнену форму та форму з закінченням *-ere*, наприклад, вірогідний дублетний морфологічний ряд від дієслова *dono*, *avi*, *atum*, *are* – "дарувати" може виглядати так: *donaverunt*, *donarunt* і *donavere*.

Період кінця XVI – початку XVII ст. характеризується значною варіантністю граматичної структури латинської мови в Україні. Про це свідчить наявність граматичних варіантів, частина яких є залишками старої мовної системи, а частина виникла внаслідок інноваційних процесів. Окремі граматичні зміни зумовлені зміною мовного носія. Певні зміни та ускладнення в мовній організації аналізованого поетичного тексту були спричинені впливом ритмічної організації поетичного твору.

Мовні явища у літературному творі, тим паче поетичному, досить важко оцінювати з одного боку, оскільки одна граматична ознака може пояснюватися декіль-

кома причинами: специфікою функціонування латини в певний період і на певній території, естетичним смаком автора, потребами віршового розміру, ступенем індивідуально-авторського засвоєння матеріалу, який залежить від впливу різних позамовних факторів.

Для морфологічної системи мови новолатинської поеми не характерні значні порушення граматичної правильності, що може розглядатись як типологічна особливість мови поезії, натомість спостерігається явище морфологічної варіації, викликане додатковим обмеженням типу ритму і жанру, з якими може бути скорельована типологічна характеристика таких варіацій.

Труднощі пристосування мови до віршового ритму гекзаметра і закріплення метрично зручних флексій за різними ритмічними позиціями, спонукали автора використовувати всю різноманітність синонімічних морфем.

Проаналізовані явища на ґрунті граматичного варіювання дозволяють відзначити такі особливості. По-перше, привертає до себе увагу нормативне з погляду норм латинської епіки, флективне варіювання, яке є притаманним морфологічному рівню класичної латинської мови.

У парадигмі іменників та дієслів засвідчено граматичне варіювання деяких родових та особових флексій, яке було характерним для класичної латини поетичного регістру. Такі морфологічні форми не несуть ніякої додаткової інформації, вони є суто метричними дублетами і можуть взаємозамінюватись у релевантній метричній позиції. Причинами такого варіювання є збереження архаїчних форм як стилістичних маркерів унаслідок їх експресивного вживання у мові латинської епіки. Вживання тієї чи іншої форми у більшості випадків зумовлене метричною структурою слова.

Наявність граматичних варіантів займенників зумовлена стилістичними потребами. Виразно домінують такі форми займенників, котрі відповідають тенденціям розвитку латинської поетичної мови. Засвідчені у досліджуваній поемі випадки морфологічного варіювання у системі латинського займенника, як правило, пов'язані з експресивним використанням мовних засобів, як характерного для мови поетичних творів явища.

Попри те, що граматичні явища, зумовлені поетичним дискурсом, у більшості граматик латинської мови зараховуються, як правило, до "граматично неправильних", або до певної міри периферійних, за результатами аналізу мови новолатинської поеми підтверджується існування як в класичній, так і середньовічній латинській мові існування прямої відповідності між набором мовних форм і поетичним регістром (зокрема епічним жанром).

З огляду на особливий статус морфології, норми якої, будучи обов'язковими для усіх членів колективу, зазнавали порушень значно рідше (порівняно з великою варіантністю фонетики, лексики тощо), можна апріорі зробити висновок, що використання різночасових морфологічних форм в мові новолатинської поеми було пов'язане з їх поетичною функцією у мові, яка упродовж віків поступово виробляла певні стилістичні норми у вживанні граматичних форм.

Примітки:

¹ Вживання закінчення gen.sg. *-um* замість *-orum* фіксується, наприклад, у творах Вергілія: *Aeneadum, Dardanidum, deum* тощо [Малинаускене 2006, 184].

² Закінчення *-i* послідовно вживається у творах Горация і Вергілія [Ерну 2004, 47].

³ Форма *di* внаслідок випадіння інтервокального *-v-* та наступної контракції виникла з *divi* < **deivei*; *dei* була утворена під дією аналогії від *deus*; *dii* було штучним утворенням, рекомендованим граматами задля збереження двоскладовості форми [Малинаускене 2006, 209].

⁴ Серед причин появи гетерогенів і гетероклітів можна назвати невиразність структури основ та аналогію до інших семантично близьких лексем. Детальніше див. [Чернюх 2008, 143].

⁵ Існування дублетних іменників чоловічого і середнього роду, яке є свідченням нестабільності середнього роду в морфологічній системі латинської мови, фіксується ще в архаїчний період [Чернюх 2008, 111]. Найбільш поширеним це явище було в розмовній мові, а пізніше (вже в романських мовах) внаслідок редукції кінцевих *-m* і *-s* призвело до розподілу іменників середнього роду між іменниками чоловічого та жіночого роду.

⁶ Штучними можна вважати, наприклад, форми abl.sg. типу *Perse, Alcmene* тощо, які не були природними з погляду морфології, ні грецької, ні латинської мов.

⁷ У дужках вказується зафіксована у словниках (див., наприклад [Дворецкий 2009]) паралельна частково морфологічно адаптована форма.

⁸ У дужках вказується зафіксована у словниках (див., наприклад [Дворецкий 2009]) паралельна повністю морфологічно адаптована форма.

⁹ Форма *quis* (< *queis* < **quois*) виникла під впливом іменників I-II відміни. У тексті поеми, як і в інших новолатинських джерелах, з метою уникнути плутанини і ототожнення з nom.sg. чоловічого роду (*quis*), замість форми *quis* традиційно використовується *queis*

¹⁰ Наприклад, у Вергілія.

¹¹ Походження закінчення *-ere* ще остаточно не з'ясоване. Див., наприклад [Чернюх 2008, 202].

¹² Класична латинська мова вже не знала протиставлення так званих первинних і вторинних закінчень, хоча в долітературний період спостерігалось їх змішання [Малинаускене 2001, 127; Чернюх 2008, 183].

¹³ Внаслідок переваги флексії *-erunt* і її закріплення в літературній мові, закінчення *-erunt* довгий час зберігалось лише в розмовній мові [Тронский 1953, 205].

¹⁴ Про значення і походження морфеми *-is-* див., наприклад [Чернюх 2008, 201; Эрну 2004, 249].

¹⁵ Використання коротких форм перфекта замість повних було найбільш характерним для мови поезії та розмовної мови, тоді як у прозі перевагу надавали повним.

В статье исследуется морфологическая вариантность в латинском литературном языке и анализируются особенности употребления морфологических дублетов в языке новолатинской поэзии на материале латиноязычной исторической поэмы Симона Пекалида "De bello Ostrogiano" (Краков, 1600).

Ключевые слова: морфологическая вариантность, морфологический дублет, морфема, вариант, латинский язык, новолатинская поэма, Симон Пекалид, De bello Ostrogiano.

The article observes the phenomenon of morphological variation in the Latin literary language and analyzes the peculiarities of the morphological doublets in the language of New Latin poetry on the material of historical poem by Simon Pekalid "De bello Ostrogiano" (Krakow, 1600).

Key words: morphological variation, morphological doublet, morpheme, variant, New Latin poem, Latin, Simon Pekalid, De bello Ostrogiano.

Література:

1. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь: более 200 000 слов и словосочетаний / Иосиф Хананович Дворецкий. – Изд. 12-е, стер. – М. : Дрофа : Русский язык-Медиа, 2009. – 1055 с.
2. *Дерюгин А.А.* Из наблюдений над лексикой латинского поэтического языка / Александр Александрович Дерюгин // Язык и общество. – Саратов, 1967.
3. *Линдсей В.М.* Краткая историческая грамматика латинского языка / Воллес Мартин Линдсей. – М. : Изд-во иностр. лит., 1948. – 176 с.
4. *Малинаускене Н.К.* Введение в историю латинского языка: Классический период : Курс лекций. Материалы для практических занятий / Надежда Касимовна Малинаускене. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. Шичалина, 2006. – 272 с.
5. *Малинаускене Н.К.* Введение в историю латинского языка: Общие вопросы и доклассический период : Курс лекций / Надежда Касимовна Малинаускене. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. Шичалина, 2001. – 156 с.
6. *Риффатер М.* Критерии стилистического анализа / Майкл Риффатер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. IX. : Лингвостилистика / Сост. и вступ. Ст. И.Р. Гальперина. – М. : Прогресс, 1980. – С. 69–97.
7. *Смышляева В.П.* Роль просодического фактора в лексико-семантическом варьировании поэтизм / Вера Павловна Смышляева // Лексическая семантика. – Уфа, 1993. – С. 99–104.
8. *Смышляева В.П.* Языковые уровни римского гексаметрического жанра / Вера Павловна Смышляева // Древние языки в системе университетского образования. Исследование и преподавание / [ред. В.А. Кочергина]. – М. : Издательство Московского ун-та, 2001. – С. 283–289.
9. *Тронский И.М.* Очерки из истории латинского языка / Иосиф Моисеевич Тронский. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1953. – 270 с.
10. *Чернюх Б.В.* Исторична граматика латинської мови: [підручник] / Богдан Васильович Чернюх. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 290 с.
11. *Эрну А.* Историческая морфология латинского языка: Учебное пособие. / Анри Эрну. – Изд. 2-е, испр. – М. : Изд-во Едиториал УРСС, 2004. – 312 с.
12. *Яковенко Н.* Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі "De bello Ostrogiano" / Наталя Яковенко // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XIV–XVII ст. – К. : Критика, 2002. – С. 157–188. – (Серія "Критичні студії" ; Вип. 1).
13. *Coleman R.G.G.* Poetic Diction, Poetic Discourse and the Poetic Register // Aspects of the Language of Latin Poetry. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – С. 21–93.
14. *Mayer R.G.* Grecism // Aspects of the Language of Latin Poetry. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – P. 157–182.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Aeneis. *Vergilius Maro*. Ed. J. B. Greenough. // <http://www.perseus.tufts.edu/>.
2. De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti. – Cracoviae, In officina Andreae Petricovii, AD 1600.

ГРАМАТИКИ ДОНАТА І ПРИСЦІАНА ТА ЇХ ДЕСКРИПЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЇ

Томарева Наталія Олександрівна

Національний фармацевтичний університет (м. Харків)

У статті розглядаються граматичні теорії пізноантичних авторів Доната і Прісціана та їх висвітлення у вітчизняній лінгвоісторіографії. Граматика Доната є недостатньо висвітленою у вітчизняних лінгвоісторичних джерелах. Місце і значення граматики Прісціана в історії мовознавства ґрунтовно досліджено завдяки професору Р.М. Оленичу, втім, у більшості видань з історії мовознавства детальний аналіз обох граматики відсутній.

Ключові слова: Донат, Прісціан, історія мовознавства, граматична теорія, граматика, латинська мова.

Метою даної статті є спроба проаналізувати та узагальнити висвітлення граматичних теорій Доната і Прісціана у вітчизняних підручниках і посібниках з історії мовознавства, інших наукових роботах з лінгвоісторіографії. **Предмет** дослідження – особливості дескрипції граматики Доната і Прісціана у вітчизняній лінгвоісторіографії, їхня оцінка з погляду сучасного мовознавства. **Об'єктом** стали граматичні теорії Доната і Прісціана, адже на їхній основі сформувалися національні граматичні традиції, що тягнуться від Ренесансу й до наших днів (т. зв. "шкільна граматика"). **Наукова новизна** полягає у тому, що уперше у вітчизняній лінгвоісторіографії звернуто увагу на ці граматики та необхідність їхнього ґрунтовного вивчення у зв'язку з переоцінкою епохи середніх віків, її реактуалізацією (філологічні досягнення модистів), на чому наголошують провідні сучасні українські філологи Ф.С. Бацевич [Бацевич 2008, 96–103] та М.А. Собуцький [Собуцький 1997]. **Актуальність** визначається тим, що граматики Прісціана й особливо Доната недостатньо висвітлені у вітчизняній лінгвоісторіографії, починаючи від першої перекладної ще 1938 р. праці молодого граматики В. Томсена [Томсен 2004] і аж до найновітніших видань. При підготовці цієї статті були використані такі підручники і навчальні посібники з історії мовознавства: "История языковедения до конца XIX века" В. Томсена, "История лингвистических учений" В.М.Алпатова [Алпатов 2004], "История языкознания" Т.О. Амірової, Б.А. Ольховікова, Ю.В. Рождественського [Амірова та інш... 2010], "История лингвистических учений" Ф.М. Березіна [Березін 1984], "История лингвистических учений" М.А. Кондрашова [Кондрашов 2004], "История лингвистических учений" В.Я. Лоя [Лоя 1968], "История языкознания" І.П. Сусова [Сусов 2006], "История лингвистических учений" С.Г. Шулежкової [Шулежкова 2007], "Загальне мовознавство" А.С. Зеленька [Зеленько 2010], "Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки" І.І. Ковалика, С.П. Самійленка [Ковалик, Самійленко 1985], "Загальне мовознавство" М.П. Кочергана [Кочерган 2008], "Загальне мовознавство" С.В. Семчинського [Семчинський 1988], "Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень" Г.М. Удовиченка [Удовиченко 1980]. Серед інших залучених нами видань – антологія латинських і давньогрецьких текстів "Античные теории языка и стиля", видана 1936 року в Москві [перевид. Античные... 1996], колективну працю "История лингвистических учений. Древний мир" [История... 1980], особливо – роботи Р.М. Оленича – монографію "Прісціан і антична граматика" [Оленич 1974] та

дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук "Роль александрійської граматической теорії в розвитку римської лінгвістической науки" [Оленич 1975]. Саме у працях Р.М. Оленича маємо найбільш ґрунтовний аналіз в українській лінгвістической історіографії граматической спадщини Прісціана, частково – і Доната.

"Мистецтво граматики" ("Ars grammatica") Елія Доната датується приблизно 350 роком і складається з двох частин. Менша, так звана "Мала граматика" ("Ars minor") побудована у вигляді запитань та відповідей, діалогу вчителя з учнем. Ця частина використовувалась на початковому етапі вивчення латинської мови. У граматиці розглядається вісім частин мови: іменник (nomen), займенник (pronomen), дієслово (verbum), прислівник (adverbium), дієприкметник (participium), сполучник (coniunctio), прийменник (praepositio) та вигук (interiectio). Саме граматика Доната слугувала зразком підручника з латинської мови протягом усього середньовіччя, а ім'я Донат згодом вживалось як синонім граматики взагалі. Друга частина праці Доната, що відома під назвою "Велика граматика" ("Ars major") або "Донат, граматик міста Рима. Граматична наука" ("Donati grammatici urbis Romae ars grammatica"), складається з трьох книг і розрахована на більш глибоке вивчення латинської мови. Тут мовиться не лише про частини мови, а й про питання фонетики та стилістики. Цікаво, що граматичне вчення Доната вплинуло не тільки на вивчення латинської мови: його структура і принципи застосовувались при складанні граматик новітніх європейських мов, зокрема, слід відзначити вплив цієї теорії на перші слов'янські граматичні джерела, що ґрунтовно описав В.В. Німчук [Німчук 1985].

Грамматика, створена Прісціаном у Константинополі близько 526–527 рр. н. е., мала назву "Граматичні настанови" ("Institutiones Grammaticae") і складалася з вісімнадцяти книг. Більше ніж п'ять книг присвячено іменнику, три – дієслову, дві – займеннику, по одній книзі дієприкметнику, прийменнику і сполучнику, одна книга – прислівнику та вигуку. Це найповніша з відомих стародавніх латинських граматик. Прісціан багато в чому спирався на граматичне учення греків-александрійців, особливо на досвід Аполонія Діскола. Разом із тим він широко використовував матеріали та спостереження римських граматистів, зокрема Фланія Капра. На відміну від традиційних римських праць із граматики у Прісціана не розглядається стилістика, проте у самостійний розділ виділено синтаксис, він займає дві останні книги.

Практично в усіх лінгвістической історичних джерелах є згадка про вищенаведені граматичні теорії, зазвичай вказується на їхню важливу роль у подальшому формуванні мовознавства як науки, але без детального аналізу. Так, у перекладній роботі датського лінгвіста Вільгельма Томсена ми бачимо лише згадку про існування творів Доната і Прісціана [Томсен 2004, 25], а також про існування переробки граматики Доната на Русі [Томсен 2004, 37], про що надовго забудуть у вітчизняній лінгвістической історіографії аж до В.В. Німчука. У деяких виданнях вказується на значення граматики Прісціана і взагалі немає інформації про граматичні праці Доната, як наприклад, у підручнику Г. Шулежкової [Шулежкова 2007, 26–27]. Частіше обидва автори згадуються разом:

"Остаточно антична традиція була зафіксована в двох пізньоантичних граматиках: граматиці Доната (III-IV ст. н. е.), що існує в двох варіантах ... та у найповнішій зі всіх античних граматик багатомній граматиці Прісціана, яка відно-

ситься вже до ранньовізантійського часу – першої половини VI ст. Протягом всього середньовіччя дві граматики слугували зразками" [Алпатов 2005, 12].

"Серед римських учених слід відзначити Елія Доната (IV ст. н. е.), Прісціана (VI ст. н. е.), який написав найбільшу граматику латинської мови "Грамматичне учення" та інших. Саме завдяки працям Доната і Прісціана в латинізованій формі дійшла до нас антична граматична термінологія, що вживається дотепер" [Березін 1984, 13]

"У IV ст. н. е. в Римі з'явилися граматики Елія Доната – велика "Ars grammatica" і скорочена "Ars minor". На початку VI ст. н. е. у Константинополі римський грамати́ст Прісціан склав найбільшу граматику латинської мови – "Грамматичне учення" ("Institutiones grammaticae"). Граматики Доната й Прісціана стали зразком викладення граматичного матеріалу латинської мови на тисячу років, на весь період середньовіччя" [Кондрашов 2004, 18].

"У середині IV ст. н. е. в Римі вийшли граматики Елія Доната – велика "Ars grammatica" і скорочена "Ars minor". На початку VI ст. н. е. у Константинополі жив і працював римський грамати́ст Прісціан, який написав найбільшу граматику латинської мови "Institutiones grammaticae" ("Грамматичне учення") у 18 книгах. Граматики Доната й особливо Прісціана остаточно закріпили граматичний склад латинської мови та підвели ризик під дослідження граматичної системи латинської мови. Великий авторитет цих грамати́к тримався весь період середньовіччя – тисячу років" [Лоя 1968, 22].

"Грамматичні терміни античної Греції дійшли до нас трансформовані на латинський зразок через праці римських мовознавців Доната "Грамматика" (IV ст. н. е.) і Прісціана "Грамматичне вчення" (VI ст. н. е.)" [Удовиченко 1984, 12–13].

Деякі автори відзначають окремі особливості граматики Доната, частіше – Прісціана:

"На долю "Ars grammatica" Елія Доната випав чималий успіх. Вона використовувалась у викладанні латинської мови протягом більш ніж тисячі років. "Ars minor" був початковою частиною (лише учення про частини мови, викладене у формі питань та відповідей), "Ars maior" давав повне викладення курсу (відомості з фонетики, письма, поезики, учення про частини мови та їх акциденції, включно із оглядом розбіжностей між авторами, стилістика). Коментарі до Доната з'явилися вже в античні часи.

У Константинополі на початку 6 ст. з'явилась найбільш значуща латинська грамматика стародавності – "Institutio de arte grammaticae" Прісціана, яка складалась із 18 книг. Автор спирається на Аполонія Діскола та багатьох римських грамати́ків, особливо на Флавія Капра. Він детально описує іменник, дієслово, дієприкметник, прийменник, сполучник, прислівник і вигук, викладає проблеми синтаксису (переважно у морфологічних термінах). Іменнику і разом із ним дієслову відводиться домінуючий статус у структурі речення. Прісціаном використовуються дослідницькі способи опускання (елімінації) й підстановки (субституції). Стилістичний розділ відсутній. Грамматика Прісціана підбивала підсумки пошукам і досягненням античного мовознавства. Його курс використовувався у викладанні

латинської мови в Західній Європі поряд із підручником Доната аж до 14 ст. (тобто протягом восьми століть" [Сусов 2006, 34–35].

"Чітко і вправно укладені, легкі для засвоєння, граматики Доната і Прісціана поширилися в середньовічній Європі як зразкові граматики латинської та інших мов європейських народів. Прісціан, ґрунтуючись на працях Аполонія Діскола та Діонісія Фракійця, вводить у латинську граматику п'ять нових видів прислівників, які означають поступовість (*remissiva*), відокремлення (*discretiva*), найвищий ступінь якості (*superlativa*), зменшування (*deminutiva*), обурення (*indignandi*) і не фіксуються ні в грецькому, ні в римському вченні про прислівники" [Ковалик, Самійленко 1985, 23].

Найбільш повно тему особливостей і значення цих граматичних теорій розкрито у працях Р.М. Оленича. Так серед досягнень Доната він відзначає розвиток ним учення про види імен [Оленич 1975, 18], класифікацію займенників за семантичним значенням [Оленич 1975, 21], виділення п'яти станів дієслова, 24 груп прислівників, трьох акциденцій сполучників (вид, будова, відношення до інших слів), виділення різних типів вигуків тощо [Оленич 1975, 23–29]. У свою чергу Прісціан, доводить Р.М. Оленич, дав найширшу характеристику видів імен в римській граматичній науці, значною мірою збагатив учення про відмінки (дав наукове визначення поняттю "casus", мотивував поділ відмінків на прямий і непрямі, назви відмінків, їх послідовність у парадигмі); представив вичерпну класифікацію дієслів за значенням, збагатив римську теорію дієслівних часів, детально описав дієприкметники, систематизувавши досвід своїх попередників. Досягненням його також можна назвати детальну характеристику прийменників і префіксів, а також те, що він вперше в історії римської граматичної науки вказує на семантичне значення прийменників. Великим є внесок Прісціана також у дослідження прислівників, сполучників. [Оленич 1975, 325–42]. На думку автора, Прісціан творчо переробив на римській основі все прийнятне з грецької морфологічної системи, систематизував досягнення римської науки стосовно морфології та дав їм критичну оцінку. Він також самостійно описав ряд акциденцій відмінюваних частин мови, граматичних понять, сформулював нові правила, установки, граматичні поняття. Уперше окремо виділив синтаксичне учення, визначивши об'єкт його дослідження і термінологію, зробив систематичне викладення синтаксичної теорії [Оленич 1975, 55].

Таким чином, можна зазначити, що на сьогоднішній день граматика Елія Доната є недостатньо висвітленою у вітчизняних лінгвістичних джерелах. Що ж до граматики Прісціана – її місце і значення в історії мовознавства ґрунтовно досліджені завдяки професору Р.М. Оленичу, втім, у більшості підручників та посібників з історії лінгвістичних учень детальний аналіз обох граматик відсутній.

В статье рассматриваются грамматические теории позднеантичных авторов Доната и Присциана, их освещение в отечественной лингвистической историографии. Грамматика Доната недостаточно освещена в современных лингвистических источниках. Место и значение грамматики Присциана в истории языкознания основательно исследованы благодаря профессору Р.М. Оленичу, хотя в большинстве изданий по истории языкознания детальный анализ обеих грамматик отсутствует.

Ключевые слова: Донат, Присциан, история языкознания, грамматическая теория, грамматика, латинский язык.

The article observes the grammars of Donatus and Priscian and their coverage in the national history of linguistics. Grammar of Donatus is not covered in the modern sources on history of linguistics. Grammar of Priscian is thoroughly researched by R.M. Olenich, although in most manuals there is no detailed analysis of this Grammar.

Key words: Donatus, Priscian, history of linguistics, grammatical theory, grammar, Latin.

Література:

1. *Алпатов В.М.* История лингвистических учений. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 368 с.
2. *Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В.* История языкознания. – М.: Академия, 2010. – 672 с.
3. *Античные* теории языка и стиля. – СПб.: Алетей, 1996. – 364 с.
4. *Бацевич Ф.С.* Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: Підручник. – К.: ВЦ "Академія", 2008. – 240 с.
5. *Березин Ф.М.* История лингвистических учений. – М.: ВШ, 1984. – 319 с.
6. *Зеленько А.С.* Загальне мовознавство. – К.: Знання, 2010. – 380 с.
7. *История* лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – 258 с.
8. *Ковалик І.І., Самійленко С.П.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки. – К.: ВШ, 1985. – 215 с.
9. *Кондрашов Н.А.* История лингвистических учений. – М.: URSS, 2004. – 224с.
10. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство. – К.: Академія, 2008. – 464 с.
11. *Лоя Я.В.* История лингвистических учений. – М.: ВШ, 1968. – 308 с.
12. *Німчук В.В.* Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. /Василь Васильович Німчук. – К.: Наук. думка, 1985. – 224 с.
13. *Оленич Р.М.* Прісціан і антична граматика. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – 213 с.
14. *Оленич Р.М.* Роль александрийской грамматической теории в развитии римской лингвистической науки. – К., 1975. – 61 с.
15. *Семчинський С.В.* Загальне мовознавство. – К.: ВШ, 1988. – 328 с.
16. *Собуцький М.А.* Мовно-культурний простір західноєвропейського середньовіччя. – К.: Інститут історії України НАН України, 1997. – 208 с.
17. *Сусов И.П.* История языкознания. – М.: Восток-Запад, 2006. – 295 с.
18. *Томсен В.* История языковедения до конца XIX века. / Пер. с нем. – М.: URSS, 2004. – 160 с.
19. *Удовиченко Г.М.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. – К.: ВШ, 1984. – 216 с.
20. *Шулежкова С.Г.* История лингвистических учений. – М.: Наука, 2007. – 408 с.

АД'ЕКТИВНА ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Панчишин Наталія Зіновіївна

асист.

Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті розглядаються прикметники з часовою семантикою на матеріалі латинської мови. Подається класифікація часових прикметників на лексико-семантичні групи за парадигматико-синтагматичним підходом.

Ключові слова: час, часові прикметники, парадигматичні та синтагматичні відносини, лексико-семантична група

Час – форма буття матерії, яка характеризує послідовність подій, їх змінюваність. Все, що оточує людину, і сама людина відбувається в часі й вимірюється часом, тому часові відношення надзвичайно важливі в реальному світі й не можуть не відобразитися в мові.

Визначний вплив на розвиток сучасної лінгвістики мала теорія функціонально-семантичного поля, розроблена О.В. Бондарко, у межах якої поряд з модальністю, аспектуальністю і т. п. розглядається функціонально-семантична категорія темпоральності, яка охоплює "різні засоби вираження часових відношень": морфологічні, лексичні, синтаксичні, контекстуальні [Бондарко 1990, 9].

Темпоральність на матеріалі сучасних мов окрім О.В. Бондарко досліджували В.В. Морковкін, Ю.М. Караулов, А.П. Клименко, М.В. Всеволодова, О.В. Тарасова, К.С. Яковлева, І.В. Волянська, Л.В. Гарська, Н.Л. Жабицька, Л.Л. Звонська, В.С. Брюс, Дж. Якобсон, Дж. Кліффорд, а на матеріалі латинської мови – М.Г. Сенів, Т.О. Черниш, М.М. Покровський та інші. В даних роботах розглядався аналіз не лише окремих лексем, а також лексико-семантичних груп темпоральної системи загалом.

У більшості сучасних робіт з лексичної семантики ставиться питання про розбиття лексичних масивів залежно від їх частиномовної приналежності (номінації часу, виражені іменниками, прикметниками, прислівниками та дієсловами), але жодна з них не пояснює необхідності цього. Роблячи лексичні групи більш доступними для огляду, більш однорідними, класифікація за частиномовною приналежністю сприяє виробленню підходів до класифікації за власне семантичними критеріями. Окрім того, класифікація лексики за частиномовною приналежністю дає змогу стратифікувати всю часову лексику відповідно до її цінності для лексико-семантичної системи.

Такий підхід до вивчення часової лексики на матеріалі латинської мови є цілком прийнятним. Вивчення кожної номінації часу, вираженої певною частиною мови дасть нам змогу глибше вивчити її роль у функціонально- семантичному полі темпоральності.

Актуальність дослідження прикметників із часовим значенням зумовлене недостатньою увагою до вивчення прикметників як носіїв часової ознаки.

Мета роботи полягає у класифікації прикметників на позначення темпоральності та встановленні особливостей їх функціонування у латинській мові (на матеріалі комедій Плавта, творів Гая Юлія Цезаря та Петронія).

Об'єктом дослідження стала лексико-семантична група латинських прикметників з часовою ознакою. **Предметом** даної статті є функціональні властивості даних прикметників. Аналіз парадигматичних особливостей лексичних одиниць, доповнений на рівні синтагматики, дає можливість встановити певні властивості мовних елементів по відношенню один до одного, виявити залежності між системою одиниць мови та їх функціонуванням у тексті.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення низки конкретних **завдань**: 1) виявити місце досліджуваних лексем на позначення часу у функціонально-семантичному полі темпоральності; 2) згрупувати їх за тематичними групами; 3) встановити частоту й поширеність досліджуваних прикметників у латинській мові.

Прикметник у багатьох граматиках чітко виділяється як самостійна частина мови зі своїми семантико-граматичними особливостями.

У лінгвістичній літературі даються різні визначення прикметника. Майже в усіх визначеннях вказується на те, що це частина мови, яка змінюється за родами, числами і відмінками, в реченні виступає в ролі означення або іменної частини складеного присудка, а також відповідає на питання *який? яка? яке? чий? чия? чие?*. Однак вони різняться вказівкою щодо ознаки прикметника: одні лінгвісти зазначають, що ця частина мови лише називає ознаку предмета [Юшук 2004, 335; Мацько 2003, 202], інші – що виражає постійну(статичну) чи непроцесуальну ознаку [Грищенко 1997, 365; Білодід 1969,140; Плющ 2005,171; Ганич, Олійник 1985, 219; Вихованець 2004, 140; Пономарів 2001, 135; Горпинич 2004, 89].

К.Г. Городенська зазначає, що ознака – це особливість предмета, яка не підлягає часовим змінам, вона невід'ємна від нього, є його природною суттю, постійно його супроводжує; на цьому формується уявлення про статичність, незмінність ознаки, відтвореної прикметником, на відміну від ознаки динамічної (процесуальної) або темпоральної, яка виробляється предметом, а не дана йому від природи. Ознака є показником існування самого предмета, його кваліфікатором, і передана мовними одиницями, виступає як його означення-атрибут, а здатність передавати безпосередню ознаку властива лише прикметнику. Кожен предмет має свій набір особливостей, тобто має кілька ознак, які виділяють його з-поміж інших предметів [Безпояско, Городенська 1993, 84].

Ознаками можуть бути: колір, смак, матеріал, розмір, відношення до місця, простору, часу та інші. Ці ознаки формують відповідні лексико-семантичні групи слів, які становлять семантичну основу прикметника як частини мови [Горпинич 2004, 97].

Класифікуючи вищезгадані прикметники латинської мови ми виділяємо ряд лексико-семантичних груп, беручи до уваги їх парадигматичні та синтагматичні зв'язки, так як закономірності чергування (парадигматичні відношення) та закономірності поєднання (синтагматичні відношення) взаємозумовлені. Кожне значення слова характеризується особливими парадигматичними відносинами, точно так само, як і особливостями сполучуваності з іншими словами, що і знаходить своє відображення в семантичній структурі даного слова [Шмельов 1976].

1. ЛСГ прикметників зі вказівкою на постійну тривалість дії: *perpetuus, adsiduus, sempeternus* – "постійний": ...*advorsa plura sint sempeterna*. (Pl.Merc.336) –

"Постійні численні неприємності"; *Ibi cenavi atque ibi quievi in navi noctem perpetem.* (Pl. Amph. 732) – "Де обідав там і спав на кораблі цілу ніч"; ...*toto tempore frigore et assiduis imbris tardarentur.* (Caes. B.G. 7, 24, 1) – "...затримувались весь час холодами та постійними зливами";

2. ЛСГ прикметників зі вказівкою на минулість дії: *praeteritus* – "минулий" (*praeterita die* – минулого дня); *proximus* – "найближчий, останній, минулий"; *superior* – "минулий, попередній"; *prior* – "минулий" (*anno priore* – минулого року); *hesternus* – "вчорашній" (*hesterno die* – минулого дня); *pristinus* – "минулий, вчорашній"; *annotinus* – "минулорічний"; *vetus* – "минулий, давній"; *antiquus* – "давній, минулий": *Proxima nocte cum idem liceret, mutavi optionem ...* (Petr. Satur. 86) – "Наступної ночі, коли настав момент, я змінив прохання..."; ...*milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra inruperunt.* (Caes. B.G. 4, 14, 3) – "Наші воїни розгнівані вчорашнім віроломством увірвались до табору"; ...*ut veterem cum Gitone meo rationem reducerem.* (Petr. Satur. 10) – "Щоб знову взятися з Гітоном за стару справу"; ...*multitudine navium perterritae, quae cum annotinis privatisque quas sui quisque commodi fecerat amplius octingentae uno erant visae tempore...* (Caes. B.G. 5, 8, 6) – "Налякані великою кількістю кораблів, яких разом з минулорічними і тими, які були зроблені приватними особами, було одночасно більше 800сот"; *Denique Alcumenam Iuppiter rediget antiquam in coniugis concordiam.* (Pl. Amph. 474–475) – "Тоді поверне Юпітер Алкмені давню згоду подружжю"; ... *superiorum dierum Sabini cunctatio...* (Caes. B.G. 3, 18, 6) – "...вагання Сабіна в попередні дні...";

3. ЛСГ прикметників зі вказівкою на майбутність, наступність дії: *reliquus* – "майбутній, наступний, інший" (*in reliquum tempus* – на майбутнє); *perendinus* – "післязавтрашній": ...*repentino die cum proximis hibernis coniuncti...* (Caes. B.G. 5, 30, 3) – "...післязавтра вони з'єднуються з найближчими зимовими таборами..."; *propinquus* – "близький, наближаючий" (*propinqua die* – в день, що наближався); *posterus* – "наступний" (*postero die* – наступного дня); *crastinus* – "завтрашній": ...*pallium exhibiturumque crastino die affirmabat.* (Petr. Satur. 15) – "Він захопив плащ і запевнив, що передасть на завтрашній день";

4. ЛСГ прикметників зі вказівкою на момент описуваної дії: *hodiernus* – "сьогоднішній"; *praesens* – "теперішній": *si eiuras hodiernam bitem, una cenabimus.* (Petr. Satur. 90) – "Якщо ти відмовишся від сьогоднішнього поганого настрою, то ми пообідаємо разом"; *sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum.* (Caes. B.G. 8, 24, 1) – "Лиш деякі втікають з міст та сіл, щоб врятуватись від теперішньої влади";

5. ЛСГ прикметників зі вказівкою на пори року: *aestivus* – "літній" (*aestivum tempus* – літньої пори), *brumalis*, *hibernus* – "зимовий" (*tunica hiberna* – зимова туніка): *Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, permanserant in labore, ducenos sestertios.* (Caes. B.G. 8, 4, 1) – "Цезар пообіцяв за працю воїнам 200 цестерціїв за працю і терпіння, які вони терпіли під час найважчих переходів у зимові дні". До цієї групи також можна віднести слово *durus* – "суворий", яке у поєднанні з виразом *tempus anni* – "пора року" вказує на зимовий період: *mons Cevenna durissimo tempore anni altissima nive iter impediabat.*

(Caes.B.G.7,8,2) – "Кевенський хребет у найсуворішу пору року був покритий високим шаром снігу";

6. ЛСГ прикметників зі вказівкою на вік: *puerilis* – "дитячий" (*puerili aetate* – у дитячому віці); *parvulus*, *paussillus* – "маленький" (*parvolo puero* – коли був малим хлопцем); *virilis*, *grandis* – "зрілий, дорослий", *medius* – "середній"; *senectus* – "старий"; *maior* – "старший": ...*qui die togae virilis stolam sumpsit.* (Petr.Stur.81) – "Він одягнув столу в день чоловічої тоги..."; *Subinde procedentibus annis maioribus me pueris adplicui...* (Petr.Satur.25) – "Потім з плином років приєдналась до старших хлопців..."; *Quia senecta in aetate a me mendicas malum.* (Pl.Amph.1032) – "На старість побої став собі випрошувати у мене"; *Quia iam a paussillo puero ridiculus fui.* (Pl.Stich.175) – "Я ще з малих літ був смішним"; *sed est grandior natu: media est mulieris aetas.* (Pl.Aulul.159) – "Але вона не першої молодості: жінка середніх літ"; щодо прикметників *gravis* – "поважний" та *summus* – "останній", то дані слова набувають часового значення у поєднанні з *aetas* – "вік": *omnes gravioris aestatis* – "всі поважного (похилого) віку"; *Etsi pervivo usque ad summam aetatem...* (Pl.Capt.742) – "Хоча я прожив до глибокої старості...";

7. ЛСГ прикметників зі вказівкою на частину доби: *meridianus* – "післяобідній", *nocturnus* – "нічний", *diurnus* – "денний": *Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit...* (Caes.BG.1,38.5) – "Цезар поспішив великими нічними і денними переходами..."; *Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore...* (Caes.BG.5,8.5) – "Він досягнув Британії зі всіма кораблями майже опівдні...";

8. ЛСГ прикметників зі вказівкою на точну тривалість дії: *quinquennis* – "п'ятилітній", *septuennis* – "семилітній", *decennis* – "десятилітній", *quadrimulus* – "чотиритлітній": *Huc decenni proelio irata virtus abditur...* (Petr.Sat.89) – "Прихований загін чоловіків, розгніваний цією десятилітньою війною..."; ...*duae fuere filiae, altera quinquennis, altera quadrimula.* (Pl.Poen.85) – "...було дві дочки, одна років п'яти, а інша – чотирьох";

Окрім прикметників з власне часовою семантикою при аналізі латинських джерел було виявлено ряд прикметників, які набувають часового значення у контекстуальних відношеннях.

ЛСГ прикметників зі вказівкою на розташування в часі: *multus* – "пізній, ранній"; *medius* – "середній" (*circa mediam noctem* – близько опівночі); *extremus* – "останній" (*extremum tempus* – останній період); *spissus* – "густий, непроглядний, пізній" (*spississimam noctem* – непроглядної ночі): *Multo denique die per exploratores Caesar cognovit...* (Caes.BG.1,22,4) – "Серед білого дня Цезар дізнався від розвідників"; *Huius contubernalis ad villam supremum diem obiit.* (Petr.Satur.61) – "Її співмешканець представився останнього дня".

ЛСГ прикметників зі вказівкою на певну визначеність часового відрізка: *certus* – "певний, точний"; *incertus* – "невизначений"; *constitutus* – "встановлений, зазначений" (*die constituta* – в призначений день); *natalis* – "той, що відноситься до моменту народження" (*natali die* – на день народження): *Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere.* (Caes.BG.1,30,4) – "Просили, щоб він назначив

зібрання представників зі всієї Галії на певний день"; ...*incertis temporibus diversisque itineribus iretur*. (Caes.B.G.7,16,3) – "...відправлялось в невизначений час і різними шляхами";

ЛСГ прикметники з нечітко визначеною тривалістю: *brevis* – "короткий, не-тривалий, короткочасний"; *longus* – "довгий, тривалий, довгочасний", *diuturnus* – "тривалий, багаторічний, довгочасний"; *magnus* – "великий, довгий" (*magnam partem aestatis* – *протягом значного періоду літа*): *De itinere ipsos brevi tempore iudicatueros*. (Caes.BG.1,40,12) – "Незабаром вони матимуть свою думку щодо стану дороги"; *Longa dies meum incertat animum*. (Pl.Edip.544) – "Довгий термін тривожить мою душу"; *Consuesse enim Deos immortales... his secundoiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere*. (Caes.BG.1,14,5) – "Зазвичай безсмертні боги дають велике благополуччя та довготривалу безкарність".

До окремої ЛСГ було віднесено **порядкові числівники** : *primus* (*primulus*) – "перший, найближчий, початковий, ранній"; *secundus* – "другий, наступний"; *tertius* – "третій"; *sextus* – "шостий"; *septimus* – "сьомий" і т. д. Слід зазначити, що прислівник *primus* вживається здебільшого у стійких словосполученнях, вказуючи на розташування в часі: ...*prima nocte ex castris Helvetiorum egressi* (Caes.BG.1,27,4) – "... з настанням ночі залишили гельветський табір...; ...*nisi intra sextum mensem sciero, in rationes meas inferri vetuo*. (Petr.Satur.53) – "Якщо протягом шести місяців я не дізнаюсь, я забороню вносити їх у мій реєстр"; *Primulo diluculo abiisti ad legiones*. (Pl.Amph.737) – "З першим світанком ти повернувся до війська"; та **займенникові прикметники**: *alius* – "інший, другий" (*in aliud tempus* – *на інший час*); *alter* (=secundus) – "другий, наступний" (*altero die* – *другого дня*); *unus* – "один, один і той же": *Eos omnes copias a se uno proelio fusas ac superatas esse* (Caes.BG.3–4) – "Всі їхні війська були ним розбиті та переможені під час одного бою"; *totus* – "весь, цілий" (*tota nocte-всю ніч*); *omnis* – "весь, кожен": ...*omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent...* (Caes.BG.1,43.7) – "... едуї займали перше місце у всій Галії у всі часи...".

Щодо порядкових числівників та займенникових прикметників у вчених існують різні думки: одні відносять їх до різних частин мови, інші виділяють їх в окрему цілісну групу чи розглядають як проміжну групу.

І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська та О.К. Безпояско за характером ознаки поділяють прикметники на якісні і відносні, також виділяючи займенникові та порядкові прикметники [Безпояско, Городенська 1993, 99–100; Вихованець, Городенська 2004, 138, 202–208, Вихованець 1988, 162–165].

М.В. Леонова та І.К. Білодід, залежно від типу ознаки, що лежить в семантиці слова, класифікують прикметники на чотири групи: якісні, відносні, присвійні та порядкові. Порядкові прикметники вони розглядають як слова, які утворилися від числівників [Білодід 1969, 150–151; Леонова 1983, 115].

На думку В. Виноградова, так звані порядкові числівники є відносними прикметниками, бо означають ознаку предмета за числом, виражають її за допомогою прикметникової флексії, мають синтаксичні рід, число і відмінок, а також катего-

рію істоти/неістоти. Тому В. Виноградов вважає їх прикметниками [Виноградов 1986, 197].

В.О. Горпинич класифікує прикметники за характером самої ознаки та за способом її позначення. За характером ознаки він поділяє прикметники на дві групи: якісні і відносні, виділяючи серед відносних присвійні і порядкові прикметники. За способом позначення ознаки мовознавець розрізняє прикметники номінативні та займенникові.

Він зазначає, що є два способи маркування ознаки – номінативний і вказівний (дейктичний). *Номінативний спосіб* полягає в тому, що ознака предмета називається прикметником (якісним чи відносним) з прозорим лексичним значенням. *Вказівний (дейктичний) спосіб* виявляється в тому, що слово не називає ознаку предмета, а лише вказує на неї займенником з непрозорим значенням.

Отже за способом позначення ознаки предмета розрізняють прикметники *номінативні* і *займенникові*. Традиційна граMATика займенникові прикметники (як і займенникові іменники) розглядає як різновид окремої частини мови (займенника). Але інколи їх відносять до прикметників [Горпинич 2004, 98–99].

Проаналізувавши письмові джерела латинської мови, можна зробити **висновок**, що у мовленні прикметники набувають нових значень та емоційних відтінків, конкретизуються, розширюються і збагачуються їх лексичні значення.

Ад'єктивна темпоральність в латинській мові представлена прикметниками з власне часовою семантикою та прикметниками з набутою семантикою завдяки контекстуальним відношенням.

Дослідження показало, що латинські автори найчастіше використовують порядкові числівники (16 %) та займенникові прикметники (17 %). До часто вживаних можна віднести прикметники, що вказують на часовий період щодо даного моменту (вказівка на минулість – 14 %, майбутність – 13 %), прикметники, що виражають постійну тривалість дії та розташування в часу мають по 8 % кожен. Периферія часової лексики представлена прикметниками з віднесеністю до віку, пори року, частини доби, визначеної та невизначеної тривалості, прикметниками зі вказівкою на певну визначеність часового відрізка та тими, які вказують на момент описуваної дії (від 5 до 1 % кожен).

Перспективним вважаємо дослідження номінації часу виражених іменниками, прислівниками та дієсловами.

В статье рассматриваются прилагательные с временной семантикой на материале латинского языка. Предлагается классификация временных прилагательных на лексико-семантические группы на основе парадигматико-синтагматического подхода.

Ключевые слова: время, временные прилагательные, парадигматические и синтагматические отношения, лексико-семантическая группа.

The present article deals with adjectives of the temporal semantics in Latin. Their classification in lexical-semantic groups according to syntagmatic-paradigmatic approach is given.

Key words: time, adjectives of time, paradigmatic and syntagmatic relations, lexical-semantic group.

Література:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М.* Граматика української мови. Морфологія: Підручник для студентів / К.Г. Городенська, О.К. Безпояско. – К.: Либідь, 1993. – 334 с.
2. *Бондарко А.В.* Теория функциональной грамматики / Александр Владимирович Бондарко. – Л.: Наука, 1990. – 262 с.
3. *Виноградов В.В.* Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
4. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г.* Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
6. *Ганич Д.І., Олійник І.С.* Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
7. *Горпинич В.О.* Морфологія української мови: Підручник / Володимир Олександрович Горпинич. – К.: Академія, 2004. – 334 с.
8. *Грищенко А.П.* Прикметник в українській мові / Арнольд Панасович Грищенко. – К.: Наукова думка, 1978. – 207 с.
9. *Грищенко А.П.* та ін. Сучасна українська літературна мова: Підручник для студентів філолог. спец. ВНЗ. – 2-ге вид., перероб. і допов. / Арнольд Панасович Грищенко. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
10. *Леонова М.В.* Сучасна українська літературна мова: Морфологія / Марія Василівна Леонова. – К.: Вища школа, 1983 – 265 с.
11. *Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М.* Українська мова: Навчальний посібник / Л.І. Мацько, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко. – Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2003. – 202 с.
12. *Плющ М.Я.* Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник / Марія Яківна Плющ. – К.: Вища школа, 2005. – 286 с.
13. *Сенів М.Г.* Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови): Монографія / Михайло Григорович Сенів. – Донецьк: Донеччина, 1997. – 384 с.
14. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 583 с.
15. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1993. – 366 с.
16. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О.Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
17. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
18. *Шмелев Д.Н.* Современный русский язык. Лексика / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М., 1976. – 286 с.
19. *Ющук І.П.* Українська мова / Іван Пилипович Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

**ПРИСЛІВНИКИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ І НАПРЯМКУ РУХУ
ЯК МІНІМАЛЬНА ЕЛЕМЕНТАРНА СИНТАКСЕМА
У ДІАЛОЗІ ПЛАТОНА "КРІТОН"**

Садовський Антон Олегович

асп.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається функціонування прислівників локалізації і напрямку руху як мінімальної елементарної синтаксичної одиниці. Подається класифікація лексико-семантичних груп прислівників даних класів та висвітлюється специфіка їх синтаксичної сполучуваності із дієсловами.

Ключові слова: прислівник, просторові відношення, мінімальна елементарна синтаксична одиниця, лексико-семантична група, синтаксична сполучуваність.

Актуальність дослідження. У тексті діалогу Платона "Крітон" вагоме місце відведено детальному окресленню обставин подій, пов'язаних із намаганням щиро-го друга та учня Сократа Крітона врятувати його життя втечею із в'язниці за декілька днів перед призначеним днем страти. Тому для дослідження були обрані прислівники як елементарні мінімальні синтаксеми, а саме – прислівники зі значенням просторових відношень. Свідомість людини ідентифікує просторове відношення як відношення, що направлене від одного об'єкта до іншого, тобто як однонаправлене [Брагімова 1992, 65]. У давньогрецькій, як і в інших індоєвропейських мовах, локативні координати утворюють своєрідні структури, релевантні для даної мови. Вивчення таких структур, на думку М.Г. Сеніва [Сенів 1997, 185], являє значний теоретичний інтерес для дослідників з точки зору побудови лексико-граматичної універсалії, а також для вирішення основних питань синонімії і полісемії в лексико-граматичному плані. З точки зору синтаксису, в просторових конструкціях вирішальну роль відіграє дієслівне оточення, тому слід розглядати прислівники в рамках вербального словосполучення, що засвідчено в працях таких мовознавців, як О.В. Бондарко, В.Г. Гак, Н.І. Грицик та інших.

В нашому дослідженні ми розглядаємо прислівник не лише, як лексичну одиницю, але і як елементарну мінімальну синтаксему згідно із типологією І.Р. Вихованця. На його думку, з формально-синтаксичного боку елементарна мінімальна синтаксема є окремим, виділюваним за формально-синтаксичними ознаками, компонентом, що поєднується з іншими мінімальними синтаксичними одиницями, тобто ці елементарні одиниці формують морфологічне чи синтаксичне слово, а також визначаються на основі предикативного і підрядного синтаксичних зв'язків [Вихованець 1993, 16–17].

Хоча прислівники не вважаються службовими частинами мови, а одиницями із власним лексичним значенням, їх призначення в мові все ж обмежується відображенням відношень між явищами об'єктивної дійсності. Позначення самих явищ об'єктивної дійсності не входить у їхнє лексичне значення. Звідси пояснюється і їхня синтаксична функція обставин. Прислівники переважно виступають доповненнями і уточненнями до дій, предметів та якостей, тобто модифікують дієслова,

іменники або прикметники у їхніх значеннях. Синтаксична функція доповнення характеризується обов'язковістю, в той час як для уточнення характерна факультативність вживання. Синтаксична сполучуваність прислівника із дієсловом залежить від їхньої семантичної сполучуваності. Семантична сполучуваність та сумісність виступають передумовою синтаксичної сполучуваності [Курилас 2002, 156–157].

В дослідженні поставлено **мету** визначити весь діапазон семантики прислівників зі значенням просторових відношень та особливості їх функціонування і механізмів їх вираження у діалозі Платона "Крітон".

Об'єктом дослідження слугують майже сорок прикладів реалізації прислівників, які виражають просторові відношення у діалозі Платона "Крітон", а **предметом** – їх лексико-семантичні та функціональні особливості.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому здійснено спробу систематизувати мінімальні синтаксичні одиниці – прислівники локалізації і напрямку руху та визначити їх роль у формуванні тематичної структури тексту.

Наявність системності в лексико-семантичній сфері зумовлює необхідність групування лексичних одиниць у лексико-семантичні класи, на чому наголошували М.М. Покровський, Л.В. Щерба, В.В. Виноградов та інші. У сучасному мовознавстві поширеним способом систематизації словника є виділення в ньому і вивчення лексико-семантичних груп (ЛСГ). Ідентифікація одиниць в межах ЛСГ здійснюється на підставі ядерних сем, що входять до складу усіх її конститuentів. Одиниці, значення яких вичерпуються набором ядерних сем, утворюють ядро ЛСГ [Сенів 1997, 187]. Такими є, наприклад, *ἐνθάδε/ἐκεῖ* у складі підгрупи прислівників просторової локалізації, прислівник *δεῦρο/ἐνθενδε* у складі підгрупи прислівників просторового переміщення.

Прислівники зі значенням "*просторових відношень*" описують місцезнаходження і напрямку руху. Лексичні одиниці першої ЛСГ зі значенням "*місцезнаходження*" визначають локативні відношення і є пов'язаними із дієсловами просторової локалізації [Ібрагімова 1992, 172]. Ця група представлена двома підгрупами в залежності від ознаки, що уточнює локалізацію.

Перша підгрупа включає прислівники зі значенням "*перебування близько/далеко від чого-небудь*", що об'єднуються згідно із семантичною ознакою "*відстань*". Цю мікросистему складають прислівники зі значенням "*близька відстань*". До них належать прислівники *ἐνθάδε* і *αὐτοῦ* – "*тут*": *ξένοι οὗτοι ἐνθάδε ἔτοιμοι (εἶσιν) ἀναλίσκειν* (Крит. IV) – *ці чужинці (друзі) тут є готовими витратити (гроші)*. (див. також Крит. XV, XVI); *αὐτοῦ δὲ τρεφόμενοι σοῦ ζῶντος βέλτιον θρέψονται* (Крит. XV) – *а тут якщо вони будуть виховуватися, то, поки ти є живий, вони краще будуть виховані*. Також тут знаходимо лексему *ἐγγύς* – "*близько*": *ἐὰν εἰς τῶν ἐγγύτατά τινα πόλεων ἔλθῃς, ... πολέμιος ἦξεις, ὃ Σώκратες, τῇ τοῦτων πολιτείᾳ* (Крит. XV) – *якщо ти прийдеш до якогось із міст, (що розташовані) найближче, ... ти прибудеш, Сократе, як ворог їхній державі*. Сюди ж примикає прислівник *ἐκεῖ* – "*там*", утворений від займенника *ἐκεῖνος*, який вказує на віддалення і вказує на далеку відстань:

ἤκοντές τινες ἀπὸ Σουνίου καὶ καταλιπόντες ἐκεῖ αὐτό (Крит. I) – *прибувши із Сунію і залишивши його (корабель) там.* (див. також Крит. IV, XV, XVI (двічі)).

Друга підгрупа об'єднує прислівники зі значенням "присутність/відсутність в певному місці". До неї належить прислівник *πολλαχοῦ* – "в багатьох місцях": *πολλαχοῦ μὲν γὰρ καὶ ἄλλοσε ὅποι ἂν ἀφίκη ἀγαπήσουσί σε* (Крит. IV) – *бо ж і в багатьох інших місцях, куди б ти не прийшов, тебе любитимуть.* Прислівник *πῆ* – "десь" вказує на присутність в невизначеному місці: *εἴ πῆ ἔχεις ἀντιλέγειν ἐμοῦ λέγοντος, ἀντίλεγε* (Крит. IX) – *якщо ти десь маєш сказати всупереч, коли говорю я, то кажи.* (див. також Крит. X).

Вищезгадані приклади дають підстави стверджувати, що здебільшого локативні відношення реалізуються за допомогою синтаксичного поєднання прислівників локалізації із дієсловами просторової локалізації: *ἐνθάδε ἔτοιοι εἰσιν, καταλιπόντες ἐκεῖ, πολλαχοῦ ὅποι ἂν ἀφίκη.*

Лексеми, які формують ЛСГ напрямку руху, є пов'язаними із ЛСГ дієслів руху, яка в свою чергу виділяється на основі інваріантної лексико-семантичної ознаки "зміна місця перебування у просторі". Для прислівників даної групи точкою відліку вважається місце, куди спрямований рух або звідки він почався. Домінантною для даної групи є сема *рух, пересування*, до якої приєднується диференційна сема "наближення/віддалення", яка слугує основою для виділення двох підгруп зі значенням *спрямований/зворотній рух*.

Перша підгрупа представлена прислівниками *δεῦρο, ἐκεῖσε, ἄλλοσε, ποι, οὐδαμόσε, ὅποι*, які виступають засобами вираження спрямованого руху. Лексема *δεῦρο* – "сюди" вказує на вектор руху до наближення, у місце, яке вказане, назване раніше або відоме з наявної ситуації: *συνήθης ἦδη μοῖ ἐστίν, ὦ Σώκратες, διὰ τὸ πολλάκις δεῦρο φοιτᾶν* (Крит. I) – *він вже є моїм добрим знайомим, Сократе, через те, що я часто сюди (до в'язниці) приходжу.* Прислівник *ἐκεῖσε* – "туди" характеризує рух у напрямку до віддалення: *οὔτε ἐκεῖσε ἀφικομένῳ ἡμείνων ἔσται* (Крит. XVI) – *ані коли ти прибудеш туди, не буде краце.* (див. також Крит. XIII). Сюди ж примикають прислівники *ἄλλοσε* – "до іншого місця" і *ποι* – "куди-небудь", які позначають рух, спрямований до невизначеного місця: *ἐάντε (βούληται) μετοικεῖν ἄλλοσέ ποι ἐλθὼν, ἰέναι ἐκεῖσε ὅποι ἂν βούληται, ἔχοντα τὰ αὐτοῦ* (Крит. XIII) – *і якщо захоче переселитися, прибувши куди-небудь до іншого місця, то піде туди, куди захоче із тим, що має.* (див. також Крит. IV, XIV). Прислівник *οὐδαμόσε* – "нікуди" містить в собі заперечення того руху, який би відбувався у певному напрямку: *οὔτε ἄλλοσε οὐδαμόσε* (Крит. XIV) – *ані нікуди до іншого місця.* Прислівник *ὅποι* – "туди", куди передбачає напрямок руху, що має певне логічне уточнення завдяки наявності в реченні інших лексичних засобів вираження руху: *προαγορεύομεν ... ἐξεῖναι λαβόντα τὰ αὐτοῦ ἀπιέναι ὅποι ἂν βούληται* (Крит. XIII) – *заявляємо, що кожному дозволено, взявши своє майно, відправитись туди, куди тільки забажає.* (див. також Крит. XIII).

До другої підгрупи належить прислівник *ἐνθένδε* – "звідси", що вказує на зворотній напрямок руху і передбачає певне віддалення: *οὐ γὰρ πείσονται οἱ πολλοὶ ὡς σὺ αὐτός οὐκ ἠθέλησας ἀπιέναι ἐνθένδε ἡμῶν προθυμουμένων* (Крит. III) – *бо більшість не*

повідить, що ти сам не захотів вийти звідси, коли ми були готові. (див. також Крит. IV (тричі), IX (тричі), XI (двічі).

У нижченаведених прикладах простежується синтаксична сполучуваність прислівників напрямку руху до відповідних дієслів руху: δεῦρο φοιτᾷν, ἐκεῖσε ἀφικομένῳ, ἄλλοσε ποὶ ἐλθῶν, ἀπιέναι ὄποι, ἀπιέναι ἐνθένδε.

Оскільки висвітлені приклади свідчать про синтаксичну сполучуваність прислівників локалізації і напрямку руху саме із дієсловами, то очевидним є те, що прислівники даного класу виступають синтаксичними модифікаторами вербального процесу, виконуючи службову функцію доповнення і уточнення.

Проведене дослідження дає підстави констатувати, що вираження обставини місця за допомогою мінімальної елементарної синтаксеми – прислівника зустрічається доволі часто. Приблизно однаковим є вживання прислівників локалізації (58%) і напрямку руху (42%). Наявність у тексті діалогу достатньо великої кількості прислівників у значенні просторових відношень (див. нижченаведену таблицю) обумовлена жанром діалогу, який потребує домінування мінімальних лексем, що забезпечують притаманну йому лаконічність, але водночас ці лексичні одиниці виступають вагомим засобом деталізації фактів та аргументації суджень Сократа і Крітона. Зокрема, найчастіше обставина місця реалізується у розділі 4, де Крітон намагається переконати Сократа у необхідності втечі з в'язниці, про готовність його друзів допомогти і про можливість надання притулку у Фессалії.

Розділ	Кількість прикладів	Розділ	Кількість прикладів
I	2	X	1
II	-	XI	2
III	1	XII	-
IV	7	XIII	4
V	-	XIV	2
VI	-	XV	4
VII	-	XVI	4
VIII	-	XVII	-
IX	4		

Перспективи досліджень. Крім прислівників локалізації і напрямку руху, що відіграють важливу роль у тематичній структурі тексту діалогу Платона "Крітон", подальшого вивчення потребують і інші ЛСГ прислівників, зокрема способу дії, кількості, ступеню та інтенсивності тощо, що буде здійснено у наших наступних публікаціях.

В статье рассматривается функционирование наречий локализации и направления движения как минимальной элементарной синтаксической единицы. Представлена классификация лексико-семантических групп наречий данных классов, анализируется специфика их синтаксической сочетаемости с глаголами.

Ключевые слова: наречие, пространственные отношения, минимальная элементарная синтаксическая единица, лексико-семантическая группа, синтаксическая сочетаемость.

Within this article the research of functioning of the adverbs of localization and direction semantics looked upon as a minimal syntactic unit is presented. The classification of the lexical-semantic groups of the adverbs of the given classes and their syntactic compatibility with the verbs is also demonstrated.

Key words: adverb, space relations, minimal elementary syntactic unit, lexical-semantic group, syntactic compatibility.

Література:

1. *Вихованець І.Р.* Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – С. 16–17.
2. *Ибрагимова В.Л.* Семантика глаголов пространственной локализации в современном русском языке / В. Л. Ибрагимова. – Уфа : Изд-Башкирун-та, 1992. – С. 65–172.
3. *Курилас О.Р.* Лексична самостійність складених прислівників напряму у синтаксичній ролі адверба // Вісник Львівського національного університету. Серія іноземні мови. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – Вип. 10. – С. 156–157.
4. *Сенів М.Г.* Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови) / М.Г. Сенів. – Донецьк: Донеччина, 1997. – С. 185–187.
5. *Platons Ausgewälte Schriften Erthedigungsrede des Sokrates und Kriton / erklärt von Dr. Christian Cron.* – Leipzig : Druck und Verlag von B.G. Teubner, 1861. – 132 S.
6. *Νικοδημου Παυλου Πλατωνος Κριτων / Νικοδημου Π.* – Αθηνα : "Νικοδημος", 1995.

ОКАЗІОНАЛЬНІ СУБСТАНТИВОВАНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ СЕРЕДНЬОГО РОДУ У ІV КНИЗІ "ІСТОРІЇ" ГЕРОДОТА

Наулюк Галина Олександрівна

асп.

Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті розглядаються лексико-семантичні та функціональні особливості okazіональних субстантивованих дієприкметників середнього роду у ІV книзі "Історії" Геродота.

Ключові слова: okazіональні субстантивовані дієприкметники середнього роду, лексико-семантична група, препозиція, постпозиція, субституція, лаконічність.

Актуальність роботи полягає в тому, що в наш час центр уваги світової лінгвістики переміщений з мови як системи форм на мову в процесі функціонування, в межах якого можуть відбуватися факультативні зміни статусу частин мови. У процесі мовленнєвої діяльності, що детермінує норму, мовне чуття, смак і навіть мовленнєву моду, іноді доводиться не лише "вибирати" з готового, давно апробованого матеріалу, але й конструювати на його основі щось нове, оптимальніше для конкретної комунікативно-прагматичної ситуації [Плотницька 1994, 1]. Саме з такою метою і створюються okazіоналізми.

Okazіоналізми – специфічна категорія, яка створюється в процесі okazіоналізації й об'єднує номінативні одиниці з індивідуальним, усвідомленим лише одним або кількома носіями мови контекстуальним значенням, що дозволяє кваліфікувати їх як індивідуально-авторські неологізми. Без них характеристика лексичного складу мови того періоду, коли були створені та вживалися дані одиниці, була б неповною.

Okazіональну субстантивацію часто визначають як нестійкий перехід, тобто це індивідуально-авторське вживання субстантивата, таке вживання трапляється нечасто, нерегулярно і здебільшого замість вжитого в попередньому контексті іменника, що не викликає труднощів для розуміння змісту [Чиркова 1975, 168].

Питання okazіоналізмів або ж okazіональних слів є досить складним і неоднозначним. Підтвердженням неоднозначності в розумінні і трактуванні цього питання може бути різноманітність термінів, які використовуються лінгвістами для позначення цього явища. Зокрема Лопатін В.В. наводить такі терміни: індивідуальні слова, авторські чи індивідуально-авторські неологізми, стилістичні чи індивідуально-стилістичні неологізми, неологізми контексту, одноразові неологізми, літературні неологізми, слова-експромти, неологізми поета чи поетичні неологізми, зазначаючи, що кожний із пропонованих термінів по-своєму виправданий, характеризує явище, що розглядається зі свого боку, зі своєї точки зору [Лопатін 1973, 64].

Найпоширенішим є розгляд okazіоналізмів як одного із різновидів неологізмів. Такий підхід знаходимо у праці Т.В. Король, яка називає okazіоналізми одноразовими неологізмами. Дослідниця вважає, що дані слова є одиничним явищем, тобто вони вживаються автором з певною метою один раз [Король 1968, 52].

Напротивагу такому підходові О.К. Чиркова вважає, що okazіоналізми або ж okazіональні слова не можна відносити до неологізмів, оскільки неологізми – слова мови, тобто узуальні нові слова, це регулярно відтворювані одиниці мовної систе-

ми, тоді як okazіональні слова – це одиниці мовлення [Чиркова 1975, 93]. О.К. Чиркова визнає, що не можливим є чіткій критерій відокремлення нових okazіональних слів від нових узуальних слів, оскільки тут ми маємо справу з розвитком мови, з процесом переходу одного явища в інше. При цьому важливим є критерій регулярності використання слова в літературній мові. Тобто okazіональні слова – "це мовленнєве заповнення пустої "клітинки" лексичної, а іноді і стилістичної системи мови" [Чиркова 1975, 97–101].

За визначенням В.С. Ващенко okazіональне слово – це мовлиннєво-експресивна одиниця, що має властивості невідтворюваності, ненормативності, номінативної факультативності та словотвірної похідності [Ващенко 1953, 229].

Дієприкметник був об'єктом вивчення багатьох мовознавців, починаючи ще з часів античності. Питання субстантивації дієприкметників на матеріалі латинської мови розробляли Дж. Адамс [Adams 1972], Смольська Л.Ю. [Смольская 1987], на матеріалі російської мови – В.Н. Крєтова [Крєтова 1955], Л.І. Роїзензон [Роїзензон 1962], на матеріалі української мови – Н.Є. Лихошерстова [Лихошерстова 2001], Г.М. Гнатюк [Гнатюк 1982] та ін. на матеріалі давньогрецької мови дане питання є недостатньо опрацьованим, хоч явище субстантивації дієприкметників є досить поширеним у творах давньогрецької літератури і на нього звертають увагу автори всіх фундаментальних граматик (Швіцер [Schwyzer 1950, 408–409], Соболевський С.І. [Соболевский 1999, 249–250] та ін.).

Приймаючи до уваги недостатнє вивчення okazіональних субстантивованих дієприкметників (далі ОСД) у творах давньогрецьких авторів **метою** даної статті є з'ясувати лексико-семантичні особливості ОСД та специфіку їхнього функціонування у тексті IV книги "Історії" Геродота. **Об'єктом** дослідження є ОСД середнього роду у досліджуваному творі, а **предметом** – їхні лексико-семантичні та функціональні особливості. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше робиться спроба виявити особливості контекстуального значення ОСД середнього роду та їхню функціональну роль в тексті Геродота.

Дієприкметник як неособова, недієвідмінювана дієслівна форма здатний до субстантивації, тобто зміни категоріального статусу та синтаксичної позиції внаслідок змін, що відбуваються у його семній структурі під впливом внутрішньомовних чинників. Субстантивація – це такий спосіб словотворення, при якому за певних інтралінгвальних умов одиниці одного лексико-граматичного класу зазнають звуження значення слова, набувають значення предметності, субстанції (лексичний аспект) і граматичних категорій іменника (морфологічний аспект), при цьому відбувається й зміна синтаксичної функції цього слова в реченні (синтаксичний аспект) [Лихошерстова 2001, 11].

При okazіональній субстантивації слово набуває граматичних категорій іменника, але на відміну від узуальних субстантиватів, okazіональні володіють цими категоріями лише в межах певного контексту. Okazіональні субстантивати набувають специфічного значення в межах особливого авторського використання даного слова у непрямій номінації.

Загалом у IV книзі "Історії" Геродота було виявлено 15 ОСД середнього роду, які трапляються у 20 прикладах. В.С. Ващенко зазначає, що узагальнення особливо

легко знаходить свій вираз у формі середнього роду. На його думку, ця форма ніби поєднує всі родові категорії і концентрує в собі те, що стоїть над категорією роду [Ващенко 1953, 16]. При цьому субстантивати середнього роду однини стають абстрактними поняттями, субстантивати середнього роду множини – збірними поняттями, вони служать назвами сукупності предметів, явищ, які володіють однорідними ознаками [Глушенко 1987, 44]. Таким чином дослідники твердять, що СД набувають форму середнього роду при абстрагуванні та узагальненні їхнього значення.

Дані проведеного дослідження свідчать про те, що у Геродота деякі дієприкметники (чотири) в результаті субстантивації набувають значення речовини. Два з них позначають дві складові частини збитого молока, які автор ще не може позначити назвами кінцевих продуктів – маслом (βούτιρον) та сиром з кобилячого молока (ἰπτάκη), і тому, щоб позначити проміжні продукти називає їх за процесуальною ознакою *вертикальне переміщення* (підніматись/опускатись): *τὸ μὲν αὐτοῦ ἐπιστάμενον... τὸ δ' ὑπίσταμενον* (IV,2) – *те, що осіло зверху від нього (від молока) ... те, що осіло внизу*.

Ще один ОСД стає контекстуальною назвою чорної і густої рідини, яка стікає внаслідок витискання через тканину зрілого плоду дерева понтика. Цікаво, що цей дієприкметник слугує ніби узагальнюючою назвою того, про що йдеться в попередньому реченні (*ἀπορρέει δὲ ἀπ' αὐτοῦ παχὺ καὶ μέλαν*). Він стає конденсованим субститутутом цього речення. ОСД мотивований дієсловом, яке вказує на рух вниз (*ἀπορρέω*): *οὐνομα δὲ τῶ ἀπορρέοντι ἐστὶ ἄσχυ* (IV,23) – *назва того, що стікає – асхі*.

Один раз вжито ОСД *τὸ ἐπιβαλλόμενον*, мотивований дієсловом *ἐπιβάλλω* – *кидати* лексико-семантичного поля (далі ЛСП) "переміщення", а саме "переміщення в просторі": *τὸ δὲ θυμιάται ἐπιβαλλόμενον* (IV,75) – *кинуте (на каміння) димить*. Середній рід обумовлено тут пропуском іменника на позначення твердої речовини *σπέρμα*. Мова йде про насіння конопель, яке скіфи кидають на розпечене каміння і у такий спосіб влаштовують парову лазню: *ἐπιβάλλουσι τὸ σπέρμα ἐπὶ τοὺς διαφανέας λίθους τῶ πυρί* (IV,75).

Дев'ять ОСД позначають збірні поняття, сукупність однорідних явищ. Зокрема ОСД *τὰ ἐντεταλμένα* вжито двічі. Він мотивований дієсловом *ἐντέλλομαι* – *наказувати* ЛСП "відносини", а саме – "соціальні відносини". У першому випадку ОСД вживається як постпозитивний еквівалент описового виразу *τούτων τῶν ἔργων τῶν ἐντέλλομαι* (IV,9) заради лаконічності: *ταῦτα ποιεῖσα αὐτῇ τε εὐφρανέαι καὶ τὰ ἐντεταλμένα ποιήσεις* (IV,9) – *Це виконуючи, ти і сама будеш задоволена і виконаєш наказане*. У другому випадку цей ОСД є узагальненим позначенням цілої низки рішень скіфів, про які йдеться в попередньому фрагменті тексту, зокрема: не вбивати амазонок, відіслати до них наймолодших людей, розбити табір поблизу амазонок тощо (IV,111).

У наступному прикладі ОСД мотивований синонімічним до дієслова *ἐντέλλομαι* дієсловом *κελεύω*: *μελλόντων δὲ τῶν Ἴώνων λύειν καὶ ποιέειν τὰ κελευόμενα, Κώης... ἔλεξε Δαρείῳ τάδε* (IV,97) – *Коли вже іонійці були готові знищити (міст) і виконати наказане, Кой...сказав Дарію таке*. Він служить узагальнюючою назвою

наказів як низки конкретних дій, які мають зробити іонійці за наказом Дарія, які перелічуються у попередньому контексті, у якому фігурує дієслово κελεύω.

Тричі у Геродота зафіксовано ОСД τὰ βεβουλευμένα – *те, що задумано, вирішено, рішення*, тобто продуманий намір щось зробити, якое вчинити: *ἡμέρης καὶ τούτους ὁδῶ προέχοντας τῶν Περσέων ὑπεξάγειν... καὶ ποιεῦντας τὰ βεβουλευμένα* (IV,120) – *Вони йтимуть попереду персів на відстані одного дня дороги, виконуючи те, що було вирішено*. ОСД мотивований дієсловом βουλεύω – *вирішувати*, що належить до ЛСП "інтелектуальна діяльність", стоїть у препозиції як відправна точка викладу інформації, яка наводиться у наступному реченні (скіфи мають зайти в країни, народи яких не вступили в союз із ними, щоб і їх втягнути у війну проти персів, потім мають повернутись у свою країну і напасти на персів). Подібне препозитивне вживання цього ОСД спостерігаємо і у другому випадку (IV,125). У третьому прикладі ОСД у стислому вигляді підсумовує те, про що йдеться у попередньому контексті (ту частину війська, якій скіфи призначили з'єднатися з савроматими і яку очолював Скопасій, вони послали до іонійців, що охороняли міст на Істрі): *ναμῶντες ὧν οἷτα ἀναίρεομένους τοὺς Δαρείου ἐποίηεν τὰ βεβουλευμένα* (IV,128) – *(Скіфи) виконували задумане, нападаючи на воїнів Дарія, коли ті ділили їжу*.

Двічі вжито ОСД τὸ γινόμενον, мотивований дієсловом γίγνομαι – *траплятись, відбуватись*, яке належить до ЛСП "стан" лексико-семантичної групи (далі ЛСГ) дієслів "здійснення подій". В обох прикладах ОСД вжито у постпозиції. Перший раз автор вживає його стосовно факту, коли скіфи припинили битву проти юнаків, які народились від скіфських рабів і жінок, і взяли в руки батоги замість зброї: *οἱ δὲ ἐκπλαγύντες τῷ γινομένῳ τῆς μάχης τε ἐπελάθοντο* (IV,4) – *а ті, вражені тим, що сталося, припинили битву*. Другий раз ОСД узагальнює те, про що йдеться у попередньому уривкові (скіфи призначили проводирем Октамасада і підняли повстання проти Скіла): *ὁ δὲ μαθὼν τὸ γινόμενον καταφεύγει ἐς τὴν Θρηίκην* (IV,80) – *А він дізнавшись про те, що сталося, втікає в Фракію*.

Ще один ОСД τὰ κατήκοντα, мотивований дієсловом ЛСГ "здійснення подій" καθήκω – *траплятись*, виступає узагальненим позначенням подій, про які автор розповідав у попередніх реченнях (Дарій залишив хворих і виснажених воїнів, прив'язаних віслюків у таборі, щоб було чути їхні крики скіфам, а сам пішов до Істру): *οἱ ὑπολειφθέντες ἔλεγον τὰ κατήκοντα* (IV,136) – *Ті, які залишились в таборі почали розповідати про те, що сталося*.

Один раз виявлено ОСД τὰ εἰρημένα, мотивований дієсловом εἶρω – *говорити*, що належить до ЛСП "мовленнева діяльність": *ὁ μὲν ἢν Πόντος οὗτος καὶ Βόσπορος τε καὶ Ἑλλήσποντος οὕτω τέ μοι μετρέεται καὶ κατὰ τὰ εἰρημένα περὶ κασι* (IV,86) – *Цей Понт, Босфор і Гелеспонт я виміряв у такий спосіб, і величиною вони дійсно відповідають сказаному*. Йдеться про довжину названих річок, яка описується у попередніх реченнях.

ОСД τὰ ἔχοντα, мотивований дієсловом ἔχω – *мати* ЛСП "володіння". При субстантивзації цей дієприкметник набуває значення *звичай*, його вжито у препозиції. Далі ж автор розкриває, які саме *звичай* мають скіфи під час війни (першого ворога, якого вб'є скіф, він п'є його кров, а наступних вбитих ворогів приносять голови до

царя і т. д.): *Τὰ δ' ἐς πόλεμον ἔχοντα ᾧδέ σφι διακέαται* (IV,64) – а військові звичаї у них є такі.

ОСД τὰ διαφέροντα, мотивований дієсловом διαφέρω – *відрізнятись*, ЛСП "стан", ЛСГ дієслів "виявлення ознак", вжито у препозиції, оскільки автор у наступних реченнях докладно перераховує численні відмінності між Лівією, Азією і Європою: *οὐ γὰρ σμικρὰ τὰ διαφέροντα αὐτέων ἐστί* (IV,42) – бо відмінності між ними є не малими.

ОСД τὰ φύμενα, мотивований дієсловом φύομαι – *рости*, яке належить до ЛСП "стан", ЛСГ дієслів "початок існування" зафіксовано один раз: *ἐστρατοπεδεύοντο τὰ ἐκ τῆς γῆς φύμενα λεαίνοντες* (IV,122) – розташувались табором, знищуючи те, що росте з (на) землі. Йдеться про те, що скіфські розвідники переслідували військо персів, а знайшовши їх, скіфи розташувались табором. Поставивши свій табір скіфи, очевидно, винищили (витоптали) всю рослинність на місці стоянки. Цей ОСД, вірогідно, вживається як синонім до подібного виразу з іменником ἡ ποίη (*трава*): *τὴν ποίην τε ἐκ τῆς γῆς* (IV,120), який засвідчено вище.

Тричі зафіксовано ОСД τὸ δίδόμενον, мотивований дієсловом δίδωμι – *давати* ЛСП "володіння", ЛСГ дієслів "передача об'єктів": *Πέρσαι δὲ τὸν φέροντα τὰ δῶρα ἐπειρώτεον τὸν νόον τῶν διδομένων* (IV,131) – Перси запитали того, хто приніс дари, що означає дароване; *ἢ δὲ λαμβάνουσα τὸ δίδόμενον καλὸν μὲν ἔφη καὶ τοῦτο εἶναι* (IV,162 (двічі)) – Вона ж приймаючи те, що їй дарували, казала, що і це є гарним. ОСД позначає різноманітні подарунки, які Евельтон посилав Феретімі замість війська, яке вона в нього просила. Він узагальнено замінює вираз *πάν οἱ ἐδίδου* – *він усе їй дарував*. Середній рід пояснюється очевидним пропуском іменника δῶρον, який виступає нижче.

Один раз у Геродота трапляється ОСД τὰ ὄρουσόμενα, мотивований дієсловом ὀρύσσω – *копати, рити*, яке належить до ЛСП "дія", підполя "фізичний вплив на об'єкт": *κατὰ δὲ τὰ ὄρουσόμενα ἠχέεσκε ὁ χαλκὸς τῆς ἀσπίδος* (IV,200) – В тому ж місці, де було зроблено підкоп, мідний щит дзвенів. Даний ОСД вживається як синонім до іменника τὸ ὄρυμα – *підкоп*, який у тому ж розділі використано двічі у формі множини перед вживанням ОСД.

З проаналізованих ОСД середнього роду три вжито на позначення рідких речовин (τὸ ἐπιστάμενον, τὸ ὑπιστάμενον, τῶ ἀπορρέοντι), один – твердої речовини (τὸ ἐπιβαλλόμενον). Дев'ять ОСД зі збірним значенням називають сукупність однорідних фактів та предметів, які відображають соціальні відносини (τὰ κελευόμενα і τὰ ἐντεταλμένα), інтелектуальну (τὰ βεβουλευμένα), мовленнєву (τὰ εἰρημένα) діяльність, здійснення подій (τὰ κατῆκοντα і τὸ γινόμενον), виявлення ознак певних об'єктів (τὰ διαφέροντα), стадію існування (τὰ φύμενα), володіння певними правилами (τὰ ἔχοντα). Два ОСД мають предметне значення, позначаючи конкретні предмети за певною ознакою: *подарунок* – як об'єкт передачі іншою людиною та *підкоп* – як окрему ділянку землі з заглибленням і певними межами (τὸ διδόμενον, τὰ ὄρουσόμενα). Вони слугують синонімами до відповідних іменників τὸ δῶρον і τὰ ὄρυματa). ОСД, які позначають збірні поняття, майже завжди вживаються

лише у множині, оскільки вони є багатооб'єктними, а конкретні, залежно від контексту, можуть вживатись і в однині, і в множині (τὸ διδόμενον і τῶν διδομένων).

З 15 ОСД лише у чотирьох випадках субстантивізація відбулась в активному стані, решту ОСД вжито переважно у формі пасивного стану. На нашу думку це пов'язано з тим, що ОСД у формі пасивного стану краще передає зв'язок між ОСД і конкретним виконавцем дії, який, як правило, фігурує в контексті.

Щодо регулярності вживання ОСД, то здебільшого вони вживаються по одному разу (11 ОСД) і тільки два ОСД – тричі (τὰ βεβουλευμένα і τὸ διδόμενον) та два – двічі (τὸ γινόμενον і τὸ ἐπιβαλλόμενον) з конкретною, переважно, стилістичною метою. Досить часто субстантивізувати стають рівноцінними субститутами речення чи фрази з дієсловом, яке їх мотивує, для лаконічності, або синонімами до відповідних іменників, щоб уникнути зайвого їхнього повторення. Окрім цього разом зі спільнокореневим дієсловом вони служать засобами ритмічної організації прози: ἀπορρέει і τῶ ἀπορρέοντι, ἐπιβάλλουσι і ἐπιβαλλόμενον, ἐντέλλομαι і τὰ ἐντεταλμένα, κελεύω і τὰ κελυόμενα. ОСД-збірні поняття, вжиті у препозиції, служать відправною точкою викладення певних подій, які змальовуються у контексті, а у постпозиції – логічним завершенням підсумком опису низки історичних фактів. Завдяки застосуванню цих ненормативних факультативних номінацій виклад стає доступнішим, аргументованішим та переконливішим.

В статье рассматриваются лексико-семантические и функциональные особенности окказиональных субстантивированных причастий среднего рода в IV книге "Истории" Геродота.

Ключевые слова: субстантивированные причастия среднего рода, лексико-семантическая группа, препозиция, постпозиция, субституция, лаконичность.

The article observes occasional substantivized participles of neutral gender in IV book of Herodotus "History", their lexical, semantic and functional peculiarities.

Key words: occasional substantivized participles of neutral gender, lexic-semantic group, preposition, postposition, substitution, laconism.

Література:

1. Ващенко В.С. Явища переходу в системі частин мови // Укр. мова в школі – 1953. – №6. – С. 14–22.
2. Глуценко Л.М. Субстантивированные прилагательные у Цицерона как функциональная система (на материале " De re publica ", " De legibus ", " De finibus bonorum et malorum "): дисс...канд. филол. наук: спец. 10.02.14. "Классические языки" / Глуценко Лина Михайловна – Львов. – 1987. – 205 с.
3. Глуценко Л.М. Стилистические особенности субстантивированных прилагательных в трактатах Цицерона "О государстве" и "О законах" / Л.М. Глуценко // Иноземна філологія. Вип. 65. Питання класичної філології. – Львів : Вища школа, 1982. – №18. – С. 41–46.
4. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г.М. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1982. – 247 с.
5. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Ч. 1. / І. Ковалик. – Івано-Франківськ – Львів, 2007. – 404 с.
6. Король Т.В. Окказионализмы как разновидность неологизмов и возможность их классификации (на материале языка произведений Э. Штриттматтера) / Т.В. Король // Проблемы лингвистики и зарубежной литературы. Работы аспирантов. – Рига, 1968. – Т. 89. – С. 49–59.

7. *Кретьова В.Н.* Переход причастий в другие части речи/ В.Н. Кретьова // Русс. яз. в школе, 1955. – №4. – С. 7–10.
8. *Лихошерстова Н.С.* Семантико-стилістичний аспект субстантивації дієприкметників в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова"/ Лихошерстова Наталія Євгенівна; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2001. – 17 с.
9. *Лопатин В.В.* Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования / В.В. Лопатин. – М. : Наука, 1973. – 150 с.
10. *Плотницька І.М.* Оказіоналізми в літературно-критичних текстах: словотвірний і функціональний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І.М. Плотницька. – К., 1994. – 24 с.
11. *Роизензон Л.И.* К типологии субстантивированных прилагательных и причастий в русском языке/ Л.И. Роизензон // Труды Самаркандского государственного университета им. А. Навои. Новая серия. Исследования по русскому языку. – № 118. – Самарканда, 1962. – С. 121–139.
12. *Смольская Л.Ю.* Субстантивация participium praesentis activi в латинской медицинской терминологии: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.14. "Классические языки" / Смольская Лариса Юрьевна – Тбилиси, 1987.– 24 с.
13. *Соболевский С.И.* Древнегреческий язык / С.И. Соболевский. – СПб: Летний сад, 1999. – 613 с.
14. *Чиркова Е.К.* О критериях отграничения окказиональных слов от новых слов литературного языка / Е.К. Чиркова // Современная русская лексикография. – Л. : Наука, 1975. – С. 91–102.
15. *Adams J.N.* The Substantival Present Participle in Latin Glotta., 1972.
16. *Schwyzer E.* Griechische Grammatik. Syntax und syntaktische stilistik / Eduard Schwyzer. – Munchen. – С.Н. Beck'sche verlagsbuchhan Dlung, 1950. – XXIII + 714 S.

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІЯ ТАКТИЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ПОЕЗІЇ КАТУЛЛА

Антонюк Соломія Андріївна

асп.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано лексичну синонімію тактильних прикметників у творах римського поета Катулла. Виявлено, що найбільшим синонімічним рядом тактильних прикметників є ряд зі значенням "ніжний". Висвітлено основні функції і роль членів досліджуваного ряду у текстах автора. Відзначено, що тактильні прикметники входять до складу синонімічних рядів як із прямими, так і з переносними та контекстуальними значеннями.

Ключові слова: синонімія, повні та часткові синоніми, синонімічний ряд, домінанта ряду.

Найбільш уживаним лінгвостилістичним засобом творення експресивності, стильової вишуканості тексту є синонімія. Саме її зображально-виражальними можливостями для досягнення образності, насиченості, високохудожності та для більшої виразності своєї поезії активно послуговується римський поет-неотерик, який жив у I ст. н. е., Гай Валерій Катулл. Невипадково, що саме тактильні прикметники цього автора стали предметом нашого дослідження, бо вони послужили матеріалом для утворення синонімів, які передають найтонші відтінки відчуттів та переживань людини у поезії Катулла. Метою нашого дослідження є лексична синонімія тактильних прикметників у поетичних творах Катулла. Хоча питання синонімії було предметом зацікавлення вчених впродовж віків, однак синонімія тактильних прикметників взагалі, і у поетичних творах Катулла зокрема, не була ще предметом окремого дослідження науковців, що й зумовило актуальність даної статті.

Ще в античній Греції та Римі займалися дослідженням явища синонімії. Так, грецький філософ Демокріт розглядав відмінні між собою назви, які підходять для одного і того ж предмета [Античные 1996, 37]. Відомо, що проблема вивчення синонімів цікавила софіста Продіка з Кеоса, праці якого не збереглися. Однак Платон повідомляє, що основну увагу софіст приділяв виявленню смислових розбіжностей між словами, близькими за значенням [Lyne, Prot. 350e]. Ритор Гермоген у трактаті "Про ідеї" зауважив, що синоніми можуть містити в собі деякий плеоназм, уточнення, ампліфікацію, ясність, або ж щось на зразок цього [Античные 1996, 217]. Платон же, вивчаючи ідеї імені, говорить про те, що слова різні за звучанням можуть мати спільне значення [Варина 1976, 17–23]. Арістотель у трактаті "Риторика" відмітив, що синоніми корисні для поета, в той час як омоніми для софіста [Античные 1978, 130]. Згідно ж вчення римського оратора Марка Фабія Квінтіліана, слова неоднакові, але подібні за змістом треба називати синонімами, або розчленуваннями. Однак Квінтіліан не погоджується із учнем грецького ритора Аполлодора, Цецилієм із Калакти, який вважав мову багату на синоніми плеоназмом, оскільки і повтор, і будь-яке подвоєння може здаватися плеоназмом [Античные 1996, 283]. Цицерон же вважає, що уживання таких слів підсилює мову та робить її пишнішою [Цицерон 1972, 247–248].

Насамперед треба відзначити, що такі античні вчені як Демокріт, Спевсип, Арістотель, Секст Емпірик, Донат та ін. визначали дефініції синонімів як слів із тотожним значенням, а софісти Продік з Кеоса, Ноній Марцел та Корнелій Фронтон вва-

жали синонімами слова з подібними, але дещо різними значеннями, тоді як античний дослідник Сергій вважав синонімами слова як з тотожною, так і з подібною семантикою.

Погоджуючись із дослідницею синонімії старогрецьких прикметників О.І. Малиновською, робимо висновок, що в античності не було єдиної теорії синонімії зі спільною проблематикою, термінологією, дефініціями. Існувала лише всеосяжна синкретична граматики, яка об'єднувала різні мовознавчі та літературознавчі терміни [Малиновська 2007, 6].

На матеріалі досліджуваних праць бачимо, що серед сучасних науковців існують різні підходи до вивчення синонімів. Найбільш повний їх опис зустрічаємо у мовознавця Л.А. Новікова, який зазначає, що при першому підході синоніми розглядаються з точки зору їх смислового змісту як слова тотожні та близькі за значенням; при другому підході (здебільшого опирається на логічні дефініції) синонімія слів розглядається з точки зору їх взаємозамінності в одному і тому ж контексті без зміни смислу цілого (однак із можливими стилістичними відмінностями); при третьому підході синоніми розглядаються як семантично тотожні (подібні) слова із різною стилістичною характеристикою; а четвертий підхід вивчає контекстуальні дескрипції (позначення), які співвідносяться із одним і тим же денотатом у межах визначеного тексту [Новиков 1982, 222–223].

У когнітивному ж аспекті синонімію розглядають як ментально-мовну категорію, яка реалізує пізнавальну діяльність людини, у рамках якої, на основі гіпостазованої ознаки, об'єднуються значення різних за формальним визначенням слів [Шумилова 2009, 148].

За ступенем синонімічності і здатності взаємозаміщуватися синоніми об'єднують у такі дві групи як: абсолютні, або повні та часткові. Останні ж, відповідно до виконуваних функцій, поділяють на ідеографічні, або семантичні, стилістичні і змішані, тобто семантико-стилістичні [Кочерган 2008, 202–203].

Незалежно від виду синоніми утворюють певну мікросистему – синонімічний ряд або синонімічне гніздо [Полюга 1960, 334], яке базується, як зазначає науковець Т. Миколенко, на загальному сегменті значення елементів, що є інтегральною семантичною ознакою цього ряду [Миколенко 2009, 90]. Крім того, у синонімічному ряді можна виділити його домінанту, тобто одне слово найбільш уживане, семантично найбільш просте, стилістично нейтральне і синтагматично найменш фіксоване.

Виходячи з того, що багато прикметників на позначення тактильних відчуттів у поезії Катутла об'єднані спільним значенням, можемо розглядати їх як потенційні синоніми. Дослідження творів римського поета показало, що синоніми зустрічаються у шести мікрополях прикметників дотику: мікрополі "фактури" (19 синонімів), "вологості" (6), "гостроти" (3), "термічності" (15), "міцності" (8) і "ваги" (4). Видно, що найбільша кількість синонімів представлена у мікрополях прикметників на позначення "фактури" та "термічності". Кількісну перевагу синонімів мікрополя "фактури" можна пояснити тим, що згадані вище ад'єктиви передають не тільки тактильні відчуття, але й зорові, адже ніжність листя, жорсткість землі, гладкість дівочої руки, тонкість нитки ми відчуваємо не лише доторкнувшись до неї, але й

глянувши на неї. Не менш важливими у повсякденному житті людини є прикметники дотику, які Катулл вживає на позначення термічності предметів та явищ, адже вони вказують на ознаки, без відчуття яких людина не може існувати.

Дослідивши синонімічні ряди тактильних прикметників, у мікрополі "фактури" ми виявили 5 синонімічних рядів, до яких входять прикметники з семою "гладкий" (*rasilis, teres, glaber, derectus, expolitus ma tritus*), "жорсткий" (*scaber, squalidus, horridus*), "м'який" (*mollis, mitis, tener i laneus*), "тонкий" (*tenuis, subtilis, a також levis*) і "ніжний" (*tener, mollis, levis, delicatus, dulcis, tenellulus, mollicellus ma molliculus*). Видно, що найбагатшим у кількісному відношенні виявляється ряд зі значенням "ніжний", який представлений 8 ад'єктивами. Оскільки значення "ніжний" є первинним значенням тактильного прикметника *tener* [Thesaurus 1900, 355] і він є найбільш вживаним у Катулла, то домінантою синонімічного ряду зі значенням "ніжний" можна вважати цей ад'єктив. Так, у поезії "До Руфа" читаємо:

NOLI admirari, quare tibi femina nulla,
Rufe, uelit *tenerum* supposuisse *femur*... [LXIX, 2]
НЕ дивуйся Руфе, що жодна жінка
не хоче біля тебе притулити *ніжне бедро*...

У весільній же пісні, яка мовою древніх називалася "Епіталамій", юнаки, що супроводжували наречену, промовляли:

Vt uidua in nudo uitis quae nascitur aruo,
... *tenerum* prono deflectens pondere *corpus*
iam iam contingit summum radice flagellum; [LXII, 49–52]
[лоза] яка народжується на пустинному полі, наче вдова,
... зігнувши *ніжне тіло* під тягарем,
от-от коренем сягає найвищого стебла;

Проаналізовані прикметники, як показало дослідження, можуть вступати у парадигматичні відношення з іменниками різних ТГ та виступати синонімами не тільки одного, але й двох синонімічних рядів. Так бачимо, що ад'єктиви *tener* і *mollis* є членами синонімічних рядів прикметників на позначення "ніжних" та "м'яких" відчуттів, що спостерігається у таких прикладах з поезії Катулла:

Ante pedes autem candentis *mollia* lanae
*ueller*a uirgati custodibant calathisci. [LXIV, 318–319]
Перед ногами ж *м'які мотки* шерсті
охороняли кошики сплетені з гілок.

та

Penios ... tulit radicitus altas fagos ... haec ...locauit,
uestibulum ut *mollis* uelatum *fronde* uireret. [LXIV, 288–293]
Пеней ... приніс високі буки із коренем, поставив їх,
щоб обплетений вхід зеленів *ніжним листям*.

Подібне спостерігаємо й у інших синонімічних рядах досліджуваних мікрополів. Наприклад, прикметник *levis* є синонімом ряду прикметників із семою "ніжний", "тонкий" (див. вище) та "легкий" (*levis, lenis, facilis, clemens*), тактильна лексема *acer* входить до складу синонімічних рядів зі значенням "гострий" (*acer, acutus,*

anceps) та "гарячий" (*acer, ardens, exustus*), а синонім *horridus* виступає компонентом ряду "холодний" (*frigidus, frigidulus, frigerans, algidus, gelidus, horridus*) та "жорсткий" (див. вище). Таке явище мовознавець М.П. Кочерган пояснює тим, що слово вступає у синонімічні відношення не в цілому, а окремим значенням, окремим ЛСВ [Кочерган 2008, 203]. В одному з віршів закохана Акма звертається до Септімія такими словами:

mea uita Septimille, ... multo mihi maior *acriorque ignis* mollibus ardet in medullis. [XLV, 13–16]
 Так життя моє, Септімію, у моїй ніжній душі
 палає набагато *гарячіший вогонь*.

А про горобця коханої дівчини Катулл розповідає:

PASSER, ...cui primum digitum dare appetenti
 et *acris* solet incitare *morsus*... [II, 1–4]
 горобець, ... якому прагне перш за все давати палець
 і який має звичку викликати *гостре покусання*

Спостереження засвідчують, що ступінь синонімічності ад'єктивів *tener, levis i mollis* дуже високий, оскільки вони мають спільні позиції, у яких можуть нейтралізуватися їх семантичні відмінності. Так, у досліджуваних поетичних творах виявлено спільну сполучуваність з іменниками тематичної групи "Частини тіла людини", а саме: рука, нога, бедро, груди та пальці. Катулл в одній із поезій пише таке:

adueniet fausto cum sidere coniunx,
leuia substernens robusto *bracchia* collo. [LXIV, 331–332]
 Скоро прийде із зорею дружина,
 І обійме [твою] міцну шию *ніжними руками*.

Про бажання ж автора щодо маленького хлопчика Торквата читаємо наступне:

Torquatus uolo paruulus
 matris e gremio suae
 porrigens *teneras manus*
 dulce rideat ad patrem... [LXI, 209–212]
 Хочу, щоб маленький Торкват,
 простягнувши *ніжні руки* від лона своєї матері,
 солодко посміхнувся до батька...

А про красу чарівної Лаодамії Катулл пише:

quo mea se *molli* candida diua *pede*
 intulit et trito fulgentem in limine plantam ... constituit. [LXVIII, 70–72]
 потім моя ясна богиня ввійшла своєю *ніжною ногою*
 і поставила... блискучу підошву на гладкий поріг.

Важливо зазначити, що Катулл, вживаючи наведені вище синонімічні прикметники, прагнув якомога краще передати читачеві особисте ставлення до зображуваних осіб, а також виявити неповторну красу та ніжність жінки, яка викликала захоплення у поетичних героїв та самого автора. Це можна побачити у таких прикладах:

idem me ille Conon ... uidit... quam ...*leuia* protendens *brachia*; [LXVI, 7–10]
 той же Конон побачив мене, ... яка простягнула вперед *ніжні руки*;

i

non tuus ... uir a tuis *teneris* uolet
secubare *papillis*... [LXI, 100–101]

твій чоловік... не захоче лежати [далеко] від твоїх *ніжних грудей*...

Аналіз поезії Катулла показав, що функція заміщення характерна також таким синонімам як *derectus* [XXII] і *expolitus* [CVI] (гладкий), які поет вживає на позначення рівної поверхні книжок, *robustus* [LXIV] і *torosus* [LXIII] (міцний), як означення міцності чоловічої шиї, *tenax* і *gravis* [XVII] (в'язкий), для позначення в'язкості болота, *tenuis* і *levis* [LXIV] (тонкий), для передачі тонкості нитки, та *clemens* [LXIV] і *lenis* [LXIV, LXVIII] (легкий) на позначення легкості вітру. Дослідження синонімії показало, що синонімам поетичної творчості Катулла характерна спільна сполучуваність найчастіше із предметами побуту, позначеннями їжі, частин тіла людей та явищ природи.

Вживання синонімів автором у загальнолітературній лексиці, як слушно зауважує дослідниця синонімії у термінології дизайну Я. Мар'яно, сприяє виявленню у значеннях додаткових смислів, дає можливість уникнути одноманітності висловлювань та підсилює оцінну інтонацію [Мар'яно 2008, 145].

На основі проведеного аналізу, можна зробити висновок, що тактильні прикметники-синоніми переважно реалізують у поезії Катулла функцію оцінки. Розглядаючи синоніми у стилістичному плані, бачимо, що вони найчастіше наділені позитивною оцінкою, рідше негативною. Як показало дослідження, знак плюс характерний усім прикметникам синонімічної парадигми зі значенням "гладкий" (*teres, rasilis, glaber, derectus, expolitus, tritus*), "ніжний" (*tener, mollis, levis, lentus, tenellus, delicatus, dulcis, molliculus, mollicellus*), "легкий" (*levis, lenis, clemens*), "теплий" (*egelidus, tepidus*), "тонкий" (*tenuis, subtilis, levis*), "міцний" (*robustus, torosus, lentus*) та "сухий" (*aridus, aridulus, siccus*). Таке настановляє вчинити Катулл у шістдесят першій весільній епіграмі:

mitte *brachiolum teres*, ... puellulae:
iam cubile adeat uiri. [LXI, 177–179]
відпусти *гладеньку руку* дівчинки
щойно вона підійде до ложа мужа.

Негативної ж оцінки Катулл надає прикметникам-синонімам *scaber, squalidus, horridus* (синонімічний ряд з семою "жорсткий"), *udus* та *uvidulus* ("вологий"), *algidus, horridus, frigidulus, gelidus* ("холодний"), *acer, acutus, anceps* ("гострий"), а також *ardens* та *exustus* ("гарячий"), що бачимо у такому прикладі:

ego ... *algida* ... *niue* amicta loca colam? [LXIII, 70]

Чи я буду жити у місцях ... покритих *холодним снігом*?

Аналіз поезії римського поета-неотерика Катулла показав, що прикметник досліджуваного синонімічного ряду *mollicellus* має специфічний відтінок. Поет не вживає звичну йому лексему *mollis*, а вводить у текст цілком нове слово *mollicellus* (дуже ніжний), яке є демінутивом до *mollis*. Таким чином Катулл робить спробу викликати жаль у злодійкуватого та розніженого Талла до його рук, які він погрожує побити за умови, якщо той не поверне вкрадені речі. Про це Катулл пише такими словами:

CINAEDE Thalle, ... quae nunc tuis ab unguibus reglutina et remitte,
 ne laneum latusculum *manusque mollicellas*
 inusta turpiter tibi flagella conscribillent. [XXV, 9–11]
 Безсоромний Талле, ... зараз випусти їх із твоїх нігтів і поверни
 щоб палаючі кнутики не розписали
 [твій] ніжний як пух бочок і *дуже ніжні руки*.

Вживання поетом форм демінутивів можна пояснити тим, що вони були поширеним явищем у латинській мові, підтвердженням чого є їх використання у розмовній мові, на що вказують комедії Плавта та роман Петронія "Сатирикон", які є яскравим прикладом розмовно-побутової латинської мови [Сенив 1972, 8].

У нашому випадку синонім *mollicellus* можна назвати індивідуально-авторським, використання якого, як зазначає науковець С.М. Мельник, ґрунтується на прагненні поета до "мовної віртуозності та орнаментальності" [Мельник 2009, 110].

Лінгвіст Р.О. Домбровський зробив слушне зауваження щодо словотвору досліджуваного демінутива, говорячи, що у прикметнику Катутлла *mollicellus* зустрічається суфікс *-cellu*, характерний лише латинській мові пізнього періоду, який виділився у зв'язку із існуванням таких форм як *mollis-culus*, *molli-ficus*, *molli-mentum* [Домбровський 1982, 16].

Крім індивідуально-авторського синоніма *mollicellus* Катутлл також вживає прикметник *molliculus*, демінутив до *mollis*. На відміну від попереднього ад'єктива, його можна назвати частковим синонімом, оскільки він у поезії досліджуваного письменника набув нового семантичного відтінку "дуже ніжний за звучанням", причиною чого, як слушно зауважила дослідниця лексичних синонімів латинських авторів доби імперії Л.В. Мисловська, слід вважати метафоричний перенос значення [Мисловська 1994, 8]. Наведемо наступний приклад:

... Ego uos ..., Aureli pathice et cinaede Furi,
 qui me ex *uersiculis* meis putastis,
 quod sunt *molliculi*, parum pudicum. [XVI, 1–4]
 Я ж вас..., розпуснику Аврелій і непристойний Фурій,
 Які мене вважаєте трохи безсоромним,
 із-за моїх *віршиків*, що є *дуже ніжними*.

Важливо зауважити, що у досліджуваних поетичних творах автора, крім синонімів із переносним значенням, виявлено також прикметники, які згідно з концепцією лінгвіста Н. Пашковської, слід називати контекстуальними [Пашковська 2009, 65], або оказіональними [Чередниченко 1962, 115]. Контекстуальні значення у мові художньої літератури, як зазначив дослідник значення слова Р.А. Будагов, за звичай не співпадають зі звичним осмисленням цього ж слова у незалежному неконтекстному положенні, оскільки обростають додатковими смисловими відтінками, які виникають у письменника у процесі сприйняття дійсності та художнього відбору фактів та явищ [Будагов 1947, 10]. Яскравим підтвердженням цього є тактильний ад'єктив *spinusus* – колючий (мікрополе "гостроти"), якому автор, у синтагмі з абстрактним іменником "турботи", надав оказіонального дотикового значення "пекучий" (мікрополе "термічності"), що видно з такого прикладу:

... *spinosas* Erycina serens in pectore *curas*; [LXIV, 72]
 ... Еріцина сіяла у серці *некучі турботи*;

Незвичного стилістичного забарвлення набуває у поетичних текстах Катулла ад'єктив *ardens* синонімічного ряду "гарячий", оскільки реалізує у досліджуваних текстах значення "закипаючий". Виходячи з того, що досліджуваний синонім відповідно до загального характеру поезії виражає більш високий ступінь вираження такої ознаки як "гарячий", можна зробити висновок, що він виконує функцію стилістичної організації тексту, яка полягає, як зазначає науковець Л.А. Новіков, у стилістичній узгодженості синоніма із загальним характером тексту [Новіков 1982, 239]. Такими словами Катулл описує засмучену Аріадну, яку покинув коханий Тесей:

saepe illam perhibent *ardenti corde* furentem
 clarisonas imo fudisse e pectore uoces. [LXIV, 124–125]
 розповідають, що вона часто лютувала *закипаючим серцем*
 і з глибини душі видавала звучні звуки.

Крім того, конотативне синонімічне значення отримав прикметник *gravis* – важкий, який поет вживає у незвичному для нього контексті на позначення в'язкості болота:

...et supinum animum in *gravi* derelinquere *caeno*; [XVII, 25]
 ...і вивернену душу залишив у *в'язкому болоті*;

Доказом високої поетичної майстерності автора є також синонім *tenellulus*, який Катулл вживає на позначення козеняти, з яким у свою чергу порівнює ніжність чарівної нареченої. Поет, уникаючи повторів, не вживає звичний синонім *tener*, або ж демінутив до нього *tenellus*, який зустрічається у його попередників, а намагаючись створити образ потужніший від того, який існує, вводить свій індивідуальний демінутив до нього. Вживання письменником синоніма-демінутива у порівняльній конструкції можна пояснити бажанням порівняти довершеність одного предмета з іншим у відношенні якості, яка характерна їм обом. Наприклад:

cui cum sit uiridissimo nupta flore puella
 et puella *tenellulo* delicatior *haedo*; [XVII, 15]
 хоча у нього була дружиною дівчина у розквіті літ
 і дівчина ніжніша за *дуже ніжне козеня*...

Важливо звернути увагу на те, що крім тактильної лексеми *tenellulus*, зустрічається також прикметник-синонім ЛСП "зору" *delicatus*, який у наведеному вище контексті актуалізує переносне значення "ніжний". Очевидно, що автор вживає два синоніми в одному контексті з метою не лише уточнити та чітко показати ступінь прояву описуваної ознаки, але й надати їй більшої експресивної виразності.

Зважаючи на це, можна зробити висновок, що досліджувані прикметники у поетичних творах Катулла, хоча й різняться відтінками, однак залишаються синонімами, на що й вказує науковець Л. Бублик підкреслюючи, що синонімами є слова як з тотожною, так і з максимально наближеною предметно-поняттєвою віднесеністю [Бублик 2009, 91].

Відомо, що вживання похідних лексем зі значенням зменшеності – це характерна ознака письменників, зокрема поетів-неотериків, про що говорить британський

науковець Р. Лайн [Lyne 2004, 26]. Катулл не є винятком. Так, демінутиви до прикметника *mollis mollicellus* та *molliculus*, а також *tenellulus*, демінутив до *tenellus*, є компонентами синонімічного ряду прикметників зі значенням "ніжний" (мікрополе "фактури"); *uvidulus*, демінутив до *uvidus*, є синонімом ряду прикметників зі значенням "вологий" (мікрополе "вологості"); *aridulus*, демінутив до *aridus*, входить до складу ряду синонімів зі значенням "сухий" (мікрополе "вологості") та *frigidulus*, демінутив до *frigidus*, є синонімічним прикметником зі значенням "холодний" (мікрополе "термічності"). Усі перераховані вище демінутиви є індивідуально-авторськими синонімами поета, оскільки Катулл, як зауважив відомий дослідник античності М.Л. Гаспаров [Гаспаров 2000, 66], улюбленець читачів нового часу, який заслуговує на таке звання більше ніж будь-який інший античний лірик, намагався підібрати найгарніші і найточніші слова для змалювання описуваних ним предметів та явищ. У віршах Катулла читаємо:

laneaque *aridulis* haerebant morsa *labellis*; [LXIV, 316]
шерстяні куски прилипли до *сухеньких губок*;

Ми примикаємо до висновку дослідника семантико-стилістичних функцій демінутивів раннього періоду латинської мови М.Г. Сеніва про те, що створення нової лексичної одиниці, формально адекватне тим, які уже існують у мові. Однак, для того щоб стати вживаною, вона повинна до певної міри, співпадати із загальними навиками даного колективу, який повинен її сприйняти і ввести у використання [Сенів 1972, 10].

Варто зауважити, що зменшувальні суфікси у наведених синонімах-демінутивах, незалежно чи вони першого чи другого ступеня творення, мають не ослаблене значення, а навпаки, значення посиленої якості.

Звідси випливає, що багатство синоніміки у художніх творах Катулла виявляється не тільки в кількісному складі синонімічних рядів, у їх розгалуженні, але й багатоплановості семантико-стилістичних відтінків синоніма, в акцентуванні нових виражальних можливостей загальноживаних ад'єктивів.

Секрет успішності поезії Катулла серед читачів як давнини так і сучасності, беззаперечно, полягає у надзвичайній щирості почуттів автора, оскільки він намагався якнайточніше передати на папері найінтимніші відчуття, які охоплювали його. Про це говорить грецький дослідник поезії Катулла Л. Тромарас, який назвав свою збірку "Катулл – поет для всіх епох", зауваживши, що мова поета як сповнена іронії та сарказму, так і водночас по-людськи ніжна та солодка, яка має силу нас переконати, оскільки постійно є відвертою та говорить про почуття зі щирістю малої дитини [Тромарас 1980, 36–39]. Аналіз тактильних прикметників у поезії Катулла показав, що він, як справжній знавець свого мистецтва, вправно вживає синонімічні ад'єктиви, що сприяє виявленню у значеннях додаткових смислів та дає можливість уникнути одноманітності висловлювань. Однак, і цього інколи видається недостатньо Катуллу для передачі забарвлення відтворюваного образу, тому письменник майстерно поповнює ряди синонімів латинської мови своїми, індивідуально-авторськими прикметниками дотику, в основі яких лежить зменшувальний суфікс. Синонімічні ряди Катулла багаті та різноманітні, оскільки до їх складу входять як синоніми із дуже високим ступенем синонімії так і часткові та оказіональні, що повністю залежать від контексту.

В статье проанализирована лексическая синонимия тактильных прилагательных в текстах римского поэта Катулла. Установлено, что самым большим синонимическим рядом тактильных прилагательных является ряд со значением "нежный". Рассмотрены основные функции и роль компонентов исследуемого ряда в текстах автора. Отмечается, что тактильные прилагательные входят в синонимические ряды как с прямыми, так и с переносными и контекстуальными значениями.

Ключевые слова: синонимия, полные и частичные синонимы, синонимический ряд, доминанта ряда.

The article focuses on the research of the lexical synonymy of the touch-related adjectives in the texts of the Roman poet Catullus. In the course of the research the biggest synonymic row of the studied adjectives with meaning 'tender' and the main functions and role of its components in the author's texts were revealed. The touch-related adjectives with denotative and connotative meaning as the components of the synonymic row were also investigated.

Key words: synonymy, full and near-synonyms, synonym rings, the dominant of the synonym row.

Література:

1. Античные риторика: [общая редакц. А.А. Тахо-Годи]. – М.: изд-во Московского университета, 1978. – 352с.
2. Античные теории языка и стиля : [антология текстов / общая редакц.: О. Фрейнберг]. – СПб.: Алетей, 1996. – 368 с.
3. Бублик О.В. Функції синонімів у творах Григора Тютюнника // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 8 "Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)". – 2009. – Вип. 2. – С. 89–94.
4. Будагов Р.А. Слово и его значение / Будагов Р.А. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1947. – 65 с.
5. Варина В.Г. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 17–23.
6. Гаспаров М.Л. Об античной поэзии. Поэты. Поэтика. Риторика / Гаспаров М.Л. – СПб.: Азбука, 2000. – 478 с.
7. Домбровский Р.О. Суффиксы субъективной оценки в поздней латыни : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.673 "Классические языки" / Р.О. Домбровский. – Тбилиси, 1982. – 25с.
8. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / Кочерган М.П. – К: Академія, 2008. – 367 с.
9. Малиновська О.І. Синонімія старогрецьких прикметників зі значенням "нешасний" у трагедіях Есхіла, Софокла та Евріпіда : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоевропейські мови" / О.І. Малиновська. – Л., 2007. – 20 с.
10. Мар'янюк Я. Синонімія в українській термінології / Я. Мар'янюк // Новітня філологія. – 2008. – № 9 (29). – С. 145–149.
11. Мельник С.М. Стилістичні функції синонімів у романах Юрія Андруховича // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 8 "Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)". – 2009. – Вип. 2. – С. 109–114.
12. Миколенко Т. Синонімічні відношення сленг-лексики / Т. Миколенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія "Лінгвістика". – 2009. – Вип. 9. – С. 89–92.
13. Мисловська Л.В. Лексичні синоніми в листах Марка Тулія Ціцерона, Луція Аннея Сенеки, Плінія Молодшого (на основі прикметників): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоевропейські мови" / Л.В. Мисловська. – Л., 1994. – 21 с.
14. Новиков Л.А. Семантика русского языка / Новиков Л.А. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
15. Пащковська Н.Ф. Ідіолект і лексична синонімія (за творами Є. Гуцала) // Культура слова. – 2009. – Вип. 71. – С. 63–66.
16. Полюга Л. Прикметникова синоніміка у поетичних творах І. Франка / Л. Полюга // Іван Франко. Статті і матеріали. – 1960. – С. 333–350.

-
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – К.: Полтава. Довкілля, 2006. – 716 с.
 18. Сенив М.Г. Семантико-стилистические функции деминутивных образований в латинском языке раннего периода: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.673 "Классические языки" / М.Г. Сенив. – К., 1972. – 28 с.
 19. Туровер Г.Я. Имена существительные и прилагательные с уменьшительными суффиксами в староиспанском языке (Происхождение, развитие и употребление): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Г.Я. Туровер. – М., 1956. – 15 с.
 20. Цицерон М.Т. Три трактата об ораторском искусстве / Цицерон М.Т. – М.: Наука, 1972. – 471 с.
 21. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики української мови / Чередниченко І.Г. – К.: Радянська школа, 1962. – 495 с.
 22. Шумилова А.А. Лексическая синонимия: традиционное и когнитивное видение проблемы / А.А. Шумилова // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2009. – № 22. – Вып. 33. – С. 144–148.
 23. Catullus G.V. Carmina / Catullus C.V. – Available from : <http://www.thelatinlibrary.com/catullus.shtml>.
 24. Lyne R.O.A.M. Ciris a poem attributed to Vergil / R.O.A.M. Lyne. – Cambridge: Cambridge university press, 2004. – 332 p.
 25. Platonis opera / Ed. J. Burnet. – Oxonii, 1899–1907. Vol. I–V.
 26. Thesaurus linguae Latinae. – Leipzig: Edit. ab Academiis societatisque diversarum nationum electi, 1900.
 27. Τρομαράς Α.Μ. Κατούλλος ένας ποιητής για όλες τις εποχές / Τρομαράς Α.Μ. – Θεσσαλονίκη, 1980. – 300 σ.

ІДЕНТИФІКАТОРИ ВНУТРІШНЬОГО МОНОЛОГУ У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ РОМАНІ

Щербата Мар'яна Василівна
асп.

Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті розглядаються прямі та опосередковані мовні засоби ідентифікації внутрішнього монологу у формі прямої мови у давньогрецькому романі. Як прямі кваліфікуються дієслова і вирази мисленнєвої семантики та вказівка на автокомунікацію, як непрямі – вказівка на усамітнення.

Ключові слова: внутрішній монолог, прямі та опосередковані ідентифікатори, дієслова та вирази мисленнєвої семантики, фінітна форма, нефінітна форма, вказівка на автокомунікацію, вказівка на усамітнення.

Актуальність дослідження зумовлено тим, що питання мови та мислення належить до так званих "вічних" проблем лінгвістики [Алефиренко 2005, 123], як і його багатоаспектність та складність. Воно має першорядне значення для визначення сутності мови, для теорії пізнання і психології. Саме до проблем психолінгвістики відносяться питання внутрішнього мовлення, яке лежить у площині мислення і, на думку О.О. Леонтьєва, може розглядатися як одна з форм його реалізації [ЛЭС 1990, 85].

Внутрішній монолог (далі – ВМ) як художнє відображення внутрішнього мовлення [Ярмоленко 2006, 309] є структурним комплексом, що складається з конструкції вводу та прямої мови. Конструкцію вводу представляє речення ремарки, яке повинно містити специфічні мовні засоби, що служать для ідентифікації ВМ, які ми будемо називати ідентифікаторами або маркерами ВМ. Дослідники, які вивчають проблематику внутрішнього монологу – Г.М. Чумаков [Чумаков 1975, 117], В.Г. Фещенко [Фещенко 1978, 13] та інші, не вживають подібну термінологію, але звертають увагу лише на таку ознаку внутрішнього мовлення як наявність дієслова мислення у ремарці.

Внутрішній монолог займає вагомe місце у тематичній структурі давньогрецького роману, зокрема у розкритті образів героїв, їхнього внутрішнього світу і, особливо, їхніх переживань. Хоча наративну техніку романів аналізують у своїх роботах R. Hunter [Hunter 2004], T. Hägg [Hägg 2004], N. Holzberg [Holzberg 1996], Gr. Anderson [Anderson 1996], J. O'Sullivan [O'Sullivan 1995], I.I. Толстой [Толстой 1959], Є.А. Беркова [Беркова 1969], I.П. Стрельникова [Стрельникова 1969], Н.П. Зембатова [Зембатова 1969], Т.І. Кузнецова [Кузнецова 1969], I.C. Макар [Макар 2009] та інші, проблема ідентифікації ВМ, критеріїв його розпізнавання залишається поза увагою дослідників. В той час як буває дуже важко встановити, чи має місце беззвучне мовлення про себе, чи все ж процес внутрішнього мовлення супроводжується прихованою артикуляцією, чи взагалі не йдеться про ВМ. Відповідно до цього, **метою** дослідження є з'ясувати типологію ідентифікаторів ВМ та способи їх вираження у давньогрецькому романі.

Об'єктом дослідження виступають прямі та непрямі ідентифікатори ВМ в романах Лонга "Дафніс і Хлоя", Ахілла Татія "Левкіпа і Клітофон", Ксенофонта Ефеського "Ефеські історії, або Роман про Габрокома й Анфію", Харітона "Херей та Калліроя" та Геліодора "Ефіопіка".

Предметом дослідження є мовні засоби, якими виражаються ідентифікатори ВМ в аналізованих романах, їхні лексико-семантичні та формально-граматичні особливості.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняному мовознавстві здійснюється типологічне дослідження маркерів ВМ у текстах давньогрецького роману.

Як було зазначено вище, ідентифікаторами ВМ перш за все виступають дієслова та вирази з семантикою мислення. Оскільки ВМ за своєю природою є зверненням до себе, то особливий інтерес становить наявність при цих виразах вказівки на автокомунікацію, тобто їхнє лексичне оточення. При вивченні ідентифікаторів вважаємо за доцільне виокремлювати прямі, які безпосередньо вказують на факт ВМ, та непрямі, які є опосередкованими маркерами ВМ. До прямих відносимо самостійні дієслова та вирази ментальної діяльності, а також вказівку на автокомунікацію. Дієслова класифікуємо за фінітною (особовою) та нефінітною (неособовою) формами.

Розглянемо спочатку дієслова мислення та вирази ментальної семантики як головний прямий (безпосередній) ідентифікатор ВМ. Дієслово мислення у фінітній формі може вживатися самостійно, без вказівки на адресат: **Ἔδοξεν** οὕτως [Char., 3,2] – *Так він подумав*. Але у більшості випадків таке дієслово супроводжує вказівка на адресат за моделлю "прийменник *πρὸς/κατά* + зворотний займенник":

1. **ἐνενοεί δὲ πρὸς ἑαυτὸν** πολλάκις [Xen., 2.10.3] – *він же часто думав про себе*. Ремаркове речення містить дієслово мислення *ἐνενοεί* та вказівку на адресат *πρὸς ἑαυτὸν*.

2. **Τοιαῦτα μὲν πρὸς αὐτὸν ἐφρόντιζε** καὶ ὠνειροπόλει μέχρι τῆς ἄλω [Long., 3.32] – *Таке він про себе думав і мріяв по дорозі до току*. У цьому прикладі вжито дієслово мислення *ἐφρόντιζε* та вказівку на адресат *πρὸς αὐτὸν*.

3. **Ὁ δὲ Δρύας ἐφρόντιζε** βαδίζων **καθ' αὐτὸν** [Long., 3,32] – *Дріас, йдучи, розмірковував про себе*. Речення вводу містить вказівку на адресат *καθ' αὐτὸν*. Серед прямих маркерів фіксуємо і дієслово мислення *ἐφρόντιζε*.

4. **καὶ πολλὰ πρὸς ἑαυτὸν ἐλογίζετο** [Xen., 5.9.5] – *і він багато сам з собою роздумував*. Речення ремарки містить вказівку на адресат *πρὸς ἑαυτὸν* та дієслово мислення *ἐλογίζετο*.

Вирази ментальної семантики мають різноманітну будову. Це може бути атрибутивна синтагма в давальному відмінку множини (*dativus causae*) із іменником ментальної семантики *λογισμοῖς* з означенням, вираженим вказівним займенником *τοιοῦτοις*, який вживається перед переліком або розкриттям змісту того, про що йтиме мова далі, замінюючи дієслово *λογίζομαι*: **καὶ τότε οὖν ἐπέστησε τοιοῦτοις λογισμοῖς** [Char., 3.2] – *і тоді він зупинився через такі роздуми*. Крім цього, зустрічаємо дієслівні вирази ментальної семантики *ἐν τούτοις ἦν τοῖς λογισμοῖς*, а також еліптований (з пропуском іменника *τοῖς λογισμοῖς*) – *ἐν τούτοις ἦν* замість дієслова *λογίζομαι*: **Ὁ μὲν οὖν ἐν τούτοις ἦν** [Xen., 2.10.3] – *Габроком був у таких роздумах*. Дієслово *λογίζομαι* замінюють вирази *ἐλάμβανε λογισμούς* та *ἐπὶ τούτοις τοῖς λογισμοῖς*, а вираз *ἐννοίαν ἔχειν* заміняє дієслово мислення *ἐννοέω*. Наприклад: **ἐπὶ τούτοις τοῖς**

λογισμοῖς οἷον εἰκὸς καὶ ὄνειράτα ἐώρων ἐρωτικά [Long, 2.10] – *після таких роздумів, як звичайно, вони бачили любовні сни.*

BM можуть вводити і дієслова мислення у нефінітній формі (λογισάμενος, ἐννοοῦσαν, διανοηθεῖς, λογιζομένης, βουλευομένου) без додаткових маркерів:

а) у вигляді обставинних дієприкметників (participium coniunctum):

1. ταῦτα **λογισάμενος** ἴππου μὲν ἐπέβη [Char., 5,2] – *таке подумавши, він від'їхав на коні.*

2. ταῦτα **ἐννοοῦσαν** ὁ Λάμπις ἤρπασεν αὐτήν [Long, 4,28] – *її, коли вона думала про таке, схопив Лямпіс.*

3. **Τοιαῦτα** δὴ τινα **διανοηθεῖς** καὶ σιωπῆ τὰ θηραθέντα συλλαβὼν ὥρμητο ἀπιέναι [Long, 3.6] – *Подумавши про таке і мовчки зібравши впольоване, він вирішив піти.*

б) у складі конструкції Genetivus Absolutus:

1. ταῦτα ἔτι **λογιζομένης αὐτῆς** προύβαλε τὴν κεφαλὴν ὁ ληστής [Char., 1.9] – *в той час, коли вона так думала, просунув голову грабіжник.*

2. ἔτι ταῦτα **βουλευομένου** καὶ παρασκευαζομένου πρὸς ἀπόστασιν ἦκέ τις ἀγγέλλων ὡς Διονύσιος ἐξώρμηκε Μιλήτου. [Char., 4,7] – *В той час, як він так розмірковував і готувався у подорож до столиці, прибув хтось, повідомляючи, що Діонісію вже виїхав з Мілета.*

Зазвичай автокомунікація відбувається тоді, коли герої залишаються на самоті. Тому до непрямих маркерів внутрішнього монологу ми відносимо вирази, які опосередковано вказують на усамітнення (при цьому в одному реченні зустрічаються різні комбінації прямих та непрямих маркерів BM). В першу чергу це вираз γενομένη δὲ καθ' ἑαυτήν, який складається з обставинного дієприкметника та приїменникового словосполучення зі зворотним займенником, який ми зустрічаємо у поєднанні з прямим маркером ἐλάμβανε λογισμούς: **Γενομένη δὲ καθ' ἑαυτήν** ἐκατέρα τῶν γυναικῶν ἰδίους **ἐλάμβανε λογισμούς** [Char., 2.9] – *Коли обидві жінки залишилися на самоті, кожна з них поринула в свої роздуми.*

Оскільки часто роздуми героя відбуваються вночі через те, що він, охоплений переживаннями, не може спати, ми зараховуємо до непрямих маркерів такі:

1. іменник νύξ лексико-семантичної групи *частина доби* та вирази з ним (τὴν νύκτα – accusativus temporis, δι' ὅλης νυκτὸς – приїменниковий genetivus temporis): ταύτην μὲν οὖν τὴν ἡμέραν καὶ **τὴν νύκτα ἐν τούτοις ἦν τοῖς λογισμοῖς** [Char., 2,11] – *отже цього дня і цієї ночі вона була у таких роздумах; таῦτα **λογιζομένη δι' ὅλης νυκτὸς** ὕπνος ἐπῆλθε πρὸς ὀλίγον [Char. 2,9] – *її, роздумуючій протягом всієї ночі про таке, сон прийшов під ранок.**

2. лексеми, які належать до лексико-семантичного поля *безсоння* – ἀγρυπνέω – *не спати* та ἀγρυπνία – *безсоння*: βασιλεὺς δὲ οὐχ ὁμοίαν, ἀλλ' **ἠγρύπνει δι' ὅλης νυκτὸς ἐννοούμενος καθ' αὐτὸν** [Char., 6,1] – *цар же (очікував) не такого (дня), але він не спав протягом всієї ночі, роздумуючи про себе; πάλιν ἐπῆλθεν οὖν **νύξ ἀγρυπνίαν ἔχουσα καὶ ἔννοϊαν** τῶν γεγενημένων καὶ κατάμεψιν τῶν παραλελειμμένων [Long, 2,9] – *Знову настала ніч без сну і з роздумами про те, що сталося, і доко-рами про пропущене.**

Зустрічаємо і випадок, коли опосередкованим ідентифікатором ВМ зі значенням *усамітнення* виступає майже ціле речення ремарки: Ταῦτα **διαλογιζομένης** ἤκούετο ποδῶν ψόφος καὶ κραυγαὶ γυναικῶν [Char., 5.9] – *В той час, як вона так розмірковувала, почувлись кроки і жіночі голоси*. В цьому прикладі речення ремарки вказує на роздуми, які припиняються через зовнішній чинник – голоси та кроки жінок, а прямий маркер – дієслово мислення *διαλογιζομένης* представлено у вигляді конструкції Genetivus Absolutus з темпоральним значенням.

Здійснений аналіз прямих та непрямих ідентифікаторів ВМ у структурі ремаркових речень дав змогу дійти таких висновків:

1. Прямим маркером внутрішнього монологу у давньогрецькому романі головно виступають дієслова мислення (φροντίζω, εννοέω, διανοέω, λογίζομαι, δοκέω) та вирази із мисленневою семантикою (τοιούτοις λογισμοῖς, ἐν τούτοις ἦν τοῖς λογισμοῖς, ἐπὶ τούτοις τοῖς λογισμοῖς, ἐλάμβανε λογισμούς, ἔχουσα ἔννοιαν). Засвідчено їхнє функціонування в основному у нефінітній (неособовій) формі – 62 %.

2. У 32 % прикладів безпосереднім ідентифікатором ВМ є вказівка на автокомунікацію, виражена прийменниковою конструкцією зі зворотним займенником (καθ' αὐτὸν (ἑαυτήν); πρὸς ἑαυτὸν).

3. Окрім двох видів прямих маркерів ВМ виявлено наявність опосередкованих різноструктурних ідентифікаторів ВМ із значенням *усамітнення*: вираз γενομένη καθ' ἑαυτήν, іменник ЛСГ *частина доби* νύξ та синтаксичні вирази з ним (τὴν νύκτα, δι' ὅλης νυκτός), лексеми ЛСП *безсоння* (ἀγρυπνέω та ἀγρυπνία), фраза ἤκούετο ποδῶν ψόφος καὶ κραυγαὶ γυναικῶν.

4. У більшості прикладів зустрічається тільки один прямий маркер ВМ – дієслово та вирази з мисленневою семантикою (47 %). Крім цього, засвідчено вживання прямих і непрямих маркерів ВМ у різних комбінаціях: один прямий (дієслово мислення) і один непрямий (вказівка на *усамітнення*) – 27 % прикладів, два прямих (дієслово мислення + вказівка на інтроспекцію) – 21 %, два прямих (дієслово мислення + вказівка на адресат) і два непрямих (лексеми ЛСГ *частина доби* та ЛСП *безсоння*) – 5 %.

Дієслова та вирази мисленневої семантики, виступаючи самостійно або переважно (53 %) з вказівкою на автокомунікацію та в деяких випадках на *усамітнення*, утворюють певним чином організовану комплексну систему прямої та непрямой ідентифікації внутрішнього монологу у давньогрецькому романі.

Перспективи дослідження полягають у застосуванні принципів ідентифікації внутрішнього монологу у формі прямої мови, розроблених на матеріалі давньогрецького роману, до інших форм вираження ВМ.

В статье рассматриваются прямые и опосредованные языковые средства идентификации внутреннего монолога в форме прямой речи в древнегреческом романе. Как прямые квалифицируются глаголы и выражения мыслительной деятельности, а также указание на автокоммуникацию, как не прямые – указание на уединение.

Ключевые слова: внутренний монолог, прямые и опосредованные идентификаторы, глаголы и выражения мыслительной деятельности, финитная форма, нефинитная форма, указание на автокоммуникацию, указание на уединение.

In the article direct and indirect identifiers of internal monologue in the text of ancient greek novel are analysed. As direct we qualify verbs and expressions of mental activity and indication on autocommunication, as indirect – indication on solitude.

Key words: internal monologue, direct markers, indirect markers, verbs and expressions of mental activity, finite form of the verb, non-finite form of the verb, indication on autocommunication, indication on solitude.

Література:

1. Hägg, Tomas. Parthenope: selected studies in ancient Greek fiction (1969–2004). Режим доступу: http://books.google.com/books?id=mZJ87gJWec8C&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
2. O'Sullivan, J. Xenophon of Ephesus. His Compositional Technique and the Birth of the Novel. Berlin and New York. 1995, pp. 145–170 (chapter on "Xenophon and Chariton"). Режим доступу: http://books.google.com/books?id=utBdud1MRnoC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
3. Schmeling, Gareth L. The novel in the ancient world. Режим доступу: http://books.google.com/books?id=1498GeN0W3EC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
4. Алефиренко, Н.Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, Наука, 2005. – 416 с.
5. Беркова Е.А. Греческий любовный роман. Харитон. Ксенофонт Эфесский. Ахилл Татий / Е.А. Беркова // Античный роман. – М.: Наука, 1969. – С. 32–74.
6. Беркова Е.А., Стрельникова И.П. Краткий очерк изучения античного романа в зарубежном, русском и советском литературоведении / Е.А. Беркова, И.П. Стрельникова // Античный роман. – М.: Наука, 1969. – С. 7–31.
7. Зембатова Н.П. Роман Гелиодора "Эфиопика" и его место в истории жанра / Н.П. Зембатова // Античный роман. – М.: Наука, 1969. – С. 92–106.
8. Кузнецова Т.И. Состояние изучения греческого романа в современном зарубежном литературоведении / Т.И. Кузнецова // Античный роман. – М.: Наука, 1969. – С. 365–402.
9. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / [Под ред. В.Н. Ярцевой]. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 685 с.
10. Макар І. Жанрові особливості роману Лонга "Дафніс і Хлоя" / І. Макар // Науковий вісник Херсонського державного університету: зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. ІХ. – С. 79–84. – (Лінгвістика).
11. Толстой И.И. Повесть Харитона как особый литературный жанр поздней античности / И.И. Толстой // Харитон. Повесть о любви Херея и Каллирои; [пер. с древнегреческого и комментарии акад. И.И. Толстого]. – Изд-во АН СССР, Москва-Ленинград, 1959. – 200 с.
12. Фещенко В.Г. Несобственно-прямая речь как средство художественной изобразительности (на материале произведений Н.М. Пришвина): Автореф. дисс.... канд. филол. наук / В.Г. Фещенко. – Киев. 1978. – 20 с.
13. Чумаков Г.М. Синтаксис конструкций с чужой речью / Г.М. Чумаков.– К.: Изд. объедин. "Вища школа", 1975. – 220 с.
14. Ярмоленко Г.Г. Анализ художественного прозаического текста как системы типов изложения / Г.Г. Ярмоленко // Ученые записки Тав. нац. у-та. – Сер. "Филология"; Т. 19 (58), № 4. – Симферополь, 2006 – С.308–312.

КОНЦЕПТ ἡ ἔλλαμψις У ДИСКУРСІ ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА

Левко Олександр Вадимович

асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується вербальна репрезентація концепту ἡ ἔλλαμψις "осяяння" у дискурсі Григорія Богослова, аналізуються понятійний та оцінно-експресивний компоненти досліджуваного концепту. Автор звертає увагу на лінгвокультурний діалог між неоплатонізмом та християнством у сфері термінології теозису та осяяння, виявляє подібності та відмінності у вербальній репрезентації та змісті концепту ἡ ἔλλαμψις "осяяння" у дискурсі Григорія Богослова та неоплатоніків.

Ключові слова: давньогрецька мова, концепт, лінгвокультурний діалог, патристика, Григорій Богослов, неоплатонізм, обоження, Божественне осяяння, епідейктичне красномовство.

Тема осяяння людини Божественним Світлом стала однією з ключових у грекомовній патристичній літературі. Неодноразове звертання християнських авторів різних періодів грецької патристики до теми Божественного Світла та наближення людини до Нього через очищення (ἡ κάθαρσις) та осяяння (ἡ ἔλλαμψις) дає підстави говорити про когнітивне значення цих ідей для усього християнського дискурсу. Тема осяяння Божественним Світлом як необхідної умови досягнення людиною обоження (ἡ θέωσις) активно досліджувалася в науковій літературі з початку минулого століття [Попов 1909; Лосский 1992; Lot-Borodine 1970; Moreschini 1973; Meyendorff 1975; Mantzaridis 1984; Nellas 1987; Russell 1988, Egan 1989]. Чимало праць присвячені проблемі впливу філософії Платона та неоплатоніків на розвиток ідеї Божественного осяяння у християнському дискурсі [Danielou 1944; Spidlik 1971; Louth 2007; Бирюков 2007], однак вплив неоплатонічної термінології на вербальну репрезентацію концептів ἡ θέωσις "обоження", ἡ ἔλλαμψις "осяяння" та ἡ κάθαρσις "очищення" у творах грецької патристики залишається поза увагою вчених, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження..

Мета даної статті полягає у з'ясуванні впливу неоплатонічної термінології на мову Григорія Богослова та дослідженні засобів вербальної репрезентації концепту ἡ ἔλλαμψις "осяяння" у дискурсі автора. **Об'єктом дослідження** є лінгвокогнітивний простір дискурсу ранньовізантійської патристики. **Предметом дослідження** є зміст концепту ἡ ἔλλαμψις "осяяння" у дискурсі Григорія Богослова, компоненти даного концепту та засоби його вербальної репрезентації. **Матеріалами дослідження** є епідейктичні промови Григорія Богослова, твори імператора Юліана, неоплатоніків Ямбліха та Плотіна.

За концепцією Григорія Богослова, людина досягає обоження (ἡ θέωσις) через очищення розуму (ἡ κάθαρσις) й осяяння Божественним Світлом (ἡ ἔλλαμψις) [Spidlik 1971, 75-83; Moreschini 1973, 535-549; Алфеев 2001, 362-370]. У промові *In laudem Athanasii* Григорій Богослов говорить про τὸ πρὸς Θεὸν ἀνάγεσθαι ἢ ἐπανάγεσθαι διὰ τῆς συγγενοῦς ἐλλάμψεως "сходження до Бога або повернення до Нього через осяяння" (Orat. 21, 1; SC 270, 110). Плотін убачав обоження в очищенні розуму, осяянні Божественним Світлом і повному ототожненні з Єдиним [Лосев 1980, 379, 447-448]. При цьому особистість повністю втрачає свої індивідуальні

риси, які відрізняли би її від Єдиного. На думку митр. Іларіона Алфеева, Плотін розуміє теозис та містичне споглядання Божественного Світла як екстаз та розчинення в імперсональному Єдиному, а Григорій Богослов як зустріч з персональним Божеством-Трійцею [Алфеев 2001, 364-365]. У творах імператора Юліана теургічне сходження душі пов'язується з її осянням Божественним Світлом, зокрема, автор говорить, що душі, які досягнули теозису (αἱ θεωθεῖσαι ψυχαί), осяні Божественним Світлом (ἐλλάμπει τὸ θεῖον φῶς) (Jul. Imp. Ad Matr. Deor. 18). Як зазначає Д. Бірюков, для дискурсу Юліана властива тема "сходження душ у Божественну сферу до Царя-Сонця за допомогою сонячного проміння та колісниці (ὄχημα) душі" [Бірюков 2007, 58]. Образ колісниці душі (τὸ ὄχημα τῆς ψυχῆς) виникає вперше у творах Платона, зокрема, у діалозі *Phaedrus* (cf. Plat. *Phaedr.* 245b–257a), а потім з певними змінами у значенні активно використовується у творах Ямбліха [Shaw 1995, 223-225; cf. Finamore 1985], вплив якого на світогляд імператора Юліана очевидний [Бірюков 2007, 57-61]. Таким чином, у неоплатонічному дискурсі чітко виражена думка, що обоження людини передбачає її осяння Божественним Світлом, причому сходження душі у сферу Божественного асоціативно пов'язується з образами з семантикою світла. Факти подібного слововживання у християнському та неоплатонічному дискурсі свідчать про лінгвокультурний діалог між християнським та еллінським світосприйняттям.

У ранньохристиянському дискурсі наближення людини до Бога розуміється у поступовому очищенні своєї внутрішньої темряви і осянні Божественним Світлом. У Євангелії від Івана говориться, що Світло прийшло у світ, щоб дати можливість стати дітьми Бога (τέκνα θεοῦ γένεσθαι) людям, які прийняли Його (cf. In. I, 12). Ранньохристиянські тексти завжди говорять про Світло, яке ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει "світить у темряві" (In. I, 5). Досягнути осяння може лише та людина, яка свідомо рухається з темряви у світло. І завжди цій людині протиставляються люди, які ἠγάπησαν τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς "полюбили темряву, а не світло" (In. III, 19). Прикладом людей, які досягнули осяння Божественним Світлом, є герої епідейктичних промов Григорія Богослова.

В епідейктичній промові *In laudem Athanasii* Григорій Богослов, натякаючи на героя твору, зазначає: "Ὅτινι μὲν οὖν ἐξεγένετο, διὰ λόγου καὶ θεωρίας διασχόντι τὴν ὕλην καὶ τὸ σαρκινὸν τοῦτο, εἴτε νέφος χρῆ λέγειν, εἴτε προκάλυμμα, Θεῷ συγγενέσθαι, καὶ τῷ ἀκραφιεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθ' ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει· μάκαρος οὗτος, τῆς τε ἐντεῦθεν ἀναβάσεως, καὶ τῆς ἐκείσε θεώσεως "Кому вдалося за допомогою слова та споглядання перемогти ество плоти, ніби прорвавшись крізь густі хмари, поріднитися з Богом та поєднатися з Чистим Світлом, наскільки це можливо для людської природи, той справді блаженний, бо досягнув переселення звідси на небо й обоження" (Orat. 21, 2; SC 270, 112-114). У наведеному вище уривку наголошується на тому, що людина має Θεῷ συγγενέσθαι "поріднитися з Богом" і τῷ ἀκραφιεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι "долучитися до Чистого Світла", і таким чином досягнути τῆς θεώσεως "обоження". Схожа думка репрезентується в одній з епіграм Григорія Богослова, де зазначається, що богоподібна (θεοειδής) людина стає μετόχος φωτός ἀκρηασίου "співучасником Чистого Світла" (Anth. Pal., Lib. VIII, ep. 1).

В епідейктичних промовах Григорія Богослова осяяння Божественним Світлом вербалізується лексемою ἡ ἔλλαμψις (Orat. 8, 11; Orat. 8, 23; Orat. 18, 13 PG 35, 1001; Orat. 24, 19; Orat. 24, 19). Патристичний лексикон Дж. Лампе фіксує вживання у християнському дискурсі, зокрема у Григорія Ниського та Григорія Богослова, слів ἐλλάμπω та похідного ἡ ἔλλαμψις зі значеннями "shine upon" *осяювати*, "enlighten" *просвітлювати* та "illumination" *осяяння* відповідно у розумінні "spiritual illumination by God" *духовного осяяння Богом* [Lampe 1961, 451]. Словник Дж. Лідделла та Р. Скотта фіксує вживання слова ἐλλάμπω у творах Плотіна, Прокла, Ямблїха зі значеннями "shine upon" *осяювати*, "shine" *світити*, "irradiate" *пронизувати промінням* у розумінні осяяння душі [Liddell 1996, 535]. Таким чином, спостерігаємо певне суголосся у вживанні термінології з семантикою "осяяння" у дискурсі неоплатоніків та Григорія Богослова.

Понятійний компонент концепту ἡ ἔλλαμψις у християнському дискурсі репрезентується уявленнями про осяяння людської душі Світлом Святої Трійці на шляху духовного зростання особистості та вербалізується у творах Григорія Богослова у наступних синтагмах: ἡ Τριάς λαμπρῶ τῷ φωτὶ τῆς μιᾶς θεότητος ταῖς πάντων ψυχαῖς ἐναστράπτουσα "Трійця блискучим сяйвом єдиного Божества осяє душі усіх" (Orat. 21, 31; SC 270, 174); [Θεοῦ] νῦν μικραῖς ἐλλαμπόμεθα ταῖς αὐγαῖς, καὶ ὅσον γινώσκεις, οὐ κερωρίσαμεθα "і навіть нині нас Бог осяє малими променями свого світла, щоб ми зрозуміли, з ким ми тепер розлучені" (Orat. 8, 19; SC 405, 288). Зустрічаються в епідейктичних творах Григорія Богослова також інші вислови, що репрезентують уявлення автора про осяяння людини Божественним Світлом: φωτὶ περιλάμπεσθαι "бути огорненим у світло" (Orat. 18, 14; PG 35, 1004), проσαστράπτειν ταῖς ψυχαῖς ὅλα τῷ φωτὶ τῆς θεότητος "засвітити душі спалахом суцільного сяйва Божества" (Orat. 8, 23; SC 405, 296), τοῦ φωτὸς πληροῦσθαι "наповнитися світлом" (Orat. 7, 17; SC 405, 222), φωτὶ φῶς εὕρισκειν "у світлі знайти світло" (Orat. 43, 67; SC 384, 274). Інколи ἡ ἔλλαμψις розуміється як інтелектуальне осяяння на шляху пізнання божественних таємниць. Наприклад, Василь Великий, герой епідейктичної промови досліджуваного автора, зображується як людина, яка занурилася у глибини пізнання Божественного Єства (διέκυψεν εἰς τὰ βάθη τοῦ Πνεύματος καὶ μετὰ Θεοῦ τὰ περὶ Θεοῦ διεσκέψατο) шляхом духовного та інтелектуального осяяння (ἐφωτίσθη φῶς γνώσεως) (Orat. 43, 65; SC 284, 270).

Вербалізація емоційно-оцінного компоненту концепту ἡ ἔλλαμψις у дискурсі Григорія Боголова відбувається за допомогою якісних прикметників λαμπρός "світлий", "блискучий", "сяючий", τελευταῖος "довершений", "досконалий": τῷ τελευταίῳ φωτὶ ἐξελάμψαι "просяяти довершеним світлом" (Orat. 18, 11; PG 35, 997), λαμπρῶ τῷ φωτὶ τῆς μιᾶς θεότητος ἐναστράπτεισθαι "бути осяяним блискучим сяйвом Єдиного Божества" (Orat. 21, 31; SC 270, 174). Образність в останньому випадку підсилюється семантикою слова ἐναστράπτω, що має значення "просяяти, як зірка", "спалахнути, ніби блискавка". Лексема ἡ ἔλλαμψις у дискурсі автора часто поєднується з прикметниками, які стоять формально у вищому ступені порівняння, однак сприймаються як *gradus ellativus*, наприклад, θεότητος ἔλλαμψις τελεωτέρα καὶ καθαρωτέρα "найдосконаліше і найчистіше осяяння від Божества" (Orat. 24, 19; SC 284, 82), ἡ τῆς ἀγίας Τριάδος ἔλλαμψις τελεωτέρα καὶ λαμπροτέρα "найдосконаліше та найсвітліше осяяння від Святої Трійці" (Orat. 24, 19; SC 284, 84).

Кінцевим результатом Божественного осяяння є просвітлений стан людини, яка випромінює навколо себе сяйво. Григорій Богослов репрезентує цей стан на мовному рівні як τὸ περὶ ἄνθρωπον φῶς "світло навколо людини" (Orat. 18, 40; PG 35, 1040). У I промові *Contra Julianum* автор зазначає, що християнам властиво бути ἡ πηγὴ τοῦ φωτός "джерелом світла", а їх душам – випромінювати τὰ ἀπαυγάσματα "сяйво" (Orat. 4, 71; PG 35, 593). Це ж саме значення вербалізується в епідейктичних промовах автора за допомогою інших мовних засобів, зокрема, лексею ἡ λαμπρότης "блиск", "сяйво": τῶν μακαρίων ἀνδρῶν λαμπρότητες "сяйво блаженних мужів" (Orat. 7, 17; SC 405, 222); ἡ ἐκεῖθεν λαμπρότης "тамтешній блиск", тобто "сяйво людини у Небесному Царстві" (Orat. 7, 4; SC 405, 188). Герої епідейктичних промов, коли йдеться мова про їхній просвітлений стан у Небесному Царстві, отримують епітет λαμπρός "сяючий", "світлий", "блискучий". Наприклад, Григорій Богослов називає свого брата Кесарія λαμπρόν "сяючим" у Царстві Небесному (Orat. 7, 21; SC 405, 236). Крім того, небесна доля героя описується в категоріях семантики світла: βασιλεὶ τῷ μεγάλῳ περιστάμενος καὶ ἐκεῖθεν τοῦ φωτός πληρούμενος "і стоїть він перед Великим Царем і там сповнюється світлом" (Orat. 7, 17; SC 405, 222). Небесний стан сестри автора Горгонії описується як τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἔλλαμψις καθαρωτέρα τε καὶ τελεωτέρα, μηκέτι ὑποφευγούσης τὸν δέσμιον νοῦν καὶ διαχεόμενον ταῖς αἰσθήσεσιν, ἀλλ' ὅλης ὁλῶ νοθεωρουμένης τε καὶ κρατουμένης, καὶ προσαστραπτούσης ταῖς ἡμέτεραις ψυχαῖς ὁλῶ τῷ φωτὶ τῆς θεότητος "найчистіше і найдосконаліше осяяння від Всевишньої Трійці, яка вже не втікає від розуму, ув'язненого та розсіяного внаслідок чуттєвого сприйняття, а споглядається і сприймається розумом та просвітлює душі суцільним світлом Божества" (Orat. 8, 23; SC 405, 296).

Таким чином, Григорій Богослов свідомо запозичує неоплатонічну термінологію світла, наповнюючи її християнським змістом. За концепцією автора, ἡ ἔλλαμψις "осяяння Божественним Світлом" стає неодмінною умовою зустрічі душі людини з Святою Трійцею. Тексти епідейктичних промов Григорія Богослова містять значну кількість висловлювань, які можна зрозуміти лише у категоріях досліджуваного концепту.

В статье исследуется вербальная репрезентация концепта ἡ ἔλλαμψις "просвещение" в дискурсе Григория Богослова, анализируются его содержательный и оценочно-экспрессивный компоненты. Автор обращает внимание на лингвокультурный диалог между неоплатонизмом и христианством в сфере терминологии теозиса и Божественного просвещения, исследует отличия и совпадения в содержании и вербальной репрезентации концепта ἡ ἔλλαμψις "просвещение" в дискурсе Григория Богослова и неоплатоников.

Ключевые слова: древнегреческий язык, концепт, лингвокультурный диалог, патристика, Григорий Богослов, неоплатонизм, обожение, Божественное просвещение, эпидейктическое красноречие.

In the article the author investigates the verbalization of the concept ἡ ἔλλαμψις "Divine illumination" in the discourse of Gregory Theologian, analyzes its content, valuating and expressive components. In the article the great attention is paid to the dialogue of the Neoplatonism and Christianity in the area of terminology of Divinisation and Divine illumination. The author investigates similarities and differences in content and verbalization of the concept ἡ ἔλλαμψις "Divine illumination" in the discourse of Gregory Theologian and Neoplatonics.

Key words: Ancient Greek language, concept, linguocultural dialogue, patristic studies, Gregory Theologian, Neoplatonism, Divine illumination, Divinisation, epideictic oratory.

Література:

1. *Алфеев Иларион*, игум. Жизнь и учение свт. Григория Богослова / игум. Иларион Алфеев. – М., 2000. – 507 с.
2. *Бирюков Д.С.* Вера – язык: Юлиан и свт. Григорий Назианзин / Д.С. Бирюков // Император Юлиан: Сочинения. – СПб., 2007. – С. 55–88.
3. *Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Поздний эллинизм / Алексей Федорович Лосев. – М.: Искусство, 1980. – 766 с.
4. *Лосский В.Н.* Очерки мистического богословия Восточной Церкви / Владимир Николаевич Лосский. – М., 1991.
5. *Попов И.* Идея обожения в древне-Восточной Церкви / И. Попов // Вопросы философии и психологии. – № 97. – 1909. – С. 162–213.
6. *Danielou J.* Platonisme et Theologie Mystique. Essai sur la Doctrine Spirituelle de Saint Gregoire de Nyse. – Paris, 1944.
7. *Egan J.P.* Towards a Mysticism of Light in Gregory Nazianzen's Oration 32.15 / J.P. Egan // Studia Patristica XVIII: Papers of 1983 Oxford Patristics Conference / ed. by Elizabeth A. Livingstone. – Leuven, 1989. – Vol. 3. – P. 473–482.
8. *Finamore J.* Iamblichus and the Theory of the Vehicle of the Soul / J. Finamore. – Chicago, 1985.
9. *Gregoire de Nazianze.* Discours 4–5 // Sources Chretiennes / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par Jean Bernardi. – Paris, 1983. – Vol. 309.
10. *Gregoire de Nazianze.* Discours 6–12 // Sources Chretiennes / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par Marie-Ange Calvet-Sebasti. – Paris, 1995. – Vol. 405.
11. *Gregoire de Nazianze.* Discours 20–23 // Sources Chretiennes / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par Justin Mossay et Guy Lafontaine. – Paris, 1980. – Vol. 270.
12. *Gregoire de Nazianze.* Discours 24–26 // Sources Chretiennes / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par Justin Mossay et Guy Lafontaine. – Paris, 1983. – Vol. 284.
13. *Gregoire de Nazianze.* Discours 42–43 // Sources Chretiennes / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par Jean Bernardi. – Paris, 1992. – Vol. 384.
14. *Gross J.* La Divinisation du Chrétien d'Après les Pères Grecs / J. Gross. – Paris, 1938.
15. *Lampe G.W.H.* A Greek Patristic Lexicon / G.W.H. Lampe. – Oxford, 1961. – 1632 p.
16. *Liddell H.G., Scott R.* Greek-English Lexicon / Compiled by Henry George Liddell, Robert Scott, revised by Sir Henry Stuart Jones. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 2042 p.
17. *Lot-Borodine M.* La Déification de l'Homme Selon la Doctrine des Pères Grecs / M. Lot-Borodine. – Paris, 1970.
18. *Louth A.* The Origins of the Christian Mystical Tradition / Andrew Louth. – Oxford University Press, 2007.
19. *Mantzaridis G.* The Deification of Man / G. Mantzaridis. – New York, 1984.
20. *Meyendorff J.* Byzantine Theology. Historical Trends and Doctrinal Terms / J. Meyendorff. – London-Oxford, 1975.
21. *Migne, J.P.* Patrologiae Cursus Completus. Series Graecae (PG) / J.P. Migne. – Paris, 1850–1887. – Vol. 37.
22. *Moreschini C.* Luce e Purificazione nella Dottrina di Gregorio Nazianzeno / C. Moreschini // Augustinianum. – 1973. – Vol. 13. – P. 535–549.
23. *Nellas P.* Deification in Christ / P. Nellas. – New York, 1987.
24. *Russell N.* The Concept of Deification in the Early Greek Fathers. D. Phil. thesis / N. Russell. – Oxford, 1988.
25. *Shaw G.* Theurgy and the Soul. The Neoplatonism of Iamblichus / G. Shaw. – Pennsylvania State University, 1995.
26. *Spidlik T.* Gregoire de Nazianze. Introduction a l' Etude de sa Doctrine Spirituelle / T. Spidlik. – Rome, 1971.

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ СИНОНІМІВ ТА АНТОНІМІВ В ОРАТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ ДАВНЬОГО РИМУ

Ніколаєнко Оксана Анатоліївна

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано синонімічну та антонімічну лексику ораторського дискурсу, визначено стилістичні функції цих лексико-семантичних груп.

Ключові слова: ораторський дискурс, синоніми, антоніми.

Аналіз синонімічних та антонімічних мовних елементів у художньому тексті становить інтерес як для лінгвістики, так і для літературознавства, оскільки торкається питань, пов'язаних насамперед із проблемами функціонування і взаємозв'язку мовних явищ і стилю художньої літератури, а також виявляє особливості індивідуальної мовно-поетичної моделі світу. Дослідження лексичної системи творів письменників ораторського дискурсу в межах функціонального підходу дозволяє виявити важливі особливості лексичних мікросистем літературної мови давнього Риму та тенденції їхнього розвитку.

Об'єктом дослідження даної статті є фрагменти ораторських промов латинських письменників республіканської доби Риму.

Предметом дослідження є лексичні синоніми та антоніми, що функціонують у промовою римських ораторів.

Метою даної роботи є виявлення та аналіз синонімічної й антонімічної лексики у творах римських письменників.

Передбачено виконання таких **завдань**: 1) подати семантичні класифікації синонімів й антонімів в ораторських промова; 2) з'ясувати стилістичні функції цих лексико-семантичних груп у творах ораторів республіканської доби.

Лексичний рівень слугує основним джерелом первинної образності, адже у слові поєднується концептуальне та емоційно-оцінне значення. Вони тісно пов'язані між собою, і часом в різних словах, а часом, в одному і тому ж той чи інший компонент значення може виділятися сильніше чи слабше в залежності від мети повідомлення [Воронина 1979, 20]. Окрім цього, слово є носієм стилістичного та образно-чуттєвого значень. Як зазначає Попок Н.В., "на сьогоднішній день значній кількості лексичних одиниць, що використовуються в дискурсі, притаманна така семантико-прагматична особливість, як експресивна конотація. Такі одиниці набувають широких експресивних відтінків залежно від контексту та інтерпретації їх мовцем відповідно до свого світогляду" [Попок 1991, 16].

Домінуючою стильовою характеристикою ораторського дискурсу є експресивність, що визначається діями адресанта, який прагне вплинути на адресата і використовує для цього усі можливі засоби впливу на усіх мовних рівнях, в тому числі й лексичному.

Експресивність промов ораторського дискурсу є найважливішою умовою реалізації їх прагматичної функції. У текстах римських ораторів експресивності досяга-

ють різними способами, але одним з найпоширеніших прийомів вважається використання синонімів. Синоніми близькі за значенням, але не тотожні. У текстах ораторів зустрічаються синоніми, що не мають яскраво вираженого стилістичного забарвлення (*deinde, postquam, nemo antea – потім, пізніше, після цього*), а також синоніми, що насамперед пов'язані із експресивно-стилістичною характеристикою того чи іншого поняття. За ступенем синонімічності синоніми поділяють на абсолютні (*flagitium, ii, probrum, i, stuprum, i, inhonestamentum, i, dedecoramentum, i – безчестя, ганьба; cinaedicus, a, um, impudicus, a, um – безсоромний, розбещений*) і часткові. Враховуючи смислові і стилістичні відмінності часткових синонімів, їх поділяють на декілька груп: 1) семантичні – синоніми, що відрізняються відтінками значень (*agrum optimum atque pulcherrimum – найкращі і найгарніші землі; rauculos homines, mediocriculum exercitum – зовсім нечисленні люди, зовсім невелике військо; sensores qui posthac fiunt, formidulosius atque segnius atque timidius pro re publica nitentur – цензори, які були після цих, виблискували перед державою обережніше, боязкіше і з меншим запалом*); 2) стилістичні (емоційно-експресивні) – синоніми, що мають однакові значення, але відрізняються стилістичним забарвленням. До цієї групи відносяться синоніми, що належать до різних функціональних стилів мовлення; синоніми, що на лежать до одного і того ж функціонального стилю, але мають різноманітні емоційні та експресивні відтінки (*equusque mihi sub feminibus occisus erat – і кінь мені під бедрами внаві; descendit de cantherio – спустився з клячі*); 3) семантико-стилістичні – синоніми, що відрізняються і за змістом, і своїм стилістичним забарвленням (*dicere – говорити, pugare – базікати, теревенити*) [Голуб 1976, 25–26].

З огляду на нахил текстів ораторського дискурсу до експресії, синоніми використовуються тут досить часто, причому не тільки загальномовні, але й контекстуальні (хоча основну частину у творах письменників республіканської доби все ж займають загальномовні синоніми), які поєднуються лише смисловою близькістю або взагалі не мають нічого спільного. Синонімічних значень вони набувають лише в контексті: *"equidem mihi videor pro nostra necessitate non labore, non opera, non industria defuisse"* [Malkovati 1930, 112]. – *Звичайно ж, мені здається, що для нашої потреби не вистачає ні праці, ні справ, ні трудолюбства* [С. Julius Caesar "Oratio, qua Plantiam rogationem suasit"].

Найважливіша стилістична функція синонімів – бути засобом найточнішого вираження думки. Синоніми урізноманітнюють виклад для уникнення монотонності. Кожен компонент синонімічного ряду, маючи більші чи менші семантико-стилістичні відмінності, дає можливість якомога повніше охарактеризувати відтворювану подію чи явище.

Тексти ораторського дискурсу давнього Риму надзвичайно насичені синонімами. У мовленні республіканської доби синоніми виконують такі стилістичні функції: 1) функцію уточнення, яка дозволяє синонімам точніше висловити думку, доповнюючи один одного: *"insignitas iniurias, plagas, verbera, vibices, eos dolores atque carnificinas per dedecus atque maximam contumeliam inspectantibus popularibus suis atque multis mortalibus te facere ausum esse?"* [Malkovati 1930, 168]. – *Найпринизливіші образи, удари, побої, рубці, ці страждання і випробування ганебним і найобраз-*

лівішим чином завдав перед очима свого народу і численних смертних [М. Cato "In Q. Minucium Thermum de falsis pugnibus"]; 2) функцію заміщення, яка є однією з найважливіших, оскільки дозволяє уникнути повторення слів: "*se denim id metuere, <ne>, si nemo esset homo, quom vereremur, quidquid luberet faceremus*" [Malkovati 1930, 192]. – Але й так це лякало, що, якщо немає жодної людини, яку ми боїмося, то, щоб ми не зробили, (перемога) буде здійснена [М. Cato "De Rhodiensibus"].

В емоційному мовленні, насамперед в ораторському підстилі, нанизування синонімів використовується для підсилення ознаки, дії: "*egoque jam pridem cognovi atque intellexi atque arbitror rem publicam curare industrie summum periculum esse*" [Malkovati 1930, 159]. – Я вже давно пізнав і зрозумів, і думаю, що найбільшою небезпекою є старанно піклуватися про державу [М. Cato "Dierum dictarum de consulatu suo"].

Нанизування синонімів часто породжує градацію, коли кожен наступний синонім підсилює значення попереднього: "*quantoque suam vitam superiorem atque amplio-rem atque antiquiorem animum inducent esse quam innoxiiorem*" [Malkovati 1930, 172]. – Як довго вони будуть планувати своє життя, яке є незаслуженим, ще пиши-ніше, ще краще, ще достойніше? [М. Cato "De Ptolomaeo minore contra Thermum sive de Thermi quaestione"].

Для ораторського дискурсу характерно наростання емоцій при використанні синонімів на позначення опонента. Такі синоніми відразу ж вказують на його ідеологічну й соціальну позицію і дають йому одночасно оцінку: "*atque quamquam multa nova miracula fecere inimici mei, tamen nequeo desinere mirare eorum audaciam atque confidentiam*" [Malkovati 1930, 159]. – І хоча мої вороги зробили багато нечуваних справ, однак, я не можу не дивуватись, що їх відвага і впевненість в собі не закінчується [М. Cato "Dierum dictarum de consulatu suo"].

Ще одним із засобів емоційної виразності у тексті слугують антоніми, вони підсилюють політичне звучання фраз, роблять мовлення живописним та образним [Воронина 1979, 28].

Антонімами називають протилежні за змістом поняття, які допомагають створити контрастну характеристику образів, предметів, явищ. При визначенні антонімічності слів обов'язковою умовою є логіко-семантична співвіднесеність позначуваних ними понять. Антоніми, як правило, поділяють на: 1) загальномовні, антонімічність яких зрозуміла без контексту (*malefacta benefactis non redemptitavere* – не залагоджують злочиння благадіяннями; *dii immortals virtutem adprobare, non adhibere debent* – безсмертні боги не зобов'язані ні схвалювати, ні забороняти); 2) контекстуальні – є антонімами тільки в певному контексті: "*qui ventrem suum non pro hoste habet, qui pro re publica, non pro sua, obsonat, qui stulte spondet, qui cupide aedificat*" [Malkovati 1930, 171]. – Хто черево своє не має за ворога, хто заради держави, а не заради себе закуповлює продовольство, хто нерозумно обіцяє, той з жадібністю творить [М. Cato "In L. Thernum post censuram"]. У цьому уривку протиставляються власні і державні інтереси.

Основну частину у промовах римських авторів займають загальномовні антоніми, які являють собою сталу категорію в лексичній системі мови.

Широке застосування явища антонімії пояснюється можливістю антонімів протиставляти різні поняття, зосереджувати на них увагу слухача, виділяти їх серед інших лексичних одиниць так, щоб ці слова набули експресивного забарвлення.

За допомогою загальномовних та контекстуальних антонімів, що протиставляють теперішнє та минуле, обіцяне і виконане створюється контраст, що здійснює додатковий вплив на масову аудиторію, можуть містити викривальний зміст: "*itaque, Quirites, cum Romam profectus sum, zonas, quas plenas argenti extuli, eas ex provincia inanes retuli*" [Malkovati 1930, 130]. – Таким чином, Квірити, коли я досягнув Риму, то гаманці, які я виніс наповненими сріблом, були порожніми, коли я їх ніс назад з провінції [G. Grachus "Oratio, uti lex Papiria accipiatur"]. Такі антоніми є протиставленими синтагматично й дозволяють підкреслити певний момент висловлювання [Hutchby 1997, 170].

Стилістичні функції антонімів не обмежуються вираженням контрасту, вони також використовуються як яскравий виражальний засіб, що відображає певні особливості світосприйняття письменника. Надзвичайно насичена антонімами мова М. Катона, який надавав перевагу контрастним словам над нейтральними і вводив у текст антонімічні пари, прагнучи до виразності та афористичної витонченості: "*cogitate, cum animis vestris: si quid vos per laborem recte feceritis, labor ille a vobis cito recedet, bene factum a vobis, dum vivitis, non abscedet. Sed si qua per voluptatem nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter factum illud apud vos semper manebit*" [Malkovati 1930, 158]. – Подумайте разом з вашими душами: якщо ви щось набули працею хороше, то ця праця від вас швидко відійде, але хороше діяння, поки житимете, від вас не відійде. Але якщо ж те саме зробили безпутно заради задоволення, то задоволення швидко відійде, а це погане діяння залишиться біля вас назавжди [M. Cato "Oratio, quam habuit Numantiae apud equites"].

Часто, поряд з антонімічними парами, М. Катон вживає лексику з семантикою "брехня", даючи таким чином оцінку діям свого опонента: "*tu, inquam, si verum suppressis, falsarius agnosceris; si falsa configis, mendax esse videris*" [Malkovati 1930, 207]. – Кажу, що, якщо ти приховав правду – тебе визнають фальсифікатором; якщо ж ти вигадуєш брехню, то тебе побачать брехуном [M. Cato "Pro L.Turio contra C.Gellium"].

Використання антонімів разом із запереченням підкреслює відсутність яскраво виражених якостей чи ознак: "*quem ego mihi neque amico recipio, neque inimicum respicio*" [Malkovati 1930, 151]. – Якого я собі не приймаю ні за друга, і не вважаю ворогом [Q. Caecilius Metellus Numidicus "Oratio ad populum adversus C.Manlium, tribunum pl."].

Зустрічаються випадки, коли антоніми є основою певного стилістичного прийому у тексті. Так, Г. Гракх використовує прийом паронимазії для передачі відтінків розмовної мови з характерною для неї емфатичною інтонацією: "*abesse non potest quin eiusdem hominis sit probos improbare qui improbos probet*" [Malkovati 1930, 131–132]. – Він не може відійти, оскільки його людина є такою, що не схвалює хороших, але схвалює поганих [G. Grachus "Oratio apud censores, cum ex Sardinia rediit"].

Що стосується частиномовної приналежності, то найчастіше у синонімічні та антонімічні пари поєднуються іменники та прикметники, рідше – дієслова та прислівники.

Отже, в результаті дослідження синонімічної та антонімічної лексики у текстах ораторського дискурсу ми встановили, що в переважній більшості письменники республіканської доби використовують у своїх творах загальнономвні синоніми (переважно стилістичні) та антоніми. Однак, у текстах зустрічаються також контекстуальні синоніми та антоніми, що збільшують емоційність висловлювання, надають йому додаткового змісту і тим самим сприяють зростанню переконливості промови. У мовленні республіканської доби синоніми виконують такі стилістичні функції, як уточнення та заміщення. Антоніми ж допомагають створити контрастну характеристику образів, предметів, явищ. Досліджуючи лексичний рівень ораторського дискурсу, ми помітили, що синоніми та антоніми можуть виступати основою певних стилістичних прийомів – градації, паронимазії.

В статье проанализирована синонимическая и антонимическая лексика ораторского дискурса, определены стилистические функции этих лексико-семантических групп.

Ключевые слова: ораторский дискурс, синонимы, антонимы.

In the article synonymic and antonymic lexicon of oratorical discourse is analysed, the stylistic functions of these lexico-semantic groups are determined.

Key words: oratorical discourse, synonyms, antonyms.

Література:

1. *Воронина Т.Е.* Лингвистический анализ текста / Т.Е. Воронина, В.Г. Гаврюшенко. – Днепро-дзержинск: ДГТУ, 1979. – 108 с.
2. *Голуб И.Р.* Стилистика современного русского языка. (Лексика. Фонетика) / И.Р. Голуб. – М.: Высшая школа, 1976. – 208 с.
3. *Попок Н.В.* Лингвостилистические характеристики рекламных текстов (на материале испанского языка): автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / Наталия Всеволодовна Попок – Минск: Минский гос. педагогический ин-т иностранных языков, 1991. – 20 с.
4. *Hutchby J.* Building arguments in republic debate: A case study from British TV / Jan Hutchby // *Text*, Vol.17 (2), 97, Mouton de Gruyter. – Berlin. – New York. – P. 161–179.
5. *Malkovati H.* Oratorum Romanorum fragmenta: In 3 vol. / H. Malkovati – V. I. – Torino, 1930. – 195 p.
6. *Malkovati H.* Oratorum Romanorum fragmenta: In 3 vol. / H. Malkovati – V. II. – Torino, 1930. – 219 p.

**ВПЛИВ ЛІРИКИ ГОРАЦІЯ
НА УКРАЇНСЬКУ ОДИЧНУ ПОЕЗІЮ XVIII – поч. XIX ст.**

Косянчук Ольга Олексіївна
асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті піднято питання впливу творчості Горація на розвиток української одичної поезії у XVIII – поч. XIX ст. Проаналізовано та зіставлено образну систему, ідейно-тематичний ареал та поетику барокової оди Г. Сковороди та бурлеско-травестійних творів П. Гулака-Артемовського.

Ключові слова: ода, переспів, переклад, лірика Горація, бароко, бурлеск, травестія.

Особливе місце у засвоєнні античного спадку в українській літературі належить одам Горація, що здобулися не лише на переклади та переспіви, а й інспірували до використання окремих образів, тем і мотивів в оригінальних поетичних творах. Аналізу рецепції одичної творчості римського поета в українській літературі XVIII – поч. XIX ст. присвятили свої праці І. Іваньо, Н. Корж, А. Содомора, Л. Ушкалов, В. Шевчук, Д. Чижевський, В. Шинкарук (у творчості Г. Сковороди), І. Айзеншток, О. Дубровська, М. Зеров, В. Сарапін, П. Хропко (аналіз бурлескних переробок П. Гулака-Артемовського) та ін. Однак дослідники лише побіжно зупиняються на аналізі творів цих поетів як складової власне української одичної традиції. Взаємозв'язок переспівів чи оригінальних творів, що мають гораціанські алюзії та ремінісценції, із вітчизняним одичним дискурсом залишається актуальним питанням історії літератури.

Мета даної статті – з'ясувати особливості засвоєння гораціанської тематології, поезики та строфічної будови в одах Г. Сковороди та П. Гулака-Артемовського. Об'єкт дослідження – поезія "Похвала бідності" Г. Сковороди, "Гараськові оди" П. Гулака-Артемовського; предмет – художньо-стильові та образно-тематичні особливості текстів. Новизна даної статті полягає в тому, що вперше проаналізовано, визначено роль та значення цих поезій в контексті еволюції української одичної лірики.

За А. Содоморою, перші сліди Горація в українській літературі зустрічаються у творчості Г. Сковороди, який, як і римський поет, "...був того переконання, що мета людини – осягнути щастя, до якого ведуть не багатство й почесті, а погідність духу та радість серця" [Содомора 1982, 12]. Сковорода здійснив переклад оди Горація "До Помпея Гросфа" ("Otium divos rogat in patenti", II, XVI), а також переспів цього ж твору, що увійшов до збірки "Сад божественных пѣсней" – "Пѣснь 24-я, римскаго пророка Горатія, претолкованна малоросійским діалектом в 1765-м годѣ". Відзначимо, що Г. Сковорода перекладав одичні поезії й інших авторів: вірші "O delicati blanda etc." ("О селянській, милій, любій мій покою"), "In natalem Iesu" ("О ночь нова, дивна чудна"), "О каморка только что одному вмѣстна!.." французького поета М.А. Мурета (1526–1585) [Чижевський 2003, 107–108]; здійснив прозаїчний переклад оди фламандського письменника Сідронія Гозія "Ода (Iesuitae Sidronii Hosii)". Вірш "Похвала астрономії", за спостереженням Д. Чижевського – уривок із "Фастів" Овідія (книга I, вірші 297–308) [Чижевський 2003, 107].

Варто також констатувати тенденцію до використання античних жанрів в оригінальних творах Г. Сковороди. Леонід Ушкалов зазначає, що серед різноманітних

видів поезії (пісні-канти, епіграми, елегії, панегірики та інші) у спадщині митця зустрічаються духовні та світські оди [Ушкалов 2007, 23]. Загалом, одичний пафос (урочисто-піднесена інтонація, хвалебна поетика) притаманний "Похвалі бідності", окремими піснями зі збірки "Сад божественних пісень": "Пѣснь отходная" (пісня 25, 1758 р.), "Поспѣшай, гостю, поспѣшай" (пісня 26, 1750 р.), "Вышних наук саде святый" (пісня 27). Вірш "In natalem Basilii Tomarae" ("На день народження Василя Томари", переклад М. Зерова) – відомий латиномовний панегірик Сковороди до дня народження його учня, який за своєю поетикою близький до од Горация.

У даній статті звернемося до аналізу відомої латиномовної оди Г. Сковороди "Похвала бідності" (пер. з лат. М. Зерова, в оригіналі – "*Ainesis penias*", з недатованого листа до М. Ковалинського № 52). Цей твір насичений алюзіями з Горацієвої лірики: апеляція до мотиву бідності ("До Аполлона" Горация, I, 31), мотиву спокою ("До Помпея Гросфа" II, XVI), виразна мариністична образність тощо.

"Похвала бідності" піднімає важливі питання духовного та мирського аспектів людського життя. Образ "бідності" набуває алегоричного змісту і здобувається на філософське осмислення автором. Внутрішньо багату людину, за Сковородою, вирізняє "зрівноважений дух, мудра розсудливість та веселість ясна", котрі супроводжують бідність [Сковорода 1966, 380]. Водночас тих, хто у серці має пожадливість до золота, автор називає "жебраками", це – "захланні старці, що до скарбів земних / Так пожадливо горнутьяся" [там само].

Твір має виразний християнський дискурс: автор називає бідність "блаженною" і "святою", вона живе у "серці чистім і праведнім"; життя Христа та Павла подає як взірцеві: "Був убогий Христос – бо зневажав скарби, / Павел був нуждарем, бо не жадав утіх" [Сковорода 1966, 380–381]. Традиційним бароковим елементом є поєднання християнського та античного образного ареалу: "Тартаром в тиху пристань повіяти", "Мов злидений той Ір", "Був убогий Христос" [Сковорода 1966; 379–381].

"Похвала бідності" вирізняється бароковою поетикою, типовою для одичних творів цього періоду; зустрічаються окличні звертання: "О блаженна й свята – уділ мій, бідносте, / Справжня мати серцям, рідна і лагідна!", "Супокійная гаване!" [Сковорода 1966, 379]; риторичні запитання: "Але ті жебраки – як я прославлю їх? Що на серці у них прагнення золота..."; епітети: "серцем щирим і радісним", "нестурбований мир, спокій нерушений", "побожних трудів", "гостелюбний дах" та ін.; порівняння: "Немов диму бджола, так уникають їх", "Мов злидений той Ір, рвешся до золота"; анафори: "О щасливий, хто зміг заприязнить тебе" на початку двох строф; антитеза: "Не в старчачих торбах, бідносте, ти живеш / В серці чистім і праведнім"; нагромадження синонімів: бідності немилі "н'янство й зажерливість", "розкіш неправедна", не наближаються до неї "...ні амбітність, ні шум слави порождньої, / Ні погибельні пристрасті" [Сковорода 1966, 379–380]. Варто звернути увагу і на традиційні як для Горация, так і для творчості Сковороди мариністичні образи-символи моря, гавані, човна.

Вірш написаний сапфічною строфою (антична різностопна строфа, запроваджена давньогрецькою поетесою Сапфо і вдосконалена Горацієм [Літературознавчий 2007, 611]), що заприявляє зв'язок поезії Сковороди із Горацієвою лірикою на струк-

турному рівні. За спостереженням М. Сулими, в давній українській поезії сапфічна строфа довго не втрачала своєї популярності: до неї зверталися Павло Русин із Кросна, анонімний автор панегірика *"Евфонія веселобрямча"*, Скворода у "П'єсьн 8-ма" ("Сад божественных п'єсней") [Сулима 1984, 227].

Переробки у бурлескному стилі гораціанських од були здійснені П. Гулаком-Артемівським та Л. Боровиковським. Ці твори цікаві в контексті розвитку бурлескної традиції, що визначила їх ідейно-стильову домінанту: автори досить вільно інтерпретують першоджерело, надаючи творам виразного національного колориту.

Петро Гулак-Артемівський у журналі "Вестник Европы" (№ 22, 1827) опублікував дві переробки Горацієвих од "До Пархома I" (переспів гораціанської "До Деллія", II, 3) і "До Пархома II" ("До Левконої", I, 11). У 1832 році написав переробки "IVX ода Горація, Кн. II", "IX ода Горація, кн. II", "XXXIV Ода Горація, Кн. I", а 1856 року – "До Любки" (гораціанська "До Хлої", I, 23). В історії літератури ці твори відомі як *Гараськові оди* або *Гараськові пісні*.

Особливості бурлескно-трагестійних переробок Горацієвих од досить ретельно проаналізовані і зіставлені з оригіналами у працях М. Зерова [Зеров 2003, 56–61], В. Сарапин [Сарапин 2009], П. Хропка [Хропка 1972] та ін. Микола Зеров зауважив, що засоби передачі латинського оригіналу у П. Гулака-Артемівського ті самі, якими користувався П. Котляревський: 1) "високий" тон первотвору замінюється "підлим" (замість фалерну – поставець з горілкою, замість затишної луки – галасливий шинок); 2) класичній темі надається українська орнаментация (ім'я Горацієвого адресата замінює на українське Пархома, італійський пейзаж – на український) [Зеров 2003, 57]. М. Зеров відзначає "старотрагестійну манеру" переспівів, при цьому далеко "шляхетнішою" мовою написана поезія "До Любки" [Зеров 2003, 58]. П. Хропка звернув увагу на стильову домінанту переробок – "...українізация героїв, обстановки, пейзажів, намагання проінняти тему лукавим народним гумором" [Хропка 1972, 144], а Андрій Содомора досліджував трагестійні переробки од Горація з точки зору мистецтва художнього перекладу: "...Звучання оригіналу було суттєво змінено: не передано важливі для розуміння Горація його віршові розміри, відкинуто складний світ міфології, що тонко відтінює настрої автора..." [Содомора 1982, 12].

Загалом, переспівам П. Гулака-Артемівського характерне часткове збереження ідейно-тематичних домінант Горацієвих од – мотив старості, смерті, швидкоплинності життя, любові тощо, які переосмислюються в контексті національних реалій засобами комічного. При цьому автор використовує численні фольклорні мотиви та образи: *"Що викувала вже зозуля – поживай!"*, *"Чи чіт, чи лишка?.." – загука. / Ти крикнеш: "Чіт!.."* (елементи народної гри); смерть описується як *"кирпата свашика"* [Гулак 1964, 78–80]. Автор вживає просторічну, часто згрубілу лексику, особливо в переспівах 1832 року: *"За долею, куди похне, хились"*, *"Бач – пику змориками, мов лемішем, зорало!"*; фразеологізми: *"не лїзь до неба!"*, *"одкинеш ноги"*, *"З'їси за гірку працю дулю!"*; подає етнографічно-побутові описи: *"В шинку нарізують тобі / Цимбали, кобзи і сопілки"*, *"Що? може, напечеш гарячих буханців..."* [Гулак 1964, 78–89].

Оди П. Гулака-Артемівського відзначаються варіаціями строфічної будови, розміру та римування: так, 12 рядків Горацієвої "До Хлої" у переспіві "До Любки"

збільшено до 18, при цьому, як слушно спостеріг М. Зеров: "У Горація мало не все очарування п'єси міститься її недосказах. <...> У Гулака, навпаки, все з'ясовано до краю" [Зеров 2003, 59].

Харківський поет-романтик Левко Боровиковський переспівав Горацієву оду "Хвалу сільському життю", назвавши свій твір "Подражаніє Горацію" (1828, опублікований у "Вестнике Европы" 1830 р.). О. Гончар зазначає, що автор "...змінює жанрову природу твору Горація, пише свою поезію в жанрі *вірша-ідилії*, хоча й зберігає окремі сатиричні ноти" (*курсив мій* – О.К.) [Гончар 1989, 92], відтак поезію Боровиковського не відносимо до одичної спадщини української літератури.

Порівняно з філософсько-медитативним характером оди "Похвала поезії" Г. Сковороди, "Гараськові оди" Гулака-Артемівського засвідчили якісно новий етап засвоєння античного жанру оди. Бурлеско-травестійна традиція збагачує вірші українською орнаментациєю, етнографічним побутописанням, використанням фольклорних елементів, заприявши відмову від використання античної образної системи (міфологічних назв, імен, локусів тощо) та біблійної інтертекстуальності.

Кожна доба залишає свій неповторний слід в історії одичного жанру, часто модифікуючи та трансформуючи його; тим не менше, жанр продовжує свою еволюцію, зберігаючи визначальні риси: урочисто-піднесений пафос, апеляція до об'єкту уславлення, використання усталених художніх засобів (метафори, хвалебні епітети, порівняння, гіперболи, анафори, антитези, композиційні повтори, риторичні запитання, окличні звертання тощо). Вперше в оді XIX ст. з'являються засоби комічного – бурлеско-травестійні елементи, іронічні звертання та порівняння. Відповідно, змінюється і мова одичних творів. Бурлеско-травестійні оди XIX ст. П. Гулака-Артемівського – авторські інтерпретації Горацієвих поезій з "українською орнаментациєю" оригіналу – написані живою розмовною мовою з використанням зменшено-пестливої, розмовно-просторічної лексики, вульгаризмів, фразеологізмів.

Т. Бовсунівська відзначала розвиток бурлеску і травестії в сатиричному напрямі [Бовсунівська 2006, 85], а отже, використання сатири, сарказму, гротеску уможливує в подальшому появу сатиричної оди (П. Куліш "Слов'янська ода", "Ода з Тарасової гори") та пародії на жанр (В. Самійленко "Ода індику").

Багаторівневий аналіз одичних поезій Г. Сковороди та П. Гулака-Артемівського дозволив зробити висновки про те, що в еволюції жанру оди змінюється насамперед образно-тематичний ареал, строфіка і ритміка віршів, Натомість відносно стійкість зберігає поетика творів, навіть в контексті зміни барокової художньо-стильової парадигми на бурлеск, що дозволяє жанру оди функціонувати в різні періоди розвитку української літератури. Процеси поступової деканонізації та маргіналізації одичного жанру (рух від центру до периферії одичного канону) продовжилися у XIX і XX ст., що є предметом подальших наукових студій.

В статье рассматривается вопрос влияния творчества Горация на развитие украинской одической поэзии XVIII – нач. XIX веков. Проанализированы и сопоставлены образная система, идейно-тематический спектр и поэтика барокковой оды Г. Сковороды и бурлеско-травестийных стихотворений П. Гулака-Артемівського.

Ключевые слова: ода, перепев, перевод, лирика Горация, барокко, бурлеск, травестия.

The article deals with the question of Horace's influence on the development of Ukrainian genre of ode in XVIII – beginning of the XIX century. Images, literary ideas and themes, as well as poetics of G. Skovoroda's ode and burlesque poems of P. Hulak-Artemovskiy are in the focus of investigation and comparison.

Key words: ode, interpretation, translation, Horace lyrics, baroque, burlesque, travesty.

Література:

1. *Бовсунівська Т.В.* Українська бурлескно-трагедійна література першої половини XIX століття (в аспекті функціонування комічного) : [навчальний посібник] / Т.В. Бовсунівська – К.: ВПЦ "Київський університет", 2006. – 176 с.
2. *Гончар О.І.* Просвітительський реалізм в українській літературі: Жанри та стилі : [монографія] / Олексій Гончар ; [відп. ред. М. Т. Яценко]. – К.: Наукова думка, 1989. – 176 с.
3. *Гулак-Артемівський П.П.* Твори / П.П. Гулак-Артемівський; [упор., підгот. тексту, прим. І.Я. Айзенштока]. – К.: Дніпро, 1964. – 272 с.
4. *Зеров М.* Українське письменство / М. Зеров ; [упор. М. Сулима; ред. М. Москаленко]. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. – 1304 с.
5. *Корж Н.Г.* Переклади творів Горация на Україні (XVIII–XIX ст.) / Н.Г. Корж // Іноземна філологія. Питання класичної філології. Випуск 20. – Львів, 1970. – №8. – С. 68–73.
6. *Літературознавчий словник-довідник* / [за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 752 с. – (Nota Bene).
7. *Сарапин В.* "Варіації на гораційську тему" у творчості П. Гулак-Артемівського: античність і канон І. Котляревського / В. Сарапин // Сучасний погляд на літературу : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун. ім. М. Драгоманова, кафедра укр. літ-ри. – К., 2009. – № 12. – С. 252–265.
8. *Сковорода Г.* Похвала бідності / Григорій Сковорода ; [пер. з лат. М. Зерова] // Зеров М. Вибране / М. Зеров ; [ред. і вст. ст. М. Рильського; упор. С.Ф. Зерової]. – К.: Дніпро, 1966. – С. 379–381.
9. *Содомора А.* Гораций і його поетична творчість / А. Содомора // Квінт Гораций Флакк. Твори / [перекл., прим. А.А. Содомори]. – К.: Дніпро, 1982. – С. 5–13.
10. *Сулима М.М.* Сапфічний вірш або строфа у слов'янській поезії XVI–XVIII ст. / М.М. Сулима // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури / [відп. ред. О.В. Мишанич]. – К.: Наукова думка, 1984. – С.223–232.
11. *Ушкалов Л.* Сковорода та інші Причинки до історії української літератури / Леонід Ушкалов. – К.: Факт, 2007. – 552 с. – (Серія: Висока полиця).
12. *Хропко П.П.* Біля джерел української реалістичної поезії (10–40-і роки XIX ст.) / Петро Хропко. – К.: Вид-во Київського університету, 1972. – 188 с.
13. *Чижевський Д.* Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої української літератури / Дмитро Чижевський – К.: Обереги, 2003. – 576 с. – (Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії ; т. 4).

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТЯ КОХАННЯ В ЕЛЕГІЯХ ТІБУЛЛА

Корнієнко Віра Валентинівна

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Римська любовна елегія завжди була предметом особливого зацікавлення як літераторів, так і лінгвістів. Аналіз лексичних та фразеологічних одиниць на позначення почуття кохання дозволяє простежити розвиток елегії як жанру у римській поезії. Наше дослідження дозволяє проаналізувати лексичні засоби вираження почуття кохання у римській елегії та виявити, як у римській літературі зображувався внутрішній світ людини того часу через почуття кохання.

Ключові слова: римська елегія, лексична одиниця, семантика, лексико-семантична група.

Лінгвісти вважають дослідження окремих лексичних одиниць мови надзвичайно важливим для подальшого вивчення та систематизації загальної лексичної бази. Аналіз тематичної групи слів на позначення почуття кохання дає нам змогу глибше розібратись у значенні його для античної людини.

Виконане дослідження доповнює вчення про організацію лексичних одиниць в латинській мові, а також розширює погляди на лексичну семантику латинської літературної мови I століття.

Актуальність роботи зумовлена посиленням інтересом сучасної лінгвістики до вивчення семантичних та лексичних одиниць як важливого чинника формування поетичної картини світу Тібулла та її впливу на розвиток літератури в подальшому. **Джерелом** дослідження слугували твори римського елегіка Тібулла. **Об'єктом** дослідження є мова любовних елегій ранньої римської поезії періоду I ст. **Предметом** дослідження є вербальні номінації на позначення почуття кохання в елегіях Тібулла. **Метою** цього дослідження є вивчення та опис лексичних одиниць на позначення почуття кохання в любовних елегіях Тібулла. Для реалізації цієї мети необхідно:

- здійснити лінгвістичний аналіз любовних елегій Тібулла;
- виявити і проаналізувати лексичні засоби вираження почуття кохання в елегіях Тібулла;

Наукова **новизна** полягає в тому, що вперше проведено аналіз лексико-семантичних одиниць на позначення почуття кохання в любовних елегіях Тібулла.

Любовна елегія проіснувала в римській літературі досить незначний період – від Галла до Овідія і поділялася на два типи: великі розповідні елегії та короткі вірші, епіграми, написані елегійним дистихом, присвячені любовним переживанням та почуттям. Вона була надзвичайно характерним явищем літератури епохи принципату Августа [Cairns 1972, 35].

Альбій Тібулл, представник римської літератури I ст. до н. е. вважається першим поетом-елегіком. З біографічних даних про цього поета збереглося до наших часів дуже мало. Відомо, що Тібулл народився в родині вершника близько 55 р. до н. е., а помер 19 р. до н. е., в один і той же рік з Вергілієм.

Рано втративши батька, брав участь у походах відомого римського полководця Валерія Мессали Корвіна, воював разом з ним в Аквітанії. Мессала був респуб-

ліканцем, а Тібулл належав до його оточення. Дуже ймовірно, що і Тібулл розділяв погляди республіканців, але в своїх віршах він ніколи не торкався жодної політичної теми, його поезія не стала політичною. У своїх елегіях він навіть не згадує ні Августа, ні Мецената.

На відміну від іншого поета-елегіка Проперція, який у своїх творах був дуже темпераментним та яскравим, Тібулл належить до більш меланхолійного типу з сумною інтонацією. Він залишив по собі дві книги, які складаються з 16 елегій (I – 10, II – 6 елегій), написаних традиційним елегійним дистихом.

Майже всі витончені і делікатні елегії Тібулла, присвячені коханням та коханій жінці. Тібулл прагне в елегіях виразити своє кохання, а для цього використовує різні мовні засоби. Йому властиво весь час бути закоханим і оспівувати це почуття з притаманною йому меланхолійністю. Саме почуття кохання для Тібулла – весь сенс його існування, він прагне ідилії в усьому, але ця ідилія завжди лишається для поета тільки мрією.

Мова та стиль елегій Тібулла вирізняються скромністю, простотою та елегантністю. Тібулла сприймають як зразок для наслідування і його сучасники, і пізніші автори Середніх віків, Нового часу, епохи Відродження.

В елегіях Тібулла помітний вплив грецьких та олександрійських поетів, але відсутня вчена міфологічність. Він ідеалізує здорові в моральному відношенні почуття і стосунки, але настрої любовних елегій обов'язково гіркий та сповнений страждань [Grant 1997, 114].

В першій книзі елегій ми бачимо пристрасне кохання Тібулла до Делії і його переживання через те, що вона йому не належить. Друга книга присвячена вже Немезиді, жорстокій, користолюбній жінці, яку він зображує в образі гетери, і в якій поєднані майже всі риси, яких поет намагався завжди уникати в житті.

Більшість слів, якими він виражає своє ставлення та почуття до коханої жінки, майже завжди синонімічні. Можливо, саме в цьому і проявляється простота та витонченість його стилю, адже він завжди знаходить потрібне слово, щоб підкреслити свої почуття.

Елегії вражають благородністю почуттів та делікатністю, властивою, мабуть, тільки Тібуллу. Вишуканий та витончений поет дуже ретельно відшліфовує кожну свою елегію, створюючи гармонійну та чисту мову.

Властивістю елегій Тібулла є й те, що він не звертає увагу на внутрішній світ жінки, в яку він закоханий, на її переживання, негаразди та розчарування. Тим не менш, поет через своє кохання усвідомлює та осмислює дійсність.

Тібулл намагається уникати надскладних конструкцій у текстах елегій, тому використовує здебільшого прості неускладнені або прості, ускладнені синтаксичним зворотами, речення. Але майже в усіх елегіях він використовує численні епітети, метафори, іноді градації, а також повторення слів.

В описах Тібулл прагне уникати конкретизації, яка б могла порушити ідеальний характер створеного його уявою чистого та прекрасного світу.

В елегіях Тібулла помітні сліди впливу грецьких та олександрійських поетів. Тим не менш, він все ж дуже від них відрізняється. В його творах відсутній вчено-міфологічний реквізит. Звичайно ж, як це властиво багатьом поетам, у нього багато традиційних мотивів:

- опис "золотої доби"
- опис почуття "кохання/любові"
- страждання перед закритими дверима коханої
- зображення Купідона, озброєного луком

Настрій в любовній елегії зазвичай один і той же: кохання героя обов'язково гірке та насичене стражданнями. Це кохання до єдиної жінки, любов-страждання, любов-рабство. Так, у більшій частині елегій Тібулла зображуються любовні почуття в різних варіаціях. Відповідно, найбільш вживаною лексико-семантичною групою є слова на позначення почуття кохання.

Альбій Тібулл ідеалізує старі, більш здорові в моральному відношенні часи та виступає проти сучасності. В елегії все більше підсилюється дидактичний елемент. З одного боку – всі ці теми представляють загальний інтерес, а з іншого – вірші мають більш дієву силу і автор за допомогою своїх творів вчить людей, як треба себе поводити в аналогічних ситуаціях [Cruttwell 1877, 89].

У творах він протиставляє час, в якому живе, минулому. В 1,3 (49–50) пише про те, що не бачить сенсу у війнах та в підкоренні поклику війни, а в наступних рядках тієї ж елегії ми вже бачимо, що він навіть ненавидить все це (81–82).

Кохання могло б бути виправданням для всього життя, яке обирає поет, і саме воно могло б повідомити про зміст цього життя. Поступово кохання стає для поета всім тим, у чому зосереджені всі його інтереси. Ідилічне життя поза містом – це по суті є ізоляція від сучасного суспільства. Кохана жінка замінює поету весь світ, він хоче бути тільки для неї, а все інше його не цікавить:

*"Non ego laudari curo, mea Delia; tecum
Dum modo sim, quaeso segnis inersque vocer.*

*Te spectem, suprema mihi cum venerit hora,
Te teneam moriens deficiente manu".*

*"Слава мене не манить, моя Делія: бути б з тобою, -
Може, хто хоче, мене зів'ялим, лінивим сварити.*

*Бачить би тільки тебе, коли прийде мій час
Тебе б тримати, вмираючи, слабкою рукою".*

Більшість слів на позначення почуття кохання в елегіях Тібулла – це іменники та прикметники. Стосовно прикметників, то їх не так багато – лише на позначення тих чи інших характеристик жінки в певних ситуаціях. Наприклад, щоб підкреслити особливості краси або своє ставлення до жінки, то він використовує такі лексичні одиниці: *amans* "кохана", *dulcis* "ніжна, солодка", *felix* "щаслива", *levis* "легка", *venusta* "люб'язна, мила, тендітна, красива", *bella* "гарна", *cara* "мила, дорога", *jucunda* "приваблива, спокійна", *blanda* "люб'язна, надзвичайна".

Якщо ж хоче підкреслити якісь події чи особливості їх стосунків, то використовує такі лексичні та фразеологічні одиниці: *amor* "любов, кохання", *oscula* "поцілунок", *coniungere manus* "зливатися в обіймах", *amoris exemplum* "приклад пристрасті, любові", *omnia curae* "всі турботи", *gaudia* "радості", *veneration* "повага", *honor* "повага", *oscula rapta* "зірвати поцілунок", *nutus amantis* "любовні натяки", *lacerates* "обійми".

Абсолютно в усіх елегіях прослідковується його ніжне ставлення до своєї коханої, іноді, навіть, покірливе. Це видно з іменників, якими він називає кохану: *domina* "хазяйка", *regina* "цариця", *dominatrix* "владичиця", або просто *puella*. При чому, якщо значення слів *domina*, *regina*, *dominatrix* – зрозуміле, то словом *puella* "дівчина", автор замінює великий синонімічний ряд (напр. кохана, мила, жінка і т. д.).

Можливо, простота його стилю також полягає і в тому, що Тібулл дуже часто вживає одні й ті самі слова на позначення синонімічних явищ, предметів, подій, людей, які розрізняються відтінками значень.

Щоб висловити свої почуття любові, переживання і те, що відбувається з їх стосунками, Тібулл використовує такі дієслова: *precor* "молю", *concupisco* "пристрастно бажати", *servo amor* "рятувати кохання", *teneo* "тримати в обіймах, в любові, в поцілунках, в пам'яті, обіймати", *parco* "жаліти, берегти", *tingo* "мріяти", *vinco* "перемагати (тут: коханням)", *requiesco* "відпочивати", *habere* "володіти", *veneror* "поважати", *iungo* "поєднують, єднатись".

Людячому античного Риму було властиве кохання як традиційне, так і нетрадиційне. Ця дійсність не обійшла і Тібуллу як людини свого часу. Розставання та сварки – це проблема кожної пари, кожного шлюбу. Коли Тібулл дізнався про зраду своєї коханої Делії, то в його елегіях відразу з'явилися рядки, присвячені хлопчику Марафу. Згадки про Марафа є в 4 та 9 елегіях. В одній із них він повчає, як ставитись до хлопчика з любов'ю, що робити, щоб їх стосунки були хорошими.

Стиль його написання настільки легкий та простий, що складається враження, наче він пише свої твори мимовільно. Думки з'являються по черзі, одна за одною. Теми весь час змінюються – або чергуються, або переплітаються.

Поет намагається уникати грецизмів, вульгаризмів, архаїзмів, риторичних фігур. Протягом всіх двох книг завжди прагне до того, щоб його вірш, кожен дистих мав завершену думку (1, 5, 21–31) [Bassi 1994, 53–62].

Вишуканий та тонкий поет дуже ретельно відшліфовує кожен рядок своєї елегії, прагнучи до гармонійності.

Земля, природа, сільська ідилія – ось у чому Тібулл бачив хоч якусь надію на спасіння, тепер таке життя повинно стати його порятунком від невдач і поразок у коханні. Чиста любов до села поєднується в Тібуллу з якимось релігійним ставленням до природи [Copley 1969].

Отже, саме таке розуміння кохання до жінки та любові до природи і землі ми бачимо в елегіях римського поета-елегіка Тібуллу, одного з найбільш видатних поетів римської літератури та поета, який став для багатьох поколінь прикладом для наслідування в літературі.

Римская любовная элегия всегда была предметом особой заинтересованности как литературоведов, так и лингвистов. Анализ лексических и фразеологических единиц, описывающих чувство любви, позволяет проследить развитие элегии как жанра в римской поэзии. Наше исследование позволяет проанализировать лексические средства выражения чувства любви в римской элегии и выявить, как в римской литературе изображался внутренний мир человека того времени с помощью чувства любви.

Ключевые слова: римская элегия, лексическая единица, семантика, лексико-семантическая группа.

The literary critics and linguists were always interested in the Roman love elegy. The analysis of lexical and phraseological units describing feeling of love allows to track elegy development as genre in the Roman poetry. Our research allows to analyze lexical means of expression of feeling of love in the Roman elegy and to reveal how the private world of the person in the Roman literature was described by means of the feeling of love.

Key words: roman elegy, lexical unit, semantics, lexic-semantic group.

Література:

1. *Bassi K.* Desired Silence: Amor and Mors in Tibullus, SyllClass, 1994. – 280 p.
2. *Cairns F.* Generic Composition in Greek and Roman Poetry. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1972. – 337 p.
3. *Copley F.* Latin Literature: From the Beginning to the Close of the Second Century a.d., Ann Arbor, University of Michigan Press, 1969. – 420 p.
4. *Cruttwell C.T.* A History of Roman Literature (Book 2), 1877. – 356 p.
5. *Grant M.* Roman Literature. Cambridge, 1958. – 287 p.
6. *Tibulli Aliorumque carminum libri tres.* Editio altera. – New York: Oxford University Press, 1988.

ПРОБЛЕМАТИКА ВІЩОГО СНУ В ТРАГЕДІЇ ЕСХІЛА "ПЛАКАЛЬНИЦІ"

Ластовець Марія Юрївна

магістр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено вивченню проблематики віщого сну в трагедії Есхіла "Плакальниці". У статті подається етно-психологічний аналіз трагедії, а також детальний опис і тлумачення ключових структурних елементів сну в трагедії.

Ключові слова: трагедія, віщий сон, родова помста.

Актуальність даної роботи зумовлена потребою дослідити художню специфіку сновидінь, а саме віщих снів, яка має суттєве значення для розуміння ролі традиції в процесі еволюції драматичних жанрів античної літератури, еволюції сну як художнього засобу, а також художню специфіку автора.

Метою роботи є виявити закономірності та особливості реалізації художнього прийому, який полягає в зображенні віщих сновидінь в класичних трагедіях Есхіла, а також визначити специфіку використання даного прийому в кожному окремому творі.

Предметом дослідження є реалізація художнього прийому віщого сну в трагедіях Есхіла.

Об'єктом дослідження є трагедія "Плакальниці".

Наукова новизна роботи полягає в тому, що обмеження однією жанровою традицією при аналізі сновидінь, з одного боку, дозволить розглянути сновидіння не тільки в синхронії, але і в діахронії, а з іншого – дозволить врахувати специфіку самого автора.

Для класичної філології вчення про сни має особливе значення, оскільки увага до останніх була надзвичайно характерним явищем, притаманним античному світу, і саме підвищений інтерес до сновидінь відноситься до тих стійких реалій античного суспільства, без яких наше про нього уявлення було б неповним. Сучасне тлумачення сновидінь являє собою видозмінений переказ онейричних теорій часів античності та середньовіччя. Перші в світі класифікації, які лягли в основу їх наукового розуміння, були створені саме в античності. Античний письменник Артемідор, автор відомої "Онейрокритики", виділяв наступні види сновидінь: прості, які показують дійсність, та віщі, які пророкують майбутнє; віщі розподіляються на сни з прямим тлумаченням та алегоричні [Артемідор 1999, 250].

У Артемідора ми майже не знаходимо описи "прямих" сновидінь, адже він писав свій трактат для професійних тлумачників. Головним змістом "Онейрокритики" є "тлумачний лексикон" можливих образних елементів сновидінь. У своїй роботі він також дає визначення віщого сну: "*Віщий сон єть многовидное движение или измышление души, указывающее на предстоящее добро и зло*" [Артемідор 1999, 12]. Як бачимо, віщий сон – це загадка, яка потребує вірного вирішення.

Есхіл був чи не найпершим драматургом, який успішно використав віщий сон як художній прийом, усвідомивши його психологічні аспекти. Сон Клітемнестри з трагедії "Плакальниці" торкається теми родового прокляття. Поки тривала Троян-

ська війна, Клітемнестра зрадила свого чоловіка Агамемнона, і коли той повернувся з війни, вона та її коханець вбили його і стали царювати в Аргосі. Але від Агамемнона у Клітемнестри залишився син Орест, якого вона відіслала далеко від батьківщини, щоб його не вбив її новий чоловік Егісф. Події в "Плакальницях" розповідають про повернення Ореста на батьківщину і про сон, який наснився його матері. Орест відчуває, що він повинен помститися за смерть свого батька, вбивши свою матір. Він довго не наважується на це, доки сам Аполлон не говорить про те, що це його обов'язок.

Перш за все необхідно зазначити, що, сон Клітемнестри оповідається не від її імені. Події сну замальовуються хором, на противагу всім іншим сновидінням, які дійшли до нас з грецьких трагедій, в яких сні оповідалися людиною, яка їх бачила.

З літературної точки зору сон Клітемнестри вважається віщим, але з психологічної точки зору віщий характер цього сновидіння майже не розглядається. Клітемнестра починає вважати своє сновидіння віщим тільки після того, як прокинеться від почуття великого страху. Це повністю відповідає грецьким віруванням, згідно з якими, у віщих снах завжди був присутній мотив провини або злочину. Так само і в даній трагедії сновидіння відображає почуття провини та самопокарання Клітемнестри як матері. Зобразимо події сну схематично таким чином:

- 1) цариця народжує змію;
- 2) годує її груддю;
- 3) змія кусає Клітемнестру і молоко забарвлюється у кров.

Окремо слід зупинитися на образі змії. Відомо, що Стесіхор у своєму фрагменті "Орестеї", збереженому Плутархом, також використав образ змії у сні. Але він ототожнював змію з Агамемноном. У цій версії Стесіхора ми бачимо більш давнє уявлення, за яким змія є душею померлого. Дослідники вважають, що Есхіл використав прийом контамінації двох примітивних уявлень: згідно з розповсюдженим віруванням, змії пили молоко і могли харчуватися навіть людським молоком; це уявлення Есхіл поєднує з віруванням про вампірів- віруванням про існування істоти, яка є душею померлого і висмоктує вночі кров живих людей.

Таким чином, образ змії виконує функцію двох символів-у видінні та в реальному житті. У видінні змія символізує покійного чоловіка Клітемнестри, у реальному житті-Ореста, який помститься за смерть батька. Адже Клітемнестра народжує змію і годує її як власну дитину. Це стає очевидним з того, що тінь Агамемнона ховається позаду тіні Ореста. Більше того, коли у Стесіхора Агамемнон в подібі змії дає народження Оресту, в Есхіла, навпаки, Клітемнестра народжує Ореста в зміїній подібі. Говорячи про образ Клітемнестри у її власному сні, той факт, що вона народила змію, уподібнює її саму до змії відповідно до цілей цього сновидіння. Дружина і матір змії навряд чи може бути сама чимось іншим, ніж змією (у людській подібі). Сон має на меті показати саме це.

Що стосується того факту, що у Стесіхора змія=Агамемнону, а в Есхіла змія = Оресту, то тут не виникає ніяких труднощів у тлумаченні. В уявленні жінок дуже часто їх діти ототожнюються з батьком, тому у сновидінні Клітемнестри можна поставити знак рівності між Орестом та Агамемноном [Messer 1918, 64].

Звернімося до наступного пункту нашої схеми, який стосується годування змії. Дії плакальниць, які роблять узливання біля могили Агамемнона паралельні з діями Клітемнестри у її сновидінні, тому можна сказати, що Годування = Узливання. Агамемнону роблять узливання з молока, меду та вина. Але в античні часи можна було приносити і кровні жертви. Та чому жодна кровна жертва не була принесена Агамемнону, якщо цариця могла це собі дозволити? Можна припустити, що кровна жертва могла оживити померлого, як ми це зустрічаємо у Гомера. На противагу цьому годування так само, як і узливання з медом, могли заспокоїти буремний дух померлого. Цього і намагається досягти Клітемнестра, годуючи голодну змію і вшановуючи дух померлого чоловіка. Але в обох випадках було вже надто пізно. Узливання не заспокоїло розгнівану тінь Агамемнона, а годування у сні Ореста не зупинило його бажання помсти. Так само як узливання робляться не з почуття любові, так і Орест не був вигодуваний в дитинстві люблячою матір'ю.

Що стосується укусу змії. Відомо, що деякі немовлята можуть болісно вкусити груди матері під час годування. Але річ у тім, що одні жінки страждають від болю, інші ж, навпаки, пишаються першими проявами чоловічої сили їхніх маленьких синів. У даному фрагменті має значення не те, що деякі діти кусаються під час годування, а те, що це могло стурбувати Клітемнестру. Можна припустити, що страх перед укусом дитини є свого роду уявленням про канібалізм, який у деяких примітивних культурах виражений майже приховано. У грецьких міфах ми також зустрічаємо численні випадки канібалізму дітей своїми батьками: Кронос, Тантал, Терей.

Що стосується укусу змії під час годування, то тут існує більш, ніж одне пояснення.

1) Навіть у сучасній Македонії, якщо молоко корови містить краплі крові, то вважається, що це змія або демон пила молоко з її вим'я. В Індії, кобрам, які охороняють священні храми, підносять посудини з молоком. [Devereux 1951, 35]

2) Для жінки, яку вкусила змія, цей укусу символізує статевий акт, і особливо втрату цноти. У Аполлодора весільна кімната Алкести була повна змій. За деякими народними віруваннями змії заповзають всередину жіночих статевих органів.

Укус у груди потребує окремого пояснення, оскільки це явище розглядається в багатьох культурах і призводить до виникнення різноманітних вірувань. У багатьох євро-азійських степових культурах існує вірування, що діти, які народжуються з зубами, в майбутньому мають стати шаманами. Було б не ризиковано припустити, що Ореста асоціювали з шаманом з декількох причин: він скоїв злочин, вбивши свою матір, у нього повторювалися напади шаленства, декілька разів він підлягав магічним зцілюванням, в кінці-кінців він спотворив свій палець, як шамани.

Клітемнестра заперечує, що Орест народився з зубами: вона пригадує, що він вкусив її за груди самими лише яснами. Але ця деталь є вигадкою, адже не Клітемнестра, а годувальниця годувала груддю Ореста. Згадка Клітемнестри щодо ясен Ореста є лише підсвідомим припущенням, з метою заперечення того, що Орест народився з зубами і міг вкусити її груди та того, що її сновидіння мало віщій характер. Те, що Орест кусає уві сні груди Клітемнестри під час годування, свідчить про те, що Клітемнестра належить до типу маскулінних жінок, які ненавидять году-

вання груддю, бояться того, що дитина їх вкусить і вбачають у дитині руйнівну істоту. Такі жінки не тільки часто зустрічаються в педіатричній практиці, але й в різноманітних культурах існує стійке вірування про те, що дитина руйнує життя батьків. Таке вірування було притаманне і античній Греції. Яскравим прикладом і згадане є розповідь про Геракла, якого вигодувала Гера.

Згідно з переказами, Алкмена не могла народити Геракла сім днів і ночей. Народивши його, вона віднесла немовля на Гераклово поле, де його знайшла Гера та почала годувати своєю груддю. Та маленький Геракл смоктав молоко настільки інтенсивно, що Гера, не в змозі витримати біль, відкинула його. За таких обставин не дивно дізнатися, що Геракл потім поранив груди Гери отруйною стрілою. За цією версією Геракл, відкинутий своєю прийомною матір'ю, який потім уразив її стрілою, крок за кроком нагадує невдале годування Ореста та його укусу у груди матері. Обидва сюжети ідентичні за структурою та змістом.

З точки зору дитини, погана матір є та, яка не годує її молоком, тобто не віддає свою любов. Віра в те, що молоко було отруйним в дитинстві, притаманна людям хворим на шизофренію, які мали поганих матерів, або чії матері були не в змозі чи просто не хотіли годувати своїх дітей. Очевидно, що Орест в Есхіла не був хворий на шизофренію, у нього був звичайний психічний розлад, притаманний людям в примітивному та архаїчному суспільствах. Той факт, що цей розлад не розвинувся у більш серйозну хворобу, свідчить про те, що від цього Ореста врятувала годувальниця, яка хоча і вигодувала його за наказом, але робила це з любов'ю.

Наступним пунктом нашої схеми було змішання молока та крові, яке має етнологічну паралель. Повсякденна їжа войовничих ніло-хамітських племен, які походять з Півночі, складається з молока та крові, вибраної з шийної вени тварин. До цієї суміші потім додається сеча корови та попел. Ця їжа містить три основні речовини, які дає корова: кров, молоко та сеча. Про схожість їжі Ореста та узливань на могилі Агамемнона було зазначено раніше. [Devereux 1951, 27]

В результаті дослідження мотиву віщого сну в трагедії Есхіла "Плакальниці" ми дійшли наступних висновків:

1. Автор використовує сам сон як засіб інтерпретації. Про сон ми дізнаємося принаймні у трьох фрагментах трагедії: спочатку хорова процесія натякає на страшний сон, який побачила цариця; потім хор детальніше розповідає про сон, Орест же дає повне тлумачення сну, яке не залишає сумнівів у його правдивості. Кульмінаційний момент у цій градації досягається тоді, коли цариця усвідомлює, що Орест і є саме тією змією, від укусу якої вона помре. Родова помста мала надзвичайно велике значення в античному суспільстві. І якщо Орест більше не вагався після того, як Аполлон оголосив йому свою волю, то для героя відомої шекспірівської трагедії Гамлета це стало основним конфліктом: бути чи не бути.

2. Віщий сон в трагедії виконує синоптичну роль. Сучасному читачу, не маючи попередньої підготовки і не володіючи хоча б базовими знаннями про античність, дуже важко побачити широкий культурно-етно-психологічний пласт, схований за текстами. Тому сон сприймається лише як інкрустаційний елемент сюжету. В той час як для сучасників Есхіла у тлумаченні сну не виникало ніяких труднощів, що й давало їм можливість прогнозувати майбутні перипетії трагедії.

3. У проаналізованій трагедії Есхіла бачення віщих сновидінь притаманне жінці благородного царського походження. Можливо цим підкреслюється унікальність та рідкісність цього явища. У жодному творі давньогрецької літератури ми не зустрінемо випадків, коли віщі сні бачать пересічні люди. Адже за уявленнями давніх греків, такі сні насилалися богами і лише обраним людям. Через сон повідомлялася найвища воля богів, але не кожна людина могла її правильно розтлумачити. Тому, як правило, сні посилалися або царям, або жерцям. Той факт, що в трагедії віщий сон побачила цариця, пояснюється, можливо, потребою сюжету, а також уявленням про те, що емоційна сфера завжди залишалася за жінкою.

Настоящая статья посвящена изучению проблематики вещего сна в трагедии Эсхила "Плакальщицы". В статье проведен этно-психологический анализ, а также дано подробное описание и толкование ключевых структурных элементов сна в трагедии.

Ключевые слова: трагедия, вещий сон, родовая месть.

The present article is dedicated to the studying of the prophetic dream in Aeschylus' "Choephoroi". The dream is analysed from the ethno-psychological point of view. The minute description and interpretation of the basic elements of the dream in tragedy are given.

Key-words: tragedy, prophetic dream, family revenge.

Література:

1. *Артемидор Сонник.* – СПб.: ООО "Издательство Кристалл", 1999. – 448 с.
2. *Левин-Стросс К.* Первобытное мышление. – М., 1994. – 349 с.
3. *Плутарх.* О суевериях // Плутарх. Сочинения. – М.: Худ. лит-ра, 1983. – С. 389–400.
4. *Потебня О. А.* Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 134 с.
5. *Эсхил.* Трагедии / Пер. С. Апта. – М., 1971. – 256 с.
6. *Ярхо В.Н.* Эсхил. – М., 1958. – 220 с.
7. *Ярхо В.Н.* Драматургия Эсхила и некоторые проблемы древнегреческой трагедии. – М., 1978
8. *Devereux G.* Reality and dream: Psychotherapy of a Plains Indian. – New York: International Univ. Press, 1951
9. *Messer W.* The Dream in Homer and Greek Tragedy. – New York: Columbia University Press. London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1918. – 129 p.

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТВОРИ САЛЮСТІЯ ЯК ВТІЛЕННЯ ЙОГО ЕТИЧНОГО ІДЕАЛУ

Черненко Ніна Анатоліївна

магістр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто основні риси моралізму Салюстія на базі дослідження його історіографічних творів, проаналізовано світоглядні джерела етичного ідеалу письменника.

Ключові слова: історіографія, моралізм, етичний ідеал, ідеологія, нобілітет, квієтизм.

Історіографічна творчість Г. Салюстія Кріспа ознаменувала собою зародження історіографії як літературного жанру. Його історіографічні твори характеризуються новим підходом до зображення історичного минулого. Салюстій – передусім історик-мораліст, якого турбує моральна деградація суспільства епохи кінця Республіки, його твори спрямовані на утвердження морального ідеалу в умовах нової історичної дійсності.

Дослідження етичних принципів Салюстія та виокремлення найголовніших ознак морального ідеалу історика дозволяє сформувати цілісну картину ідеології та моралі римського суспільства часів Республіки, простежити зміни в духовному житті, спричинені новими історичними реаліями, а саме: розростанням Риму за полісні межі і перетворенням його у найбільшу середземноморську державу.

Саме цим, на нашу думку, пояснюється загальнокультурологічна і наукова новизна і актуальність пропонованого дослідження, в якому аналізується моральний світогляд Салюстія як виразника староримської моралі. Метою роботи є дослідити моралізм Салюстія, а також виділити його витoki (філософські та політико-історичні), виокремити найбільш суттєві ознаки етичного ідеалу історика на тлі загальної моральної кризи суспільства II – I ст. до н. е. та її проявів у середовищі нобілітету. Об'єктом даної розвідки є історіографічні твори Салюстія "Змова Катіліни", "Югуртинська війна", "Історія" як твори, що відображають його світогляд та історико-політичні погляди. Предметом дослідження є моралізм Салюстія як відображення його етичного ідеалу і концепції історії та суспільного розвитку Риму. У статті поставлено такі завдання: на основі аналізу історіографічних творів Салюстія встановити, під впливом яких філософських та політичних поглядів формувалася концепція історії та моралі Салюстія, дослідити, за допомогою яких засобів досягається втілення етичного ідеалу письменника та виокремити найбільш показові ознаки такого ідеалу.

Уже з середини XIX століття більшість дослідників були переконаними в нещирості Салюстія і його симпатії до одної політичної партії. Найбільш категорично цей погляд на творчість історіографа висловив Т. Момзен, який охарактеризував Салюстія як "заздалегідь відомого цезаріанця". У 20-х роках XX століття відбулася своєрідна реабілітація римських істориків. Новий погляд на Салюстія підтримав О. Зеель, який для цього залучив біографічні дані. Ф. Егерман, досліджуючи вступи до творів Салюстія, виокремив у них вплив філософських поглядів Платона і Дікеарха, а Г. Патцер і П. Перроша співставили Салюстія з Фуکیدом. У радянській післявоєнній літературі про Салюстія провідне місце займають праці І.М. Тронсь-

кого та С.Л. Утченко. Так, І.М. Тронський пише: "від уявлення ніби історіографія Салюстія є публіцистикою на службі цезаріанської партії, довелося відмовитися" [Тронський 1988, 193]. С.Л. Утченко вже у перших своїх працях закликав розглядати Салюстія в зв'язку з його епохою і розподілом тогочасних політичних сил [Немировський 1964, 93], формулюючи тезу про відносну об'єктивність Салюстія [Утченко 1976, 211]. Дана розвідка розкриває новий аспект дослідження світоглядної основи творів історика – виокремлює ознаки його етичного ідеалу.

Останні десятиліття римської республіки – період розпаду старої республіканської ідеології. В умовах розвалу республіканських установ, суспільна індиферентність набувала різних форм вираження: вона проявлялася у поширенні епікурейської філософії, в містичних настроях та очікуванні близького кінця світу, в захопленні астрологією та магією. Твори Салюстія цікаві тим більше тому, що автор був безпосередньо причетним до громадянських війн і в своєму особистому житті, і в політичній кар'єрі [Утченко 1952, 20]. Шляхи подолання суспільної кризи, які пропонує історик у своїх творах, на думку І.М. Гревс, за своїм ідейним наповненням найближчі до квієтизму – лінії соціальної поведінки великих землевласників. До них належав і Салюстій, який зробивши блискучу кар'єру і втративши в роки своєї політичної діяльності чесну репутацію, набув величезного багатства, а згодом відійшов від політичної діяльності і більше не прагнув збагачення. Салюстій цілком у дусі квієтизму вважає, що вихід із кризи для римського громадянина полягає у відмові від гонитви за владою і багатством, які задовольняють низькі потреби тіла або зіпсованого духу, очищенні від скверни політичної боротьби і в розвитку власного духу і таланту [Немировський 1986, 110].

Вчення про занепад моралі як причину розпаду держави, яке лежить в основі моралізму Салюстія, було надзвичайно поширеним серед найвищих класів римського суспільства. Згідно з нею давньоримська мораль вступає в період певної кризи з того часу, коли Римська держава, руйнуючи рамки полісу, виходить за межі Італії і стає на шлях перетворення у велику середземноморську державу. Достатньо широко теорія занепаду моралі була вперше розроблена, на думку Утченка, Посідонієм [Утченко 1969, 112]. Подальший розвиток і чи не найбільш своєрідне застосування ця теорія отримує у творах Салюстія. Своє вчення про занепад моралі Салюстій найбільш повно викладає в історичному екскурсі у "Змові Катіліни".

Так, Салюстій поділяє історію Риму на три головних періоди. Перший період припадає на заснування троянцями Риму, які разом із аборигенами утворили общину, яка не мала законів, проте жила вільно та у злагоді. Другий період, який характеризується цією виборністю влади, свободою та високоморальним життям суспільства, Салюстій описує більш детально, оскільки це є "золотим віком" римської історії. Щодо картини морального падіння римського суспільства, яке настає у "третій період" римської історії, то схема Салюстія, згідно з якою занепад моралі обумовлено розвитком спершу честолюбності (амбіційності) – *ambitio*, а згодом користолюбства і розкоші (*avaritia et luxuria*) відтворює етапи постійного занепаду "досконалої держави" Платона у його "Політиці". Римський історик вбачає основні причини деградації у двох пороках, які саме у цей час розвиваються в римському

суспільстві: жадоба влади (*ambitio*) і пристрасть до грошей (*avaritia*). Поширення першого пороку привело до того, що люди перетворилися на брехунів, турбувалися про привабливість зовнішнього вигляду, а не про свій внутрішній світ. Другий порок – *avaritia* в самій основі підірвав вірність, правдивість та інші високоморальні почуття. Замість цього на перший план висувуються гордіня і жорстокість, зневага до богів і впевненість у тому, що все на світі можна купити. Найбільше падіння моралі в римському суспільстві Салюстій пов'язує з диктатурою Сулли. Суттєво, що картина занепаду Римської держави в історичному екскурсі "Змови Катіліни" зображує не моральну деградацію суспільства "взагалі", не боротьбу абстрактних категорій, а змальовує моральний занепад цілком конкретної групи, певного прошарку римського суспільства – римського нобілітету. Сама постать Катіліни є для Салюстія закономірним і неминучим явищем, наслідком падіння того соціального середовища, яке і могло породити таке "чудовисько", як Катіліна [Дуров 1993, 118].

Фатальна помилка і головна провина Катіліни полягає в тому, що він за будь-яку ціну намагався захопити владу: для Катіліни "не мало жодного значення, якими засобами досягнути своєї мети, аби лише захопити собі царську владу" [Cat., 5,7: цит. за Дуров 1993, 122]. Слід підкреслити, що у всіх своїх творах Салюстій звертається до старовини, орієнтуючись у формуванні свого морального ідеалу у славних звичаях предків – *boni mores maiorum*. Так, первісна римська община характеризувалася максимальною згодою громадян – *concordia maxuma*, яка протиставляється поняттю *ambitio* – прагненню влади. Ключова категорія, яка слугує для історика за критерій моральності та доброчесності, є *virtus* – доблесть. Вона – найбільш широке поняття римської релігійної і політичної моралі. Витоки *virtus* слід шукати в родовому устрої. Салюстій розуміє її не лише як військову звитягу, сміливість у бою, а й як моральний обов'язок громадянина стосовно рідного міста, сім'ї. *Virtus* – це ще й визнання здобутків громадянина як члена спільноти громадян [Утченко, 1969;153]. Салюстій обрав Югуртинську війну темою свого наступного твору "Югуртинська війна", оскільки її події дозволяли найбільш наочно і переконливо зобразити, як внутрішні непорозуміння римського суспільства вплинули на зовнішнє положення римської держави. Протиборство двох основних політичних сил Риму Салюстій переносить у моральну площину, протиставляючи гордині аристократів доблесть "нових людей", що знайшли свого вождя в особі Марія. На думку історіографа, джерелом негараздів є сам поділ римської держави на ворогуючі партії, зародження "духу партійності і фракційності" (*mos partium et fractionum*) впродовж історичного процесу, який не залежить від окремих осіб або угруповань. Історик стверджує, що втрата згоди між народом і сенатом виникла внаслідок зникнення зовнішньої загрози, коли був зруйнований Карфаген. Так, нобілітет своє високе становище (*dignitas*), а народ свою свободу (*libertas*) стали використовувати для задоволення власних пристрастей, спрямувавши свої привілеї на сваволю (*in libidinem*). Вину за це історик покладає на аристократію, яка відмовилася розділити свою владу і багатство з римським народом [Дуров 1993, 131]. У "Югуртинській війні" зустрічаємо моральну опозицію понять *dignitas* як ознаки привілейованого високого становища знаті та *superbia* – гордині, що означає порушення балансу між поло-

женням нобілітету відносно інших прошарків, його зверхності, яка ґрунтується на нестримній жадобі влади і збагачення.

В "Історії" письменник уточнює свою періодизацію історії і конкретизує своє ставлення до різних її епох. Він показує, що *dissensiones* – розходження між класами – є нічим іншим, як одвічною боротьбою суспільних верств у Римі, боротьбою плебеїв проти патриціїв, причина якої – узурпація влади нобілітетом.

Отже, етичний ідеал письменника базується на цінностях староримської моралі, в основі його – теорія про занепад моралі. Ключова категорія, яка для Салюстія слугує за критерій моральності та доброчесності – це *virtus* – доблесть. У Салюстія ця чеснота була характерна для первісної римської общини: "Суперечки, сутички, недоброзичливість – це було у ворогів, громадяни ж змагалися між собою у доблесті." Наступне поняття, що втілює моральний ідеал історика – *concordia maxima*, яке протиставляється поняттю *ambitio* – нестримному прагненню влади.

Можна не лише цілком справедливо стверджувати, що історіографічні монографії Салюстія є безцінними зразками історичної прози латинською мовою, які містять важливі відомості про історичні події, а й розглядати їх як твори глибоко філософські, що передають світогляд і моральні цінності автора як виразника поглядів римських громадян, як носія римської моралі в її найкращих вимірах. Отже, твори Салюстія дають змогу хоча б частково досягнути бачення світу жителями наймогутнішої держави давнини. Матеріали розвідки можуть бути використані для подальших культурологічних та історико-філософських досліджень Римської цивілізації.

В статье рассматриваются основные черты морализма Саллюстия, анализируются мировоззренческие истоки этического идеала историографа.

Ключевые слова: историография, морализм, этический идеал, идеология, нобилитет, квиетизм.

The article is devoted to the problem of examination of Sallustius's moral system and analysis of his ethic ideal. The research is based upon writer's historiographical works.

Key words: historiography, moral system, ethic ideal, ideology, nobility, quietism.

Література:

1. Дуров В.С. Художественная историография Древнего Рима. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1993. – 144 с.
2. Моммзен Т. История Рима. – СПб.: Лениздат, 1993. – 269 с.
3. Немировский А.И. Рождение Клио: у истоков исторической мысли. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1986.
4. Тронский И.М. История античной литературы: Учеб. для ун-тов и пед. ин-тов. 5-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1988. – 464 с.
5. Утченко С.Л. Древний Рим. События. Люди. Идеи. – М.: Наука, 1969. – 324 с.
6. Утченко С.Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения Республики (Из истории политических идей I в. до н. э.) – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1952.

ПРОБЛЕМЫ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТОЛОГІЇ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

УДК 81:39

КУЛЬТУРНАЯ МАРКИРОВАННОСТЬ МОРФОЛОГИИ И СИНТАКСИСА РУССКОГО ЯЗЫКА

Токарев Григорий Валериевич

д-р филол. наук, проф.

Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого

В статье рассмотрены аспекты культурной маркированности грамматических явлений русского языка.

Ключевые слова: лингвокультурология, грамматика, культурная значимость, культурная коннотация, ценность.

То, что говорит язык,
казалось интереснее того,
что говорит на языке человек.

Н.Д. Арутюнова

Развитие лингвокультурологии ставит задачи изучения средств и способов кодирования культуры в естественном языке. В науке существует точка зрения, что культурная специфика языка охватывает только его лексический и фразеологический уровни. С таким утверждением согласиться нельзя. Грамматическое значение, ввиду своей высокой абстрактности, отражает категоризацию мира, которая формировалась столетия, начиная с образования, развития и дальнейшего функционирования языка. Однако нельзя не согласиться с тем, что культурные аспекты в грамматике определяются значительно сложнее, чем в лексике и фразеологии. При этом лингвокультурная специфика грамматики является малоизученной, что определяет актуальность и новизну данной работы. В данной статье будут рассмотрены основные и вспомогательные лингвокультурные грамматические явления русского языка. Обозначим грамматические культурно маркированные координаты.

Явления, которые имеют культурно маркированные грамматические значения, мы относим к основным. Рассмотрим их.

Несомненно, особенности русского миропонимания отражены в категории одушевлённости имени существительного. Так, на этапе становления этой категории одушевлёнными были только существительные, обозначающие лиц мужского пола. Вероятно, на это влияли религиозные установки, отводившие женщине второстепенную роль. До сих пор в русском языке различаются по одушевлённости слова **покойник/труп**, что опять же связано с религиозными представлениями о том, что душа не сразу покидает тело человека.

Культурно значима категория рода. Это подтверждает тот факт, что в разных языках слова могут не совпадать по этому признаку. Данный морфологический признак является категоризирующим для любого языка, в котором он имеется. В финском языке не дифференцируются по роду местоимения 3-го лица, что, безусловно, говорит о гендерной недифференцированности.

С.А. Кошарная указывает на лингвокультурные причины грамматического выделения группы существительных на *-мя* [Кошарная 2002, 204]. Эти существительные формируют своеобразный текст, кодирующий человеческие ценности.

Зарождение человека – *бремя*.

Рождение человека, его узнавание – *знамя*.

Обретение души – *пламя*.

Именованье его как обретение человеческой сущности – *имя*.

Вскармливание человека – *вымя*.

Обретение разума – *темя*.

Продолжение рода – *семя*.

Формирование рода – *племя*.

Жизнь человека – *время*.

Жизнь рода, его движение во времени – *стремя*.

Лингвокультурная специфика русского местоимения состоит в регулярном использовании неопределённых местоимений: *кто-то, что-то, кое у кого, один* и других, что отражает склонность русского сознания к неопределённости. В русской речи часто опускается местоимение, обозначающее принадлежность. *Он надел шляпу*, а не *Он надел свою шляпу*. Эта черта подчёркивает индифферентность русского сознания к собственности, склонность к коллективизму.

Для русской лингвокультуры большую значимость имеют местоимения *мы, наши*, которые репрезентируют представления об общности лиц, объединяемых по какому-либо признаку. Данные местоимения соотносятся с ментальной оппозицией "свой/чужой" и выражают положительные коннотации. Эти представления имеют архетипическую основу.

Русской лингвокультуре присуща категория безличности. Это объясняется свойственной русскому менталитету иррациональностью и неагентивностью (А. Вежбицкая), неконтролируемостью, отсутствием ответственности за происходящее действие. Русские не признают логического объяснения жизни, на явления природы смотрят как на непостижимые и непредсказуемые, считают, что человеку не подвластна его собственная жизнь, что способность контролировать жизненные события ограничена. Эта ментальная категория находит своё выражение безличными глаголами и словами состояния: *ему было холодно, живу дурно, мне живётся очень плохо, его переехало трамваем, его убило молнией*. Данные словоформы подчёркивают фатальность, стихийность действия, смиренность.

Интересно, что конструкции типа *я думаю* в английском языке употребляла социальная элита, а менее категоричные типа *мне кажется* – низшие слои общества.

Продолжая тему односоставных предложений, отметим, что продуктивность обобщённо-личных предложений обусловлена желанием русского человека уйти от личного, интимного, растворить собственное переживание в общественном.

Грамматическая категория времени отражает представления о цикличности или линейности данного феномена.

Предлоги отражают национальные представления о времени и пространстве. Например, в немецком языке указание на временные границы, которые имеют своё

начало в прошлом, передаются предлогом *seit*, а в будущем – предлогом *av*. В русском языке эти отношения не дифференцируются и передаются одним предлогом – *c*, что свидетельствует о неактуальности для русской лингвокультурной общности этого временного параметра.

Существует мнение, что формирование троичных грамматических категорий: прошедшее – настоящее – будущее; первое – второе – третье лицо; и др. – так или иначе связано с формированием нового представления о пространстве как трёхмерной сфере, понимание триединства божественной силы [Кошарная 2002, 62].

Явления, которые не имеют культурно маркированной грамматической семантики, но описываются на основе грамматического признака, относятся к вспомогательным. Например, имена собственные характеризуются культурогенным лексическим значением, но выделение данной группы слов производится с опорой на грамматический признак. Рассмотрим некоторые из вспомогательных лингвокультурных грамматических явлений.

Каждый этап развития лингвокультуры популяризирует определённую группу имён собственных. Это может быть связано с актуализацией тех или иных мифологем, историй, легенд, событий. В некоторых случаях имена собственные отражают идеологемы. Например, имена *Октябрин(а)*, *Даздраперма*, *Вилен*, *Владлен(а)*, *Ренат(а)* отражают персоналии, символы, ценности советской лингвокультуры.

Многие русские фамилии хранят память о древних именах-оберегах, то есть явлениях, которые, по мнению русских, оберегали человека от нечистой силы. Судьба предопределена не только волей Господа, но и зависит от правильности выбора мирского имени: *Кручинин*, *Злобин*, *Распутин*, *Бестужев*, *Некрасов*, *Нелюбов*.

Большой лингвокультурный потенциал имеют прозвища. Обычно они репрезентируют наиболее яркий признак той или иной личности, оценку её деятельности. Так, добрая память о князе Владимире сохранилась в русском народе, который дал князю ласковое прозвище – Владимир Красное Солнышко.

Переход в имена нарицательные, формирование на их базе устойчивых единиц говорит об их высокой значимости для лингвокультурной общности: *валять ваньку*, *Фома неверующий*, *во всю ивановскую* и др. Часто имя собственное выступает в роли нарицательного, называющего представителей той или иной национальности: *русский* – *Иван*, *немец* – *Фриц*, *еврей* – *Мойша* и др. Безусловно, что данные имена являются популярными в соответствующих культурах. Характерно, что типизируются мужские имена, что свидетельствует о маскулинности русской лингвокультуры.

Культурогенностью обладают качественные прилагательные, особенно те, которые являются цветообозначениями. А. Вежбицкая в своей книге "Язык. Культура. Познание" говорит о том, что "цвет – это не универсальное человеческое понятие..." [Вежбицкая 1997, 231]. Действительно, в европейской культуре чёрный является цветом траура, а в восточной – белый. Учёные такую интерпретацию цвета объясняют следующим образом: "Не все люди знакомы с морем или снегом, земля не везде коричневая <...> и даже зелень травы зависит от количества в ней влаги и от расположения на открытом солнце..." [там же, 234]. Национальную специфику имеют цветовые определения абстрактных существительных. Так, русские зелёный

цвет связывают с тоской, а американцы – с ревностью. Каждая лингвокультурная группа создаёт уникальные названия оттенков основных цветов. Цвет может символизироваться. Например, в русской лингвокультуре *белый* является символом чистоты, *чёрный* – смерти, *зелёный* – неопытности, *серый* – заурядности.

Закрытость имени числительного как части речи обуславливает её высокую культуруогенность. Так, чётные числа связаны с представлениями о завершённости, конечности, нечётные – с незавершённой и бесконечностью.

С числом *тринадцать* связаны представления о неудаче. Это находит научное объяснение: "...В двенадцати лунных месяцах было только триста пятьдесят четыре дня и время от времени приходилось вставлять добавочные месяцы, соответствующие тринадцатому знаку зодиака, ворону. Излишность их делала тринадцать несчастливым числом, да и ворон был птицей недоброй" [Шейнина, 2006].

Актуальность представлений, связанных с числами, подтверждает тот факт, что числительные становятся компонентами фразеологических единиц.

Русский коллективизм является причиной негативных коннотаций у числа *один*: *один в поле не воин; одному и у каши не спорю; одному и топиться скучно; один, как медведь в берлоге*. Ср.: с положительной оценкой числа *два*: *ум хорошо, а два лучше; два одному рать*. В то же время с этим числом связаны представления о неустойчивости, неясности, лживости: *бабушка надвое сказала; слуга двух господ*.

С числом *четыре* связаны представления об устройстве мира: *на все четыре стороны; четырёх ветрам кланялся*. Четыре – символ четырёх евангелий, четырёх основных добродетелей (мудрость, мужество, справедливость, умеренность), четырёх темпераментов, четырёх райских рек (Фисон, Гихон, Худдекиль, Евфрат), четырёх времён года.

Шесть: за шесть дней Бог сотворил мир, шесть считается совершенным числом: $6=1+2+3$.

Близкие представления связаны с числом *семь*. Семь лежит в основе устройства мира, времени, организации принципов человеческого общежития: семь дней сотворения мира, семь основных тонов, семь цветов, семь смертных грехов (*на седьмом небе от счастья, седмица 'неделя'*).

С опорой на числа *семь, восемь, девять* и другие репрезентируются представления о чём-либо значительном, большом, далёком: *семи пядей во лбу; семеро одного не ждут; делай дело за семерых, а слушайся одного; в тридевятом, тридесятом царстве; сорок сороков* и др. Князя Ярослава Галицкого называли *Осмомыслом*, то есть очень мудрым.

Многие числа вербализуют религиозные представления: *седьмой день на Бога* (отражает одну из христианских заповедей). С числом *девять*, например, связаны представления о том, что на девятый день душа умершего человека попадает в потусторонний мир. Поэтому поминки назывались встарь *девятинами*.

Культурно-специфична система счёта и единиц измерения. Так, В.И. Даль в Толковом словаре живого великорусского языка пишет: "встарь считали сороками и девяностами". Месторасположение отмерялось от Москвы. *Пядь* 'предельное расстояние между концами указательного и большого пальцев руки', *локоть* 'две пяди', *са-*

жень 'расстояние между концами пальцев широко раскинутых рук', *верста* 'мера длины, равная 1,06 километра'. В русской культуре десятичную дробь принято отделять запятой, в английской – точкой. Русские выделяют тысячи пробелом, американцы – запятой. В России дата 12.01.01 означает 12 января 2001 года, в американской – 1 декабря 2001 года (то есть первые цифры обозначают месяц, а вторые – число).

Название многих русских числительных отражает особенности русского опыта. Так, числительное *сорок* по происхождению является существительным со значением 'рубаха'. Ср.: современное *сорочка*. В сорок можно было положить 40 шкурков соболей. Особенности национального мировосприятия отражены в названиях числительных: *тьма* – 10 000, *легион* – 100 000, *леорд* – 1 000 000, *ворон* – 10 000 000.

Частицы, звукоподражания, междометия привязаны к той или иной культуре. Это проявляется в том, что каждый народ по-своему выражает свои эмоции, слышит окружающий его мир. Например, русские подзывают кошку звукоподражанием *кыс-кыс*, а немцы *митце-митце*. Русские скажут для выражения одобрения *вот это да!* Немцы – *Alle Wetter!* (что буквально переводится как *вся погода*). При выражении упрёка мы говорим *не упряжься!* Немцы – *Sei doch kein Frosch!* (что буквально переводится как *всё-таки не будь лягушкой*). Междометные выражения не совпадают и по внешней, и по внутренней форме. Так, этимология междометия *спасибо* отражает религиозные представления русского человека, внутренняя форма слова *пожалуйста* отражает этикетные формулы и особенности структуры древнерусского общества.

Однако можно встретить подобные несовпадения и в содержании. Например, в одном языке междометие есть, в другом отсутствует. Сравним соответствия междометий в русском и английском языке:

Уф! / *Phew!*

Ай! / *Ouch!*

Фу! (отвращение) / *Pee-you!*

Он-пля! / *Whoops! Ooops!*

Ау! / *Hallo!*

Тьфу! (отвращение, досада) / *Nuts!*

Специфика осмысления тех или иных сторон действительности может находить своё выражение в синтагматических связях слов. Сочетаемость слов мы относим к проявлению их синтагматических значимостей. Распространители (классификаторы) слов отражают особенности интерпретации явлений, обозначенных ключевыми словами. Определение культурных аспектов синтагматической значимости состоит в моделировании лингвосемиотических рядов на основе выделения базовых образов классификаторов ключевых слов концепта, культурно-когнитивной интерпретации полученных лингвокультурем. Наиболее ценную информацию об особенностях миропонимания несут косвенные номинации, что учитывается при отборе классификаторов.

В.А. Успенский в работе "О вещных коннотациях абстрактных существительных" утверждает, что любая абстрактная лексическая единица в узусе имеет тенденцию к овеществлённому представлению и в контексте "ведёт себя" именно как конкретная.

Классификаторы анализируемых слов, характеризующиеся стёртой образностью, обнаруживают "ориентацию образа на отражаемую действительность в чистом виде...", без эмотивно-оценочных "наслоений". Инварианты образной семантики классификаторов вербализуют архетипические представления человека, определяющие особенности концептуализации действительности. Проиллюстрируем сформулированные выше положения на примере распространителей слова *дело*.

Так, классификаторы слова *дело* соотносятся с антропоморфным и фетишным культурными кодами.

"Дело-человек" наделяется целым рядом внутренних и внешних признаков. Оно имеет интересы (*в интересах дела*), ему можно быть преданным (*предан делу*), им можно увлечься (*увлечься делом*), его можно любить (*любить дело*), ему можно изменить или служить (*изменить/служить делу*). Семантика классификаторов показывает, что "Дело-человек" обладает ценностным статусом.

Оно имеет личностные черты: может быть подлым, великим, благородным, справедливым, скандальным, может требовать, терпеть (*дело – подлое, великое, благородное, справедливое, скандальное, требует, терпит*). Тем самым в сознании русской языковой личности "Дело-человек" предстаёт в эмоциональном ореоле: оно способно вызывать одобрение или порицание.

"Делу-человеку" приписывается ряд физиологических черт: половые различия (*мужское дело, женское дело*), голос ("*Учись, сынок, работать так, чтобы дело пело...*" (В. Арыгин); "*И пройдёт по устам Слава громким делам...*" (А.И. Полежаев); способность передвигаться (*дело идёт, продвигается, остановилось, стало, спешное дело*; "*Начинаются комплименты, – сказал Кривицкий, – а дело будет стоять*" (Д. Гранин); питаться ("*...Дело, которое их поглощает...*" (А.И. Герцен). Таким образом, можно утверждать, что данный образ характеризуется детальной проработкой: языковая личность представляет собой не только внутренний мир "Дела-человека", но и его внешний облик. Классификаторы этого типа актуализируют семы 'гендерная значимость', 'динамика'.

В рамках фетишного кода *дело* предстаёт как:

- предмет. Этот предмет можно потрогать (*браться за дело*), бросить, держать в руках (значит, он не очень большой: *бросить дело*; "*Наше дело маленькое, слушай да подчиняйся*" (Д. Гранин); "*Весь рабочий персонал... выпустил дело из своих рук*" (Ф. Гладков), но может быть и большим (ср. также *большое дело*). В последнем случае он, видимо, полный. В него можно войти: *войти в дело, быть в деле, проявить себя в деле*. Он может перемещаться: *курс дела*. Кроме этого "Дело-предмет" имеет пространственную характеристику: его можно поставить (*поставить дело*), к нему можно перейти, приступить (*перейти к делу, приступить к делу*), до него нужно добираться (*бывать по делам*). Оно имеет временную (может быть *старым* и *новым*) и утилитарную характеристику (может быть *полезным* и *бесполезным*). "Дело-предмет" можно перемещать: "*...Повести дело энергично...*" (А.С. Макаренко);

- вещество (*масса дел*). Это вещество клеящее (*оторвать от дел, замешан в дело*), текучее (*дела текут*), обладает жизнеобеспечивающей функцией: "*Всяк живёт своим делом*" (Ф. Гладков).

И как вещество, и как предмет *дело* может иметь характеристику по цвету, чистоте (*тёмное дело, чистое дело, грязное дело*).

Контекстное окружение позволяет сделать вывод, что "Дело-предмет" требует непосредственной причастности, включённости субъекта, характеризуется с точки зрения актуальности и этичности. Представая в нашем сознании в образах человека, предмета, вещества, дело имеет ценностную характеристику, в том числе и с точки зрения личной заинтересованности и оценки: *своё дело, чужое дело, не моё дело, дорогое дело, защищать дело, отстаивать дело, бороться за дело; "Меня всегда терзает зависть, когда я вижу людей, занятых чем-нибудь, имеющих дело..."* (А.И. Герцен); характеристику по весу: *тяжёлое/лёгкое*.

Итак, классификаторы слова *дело* в значении 'трудовая деятельность' соотносятся с тремя базовыми образами: человек, предмет, вещество – и эксплицируют следующие коннотации, отражающие особенности процесса концептуализации: 'ценность', 'эмотивность', 'гендерная значимость', 'динамика', 'непосредственная причастность', 'включённость', 'актуальность vs. неактуальность', 'этичность vs. неэтичность'. Образы, продуцирующие данные коннотации, восходят к антропоморфным и фетишным архетипам.

Таким образом, одним из проявлений синтагматической значимости является экспликация коннотаций определяемого слова. Данные коннотации носят культурно обусловленный характер, так как они отражают традиции словоупотребления в русском языке. Косвенно-номинативные слова-распространители служат образной интерпретации явлений, обозначенных определяемыми словами, которая отвечает сложившимся в русской лингвокультурной общности представлениям, культурным установкам, стереотипам. На традиции словоупотребления немалое влияние оказывает этимология, содержание семантического инварианта многозначного слова, семный состав значения.

Культурная специфика отражена в синтаксическом строе языка. Например, в сравнении с немецким языком, имеющим фиксированный порядок слов, передающий пунктуальность национального характера, русский язык отражает некую свободу грамматического выражения мысли.

Культурная значимость может отражаться в продуктивности синтаксических явлений. Так, продуктивность односоставных предложений в русском языке отражает концентрированность русского сознания на действии, а не на субъекте: *Стучу в дверь. Стучишь в дверь. В дверь стучат.*

Фатализм, иррациональность, алогичность, страх перед непознанным отражает продуктивность безличных предложений. Так, А. Вежбицкая, рассматривая русский язык сквозь призму синтаксически и морфологически скудного английского, видит в безличности неконтролируемость и иррациональность русского менталитета, пациентивную ориентацию русского синтаксиса, которая является следствием взгляда на мир как на совокупность событий, не поддающихся ни человеческому контролю, ни человеческому разумению [Вежбицкая 1997, 55–76]. По мнению С.Г. Тер-Минасовой, одним из объяснений этого синтаксического явления русского языка может быть коллективизм менталитета его носителей, стремление не пред-

ставлять себя в качестве активного действующего индивидуума, желание снять с себя ответственность за происходящее. В тех случаях, когда в русском языке употребляются безличные синтаксические модели, в английском языке имеют место личные формы: *думается, что – I think; есть охота – I am hungry; холодает – It's getting cold; мне холодно – I am cold; мне не спится – I don't feel like sleeping*. Отсюда возникает вывод о том, что в английском языке человек берет на себя и действие, и ответственность за него, а в русском языке и действия, и ответственность безличны, индивидуум растворен в коллективе, в природе, в стихии, в неизвестных, неопределенных силах [Тер-Минасова 2004, 528–529].

Для русского языка малохарактерны конструкции типа *я имею*, продуктивные, например, в немецком языке. Это факт объясним неразвитостью представлений о частной собственности в русской лингвокультуре.

Склонность русских писателей к использованию полипредикативных предложений отражает тенденции русского сознания к аналитизму, морализации, дидактизму.

Таким образом, грамматика, хотя и в меньшей степени, чем лексический и фразеологический уровни, отражает особенности национальной культуры.

У статті розглянуто культурну специфіку граматичних явищ російської мови.

Ключові слова: культура, мова, граматики, культурна семантика, значення, цінність.

In the article the cultural specific character of the Russian grammatic phenomena is being considered.

Keywords: culture, language, grammar, cultural semantics, value.

Литература:

1. *Вежицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая.– М.: Рус. словари, 1997.
2. *Кошарная С.А.* Миф и язык / С.А. Кошарная.– Белгород: Изд-во БГУ, 2002.
3. *Тер-Минасова С.Г.* Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова.– М.: Изд-во МГУ, 2004.
4. *Шейнина Е.Я.* Энциклопедия символов / Е.Я. Шейнина.– М.: АСТ; Харьков: Торсинг, 2006.
5. *Bernstein B.* Social class, language and socialization // The psychosociology of language / Ed. S. Voscovici. – Chicago: Markham Publishing Co., 1972.

СУГЕСТИВНА ФУНКЦІЯ МОВИ ЯК ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ

Манакін Володимир Миколайович

д-р філол. наук, проф.

Запорізький національний університет

У статті розглядається загадковий феномен сугестивної функції та енергії людської мови. Робиться спроба пояснення цього феномену з погляду лінгвістичної феноменології та інших галузей знань.

Ключові слова: сугестивна функція, людська мова, енергія мови, ноосфера.

Наукова спадщина справжніх вчених вимірюється не тільки кількістю публікацій і тим внеском в науку, який заслужено проголошується ще за життя людини. Більш цінним є незабутність імені, необхідність звернення до праць вченого, які потенційно заряджені чудовими і глибокими ідеями, що потребують подальших розробок. І не має значення, що було написано вченим – наукова стаття, монографія чи підручник. До когорти таких вчених належить професор Станіслав Володимирович Семчинський – яскрава людина, талановитий лінгвіст, який сам був безкінечно захоплений мовознавством і вмів передати це захоплення усім іншим через слово написане і промовлене.

Ще у працях 80-х років минулого століття С.В. Семчинський гаряче обговорює проблеми лінгвістики, які тільки зараз ми називаємо "новітніми" і такими, що впливають на зміну мовознавчої парадигми. Йдеться, зокрема, про когнітивну лінгвістику, лінгвістичну концептологію, прагмалінгвістику тощо [Семчинський 1988, 91; 99]. Остання, на думку вченого, зумовлена природою самої інформації, що передається людиною за допомогою мови: "Інформація, яка передається людьми в суспільстві, двовірна: з одного боку, вона інтелектуальна (розумова), з іншого – прагматико-афективна. Тому і виражене мовою значення так само двовірне. У мові людина спроможна виразити й своє прагматико-афективне ставлення до усвідомлюваного мисленням факту чи явища дійсності" [Семчинський 1988, 91].

Мовна сугестія (від лат. *suggestio* 'навіювання') є феноменом прагмалінгвістичного порядку, тобто таким, що виявляє особливий "прагматико-афективний" вимір, в якому людина віддзеркалює світ своїх відчуттів, емоцій, психологічних установок і т. ін. Відразу зауважимо, що наше уживання терміну "сугестія" є *нейтральним* і не містить будь-якої негативної конотації, що зазвичай пов'язується з цим поняттям.

Об'єктом роздумів цієї статті є сугестія як особлива мовна функція, тобто функція навіювання, переконання та впливу за допомогою лінгвальних та паралінгвальних засобів. Сугестивна функція у такому розумінні може сприйматися як синонім до волонтактивної та інфлюативної функцій.

За *мету* поставимо з'ясування чинників, що породжують мовну сугестію, яка постійно супроводжує життя людини, охоплюючи зони колективного свідомого і, що особливо важливо, – підсвідомого. Інакше кажучи, спробуємо виявити насамперед латентні (приховані) чинники, що роблять людську мову, слово як центральну одиницю мови, засобом потужного впливу на людську свідомість та підсвідомість.

Питання непросте, тому очікувати вичерпної відповіді не слід, тим більше, що йдеться тільки про перші кроки сугестивної лінгвістики як наукового напрямку.

Саме явище мовної сугестії на відміну від науки про неї, без сумніву, існує стільки, скільки існує людська мова, за допомогою якої здійснювався не тільки власне обмін інформацією, а й міжособистісний вплив людей. Протягом усієї історії людства усвідомлення необхідності впливу на певну аудиторію з метою отримання потрібного результату є природним елементом суспільних взаємодій. Для того, щоб жити в суспільстві, людям треба було підтримувати певний рівень злагоди, а це вимагало від "верхівки" спільноти здатності переконувати, впливати. Віддалені форми соціальної комунікації такі, як ритуальні танці шамана, жертвоприношення, промова вождя перед племенем та под., а ргіогі передбачають мовну сугестію.

Засоби впливу на суспільну свідомість античних часів також опиралися на силу слова. Філософи Давньої Греції чимало писали про необхідність урахування бажань суспільства, що свідчить про велике значення, яке вони надавали суспільній думці. Поняттям "переконуюча промова" ("persuasive speech"), яке є виявом сугестії, постулювався ще Платон [Hargreaves 2003, 38]. Античні політики зверталися за допомогою до софістів – учителів мудрості та красномовства. Саме софісти запропонували практику впливу, яка пов'язана з мистецтвом вести дебати з дотриманням правил етики, а також принцип лобіювання, тобто прагнення діяти на законодавців умінням переконувати.

Виникнення релігій та поширенням релігійних поглядів створило найпотужніші умови удосконалення сугестивних технологій. Талановиті проповідники стають неперевершеними майстрами використання різних засобів для переконання громадськості. Не випадково концептуально-ціннісний каркас та архітектоніка дискурсів публічних промов провідних політичних діячів, президентів держав багато в чому перетинається з особливостями дискурсу проповідей.

Перелік сфер виявлення мовної сугестії можна легко продовжити, що є підтвердженням неабиякої значущості цього явища в житті суспільства, міжособистісного спілкування тощо. Останнє виявляється у звичайних бесідах, коли здійснюється переконання візаві не тільки з опорою на раціональні докази, у наказах, командах, сварках, похвальбах та інших мовленнєвих ситуаціях повсякденного життя.

Видатний французький лінгвіст, учень А. Мейє, Ж. Вандрієс ще у 30-х роках ХХ ст. писав: "Людина говорить не тільки для того, щоби висловити думку. Людина говорить також для того, щоби подіяти на інших і висловити власні почуття. Вольова мова ще майже не вивчалася. Проте вона має неабияке значення, яке стає особливо очевидним при вивченні проблеми походження мови" [Вандриєс 1937, 147]. Мовна сугестія, як магніт приваблювала і приваблює багатьох вчених (В. фон Гумбольдт, О.О. Потебня, В. Вундт, А.М. Свядош, В.М. Бехтерев, Дж. Гріндер, М.В. Крушевський, Е. Сепір, Є.Д. Поліванов, О.Р. Лурія, Б.Ф. Поршнев, Ф.С. Бацевич, І.Ю. Черепанова та ін.), проте належного утвердження сугестивної лінгвістики як науки ще не сталося. Окрема сторінка – діяльність Гюстава Лебона, видатного вченого, за-

сновника соціальної психології (кінець XIX – поч. XX ст.), праці якого присвячені психології натовпу, де мові відводиться особлива роль як засобу впливу на підсвідомі інстинкти, що домінують в людині, коли вона є частиною натовпу. Його методи, як відомо, застосовували такі диктатори, як Гітлер, Сталін, Муссоліні. В СРСР подібна тема, звичайно, була заборонена, хоч сама методологія лінгвістичного впливу також широко використовувалась, особливо засобами інформації.

Одна з причин того, що сугестивна функція мови, як і інші прояви прагмалінгвістики, не знаходять задовільного наукового пояснення, на нашу думку, полягає в тому, що природа цього явища є набагато складнішою, ніж це може досягнути звичайний науковий підхід. Істинне знання про Людину і все, що з нею пов'язане, має, очевидно, здійснюватись на перетині щонайменше таких складників пізнання, як наука (у конкретному її втіленні), філософські, теософські та метафізичні знання. Щодо останнього складника, то йдеться про гармонійне суміщення категорій надприродного, позасвідомого трансцендентного, космічного, ноосферного тощо. Тож, прагмалінгвістика і сугестивна лінгвістика (лінгвістика впливу, "енергетична" лінгвістика, etc.) як її прояв та одночасно відгалуження мають розглядатися з урахуванням усіх зазначених сфер знань, що продиктовано глибинною природою об'єкта вивчення.

Вважаємо, що традиційний погляд на мовні засоби не дозволить навіть у першому наближенні прояснити таємниці словесного впливу та енергетики. Традиційним, в даному розумінні є так званий фізичний, тобто відчутний світ мови, який втілено у матеріальні оболонки мовних одиниць і категорій, які ретельно досліджені й описані протягом усієї історії лінгвістики. Проте будь-яка субстанція має ще й інший бік – метафізичний, в межах якого і слід, на нашу думку, шукати відповідь на поставлене запитання про сугестивно-енергетичну сутність Слова.

Нагадаємо, що донедавна забута і непопулярна метафізика – це теоретична філософія, предмет якої – "сущє" і закони його пізнання. Вона розгалужується на вчення про сущє як таке (онтологію), про сутність світу (космологію), про сутність людини (філософську антропологію) і про сутність та існуванні трансцендентних, теологічних законів та феноменів [Гусєв 2004, 32]. На думку Мартіна Гайдеггера, метафізика поєднує в собі онтологію і теологію, адже вона проникає в істину сущого двояко-єдиним способом: у його загальному і в його вищому. Метафізика є мисленням про буття і водночас мисленням цього мислення. Наше мислення, втілене в мові, вже несе в собі, за висловом Е. Корета, своєрідне **передзнання**, яке є необхідною умовою наших запитувань про все сущє і наших пошуків істинного знання про нього [Гусєв 2004, 33]. Мова, а саме світ семантики, також є предметом метафізичного розгляду та безпосереднім джерелом пізнання внутрішнього (духовного) світу людини в мові.

Саме метафізичного складника бракувало не тільки лінгвістиці, а й іншим антропологічним наукам, особливо тоді, коли треба було знайти відповіді на непрості запитання, пов'язані із взаємодією мови і мислення, мови і психології окремих індивідів та цілих народів, мови як сугестивного феномену тощо. Брак метафізичних пояснень замінювався натомість метафоричними висловлюваннями на кшталт "мо-

ва – це душа народу "; "кожна мова – це храм, у якому зберігаються душі мовців" (О. Холмс) та под.

Мова, як би високо не підносилась, як би глибоко не досліджувалась, для переважної більшості лінгвістів, філософів та психологів майже ніколи не відривалася від землі і розглядалася у звичній "приземленій" діалектиці: *дійсність – свідомість*, де мові відводилася роль матеріалізації цієї свідомості. Йдеться передовсім про прихильників матеріалізму, який панував і реліктово ще довго буде панувати в нашій науці. Типовим у цьому плані є твердження Г.В. Колшанського про те, що картина світу у свідомості людини "є вторинним існуванням об'єктивного світу, закріплене та реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова" [Колшанский 1990, 15].

За нашим глибоким переконанням, світ реальності і світ свідомості існують для людини в єдиному нероздільному **симбіозі**, як *буття-свідомість*, за В. Розовим, або ж *свідомість-реальність*, в нашому уживанні. Світ мови і думок цементує цей симбіоз, зберігає його, передає наступним поколінням й утримує його вічність на ноосферному (за Тейяром де Шарденом та В.І. Вернадським) рівні, тобто на рівні духовного, невидимого світу свідомості, "розумової" планетарної оболонки Землі.

Обґрунтування В.І. Вернадським ноосфери як особливої оболонки розуму на планетарному рівні переоцінити неможливо. Це слід розглядати як наукове підтвердження існування метафізичного буття, або ж Найвищого Розуму як енергетичної форми, яку вчений називав "величезною геологічною силою". Мові на ноосферному рівні Вернадський відводив роль "*енергії людської культури*" [Вернадский 1988, 132]. Якщо не сприймати це просто як метафоричний вислів, а підійти до нього науково, то стає очевидним, що мова на відміну від фізичного (=природного) світу є творінням людини, тобто феноменом культури, а відтак є невід'ємною часткою всезагального розумового простору на планетарному рівні, де вона (мова) виступає у вигляді загального когнітивно-семантичного континууму, що розчинено у конкретних мовах світу та мовній свідомості соціумів і мовців. Саме цим пояснюється тотожність відмінностей мовних картин світу та мовних світів окремих людей, саме в цьому секрет національних та особистісних мовних відмінностей та одночасної можливості порозуміння, міжмовного перекладу основних смислів (не окремих слів!), але саме в цьому причина і взаємного непорозуміння, мовної неспроможності, коли "мысль изреченная есть ложь" (Ф. Тютчев) і "будь-яке розуміння є у той же час нерозумінням" (О. Потєбня).

Навіть наведені дуже спрощені та побіжні міркування дозволяють розглядати мову, а разом з нею і свідомість людини як феномени більш високого порядку, ніж просто "відбитки реального світу речей". Цим порядком можна вважати метафізичний. Відтак принципи та загальні не тільки фізичні, а й метафізичні закони можна побачити і в будові мови та окремих її елементів. Слово – центральна одиниця мови за своїм призначенням і за природою. Тому саме через слово, його сутність, будову важливо дійти до найвищої сутності устрою людської мови як унікального

феномену, в якому як в краплині води, що відбиває сонце, можна побачити сутність мікрокосму свідомості та макрокосму ноосферного Універсуму.

Для сучасної лінгвістики усталеним є уявлення про семантичну структуру слова, яке створено в працях Г. Фреге, Ч. Огдена та А. Річардса ще у 20-х роках ХХ ст. Ця структура є семіотичною за своїм принципом і має, як відомо, три складники, що співвідносяться із матеріальною формою словесного знаку (позначувальним), предметом, що називається (денотатом або референтом, якщо йдеться про ситуативно-дискурсивний фрагмент іменування) та понятійним змістом цього предмета (сигніфікатом). Про все це знає кожен студент-філолог, і така модель в принципі всіх влаштовує, якщо не задавати "зайвих" запитань про те, наприклад, чому слово може набувати символічного змісту, ставати іконічним знаком, мати властивість керувати думками та поведінкою не тільки окремих людей, а цілих народів, наповнюватись сакральною силою, ставати магічним (в молитвах, заклинаннях), а художнє слово здатне заворожити або ж заставити "*над вьмыслом слезами обливаться*" (О. Пушкін). Особлива функція слова у ЗМІ, у появі так званих патогенних та й будь-яких інших текстів, які спроможні втручатися у підвалини індивідуального та колективного підсвідомого.

Перелік не передбачених (повністю або частково) традиційним семантичним трикутником властивостей слова можна продовжувати і далі. Проте усі вони підпадають під одну спільну властивість, яку можна визначити як **енергетику слова** (=семантичну, смислову енергетику тощо). Це вже принципово інша іпостась слова, яка пов'язана із виявленням його прихованих якостей, які діють у сфері метафізичної сутності і визначають феноменологічні основи людської мови.

Одна з перших спроб представлення феноменологічної структури слова належить видатному російському філософу О.Ф. Лосеву. Цікаво, що праця О.Ф. Лосева "Філософія імені" побачила світ у 1927 році, тобто саме у той час, коли паралельно створювалась лінгвосеміотична модель слова європейськими лінгвістами і логіками. Про останню філософ навіть і не згадує у цій своїй книзі і висуває натомість власну глибоко семантичну і, говорячи сучасною термінологією, наскрізне когнітивну концепцію, в якій матеріальна оболонка слова (позначувальне) бачиться не просто фізичним тілом імені, а є тим, що наділено "*фізичною енергемою*". "Слово є у цьому сенсі легким і невидимим, повітряним організмом, що наділено магічною силою щось особливе значити, у якісь особливі глибини проникати та незримо творити великі події. Ці невагомі (в оригіналі – *невесомые*) та невидимі для безпосереднього почуття організми літають майже миттєво,... вони пробиваються до глибин нашого мозку, виробляють там небувалі реакції, і вже через це одне є щось магічне у природі слова..." [Лосев 1990, 67].

Крім фізичної енергеми, що є примітивною за своєю природою, слово, за О.Ф. Лосевим, наділено *ноематичною енергемою*, тобто енергемою змістового плану, яка залежить не тільки від "смислового світла", що проливає на слово позначуваний ним предмет, а й від *самого суб'єкта* думки, котрий усвідомлює себе в

слові. Найважливішим в імені для філософа є те, що воно містить енергію сутності речі: "Іменем ми і називаємо енергію сутності речі" [Лосев 1990, 185]; "усе живе є словом і свідчить про нього" [Лосев 1990, 20]. Проте навряд чи постулати О.Ф. Лосєва про енергеми слова можна повністю ототожнювати із нашим уявленням про енергетику речей, хоча на глибинному рівні філософія Лосєва пояснює діалектику єдності буття і свідомості у слові, тобто слугує феноменологічною основою моделювання сутності слова як основи буття і свідомості.

Щоби трохи наблизитись до розуміння істинного феномена людської мови і чудодійних її властивостей повернемося до ключової феноменологічної формули О.Ф. Лосєва: "**Світ як ім'я**". На поверхневому рівні цю ідею можна розтлумачити за допомогою, наприклад, відомого афоризму: "Словник – це всесвіт, розташований в алфавітному порядку" (А. Франс). І це дійсно так. На рівні ж глибинного усвідомлення у твердженні Лосєва криється давня за походженням ідея єдності усього сущого, видимого і невидимого, матеріального та ідеального, світу фізичного та метафізичного. Не будемо зараз робити екскурс в історію цього дуже цікавого і важливого для науки питання. Зауважимо лише, що сучасні обґрунтування концепції єдності світу знаходимо не у філософів і теологів, як це було раніше, а у фізиків. На початку ХХ ст. такі спроби були у А. Ейнштейна, який хотів сформулювати закон, що об'єднує усі силові поля в природі. Д. Бом пішов далі: "Основною та фундаментальною рисою космології Бома є твердження про те, що *реальність єдина, що вона являє собою неподільну цілісність, що лежить в основі усього Всесвіту, в основі матерії та свідомості* (курсив авт. – В.М.)" [Weber 1981, 124]. Схожі пошуки не припиняються, а нарошуються у новітній час, що є свідченням початку зміни загальної парадигми знання і кроком до відкриття **нового образу світу**, який має з'явитись як **єдність матерії та свідомості, маси та енергії, матеріального та ідеального**.

"Варто було би замислитись, – пише відомий нейрофізіолог Н.П. Бехтерева, – у новий образ світу, який нам показала сучасна фізика: кожен електрон (де б він не знаходився!) завжди має дві іпостасі. Він одночасно і частка, і хвиля. Одночасно і маса, і енергія. Світ ось такий. Не дивлячись на те, що це уявлення протирічить побутовому здоровому глузду. А закони природи єдині. Їм підпорядкований і світ речей (наш мозок), і світ ідеальний (наша думка). У тих електронів, що у мозку теж дві іпостасі" [Бехтерева 1989, 121]. Єдність законів світу дозволяє перенести усе сказане і на мову, де найголовніші його електрони – слова – також мають дві іпостасі: масу та енергію, матерію та енергетичну хвилю, що випромінює семантика.

Дещо в іншому ракурсі Г. Гадамер зауважив: "Є... діалектика слова, що наділяє кожне слово внутрішнім, ніби примножуючим його виміром: будь-яке слово... пов'язане із цілим, завдяки чому воно взагалі є словом" [Гадамер 1988, 259]. Сила цього виміру, що примножується в слові, – це довжина та потужність його енергетичної хвилі, котра матеріалізується (реалізується та сприймається) тільки людиною, мовцем – *Homo Lingualis*.

Як відомо, сила фізичного удару по м'ячу плюс маса самого м'яча та сила і спрямованість вітру зумовлюють траєкторію та віддаленість руху м'яча у повітрі. Аналогічно **потужність вербальної сугестії**, енергетики є пропорційно залежною від: **а) семантико-енергетичного потенціалу самого слова; б) мовленнєвої ситуації, заданого контексту та в) сугестивної сили самої людини, що "матеріалізує" Слово у своєму мовленні.**

В першу чергу це стосується сакральних текстів, які є у кожного народу. Вони, як намолені віками ікони, заряджені потужною магічною силою, особливим енергетичним полем, що, до речі, фіксується спеціальними фізичними приладами. Про ці особливості слова набагато більше знали попередні покоління. Вважалося, що слово, особливо озвучене, має власну приховану магію. Деякі давні культури забороняли навіть точно описувати певні події через острах знову їх повернути. Ще у XVI столітті окультолог Корнелій Агрипа писав про те, що "слова та імена речей мають неабияку силу, а позитивні промови та молитви – найбільшу!" [Агриппа 1992, 102]. Схожі думки знаходимо у Павла Флоренського, який ім'я вважав найвищою духовною сутністю, що здатна направляти ритми життя людини [Флоренський 2000, 19], а також: С. Булгакова, М. Бердяєва, В. Соловйова, М. Гумільова, М. Чижевського та ін. (докл. див. у нашій праці: [Манакін 2008]).

Висновки:

1) явище мовної сугестії потребує активного дослідження у вимірах лінгвістики, психології та суміжних наук (нейролінгвістики, психолінгвістики, соціальної психології та ін.);

2) природа цього явища лежить в площині трансцендентної інформації, що пов'язане з необхідністю застосування феноменологічних та метафізичних аспектів його осмислення;

3) сугестивна властивість мови ґрунтується на квантово-фізичному принципі, що діє в природі, а відтак і в мові; це означає, що слова, інші мовні одиниці, мова (у мовленнєвому її втіленні) в цілому, має властивість енергетичної хвилі, потужність і довжина якої зумовлені семантикою мовних одиниць та інтенцією мовців. Відсутність спеціальних приладів, методик, наукового підґрунтя в цілому для вимірювання потужності мовної сугестії та енергетики – справа часу, який настане з принципово іншим осмисленням світу видимого і невидимого.

В статье рассматривается загадочный феномен суггестивной функции и энергии человеческого языка. Делается попытка объяснения этого феномена с позиций лингвистической феноменологии и других областей знания.

Ключевые слова: суггестивная функция, человеческий язык, энергия языка, ноосфера.

The paper deals with the mystery problem of suggestive function and energy of human language as well. An attempt of this phenomenon explanation from the point of view of linguistic phenomenology and other different spheres of human knowledge has been realized.

Key words: suggestive function, human language, language energy, noosphere.

Література:

1. *Агриппа Г.К.* Окультизм философия. – М.: Контекст, 1992. – 115 с.
2. *Бехтерева Н.П.* Вглядимся в чудо, не убоившись старых догм // Неделя. – 1989. – №37.
3. *Вандриес Ж.* Язык. – М.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1937. – 410 с.
4. *Вернадский В.И.* Философские мысли натуралиста. – М.: Советская Россия, 1988. – 422 с.
5. *Гадамер Г.-Х.* Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М.: Прогресс, 1988. – 511 с.
6. *Гусев В.И.* Вступ до метафізики: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
7. *Колианский Г.В.* Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 296 с.
8. *Лебон Гюстав.* Психология народов и масс. – М.: Академический проект, 2011. – 238 с
9. *Лосев А.Ф.* Философия имени. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 269 с.
10. *Манакин В.М.* Мова як енергетичний феномен // Світогляд. – К.: НАН України, 2008. – № 2. – С. 48–52.
11. *Семчинський С.В.* Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. – 328 с.
12. *Флоренский П.* Имена. – М.: Изд-во "АСЕ", 2000. – 448 с.
13. *Hargreaves I.* Spinning out of control / I. Hargreaves // History today. March. – 2003. – V. 53. – Iss. 3. – P. 38–40.
14. *Weber R.* Reflections on David Bohme's Holomovement, A Physicist's Model of Cosmos and Consciousness // The Metaphors of Consciousness. – N.Y.; L.: Plenum Press, 1981. – P. 201–242.

**ДО ЕМОТИВНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ НУДИ ТА ЇЇ СЕМАНТИЧНИХ КОРЕЛЯТИВ
В МОВІ ТРАДИЦІЙНОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ФОЛЬКЛОРИ
(на матеріалі польської, української та російської мов)**

Тищенко Олег Володимирович

д-р філол. наук, проф.

Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету

У статті розглядаються способи номінації й концептуалізації негативних емоцій в слов'янських лінгвокультурах в аспекті їх структурно-семантичного і семіотичного моделювання, з'ясовується специфіка вербалізації ментальних станів людини як у сучасному лексиконі, так і в мові традиційної народної культури. Автор спирається на тезу про те, що наївно-побутова свідомість відбиває уявлення про емоції не тільки в номінативному репертуарі різних мов, наприклад, в стертих метафорах, але знаходить своє вираження в ритуальних текстах, наприклад, замовляннях, віруваннях, інших елементах вербальної магії.

Ключові слова: ментальний корелят і предикат стану, категоризація емоцій, концептосфера, ритуальна символіка, замовляння, вірування.

Емоційний складник виконує провідну роль у формуванні як міфологічної, так і сучасної мовної картини світу. В.І. Шаховський стверджує про існування емоційної картини світу представників певної лінгвокультури, в якій, за В.В. Красних, виокремлюються соматичний, просторовий, часовий предметний, біоморфний коди. Дехто відзначає, що первісна міфологічна свідомість – це не тільки *со-знання* (спільне знання, обмін знаннями), але й спільне "колективне несвідоме", переживання колективних емоцій... така емоційність міфологічної свідомості зумовлюється тим, що сам міф є формою об'єктивації "результатів емоційно-ціннісного освоєння світу", їхнього семіозису [Пивоев 1991, 40]. – цит. за: [Стефанський 2009, 8]. Пропонований підхід орієнтується на активно постульовані останнім часом ідеї зіставної лінгвоконцептології та когнітології (М. Алефіренко, С. Воркачов, Є. Стефанський, Н. Красавський та ін.), які через реконструкцію сучасних та архаїчних, зокрема й ритуальних смислів, і ширше – символіку предметів і реалій – виходять на асоціативно суміжні ментальні й етичні концептосфери – ДУШІ, НУДЬГИ, ПЕЧАЛІ, ЖУРБИ, ПРАВДИ, польськ. LITOŚĆ, SMĘTEK, NUDA, SUMIENIE й под. (А. Вежбицька, С. Толстая, І. Голубовська, Т. Радзієвська, М. Скаб та ін.). Як впливає з цих праць, мовні засоби вербалізації емоцій в слов'янських мовах досить різноманітні. Дослідники відзначають, що російська мова, на відміну від англійської, багата "активними" емоційними дієсловами (*радоваться, тосковать, скучать, грустить, волноваться, беспокоиться, огорчаться* і под.). Панівна більшість цих понять є рефлексивною, позаяк емоції інтерпретуються як активні, такі, що виникли не під дією зовнішніх чинників, а як би самі по собі [Снитко, Кулинич 2005, 14–15]. Слушність цих міркувань тверджень не раз підтверджувалася різномовною категоризацією сфери негативних емоцій.

Об'єктом нашого аналізу виступають ментально-семантичні (синонімічні) й почасти символічні, фольклорні кореляти лексеми *нуда* та її похідних в складі лексико-семантичних груп лексики на позначення стану людини. Автор спирається на тезу про те, що наївно-побутова свідомість відбиває, за Ю.Д. Апресяном, "наївну

модель світу", зокрема й уявлення про емоції, не тільки в номінативному репертуарі, але й різних за прагматичним потенціалом ритуальних текстах, замовляннях, віруваннях, деяких перформативно-магічних мовленнєвих актах, пісенному фольклорі тощо, оскільки семантичний інваріант ритуалу, на думку Н.Б. Мечковської, полягає у відтворенні "ритуального світопорядку", тобто закріплених в діях і словах поведінкових ціннісно маркованих кодах.

Ментальні метафоричні предикати, які поєднують сферу сприйняття, сенсильного, фізичного й смакового кодів, в їхній різній аксіологічності, вживаються на позначення психічного й фізичного болю, різноманітних хвороб тощо. Частково можемо простежити це на матеріалі елементів лікувальної та любовної магії, пор. російські замовляння від тоски, або т. зв. *присушки*, рос. *присушить* "по суеверным представлениям, заставить ворожкой полюбить кого-либо", пор. вислів *пить суху* "сильно тосковать о ком-н." [БСРП, 652].

В "Російському семантичному словнику" представлені такі семантичні сфери дериватів, пов'язаних з коренем – *нуд*, – які здебільшого виявляються синонімом до рос. *скука*, укр. *нудьга*, польськ. *nuda* 'надоедливость, слащавость' – *занудность, занудливость* "склонность к постоянной, скучной и раздражающей надоедливости или мелочному упрямству" (*занудность сварливой ворчуньи*), *нудность* "скучная, утомительная надоедливость" (*нудность надоедливого пристава*) [РСС, 267]; 'речь, характеризующая по форме или по характеру ее течения' – *нудь* "затянутая и надоедливая речь", (*нудь скучных наставлений наставлений, поучений*) [РСС, 302], 'о погоде, духовных артефактах, интеллектуальных и творческих продуктах' с отрицательным оценочно-характеризующим значением: *Всю осень дожди – надоела эта нудь*; в школах неинтересно, на уроках сплошная *нудь*, не балет, а какая-то *нудь!* [РСС, 573], *Не спектакль, а тоска зеленая* [РСС, 574]. Зауважимо, що в польській мові цій фраземі відповідає фразеологічний інтенсив *nudu na ridu* "сильна, нестерпна нудьга" [НКРР II, 658].

Первісна внутрішня форма лексеми *нуда* містить в собі ідею *примусу*, (пор. др.-рус. *нудьма, нудьми* "насилно"), зокрема, й через низку оціночних значень – поганого життя, фізіологічного й фізичного стану, який спричинює неспокій, турботу, "свербіж", *нуд* "часті позиви до сечовипускання" (В. Даль), білор. *нуда* "нужда, неохайність", укр. *нуда* "скука, незадоволення, мука", чеськ., словацьк., польськ. *nuda* [ЭСРЯ III, 88]. Інтегрована лексична система української мови (далі ІЛС) подає досить великий синонімічний ряд до лексеми *нуда* здебільшого з психічною сферою референції складників – *сум, смуток, журба, печаль, жалозиці, нудьга, нудота*, (книжн.) *зажура*, (поет.) *сухота*, (фолькл.) *журбота*, (розм.) *сму́та, притуга*, (діал.) *жур, жура, туск, туска, жалоба* тощо. В деяких українських діалектах засвідчені деривати з цією внутрішньою формою, здебільшого це прикметники й прислівники – *нудкий, нуткий* 'дуже солодкий, нудкий' на позначення фізичного (буковинські говірки) *нудко, нутко* 'нудить когось' (*Наїлася меду, аж нудко стало*) й психічного станів людини *нудь* 'нудьга' [МСБГ 6, 67], *нудь, нуд* 'пристрасть' (бойківське) [СБГ I, 495], *нудник* 'жадібна людина' [Аркушин I, 351], *до нудоти* 'те, що набридло, приїлось, викликає роздратування'.

У фразеологічному словнику польської мови С. Скорупки лексема *nuda* поєднується з такими прикметниками: *zabójcza, wielka, potworna* – *nieznośne, nudzenie się* та з дієсловами: *przejmować nudą, rozpraszać nudę, robić co z nudy, z nudów, umierać z nudy, z nudów* – *nudzić się bardzo, wstąpieniu trudnym do zniesienia, zabić, zabijać nudę* – *usiłować pokonać uczucie znudzenia, starać się zapełnić czymś czas* (> (*Wyszukiwali sobie zajęcia, aby zabić nudę*), *zije gdzieś nudą* (*W mojej uliczce ziało pustką i nudą, jak w małym miasteczku*) *nuda cechuje (co)* (*Krajobraz, który przesuwają się przed naszymi oczami, cechują, nuda i jednostajność*), *nuda ogarnia kogoś* (*Coraz bardziej ogarniała Zbyszka nuda i senność*) [Skorupka I, 522]. В польській фразеології з компаративним компонентом стереотипним еталоном *nudy* виступає глютононімний код (їжа): *nudny jak flaki z olejem, nudny jak lukrecja z miodem/masłem/mydłem, nudny jak kasza na rzadko, nudny jak olej* руському [НКРР II, 658] з ідеєю прісного, такого, що приїлось, марудного. Пор. укр. *прісний/нудний як... (щось), нудотний* 'набридливий', 'нецікавий', 'прісний', 'пісний' [ЛІС]. Окремі порівняльні звороти польської мови пов'язуються з релігійною сферою: *Nudno jak w klasztorze, Nudzi się jak diabeł na pokucie, Nudzi się jak mnich w klasztorze, Nudny jak wielkopostne kazanie* (також з ідеєю пісного, набридливого, зокрема, й про монотонну мову, як в останньому). Зворот *Nudny jak flaki z olejem* містить в собі давнє значення прикметника *nudny* "той, що викликає неприємне, м'яке відчуття в шлунку" (зазвичай, страву цю приправляють гострими спеціями, і якщо б в хтось додав туди багато олії, то страва ця була б прісною, несмачною, "нудною") [Bańko 2004, 93]. Що стосується одиниці *nudny jak lukrecja z miodem/masłem/mydłem*, то лексема *lukrecja* співвідноситься з іменником *lukier*, який в словниках витлумачується як "polewa do wyrobów cukiermichych, sporządzona z roztopionego cukru, czasami z dodatkiem środków aromatyzujących" і под. В двомовних словниках лексема *lukrecja* фіксується і як переносне російське "приторность, слащавость".

Підкреслимо, що в зіставлюваних лінгвокультурних просторах лексема *nuda* в багатьох контекстах виступає синонімом *журби, печалі, нудьги* (рос. *тоска*) та інших ментальних станів, входячи до складу метафоричних моделей, образно-смысловим центром яких виступають компоненти ДУШІ і СЕРЦЯ. Російський мовознавець Є. Стефанський зазначає, що російський концепт *Тоска*, польськ. *Teżknota*, чеськ. *Stesk* містить в собі компонент *пустоти*, який постає внаслідок етимологічного зближення цих слів з *тощій, тицетный* з символікою пустоти. Причому йдеться про первісну пустоту як хаос, тобто першопричину буття. В семантичній структурі цих слів наявна сема "стиснення" (через етимологічну спорідненість цих лексем с *тискать*, польське *utyskiwać* О. Брюкнер пов'язує з цлов. *туска* і рос. *тоска* [Вгускнер, 570], давньоруські значення слова *тъска* "стеснение, горе, печаль; беспокойство, волнение" подає і "Словарь" І. Срезневського, що фіксує М. Фасмер), які, можливо, й маркують семантику традиційного страху як *спустошення*, що виникає внаслідок "прориву хронічної пустоти" в "культурний простір потойбіччя, смерті". В польському синтаксисі відбито зв'язок цих двох світів, який виникає унаслідок *тоски*. Так, польськ. *teżknota* поєднується з прийменниково-іменниковою формою *za* + Оруд. відм., в результаті чого об'єкт *нудьги* постає як розміщений за межею чогось, в іншому, потойбічному, неосвоєному світі (просто-

рі). Дослідники давно вже звернули увагу й на етимологічно спільну внутрішню форму лексем *пекти* і *печаль*, пор. у Номиса: *О котрой печи правлють, і самі не знають: піч бо іменується печаль; Коли єсть хліба край, так і в хліві рай; а як хліба ні куска, так и в горниці туска* [Номис, 102], Швидка робота животу скорбота [Номис, 265]. Отже, *печаль, туга, тоска, сухота, як і страх, ненависть* розідає й спустошує, викликає хворобу і смерть. До певної міри ці уявлення знайшли своє втілення в усталених образах <печаль – гострий предмет>, <печаль – іржа>, <печаль – черв'як, який спустошує дерево>, <печаль – хвороба, біль>, <печаль – сіль> <печаль – вогонь як нищівна, спустошуюча стихія>, які простежуються в таких дієслівних й іменних ЛСГ:

- дієсловах, пов'язаних з рослинною метафорою, ознакою фізичного висушення, сухості, зів'ялості, як в рос. *сердце вянет* (у кого) "кого-л. охоптує жалость, тоска" (*У меня ат етава расказа аж сердце вянет*) [СППП, 69]; укр. *серце в'яне* (у кого, чиє) "хто-небудь переживає, непокоїться", *сохнути з нудоти* "дуже томитися, нудьгувати", в мові українського фольклору – "похилена верба, верба з зів'ялим або опалим листям" – символізує печаль (тугу, втрату, занепад, спустошення) [100 образів, 353], пор. засіб проти смутку, "якщо маєш на душі смуток – притулись: верба забере" [100 образів, 352];

- дієсловах зі значенням биття, руйнування, просторові семантики: *тоска бьет* (кого) "о сильном душевном терзании" [БСРП, 667], *тоска забивает* (*накрывает, накрывает*) – "к-либо охоптує чувство печали, безысходности" (*Меня тоска забивает, что умереть скоро надо*) [Прокошева, 375], *пасть в тоску* "затосковать", *тягость напала* на кого "кто-л. затосковал, впал в депрессию" [БСРП, 667], *Шамшуру на голову, а тоску в пазуху* – (прикам., ірон.) "о безрадостной жизни женщины после замужества" [БСРпог., 375]. До речі, в російській діалектній мові розвивається похідне значення від лексеми *тоска* (у формі множини) "біда, горе, нещастя": *все тоски пережить* "испытать много горя в жизни" (*Я в жизни все видела: и муж от с братаном утонули, и дочка умерла, внучонку воспитала. Все тоски пережила*) [Прокошева, 266], а також "бідність, злидні" (*Спи в тосках на голых досках, Живем в тоске, спим на голой доске, С тоски вольного света не видим* [БСР пог., 912], *жарг. угол. 'без денег'* [БСРП, 667], які семантично тільки частково покривають значення українського дієслова *нудити*, зокрема у фразеологічних сполуках *нудити/занудити білим світом* "перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності, нудьгувати" (*Сидиш та світом нудиш*), пор. у Шевченка: "Не співає, – як сирота білим світом нудить" [цит. за – ЗУЕ, 341], *нудити серденьком*, по кому, за ким, без кого-чого і без додатка "перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким, чим-небудь, без когось, чогось", "жити в тяжких умовах, не відчувачи сенсу життя", "бути невдоволеним життям, відчувати нехіль до життя" [ЛІС]. В українському пісенному фольклорі В. Жайворонок засвідчує такі контексти: *А вже сонце пополудні, дівчинене серце нудне* (П. Чубинський); *заблукалий козак бачить квітучі лози при дорозі, свідків його горя: Ой зацвіли густі лози Козакові при дорозі; козак ходить, козак блудить, Під собою коня нудить* [ЗУЕ, 341]. В окремих жартівливо-іронічних фразеологічних зв'язках простежується фізичне відчуття *нуди* – *голоду*: *Доти Лях нудив, доки не наївся* – нудив, бо був голодний [ГРНП II, 496];

- польських концептах *troska*, *smutek* разом із *tesknota*, рос. *печаль* також фігурують в синонімічних контекстах, зв'язаних з дієсловами руйнування, фізичної деструкції: *Rdza trawi żelazo, troska człowieka, Smutek jak rdza żelazu i robak drzewu sile człowieka szkodzi* [NKPP, 24], *tesknota stala się robakiem, który pożerał* [NKPP III, 44], *Jako mól odzieży, a robak drzewu, tak smutek sile człowieka szkodzi* (з ідеєю точення черв'яком, роз'їдання сіллю); рос. *Какъ червь въ орехе, так печаль въ сердце. Яко червь в древе, тако и кручина в сердце* [СПШП, 167]. Не виключено, що прототипом згаданого черв'яка, який маркує певний психічний стан за допомогою дієслів *съедасть*, *точить* і под. (пор. переосмилені мотиви іржі і солі, які "роз'їдають, спустошують" психіку й душу людини), можна вважати уявлення про біль взагалі, наприклад, зубний. Згідно з польськими народними уявленнями, зубний біль міг бути зумовлений тим, що в зубі перебуває маленький черв'ячок із чорною голівкою, який і спричинює біль [Kuch.LG, 116], а причиною *сухот* були маленькі дрібні людські істоти, які пожирають легені [Kuch.LG, 130]. Подібні повір'я представлені і в чеських заклінальних формулах від зубного болю: при убуванні місяця треба сказати: *"Měsíček schází, červíčku jdi pryč"* – Місяць зникає, черв'ячок, йди геть! [Květy, 467];

- ізосемічних корелятах польської мови, які поєднуються з концептами СЕРЦЯ І ДУШІ в функції пацієнта (*Ukryty robak wierceł mi w sercu, miał robaka, który mi toczył serce, robak serce gryzie*), деякими абстрактними поняттями – *тривоги*, *неспокою* (*Dręczy robak niepokoju, Gryzie go zmartwienie jak robak, robak zgryzoty toczył wewnątrz jego duszy/mu sumienie*) [NKPP II, 44], в українській мові *серце* і *душа* поєднуються з дієсловами зі значенням болю, руйнування, фізичного стану: *серце, душа болить, щемить, мліє, ние, тліє, розривається* [ЛІС], *Ще й ми душу нудит* [ГРНП II, 112], рос. *знудит на душе* (новгородское) "о состоянии тревоги, тоски" [БСРпог., 213];

- у вербалізації окремих морально-етичних категорій, наприклад, правди, сумління: *Robak sumienia w sercu moim wierci, ryje* [NKPP III, 44], *Co jest sól w oku, to smutek w sercu* [NKPP III, 261], укр. *Чого тебе журба бере за ухо (за серце)* [Номис, 134], *Twój smutek przez siódmą skórę poczuje* [NKPP III, 212], інтенсивність, гострота відчуття печалі – *Smutne serce gorse jak horość cleka ośmierci* [NKPP III, 261].

В російській діалектній мові дієслово *знудеть* означає хворобу (наприклад, біль в кінцівках), щось надто надойдливе, досадне й переносно – про докучливу, набридливу людину: *знудеть как бельмо на глазу, нить как знуда, знудить как знуда*. Згадаймо для прикладу засвідчене в донських говірках російської мови відхронімічне утворення *Спасовская нуда*, вжите як в прямому значенні "слепень", так і вторинному метафоричному (у цьому разі фізичні відчуття переносяться на психічну сферу) на позначення людини, що викликає негативні емоції [БСРпог., 452]. В "Галицько-руських приповідках" І. Франка представлено стійке порівняння *Нудит як вош* "про нестерпного, влізливого чоловіка" [ГРНП I, 392]. До складу денотативного поля російської лексики *нуда* входить позначення фізичних та ментальних корелятів, семантично похідних метонімічних, з категоріальною семою виснаження, набридливості, фізичної нечистоти, психічного стану (здебільшого такі значення розглядаються в словниках як застарілі й діалектні) "набридання", "про набридливу людину", "нудьга", "спека, духота", "виснажливий піт", "кровожерлива комашня", "короста", "бруд на тілі", "лупа у волоссі", "нудота", ідею фізичного виснаження містять також і такі ЛСВ, як "зубний біль", "худорлявість, сухість" [СРНГ 21, 309–310].

Персоніфікація хвороби *нуди* концептуалізується за допомогою номінацій хворіб в російських пермських діалектах (*Нуда подвенечная падет – весь чирьями и покро- ешься после свадьбы – то, невеста и хворат нудой подвенечной*) [Прокошева, 240], *напала нуда* "про неспокійний стан домашніх тварин" (частіше – корів), *Нуда – пуще коросты* (російське прислів'я), в якому компонент *нуда* в прямому значенні означає хворобливий стан, хворобу, яка виявляється у вигляді висипки, сверблячки або нудоти, а переносно означає "важкі обставини життя" [БСР пог., 606], а також маніфестується в дериватах української мови *нудити, занудити, нудь, нуда, зануда* в текстах любовних і лікувальних замовлянь, зокрема, від пристріту, а також в прокляттях на зразок *Бодай же кінець ваш був нудний да гіркий, Щоб його смуток взяв, Смуток би на тя темний та чорний упав* [Номис, 193], пор. у І. Франка: *Бодай сі знудив* – прокляття, *А знудив би сі* – жартівливе прокляття: щоб ти не знав, що з собою робити і куди подіти [ГРНП II, 615], *Бодай ті суєть напала (суєть – нудьга, неспокій)* [ГРНП III, 247]; в українських народних піснях об'єктом злопобажань можуть виступати домашні тварини: *"Бодай ся когут знудив, що мене в ранці збудив"* (І. Франко), в деяких безсуб'єктних конструкціях з відсутнім активним агенсом і пацієнсом: *Лихо ему занудилось* [Номис, 192]. Розглянемо деякі контексти вживання цих похідних утворень в українських замовляннях: <від вроків>: Тут тобі не стояти, жовтой кости не ломати. *Червоной крови не томити, щирого серця не нудити...* [УНМПзам., 60]. Уроки, урочища, чоловічі й жіночі, дитячі, вам, уроки, урочища, у раба Божого (...) не стояти, *жовтої кості не ламати, червоної крови не пити, серця його не нудити, білого тіла не сушити*; вам іти на мха, на темні луга, на густі очерета, на сухі ліса!!! Разом з перформативами і імперативами зі значенням активної фізичної дії вокативом у таких замовляннях виступають космогонічні образи: Ви зорі-зірниці, вас на небі три сестриці: *одна нудна, друга привітна, а третя печальна*. Беріть голки і шпильки, гордове каміння; *бийте його і печіть, паліть і нудіть*; не дайте йому ні спати, ні лежати, ні їсти, ні пити – других любіть... [УНМПзам., 218]. <від хвороби бабиць> (ця хвороба відсилається на віддалені місця – пущі, нетрі, позбавлення від неї пов'язується з тваринами і деякими етнічними поняттями: Я вас, бабиці, вимовляю... окропом поливаю, пшоном посипаю і ложкою одгортаю, веретеном випрядаю, і голкою вишиваю, а гребінцем розчесала, і на пущі, на нетрі зіслала, щоб *ви не клекотіли і не вуркотіли, і не нудили* Ви йдіть собі до води, кого хочте – нападіть, *чи корошу рябу, чи жидівку гладку* [УНМПзам., 110]. В польських і російських замовляннях мотиви *нуди* не представлені взагалі, проте в російських текстах поширені мотиви лікування від *тоски* шляхом її обмивання, потоплення, спалення тощо (пор. рос. *отлить тоску* "вылечить от тоски кого-л"). Фрагментарний огляд структури і семантики цих магічних текстів (на матеріалі праці В. Анкіна "Русские заговоры") засвідчує, що ця лексема, з її варіантами та в неоднаковому оточенні, функціонує в різних за тематичною належністю текстах. Так, ця одиниця поєднується з різними атрибутами (*тоска – какая*), кваліфікаторами-інтенсивами, повторами, її сталими конкретизаторами виступають епітети, синоніми, прикладки, димінутиви (*тоска-тоскица*): *И была бы у него на сердце скука и дума, печаль, тоска-кручина, тоска тоскучая, тоска горючая, тоска суховая, тоска вековая, ночная, тоска смертная, переломная", тоской-тосковать, ...снесите тоску-щипоту, тоску-ломоту, тоску-кручину, тоску-сухотливую, ломотливую*. В ролі <засобів лікування, позбавлення від

хвороби> виступають акціональні предикати з семантикою знищення: тоску *з'їдають, зганяють, змивають, спалюють, зашивають, стрясають, беруть, несуть, обпльовують, засушують/напускають* (виганяють/напускають на різні частини тіла – *на глаза садись, на сердце катись* тощо) (*пустите/возьмите*) тощо. Зокрема, в магичних діях зашивання *тоски* закодована опозиція замкнений/незамкнений, про що свідчить рефрен: "А замок в воду!": ...На синем море лежит синь камень, на синем камню сидят две девицы, держат по булавке и по шелковой нитке, раны зашивают, кровь, тоску зажимают...; прагматика цих текстів представлена, по-перше, перформативними дієсловами: *стань и конь, стань*, и *кровь, стань не кань* <на *кровь*, на *раны*, на *ураз*>, ...*смой же с меня N тоску*, *печаль, кручинушку, понеси мою тоску по желтому песку* <от *тоски*>; щоб не тужити за покійником, треба на могилі кинути через ліве плече трохі піску і йти, не озираючись: "*Бросаю песку, оставляю боязнь и тоску*", Протекла река огненна... сними тоску-кручину, положи вход и воплоти в сердце и в печень..., по-друге, погрозами: *Разнеси тоску по чистому полю, по широкому Дунаю... Там жить баско, там хорошо не воротись назад. А ежели воротись, один глаз выточу, другой воротись – другой вынома*; <джерелом> *тоски* можуть бути *вихри*, яких закликають: ...снимите со всех потюремщиков, богадельщиков всю тоску-кручину..., а новіших текстах – ... снимите у всех солдатских матерей *тоску-тоскусту, сухоту сухотусту – локуси* <місцезнаходження *тоски*>: В *чистом поле/на бане есть доска*, на доске – *тоска* ... *тоска тоску тоскует, сухоту сухотует, подниму доску и возьму тоску...*, <от *тоски*>, На камне стоит изба, в этой избе лежит доска, на этой доске мечется тоска. "Что ты тоска мечешься, что ты кидаешься?" – Как мне не метаться как мне не кидаться? Куда мне деваться... <отсушки>, Месяц, месяц! Ты ходишь... снеси всю боль рабы N... и снеси болезнь <куди – на пустинні, віддалені місця> ...где птицы не залетают, люди не заходят, звери не бегают... возьми всю боль <звідки, з чого>... из рабы N, из ее жилок, поджилок, из ее крови красной; <місця відсилання>: Чимало місць, куди відсилається *тоска*, пов'язані з поганськими архетипними образами: ...повымой, повырой из ретива сердца *тоску-кручину, тоска-кручина* пойді во *чисты поля, во сини моря*, смой, сплочи с N, унеси тоску-кручину в *морскую пучину*, унесите на *синее море, на серый камень*, Течет река в Каму – дак унеси мою тоску в яму, иди ты в бездну преисподню, в землю пустынную, неделенную... *Туда ты иди, там и живи* <от *сглаза*>, в *чистое поле, в океан-море, в темный лес, в гнилой дуб* тощо. Продуктивними структурно-семантичними моделями замовлянь цього типу є зокрема <пади + заперечна конструкція + адресат>: ...Пади... не на воду, не на землю, не на темный лес + частина тіла (...в белое тело, в ретивое сердце, в ярое сало, в ясные очи...), <як...так і>, що ґрунтуються на засадах паралелізму, наприклад, *Вода-мати, берег- батя, вода берег бьет рабу N о рабе N тоска берет* – дати воду из реки наговорить и умыться <на *любовь*>, *Как речка бежит, об бережках не тоскует, не горюет, и бережка об речке не тоскует, так бы и N не тоскует не горюет об N* <отсушки>, Вино дают, соль и шепчут: *Вино не горюет, не тоскует, так и не горюй и не тоскуй раб N*; подібні мотивовані зближення простежуємо передусім архетипних символах першобуття, вогню, води, землі: *Как умывала она круты берега, как уносила желтые песка, так омой-оплочи печаль-тоску N с ясных очей, со кровавых печеней, из ретивого сердца, из буйной головы, Течет река семидесяти вершин, из семидесяти ручей, снимает крутые берега,*

снимает желтые пески, снимает тоску, кручину с ретивого сердца <от тоски>, Шла баба уселась – тоска и кровь унялась... я эту белую березу сек топором булатным... Чтобы у этой березы руда не шла и тоска не брала, так у рабы N кровь не шла... Трава-мурава, у рабы N, тоска уймись, тпру стой, не ходи <на кровь, на раны, на ураз>, Вода на каменках не держится, так и тоска на коровушке не держись <чтоб корова не уходила от стада, не тосковала о доме> тощо.

Отже, і в українських і в російських текстах замовлянь фігурують як ключові емоційні дієслова зі значенням активної фізичної дії (*сушити, ламати, колоти, пекти, клекотіти, варити*), які каузують семантику обробки, руйнування, випікання передусім в магічних текстах приворотної і відворотної магії, де, власне, представлено чимало семантичних біномів-повторів, за О. Хроленком, як це маємо в українських текстах: ти *запеку запеци, ти зануду зануди, ти завару завари, а до мене милого, коханого приведи!* і под. Ядерною моделлю (гесп. сценарієм) цих текстів є: **джерело – від кого – (від чого, з чого)** [це – космогонічні образи – *вода, вогонь вітер, повітря дим, місяць, персоніфіковані назви світил*, наприклад, *утренняя заря Дарья, четыре месяца, четыре брата...птицы, железные носы* або укр. *підвій – нічний, північний, полуденний, сходовий, нудяний і сердешний* – виступають у функції вокатива] – **до кого- (куди) + акціональні предикати – насилання/зняття – інструментарій, засоби** – гострі предмети, укр. *...веретенем випрядаю, і голкою вишиваю, а гребінцем розчесала, беріть голки і шпильки...* тощо + **частини тіла + локус + місце відсилання**. Водночас мотив обмивання хвороби (*тоски*) як очищення домінує в російських замовляннях.

Подальшим кроком у напрямі вивчення лінгвістичної категоризації емоцій є вивчення сфери інших негативних (*заздрість, страх*) і позитивних емоцій (*співчуття, радість* тощо) в мові традиційної народної культури, пісенному фольклорі, фразеології, паремійних і художніх корпусах порівнюваних мов.

В статье рассматриваются способы номинации и концептуализации негативных эмоций в славянских лингвокультурах в аспекте их структурно-семантического и семиотического моделирования, определяется специфика вербализации ментальных состояний человека как в современном лексиконе, так и в языке традиционной народной культуры. Автор опирается на тезис о том, что наивно-бытовое сознание отражает представления об эмоциях не только в номинативном репертуаре разных языков, например, в стертых метафорах, но и находит отражение в ритуальных текстах разного содержания, заговорах, проклятиях и т. п.

Ключевые слова: ментальный коррелят и предикат состояния, категоризация эмоций, концептосфера, ритуальная символика, структура и семантика заговорного текста.

The article focuses on the ways of nomination and conceptualization of negative emotions in Slavic lingvo-cultures in the aspect of their structural-semantic and semiotic modeling, as well as on the specificities of their verbalization both in modern lexicon and language of traditional folk culture in particular, figurative-characterological units, paremiological corpora of the Ukrainian, Polish and Russian languages. The object of the analysis is mental-semantic (synonymous) and partly symbolic, folk correlates of the lexeme *ennui* and their derivatives within the phraseo-semantic groups of lexicon denoting mental states of a person. The author is guided by a thesis that naïve everyday consciousness reflects the conception of emotion not just in the nominative repertory of various languages, for instance, in hackneyed metaphors, but also manifests itself in ritual texts, e.g. charms, beliefs and other elements of verbal magic.

Key words: mental correlate and predicate of state, categorization of emotions, conceptual domain, ritual symbolism, charms, beliefs.

Література:

1. Аркушин: *Аркушин Г.* Словник західнополіських говірок (у двох томах) / Григорій Аркушин. – Луцьк: Вежа, 2000.
2. БСПП: *Мокиєнко В.М., Никитина Т.Г.* Большой словарь русских пословиц. М: ЗАО "Олма Медиа Групп", 2010. – 1024 с.
3. БСРпог.: *Мокиєнко В.М., Никитина Т.Г.* Большой словарь русских поговорок. Более 40 000 образных выражений. – М.: ЗАО Олма Медиа Групп, 2007. – 784 с.
4. ГРНП: *Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упоряд. др. І. Франко: 2-е вид.* – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2006. – Т. 1–3.
5. 100 образів: *Завадська В., Музиченко Я., Таланчук та ін.* 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.
6. ЗУЕ: *Жайворонек В.* Знаки української етнокультури. Словник-довідник / Віталій Жайворонек. – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
7. ІЛС: *Інтегрована лексикографічна система "Словники України" / НАН України, Український мовно-інформаційний фонд, 2001. – Версія 1.0.*
8. МСБГ: *Матеріали до словника буковинських говірок.* – Вип.6. – Чернівці: ЧДУ, 1971. – 108 с.
9. Номис: *Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис.* – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
10. СБГ: *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок. – Ч.1./Михайло Йосипович Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – 495 с.
11. Прокошева: *Прокошева К.Н.* Фразеологический словарь пермских говоров /Катерина Николаевна Прокошева. – Пермь: Пермский гос. пед. ун-тет, 2002. – 432 с.
12. РСС: *Русский семантический словарь.* Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / РАН Ин-тут рус. яз.; под общей ред. Н.Ю. Шведовой. – М.:Азбуковник, 1998. – Т. III. – 720 с.
13. *Снитко Е.С., Кулинич И.А.* Русский язык в этнолингвистическом освещении: Лекционный курс. – К.: Киевский университет, 2005. – 88 с.
14. СОВНГ: *Словарь образных слов и выражений народного говора / Под ред. О.И. Блиновой.* – Томск, 1997. – 208 с.
15. СПШП: *Словарь псковских пословиц и поговорок / Сост. В.М. Мокиєнко, Т.Г. Никитина, 13000 единиц.* – СПб.: Норинт, 2001.-176 с.
16. СРНГ: *Словарь русских народных говоров.* – М.-Л.(СПб.). – 1965–2002. Вып. 1–36.
17. *Стефанский Е.Е.* Концептуализация негативных эмоций в мифологическом и современном языковом сознании (на материале русского, польского и чешского языков). – Автореф. дисс...д-ра филол. наук / 10.02.19 – теория языка / Евгений Евгеньевич Стефанский. – Волгоград, 2009. – 45 с.
18. *Ужченко: Ужченко В.Д., Ужченко Д.В.* Фразеологічний словник української мови. – Київ: Освіта, 1998. – 224 с.
19. УНМПзам.: *Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенко, Т.М. Шевчук.* – Київ: Молодь, 1991. – 336 с.
20. ЭСРЯ: *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Пер. с нем и доп. О.Н. Трубачева. – изд. 2-е, стереотип. – М.: Прогресс, 1987.
21. *Bańko M.* Słownik porównań. – Warszawa: PWN, 2004.
22. *Brückner – Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970. – 808 с.
23. *Kuch.L.G: Kuchowicz Z.* Leki i gusła dawnej wsi. Stan zdrowotny polskiej wsi pańszczyźnianej w XVII-XVIII ww. – Warszawa: Ludowa Współdzielnia Wydawnicza, 1954. – 153 s.
24. NKPP: *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / Red. J. Krzyżanowski, S. Swirko.* – Warszawa, 1969–1978. – Т. 1–4.
25. *Skorupka S.* Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Т. 1–2. – Warszawa: PWN, 2002.

СУГЕСТИВНИЙ ВПЛИВ В ІНТЕРНЕТІ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИКИ

Компанцева Лариса Феліксівна
д-р філол. наук, проф.
Національна академія СБ України

У статті розглядаються нові функції лінгвістики в інформаційно-комунікативному суспільстві – сугестивні. Авторка досліджує лінгвосугестивні техніки маніпуляції, які раніше входили лише в арсенал окремих груп впливу, а в останні роки доступні всім бажаючим: інтелектуальну рецепцію, формування символічних систем, психічне зараження тощо.

Ключові слова: лінгвосугестивний вплив, інтелектуальна рецепція, психічне зараження, формування символічних систем.

Ми живемо в час когнітивних парадоксів і переформатування наукового дискурсу. Лінгвістика все більше виходить за межі теоретичних досліджень і набуває статусу потужної зброї. Лінгвосугестивні техніки маніпуляції, які раніше входили лише в арсенал окремих груп впливу, в останні роки стають доступними всім бажаючим. А тому дослідження можливостей застосування лінгвосугестивних технік в новому інформаційному просторі є *актуальним* для сучасного наукового знання.

Мета нашої статті: дослідити лінгвосугестивні техніки впливу в Мережі.

Феномен сугестії довгий час залишався предметом дослідження нейропсихологів (В. Бехтерева, І. Павлова, П. Буля, М. Белова тощо) та психотерапевтів, що займалися питаннями НЛП (Р. Бендлера, Дж. Гриндера, Р. Дилтса, М. Холла, М. Еріксона). Сучасні лінгвісти розглядають сугестію як комплексну психолінгвістичну проблему (О. Киклевич, Л. Мурзин, О. Романов, І. Черепанова), акцентують когнітивний аспект лінгвосугестивного впливу (В. Дем'янков, М. Голєв); звертаються до можливостей її застосування в політичній комунікації (О. Романов), юридичній практиці (М. Голєв, В. Жельвіс, В. Залевська), інформаційних війнах (В. Петрик, М. Присяжнюк, Л. Компанцева).

Під *сугестією* розуміють форму міжособистісного й міжгрупового спілкування, при якому передання інформації відбувається за допомогою частково неусвідомлюваного, направленого сигналу на вербальному чи невербальному рівнях. *Сугестивна лінгвістика* вивчає феномен сугестії як комплексну психолінгвістичну проблему, поєднуючи давні знання й сучасні методи, традиційний і нетрадиційний підходи. Сугестія відрізняється від переконання зниженим рівнем критичності й потреби у верифікації інформації.

Особливо ефективні лінгвосугестивні технології в Інтернеті з певних причин: усе ще висока довіра до неофіційних ресурсів мережі; аудиторія може бути залучена до інформації надією розв'язати будь-які проблеми; формування мережевих співтовариств на основі емпатії (співчутті). Сугестивні технології можуть торкатися нервово-психічних процесів і соціальних уявлень, настанов, суспільних норм, цінностей, думок, а також індивідуальної самосвідомості відвідувачів інтернет-ресурсів. Сугестивний вплив на мережеві співтовариства може спонукати їхніх представників до певних дій у реальному світі. "Навіювання й самонавіювання... підсилює почуття й прагнення, піднімаючи до надзвичайного ступеня активність

народних мас... Не підлягає ніякому сумніву, що психічний мікроб у відомих випадках виявляється не менш згубним, ніж фізичний мікроб, спонукаючи народи на сприятливий до того основі до спустошливих війн і взаємознищення, збуджуючи релігійні епідемії. ... проте, навіювання в інших випадках... сприяє захопленню народів як єдиного цілого до найбільших подвигів, що залишають найвищою мірою яскравий і величний відбиток в історії народів" [Бехтерев 1898].

Щоб результативно впливати на людину, сугестивні технології в Інтернеті повинні ґрунтуватися на значущих мотивах і потребах людини – у захищеності, визнанні, задоволенні фізичних потреб.

Насамперед сугестивному впливу найбільш піддана аудиторія, що прагне розв'язати певні проблеми:

1. Люди активно шукають інформацію про проблему, що стосується їх, і фіксують інформацію, яка надходить до них зненацька та пропонує порятунок від проблеми.

2. Сила сугестивного впливу визначається ступенем віри людей у те, що існують перешкоди, які обмежують їхню спроможність реалізовувати плани.

3. Можливість сугестивного впливу зумовлюється рівнем причетності – ступенем, до якого людина відчуває себе залученою до певної ситуації й вирішує, чи діяти їй і яким чином.

Дослідження сугестії в Інтернеті дає змогу виділити такі її аспекти:

1. Лінгвосугестивний вплив на мережеве спілтовариство викликає "масову", "по-заколективну" поведінку, його примітна ознака – стихійне передання інформації, суб'єкт діє практично без відчуття особистого контролю над ситуацією. Прикладом такого колективного зараження може слугувати паніка в Україні з приводу свинячого грипу, спровокована в перші дні епідемії. Всі стрічки новин щодня передавали кількість хворих і померлих, назви "потоків" новин містили семантичний компонент страху, паніки, неможливості змінити ситуацію. "*В Україні підтверджено свиний грип*" (Obozrevatel.com/news/2009/6/2/305747.htm), "*Чому глава ВОЗ в Україні скриває інформацію про свиний грип?*" (smi.liga.net/articles/IT092751.html), "*В Україні почалася епідемія "свинячого" грипу. Країні загрожує карантин*" (podrobnosti.ua/.../link...cgi?id=640227&rc), "*Свиний грип: повний ажиотаж – Інфопорн*" (infoporn.org.ua/2009/10/31/svynoyi_grupp_polnyyi_azhyotyzm), "*Свинячого виходу немає. В Україні офіційно оголошена епідемія грипу*" (www.kommersant.ua/doc.html). Тільки через кілька тижнів після початку паніки з'явилися перші спроби протистояти маніпуляції в мережі. "*Ознаки паніки: завжди наростає стрімко, за експонентою, незалежно від реально встановлених фактів. Усе, що її штучно розганяє – "мені на роботі сказали", "чоловік знайомої працює в..., сказав" – і багато чого іншого, що передається ланцюгом із невеликими перекручуваннями, робить із грипу чуму, з хлорки на вокзалі – літаки, що запливають Київ. Усі, безсумнівно, бояться за життя. І в цій ситуації – ти вже не мислиш як особистість, ти вже просто хочеш вижити*" (блог доктора К. Зеленського. – www.vashdoktor.com.ua).

2. Зростає роль інтелектуальної рецепції – здатності духу переймати готові думки й судження інших мислячих істот і давати можливість цим судженням впливати

на них своєю інтелектуальною дією. Інтелектуальна рецепція підкріплюється рецепцією сенсорною, тобто стимулами, які впливають на органи чуття людини й закріплюють у пам'яті яскраві образи. На цьому принципі ґрунтувалися передвиборні піаркампанії в різних країнах. Так, в американському політичному дискурсі зміна президентів супроводжувалася актуалізацією нових слоганів: *"Are you better off than you were four years ago?"* (Т. Рузвельт, 1901); *"I propose (to the American people) a New Deal"* (Фр. Рузвельт, 1933); *"A Leader, for a Change"* (Дж. Картер, 1977); *"We stand at Armageddon and fight for the Lord"* (Р. Рейган, 1981); *"It's Time to Change America"* (Б. Клінтон, 1998); *"Yes We Can"* (Б. Обама, 2009). Як бачимо, слогани не містять конкретних обіцянок, їхнє завдання – вселити виборцям надію про зміни на краще. А тому в текстах слоганів актуалізуються концепти *лідер*, *зміни*, *мета*, *згода*, які в результаті багаторазового повторення закріплюють на підсвідомому рівні виборців американські ідеали без будь-якої аргументації. На цьому ж принципі побудовані й слогани українських кандидатів. У різних варіантах актуалізована опозиція "свої – чужі" на передвиборних бігбордах Ю. Тимошенко, що покликано на підсвідомому рівні підвести виборців до висновку про те, хто справді стурбований долею України, а хто – тільки своєю: *"Вони говорять – вона працює"*; *"Вони блокують – вона працює"*, *"Вони зраджують – вона працює"*; *"Вона працює. Вона – це Україна"*. Слогани закріплюються на рівні сенсорної рецепції. Бренд Ю. Тимошенко створений у традиційних українських кольорах-символах: білий – колір чистоти, червоний – любові, відданості й віри, чорний – суму, темних сил.

В інформаційно-комунікативному співтоваристві з'явилася ще одна можливість підсилити роль інтелектуальної рецепції в передвиборному дискурсі – використати Інтернет як новий медіапростір. Передвиборні гасла кандидатів, неодноразово повторені в посиланнях пошукових систем, представлені в розділах "об'єкт у картинках", навіть обіграні іронічно на недружелюбних ресурсах, закарбовуються у свідомості споживачів інформації та впливають на них.

3. *Формування символічних систем як установавання влади.* Хто формує символічні системи – той установає владу. "Символічні системи – засіб пізнання/комунікації – можуть здійснювати свою структуровану владу лише тому, що вони структуровані. Символічна влада – це влада конструювати реальність, установаючи гносеологічний порядок" [Бурдє]. Але досить тривале повторення певної ідеї не здатне саме викликати стійку споживчу поведінку, воно повинно певним чином поєднуватися з внутрішнім станом споживача.

Так, логотипом сайту російського молодіжного руху *"Відсіч"* є кулак, що входив у символічні системи багатьох рухів громадянського суспільства, які мають конструктивний і деструктивний характер. У Росії під цим символом розвинув активну діяльність молодіжний суспільно-політичний рух *"Оборона"*, налаштований досить агресивно. Він дістав популярність на початку 2005 року, лідера не має, входить в опозиційну коаліцію *"Другая Россия"*. Символ кулака має довгу історію. Передусім піднятий кулак використовують патріотично налаштовані праві організації – символ *White Power*. Правий білий кулак піднятий проти гноблення білих людей світовим сіонізмом. Протягом ХХ ст. зображення стиснутого кулака, символу й жесту опору та єд-

ності, використовувалося багатьма рухами, переважно лівими: анархістами, антифашистами, правозахисниками, студентами-ліваками, демократами, профспілковими рухами, борцями за права індіанців, "чорними пантерами", зеленими. Всіх цих людей поєднували цінності свободи й справедливості (у їхньому розумінні), неприйняття політичної дійсності й готовність відстоювати свої права на практиці.

Уперше цей жест в офіційній атрибутиці стали використовувати іспанські антифашисти, які боролися з диктатурою генерала Франко. Відоме гасло "*No pasaran!*" з 1936 року асоціюється з піднятим стиснутим кулаком, що був також знаний як "антифашистський салют", на противагу загальновідомому "фашистському вітанню".

Французькі студентські виступи травня 1968 року також проходили під знаком стиснутого "кулака солідарності". Молоді люди малювали кулаки на стінах Сорбони, червоних прапорах і співали "Інтернаціонал" на вулицях Парижу.

Нерідко у ХХ ст. стилізоване зображення стиснутого кулака використовували групи британських і американських феміністок, котрі активно відстоювали жіночі права, у тому числі шляхом акцій громадянської непокори.

Створений у 1999 році студентський рух "Відсіч" став локомотивом сербської оксамитової революції, котра дала старт цілій серії ненасильницьких "зламів" авторитарних режимів у країнах колишнього соціалістичного блоку. На прапорах "Відсічі" красувався кулак громадянського опору.

У 2003 році молодіжний рух "Кмара", символіка якого збігалася із символікою "Відсічі", зіграв вирішальну роль у "Революції троянд", яка привела до відставки президента Грузії Едуарда Шеварнадзе.

У 2004 році під час "Помаранчевої революції" одним із найбільш популярних інтернет-ресурсів демократичної опозиції був проект "Майдан", який також використовував як свій символ стилізований стиснутий кулак.

Уже після появи російської "Оборони", навесні 2006 року, цей символ з'явився в Білорусі. Там його, крім власне відділення "Оборони", використовує організація "Білоруська Відсіч".

Таким чином, скажімо, російський рух "Відсіч" експлуатує символ міжнародного визвольного руху, щоправда, злегка видозмінюючи його семантику. У результаті у свідомості росіян на основі сугестивного впливу поступово відбувається закріплення нового наповнення історично сформованого символічного ряду.

4. *Психічне зараження* психологи визначають як несвідому, мимовільну схильність індивіда до певних психічних впливів. Воно виявляється не через усвідомлене прийняття певної інформації або зразків поведінки, а через пряме передання певного емоційного стану. Індивід у цьому випадку несвідомо підпорядковується зразкам поведінки інших людей. На практиці феномен психічного зараження як метод рекламного впливу виявляється при проведенні масових заходів, де важливу роль починають відігравати ритм, емоційне напруження, певний словниковий ряд. Ефект зараження формує комунікативну одиницю "своє коло", коли потрібно бути таким, як усі, щоб бути своїм. Так, заворушення в Молдові почалися в результаті "психічного зараження" населення через електронну пошту й СМС. Хроніка подій, представлена в інтернетних новинах, і є прикладом сугестивного впливу на масову свідомість.

5. Метод переконання без критичного аналізу інформації використовується в сучасних сугестивних маніпулятивних технологіях досить широко. Він ґрунтується на збільшенні обсягу інформації про потрібний продукт, на перебільшеннях, зіставленні його переваг із недоліками інших; на заздальгідь підготовлених питаннях і відповідях. Одним із найбільш сильних прийомів переконання є теорія УТП (унікальності торговельної пропозиції), розглянута в роботі [Ривз 1994]:

- кожне рекламне оголошення повинно зробити споживачеві якусь чітко сформульовану пропозицію. Це мають бути не просто слова або крикливі вихваляння товару, а вирішення конкретної проблеми;
- пропозиція повинна бути такою, яку конкурент або не може висунути, або за певних причин не висуває. Вона повинна бути унікальною;
- пропозиція повинна бути настільки сильною, щоб залучити до споживання товару нових споживачів. Підкреслення незначних відмінностей, які споживач не в змозі вловити, тільки збільшує ймовірність провалу пропонованого об'єкта.

Наприклад, на українському сайті харизматичної організації "*Нове покоління*" є розділ "*Занадто багато болю для мене*", де соціальні працівники й психологи лінії довіри допомагають людям, консультуючи з питань сімейних стосунків, взаємин із людьми, алкогольної й наркотичної залежності, депресії, страхів, чаклунства, хвороб, фінансових проблем (<http://www.newjeneration.com>). Проблеми фінансових труднощів, хвороб і чаклунства розглядаються в єдиному концептуально-символічному ряді *щастя/нещастя*. Більше того, пропонується можливість їхнього вирішення за аналогією з казкою – зателефонуйте/напишіть нам (махну рукавом, чарівною паличкою тощо) – і проблема розв'яжеться.

6. Формування іміджу через закріплення *брендових характеристик* у свідомості мережевого співтовариства. Індивідуальність може проявлятися в різних формах і на різних рівнях. Виділяють п'ять рівнів – кіл формування бренда:

У самому центрі – віра або переконання. Якщо є віра, то всі наступні рівні індивідуальності вже багато в чому визначені.

Друге коло – місія й слоган, що її виражає. Слоган допомагає місії матеріалізуватися, і "тому не чекайте від нього лінгвістичних фокусів".

Третє коло – зовнішні деталі бренда. Це може бути й упаковка, і назва, і персонаж, що персоналізує марку.

Четверте коло – характер бренда, що виражається в мові й поведінці. Як розмовляють зі своїми парафіянами проповідники? Розуміють, співчують, даючи надію.

П'яте коло – стиль. Він завжди повинен бути упізнаним.

Так, в основі завоювання аудиторії інтернетними ЗМІ лежить віра відвідувачів мережі у достовірність інтернет-інформації й незаангажованість мережевої журналістики. Серед найбільш популярних брендів Інтернету у 2009 році журнал "*Коммерсант*" відзначив компанії *Google, Yahoo!, Amazon* і соціальні мережі "*Однокласники*", "*Вконтакті*" й "*Коннект*" ([Kommersant.ua](http://www.kommersant.ua) // <http://www.kommersant.ua>). Безсумнівна довіра відвідувачів мережі до названих брендів робить їх оптимальною ареною для всіляких маніпуляцій. Так, соціальні мережі досить часто застосову-

ються в деструктивних цілях: вони можуть стати ареною для збуту наркотичних засобів, розповсюдження та збуту матеріалів із жорстоким поводженням з тваринами, матеріалів, що пропагують культ насильства і жорстокості; на цих інформаційних площинах можуть поширюватися публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади. Так, в листопаді 2010 р. в Миколаєві було затримано двох молодих людей, що займалися незаконним продажем марихуани шляхом безпосереднього спілкування в соціальній мережі "Вконтакте.ру" (<http://www.pn.mk.ua/news/32519.html>).

В російськомовному Інтернеті активно функціонує сайт руху "Російська Національна Єдність" (баркашовці) (http://soratnik.com/about/a_2.html). Тексти, що розміщені на цьому ресурсі мають маніпулятивну спрямованість і побудовані на двох основних лінгвосугестивних прийомах – "коло своїх" та "свої – чужі". Ідея елітарної приналежності до кола своїх є ключовою в застосуванні цього прийому. РНС – *"объединение единого народа, независимо от желания и действительного участия его представителей"*; *"если вы считаете что вы наиболее дееспособный и зрелый тогда вы должны присоединиться к нам"*; *"кто воспитает элиту как не мы, если вы причисляете себя к элите или хотите ею стать, и вам безразлично будущее страны, тогда вы должны присоединиться к нам"*. В представлених фрагментах актуалізована категорія МІ за наступними принципами *"той, хто мені близький духовно, хто має східні зі мною ідеали"*, *"той, кого я захищаю, кому допомагаю"*.

Приєм "свої – чужі" актуалізує в текстах РНС ідею ворога. *"В противоположность этому была создана активная, решительная, бескомпромиссная организация с военной дисциплиной – Русское Национальное Единство... доказало преданность идее возрождения Русской Нации, не дрогнув ни под пулями, ни под снарядами предателей Нации"*; *"противостоящие нам силы хорошо организованы и многочисленны. Наш народ и наше государство планомерно уничтожаются"*.

Сугестивні технології, засновані на знанні основ соціальних комунікацій, в обов'язковому порядку повинні підтримуватися на лінгвістичному рівні.

Сутність сучасного суспільства може бути визначена як інформаційно-комунікативна, що передбачає безперешкодний доступ до інформації й обмін нею, відсутність кордонів, будь-яких рамок комунікації (політичних, географічних, тимчасових), взаємопроникнення ідей і культур, зворотний комунікативний зв'язок. Інформаційно-комунікативне суспільство при всіх позитивних аспектах його організації є ідеальним середовищем для здійснення всякого роду маніпулювань і лінгвосугестивних впливів на окрему особистість і різні співтовариства, насамперед мережеві.

Таким чином, можна зробити висновки:

1. Інтернет – новий інформаційний простір, який обживається інформаційно-комунікативним суспільством. Інтернет становить глобальну соціально-комунікаційну комп'ютерну мережу, призначену для задоволення особистісних, комунікаційних потреб за рахунок використання телекомунікаційних технологій.

2. Комунікативні й технічні особливості організації мережі створюють сприятливі умови для лінгвосугестивного впливу на індивіда, мережеві співтовариства та

більш глобально – на світове співтовариство в цілому. Став можливим безпрецедентний контроль над кожним індивідом; за допомогою інтернету поширюється значна кількість матеріалів, споживання яких призводить до девальвації духовних цінностей, деформації свідомості; інформація виступає як важливий стимулятор змін у суспільстві, формуючи, змінюючи "інформаційну свідомість" й управляючи нею; децентралізована організація мережі дає змогу приховувати реальні джерела маніпулятивних впливів; використання всіх ресурсів гіпертексту для прокладання необхідних маршрутів маніпулятивних кампаній сприяє здійсненню сугестивного впливу на глобальне світове співтовариство.

3. В Інтернеті лінгвосугестивні технології особливо ефективні в силу різних причин: високої довіри до неофіційних ресурсів мережі; можливості залучити аудиторію демонстрацією шляхів вирішення проблем; формування мережевих співтовариств на основі емпатії.

4. Сугестивна комунікація в інтернеті базується на кардинально нових комунікативних принципах, один із яких звучить так: там, де раніше була реклама, сьогодні повинна бути *емпатія (співчуття)*. Сугестивний вплив найбільш ефективно здійснюється серед тих мережевих співтовариств, де інтерактивні відносини налаштовані на довіру, симпатію, співчуття й розуміння, що знижує рівень критичності в сприйнятті інформації.

5. Сугестивні технології в Інтернеті націлені на масовий результат. Їхнім об'єктом найчастіше виступає *соціальна мережа* – співтовариство постійних користувачів певного мережевого ресурсу, "коло своїх", об'єднаних спільними нормами й цілями комунікації.

6. Механізми сугестивної лінгвістики набувають особливої значущості в інтернет-комунікації, оскільки єдина реальність людини в мережі – це її мовленнєві вчинки. До найбільш популярних лінгвістичних прийомів сугестії в інтернеті належать конкретність й образність ключових слів, емоційне перенасичення тексту; використання риторичних запитань невизначених і наказових конструкцій; звертання до базового для того чи іншого співтовариства концепту та наповнення його новим змістом; експлуатація ідеї "кола своїх"; включення в дискурс лінгвістичних структур спільності й довіри тощо.

7. Усі жанри інтернет-комунікації можуть бути використані для здійснення сугестивного впливу, який передбачає уведення в інфосферу прихованих концепцій у вигляді ідеологічного коду – медіавірусів, що є ефективними за рахунок своєї завуальованості, привабливої оболонки й соціально-психологічної непередбачуваності одержувачів.

В статье рассматриваются новые функции лингвистики в информационно-коммуникативном обществе – сугестивные. Автор исследует лингвосугестивные техники манипуляции, которые раньше входили в арсенал отдельных групп влияния, а в последние годы стали общедоступны: интеллектуальную рецепцию, формирование символических систем, психическое заражение.

Ключевые слова: лингвосугестивное влияние, интеллектуальная рецепция, психическое заражение, формирование символических систем.

The article deals with new functions of linguistics in information-communicative society – suggestive. The author researches the lingvo-suggestive techniques of manipulation which earlier were included only in the arsenal of special groups of influence and over the past years they have become available to all interested people: intellectual reception, lingvo-suggestive influence, psychic infection, formation of symbolic systems.

Key words: intellectual reception, lingvo-suggestive influence, psychic infection, formation of symbolic systems.

Література:

1. *Бехтерев В.* Внушение и его роль в общественной жизни.
2. *Бурдьё П.* Социальное пространство: поля и практики. Режим доступа: <http://bourdieu.name>.
3. *Горошко Е.И.* Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении: монография. – Х.: ФЛП Либуркина Л.М., 2009. – 816 с.
4. *Компанцева Л.Ф.* Философия Сети Интернет: школа Бернарда Лонергана и славянский опыт: монография. – Луганск: Знание, 2006. – 352 с.
5. *Лебедев-Любимов А.Н.* Психология рекламы. – СПб.: Питер, 2008. – 384 с.
6. *Мак-Люэн М.* Понимание Медиа: внешние расширения человека. – М.: Жуковский: Канон-прес-Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.
7. *Некlessа А.И.* Глобализация: новый цивилизационный контекст. Режим доступа: [www.futurerussia.ru/conf/ forum_infosociety_neklessa.html](http://www.futurerussia.ru/conf/forum_infosociety_neklessa.html).
8. *Ривз Р.* Реальность в рекламе, 1994. Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text14/90.htm>
9. *Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб.* – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 248 с.
10. *Филлипс Д.* PR в Интернете. – М. ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 320 с.

БИОМОРФНИЙ КОД КИТАЙСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ

Голубовська Ірина Олександрівна

д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті в термінах культурного коду йдеться про метафорико-символічні іпостасі тваринної і рослинної царин Китаю, які створюють багато у чому неповторні національно автентичні фрагменти китайської національно-мовної картини світу.

Ключові слова: культурний код, концептуальна метафора, експресивно-оцінна метафора, символ, омофонія.

Основу будь-якої культури створює певний "національний образ світу". Його специфіка і контури задаються кодуванням культурного змісту (що стосується матеріальних та духовних вимірів життя етносу) за допомогою мережі понять та уявлень, котрі покликані упорядкувати зовнішній та внутрішній світи носія тієї чи тієї лінгвокультури та надати йому своєрідний "vademecum" у річищі соціальних відносин та духовно-етичних настанов, їй притаманних. Таким чином, код культури можна визначити як узагальнююче щодо елементів національного образу світу поняття, яке обіймає природні і створені людиною об'єкти (артефакти), фізичні та психічні явища. Код культури створюється у процесах категоризації світу, які пов'язані з особливостями пізнавальної діяльності людини у межах певної етнічної спільноти. Як слушно зауважує М.В. Піменова, "Основу культурних кодів складає міфологічний символізм, сутність якого полягає у переносі образів конкретних предметів на абстрактні явища (у тому числі внутрішнього світу). Встановлюючи паралелізм об'єктів фізичної (реальної) та віртуальної (ілюзорної) дійсності, міфологічна свідомість засновується на гносеологічних операціях порівняння і ототожнення" [Піменова 2006, 178]. Генеза кодів культури проливає світло на те, чому саме вони співвіднесені "з найдавнішими архетиповими уявленнями людини" [Красных 2002, 232]. Таким чином, в основі системи культурних кодів (зооморфного, рослинного, антропоморфного, кольорового, просторового, часового, духовного, теоморфного (божественного)) тощо лежить інтелектуальна здатність людини до **співвіднесення** явищ, котрі належать зовсім різним ділянкам досвіду, на основі виділення у них інтегральних, спільних ознак.

Метою даної розвідки є представлення зооморфного та рослинного кодів китайської лінгвокультури як необхідних складових китайської національно-мовної картини світу.

Новизна роботи зумовлюється відсутністю досліджень заявленого спрямування на ґрунті китайської мови як в Україні, так і за її межами.

Царство тварин як фрагмент реального світу, даний етносу в емпіричному досвіді, виступає потужним ініціюючим фактором створення вторинної образно-символьної картини світу, яка репрезентує **зооморфний код** тієї чи тієї культури. Номени тварин вже неодноразово ставали об'єктом вивчення з погляду їх метафоричного емотивного переосмислення [Гутман, Литвин, Черемисина 1977, 147 – 165; Жельвис 1987, 30 – 38]. Справді, вони являють собою цінний матеріал як для ви-

вчення особливостей зооморфної метафори, так і для дослідження конотативних значень, проте у функції стереотипів різних мовних свідомостей найменування тварин постають засобом лінгвокультурного кодування дійсності.

Свідомість людини, антропоцентрична за своєю природою, здатна створювати еталони/стереотипи/національні інтелектуально-оцінні концепти (ці терміни ми вживаємо синонімічно), що служать етносу своєрідними орієнтирами в процесі сприйняття навколишньої дійсності, а при міжкультурному вивченні надають цінний матеріал для спостережень над специфікою мовно-культурного шифрування нематеріальної сфери людських емоцій та стосунків з огляду на своєрідність роботи оцінно-асоціативних механізмів національної мовної свідомості. Джерелом національних еталонних стереотипів можуть бути не лише флора і фауна, а й клімат, ландшафт, природні мінерали тощо.

Звернімося до особливостей відображення свійських та диких тварин (термін "тварина" буде тлумачитися широкозначно: маються на увазі також птахи, риби, комахи) в образній картині світу китайського етносу в аспекті створення особливого зооморфного коду китайської культури.

Як видається, саме **оцінно-експресивна метафора** відіграє значну роль у конституюванні мовних картин світу. Зберігаючи яскраву образність, підкріплену прозорістю внутрішньої форми, оцінно-експресивна метафора завжди емоційно насичена та стилістично маркована. Вона насамперед спрямована на формування в адресата емоційно-оцінного ставлення до позначуваного. Саме тому в тлумачних словниках подібні метафори оздоблені різноманітними маркерами емотивності у формі позначок – *презир.*, *приниз.* чи (що спостерігається рідше) *схвальн.*, *пестлив.* тощо. Завдяки своїй природі оцінно-експресивна метафора здатна породжувати стереотипи – еталонні національно-культурні уявлення (образи), що відіграють величезну роль у продукуванні мовою вторинного символічного простору, у якому актуалізуються типові уявлення про реальність зовнішнього щодо людини і її внутрішнього світу (за висловом Н.Д. Арутюнової, образ здатний "піднятися до символу"). Номени тварин в їхньому вторинному "антропоморфному" означуванні дозволяють дослідити роботу гностико-асоціативно-оцінного апарату етнічної мовної свідомості. Виступаючи носіями певних національно детермінованих асоціативних стереотипів, експресивні метафори здатні позначати суттєві віхи в розумінні та "відчуванні" етносом того фрагмента реального світу, який йому дано у безпосередньому сприйнятті.

Услід за В.М. Телія, ми розуміємо метафоризацію як засіб поповнення не лише лексичного, а й граматичного інвентаря, тому поряд зі словами-зоометафорами розглядатимуться зооїдіями, тобто ті фразеологічні одиниці, що містять ім'я тварини як свій компонент, а також загальномовні порівняння з елементом-зоонімом. Ми поділяємо погляд тих учених, які вважають, що між метафорою і відповідним порівнянням не існує принципової відмінності, оскільки і в першому, і в другому випадку постулюється подібність [Дэвидсон 1990, 181; Black 1979, 19 – 43; Goodman 1968, 77 – 78].

Розширення кількості досліджуваних об'єктів передбачає не лише певне розуміння метафоризації як широкої сфери номінативної мовної діяльності. Своєрідність об'єктів вивчення диктується новими когнітивними підходами в мовознавстві,

включенням до кола інтересів мовознавчої науки тих змістових об'єктів, які раніше були поза сферою її компетенції: архетипів, культурних концептів, концептуалізованих ділянок [Степанов 1991, 10]. Головними особливостями мовних об'єктів, що вивчаються в руслі когнітивізму, є такі: 1) більша їх масштабність порівняно з власне мовними змістовими квантами; 2) глибинний, імпліцитний характер, прихований за мовною емпірією; 3) їх образна природа; 4) високий ступінь належності до сфери підсвідомого; 5) можливість їх реконструкції як сукупності певних властивостей і характеристик.

Розглядатимуться як метафоричні, так і символічні іпостасі зоосемізмів, чітку межу між якими не завжди легко провести: як у першому, так і в другому випадку знака, котру називає слово чи словосполучення, приписується іншій реалії. Проте на функціональному рівні відмінність між символом і метафорою виступає рельєфніше: символ заміщує реалію, а метафора формує нове семантичне наповнення номена.

Почнемо з характеристики найближчих до людей тварин, їхніх головних помічників та улюбленців – собаки та kota. На перший погляд, переносні значення цих номенів мають бути марковані лише позитивними конотаціями. Однак аналіз виявляє протилежне: "антропоморфні" асоціації, пов'язані з собакою та кішкою, майже в усіх випадках немотивовано негативні. Феномен формування немотивованих властивостей реалій, на думку Н.І. Сукаленко, пояснюється специфікою побутової сфери спілкування, що є максимально відкритою для спонтанних емоцій і максимально вільною від раціонального елемента [Сукаленко 1992, 63].

Так, в китайській мові номен *собака* (кит. 狗 *gou*) використовується як лайливе слово досить широкого діапазону позначення: 狗才 *goucai* – "нероба, негідник"; 狗男女 *gounanni* – "собака, безсоромна людина"; 狗妇 *goufu* – "сука" (про жінку); 狗猪 *gou-zhu* – букв. "собака та свиня" у значенні "покидьок"; 狗鼠 *gou-shu* – букв. "собака і щур" у значенні "підла, ница людина"; 狗腿子 *goutui zi* – "посібник, зрадник". Проте є всі підстави стверджувати, що в китайській мові образ собаки набуває переважно негативного вторинного осмислення. На користь цього свідчать такі мовні факти: китайські мовні одиниці з компонентом 狗 *gou* (лексеми, біноми, ідіоми), що розвивають вторинну метафоричну семантику підлабузництва, низькопоклонництва: 狗 *gou* (у дієслівній функції) – "підлабузничати, плазувати, підлещуватися", 狗气 *gou qi*, – "низькопоклонство, підлабузництво", 狗苟 *gougou* – "плазувати, як собака; безсоромний, підлий, огидний", 狗苟蝇营 *gou-gou ying-ying* – "плазувати, як собака" (про підлу людину, що пробиває собі дорогу), 狗眼看人 *gou-yan kan ren* – "дивитися на людину очима собаки" (тобто визначати своє ставлення до людей залежно від їхньої могутності, багатства), 狗颠屁股儿 *gou-dian-pi gur* (букв. "крутити задом пособачому") в образному значенні "ходити на задніх лапах; плазувати".

Метафоричне осмислення номена *кішка* в китайській мові пішло шляхом розвитку негативних асоціацій, у чому не останню роль відіграли міфологічні уявлення китайців про кішку – 猫 *mao* – як про небезпечну істоту, що має демонічну силу. Це знайшло відбиття в таких мовних формах: 猫儿潮 *maorni* – "підступні, темні наміри; інтриги; змова", 猫鬼 *mao-gui* – "чаклунство, лихі чари". Найменування 病猫 *bing mao* ("хвора кішка") отримує жінка, що полюбляє скаржитися на свої хвороби, яка

нібито весь час погано себе почуває; цей біном уживається найчастіше на позначення жінок похилого віку: "她是病猫 Та shi bingmao" – "Вона – хвора кішка".

Незмінною "частиною" житла здавна були не лише собаки та кішки, а й щури. У китайській мові *щур, пацюк* (кит. 鼠 *shu*) набув стійких негативних конотацій. У китайській мові емотивна сема обмеженості та нікчемності в переносних значеннях 鼠 *shu* виражена яскравіше порівняно з українською та російською мовами і має генералізовану образливу семантику "падлюка, негідник, злодій": 鼠目寸光 *shu-mu-cun-guang* (букв. "очі щура не бачать далі, ніж на один цунь"), образно – "обмежена людина"; 鼠肚鸡肠 *shu-du ji-chang* (букв. "утроба щура і курячі кишки"), образно – "обмежена, ница людина"; 鼠肝虫臂 *shu-gan chong-bi* (букв. "печінка щура, лапки комахи") у значенні "нікчемна істота"; 鼠辈 *shu-bei* – лайливе слово на позначення дріб'язкової, підлої людини, 鼠口不出象牙 *shukou-bu-chu-xiang-ya* (букв. "з рота щура не отримаєш слонячого ікла"), образно – "з уст підлої людини не дочекаєшся доброго слова". Попри всю нелюбов до щурів з цілком зрозумілих причин, китайські селяни ставилися до них із пошаною. Про це свідчать як мовні, так і екстралінгвістичні дані. Так, щура часто називали 老鼠 *lao shu* – "старий щур" у значенні "шановний" (пор. із подібними найменуваннями тигра й орла: 老虎 *lao hu*, 老鹰 *lao ying* відповідно). Відомі китаєзнавці В.В. Малявін і В. Еберхард описують звичай "щурячих весіль" у селянських будинках давнього Китаю, коли в певні числа зимових місяців (3, 7 грудня чи 19 січня, залежно від району Китаю) всі мешканці будинку йшли спати раніше, залишаючи на підлозі страви для щурів [Малявін 2000, 343; Eberhard 1997, 246].

Загальний термін на позначення всіх представників фауни – *тварина* (кит. 兽 *shou*) в китайській мові набув стійкої конотації грубої, підлої людини (чоловіка) з низькими інстинктами: 兽行 *shouxing* – 1) "звірство, варварство; вандалізм"; 2) "неетичний вчинок; брутальна поведінка"; 兽欲 *shouyu* – "тваринна пристрасть, похоть"; 兽心 *shou-xin* (букв. "серце звіра") у значенні "звірячий, злобний" (про почуття).

Звернемося до характеристики зоонімів, що позначають домашніх тварин і птахів, які використовуються в сільськогосподарській діяльності.

Як відомо, у розмовному реєстрі української, російської та англійської мов номен *корова* може бути використаний метафорично на позначення нерозумної, неприємної жінки, а може й незграбної жінки: "Я ніколи не знав, що Олеся така королева: вона нічого не чула про геомантию!"; "Она настоящая королева: никаких интересов, кроме канарейки и герани"; "Judy is a silly cow – don't pay any attention to what she is saying!"; "Для такої корови слід замовляти два місця у літаку!"; "Где же найти подходящее платье для такой коровы?!". Зовсім іншу ситуацію спостерігаємо в китайській мові, де цілеспрямовану, непохитну людину, що вперто йде до своєї мети, позначають як "таку, що має коров'ячий характер" – 牛脾气 *niu piqi*; вперту в кращому розумінні цього слова людину, яка має свої переконання та принципи, порівнюють з биком – 牛劲 *niu jin*. Це словосполучення використовується на позначення великої сили та значних зусиль. Безсумнівну позитивну конотацію має також стійке словосполучення 牛性 *niu xing* – "темперамент, як у бика" (бик, королева, віл китайською перекладаються спільним відповідником – 牛 *niu*). Позитивність образно-мовного осмислення корови (бика) пояснюється культурно-історично. Бик здавна

виконував функції головного помічника китайського селянина. За допомогою биків і обробляли землю, і збирали врожай. Деякі середньовічні китайські імператори навіть видавали едикти, які забороняли споживати яловичину. Биків ховали після того, як вони вмирили своєю смертю, вірою і правдою відслуживши своєму господарю. Навіть у наш час багато китайців (принаймні на Тайвані) не вживають яловичини, керуючись морально-етичними переконаннями, освяченими традицією.

Образно-асоціативне осмислення *свині* (кит. 猪 *zhu*) не пов'язано із конотаціями неохайності, невдячності, егоїстичності та некультурності, притаманними європейському мовному ареалу, розвиваючи (переважно на діалектній основі) емотивне співзначення обмеженості та тупості: 猪罗 *zhuluo* – схід. діал., лайл. "кабан, свиня" (про дурну, тупу людину); 猪头三 *zhutousan* – діал. лайл. "свиня, ідіот". Проте у китайському символічному всесвіті свиня як дванадцята зодіакальна тварина пов'язана з ідеєю мужності, енергії та статевої потенції [Eberhard 1997, 236].

Осел у китайській лінгвокультурі отримує метафоричну конотацію дурості: 驴唇不对马嘴 *lu-chun bu dui ma-zui* (букв. "губи осла не личать конячій морді"), образно – "відповідати не до ладу, невлучно"; 驴鸣狗吠 *lu-ming gou-fei* (букв. "осли ревуть, собаки гавкають"), образно – "безглуздість, безладдя".

Баран у китайській мові 羊 *yang* (баран, вівця, козел, коза) не розвиває метафоричного значення, однак завдяки фонетичній спільності з ієрогліфом, що передає чоловіче начало 阳 *yang*, набуває аналогічного символічного значення.

Дитинча барана та вівці – *ягня* (кит. 羊羔 *yanggao*) для китайської мовної свідомості насамперед пов'язане з уявленнями про шанобливе ставлення сина до батьків та про обов'язок молодших членів родини перед старшими. На мовному рівні ця ідея втілена в метафоричній формі: 羊羔跪乳 *yang-gao gui-ru* (букв. "ягня опускається на коліна, щоб ссати молоко матері"), образно – "шанування батьків".

Одна з основних домашніх птахів *курка* (кит. 鸡 *ji*) в китайській мові образно позначає недалеко, обмежену, слабку людину: 鸡肚候肠 *ji-du hou-chang* – "недалека, обмежена людина", 鸡鹯 *jiwu* – "пересічна, звичайна людина (обиватель)", 鸡头鱼刺 *ji-tou yu-ci* (букв. "куряча голова і риб'ячі кістки"), образно – "слабка, нікчемна людина".

"Китайський" півень 公鸡 *gong-ji*, не маючи метафоричних значень, зафіксованих словниками, символізує хоробрість, надійність, чоловічу силу. Як і курці, китайське міфологічне мислення приписує йому здатність відстрашувати злих духів.

У китайській символічній системі гусак – *госак* (поряд із качкою і казковим феніксом) втілює ідею подружнього щастя. Що стосується диких гусей, вони часто виступають провісниками добрих новин: 千里送鸿毛 *qian li song hong mao* – букв. "живучи далеко, послати гусяче перо на знак дружби і любові", 鸿图 *hong tu* – "видіння дикої качки", що символізує сприятливі перспективи для бізнесу.

Розглянемо тепер мовні іпостасі диких тварин, звірів і птахів.

У китайському лінгвокультурному ареалі лисиці (狐狸 *hu li*) приписується здатність до перевертництва і довголіття. За китайськими повір'ями, 狐仙 *huxian* – "лисиця-перевертень" може перетворюватися на жінку, коли досягає п'ятдесяти років, або на дівчину, коли їй виповнюється сто років; після тисячолітнього життя вона може злетіти на небо і стати "небесною лисицею", однак далеко не кожній лисиці,

як твердять давні перекази, це вдається. Крім того, лисиця в китайській культурі асоціюється з жінкою-спокусницею: 狐狸精 *hulijing* (букв. "лисяче сім'я"), образно – "зваблива жінка, спокусниця". Давні китайські тексти описують лисицю як демонічну тварину, на спині якої люблять пересуватися злі духи [Eberhard 1997, 117]. Тому не дивно, що ідіоматичні вирази з компонентом 狐 *hu* мають пейоративне забарвлення: 狐群狗党 *hu-qun gou-dang* (букв. "лисяча згряя, собача згряя") – "банда, ватага", 狐朋狗友 *hu-peng gou-you* – "погана компанія, банда шахраїв". Цікавим є походження бінома 狐臭 *huchou* (букв. "запах лисиці") у значенні "запах поту з-під пахв", який відбиває міфологічне мислення давніх китайців. Як розповідають китайські легенди, жінку-лисицю-перевертня можна відрізнити від справжньої жінки за тією ознакою, що перша ніколи не міняє одягу, і він у неї не брудниться.

Вовк (кит. 狼 *lang*) символізує жорстокість, безжалісність і жадібність не тільки в європейському, а й у китайському культурному ареалі. Китайська мова для вираження зазначених характеристик віддає перевагу ідіоматичним зворотам. Так, про жадібну людину кажуть: "他是狼贪 *Ta shi lang tan*" – дослівно: "Він – вовча жадібність". Жорстока, агресивна людина описується як така, що має "серце вовка і легені собаки", – 狼心狗肺 *lang xin gou fei* або просто позначається як 狼心 *lang xin* – букв. "серце вовка"; про людину жадібну, безжалісну, з величезними амбіціями кажуть: 狼字野心 *lang zi ye xin*.

Ведмідь (熊 *xiong*) демонструє як меліоративні, так і пейоративні образні асоціації, пов'язані з цією твариною. З одного боку, ведмідь виступає загальнокультурним символом чоловічої хоробрості, доблесті та сили: 熊罴 *xiongpi* (букв. "ведмеді"), образно – "бійці, хоробрі солдати", 熊心豹胆 *xiong-xin bao-dan* (букв. "серце ведмеда, жовчний міхур барса"), образно – "хоробрість, відвага"; 熊虎 *xiong-hu* (букв. "ведмідь і тигр"), образно – "хоробрий полководець". З другого боку, на діалектній основі в зоонімі 熊 *xiong* розвинулися конотації нікчемності та тупості: 熊货 *xionghuo* – "негідник, дурень, погань", 熊包 *xiongbao* – "погань, нездібна, нікчемна людина".

У китайському бестіарії тигр (虎 *hu*) посідає одне з найпочесніших місць, виступаючи носієм хоробрості, відваги, величної гідності та влади. Остання, за повір'ями давніх китайців, у буквальному розумінні слова написана в тигра на лобі, де смуги тигрячого забарвлення утворюють ієрогліф 王 *wang* – "король, цар". Давні китайці вірили, що тигр має неабиякий розум, а проживши п'ятсот років, стає зовсім білим, як сивий дідусь. У давньому Китаї тигр мав славу винищувача демонів, тому його скульптурне зображення часто розміщували біля міських воріт та входу до храмів, його голову малювали на стінах будинків і монастирських мурів, гаптували на дитячому одязі. Тигра боялися і поважали; навіть ім'я його в давнину було табуованим: про нього згадували як про "велику комаху" – 大虫 *da chong*. Тиграм навіть робили жертвопринесення на знак подяки за те, що вони поїдали диких свиней, які спустошували лани і були справжнім лихом для китайських селян. Усі наведені етнокультурні іпостасі знайшли відбиття в мові: 1) хоробрість, мужність: 虎士 *hushi* – "хоробра людина, герой", 虎将 *hu-jiang* – "хоробрий полководець, військовий начальник", 虎劲 *hujin* – "сильний духом, мужній"; 2) благородство: 虎驾 *hujia* – "величний, такий, що викликає благоговіння"; 虎头 *hu-tou* (букв. "голова тигра"), образно –

"шляхетна людина з високими душевними пориваннями". Попри всю пошану китайців до тигра, він навіював їм жах і, символізуючи також суворість та жорстокість, без сумніву, асоціювався з небезпекою, про що свідчать такі мовні одиниці: 虎口 *hukou* (букв. "паща тигра"), образно – "згубне місце, небезпечне становище", 虎狼 *hu-lang* (букв. "тигр і вовк"), образно "жорстокий лиходій", 虎口拔牙 *hu-kou ba-ya* (букв. "виривати зуби в тигра"), образно – "займатися небезпечною справою".

На відміну від тигра, лев виступав для китайців екзотичною твариною, оскільки на території Китаю леви не водилися. Очевидно, повна відсутність метафоричних і культурно-символічних осмислень у лева (狮子 *shi-zi*) пов'язана із впливом навколишнього середовища китайського етносу. Нам вдалося зафіксувати лише один ідіоматичний вираз із компонентом 狮子 *shi-zi*: 狮子打开口 *shi-zi da kai kou* (букв. "лев широко відкриває пащу"), образно – "заправити ціну". Хоч лев і не відіграє великої ролі в китайській символічній системі, проте в колективній національній свідомості ця тварина асоціюється із могутністю і здатністю відстрашувати нечисту силу. Саме тому в наші часи (принаймні на Тайвані) кам'яні статуї левів з широко розкритими зубатими пащами охороняють входи до палаців та храмів.

Зоонім *маєпа* (кит. 猴 *hou*) у китайській мові набув негативної конотації кривляки: 玩猴儿 *wan hour* – діал. лайл.: "знущатися, кепкувати"; "маєпа, кривляка", 猴头猴脑 *hou tou hou-nao* (букв. "маєпяча голова, маєпячий мозок") кажуть про кривляку.

Заєць (兔子 *tu zi*) в китайському лінгвокультурному просторі постає не стільки реальним, скільки міфічним персонажем. Його образ нерозривно пов'язаний з Місяцем, де, згідно з китайськими повір'ями, яшмовий заєць безупинно товче в ступці кору дерева кориці, що дарує безсмертя: 兔影 *tuying* – образне позначення Місяця, букв. "силует зайця". Проте 兔子 *tu zi* може використовуватися як інвектива у значенні "імпотент, педераст".

Олень (кит. 鹿 *lu*) у китайській символіці відіграє вельми важливу роль, виступаючи символом багатства та довголіття, чому сприяє фонетичне співзвуччя зооніма 鹿 *lu* та ієрогліфа 赂 *lu*, що позначає хороший прибуток.

"Китайська" черепаха (龟 *gui*) пов'язана з довголіттям (龟龄 *guiling*, силою і витривалістю. У давніх китайських міфах черепаха постає символом Всесвіту, виступаючи поряд із єдинорогом і феніксом надприродною істотою. За китайськими повір'ями, черепаха не пам'ятає дати свого народження і своїх рідних, тому, назвавши когось у Китаї 龟 *gui* (черепаха), можна завдати людині серйозної образи.

Летюча миша, кажан (蝙蝠 *bian-fu*) у китайському культурно-мовному континенті виступає символом удачі та щастя, причину чого слід шукати в омофонічності другої частини бінома 蝠 *fu* з ієрогліфом, що виражає поняття багатства, успіху та радості – 福 *fu*.

Китайське 鹰 *ying* є родовою назвою представників усього отряду яструбиних: залежно від контекстуальних умов цей номен може перекладатися як *орел, яструб, коришун і сокіл*. І в метафоричному, і в символічному значеннях 鹰 *ying* співвіднесений із силою та могутністю влади: 鹰击 [毛挚] *ying-ji [mao zhi]* (букв. "розправа по-яструбиному"), образно – про грізні, жорстокі прийоми правління, 鹰扬 *ying-yang*

(букв. "ширяти орлом, розпростати орлині крила"), образно – про грізного володаря або видатного діяча, хороброго воїна.

Риба *короп* для китайців постає надзвичайно значущим символом. Омофонічність співзвуччя назви коропа в китайській мові (鯉 *li*) зі словом, що позначає вигоду та перевагу (також *li*, щоправда, з іншим тоном), сприяло закріпленню за коропом символічного значення успіху в бізнесі та в просуванні по службі. Як твердять китайці, короп, пливучи у верхів'я річки Хуанхе, здатний перестрибувати через численні річкові пороги Жовтої ріки. Ця його чудова здатність, а також можливість (за давнім повір'ям) перетворюватися на дракона дали життя ідіоматичним виразам 鲤化龙 *li-hua-long* (букв. "короп став драконом"), що означало "успішно скласти державний іспит", 鲤鱼跳龙门 *li yu tiao long men* – "успішно скласти іспит". Державні іспити в Китаї, які є перепусткою до державної служби, що дає чимало привілеїв та життєвих благ, і досі справа вельми нелегка. Успіх може бути забезпечений лише за умов тривалої, копіткої підготовки. Саме тому 鯉 *li* (короп) виступає також символом терпіння, твердості духу та послідовності.

Як бачимо, назви тварин, включені в процес вторинного семіозису за допомогою метафоризації, створюють досить своєрідні фрагменти китайської національно-мовної картини світу, у рамках якої можна розрізнити як універсальні (спільні для багатьох етносів), так і етнокультурні властивості асоціативного мислення китайців. Тип метафоричного переносу тварина → людина відіграє в китайській мові роль потужного експресивного засобу, що здебільшого надає суб'єктові метафори яскраво вираженої пейоративної маркованості.

Експресивно-оцінна зооморфна концептуальна метафора, "розкриваючи" аналогії та схожість між об'єктами предметного (тваринного) світу та "непредметного" світу людських почуттів та емоцій, виявляє систему етнічно зумовлених асоціацій і оцінок. Вона виступає певною лінзою, яка в кожній мові по-різному відбиває "погляд" етносу на представників тваринного царства. Проаналізований мовний матеріал дає підстави зробити такі висновки:

1. Емотивні асоціації, що породжуються національною свідомістю, ініціюють стереотипи "наївної" свідомості, які відбивають специфіку етнічного сприйняття й уяви, пов'язаних з емпіричним та духовним досвідом народу.

2. Характер і змістова спрямованість емотивних асоціацій часто визначаються не властивостями тварини, а її "життям" в національному лінгво-фольклорно-міфологічному і літературному контексті, який "грає тварину".

3. Значущість тварини в культурно-господарській діяльності етносу (її наявність та поширеність у природному середовищі етносу) також має істотне значення для набуття нею статусу **лінгвокультурного факту** (лінгвокультуреми).

4. Національно-мовна специфіка вторинного осмислення зоонімів у китайській мові пов'язана не лише з метафоризацією прямих значень, а й з омофонічними кореляціями лексем. Метафора в китайській мові не завжди породжує символ, більше того, метафоричне і символічне значення найменувань тварин часто не збігаються. Причини цього явища слід шукати, на наш погляд, у певній сепаратності існування сакралізованих і звичайних тварин у китайській національній свідомості. З одного боку, тварини міфологізовані, вони – персонажі фольклору, прислів'їв і китайського

дванадцятирічного циклу. З другого боку, вони, як і в усьому світі, виступають необхідним елементом господарювання, звичною декорацією повсякденності, максимально відкритою для спонтанного і немотивованого вияву емоцій (маються на увазі насамперед свійські тварини).

Якщо образні конотації, пов'язані зі світом тварин, можна віднести до мотивованих та частково мотивованих метафорико-символічних осмислень, то емотивні значення, ініційовані рослинним світом, скоріше, слід кваліфікувати як слабомотивовані чи немотивовані конотації.

А зараз звернімося до розгляду іпостасей **рослинного мовно-культурного коду**. Візьмемо до уваги еталонні стереотипи китайської мови, породжувані фрагментом навколишнього середовища "рослинний світ Китаю". Рослинний світ у культурі Китаю виступає певною частиною символічного всесвіту морально-ціннісної етнічної самоідентифікації, де найпопулярніші види дерев і квітів "були оповиті густим павутинням зорових, звукових і суто літературних асоціацій..." [Малявін 2000, 335]. Символічні властивості, які приписуються деревам і квітам, інколи умовно мотивовані денотативними особливостями самих реалій. Однак на мовному рівні вони отримують вторинні мовні проєкції через омофонічні кореляції з іншими лексичними одиницями, які розвивають логіко-оцінний зміст рослин-символів. Остаточну символічну закріпленість відповідні номени рослинного світу одержують на рівні фразеологічної системи китайської мови в межах так званих 成语 *cheng yu* – стійких ідіоматичних чотирьохсловних зворотів, які походять з давньокитайської мови і часто-густо розкривають морально-ціннісні пріоритети китайської національної свідомості.

Благородна вічнозелена сосна (松 *song*), що ніколи не розлучається зі своїми голками, символізує в китайському культурному ареалі довголіття та стійкість духу.

- 松柏常青 *song bo chang qing* (букв. "вічнозелений, як сосна чи туя") кажуть при побажанні довголіття; 松柏遯齡 *song bo xia ling* – побажання довголіття, як у сосни чи лелеки;

- 松柏后凋 (букв. "коли в сосни чи туї опаде листя") характеризує стійкість духу людини, що витримує всі випробування долі; 松柏节操 *song bo jie cao* – про стійкість духу в людини, "як у сосни та туї".

Незаперечні меліоративні конотації сосни наявні також у такому китайському образному виразі: 松风水月 *song feng shui yue* (букв. "шелестіння сосен і відбиття місячного світла у воді") – про сприятливі, приємні обставини.

Бамбукове дерево, будучи порожнистим усередині, у китайському символічному всесвіті виступає уособленням скромності. Значною мірою подібній символізації сприяло особливе розташування його листя, що схиляється донизу. Бамбук залишається прямим і незмінно зеленим протягом усього року, що послужило денотативною основою його вторинної мовної категоризації як символу дружби: 青梅竹马 *qing mei zhu ma* – "дружба з дитинства" (частіше між хлопчиком і дівчинкою), 竹林之游 *zhu lin zhi you* – "дружба, гарні взаємини в науковому середовищі". Поєднання сосни, бамбука та дикої сливи уособлювало міцну та стійку дружбу, що не боїться холоду, розквітає навіть у найхолодніші дні: 岁寒三友 *sui han san you* (букв. "три товариша в зимову холоднечу"). Цей "потрійний союз" виступав також символом

єднання "трьох учень" Китаю: конфуціанства (сосна), буддизму (бамбук) і даосизму (слива) [Малявін 2000, 336].

Наявні меліоративні конотації бамбука і в такому ідіоматичному звороті, як 胸有成竹 *xiong you cheng zhu* (букв. "мати образ бамбука в серці") у значенні "бути готовим упоратися з будь-якою ситуацією завдяки гарній підготовці". Китайський номен 竹 *zhu* (бамбук) омофонічний до лексеми 祝 *zhu* ("бажати, молитися"), що, безумовно, закріплює на фонетико-рецептивному рівні його позитивні конотації.

Дика слива – 梅 *mei* – вважається китайцями (поряд із персиком) "деревом щастя" [Там само, 333]. Дівчини-служниці, які часто ставали наложницями в давньому Китаї, називалися "квітуchoю сливою" (梅花 *mei hua*). Образ сливи в китайській культурі набуває яскраво вираженої конотації сексуального задоволення. Так, покривало на ліжку нареченої називалося "покривалом квітуchoї дикої сливи" [Eberhard 1997, 239]; аромат дикої сливи (梅香 *mei xiang*) асоціювався з приладами сексуальних насолод. Подібні осмислення знаходимо в ідіоматичних виразах 梅开二度 *mei kai er du* (букв. "дика слива розпускається вдруге"), що може співвідноситися як із другим шлюбом чоловіка, так і з повторним виконанням подружнього обов'язку; 梅雪争春 *mei xue zheng chun* (букв. "слива та сніг борються за весну") – образне позначення ситуації жіночого суперництва за кохання чоловіка.

Друге "дерево щастя" – персик (桃 *tao*), будучи загальнокультурним символом довголіття, у мовних проекціях виступає образом, пов'язаним з любовними справами. Так, біном 桃色 *tao se*, позначаючи колір персика, у переносному значенні може означати любовну пригоду чи метафорично позначати жінку легкої поведінки [Там само, 228]. Ідіоматичний вираз 桃花运 *tao hua yun* позначає період у житті чоловіка, коли з'являється любов, і жінки починають звертати на нього увагу. Чотириелементний ідіоматичний зворот 人面桃花 *ren mian tao hua* (букв. "обличчя дівчини серед квітучих персиків") вживається на позначення краси коханої.

Дерево плакуchoї верби в китайській мовній свідомості має безсумнівні "жіночі" позитивні асоціації, що однозначно підтверджує китайський мовний матеріал. Витончене листя плакуchoї верби, її гнучкий стовбур і граціозні гілки, весь її покірно-жіночий вигляд сприяли появі й закріпленню в мові низки стійких меліоративно забарвлених виразів, які підкреслюють жіночу красу та розум, наприклад: 柳眉 *liu mei* – "брови, як листячко верби", 柳腰 *liu yao* – "талія, як у верби" (кажуть про гнучкість жіночої талії). Позитивні конотації плакуchoї верби виявляє і такий ідіоматичний вираз: 柳暗花明 *liu an hua ming* (букв. "все буяє, від верб стає темно, а від квітів світло") – про хороші перспективи, що відкриваються. Особливо хотілося б відзначити ідіоматичний вираз 柳巷花街 *liu xiang hua jie* – квартал "червоних ліхтарів". Навряд чи його можна кваліфікувати як позитивно чи негативно забарвлений, що наводить на думку про неоднозначність аксіології артефактів китайського культурного ареалу, де не завжди вдається залучити звичні для європейців параметри оцінної шкали "добре – погано".

Проте, незважаючи на свої "жіночі" мовні проекції, плакуча верба втілює чоловіче начало 阳 *yang*, оскільки вона пробуджується до життя навесні, а весна і літо в китайській натурфілософії співвіднесені з ідеєю 阳 *yang*. Тому плакучі верби часто

висаджували біля могил для відстрашування нечистої сили. У межах російської культури образу плакучої верби певною мірою відповідає образ берези.

Образ *орхідеї* (兰 *lan*) у китайській культурі пов'язаний з витонченістю, красою та добрими дружніми стосунками. Тонкий стійкий аромат орхідеї як одна з її денотативних властивостей знайшов образне відображення в китайських стійких виразах 金兰 *jin lan* (букв. "золота орхідея"), що означає "стати названими братами чи сестрами; дружба на все життя"; 兰薰桂馥 *lan xun gui fu* – "залишити після себе добру пам'ять".

Хризантема – 菊 *ju*, розквітаючи восени, являє собою жіноче начало 阴 *yin*, її символічні іпостасі пов'язані з благородством і душевною чистотою. Будучи фонетично близькою до слів 居 *ju* – "залишатися, тривалий час жити" та 久 *jiu* – "довго, тривалий час", ця лексична одиниця виступає також символом довголіття і тривалих стосунків.

Утіленням 阳 *yang* серед декоративних квітів вважалася червона *півонія* – 牡丹 *mu dan* (у дослівному перекладі "самець червоний"), яка через це в китайській мові отримала титул "королеви квітів" [Малявін 2000, 334]. Проте в розмовній мові даний номен часто використовували на позначення чарівної жінки. В одній з народних китайських пісень є такі слова: "Я чекаю розквіту півонії... Коли розквітає півонія, її аромат поширюється довкола на тисячі миль, привертаючи інші квіти та метеликів... Квітучу півонію зриває юнак" ("квіти та метелики" в даному контексті символізують молодих парубків, півонією виступає молода красуня) [Eberhard 1997, 232; переклад з англ. мій. – І.Г.]. У загальнокультурному китайському контексті півонія (牡丹 *mu dan*) співвіднесена з багатством, визнанням і високим авторитетом у суспільстві.

Лотос (蓮花 *lian-hua*, 荷 *he*), який є однією з восьми "буддистських дорогоцінних речей", виступає важливим для китайської культури символом: виростаючи з темряви болотної твані й бруду, лотос залишається прямим і чистим, втілюючи ідею чистоти і благородства серця. Через омофонічні співзвуччя символ лотоса пронизує людські інтимні та суспільні стосунки: 联 *lian* – "пов'язувати, з'єднувати" (藕断丝联 *ou duan si lian* – "збереження почуття кохання після розриву"), 恋 *lian* – "любити", 廉 *lian* – "бути некорисливим, чесним", 和 *he* – "злагода, гармонія". На нашу думку, образ лотоса є найкращою поетичною алегорією китайського світовідчуття, світосприйняття і світоосмислення, втілюючи традиційний погляд китайців на особистість, що формується у численних стосунках з іншими людьми і лише через такі проєкції, шляхом "співробітництва" (关系 *guan xi*) і "збереження обличчя" (面子 *mian zi*) пізнає себе. Моральний імператив соціальної взаємодії в китайському суспільстві втілений, на наш погляд, у словесних формулах: 仁爱 *ren ai* – "добре ставлення до ближнього; любов"; 信义 *xin yi* – "вірність слову; вірність друзям".

Проаналізований матеріал дає всі підстави стверджувати, що вторинні символічні іпостасі рослин і квітів у китайській мові створюють дуже своєрідну національно-мовну картину світу, що надає дослідженому фрагментові "рослинний світ" особливого статусу порівняно з аналогічними фрагментами у мовах європейського культурного ареалу. Причина цього, гадаю, полягає як у певному наборі референтів, що визначається особливостями природи фрагмента реального світу, в якому живе етнос (Китаю), так і у специфіці роботи емоційно-оцінного і морально-ціннісного компонентів колективної "наївної" свідомості китайського соціуму.

Аналіз оцінно-ціннісної символіки рослин, квітів і дерев у китайській культурі дозволяє зробити висновок про відсутність у китайській рослинно-символічній системі негативних конотацій. Очевидно, пояснюється це явище особливостями міфологічних та релігійних вірувань китайського народу.

Таким чином, природне середовище того фрагмента навколишнього світу, який етнос сприймає безпосередньо, виступає потужним фактором формування національно-образної картини світу. Екстралінгвістичні реалії, введені у лінгвокультурний контекст і відчужені мовою від своєї онтологічної природи, набувають оцінності і стають образними еталонними стереотипами (національними інтелектуально-оцінними концептами) світосприйняття й світоосмислення того чи іншого етносу. Те, як бачить природу етнос, є яскравим артефактом національної культури, оскільки відбиття цього "бачення" в різних мовах є завжди своєрідним. Вивчення етнічних мовних стереотипів підтверджує справедливості слів німецького філософа Е. Кассірера: "Людина живе не лише у фізичному, а й у символічному універсумі. Мова, міф, мистецтво, релігія – це частини цього універсуму, ті різні нитки, з яких сплітається символічна сітка, складна тканина людського досвіду... Людина вже не протистоїть реальності безпосередньо... фізична реальність ніби віддаляється у міру того, як зростає "символічна" активність людини" [Кассірер 1988, 29].

Проаналізований мовний матеріал продемонстрував рефлексії китайської "наївної філософії" (оскільки ми мали справу з "наївною свідомістю", проінтерпретованою мовними фактами), основні дистинктивні риси якої можна представити у трьох словах – **натуралізм, віталізм, холізм**, котрі якнайкраще втілюють особливості глибинного шару китайського світовідчуття і світосприйняття. Для китайця всі елементи навколишнього світу, просякнуті потоками життєвої енергії ці, "...знаходяться у взаємозв'язку і гармонійній єдності, водночас безупинно трансформуючись і змінюючись..." [Торчинов 2002, 197]. У цьому, мабуть, і полягає докорінна відмінність європейського і азійсько-китайського світопогляду. За словами англійського філософа Дж. Нідема, "... європейська філософія прагне знаходити реальність у речовині, китайські ж філософи схильні знаходити її у взаємозв'язках" [Needham 1956, 478]. Цей лейтмотив китайського світосприйняття та світорозуміння, відрефлексований традиційними релігійно-філософськими вченнями Китаю (буддизмом, даосизмом, конфуціанством), красномовно категоризує засобами фонетичного та лексико-фразеологічного рівня в їхніх взаємозв'язках та взаємозалежностях сучасна літературна китайська мова, емануючи ту особливу ідеальну субстанцію, яку у сучасній антропологічній лінгвістиці прийнято називати етномовною картиною світу.

В статтю в термінах культурного кода ідеє речі о метафорико-символіческих іпостасях животного и растительного царства Китая, создающих много в чём неповторимые национально аутентичные фрагменты китайской национально-языковой картины мира.

Ключевые слова: культурный код, концептуальная метафора, экспрессивно-оценочная метафора, символ, омофония.

The article is devoted to the problem of metaphorical and symbolic aspects of the Chinese animal and plant kingdom. In terms of cultural codes these authentic fragments of the Chinese language world model are being analysed.

Key words: cultural code, conceptual metaphor, expressive/evaluative metaphor, symbol, omophony.

Література:

1. Гутман Е.А., Литвин Ф.А., Черемисина М.И. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М., 1997. – С. 147–165.
2. Дэвидсон Д. Что означают метафоры // Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ, фр., нем., исп., польск. яз./ Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 173–193.
3. Жельвис В.И. Национально-специфические особенности лексической семантики зоонимов как элемент типологического анализа // Лексическая семантика и фразеология. – Л., 1987. – С. 40–54.
4. Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии. – М., 1988. – С. 3–30.
5. Малявин В.В. Китайская цивилизация / Владимир Вячеславович Малявин. – М.: "Изд-во Астрель", 2000. – 628 с.
6. Пименова М.В. Принципы категоризации и концептуализации мира // *Studia Linguistica Cognitiva*. Вып. 1 Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – М.: Гнозис, 2006. – С. 172–186.
7. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / Виктория Владимировна Красных. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2002. – 284 с.
8. Степанов Ю.С. Некоторые соображения о проступающих контурах новой парадигмы // Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм / Под ред. Д.И. Руденко и др. – Вып. 1, ч. 1. – Харьков: ХИМЭСХ, 1991. – С. 9–10.
9. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Нонна Ивановна Сукаленко. – Киев: Наук. думка, 1992. – 162 с.
10. Торчинов Е.А. Парадигмы классической китайской философии в компаративном аспекте // Размышления о философии на перекрестке второго и третьего тысячелетий. – СПб., 2002 – С. 192–209.
11. Black M. More about Metaphor // *Metaphor and Thought* / Ed. A. Ortony. – Cambridge: Univ. Press, 1979. – P. 19–43.
12. Goodman N. *Languages of Art*. – Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1968. – 250 p.
13. Needham J. *Science and Civilization in China*. – Vol. 2. *History of Scientific Thought*. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1956. – 696 p.
14. *Большой китайско-русский словарь*. Т. 1 – 4. – М.: Наука. Главная ред. вост. лит.-ры. – 1981–1984. – Т. 1. – 552 с.; Т. 2. – 1100 с.; Т. 3. – 1062 с.; Т. 4. – 1104 с.
15. Eberhard W. *Times Dictionary of Chinese Symbols*. – Singapore: Federal Publications, 1997. – 332 p.
16. *Hundred Chinese Idioms and Set Phrases*. – Beijing: Sinolingua, 2001. – 199 p.

КОЛОРИСТИКА В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ТРАДИЦІЙНЕ І НОВЕ

*Шевченко Лариса Іванівна**д-р філол. наук, проф.,**Дергач Дмитро Валерійович**канд. філол. наук**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

У статті розглядається проблема лінгвістичного опису словесної колористики в контексті вербалізації суспільної свідомості та репрезентації мовної рефлексії на світ. З погляду функціональної стилістики пропонується мовознавчий зріз мовної свідомості сучасного соціуму, який виявляється у специфіці колористичної номінації різних об'єктів, осіб, явищ модерного часу.

Ключові слова: словесна колористика, мовна суспільна свідомість, стиль масової інформації, культурний контекст, мовно-естетичний феномен.

У лінгвістиці увага до колористики як мовного явища має тривалу й достатньо продуктивну традицію, хоча **об'єктно** і сформовану лише у ХХ ст. Як відомо, традиційний для гуманітаристики аналіз, від античного й до нового часу, зосереджувався передусім на антропоцентричній, фізіологічній, психологічній та естетичній природі кольору. Філологічний аналіз колористики відбувався передусім у парадигмах поезики – загальної й авторської.

Зауважимо, що сьогодні число мовознавчих розвідок, які звертаються до словесних форм колористики, може змагатися з працями, в яких розробляються питання метафори, епітету, синонімії чи фразеології. Колір в аналізі мовознавців – це пошук лінгвофольклористів й етнолінгвістів (А. Вежбицька, Є. Бартмінський, Г. Яворська, Ю. Дядищева-Росовецька та ін.), лексикологів (Е. Рош-Хайдер, Р. МакЛорі, Г. Конклін, Н. Бахіліна, Ж. Соколовська, Н. Пелєвіна, Г. Корбетт, О. Коваль-Костинська та ін.), семасіологів (А. Вежбицька, В. Москович, А. Висоцький, Н. Бахіліна, А. Брагіна, В. Фоміна та ін.), лексикографів (Б. Берлін, П. Кей, Ч. МакДеніел, Л. Маффі та ін.), фразеологів (О. Левченко, О. Дзівак, Н. Репнікова, З. Сафіна, О. Постовіт, Г. Сорохан та ін.), структуралістів (Дж. Лайонз, А. Лерер, Л. Вайсгербер, В. Москович та ін.), компаративістів (Г. Корбетт, Я. Девіс, В. Гак, І. Голубовська, О. Коваль-Костинська, І. Ковальська, В. Клоков, С. Кулінська, І. Гуменюк, Ф. Тугушева та ін.), стилістів (С. Єрмоленко, Л. Шулінова, С. Григоруку, Н. Разумкова, О. Кондрашова та ін.) [Бахіліна 1975, Вежбицкая 1997, Голубовська 2006, Дзівак 1975, Коваль-Костинська 1989, Левченко 1999, Москович 1969, Разумкова 2009, Репникова 1999, Яворська 1998, Berlin 1969, Kay 1978, Kay 2001 та ін.].

Важливо, що пізнання мовних форм колористики відбувається і в концептах загальної мовознавчої теорії, коли вербалізація кольору пояснюється особливостями інтелектуальної діяльності людини. Колір – одна з репрезентацій чуттєвого досвіду особистості / соціуму, що перебуває у складних взаємозалежностях стабільності / змінності, центричності / периферійності рефлексії на світ. Сучасні дослідники (зокрема Р. Фрумкіна, В. Кульпіна, М. Серов та ін.) [Фрумкіна 1984, Кульпіна 2001, Серов 2004] зосереджують увагу насамперед на лінгвофілософських і лінгвоестетичних характеристиках колористичних номінацій, можливості їх співвіднесення з ме-

тафізичним пізнанням світу, здатності кольору ідентифікувати націоментальні виміри мовної свідомості. Такий підхід до колористики актуалізує синкретичну дослідницьку мотивацію, тому що дозволяє пояснювати мовні факти у взаємозалежностях екстра- й інтралінгвальних зумовленостей. А отже, пояснювальна здатність результатів аналізу важлива не тільки для мовознавства, а й гуманітаристики в цілому.

Окремий і продуктивний аспект важливої мовознавчої проблематики – лінгво-поетичний дискурс, що розглядає персоніфіковану рефлексію на світ, відбиту у слові (О. Губенко, Ю. Карташова, Л. Домилівська та ін.). Колір пізнається як домінантна ознака художнього тексту / текстів, інтегральний компонент мовно-естетичної цілісності творчої палітри митця / художнього напрямку. У кольорі виявляється кореляція інтегральних для мовно-художньої естетики характеристик та їх ідіостилістичних особливостей, що можуть бути маркерами ментальності, культури, часу й передусім індивідуального сприйняття дійсності.

Нового виміру в модерній філології дістає дослідницький пошук, спрямований на можливості синкретичного пізнання складних психо-фізіологічних процесів та їх вербального представлення. Колір у такому аспекті розглядається комплексно, в інтелектуальних перетинаннях різноаспектного наукового знання про названий об'єкт, сукупності перспективних методик і методів аналізу цього об'єкта. Йдеться передусім про сучасні праці з соціо-, психолінгвістики, лінгвокультурології, функціональної стилістики, компаративістики, з акцентом на пізнання концептуальної та мовної картин світу (А. Вежицька, Л. Лисиченко, О. Снитко, І. Голубовська, Н. Слухай та ін.) [Вежицькая 1997, Лисиченко 2004, Голубовська 2004 та ін.].

Водночас поза контекстом дослідницьких інтересів мовознавців залишається важливий і, як на нашу думку, **актуальний** із погляду синхронізації суспільних потреб і наукових відповідей на ці потреби аспект аналізу словесної колористики як ідентифікаційної характеристики сучасного соціуму. Окремо зауважимо, з можливістю прогностичної здатності філологічного аналізу.

Окреслена проблематика дослідження функціонування кольору об'єктивно корелюється з можливістю глибинного лінгвістичного зрізу різних за обсягом компонентів мовної свідомості індивіда. Зауважимо водночас, що аналіз мовної свідомості індивіда неможливий без вивчення колективної свідомості, яка не є механічним поєднанням індивідуальних уявлень і знань про світ, втілених у слові. Зокрема, Е. Дюркгейм [Дюркгейм 1996] логічно вказує на те, що колективна свідомість стосується почуттів, вірувань окремої людини, але кардинально відрізняється від функцій, структури та динаміки індивідуального сприйняття дійсності. В такому разі доводиться зважувати й на синкретизм колективної свідомості, оскільки обов'язкові для врахування фактори суспільно-політичного, культурного, наукового життя нації, що формують екстралінгвальну базу мовознавчого опису колористичних номінацій, відіграють неабияку роль у коректному доведенні тенденцій і перспектив розвитку мовної свідомості сучасного й майбутнього покоління.

Пошукова парадигма заявленої розвідки, акцентуючи увагу на колективній мовній свідомості, враховує різні критерії щодо її рівнів і здатності до трансформації. Йдеться передусім про мовну свідомість людей, об'єднаних за різними параметра-

ми – соціальним походженням, віком, рівнем освіти та культури, світоглядом, релігійними уявленнями, політичними переконаннями, фізіологічними особливостями – основними характеристиками, що стратифікують соціум. Лінгвістичний погляд на вербалізовані доміанти колективного світогляду соціуму дозволяє пояснити співмірність / неспівмірність, інтенсивність / стагнацію динаміки мовного розвитку суспільства. Важливим ідентифікаційним критерієм культурного простору модерної нації, її соціальних, політичних пріоритетів, і загалом цінностей, є відбиті в мові кольорові характеристики реалій. Колір стає маркером позитивної та негативної оцінки персоналії, явища, події, він символізує про співмірність з етнічною колективною свідомістю, культурними асоціаціями певної цивілізації. Колір – один із найдинамічніших вимірів зміни колективних уявлень у періоди трансформації суспільства.

Відтак, мовний матеріал – колористичні одиниці – логічно, як на наш погляд, коментувати в контексті соціо-, психолінгвістичної мотивації їх впливу на формування та розвиток суспільної свідомості.

Репрезентативним для функціонування мови в модерний час є мас-медійний ресурс, який реально сприймається та визнається соціумом як найпотужніше джерело відтворення знань про світ. Зауважимо, потужність інформаційного поля мас-медіа зумовлена активними процесами глобалізації та трансформації світу, місцем мови в інформаційному просторі. Сьогодні спостерігається динамічне розширення структури та методів поширення інформації, пов'язаних із багатовимірним представленням форм і методів її виробництва, кодування, збереження та передачі. Це прямо пов'язано із впливом на демократизацію мови, зростання її ролі в суспільстві як механізму передачі інформації та її оцінки, специфічного пізнання дійсності, зокрема у словесній колористичності. Певної аксіоматичності набуло твердження, що сучасний медійний простір є комунікативно-когнітивною реальністю, яка активно впливає на лінгвокультурний рівень розвитку суспільства, визначає формування переконань, світоглядних і ціннісних орієнтирів людини, а відтак – і функціонування знакових для суспільної свідомості одиниць, символізованих у мові.

Відтак, на слухне переконання Г. Солганика, мас-медіа охоплюють "функціонування ідей, думок і положень соціального, політичного, ідеологічного, світоглядного характеру. Це дуже масштабна, потужна сфера, в якій ідеї розповсюджуються з метою впливу на думки і почуття" [Солганик 2008, 25]. Для лінгвіста в колі цих тверджень виявляється перспектива ідентифікації мовної свідомості соціуму через можливі домінантні характеристики мовної реальності певного часу.

Зауважимо, що контекстний аналіз культурного простору і мовної свідомості соціуму має в сучасній лінгвістиці певну традицію, хоча здебільшого дослідження проводилися не на масмедійному матеріалі [Красных 2003, Зубов 2004, Иванов 1987, Ніка 2009 та ін]. Пов'язані такі праці переважно з модусним описом явищ словесної культури, їх впливом на мовні процеси певного історичного періоду.

Сучасний науковий контекст, досить детально опрацьований стилістами і фахівцями з масових комунікацій, залишає незаповненими дослідницькі лакуни, в яких мова розглядається як здатність ідентифікувати час, особливо, коли йдеться про названу нами словесну колористику. Адже відомо, що колористика *білого, чорного,*

синього, зеленого та ін. в етномовній традиції пов'язана з диспозиціями верхнього / нижнього світу (*білий світ – чорний світ*), що в пізнішому християнському світогляді постає відповідністю (*білий світ* = Едем, рай ; *чорний світ* = пекло). Розгортання символізованих значень білого – чорного відбувається в загальній світоглядній моделі: *білий (чистий, світлий)* = позитивний (символ *білої хати, чистої душі, чистих рук, світлих думок* та ін.); *чорний (темний, непрозорий)* = негативний (*чорна душа, чорна заздрість, чорний рот, темний світ, темна вода* та ін.). Зауважимо, нелінійність семантики мовних символів уможливорює й інший, не менш репрезентативний вектор аналізу: *чорна рілля, чорна земля* та ін.

Аналогічно символізується й інша колористика, характерна для традиційної культури, яку мовознавці співвідносять із маркерами національної свідомості (*жовтий – сонце, жито* та ін., *червоний – рум'янець, півень* та ін.).

Сучасні мас-медіа трансформують кольорову семантику в частотну щодо вживання неологічну символіку, що є виразною ідентифікаційною характеристикою часу: *біло-сині* = члени "Партії регіонів", *біло-червоні* = члени Блоку Юлії Тимошенко, *червоні* = члени Комуністичної партії, *зелені* = члени Партії зелених та ін.

Ознакою специфічного соціально-культурного досвіду й відповідно маркером часу є також символізація успіху в семантичному неологізмі *зелені* (долари США), аморальності статусу чи ситуації – *чорна мітка, чорний піар, чорний ювелір, жовта преса, червоний диктатор, коричневий лідер* та ін.

Символіка як ознака мовної свідомості часу виявляється у здатності мови відбивати аналогії, що є соціальними маркерами дійсності, виявляти їх співмірність: *тіньові центри впливу, тіньові операції, тіньові схеми, тіньові капітали, тіньова економіка, тіньова діяльність, тіньовий уряд, тіньовики* та ін.; *яскрава подія, яскрава ознака часу, яскравий вияв демократизму, яскрава постать* та ін.; *непрозора діяльність, непрозорі схеми, непрозорий капітал, непрозора структура, адміністративна непрозорість* та ін.

Колір може розглядатися в параметрах частотності – в масовій мовній свідомості домінують передусім базові кольори, а також ті, що ними позначено політичні події певної доби (*Червона революція, Помаранчева революція, Коричнева диктатура* та ін.), різного типу номінації (*Білий дім, Червоний хрест, Золоті піски, Чорна Курганка, Білий континент, Зелений континент, Київзеленбуд* та ін.).

Колористичні характеристики, властиві масовій мовній свідомості нового часу, спираються на складний процес метафоризації семантики слова, коли формується універсальна оцінність, виражена як позитивна / негативна атрибуція явища: *прозорий механізм обміну, прозорий капітал, прозорий ланцюжок руху товарів, прозора схема роботи, прозорі свідчення* та ін.; *темний договір, темна енергія, темна конячка, темні сили, темний час, використовувати втемну* та ін.

Семантика усталених у мовній свідомості соціуму периферійних кольорів у сучасних мас-медіа не тільки метафоризується (*помаранчевий уряд, п. революціонери, п. події, п. бабуся* та ін.), а й набуває здатності до нової семантико-синтаксичної сполучуваності (*зелено-білі "Карпати", помаранчеві сторінки історії, помаранчеве*

щеплення політиків та ін.). Периферійні кольори, як і основні, стають маркерами суспільних процесів, об'єктів: екстралінгвальна мотивація зумовлює регулярність і семантичну варіативність словесної колористики. Як це, зокрема, відбулося в мотивованій екстралінгвально семантем "помаранчевий".

Названі тенденції семантичних змін – лише невеликий зріз загальної проблематики лінгвістики щодо наукового пізнання взаємозалежностей "мова і соціум", "мова і свідомість", "індивідуальне й колективне" в кольоровій рефлексії на світ. Мовознавча перспектива нових підходів до словесної колористики в аспекті здатності цієї групи лексики до пояснення актуальних процесів у мові, можливості ідентифікувати продуктивні явища словотвору, граматики, стилістики і, врешті, узгодити лінгвістичні результати досліджуваного розвитку мови з динамікою змін у свідомості суспільства – важливий і актуальний ресурс філологічного знання.

В статье исследуется проблема лингвистического описания словесной колористики в контексте вербализации общественного сознания и репрезентации языковой рефлексии на мир. На основе концепций функциональной стилистики предлагается лингвистическое исследование языкового сознания современного социума в аспекте специфики колористической номинации различных объектов, персоналий, явлений современного времени.

Ключевые слова: словесная колористика, языковое общественное сознание, стиль массовой информации, культурный контекст, языково-эстетический феномен.

The article is devoted to the problem of color nomination's linguistic analysis through verbalization of social consciousness and representation of language reflection of the world. The linguistic investigation of modern society's language consciousness in the aspect of color attribution of different objects, persons, phenomena in modern time is made on the functional stylistics' base.

Key words: verbal coloring, language social consciousness, mass media style, cultural context, linguistic and aesthetic phenomenon.

Література:

1. Бахилина Н.Б. История цветообозначений в современном русском языке / Н.Б. Бахилина. – М.: Наука, 1975. – 287 с.
2. Вежицкая А.В. Обозначение цвета и универсалии зрительного восприятия / А.В. Вежицкая // Язык. Культура. Познание. – М.: Рус. словари, 1997. – С. 231–290.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / Голубовська І.О. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Эмиль Дюркгейм ; Пер. с фр. А.Б. Гоффмана; Ред. кол.: В.М. Бакусов, Ю.В. Божко, А.Б. Гоффман и др. – М.: Канон, 1996. – 432 с.
5. Зубов М.І. Лінгвотекстологія середньовічних слов'янських повчань проти язичництва: монографія / М.І. Зубов. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2004. – 336 с.
6. Иванов Вяч. Вс. О взаимоотношении динамического исследования эволюции языка, текста, культуры / Вяч. Вс. Иванов // Исследования по структуре текста / Отв. ред. Т.В. Цивьян. – М.: Наука, 1987. – С. 5–27.
7. Коваль-Костинська О. Лексика на позначення кольорів у творах Т.Г. Шевченка (проблеми перекладу) / О. Коваль-Костинська // Шевченко і розвиток мов та літератур народів СРСР і країн соціалістичної співдружності. – К., 1989. – С.86–87.
8. Красных В.В. "Свой" среди "чужих" : миф или реальность / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
9. Кульпина В.Г. Лингвистика цвета. Термины цвета в польском и русском языках / В.Г. Кульпина. – М.: Московский лицей, 2001 – 470 с.

10. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу / Л.А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–41.
11. Москович В.А. Статистика и семантика (опыт статистического анализа семантического поля) / Москович В.А. – М.: Наука, 1969. – 304 с.
12. Ніка О.І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини 16-першої половини 17 ст.: монографія / О.І. Ніка. – К., 2009. – 444 с.
13. Серов Н.В. Цвет культуры. Психология, культурология, физиология / Н.В. Серов. – М.: Речь, 2004. – 672 с.
14. Солганик Г.Я. О структуре и важнейших параметрах публицистической речи (языка СМИ) / Г.Я. Солганик // Язык современной публицистики : сб. статей / Сост. проф. Г.Я. Солганик. – М.: Флинта : Наука, 2008. – С. 13–30.
15. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Р.М. Фрумкина. – М.: Наука, 1984. – 175 с.
16. Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г.М. Яворська // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 42–50.
17. Berlin B. Basic color terms: their universality and evolution / B. Berlin, P. Kay. – Berkeley, CA: University of California Press, 1969. – 269 p.
18. Kay P. Color / P. Kay // Key terms in language and culture. – New-York: Alessandro Duran Blackwell Publishers, 2001. – P. 27–29.
19. Kay P. The Linguistic Significance of the Meanings of Basic Color Terms / P. Kay, C.K. McDaniel // Linguistics, 1978. – V. 54. – № 3. – P. 610–646.

ПРИСЛІВ'Я ЯК КОНЦЕПТ

Коцюба Зоряна Григорівна

д-р філол. наук, доц.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті на матеріалі різномовних паремій зроблено спробу простежити специфіку вербалізації концепту ПРИСЛІВ'Я в традиційних текстах народної культури: розмежовано наукове і побутове бачення прислів'я, проаналізовано особливості його концептуалізації в пареміях, визначено місце досліджуваного концепту серед інших структуротворчих концептів у наївній картині світу.

Ключові слова: прислів'я, концепт, побутова свідомість, наївна картина світу.

Невизначеність статусу прислів'я як об'єкта наукового дослідження зумовлена його двоїстістю – здатністю суміщати властивості мовного знака і тексту (висловлювання). Однобокими є намагання трактувати прислів'я лише як мовний факт – фрагментарне, формальне, відтворюване абстраговане від дійсності ім'я типової ситуації, а також спроби кваліфікувати прислів'я тільки як індивідуальний авторський текст, створений у конкретних історико-культурних умовах і нерозривно пов'язаний із ними. Прислів'я є одночасно метою і засобом, означуваним і означуючим. Як мовна одиниця прислів'я загальнозначуще, але позбавлене смислу, адже значення мовних фактів – лише засоби для створення смислу. Як текст прислів'я осмислене, але не загальнозначуще. Прикметно, що у випадку з прислів'ями суміщеними є також автор і носій паремійних текстів. Тому прислів'я як термін (з огляду на складну логічну, семіотичну, поетичну організацію, смислову і функційну двоїстість, внутрішню перехідність і відсутність чіткої диференціації у межах різних груп паремій) ще довго не матиме однозначного загальнонаукового тлумачення.

Прислів'я як здебільшого інтуїтивне, а не наукове узагальнення і систематизація знань про світ, передбачає різний ступінь співвіднесеності об'єктивно-істинних знань і суб'єктивності хибних переконань, фантазій, абстракцій тощо. Відображена в прислів'ях життєва філософія виникла в результаті подолання панівних позицій міфу, в якому мудрість реалізувалася у формах, які не допускали її критичного осмислення і раціонального доведення. Тому вони є специфічним елементом культури, духовним явищем, яке не вміщається в жорсткі межі науковості [Морозов 2005, 83]. Прислів'я як рефлексія побутової свідомості описують світ, але, на відміну від, наприклад, загадок, які описують світ речей і природу, відображають народне бачення світу людини і, відповідно, світ слова. Загадка має справу з речами та їх іменами, описуючи світ конкретно і приземлено, прислів'я – зі словами та їх значеннями (пор. *На всяке слово єсть пословица; К слову иде ѿ прислів'я*), а через них із речами, говорячи про них по філософськи опосередковано. Тому закономірно, що в метатекстових пареміях більшості європейських мов відрефлектоване народне бачення прислів'їв – слів другого порядку – слів про слова. Характерно, що в наївній картині світу уявлення про прислів'я в більшості своїх виявів універсальні і значно чіткіші, ніж у науковій, хоча також не позбавлені внутрішніх суперечностей.

Мета пропонованої розвідки – на матеріалі метатекстових паремій окреслити особливості вербалізації колективного бачення ПРИСЛІВ'Я як уособлення культур-

но зумовлених побутових уявлень про світ, що дає підстави вважати ПРИСЛІВ'Я концептом. Стаття є продовженням дослідження специфіки об'єктивації побутової свідомості в різномовному проverbs'яльному просторі, започаткованому в попередніх працях автора [див. Коцюба 2010].

Здатність фольклорного слова до образотворення – опрідметнення невизначеного, наділення речовими ознаками понять абстрактних, одухотворення неодухотвореного якнайповніше виявляється в прислів'ях про прислів'я. У побутових уявленнях різних народів прислів'я персоналізоване (*Пословиця плодюща і живуца; Пословица цыганским умом живет; Proverbs are the children of experience*) і передусім наділене мовленням (*Пословица в своєму краї пророчица; Prysłowie prawdę mówi; Old saws speak truth; Proverbe ne peut mentir*).

У побутовій свідомості носіїв слов'янських, германських і романських мов, об'єктивованій у пареміях, концепт ПРИСЛІВ'Я поєднаний спільними концептуальними ознаками "неосудність", "неминучість", "необхідність", "всюдисущість", "суворість", "непідвладність часові", "довговічність" з різнорідними, на перший погляд, концептами БОГ, ДОЛЯ, ПРАВДА, ЛЮДИ і ДУРЕНЬ, які з погляду науково філософського світогляду є різнопорядковими [докладно про асоціативно-вербальні зв'язки названих паремійно вербалізованих концептів див.: Коцюба 2010, 120–143]. Ознака "неосудність" об'єктивується в пареміях аналізованих тематичних блоків через асоціативно-вербальні зв'язки ключового для фольклорної картини світу концепту ПРАВДА, що є основою для експлікації функціонального навантаження різнотипних концептів при формуванні народного світосприйняття. Незаперечність прислів'їв – результат тісних взаємозв'язків ПРИСЛІВ'Я і ПРАВДИ, які в самих пареміях більшості європейських мов наближаються до ототожнення. Звідси – характерне для обох концептів поєднання об'єктивності і суб'єктивності, всезагальності й індивідуальності, об'єктивоване в народній мудрості.

Спільність ознак названих концептів свідчить про універсальність побутових уявлень про об'єкти концептуалізації, їх внутрішні смислові зв'язки, взаємозалежність і наслідковість, які в своїй сукупності формують основу наївного бачення світу. БОГ і ДОЛЯ закономірно складають верхівку цієї умоглядної конструкції, ЛЮДИ (грумада) – її основу, а ПРАВДА виступає середником між ними і найповніше реалізується в колективних уявленнях про: 1) дурнів (божевільних), розум і свідомість яких – своєрідне "дитинство" людської свідомості (не випадково саме дурні і діти є універсальними носіями правди в народних уявленнях); первинність глупоти є не лише часовою (у взаємозв'язку "глупота – мудрість"), а й логічною (з огляду на простоту й елементарність); 2) прислів'я, смислова і формальна атомарність (тобто базовість, початковість) яких у поєднанні з історичною первісністю (прислів'я як основа, іноді навіть передумова, мовлення) є відображенням наївного ("дитячого") бачення світу [Коцюба 2010, 246–247]. Прикметно, що вказана спільність ознак у багатьох випадках есплікується в різномовних пареміях із подібною формальною організацією: пор.: *У суд на Бога не підеш – Правда і суду не боїться – Для дурнів закон не писаний – На пословицю нема ні суда, ні розправи; От бога не уйдешь – Никто от своего року не уйдет – От правды некуда деваться – Никто от миру не прочь – От пословицы не уйдешь* тощо.

Народне бачення ПРИСЛІВ'Я, попри характеристики, які поєднують його з іншими структуротворчими концептами наївної картини світу, безпосередньо пов'язане з образом околиці, який є ключовим у паремійній дефініції прислів'я: *Пословиця – околиця, ніколи не обломиться, ока не виколе, а до серця проситься*, хоча простежується і в інших паремійних зразках, пор.: *Пень не околиця, дурна мова не пословиця; Белый свет не околица, а пустая речь не пословица* тощо.

Асоціативний зв'язок "пословиця – околиця" не випадковий, оскільки, по-перше, ще раз підтверджує "околичний" характер паремій, їх перифрастичність (пор.: укр. *йти околицею* – обхідним шляхом [СУМ, 673]; рос. *окольные речи* – речи стороной, намеки, обиняки [Даль, 665]), по-друге, виявляє глибинний зв'язок прислів'я з мотивом кола, замкненого простору (пор.: *околиця* – місцевість, що оточує щось; округа [СУМ, 673]). Однією із семантичних матриць статичного концепту КОЛО є "простір, обмежений замкнутою кривою", а динамічного – "рух по замкнутій кривій" [Топорова 2007, 234]. Коло в слов'янській свідомості є своєрідним захисним механізмом, а також символом-маркером "виділеності" й "упорядкованості" саме "свого" простору, що асоціюється з чистотою, порядком [Решетнікова 2001, 9], а прислів'я як суд (закон, правило) саме покликані впорядковувати, систематизовувати, "очищати" (*Пословиця ведеться, як хата віником мететься*) світ. Якщо ж трактувати закон як певний замкнутий простір, край якого є межею, гранню, яка відокремлює законне від незаконного (як у білоруській паремії *Свет не гарожан, а закон паложан*), то неминучість, "необхідність" правди і закону (*Правда прямо идет, а не обойти ее, ни объехать*), а також прислів'я як їх утілення – це неможливість переступити окреслену межу: *Пословица и границу гранит, правду всем говорят*. Показово, що фразеологізми *кругле слово; круглий зворот*, які вживаються в українській мові зі значенням "влучний вислів" [ФСУМ, 828], знову-таки виводять на зв'язки з колом, а прислів'я якраз і є влучним висловом, тобто круглим словом.

Колективні уявлення про ПРИСЛІВ'Я як закон – слово незмінне, вічне і не порушене (слово, яке *ніколи не обломиться*), корелюють із найдавнішими уявленнями, які сягають прадавніх часів, сповнених вірою в те, що слово має життя і силу, до того ж силу дуже особливу, магічну, часів, які не знають, що таке "пусті" слова [Engelking 1991, 158]. Тому кожне слово в прислів'ях, що відображають особливості побутової свідомості носіїв мови і найдавніші світоглядні засади своїх творців, має свою силу і вагу, тобто прислів'я сприймається як слово і діло в нерозривній єдності.

З іншого боку, саме з уявленнями про коло пов'язане виникнення фразеологізмів *обвести (обкрутити) круг (навколо, довкола) пальця (пучки); обвести (обводити) за ніс; обкрутити дільце; обходити (обійти) закон* тощо. Тут простежується зв'язок околиці з кривизною, а через неї із лукавством, пор. рос. загадку, що номінує загороду навколо поля: *Криво лукаво к лесу бежало*. Нарешті, рефлексивність, зверненість на себе певним чином може бути репрезентована як рух по колу, в якому початок і кінець збігаються.

Ототожнення ПРИСЛІВ'Я і ПРАВДИ в побутовій свідомості зумовлює їх "суворість", "неприкрашеність" і "стислість": *Пословица груба, да в ней правда люба; Добрая пословица не в бровь, а прямо в глаз; Bierz radę od przypowieści, nie potępij ich*

prostości; A proverb is shorter than a bird's beak; Death and proverbs love brevity. Проте при всій суворості ПРИСЛІВ'Я *ока не виколе, а до серця проситься*, оскільки в народних уявленнях асоціюється з красою, яка втім теж має полярні кваліфікації в пареміях, що актуалізуються у взаємозалежності "форма – зміст" і виводить на аналізований мотив кола, одним із реалізацій якого є образність. Саме образність і відрізняє ПРИСЛІВ'Я від "голого мовлення": *Голая речь не пословица*. Образність прислів'я створюється внутрішньою формою слова, що є показником і результатом його зв'язків з іншими словами. Г. Благова характеризує образну систему паремій як складну семантичну взаємодію (протиставлення – відштовхування, або, навпаки, притягання) опорних слів паремій, що належать до різних лексико-тематичних розрядів. Через це кожне прислів'я пов'язане із двома (чи більше) паремійними блоками [Благова 2000, 125]. Звідси – потенційна двозначність навіть найкоротшої і найпростішої паремії. Мінімальний смисл, закладений у прислів'ї, неоднозначний і неодномірний, а вузьке його розуміння значно збіднювало б саме прислів'я.

Двоїстість ПРИСЛІВ'Я виявляється також на прикладі мотиву їжі: *Поговірка – квітка, пословица – ягідка; Пословица – соль речи; Zle czyni, który gardzi przypowieści: smaczny to owoc, choć w podłej lupinie; Une maxime doit être un fruit de l'arbre de la vie.* Сіль, смачні фрукти, овочі, ягоди – їжа святкова, нечаста, принадна, але не ситна, не обов'язкова, яка протиставляється хлібові: *Сіль – приправа, масло – окраса; Без хлеба смерть, без соли смех; Bez soli niesłono, bez chleba niesyto.* Звідси – *Пословица говорить, а хліб їсться; Соли нету – слова нету, а хлеба не стало поговорка стала.* Указане протиставлення, як і нечисленні випадки негативної самооцінки ПРИСЛІВ'Я в різномовних паремійних корпусах (пор.: *Пословицы твердят – голова засвербит; Wise men make proverbs and fools repeat them*) – результат реалізації окремого випадку фундаментальної опозиції "слово – діло". ПРИСЛІВ'Я в народних уявленнях – слово правдиве, мудре, гарне, влучне, але все-таки слово, яке не може замінити діло. Ця думка в російській паремії передана за допомогою образу "годувальника": *Пословица не покормица, а с нею добро.* Не підкріплене ділом, ПРИСЛІВ'Я, як і будь-яке слово, перетворюється в пустослів'я, що безпосередньо пов'язане з красою (пор. лат. *Tut-rana eloquentiae* – Пустота красномовства), а через неї – з неправдою і глупотою [докладніше див. Коцюба 2010, 106–107].

Таким чином, аналіз різномовних метатекстових паремій свідчить про те, що в колективних уявленнях людей, які жили в умовах домінування усного слова, сформувалися певні стійкі уявлення про ПРИСЛІВ'Я, які мало співвідносяться з його науковими трактуваннями, що дає підстави вважати ПРИСЛІВ'Я концептом. Такі цілісні уявлення про традиційний об'єкт наукових досліджень у народній свідомості існують імпліцитно і породжені його тривалим побутовуванням у континуумі дійсності у зв'язках з іншими об'єктами. Вони є закономірним наслідком синкретичності ментальних установок колективного творця паремійних текстів, тобто нерозчленованості світосприйняття, в якому буття здебільшого не диференціюється на функційний і структурний сегменти, на об'єкт і слово, що його позначає. У прислів'ях про ПРИСЛІВ'Я простежується характерна для народної культури невіддільність людини і природи, світу матеріального і нематеріального, а також орієнтація на чуттєво-образні форми пізнання і взаємодії зі світом.

В статье на материале разноязычных паремий прослеживаются особенности вербализации концепта ПОСЛОВИЦА в традиционных текстах народной культуры: разграничиваются научные и обыденные представления о пословице, анализируется специфика его концептуализации в паремиях, определяется место изучаемого концепта в числе других структурообразующих концептов в наивной картине мира.

Ключевые слова: пословица, концепт, обыденное сознание, наивная картина мира.

The article is an attempt to trace the peculiarities of verbalization of the concept PROVERB in paroemias: the folk and scientific views of the proverb are differentiated, the specificity of its conceptualization in paroemias is analyzed, the place of the concept under research among other structure forming concepts in the naïve picture of the world is defined.

Key words: proverb, concept, common consciousness, naïve picture of the world.

Література:

1. *Благова Г.Ф.* Пословица и жизнь: Личный фонд русских пословиц в историко-фольклористической ретроспективе / Галина Федоровна Благова. – М.: Изд. фирма "Восточн. литература" РАН, 2000. – 222 с.
2. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. Даль. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 2.
3. *Коцюба З.Г.* Рефлексія побутової свідомості в різномовному провербіальному просторі (від універсального до національного): Монографія / Зоряна Григорівна Коцюба. – Львів: ДП "Видавничий дім "Укрпол", 2010. – 472 с.
4. *Морозов А.В.* Фольклор в духовной культуре восточных славян: ментальные предпосылки функционирования / Александр Владимирович Морозов. – Вильнюс: ЗАО "Ксения", 2005. – 196 с.
5. *Решетникова І.В.* Опозиції в східнослов'янській традиційній культурі (на матеріалі народної ритуально-театралізованої обрядності): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства /10.02.17. – К., 2001. – 20 с.
6. СУМ – Словник української мови: в 11-и т. / [редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 5.
7. *Топорова В.М.* Форма // Антологія концептів / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 224–242.
8. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
9. *Engelking A.* Magiczna moc słowa w polskiej kulturze ludowej // Język a Kultura. T. 1. Podstawowe pojęcia i problemy / Pod. red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego. – Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1991. – S. 157–166.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ГНІВ У НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Перепльотчикова Світлана Євгенівна

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті представлено спробу аналізу семантичної структури вербалізованого у фразеологічних та образних лексичних одиницях концепту ГНІВ на матеріалі новогрецької мови. Визначено, що семантичною основою формування проаналізованих одиниць є переважно предметна метафора та метонімія, яка базується на симптоматиці та соматичних проявах емоцій. Структура досліджених одиниць свідчить про ототожнення стану суб'єкта гніву з денотатом іменника в позиції предиката. Встановлено, що гнів концептуалізується у новогрецькій мові переважно як вогонь, полум'я, який охоплює суб'єкта цього стану, ототожнюється з поведінкою дикої тварини, на яку стає схожим суб'єкт у момент гніву.

Ключові слова: концепт ГНІВ, вербалізація концепту, концептуальна метафора, фразеологія, образне слововживання.

В останні роки зросла кількість лінгвістичних робіт, присвячених дослідженню етнокультурної специфіки називання емоцій різними народами, що зумовлено потребою вивчення культурно детермінованих мовних феноменів під антропоцентричним кутом зору для випрацювання засад забезпечення успішного перебігу міжкультурної комунікації. Найпоказовішими у цьому зв'язку є фразеологізми та образні лексичні одиниці, які вербалізують емоційні стани людини, оскільки допомагають зрозуміти, як саме цей народ концептуалізує та сприймає відповідну емоцію. Незважаючи на досить добру розробленість тематики на матеріалі індоєвропейських мов [Шаховский 2008; Вежбицкая 2001; Красавский 2001; Филимонова 2001 та інші], номінації грецької мови ще не ставали матеріалом таких досліджень, що зумовлює наукову новизну цього дослідження. У цій статті ми спробуємо визначити семантичну структуру вербалізованого у фразеологічних та образних лексичних одиницях концепту гніву як найяскравішої у грецькій культурі у плані вербального та невербального вираження емоції. Об'єктом нашого дослідження є фразеологічно та образно вербалізований концепт ГНІВ у новогрецькій мовній картині світу, а предметом виступають фразеологічні та образні лексичні одиниці новогрецької мови, що вживаються у його називанні.

У лінгвістиці доведено, що процеси концептуалізації зумовлено багатьма чинниками, серед яких велику роль відіграють образи, сформовані на основі метафори, що характерні для культури певного народу, стосуються його звичаїв і стереотипів поведінки [Kövecses 2010, 172]. Базовою для структурування моделі гніву у більшості культур є майже універсальна метафора гніву у вигляді рідини або газу, розміщених у контейнері, де вони перебувають під тиском [Kövecses 2010, 158]. У новогрецькій мові, як і в багатьох інших, вияв почуттів асоціюється з такими поняттями, як вогонь, дикі тварини, поведінка яких подібна до стану людини та певні предмети (в широкому розумінні слова).

Аналіз грецьких фразеологічних та образних лексичних одиниць вказує на ототожнення стану суб'єкта гніву з вогнем, полум'ям. Давні греки уявляли собі гнів як *πυρ* "вогонь", який вивергала одна з Ериній Алектю, давньогрецьке божество по-

мести, персоніфікація шалу та безумства (манії). Частотним є вислів *γίνομαι πυρ και μανία* (буквально "я стаю вогнем і безумством") "рвати й метати, пашіти вогнем", знаходимо ще *πυρωμένος* "у запалі". Також маємо кілька одиниць, похідних від *άπτω* "торкатися, запалювати вогонь" на позначення процесу поступового роздратування, так би мовити запалювання: *ανάβω / ανάπτω, εξάπτω / -ομαι (έξαψη) (ευέξαπτος), αψίθυμος* "розлютитися, спалахувати, спахувати (впадати раптово в гнів), роз'яритися, яритися (розм.) (горіти)". Про людину, яка легко впадає в гнів, кажуть, що вона *παίρνει / αρπάζει / πιάνει φωτιά* буквально "загоряється, підхоплює вогонь, полум'я". Людину, здатну спровокувати сильний гнів, викликати в іншого сильні емоції, називають *φωτιά και λάβρα* буквально "вогонь і спека".

Цікавим є метафоричне вживання дієслів на позначення стадій горіння. Гнів, як і вогнище, у грецькій мові може роздмухуватися, розгорятися *φουντώνει ο θυμός μου, φουντώνω* (перше значення "набухати (про бруньки на деревах)"), потім залежно від ситуації гнів, як і вогнище, може посилюватися, розгорятися дужче *κορώνω*, з редуплікацією значення для інтенсифікації характеристики у словосполученні *ανάβω και κορώνω* "спалахувати й розгорятися". Протилежним до повільного процесу посилення роздратування є актуалізація гніву як вибуху, швидкої й інтенсивної реакції людини на зовнішні подразники, іскру: *έγινα μπαρούτι* буквально "став порохом", *έγινα μπουρλότο* буквально "став брандером" (судно, що перевозить вибухові пристрої чи матеріали), *έγινα πύραυλος* буквально "став феєрверком" (тут актуалізоване не основне значення слова *πύραυλος* "ракета", а "різновид феєрверку, який вибухає високо в повітрі"). У сучасному слензі використовуються вислови *του άναψαν τα λαμπάκια (γλομπάκια)* буквально "у мене загорілися лампочки" (йдеться про світлові індикатори системи керування автомобілем), *μου άνάβουν τα καντήλια* – "у мене запалюються лампадки".

При цьому у грецькій мові знаходимо метонімічну категоризацію типу *ανάβουν τα αίματα (μου)* "запалюється, займається моя кров" і *μου ανεβαίνει το αίμα στο κεφάλι* "моя кров підіймається до голови", паралельно до запозиченого з французької *ανεβάζω το αίμα στο κεφάλι (κάποιου)* "змушувати чийсь кров піднятися до голови" [Μπαμπινιώτης 2002, 87]. Останні зазначені фразеологізми безпосередньо пов'язані з фізіологічними змінами в організмі людини в стані нервового збудження, коли прискорюється серцевиття і інтенсивний рух крові призводить до підвищення температури тіла і почервоніння шкіри шиї та обличчя. Це також зумовило слововживання *κοκκινίζω (σαν το παντζάρι) από το θυμό μου* "червоніти (неначе буряк) від гніву", та *χάνω την ψυχραιμία μου* буквально "втрачаю холоднокрівність", де маємо слово *η ψυχραιμία*, що етимологічно розкладається на *ψυχρός* "прохолодний" та *το αίμα* "кров", тобто коли людина починає дратуватися, її кров стає теплішою, нагрівається.

Основою формування деяких висловів, що вживаються у новогрецькій мові, є образ рідини, яка підігривається та закипає внаслідок підігрівання. Йдеться про образне слововживання дієслова *βράζω* буквально "кипіти" у значенні "сердитися, кип'ятитися". Зокрема, маємо *βράζει η καρδιά μου* "моє серце кипить", *βράζω από*

μέσα μου "я в середині киплю" для опису намагання стримати гнів, який випліскується з мого тіла [Αδάμ 2003, 230] (наприклад, *έβραζα από θυμό* [Ταχτσής 1986, 230] – я кипіла від гніву, *τον περνάω στο δωμάτιο της Πολυξένης αλλ' από μέσα μου έβραζα* [Ταχτσής 1986, 133] – я вела його до кімнати Поліксені, а в середині я вся кипіла, *όταν κατάλεφε η οργή του, που το συχνότερο έβραζε μέσα του άτολμα...* [Τερζάκης 2000, 165] – коли стихав його гнів, який частіше кипів у ньому нерішуче,...). Слід зазначити, проте, що у новогрецькій мові дієслово *βράζω* вживається не лише щодо гарячої киплячої води, але й щодо розбурханого моря. І зважаючи на те, що море для греків відіграє надзвичайно важливу роль, входячи окремим етнокультурним концептом у грецьку мовну картину світу [Клименко 2010], можливо, цей вислів слід віднести до слововживань, зумовлених метафоризацією явищ природи.

У зв'язку з зазначеним вище образом кипіння рідини слід згадати вислів *βράζω ατμούς* "випускати пар". Сюди ж відносимо і специфічний грецький етнокультурний фразеологізм *γίνομαι βαπόρι / κάνω κάποιον βαπόρι* буквально "ставати пароплавом / робити когось пароплавом", образна основа якого зумовлена технічними особливостями цього транспортного засобу, а також тим фактом, що Греція – морська держава з великим флотом. Дієслово *ξεθυμαίνω*, часто вживане для фіксації того, що гнів проходить, походить від *θυμός*, яке Й. Бабінйотис етимологічно пов'язує зі слов'янським *дим*, латинським *fumus* тощо [Μπαμπινιώτης 2002, 762]. При цьому на сучасному етапі першим значенням цього слова є "випаровування ефірних олій". У зв'язку з цим наведемо ще один грецький вислів, який характеризує байдуже ставлення до людей, що гніваються через найменші дрібниці: *Να πει ξίδι (να ξεθυμάσει, να του περάσει)* "нехай вип'є оцту, щоб випустити пар, щоб йому пройшло" [Μπαμπινιώτης 2002, 1226]). Походження цього вислову, скоріше за все, пов'язане з відомою властивістю оцту швидко охолоджувати розпечені поверхні металу, в результаті чого виділяється також велика кількість газу, що могло стати основою уявлення про швидке відновлення нормального емоційного стану.

Іншою семантичною основою виникнення значної кількості фразеологічних виразів та образних лексичних одиниць, що вербалізують гнів, є уподібнення стану людини з поведінкою диких і свійських тварин, з якими людина раніше стикалася кожного дня. До них за ступенем інтенсивності відносимо: *αποθηριώνω/ομαι* (українською "звірити, лютішати") та *γίνομαι (ανήμερο) θηρίο* ("звірити") – де корінь першого слова та другий складник словосполучення є *θηρίο* "звір, дика тварина"; *εξαγριώνω/ομαι* та *αγριέω* (в корені маємо *άγριος* "дикий"), *σκυλιάζω* з похідним від нього іменником *το σκύλισμα*, а також *γίνομαι σκυλί/σκύλος* (український відповідник "злитися самому" і "злити когось") утворено від *ο σκύλος* "собака". Трапляється ще *γίνομαι ύαινα* буквально "ставати гієною". Аналіз одиниць показує, що гнів в уявленні греків, виникає не стільки через вплив певної зовнішньої сили, а є абсолютною нормальною реакцією живого організму на певне неприємне подразнення, інстинктом тварини. На це вказує наявність переносних значень характеристик дій та стану розгніваної людини у таких слів, як *αφηνιάζω* "понестися, помчати" щодо коней, які мчать оскаженіло і не слухаються вершника. При цьому адекватним

українським відповідником є "неначе з цепу зірвався" (наприклад, *Ο πατέρας αφήνιασε, όταν είδε ότι ο γιός του αγόρασε μηχανή χωρίς να τον ρωτήσει* [Μπαμπινιώτης 2002, 325] – *Батько, неначе з цепу зірвався, коли побачив, що син купив мотоцикл, не спитавшись у нього*), [Адаμ 2003, 231]; *τσινάω* "брикатися, хвицатися" на позначення реакції тварини на подразнення, стосовно людини її найточніше передає українське "фиркати" (наприклад, *μόλις του πεις για γάμο, τσινάει* [Μπαμπινιώτης 2002, 1811] – *щойно заводиш з ним розмову про шлюб, він одразу фиркає*).

У семантичній структурі більшості аналізованих одиниць, сформованих внаслідок ототожнення стану людини з поведінкою тварин, присутні назви певних предметів. Так, *φουρκίζω/ομαι* походить від *η φούρκα* "сільськогосподарське знаряддя типу рогача", ще "шибениця", яке набуло метафоричного значення "стримана, особливо невиявлена лють" з утворенням фразеологізмів, як от *με πιάνει φούρκα, του / τον έχω φούρκα, είμαι φουρκισμένος εναντίον κάποιου*, тобто "я лютий на нього" та *είμαι στις φούρκες μου* "бути сердитим, лютим" (порівняйте з російським *цетинитесь* "наїжачуватися"). Трапляються дієслова та словосполучення етимологічно пов'язані з назвами предметів з гострим наконечником, які використовували для того, щоб підганяти худобу: *πικάρω* і *το έκανε για πικά* похідні від *η πικά* "піка, щось гостре за формою" та синонімічне *τσιγκλάω (τσιγκλίζω)* від *το τσιγκελι* "залізний гачок" у значенні "дратувати, намагатися розіслати словами чи поведінкою" як розвиток основного значення "підганяти худобу, ударяючи її чимось гострим". Переносне значення мотивувало творення висловів *κρατάω / έχω πικά (σε κάποιον) / έχω πικά (κάποιον)* "тримати зло на когось, бути злим на когось" та *το έκανε από πικά* "він зробив це через гнів", що вживаються на позначення відчуття гніву ображеної людини подібного до інстинктивної агресії тварини по відношенню до людини, яка (колись) завдала їм болю. Українським відповідником до *έχω πικά (σε κάποιον)* та до його синоніма турецького походження *τον έχω άχι* слід вважати "гострити зуби на когось" зі значенням "хотіти помститися комусь, заподіяти прикрість, шкоду".

До розглянутих вище фразеологізмів можна віднести *γίνομαι Τούρκος* буквально "ставати турком" у значенні "сильно розлютитися", пояснити виникнення якого можна тим, що турки свого часу завдали багато страждань грекам, до того ж для яничарів була характерна надмірна лють щодо християн, практично фанатична, сліпа, у зв'язку з чим їх порівнювали з розлюченими дикими звірами. Подібні фразеологізми існують також і в інших мовах, зі згадкою про представників немісцевого населення (наприклад, *he often gets his Irish up* (в американському варіанті англійської), *diventare tameluco* (у неаполітанському діалекті буквально "ставати мамлюком").

Стан божевілья, помутніння розуму та гніву в новогрецькій мові часто ототожнюються, про що свідчить прислів'я: *Ο θυμωμένος κι ο τρελός είναι το ίδιο πράμα* – *Розлючений та божевільний – це те саме*. У новогрецькій мові для опису людини в стані сильного гніву вживаються вислови *είναι σαν τρελός* "він неначе збожеволів", *παλαβώνω / μουρλαίνω / βουρλίζω (τρέμω σαν βούρλο) / με τρελαίνει κάτι* "навіженіти, навісніти, божеволіти", які співвідносяться також з ненавистю та коханням. Специфічними саме для опису стану гніву є *είμαι / γίνομαι / κάνω κάποιον έξω φρενών* або *φρενιάζω* від *η φρην (φρένες)* буквально "виходити самому чи виводити когось за

межі розуму". Ми можемо говорити про відмінне сприйняття гніву греком і українцем, оскільки для українця місцем зосередження гніву є серце (зокрема, "сердитися"), тоді як у грека це верхня частина тіла згідно з етимологією слова *η φρην* Й. Бабінійотисом [Μπαμπινιώτης 2002, 1903]. Характерним у цьому зв'язку є слововживання *πάνω στο θυμό κάποιου* (буквально "наверху чийогось гніву"). Як приклад, наведемо вірші сучасної пісні Нікоса Теоса: *Σ'έδιωξα πάνω στο θυμό μου // για έναν τρελό εγωισμό, // για έναν τρελό εγωισμό. // Ντρέπομαι, ντρέπομαι γι' αυτά που έχω κάνει. // Πάνω στο θυμό μου, μια αγάπη έχει πεθάνει* (у вільному перекладі *Я виснав тебе, будучи злим, через божевільний егоїзм. Мені соромно за те, що я зробив, будучи злим, померло ще одне кохання*). Така локалізація гніву повертає нас до голови, яка фігурує у розглянутих вище фразеологізмах, та у вигляді черепа у вислові з аргю *τα παίρνω στο κρανίο* (буквально "отримати по черепу"), що можна порівняти з російським *ему сорвало крышу, снесло баашню*.

Вихід за межі свого розуму означає вихід за межі "свого" поля та вторгнення в межі "чужого", яке сприймається вороже налаштованим. Межами "свого", а значить межами території спокою та стану рівноваги у новогрецькій мові визначено "себе" індивіда в ментальному плані (зокрема, маємо синонімічні *γίνεται εκτός εαυτού / έξαλλος* (повний відповідник російською *вне себя от ярости*) "у нестямі, не тямлячи себе"), та тілесну, фізичну оболонку людини *βγαίνω (έξω) από τα ρούχα μου / βγάζω (κάποιου) από τα ρούχα του* з грецьким культурно-специфічним баченням процесу драгування когось за допомогою роздягання, виймання його з одягу.

Щодо ототожнення емоційного стану людини з певними явищами природи, то у новогрецькій мові знаходимо лише два образних слововживання: *Έχω τα / είμαι στα / με πιάνουν τα μπουρίνια μου* буквально "я в бурі, мене охоплює моя буря", а також *η θύελλα* на позначення раптового та сильного гніву (порівняйте з українським *обурення* від "буря" [Селігей 2001, 8]).

Таким чином, семантичною основою формування фразеологічних та образних лексичних одиниць, що вербалізують гнів, є переважно предметна метафора та метонімія, яка базується на симптоматиці, соматичних проявах емоцій та найвній локалізації емоції в частинах тіла людини.

Аналіз структури фразеологічних словосполучень показує, що переважає комбінація "дієслово-зв'язка (як правило *γίνομαι* "ставати" та *είμαι* "бути") + іменна частина", що вказує на ототожнення стану суб'єкта гніву з денотатом іменника в позиції предиката.

Отже, гнів у грецькій мові концептуалізується переважно як вогонь, полум'я, який охоплює суб'єкта гніву, та поведінкою дикої тварини, на яку стає схожим суб'єкт емоції в момент гніву. Розрізненість семантики інших одиниць, імовірно, зумовлена тим фактом, що греки у ході своєї історії спілкувалися з різними народами, запозичуючи у них відповідні вирази, тому їх не можна вважати представницькими для грецької мовної картини світу. Для підтвердження чи спростування цієї гіпотези необхідне детальніше вивчення історії походження фразеологізмів, які використовуються у вербалізації емоції гніву.

В статье представлен анализ семантической структуры вербализованного фразеологическими и образными лексическими единицами концепта ГНЕВ на материале новогреческого языка. Определено, что семантической основой формирования проанализированных единиц является предметная метафора и метонимия, которая основывается на симптоматике и соматических проявлениях эмоций. Структура исследованных единиц свидетельствует об отождествлении состояния субъекта гнева с денотатом имени существительного в позиции предиката. Установлено, что гнев концептуализируется в новогреческом языке преимущественно как огонь, пламя, охватывающее субъекта этого состояния, и поведением дикого животного, на которого становится похож субъект в момент гнева.

Ключевые слова: концепт ГНЕВ, вербализация концепта, концептуальная метафора, фразеология, образное словоупотребление.

The article represents an analysis of semantic structure of the concept ANGER as it is verbalized in phrasological and vivid expressions of the Modern Greek. Semantically the analyzed units comprise object metaphor and metonymy, based on symptoms and somatic manifestations of emotions. The structure of the analyzed units shows the identification of condition of the subject of anger with denotation of the noun in the position of predicate. It is established that anger is conceptualized in Modern Greek mostly as fire, flame that seizes the subject in anger, and behavior of a wild animal, which the subject resembles when in anger.

Key words: concept ANGER, concept verbalization, conceptual metaphor, phraseology, vivid expressions.

Література:

1. *Вежбицкая А.* Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
2. *Маслова В.А.* Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – М.: Флинта : Наука, 2007. – 296 с.
3. *Клименко Н.Ф.* Ословлення концепту MOPE в новогреческій та українській мовах / Ніна Федорівна Клименко // Українська елліністика : зб. наук. Праць. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 497–521.
4. *Красавский Н.А.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: монография / Н.А. Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
5. *Селігей П.О.* Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / П.О. Селігей. – К., 2001. – 20 с.
6. *Силинская Н.П.* Концепты отрицательных эмоций в английской фразеологической картине мира : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Наталия Павловна Силинская. – С.-Пб., 2008. – 22 с.
7. *Филимонова О.Е.* Язык эмоций в английском тексте. Когнитивный и коммуникативный аспекты: монография / О.Е. Филимонова. – С.-Пб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2001. – 259 с.
8. *Шаховский В.И.* Лингвистическая теория эмоций: монография / Виктор Иванович Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
9. *Kövecses Z.* Cross-cultural experience of Anger: a psycholinguistic analysis / Zoltan Kövecses // International Handbook of Anger: Biological, Psychological, and Social Processes (ed. by M. Potegal, G. Stemmler, Ch. Spielberger). – New-York: Springer, 2010. – P. 157–174.

Список джерел:

1. Словник синонімів української мови. – Т. 1, 2. – К., 1999.
2. *Αδαμ Α.* Η μαγική γλώσσα των Ελλήνων / Αδαμ Α. Αδαμ. – Αθήνα: Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, 2003. – 460 σ.
3. *Μπαμπινιώτης Γ.* Λέξικο της Νεας Ελληνικής Γλώσσας / Γεώργιος Μπαμπινιώτης. – Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2002. – 2032 σ.
4. *Ταχτσής Κ.* Το τρίτο στεφάνι / Κώστας Ταχτσής. – Αθήνα: Ερμης, 1986. – 316 σ.
5. *Τερζάκης Α.* Η Μενεξεδένια πολιτεία / Αγγελος Τερζάκης. – Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2000. – 215 σ.
6. Режим доступу до: www.slang.gr.

КОНЦЕПЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЄЖИ БАРТМІНСЬКОГО

Сидяченко Наталія Георгіївна

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається концепція мовної картини світу відомого польського мовознавця Єжи Бартмінського, представлена ним у монографії "Мовні основи картини світу". Глумачиться основне поняття мовної картини світу і підпорядковані йому: точка зору, профіль та ін.

Ключові слова: Єжи Бартмінський, етнолінгвістика, мовна картина світу, когнітивна дефініція значення.

Нині когнітивний підхід у мовознавчих дослідженнях є вельми актуальним. Метою нашої статті є представлення ключових понять когнітивної етнолінгвістики в розумінні відомого вченого, професора Люблінського університету ім. Марії Склодовської-Кюрі, керівника кафедри текстології і граматики сучасної польської мови Єжи Бартмінського. Предметом розвідки є категорія мовної картини світу і підпорядковані їй поняття, а об'єктом – збірка статей названого вченого, опублікована у вигляді монографії: Jerzy Bartmiński. *Językowe podstawy obrazu świata*. – Lublin: W-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. – 328 s. Новизна питань, які розглядаються, полягає в тому, що згадана монографія, як і інші праці вченого¹, не перекладені українською мовою і мало відомі в Україні.

Як зазначено в анотації, монографія є "записом пізнавальних зусиль, здійснюваних протягом низки років, при пошуку власної дороги на полі досліджень, яке охоплює взаємозв'язки мови й культури у широкому розумінні". Зазначимо, що власну дорогу науковець прокладав за допомогою таких орієнтирів, як мовна картина світу, бачення світу, мовний стереотип, когнітивна дефініція, профілювання понять, точка зору, суб'єктивна інтерпретація дійсності, концептуалізатор тощо. Результати своїх пошуків на окресленому дослідницькому полі Є. Бартмінський виклав у чотирьох розділах книжки, із яких перший "Мова і світ" висвітлює поняття мовної картини світу та мовні способи порядкування світу. Другий розділ "Як описувати мовну картину світу" розглядає методіку опису через підпорядковані основному поняттю категорії. Розділи третій "Фрагменти польської мовної картини світу" та четвертий "Порівняльні перспективи" розглядають конкретні втілення теоретичних положень. Наша увага буде зосереджена на теоретичних викладках перших двох розділів.

Нагадаємо, що концепція мовної картини світу Єжи Бартмінського формувалася в межах конференцій "Мова і культура", що були започатковані в 1980-і роки у

1 Професор Єжи Бартмінський є автором монографій: *O języku folkloru* (1973); *O derywacji stylistycznej. Gwara w funkcji języka artystycznego* (1977); *Folklor, język, poetyka* (1990); *Nazwiska obce w języku polskim. Problemy poprawnościowe, słownik wymowy i odmiany* (wsp. z I. Bartmińską, 1978, PWN). Також редактором колективних видань: *Współczesny język polski* (1993); *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (1993); *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (Lublin, cz. 1 – 1996, cz. 2 – 1999); *Językowy obraz świata* (1990. II wyd. 1999) та ін. Єжи Бартмінський виступив ініціатором конференцій і редактором її публікованих матеріалів під назвою "Język i kultura" (t. 1 – 12, Wrocław, 1988 – 1998) та засновником і редактором "Etnolingwistyki" (t. 1 – 12, Lublin, 1988 – 2000).

вродлавсько-люблінському колі науковців, а згодом стали загальнопольськими для дослідників, котрі займаються проблемами впливу мови на сприйняття дійсності та на її концептуалізацію. Оскільки поняття мовної картини світу (далі – мкс) протягом останніх кількох десятиліть значно поширилося, то не лише збагатилося, але й зазнало певного розмивання. Тому автор свою книжку і присвятив уточненню цього поняття та підпорядкованих йому категорій.

У першій статті Є. Бартмінський нагадує родовід мкс, який має багаторічну історію і походить від американських етнолінгвістів Едварда Сапіра та Бенджаміна Уорфа, їхньої уславленої гіпотези мовного релятивізму [Sapir 1978; Whorf 1982], спирається далі на німецьку лінгвістичну думку Вільгельма фон Гумбольдта, котрий уживав термін "сітогляд" [Humboldt 1836], і Лео Вайсбергера, а також сягає своїм корінням "Риторики" Аристотеля [Воск 1992], де мова йшла про топоси (*loci communes*) – загальновідомі, відшліфовані судження, які, окреслюючи можливе й неможливе, визначають точки співвіднесення у процесі переконування і підбиття підсумків; топоси лежать в основі логічних силогізмів і суттєво допомагають мовцям у здобутті довіри слухачів [Aristoteles 1988]. Відзначаючи внесок російських учених у зазначену проблематику, залучає до них українця Олександра Потебню, його поняття "внутрішньої форми".

Єжи Бартмінський вважає мкс холістичним інструментом опису мови у її пізнавальному та комунікативному аспектах, який сприяє об'єднанню вузькоспеціальних галузей мовознавства. У Польщі термін мкс функціонує з кінця 1970-х років. За вихідний пункт для дослідників тоді стало положення про те, що мова слугує не лише порозумінню, але також є знаряддям інтерпретації дійсності, і тому в певний – недетерміністичний – спосіб нав'язує картину світу, закріплює суспільні вартості й певні форми контактування людей.

Учений наводить свою дефініцію мкс: це наявна у мові інтерпретація дійсності, по-різному вербалізована, яку можна виявити у вигляді набору суджень про світ, наявних у граматиці, лексиці, в клішованих текстах (напр., у прислів'ях), а також імплікована в мовних формах суспільного знання, переконань, міфів, ритуалів [Bartmiński 2009, 12]. "Найтвердішою" основою мкс називає автор граматичні категорії. Основою "привілейованою" – лексику та фразеологію, які є класифікаторами суспільного досвіду. Для реконструювання мкс важливими вважає спостереження над змінами конотацій ключових слів суспільного життя, таких, як *рівність, комунізм, капіталізм, праця, свобода, незалежність, мир, глобалізація, шовінізм* тощо, а також пізнання механізмів творення нових слів. Реконструкція мкс має включати "білямовні" дані: переконання, вірування, знання, загальноприйняту поведінку. Дослідник підкреслює, що мкс ґрунтується на суспільній конвенції, але може містити й елементи авторської творчості – у художній мові передовсім. Найбільшою структурою вербалізації мкс називає мовні стилі. У розумінні Є. Бартмінського, розмовний стиль втілює наївну (термін Ю. Апресяна) картину світу, що є антропоцентричною, етноцентричною, практичною, тобто основою на потребах щоденної комунікації.

Катина світу загальної мови – це витвір минулого, плід певного людського досвіду, історії, культури (у широкому розумінні) спільноти. Об'єктивний світ у мові є

певним чином упорядкований, категоризований згідно з фізіологічними і психічними властивостями пізнавального апарату людини. Фрагментами загальної мкс є стереотипи у розумінні Гіларі Патнема [Putnam 1975] – колективні уявлення про людей, речі, події, які охоплюють риси їх властивостей, функцій, поведінки і т. д. Способами впорядкування елементів світу в мкс є комплекси, колекції, семіотичні опозиції.

У другій статті, де йдеться переважно про реконструкцію простонародної картини світу мешканців певного населеного пункту Польщі, здійснено дещо побічні, але вельми важливі спостереження щодо взаємовідношень мовного стилю, жанру та мкс. Автор вказує, що: "Найважливішим і водночас вищим способом упорядкування різних, конкурентних або таких, що та накладаються одна на одну, картин світу є стильова і жанрова диференціація текстів" [Bartmiński 2009, s. 269]. Щодо жанрів, зокрема, зазначає: "Жанрові правила визначають не лише те, як починається і закінчується текст, як він внутрішньо скомпонований і сегментований, який у ньому образ адресата і адресанта, що за комунікативна інтенція їх поєднує, але передусім – визначають спосіб існування представленого світу, його реальність, можливість, фікційність, словом, його онтологічний статус. Світ міфу, казки, байки є інший, ніж світ легенди, спогаду, поради, пояснення, і власне оця жанрова диференціація, яка ангажує онтологію, дозволяє висловити традиційну і сучасну свідомість водночас, або наївну і рефлексійну, контемпляційну і практичну – без спричинення безладу і потрапляння в хаос" [Bartmiński 2009, 270]. Відповідно до мети висловлювання у тексті добираються теми і в певний спосіб представляється світ. Він ідеалізований у колядці, фантастичний у казці, абсурдний в анекдоті тощо. Жанри мають свої більш або менш усталені показники. У більшості текстів відбувається взаємопроникнення різних жанрових зразків.

У першій статті другого розділу здійснено аналіз мовознавчої адекватності і придатності лексикографічних дефініцій Словника польської мови під редакцією Вітольда Дорошевського. Автор доводить, що лексикограф базує свої дефініції на знанні науковому, в той час, як вони мали б спиратися передусім на знання, закріплене в загальній мові. Розмовна, або ж загальна мова, відрізняється стосунком до світу від наукової (знову йдеться про різницю стилів). У науковій мові цей стосунок є теоретично пізнавальним, у розмовній – прагматичним, у ній закріплена позиція "здорового глузду". У зв'язку з науково-енциклопедичним характером більшості дефініцій загаданого словника губиться зв'язок основного та метафоричного значень, мотивація фразеологічних висловів, порівнянь. Науковим дефініціям бракує того, що в простого користувача мови асоціюється з певним словом, що пов'язане з його функціонуванням, бракує стереотипних елементів. Традиція побудови дефініцій значень, яка походить зі структуралізму, обмежує кількість рис до необхідних і достатніх. Необхідні риси слугують розрізненню, достатні – ідентифікації. Однак сперта на них дефініція не допомагає зрозуміти, як функціонують слова в тексті. Тому Є. Бартмінський пропонує концепцію когнітивної дефініції, застосовану в Етнолінгвістичному словнику.

Когнітивна дефініція починається з вибору відповідного гіперонімічного поняття, до якого відноситься денотат. Такий вибір відбувається з певної точки зору,

відповідно до певного типу раціональності, культури спільноти. Вибір гіпероніма визначає дальші риси ідентифікації різного типу понять.

Наступна стаття розвиває попередньо висловлені погляди, зосереджуючи увагу на місці і ролі гіпероніма в лексикографічній дефініції. На початку автор нагадує, що новий етап рефлексії над дефініюванням значень почався з моменту запровадження та поширення поняття прототипу під впливом праць Е. Рош [Rosch 1978], та Г. Патнема, який до дефініції значення включив стереотипні сенси. Відтак при визначенні денотації лексем відбувся відхід від принципу фізичного об'єктивізму в бік урахування ролі, функції об'єктів, рис, дій, процесів у житті й культурі суспільства, яке послуговується даною мовою [Lyons 1984, 205–206]. Це означало заміну попереднього питання про те, що означають слова, на питання: як мовці розуміють слова і до чого їх відносять. Власне ця заміна і визначає різницю між структурною і когнітивною моделлю мовознавчої семантики. У подібному руслі працювала також польська дослідниця Анна Вежбицька, яка звела складні значеннєві комплекси до найпростіших складників, так званих семантичних примітивів.

С. Бартмінський, як було сказано, зосереджується на проблемі вибору гіпероніма, адже його результат рівнозначний із віднесенням лексеми до певної категорії і визначає перспективу, або ж профіль, подальших складників дефініції. Учений наполягає, що гіперонімом має бути найближче за ієрархією поняття/слово, без переосакування і без непотрібного узагальнення займенником. Автор назвав це принципом близького прилягання гіпероніма. Скажімо при дефініюванні волошки, з ієрархії відносин волошка – квітка – рослина – річ вибір робиться такий: "волошка – це квітка...". Різні поняття, яким відповідають лексеми, слідом за А. Вежбицькою, вчений поділяє на класифікаційні, функціональні, партонімічні. Для кожного виду вибудовує різні дефініційні схеми. Розглядає також тести на визначення гіпероніма.

Предметом висвітлення наступної статті є вплив мкс на зв'язність тексту. Автор нагадує про правила приписування теми до реми, про можливості контактного розвитку тем або їх нанизування. Відношення між текстом і картиною світу розглядає, як відношення між об'єктом, що моделює, і модельованим. Вказує, що моделюються, зрештою, знання, а вони, в свою чергу, закріплені у значеннях, конотаціях, стереотипах. Залишаючись у межах одного мовного стилю чи жанру, а отже, в межах тої самої мкс, здійснюється вибір сумісних рис, які належать до однієї теми. Звідси виводить необхідність контекстологічного опису значень. Науковець робить висновок про те, що словник загальної мови повинен брати до уваги лише ті конотативні риси, які є мовно релевантними і які відтворюють стандартну мкс.

У наступній статті розкриває поняття точки зору, перспективи і – знову – мовної картини світу. Зазначає, що поняття мовної картини світу, яке становить суттєву складову досліджень з етнолінгвістики, функціонує у двох варіантах, які спрощено можна назвати суб'єктивним і об'єктивним. Далі розрізняє бачення і картину світу. Бачення є чийось, імплікує погляд, а отже, суб'єкта, який дивиться. Картина світу є результатом чийогось бачення, вона такої сильної імплікації суб'єкта не містить. У мкс вага перенесена на об'єкт, яким є те, що міститься в самій мові. Поняття точки зору і перспективи стосуються як бачення, так і картини світу. Скажімо, рекон-

струкцією суб'єктивної картини світу певної культурної спільноти (польського люду) автор називає Словник народних мовних стереотипів (*Słownik ludowych stereotypów językowych*), створений у Любліні,

Повторює дефініцію мовної картини світу. Це закріплена у мові інтерпретація дійсності, яку можна виділити у вигляді набору суджень про світ. Вони можуть бути або виражені в самій мові (в її граматичних формах, лексиці, клішованих текстах, наприклад, прислів'ях), або імпліковані формами і текстами мови. У своєму визначенні Є. Бартмінський наголошує на слові інтерпретація, вважаючи слово відбиття неточним, оскільки фантастичні, абстрактні, культурні, суспільні поняття не є відбиттям дійсності. Та й інші слова, наприклад, *сонце, місяць* – це не просто етикетки, що денотують речі, які об'єктивно існують. Слова підпорядковують певний семантичний зміст (конотацію) своєрідній сегментації і категоризації явищ, здійснюваній розумом людини. Інакше: слова не фотографують речі, а портретують їх ментально. Саме тому найкраще, на думку вченого, передає закріплену в мові характеристику речі слово інтерпретація. Так, згадувана вже дефініція волошки містить риси, які її інтерпретують: перцепційно ("блакитна"), функціонально ("бур'ян") відносно інших ("росте серед злакових").

Дає дефініцію точки зору, називаючи її суб'єктно-культурним чинником, який визначає спосіб мовлення про предмет, його категоризацію, вибір ономасіологічної основи, предикованих рис, які закріплюються у значенні. Розуміє точку зору як набір директив, що формують зміст і його структуру у словах та висловлюваннях. Є. Бартмінський наводить приклад точки зору, втіленої у трьох назвах *зіниці ока* у польській мові. Так, іменник *źrenica*, що походить від дієслова *spozierać*, є назвою знаряддя від назви дії і втілює функціональну точку зору. Застаріле *zienica* походить від дієслова *ziać/ ziewać*, яке називає вигляд – отвір. Така назва втілює перцепційну точку зору. І Діалектна – *panienka, lalka* – є метонімічною назвою того, що відбивається в очах при комунікації. Це назва культурна, вона втілює те, що відбувається при спілкуванні людей. Для слів, отже, точку зору розкриває етимологічний аналіз.

Автор наводить цікаві дані щодо ономасіологічної основи фразеологізмів. Так, 90 % соматичних фразеологізмів мотивовані функцією частин тіла (*wypuścić coś z ręki, ruszyć głową, rzucić się w oczy*), і лише 10% – їх топографією і анатомією (*do góry nogami, szeroki na palec*).

Далі пояснює поняття перспективи. Перспектива – це комплекс властивостей семантичної структури, скорельований точкою зору. Образно кажучи, різний портрет предмета сприймається з різної перспективи. Так, для волошки вибір вихідної категорії (*квітка, бур'ян, трава*) залежить від точки зору. Наступні риси вже подаватимуться з певної перспективи.

Точка зору визначається вимогами різних сфер діяльності людини, тому вона лежить також в основі стильової і жанрової варіантності зразків мовлення. Стиль передбачає точку зору суспільно стабілізовану, культурно важливу, розпізнавальну. Відповідно, розмовний стиль спирається на бачення світу простою людиною. Науковий стиль, який втілює бачення інтелектуалів-учених, що є звуженням до вибраних аспектів дійсності, раціоналізує, абстрагує, елімінує емоції та оцінки. Офіційно-діловий стиль приймає точку зору раціональну, нормативну, безособову.

Отже, точка зору здійснює попередню категоризацію предмета, формує перспективу, визначає набір властивостей семантичної структури, які автор називає ще аспектами, або фасетами, і які є важливими для користувача-мовця.

Наступна розвідка глибше розкриває поняття профілювання понять. Автор знову наголошує, що антропологічна позиція в лексикографії контрастує з безособовим характером традиційного опису значень, що когнітивний підхід дає відповідь на питання, як позамовна дійсність інтерпретується мовою комунікативної спільноти. Нова лексикографічна практика "створює мовно-культурний портрет предмета так, щоб показати, як він сприймається типовим представником даної культури" [Bartmiński 2009, 89]. Ведучи мову в статті про набір рис у дефініції, про те, як їх структурувати, які саме це мають бути риси, автор вказує, що вони мусять бути релевантні для функціонування предмета і його назви в культурі та мові. Називає чинники культури, які впливають на структуру уявлення про предмет – це знання про світ, тип раціональності, система цінностей, суб'єктивна точка зору. Ці чинники утворюють інтерпретаційну рамку слова [Fillmore 1985]. Результатом дії названих чинників є охоплення предмета певним способом – профілем поняття. Різні профілі не є різними значеннями, а лише способами організації семантики в рамках основного значення. Вказує, що таку модель аналізу приймають нині найвидатніші етнолінгвісти [Tolstoj 1984; Wierzbicka 1985].

Етнолінгвістичні дефініції характеризують предмет частково так, як традиційні, але уводять риси, важливі "для простого смертного". Як раніше зазначалося, видові, партонімічні і функціональні поняття дефініюються за різними схемами. Автор знову тлумачить тут розуміння терміна точка зору на прикладі трьох специфічних фольклорних образів коня: "кінь хлопця", "кінь солдата", "кінь господаря". Той самий базовий об'єкт є по-різному профільований, відповідно до цілого комплексу споріднених понять, використовуваних для моделювання певної прототипної ситуації.

Є. Бартмінський підкреслює, що вироблене на основі етнолінгвістичного аналізу поняття профілювання і профілю дещо відрізняється від традиційно когнітивного, лише частково співвідноситься з терміном Р. Лангакера domain. Профілем науковець називає закріплене, стереотипне уявлення, яке передбачає, з одного боку, своєрідний добір і структурування аспектів об'єкта, а з другого – залежить від типу належних до тих аспектів конкретних якісних характеристик. Риси, які характеризують предмет і утворюють семантичну основу, підлягають спрощенню, селекції, впорядковуються в аспекти. Отже, профілювання охоплює початкову категоризацію предмета, добір відповідних аспектів і якісних характеристик предмета в рамках аспектів.

У статті "Профілі та суб'єктивна інтерпретація світу" автор далі розвиває розуміння профілю. Автор нагадує, що термін профіль походить із американського когнітивізму [Langacker 1987, 1995]. Він належить до комплексу понять, які стосуються суб'єкта-мовця, що має тип раціональності, знання про світ, систему цінностей, точку зору і мотивовану нею картину світу. Опис значення за такого підходу пов'язаний із певним тлом: ситуацією, позицією мовця, його інтенцією, із жанрово-стильовими та культурними чинниками.

Профілювання називає суб'єктивною (такою, що має свого суб'єкта), мовно-поняттєвою операцією, яка полягає у своєрідному формуванні образу предмета

шляхом охоплення його певними аспектами (підкатегоріями, фасетами), такими, як: походження, риси, вигляд, функції, події, переживання – у рамках певного типу знань і згідно з певною точкою зору. Поняття профілю і профілювання відносить до центру понять, підпорядкованих мкс, серед яких також перебувають точка зору, аспект, рама досвіду, сцена. При конструюванні сцени відбувається конкретизація даних, які перебувають у досвідній базі за допомогою аспектів мови. Скажімо, аналіз назв зірок народної польської мови дозволяє реконструювати дві великі концептуальні сцени "релігія" та "господарство".

Відтак, профілюванням називає категоризацію предмета, добір фасет (аспектів), що відповідають здійсненій категоризації, і якісні характеристики предмета в рамках аспектів. Знову підкреслює, що профілі не є різними значеннями, а лише такими, які урізноманітнюють прототипне уявлення про предмет. Скажімо, в народній мові вогонь розрізняється за профілями, залежно від місця перебування: *ogień niebieski*, *ogień piekielny*, *ogień domowy*. Можна говорити про різні профілі людини як суспільної істоти і як біологічного організму. Профілі є способами організації семантики всередині значень. Існує прототипний профіль і похідні від нього. Профілі залежать від суб'єкта спостереження, його статусу – суспільного, політичного, економічного, інтелектуального.

Насамкінець автор проводить аналогію когнітивних лінгвістичних досліджень семантики з аналізом літературних текстів. Підкреслює, що дослідники художньої мови здобули вже значні знання на тему способів конструювання картин світу з різних точок зору [Bartmiński 2009, 105].

Отже, у низці теоретичних статей, уміщених у першій частині розглянутої нами монографії, вчений зосереджує свою увагу на такій "привілейованій" основі мовної картини світу, як лексична семантика і на втіленні когнітивного розуміння внутрішньої структури слова в лексикографічній практиці. Плодом його пошуків став, зокрема, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, дві частини якого, присвячені картині космосу, видано в Любліні під редакцією Є. Бартмінського та С. Небжеговської у 1996 і 1999 роках. Цей словник, робота над яким триває, має на меті здійснити реконструкцію мовно-культурної картини світу, закріпленої у польській народній традиції, що становить історичну базу традиції національної і все ще є живим її складником, який сильно впливає на розмовну мову.

Спостереження вченого стосуються також семантики макроструктур – текстів, жанрів, стилів. Такі ідеї лягли, зокрема, в основу редагованого ним підручника *Współczesny język polski*, що мав уже кілька видань у Польщі. Підручник подає цілісний образ сучасної польської мови кінця ХХ століття в контексті національної культури. У ньому мова розглядається не лише як знаряддя комунікації, але також і як вартість культури, основа національної ідентичності, свідчення концептуалізації дійсності спільноту, як носій картини світу, джерело знань про людину. У цьому підручнику Єжи Бартмінський виступає автором розділу про розмовний стиль, який описує через поняття МКС, а також про мовні стереотипи (у співавторстві з Й. Панасюк). Усі автори тому, які представляють різні рівні мови, виходять із тієї точки зору, що мова слугує не лише для порозуміння, але є також інструментом інтерпретації дійсності і в певний (недетерміністичний) спосіб накидає картину світу, закріплює певні суспільні вартості і певні форми контактування людей.

В статье рассматривается концепция языковой картины мира известного польского лингвиста Ежи Бартминского, представленная им в монографии "Языковые основы картины мира". Объясняется основное понятие языковой картины мира и подчиненные ему: точка зрения, профиль и др.

Ключевые слова: Ежи Бартминский, этнолингвистика, языковая картина мира, когнитивная дефициция значения.

The article deals with the linguistic world-image's conception of Jerzy Bartmiski, well-known Polish linguist, which is presented in his monograph "Linguistic Fundamentals of the World Model". The linguistic world model's main notion and those, which are subordinated to it: point of view, profile, etc., are represented.

Key words: Jerzy Bartmiski, ethnolinguistics, linguistic world-image, cognitive evolution of the meaning.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974.
2. Толстой Н.И. Этнолингвистический словарь славянских древностей. – М., 1984.
3. *Arystoteles*. Petyka / Tłum. i oprac. Henryk Podbielski. – Warszawa: PWN, 1988.
4. *Bartmiński Jerzy*. Językowe podstawy obrazu świata. Wydanie trzecie. – Lublin: W-wo UMCS, 2009. – 328 s.
5. *Bock Philip K.* World view and language // W. Bright (ed.) International Encyclopedia of Linguistics. – Vol.4. – London. – 1992. – P. 248–251.
6. *Fillmore Charles*. Frames and the semantics of understanding // *Quaderni di semantica*. – 1985. – Vol. 6, no 2. – P. 222–254.
7. *Humboldt Wilhelm von*. Rozmaitość języków a rozwój umysłowy ludzkości / Tłum. i wstęp Elżbieta M. Kowalska. – Lublin: RW KUL, 2001 [1836].
8. *Langacker Ronald W.* Foundations of Cognitive Grammar. –Vol. 1. – Theoretical Prerequisites. – Stranford: SUP, 1987.
9. *Langacker Ronald W.* Wykłady z gramatyki kognitywnej / Red. Henryk Kardela. – Lublin: W-wo UMCS, 1995.
10. *Lyons John*. Semantyka / Tłum. Adam Weinsberg. – Warszawa: PWN, 1984.
11. *Putnam Hilary*. Mind, Language and Reality. Philosophical Papers. – Vol.2. – Cambridge:CUP, 1975.
12. *Rosch Eleonore*. Principles of Categorization // Eleonore Rosch, Barbara Lloyd. Cognition and Categorization. – New Jersey. – P. 27–48.
13. *Sapir Edward*. Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje / Tłum. Barbara Stanosz. – Warszawa: PIW, 1978.
14. *Słownik ludowych stereotypów językowych* / Red. Jerzy Bartmiński. – Zeszyt próbny. – Wrocław: WUW, 1980.
15. *Whorf Benjamin Lee*. Język, myśl i rzeczywistość / Tłum. Teresa Hołówka. – Warszawa:PIW, 1982.
16. *Wierzbicka Anna*. Lexicography and Conceptual Analysis. – Ann Arbor: Karoma Publishers, 1985.

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ ТА КОНЦЕПТОСФЕРИ НА МАТЕРІАЛІ СХІДНИХ МОВ

Мазепова Олена Вікторівна

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розглянуто сучасні методики дослідження концептів та моделювання концептосфери як сукупності концептів художнього твору, що існують в когнітивній лінгвістиці й концептології, та можливості їх застосування на матеріалі східних мов.

Ключові слова: концепт, концептосфера, когнітивна лінгвістика, концептологія, концептуальний аналіз.

Сьогодні, гортаючи сторінки збірок наукових статей, праць або інших видань лінгвістичного спрямування, майже неможливо не натрапити на терміни "концепт" і "концептосфера", які вже протягом тривалого часу нібито утвердилися в сучасній мовознавчій науці. Однак, як засвідчує огляд відповідної літератури, ані єдиного розуміння цих термінів, ані єдиної методики їх дослідження наукою поки що не вироблено. Попри це, судячи з величезної кількості публікацій, присвячених саме цій проблематиці, моделювання концептів стало одним з найбільш актуальних напрямів сучасної філологічної науки.

При цьому можна констатувати, що нині дослідження проводяться вже не тільки на матеріалі рідних мов (російської чи української), а й часто в зіставному аспекті, з залученням іноземних, переважно західноєвропейських мов. Східні мови, однак, у цьому плані поки що залишаються на периферії загального процесу. У нашій статті ми поставили за **мету** привернути увагу дослідників східних мов до одного з найбільш актуальних на сьогодні напрямів лінгвістичних досліджень і показати кілька найбільш придатних методик аналізу концептів. **Актуальність** і **новизну** нашої розвідки ми вбачаємо ще й в тому, що, наскільки нам відомо, зіставний аналіз різноманітних методик дослідження окремих концептів і концептосфери як сукупності художніх концептів у межах окремої публікації ще не проводився. **Предметом** статті є сучасні методики дослідження концептів та моделювання концептосфери; **об'єктом** – особливості їх застосування на матеріалі східних мов.

Попри те, що вперше термін *концепт* був уведений у науковий обіг російським філософом С. Аскольдовим-Алексєєвим ще у 1928 р., активно цю проблематику почали розробляти лише наприкінці ХХ ст. Найбільш продуктивно серед усіх напрямів лінгвістичної науки дослідженням концептів займаються когнітивна лінгвістика та лінгвокультурологія. Представники когнітивної школи (Н.Д. Арутюнова, А.П. Бабушкін, С.А. Жаботинська, В.І. Карасік, О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, І.А. Стернін, О.О. Селіванова та ін.) вважають, що концепт – це "термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці" [Кубрякова 1996, 90]. Концепт є фрагментом знання, досвіду особистості, частиною її концептуальної системи, тоб-

то системи знань, способів їхньої обробки, переробки та використання. Концепти народжуються в актах пізнання, відбивають і узагальнюють людський досвід і осмислену в різних типах діяльності дійсність [Селиванова 2000, 76].

У дослідженнях лінгвокультурологічного спрямування (А. Вежбіцька, С.Г. Воркачов, І.О. Голубовська, О.О. Корнілов, В.В. Красних, Д.С. Лихачов, В.В. Колесов, В.А. Маслова, С.Є. Нікітіна, Ю.С. Степанов, В.М. Телія та ін.) концепт – це перш за все "культурний" феномен. А. Вежбіцька розуміє концепт як об'єкт зі світу "Ідеальне", який має ім'я і відображує певні культурно-обумовлені уявлення людини про світ "Дійсність" [Вежбицкая 1996, 11]. І.О. Голубовська визначає концепт як "комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет" [Голубовская 2002, 108], Ю.С. Степанов – як "згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини..., і те, за допомогою чого людина – пересічна, звичайна людина – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї" [Степанов 2001, 40]. За С.Г. Воркачовим, концепт є "одиноцею колективного знання/свідомості, яка має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою" [Воркачов 2001, 70].

Сукупність концептів всіх носіїв певної мови (тобто металних одиниць, що відображають пізнану ними дійсність) зазвичай називають концептосферою цієї мови. Поняття "концептосфери" у науковий обіг увів Д.С. Лихачов, який зазначав, що чим багатша культура нації, її література, фольклор, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатша національна концептосфера народу [Лихачев 1993, 5]. Але концептосферою також називають і упорядковану сукупність концептів, наявних у свідомості окремо взятої людини, а також певної групи людей, об'єднаних за якоюсь ознакою; крім того, концептосферою називають і певним чином організовану систему художніх концептів, представлених у творчості того чи іншого митця (наприклад, художника або письменника) [Маслова 2008, 44; Маслова 2004, 34]. Дослідженням національних, групових, художніх та індивідуальних концептосфер займається й концептологія – наука, що виникла в межах культурології. Лінгвістична концептологія описує названі в мові концепти лінгвістичними засобами [Карасик, Стернин 2007, 5].

Попри всі розбіжності в розумінні концептів, методах їх аналізу і способах опису, дослідники сходяться у тому, що а) концепт є одиницею свідомості, тобто ментальним утворенням; б) він має речове вираження засобами мови, тобто є вербалізованим (репрезентованим, об'єктивованим тощо); в) крізь аналіз сукупності мовних засобів, що його об'єктивують, можна скласти уявлення про зміст і структуру концепту в концептосфері й описати цей концепт. При цьому потрібно пам'ятати, що в будь-якому разі опис, заснований лише на мовних даних, ніколи не буде вичерпним, оскільки концепти як одиниці свідомості окрім вербалізованої мають ще й невербалізовану частку змісту. Ю.С. Степанов зазначає, що "в усіх духовних концептах ми можемо довести свій опис лише до певної риски, за якою лежить деяка духовна реальність, яка не описується, а лише переживається" [Степанов 1997, 13].

Стосовно структури концепту думки вчених різняться, але всі вони погоджуються в тому, що він має неоднорідну, слоїсту будову. Більшість учених (С.Г. Воркачов,

В.І. Карасік, М.В. Нікітін, З.Д. Попова та ін.) виділяють у складі концепту образ, певне інформаційне-понятійне ядро і деякі додаткові ознаки (ціннісний, прагматичний або інтерпретаційний компоненти) [Попова 2007, 104–106]. Питання про типологію концептів також вирішується по-різному. Вважають, що концепти як структури, різноманітні за своїм змістом і організацією, у свідомості людини існують у вигляді мисленнєвих картинок, уявлень, схем, понять, фреймів, сценаріїв, скриптів, гештальтів, прототипів, пропозицій тощо. За приналежністю концептів до певних груп носіїв мови концепти поділяються на універсальні, національні, індивідуальні, групові, пізнавальні, художні, культурні тощо. За ступенем абстрактності змісту – на абстрактні (ментефакти) та конкретні (натурфакти і артефакти) [Попова 2007, 115–121].

Звернімося тепер до методик аналізу, запропонованих дослідниками. В.А. Маслова зазначає, що на сьогодні використовують різноманітні методики опису і вивчення концептів: це і теорія профілювання, запропонована Е. Бартмінським, і теорія вертикальних синтаксичних полів, розроблена С.М. Прохоровою, і теорія концептуального аналізу для виявлення глибинних, експліцитно виражених характеристик імені – гештальтів, запропонована Л.Л. Чернейко і В.А. Долінським, і теорія вертикального контексту О.С. Ахманової і І.В. Гюббенет. Використовують і здобутки західної лінгвокогнітивної науки: метафоричний аналіз Дж. Лакоффа і М. Джонсона, фреймову семантику Ч. Філмора, сценарії Р. Шенка і Р. Абельсона, когнітивні прототипи Е. Рош і Дж. Лакоффа, що лежать в основі мовної категоризації й концептуалізації світу [Маслова 2008, 64–65].

Більшість дослідників виходять із того, що у структурі концепту потрібно виділяти ядро і периферію. Ядро – це словникові значення тієї чи іншої лексеми, яка є іменем концепту; периферія – суб'єктивний досвід, різноманітні прагматичні складові ядерної лексеми, конотації й асоціації. При дослідженні художніх концептів В.А. Маслова пропонує виділяти три складових: ядро (когнітивно-пропозиційну структуру концепту), приядерну зону (інші лексичні репрезентації концепту, його синоніми тощо) та периферію (асоціативно-образні репрезентації). Ядро і приядерна зона переважно репрезентують універсальні й загальнонаціональні знання, а периферія – індивідуальні [Маслова 2004, 30–31].

Для встановлення смислового об'єму того чи іншого концепту та місця, яке він займає в культурі певного мовно-культурного соціуму, потрібно здійснити такі процедури: 1) визначити референтну ситуацію, до якої належить даний концепт, а при наявності художнього тексту цю операцію провести на його основі; 2) встановити місце даного концепту в мовній картині світу і мовній свідомості нації за допомогою енциклопедичних і лінгвістичних словників; 3) звернутися до етимології для врахування її особливостей; 4) оскільки словникові тлумачення дають лише загальне уявлення про значення слова, а енциклопедичні словники – про поняття, потрібно долучити до аналізу різноманітні контексти: поетичні, наукові, філософські, публіцистичні, прислів'я, приказки тощо; 5) отримані результати потрібно співвіднести з аналізом асоціативних зв'язків ключової лексеми (ядра концепту); 6) якщо для аналізу обраний важливий концепт культури, то він має бути багатократно повторений і інтерпретований в живопису, музиці, скульптурі тощо [Маслова 2008, 65–66].

Дослідження концептів за М.В. Піменовою передбачає також кілька етапів: 1) аналіз лексичного значення і внутрішньої форми слова, що репрезентує концепт; 2) виявлення синонімічного ряду лексеми – репрезентанта концепту; 3) опис способів категоризації концепту в мовній картині світу; 4) визначення способів концептуалізації як вторинного переосмислення відповідної лексеми, дослідження концептуальних метафор і метонімії; 5) дослідження сценаріїв. Сценарій розуміється як подія, що розгортається в часі та/або просторі й передбачає наявність суб'єкта, об'єкта, мети, умов виникнення, часу і місця дії [Піменова 2007, 15–16].

Представники семантико-когнітивного підходу до лінгвокогнітивних досліджень пропонують методика, яка складається з таких етапів: 1) побудова номінативного поля концепту, що включає ядро (прямі номінації концепту, його гіпоніми, інші різноманітні ознаки) та периферію (ближню, дальню, крайню); для визначення останньої залучають паремії, афоризми, фразеологізми, художні та публіцистичні тексти; 2) аналіз і опис семантики мовних засобів, що входять до номінативного поля концепту; 3) когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, що формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю; 4) верифікація отриманого когнітивного опису у носіїв мови (цей етап факультативний, але бажаний, оскільки носії мови в ході спеціального експерименту можуть підтвердити або спростувати правильність висновків дослідника, завжди певною мірою суб'єктивних); 5) опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак.

Якщо дослідник має на меті моделювання концепту як одиниці свідомості, він повинен рухатися далі й описати макроструктуру концепту, його категоріальну структуру та представити зміст концепту у вигляді польової структури [Попова 2007, 160–161].

Аналіз цих трьох методик засвідчує багато спільного і нашоухує на деякі роздуми стосовно їх застосування до східних мов. Як можна помітити, всі ці методики вимагають ґрунтовних знань мови і передбачають широку обізнаність дослідника не тільки з лексико-фразеологічним та пареміологічним фондом, а й публіцистикою та корпусом літературних творів цією мовою. Зрозуміло, що студентам східних мов під час навчання навряд чи під силу зробити комплексне дослідження того чи іншого концепту. Протягом навчання вони просто не встигають прочитати таку кількість художньої літератури, щоб апелювати до неї в процесі аналізу. Однак це не означає, що взагалі варто відмовитися від розглядуваного напряму дослідження. Студентам можна пропонувати більш вузький підхід до аналізу концептів. Наприклад, в українській та російській науковій літературі уже зроблено опис таких культурних концептів, як *серце*, *душа*, *доля*, *воля*, *розум*, *совість* тощо. Студентам старших курсів можна запропонувати зробити зіставне дослідження таких (або будь-яких інших) концептів в українській та східній мові з опорою на лексико-фразеологічну систему двох мов або на матеріалі прислів'їв, приказок, казок тощо. Аналіз репрезентації одного й того ж концепту в різних мовах дозволяє виявити національну специфіку мовних систем, яка проявляється в різних способах його вербалізації, визначити важливість та місце цього концепту у колективній свідомості двох мовно-культурних соціумів.

Крім того, можна пропонувати звернутися до аналізу художніх концептів як складових концептосфер майстрів слова. Тим більше, що часто, як студенти, так і аспіранти

відчувають певні утруднення стосовно того, з яких позицій аналізувати той чи інший твір. Досліджувати художні концепти на матеріалі одного твору або сукупності творів одного автора можна рекомендувати за методикою Л.Г. Бабенко. Концептуальний аналіз художнього тексту в інтерпретації цієї дослідниці передбачає: а) виявлення набору ключових слів тексту; б) визначення базового концепту (концептів) тексту; в) опис позначуваного ними концептуального простору тексту. Пропонований автором цієї методики алгоритм дослідження складається з таких позицій: 1) визначення предтекстових пресупозицій, важливих для формування концептуального простору тексту: час його створення, відомості про автора, роль епіграфа (якщо є); 2) аналіз семантики заголовка і його семантичного радіусу в тексті; 3) проведення психолінгвістичного експерименту з метою виявлення набору ключових слів тексту (можна замінити на укладання частотного словнику лексики тексту – О.М.); 4) виявлення повторювальних слів, співвідносних парадигматично і синтагматично з ключовими словами, та встановлення ключового слова тексту – лексичного репрезентанта текстового концепту; 5) аналіз лексичного складу тексту з метою виявлення слів однієї тематичної області з різним ступенем експресивності; 6) опис концептосфери тексту (або сукупності текстів одного автора), який передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких використовуються ключові слова-носії концептуального смислу, з метою виявлення характерних властивостей концепту: його атрибутів, предикатів, асоціацій, у тому числі образних; 7) моделювання структури концептосфери, тобто виділення в ній ядра (базової когнітивно-пропозиціональної структури), приядерної зони (основних лексичних репрезентацій), ближчої периферії (образних асоціацій) і дальшої периферії (суб'єктно-модальних смислів) [Бабенко 2003, 59–61].

Якщо потрібно дослідити всю сукупність творів одного автора, пропонуємо свій алгоритм дослідження, застосований нами при комплексному вивченні ідіостилю іранського поета Сограба Сепегрі (1929–1981): 1) виявлення набору ключових слів, статус яких встановлюється на матеріалі всіх текстів, об'єднаних в одну поетичну збірку; 2) визначення та опис базових концептів основних збірок поета та створюваних ними концептуальних полів; 3) встановлення спільних для кількох збірок концептів та визначення особливостей їхнього еволюційного розвитку; 4) опис концептосфери поетичних творів автора шляхом узагальнення всіх визначених базових концептів [Мазепова 2007, 40–41].

І.В. Яремчук у своєму дослідженні творчості іранської поетеси ХХ століття Фарруг Фаррохзад, окрім методики Л.Г. Бабенко, використала й методику української дослідниці В.Г. Ніконової, засновану на укладанні частотних словників (у автора методики – образів, що репрезентують той чи інший концепт, у І.В. Яремчук – переліку 200 найуживаніших слів поетеси). В.Г. Ніконова, досліджуючи трагедії Шекспіра, встановила, що структура концептуальної картини світу, представленої у творах автора формується сукупністю взаємопов'язаних концептуальних сфер: концептуальне поле СВІТ ЛЮДИНИ, концептуальне поле СВІТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ і концептуальне поле ФІЗИЧНИЙ СВІТ. Об'єднання цих концептуальних сфер у межах єдиної концептуальної картини світу автора відповідає висунутому в ряді робіт положенню про присутність у семантиці мови взаємозалежної концептуальної тріади "людина – світ духовної культури – фізичний світ". Ясно, що у кожного окремого автора ці концептуальні поля можуть бути представлені по-

різному, одержуючи, відповідно, більше або менше розгортання, що залежить від особливостей індивідуального світосприйняття, надання більшої або меншої значимості його різним проявам [Ніконова]. І.В. Яремчук на основі 200 найчастотніших слів у поезіях іранської поетеси, визначила базові концепти і змодельувала концептосферу її творів, взявши за основу зазначений вище поділ.

Зіставивши результати дослідження двох ідіостилів (Шекспіра і Форуг Фаррохзад), доходимо висновку, що у концептосфері обох поетів концептуальне поле СВІТ ЛЮДИНИ є найбільш насиченим і різноманітним. У творах Шекспіра у цьому полі визначено 50 концептів, виражених 1509 образними мовними та мовленнєвими засобами, що складає 64,3 % від усього дослідженого матеріалу. СВІТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ та ФІЗИЧНИЙ СВІТ представлений 645 (27,5 %) та 194 (8,2 %) прикладами відповідно. У концептосфері Ф. Фаррохзад концептуальне поле СВІТ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ взагалі відсутнє, а концептуальне поле ФІЗИЧНИЙ СВІТ представлено досить скромно.

Повертаючись до методики, зазначимо, що кожне виділене В.Г. Ніконовою концептуальне поле складається з підкласів. В кожному з підкласів налічується певна кількість концептів, об'єднаних в кластери. Розгляньмо концептуальне поле СВІТ ЛЮДИНИ. В трагедіях Шекспіра воно складається з трьох підкласів: Людина як феномен, Буття людини, Діяльність людини. Перший підклас *Людина як феномен* нараховує 17 концептів, розподілених у два кластери: людина як фізичний феномен (концепти *тіло, характер* тощо) і людина як духовний феномен (концепти *душа, свідомість, розум, бажання* тощо). У другому підкласі – *Буття людини* – 12 концептів, згрупованих у три кластери: стан людини (*життя, існування, хвороба, смерть, небуття* тощо), простір людського буття (*будинки, місцевість* тощо) та час людського буття. Третій підклас *Діяльність людини* містить 21 концепт і складається з трьох кластерів: фізичні дії (*поєдинок, прибуття, від'їзд, насильство* тощо), духовна діяльність (*міркування, осмислення, навчання*); соціальна діяльність (*суперечка, боротьба за владу, непорозуміння*). За результатами кількісного аналізу із восьми кластерів, виділених у концептуальному полі СВІТ ЛЮДИНИ, найбільш численними за кількістю мовних засобів вираження концептів є кластери: соціальна діяльність (413 образних утворень), стан людини (316 образних утворень), людина як духовний феномен (262 образних утворень), духовна діяльність (156 образних утворень) [Ніконова].

І.В. Яремчук в концептуальному полі СВІТ ЛЮДИНИ виокремила дещо інші підкласи: *Людина як тілесний суб'єкт, Людина як ментальний суб'єкт* та *Людина як соціальний суб'єкт*. Кластери, наявні в цих підкласах, також відрізняються від зазначених вище, але це й зрозуміло, адже у таких різних і віддалених у часі й у просторі поетів вони не можуть повністю збігатися [Яремчук 2010, с. 80–85].

Підсумовуючи огляд, наважимося припустити, що укладання словників одного або кількох творів одного автора та визначення рівня частотності слів – завдання цілком посильне як для студентів старших курсів, так і для аспірантів. Якщо при цьому спрямувати їх пошуки в річище лінгвокогнітивних досліджень та лінгвоконцептології, поставити за мету здійснити опис того чи іншого концепту або змодельувати концептосферу творів того чи іншого автора художнього слова, то можна сподіватися на появу в недалекому майбутньому якісно нових, яскравих розвідок у галузі східних мов і літератур.

В статье рассмотрены существующие в когнитивной лингвистике и концептологии методики исследования концептов и моделирования концептосферы как совокупности концептов художественного произведения, а также возможности их использования на материале восточных языков.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, когнитивная лингвистика, концептология, концептуальный анализ.

The article deals with modern approaches to the research of concepts and modeling concept-sphere as a complex of literary piece of art. The focus is set on the possibility of using these methods of conceptual analysis in oriental languages studies.

Key words: concept, concept-sphere, cognitive linguistics, conceptology, conceptual analysis.

Література:

1. *Бабенко Л.Г.* Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: [учебник; практикум] / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 496 с.
2. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. *Воркачев С.Г.* Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // НДВШ. Филологические науки. – 2001. – № 3. – С. 64–72.
4. *Голубовская И.А.* Этнические особенности языковых картин мира: [монография] / Голубовская Ирина Александровна. – К.: ИПЦ "Киевский университет", 2002. – 293 с.
5. *Лихачев Д.С.* Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1993. – Т. 52. – №1. – С. 3–10.
6. *Карасик В.И., Стернин И.А.* Предисловие / В.И. Карасик, И.А. Стернин // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 5–6.
7. *Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г.* Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 246 с.
8. *Мазепова О.В.* Лінгвістичні особливості ідіостилю Сохраба Сепехрі: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.13 / Мазепова Олена Вікторівна. – К., 2007. – 265 с.
9. *Маслова В.А.* Введение в когнитивную лингвистику: [учебное пособие] / Маслова Валентина Авраамовна. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
10. *Маслова В.А.* Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: [учебное пособие] / Маслова Валентина Авраамовна. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 256 с.
11. *Ніконова В.Г.* Концептуальне поле "світ людини" у трагедіях Шекспіра [Електронний ресурс] / В.Г. Ніконова. – Режим доступу до статті: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.104/>
12. *Пименова М.В.* Методология концептуальных исследований / М.В. Пименова // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 14–16.
13. *Попова З.Д.* Когнитивная лингвистика: [учебное издание] / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
14. *Селиванова Е.А.* Когнитивная ономазиология: [монография] / Селиванова Елена Александровна. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 248 с.
15. *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры / Степанов Юрий Сергеевич. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
16. *Яремчук І.В.* Концептуальний простір поезії Форуґ Фаррохзад: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.13 / Яремчук Ірина Володимирівна. – К., 2010. – 255 с.

ВІДТВОРЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО КОМПОНЕНТА КОНЦЕПТУ ХРИСТІЯНСТВО У ТЕКСТАХ СУЧАСНОГО ТЕОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Малікова Ольга Валеріївна

канд. філол. наук

Київський Національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються мовні засоби відтворення особистісного компонента культурно-релігійного концепту ХРИСТІЯНСТВО в англomовному теологічному дискурсі.

Ключові слова: християнство, теологічний дискурс, культурно-релігійний концепт.

Christianity will thereby become...the projecting force of a new world structure and mankind...
absolute abstraction – annihilation of the present – apotheosis of the future.
Novalis, a letter to Fridrich Schlegel

Розвиток когнітивного підходу до явищ мови сприяє дослідженню мовних форм як похідних концептуалізації світу людською свідомістю, а їх значень – як певних структур знання, концептів, що закріплені мовними знаками, і є об'єктом новітніх когнітивно-дискурсивних досліджень. Новий ракурс дослідження дискурсу дозволяє вивчати проблеми концептуалізації, категоризації, розвитку і функціонування мовної свідомості людини, що відображає картину світу людини, тобто сукупність наукових знань, релігійних уявлень, естетичних, художніх та моральних цінностей. Картина світу не є дзеркальним відображенням світу, а його певною інтерпретацією, тобто це "не картина, що відображає світ, а світ, що сприймається як картина" [Маслова 2008, 103].

Особливо актуальним на сьогодні є дослідження концептуальних та мовних засобів відбиття реальності в свідомості людини, що полягає в сприйнятті цієї реальності крізь призму культурних, зокрема, культурно-релігійних традицій.

Мета даної статті – розглянути особливості вербалізації особистісного компонента концепту *ХРИСТІЯНСТВО* у концептуально-семантичному просторі сучасного англomовного теологічного дискурсу. **Об'єктом** даного дослідження є концепт *ХРИСТІЯНСТВО*, а **предметом** – особливості вербалізації особистісного компонента даного концепту в сучасному англomовному богословському дискурсі.

Мова є відображенням суспільної свідомості і реагує на зміни в усіх сферах суспільного життя, у тому числі і релігійній. Значна частина інформації про світ потрапляє до нас через мову завдяки її комунікативній та когнітивній функціям. Тому мова є невід'ємною частиною пізнання та глибокого філософського осмислення дійсності. Мова – це втілений розум. І більше того, мова – це явище "духовно-нравственне". Чистота наших душ залежить від чистоти і ясності нашого мовлення. Мова – це скарбниця культурної і духовної спадщини народу і цілого людства, потужний транслятор культурно-релігійної інформації від одного покоління до інших.

Культура християнського світу звернена до Біблії, яка є спільним елементом культури різномовних суспільств, джерелом моральних, духовних та етичних істин певної релігійної традиції. Але приєднання до християнського світу є результатом вільного індивідуального вибору людини, що ґрунтується на суб'єктивізації сві-

тобачення особистості: *Christians are not born but made (Blessed Jerome)*. Оскільки за Євангелієм Христовим, душа людини має незрівнянно більшу цінність, ніж всі істоти і всі речі в світі, християнин всю свою турботу і увагу приділяє душі. Християнська культура – це перш за все культура душі.

Християнство приваблює людей ні тонким та вишуканим інтелектуалізмом світобачення, ні зовнішньою красою ритуалів, ні блискучою красномовністю проповідників. Християнство відкрило душі людини новий світ, світ вічності, світ Божественного світла, те, чого не змогли надати всі релігії і всі філософські системи. Божественне світло – це одкровення Божественної краси на землі і явлення вічності у часі: *Many Eastern religions are fine as far as they go, but only Christianity can open heaven to you (Eugene Rose, 78)*. Особливо дивним в християнстві є те, що перемога його над світом не має нічого подібного з перемогою або владою над світом великих й геніальних людей. Християнство вибороло собі в світі те, що важче за все: серце, любов. Святитель Ніколай Сербський, філософ, почесний доктор кількох університетів, богослов зі світовим ім'ям, літературна спадщина якого налічує 15 томів, які містять різноманітні за жанром твори, серед яких є чимало перлин православної книжковості, зазначав: "Бог – это Любовь, ибо Он преклоняет Небо к земле. И человек есть любовь, ибо воздвигает он землю к Небу". Ці слова виражають всю суть ставлення християнина до Бога і Бога до християнина і наголошують на тому, що для Бога найдорожчим за все є людина, а для людини – Бог.

Християнство створювало й створює несподіваний за своєю широтою, силою і глибиною вплив на усі сторони людського життя, на окремі особистості й цілі народи. Воно виявилось релігією універсальною, придатною для будь-якого часу, народу й країни. З того часу як з'явилося християнство у світі, людство радикально змінилося, й історія отримала новий напрям: здійснена глибока реформа в політиці, законодавстві, моральних поняттях людей. З'явилася нова держава, нова сім'я, нове суспільство; з'явилися нова наука, філософія, мистецтво; нова християнська цивілізація; створена нова ера у всесвітній історії, новий християнський світ. Християнство дало світу нову ідею абсолютної цінності богоподібної особистості людини, перетворило пусті слова й мрії філософів про братерство людей в реальність, піднесло жінку до ступеня рівноправної з чоловіком істоти. Такого оновлення світу досягло християнство не шляхом насильства, а шляхом зміни та оновлення людської особистості. Це підкреслює актуальність звернення до текстів християнської лінгвокультури, зокрема до творів сучасних богословів, що привертають увагу людини до християнських цінностей в контексті сучасності. Осмислення духовної спадщини богопросвітлених мужів віри потребує живого сприйняття і сучасного коментаря, в тому числі і лінгвістичного.

В умовах глобалізації релігійна комунікація є важливим інструментом спілкування, завдяки якому відбувається масштабний міжкультурний діалог на всіх рівнях релігійного соціуму, зокрема, між представниками дискурсивної спільноти християн. Релігія не є ні наукою, оскільки об'єктом її пізнання є зовсім інший світ – світ духовний, ні філософією, оскільки сутність релігії – в особливому духовному, а не в раціональному пізнанні Бога. Релігія апелює безпосередньо до Одкровення і церковно-історичного досвіду богопізнання.

У сучасній науковій літературі ще триває процес формування підходів до опису релігійної комунікації, яку Н.Б. Мечковська визначає як комунікацію, яка об'єднує всі види спілкування у сфері релігії. Мовні засоби відображення релігійної картини світу досліджуються у рамках теолінгвістики (Й.-П. ван Ноппен, О.К. Гадомський). Деякі жанри (притча, псалом, молитва, акафіст) і концепти (Бог, віра,) релігійного дискурсу досліджуються у роботі Є.В. Бобирьової. Разом з тим, в сучасній теолінгвістиці бракує робіт, які б висвітлювали концептуально-семантичний простір теологічного дискурсу, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Антропологічна парадигма, яка домінує в сучасній лінгвістиці, сприяла зверненню уваги науковців до досліджень взаємозв'язку ментальних, мовних та культурних факторів у процесі осмислення людиною певних фрагментів реальної дійсності. Окреслена проблема належить до предметного кола багатьох наук, у тому числі й лінгвокультурології, яка покликана вивчати вербалізовані одиниці концептуальної картини світу, які визначають особливості менталітету певної спільноти (В.А. Маслова, О.Т. Хроленко, В.В. Воробйов). Концептуальна картина світу інтегрує всі продукти мисленнєвої діяльності людини як національно специфічні "базові моделі світобачення" (О.О. Селіванова, Л.А. Лисиченко, В.А. Маслова). Натомість мовна картина світу фіксує засобами вербального вираження найсуттєвіші для її носіїв прояви власного внутрішнього світу та навколишнього середовища (О.С. Кубрякова, І.О. Голубовська). Таким чином, мова розглядається як засіб вираження явищ культури, під якою розуміють сформовані та закріплені історично уявлення соціальної спільноти, виражені у відповідних проявах поведінки та артефактах (М. Кучкер, С. Шмід, А. Раймер, М. Ріхтер). Сукупність пов'язаних між собою явищ культури та явищ мови, які відтворені в свідомості окремої особистості, називають лінгвокультурою певної спільноти (Л.О. Городецька). Для даного дослідження релевантним є поняття лінгвокультури християнської спільноти, яка є наднаціональною, оскільки не залежить від особливостей певної національної культури. В сучасному мовознавстві концепт, а також пов'язані з ним категорії "концептуалізація" і "концептосфера" відносять до числа основних категорій когнітивної лінгвістики. Концептуальна система трактується як сукупність концептів або ментальних репрезентацій різного типу [Гайдученко 2009, 7]. Основною одиницею когнітивних досліджень виступає лінгвокультурний концепт, який пропонується визначати як вербальну ментальну одиницю культурно значимого, сформованого на основі спільних історично закріплених аксіологічних та соціальних орієнтирів знання, яке акумулюється та транслюється як колективний культурний досвід (В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін, В.В. Красних, В.А. Маслова).

Модельовання концептуальних структур дозволяє комплексно розв'язати проблему особливостей функціонування мислення і мови людини в їх взаємодії. Саме ментальний підхід до дослідження мови є найбільш продуктивним, а вивчення структури мови дає дослідникам найкращий доступ до таємниць думки. Аналіз вербалізованих ментальних структур найчастіше проводиться за допомогою поняття концепту. Тому концепт належить до найбільш вживаних понять когнітивної лінгвістики. Концепт – це певний семантичний простір, центром якого виступає ключове, центральне понят-

тя і відповідні мовні одиниці, що його обслуговують. Концепт є знаряддям дослідження культури, а в основі культури лежить ціннісний принцип [Гайдученко 2009, 11]. Якщо певному явищу чи феномену носії культури можуть дати позитивну чи негативну оцінку, то цей феномен формує в культурі відповідний концепт. Ці мовні величини не лише відтворюють елементи і риси культурного світосприйняття, але й формують їх. Концепти містять культурну конотацію і роблять свій внесок в загальну мовну картину світу. Концепт є фрагментом знання, досвіду особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію [Маслова 2008, 112]. Низка філологічних досліджень (Л.П. Іванова, О.М. Кагановська, В.І. Карасик, Т.О. Космеда, Д.С. Ліхачев, В.А. Маслова, Т.В. Радзівська, Ю.С. Степанов) представляє ідеографічний, лінгвокультурологічний, дискурсивний, експериментально-асоціативний принципи дослідження концептів і концептуальної системи.

Як культурно-релігійний концепт, який не лише відтворює елементи і риси культурно-релігійного світосприйняття, але й формує його, *ХРИСТИАНСТВО* потребує не лише філософського, психологічного, богословського, культурологічного, а й лінгвістичного осмислення. Саме мовно-концептуальний аналіз дозволяє дослідити когнітивні механізми та структуру людської свідомості, зокрема релігійної, через мовне явище, зокрема вербалізацію концепту *ХРИСТИАНСТВО*, що представляє інтерес для теoантропологічної лінгвістики, яка фокусує увагу на дослідженні мови релігії у безпосередньому зв'язку з індивідуумом. У сучасній лінгвістиці концепти розглядаються крізь призму аспектів, які пропонують основні підходи до трактування концепту в сучасній лінгвістиці, а саме, *культурологічного* (Ю.С. Степанов), згідно якого концепт є своєрідним культурним геном, який входить у генотип культури, те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини, а також те, завдяки чому людина сама входить у культуру; *особистісного*, згідно якого концепт виникає в людській свідомості не лише на основі словникових значень слів, є результатом зіткнення цих значень з особистим досвідом людини, тобто концепт виступає посередником між словом та дійсністю (Д.С. Ліхачов, С.О. Аскольдов, О.С. Кубрякова); *логічного*, згідно якого єдиним засобом формування змісту концепту є семантика мовного знака, яка постулює семантичний підхід до розгляду концепту як одиниці когнітивної семантики (Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булигіна, О.Д. Шмельов). Використання зазначених підходів є релевантним для даного дослідження, оскільки уможливує розкриття сутнісної природи даного концепту у всій повноті, що дозволяє дослідити загальні та специфічні ознаки концепту *ХРИСТИАНСТВО* на основі лінгвістичного аналізу його вербалізації, а саме: динамічність, неізолюваність, відкритість, цілісність, гнучку структурованість, креативність, а також дослідити функції, які реалізує вербалізований концепт: сигніфікативну та функцію трансляції досвіду поколінь. Семантична структура культурного концепту розглядається в єдності поняттєвого, образного, оцінного, символного та особистісного компонентів. Однак в межах однієї статті неможливо детально розглянути всі зазначені компоненти, тому у даній статті увага приділена особистісному компоненту культурно-релігійного концепту *ХРИСТИАНСТВО*.

Здійснення повноцінного аналізу концепту можливе лише у дискурсі/тексті, де слово живе, розвивається як живий організм і животної сила. Саме в дискурсі

реалізуються три основні складові культурно-релігійного концепту: понятійне значення, ціннісна характеристика і образна репрезентація. Тому матеріалом дослідження також є твори видатних американських духовних письменників, священно-монаха Серафіма Роуза "Orthodoxy and the Religion of the Future" (1998), "Nihilism. The Root of the Revolution of the Modern Age" (2001), "Donnation of orthodox American" (2001), ієромонаха Дамаскіна "Father Seraphim Rose. His life and works" (2005), які привертають увагу сучасної людини до християнських цінностей з метою застереження від хибної "нової духовності", духовного відродження, і презентують цікавий матеріал для дослідження вербалізації ключових концептів християнської мовно-концептуальної картини світу крізь призму особистісного релігійного, зокрема християнського світобачення. З метою порівняльного концептуального аналізу, до дослідження також залучені твори сучасних британських богословів: професора з Контекстуальної Теології та Етики Грехема Ворда "True Religion", Blackwell publishing", Manchester, 2003. Залучення різноманітних джерел уможливає гармонізацію суб'єктивного та об'єктивного підходів до лінгвістичного осмислення концепту і дає можливість дослідити особливості мовної реалізації особистісного компонента культурно-релігійного концепту ХРИСТИЯНСТВО шляхом розгляду його семантичної структури та аналізу контекстуальної реалізації з використанням культурологічного підходу.

Особистісний компонент концепту ХРИСТИЯНСТВО формується різними типами знань про концепт, які людина отримує на основі вербалізації концепту та психічних функцій своєї свідомості (О.О. Селіванова): мислення, відчуття, почуття, інтуїції, трансценденції, досвіду. Наступний приклад ілюструє особистісний компонент концепту ХРИСТИЯНСТВО, який містить позитивну оцінку, наголошуючи перевагу християнства у порівнянні з філософськими системами: *Christianity has a vast reservoir of resources for shaping life and death. It is more capacious and flexible than a philosophical system, and works not only with abstract concepts but with vivid stories, striking images, resonant symbols, and life-shaping rituals. It appeals to heart and senses as well as mind, and offers a range of prompts and provocations for guiding and shaping the lives of individuals and societies. There are nevertheless limits to what can count as Christian, for in opening up some possibilities for life and thought it rules out others.* (1; 43) Наведений приклад висвітлює думку професора з контекстуальної теології Г. Ворда про те, що Християнство створює несподіваний за своєю широтою, силою і глибиною вплив не лише на життя, але й на смерть людини, на окремі особистості й цілі народи. Воно виявилось релігією універсальною, придатною для будь-якого часу, народу й країни, що апелює до розуму і серця людини, оперує не лише абстрактними концепціями, але й прикладами з реального життя, вражаючими образами і символами, які слугують людині духовними орієнтирами на життєвому шляху.

Наступні приклади, дібрані з творів видатного американського богослова Серафіма Роуза віддзеркалюють особистісне розуміння Християнства як віросповідання, образ мислення, стиль життя, що засноване не лише на глибокому розумінні догматів християнського віровчення, осягнення духовної спадщини отців церкви, але й на основі власного досвіду духовного життя, чернецького подвигу священика

і богослова, особистісного переживання Бога: *No other religion has affirmed so much and so strongly as Christianity, because its voice is the Voice of God, and its Truth is absolute; and no other religion has had so radical and uncompromising an enemy as Nihilism, for no one can oppose Christianity without doing battle with God Himself* (2; 54). Наведений приклад висвітлює думку про те, що на відміну від інших релігій, християнство витримало жорстке випробування часом, оскільки християнство – це голос Божий, а християнська істина є абсолютною. Крім того, наголошується про необхідність подолання такого радикального ворога християнства як філософію нігілізму, про яку о. Серафім писав: *"Nihilism – the belief that there is no Absolute Truth, that all truth is relative. It has become, in our time, so widespread and pervasive, has entered so thoroughly and so deeply into minds and hearts of all men living today, that there is no longer any "front" on which it may be fought. The heart of this philosophy was expressed most clearly by Nietzsche and by a character of Dostoyevsky in the phrase: 'God is dead, therefore man becomes God and everything is possible'".* Зі свого власного досвіду о. Серафім розумів, що сучасна людина не може звернутися до Христа доти, доки сама не усвідомить віддаленості своєї власної і суспільства в цілому, тобто доки людина не побачить Нігілізм або анти-Християнство в собі, у своїй душі і не почне з ним боротися: *"The Nihilism of our age exists in all and those who do not, with the aid of God, choose to combat it in the name of the fullness of Being of the living God, are swallowed up in it already. We have been brought to the edge of the abyss of nothingness and, whether we recognize its nature or not, we will, through affinity for the ever-present nothingness within us..."*. Як духовний письменник о. Серафім вважав своїм обов'язком застерегти сучасне людство від падіння у прірву нігілізму і анти-християнства. Сьогодні, коли філософія нігілізму поглинає сучасне суспільство, слова о. Серафіма набувають ще більшої актуальності: *"Our Christianity is a religion which tells us about what we are going to be doing in eternal life. It is to prepare us for something eternal, not of this world. If we think only about this world, our horizon is very limited, and we don't know what's after death, where we came from, where we're going, what's the purpose of life. When we talk about the beginning of things, or the end of things, we find out what our whole life is about"*. Це твердження є не лише лейтмотивом життя о. Серафіма, але й поясненням і обґрунтуванням вибору тем, які він вивчав і про які він писав у своїх творах. З молодих років о. Серафім намагався проникнути у таємницю призначення існування людини у світі. Саме через це його твори *"The Kingdom of Man and the Kingdom of God"*, *"Orthodoxy and the religion of the Future"* відрізняються апокаліптичними мотивами, що сприяє пробудженню людей від стану безпечності і самозадоволення, допомагає втриматися на правильному шляху, нагадує про те, яким вузьким і прямим є шлях, що веде до життя вічного. Під час бесіди з американськими студентами-теологами о. Серафім Роуз надає таку оцінку сучасного життя і сучасного псевдохристиянства: *"We are the products of ...a society of fakery and plastic everything – including plastic Christianity and plastic Orthodoxy. Let us be humble to recognize it."* *"Our abnormal life today can be characterized as spoiled, pampered. From infancy today's child is treated, as a general rule, like a little god or goddess in the family; his whims are catered to, his desires*

fulfilled; he is not trained and brought up according to the strict principles of Christian behaviour, but left to develop whichever way his desires incline"... **Life is a constant search for 'fun' which is so empty of any serious meaning that a visitor from any 19th century country, looking at our popular television programs, amusement parks, advertisements, movies, music – at almost any aspect of our popular culture – would think he had stumbled across a land of imbeciles who have lost all contact with normal reality.** We don't often take that into account, because we are living in this society and we take it for granted." Аналізуючи духовний стан сучасного американського суспільства, о. Серафім надає розсудливу критичну оцінку безглузлого і спустошеного стилю мислення і життя, позбавленого не лише глибокого смислу і високої мети, але й такого, що перешкоджає нормальному розвитку звичайного людського життя, паралізованого та отруєного егоцентричністю і самодостатністю: *"Some recent observers of our contemporary life have called the young people of today the 'me generation' and our times the 'age of narcissism', characterized by a worship of and fascination with oneself that prevents a normal human life from developing. Others have spoken of the 'plastic' universe or fantasy world in which so many people live today, unable to face or come to terms with the reality of the world around them or problems within themselves". "When the 'me generation' turns to religion – which has been happening very frequently in the past several decades – it is usually to a 'plastic' or fantasy form of religion: a religion of 'self-development' (where the self remains the object of worship), of brainwashing and mind-control, of a pursuit of 'extra-terrestrial' beings, of abnormal states and feelings".* Застерігаючи від духовної омани, в яку потрапляють сучасні люди, які не стоять в істині, о. Серафім протиставляє хибну "нову" духовність, яка є духовною підробкою, спустошеним сурогатом, позбавленим благодаті Святого Духа, християнській істині аскетичного православного світобачення і життя, яке дає можливість людині примножувати дари святого Духа протягом всього життя, а також вчить розпізнавати духовну оману і берегти себе від неї: *"The Holy Spirit is acquired...by the long and arduous path of asceticism, the path of sorrows"...* *within the Church of Christ. By contrast, fancy lavishes its gifts in boundless abundance and with the greatest speed". "It is deeply indicative of the spiritual state of contemporary mankind that the 'charismatic' and 'meditation' experiences are taking root among Christians, but it is only as a result of something much more fundamental: the loss of the very feeling and savor of Christianity, due to which something so alien to Christianity as Eastern 'meditation' can take hold of 'Christian' souls..."*. О. Серафім також наголошує на тому, що захоплення "новою духовністю", "новим Християнством" є великою загрозою і небезпекою для духовного здоров'я людства в цілому, оскільки "нова релігійна свідомість" є предтечею релігії майбутнього, релігії останнього покоління людства, релігії антихриста, головна "духовна" мета якої полягає у відкритті для християн можливості демонічного посвідчення, ініціації: *"The present day 'charismatic' movement and 'Christian meditation', and the 'new religious consciousness' of which they take part, are forerunners of the religion of the future, the religion of the last humanity, the religion of anti-christ, and their chief 'spiritual' function is to make available to Christians the demonic initiation hitherto restricted to the pagan world..."*. О. Серафім також закликає хрис-

тиян до протистояння хибному руху "харизматичного відродження" і "нової релігійної свідомості" шляхом стояння в істині, зміцнення віри, знаходячи втіхи і сподівання у словах Христа: *"Against this powerful 'religious experience' the Orthodox Christians must now arm themselves in earnest, becoming fully conscious of what **Orthodox Christianity** is and how its goal is different from that of all other religions."* *"Life of the majority of the contemporary Christians – **life focused on self and self-content** – has become so massive that it finally rejected them from any **understanding of spiritual life at all,**"* – пише Серафім Роуз. Як істинний християнин о. Серафім не був байдужим до того, що відбувається в світі. Істинне християнство завжди відповідальне, відкрите для людей. Покликанням до духовного пошуку і надбання євангельського скарбу відрізняються всі твори о. Серафіма. Сила переконливості його слова змушує не просто думати і ставити перед собою складні питання, а й занурює у живе православне Передання, пропонуючи відповіді істинні і безсумнівні. Твори Серафіма Роуза – це чисте джерело святоотецької мудрості, простоти і живлючої сили Христової.

Отже, аналіз особливості вербалізації особистісного компонента культурно-релігійного концепту ХРИСТИАНСТВО, показав, що особистісний компонент містить оцінку, яка може бути позитивною (*Orthodox Christianity, our Christianity, true Christianity*) і негативною (*Plastic Christianity, 'Christian meditation', "New Christianity", the loss of the very feeling and savor of Christianity*). Концепт ХРИСТИАНСТВО також реалізується за допомогою мовних одиниць, які вербалізують опозиційні поняття, а саме *philosophy of nihilism, anti-christianity*. Проведений аналіз свідчить про динамічність, відкритість, цілісність, гнучку структурованість, креативність, даного концепту, а також його здатність реалізовувати сигніфікативну функцію та функцію трансляції досвіду поколінь: передавати істинне знання, застерігати від хибного знання. Релігійно-культурний концепт є багатограним і складним. В межах однієї статті неможливо висвітлити навіть один його компонент у повноті. Перспективним вважаємо розгляд інших компонентів даного концепту, зокрема поняттєвого, образного, оцінного і символічного.

В статті розглядаються способи мовної реалізації особистісного компонента культурно-релігійного концепту ХРИСТИАНСТВО в англійськом теологічному дискурсі.

Ключевые слова: християнство, культурно-релігійний концепт, теологічний дискурс.

The article considers means of verbalization of personal component of the concept CHRISTIANITY in English theological prose.

Key words: Christianity, cultural and religious concept, theological discourse.

Література:

1. *Маслова В.А.* Когнітивна лінгвістика / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск: изд-во "Тетра Систем", 2008. – 270 с.
2. *Бобырева Е.В.* Религиозный дискурс: стратегии построения и развития / Евгения Валериевна Бобырева.- Волгоград: изд-во "Парадигма" 2006. – С. 190–200.
3. *Гайдученко Л.В.* Концепт ВЛАДА в сучасній німецькій лінгвокультурі. Автореф. дис. канд філ. наук / Лідія Василівна Гайдученко. – К., 2009. – 18 с.

ПРАГМОНІМИ ЯК ЗАСОБИ МОВНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

Тепла Оксана Миколаївна

канд. пед. наук, доц.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Аналізуються прагматичні чинники функціонування мови. Розкрито механізми маніпулятивного впливу прагмонімів. Описано методики, які дають змогу створити комерційно вдалі назви.

Ключові слова: мовне маніпулювання, мовний вплив, прагмоніми.

Актуальність дослідження обумовлена увагою сучасної лінгвістики до прагматичних чинників функціонування мови, необхідністю подальшого вивчення специфіки прагмонімічної номінації, важливістю для теорії мови опису цього виду ономастики, зокрема використовуваних прийомів і методів впливу на споживача. Протягом останніх років у зв'язку зі зміщенням ядра лінгвістичних досліджень в антропоцентричну сферу, активізацією зацікавлень семантико-прагматичними і функціонально-комунікативними аспектами мовних одиниць, вагомими у сучасному мовознавстві є дослідження мовного маніпулювання, засобів мовного впливу на свідомість.

Із психолінгвістичними напрямками ономастичних досліджень тісно пов'язане рекламне мовлення, вагомою константою якого є прагмоніми. Основна функція прагмонімів полягає у привабленні споживачів / клієнтів із їх подальшим скеруванням до дії, що дає підстави вважати ці одиниці певними впливовими маркерами, використовуваними свідомо, заплановано. На важливість вивчення ономастичної лексики й прагмонімів у цьому аспекті вказують вітчизняні та зарубіжні лінгвісти (О.С. Кара-Мурза, Т.Ю. Ковалевська, В.М. Лейчик, М.М. Шимкевич, Ч. Пірс, Р. Барт та ін.). Ми поділяємо думку сучасних дослідників у тому, що для позначення серій однотипних товарів доцільно використовувати термін *прагмонім* (від грец. предмет, річ), який побудований за усталеною термінологічною моделлю, органічно входить до ономастичної системи української мови і дозволяє об'єднати у межах класу такі групи слів: 1) найменування побутової техніки; 2) найменування автомобільної техніки; 3) найменування продуктів харчування та напоїв; 4) найменування засобів побутової хімії; 5) найменування інших предметів людської діяльності, зокрема квітів, меблів, посуду тощо.

Мета роботи – виявити механізм маніпулятивного впливу прагмонімів на адресата.

Об'єктом дослідження є прагмоніми як особливий макроклас онімної лексики.

Предметом дослідження виступає прагматична спрямованість власних назв.

Для мовознавства ідея наявності у мові функції впливу, чи як інакше її називають сугестивної або апелятивної, не є новою. Однак її розглядали переважно у контексті риторики чи стилістики. На хвилі активізації соціолінгвістичних та психолінгвістичних досліджень ця думка почала активно розвиватися. Деякі мовознавці, досліджуючи мас-медійний дискурс, окрім функції впливу, виділяють окремо ще й маніпулятивну функцію [Кудрявцева 2005, 59].

Питання мовного маніпулювання входить у коло проблем, які стосуються взаємозв'язку мови і свідомості, на що вказує російський лінгвіст О. Марченко: "Ідеологічна структура суспільства як "розум" соціуму здатна впровадити в масову сві-

домість особливу систему моральних, правових, політичних ідей, цінностей і директив дії, що є основою, а точніше доктриною для принципів організації і управління суспільним життям і нерозривно пов'язаною з ним сферою культури. Провідником цих ідей була і залишається мова" [Доценко 1997, 97]. Ця проблема виходить за межі лінгвістики і вивчається спільними зусиллями психології, філософії.

Мовне маніпулювання – вид мовного впливу, що використовується для прихованого проникнення в психіку адресата цілей, бажань, намірів, які не збігаються з тими, що адресат має зараз. В основу мовного маніпулювання покладено такі психологічні і психолінгвістичні механізми, які змушують адресата некритично сприймати мовленнєве повідомлення, сприяють виникненню в його свідомості певних ілюзій і хибних думок, провокують його на здійснення вигідних для маніпулятора дій.

Для мовного маніпулювання характерна заміна переконання навіюванням, яке досягається завдяки створенню емоційного підтексту висловлювання. Так, наприклад, майстерний підбір слів дає змогу актуалізувати в повідомленні ті або інші відтінки їх значень, внаслідок чого слова в тексті набувають подвійного смислового навантаження і непомітно спотворюють реальну дійсність в уявленні адресата.

Прагматична спрямованість назв товарів виявляється в актуалізації тих вербальних компонентів, які впливають на адресата, активізують інтелектуальні й емоційні реакції, викликають відповідні дії. До значущих маніпулятивних компонентів належать прикметники, дієслова й іменники. Саме прикметнику завдяки концентрації в ньому оціночності, приділяється основна увага у мовній парадигмі маніпулятивних засобів: *кращий, ексклюзивний, надійний, ефективний, новий, унікальний* тощо.

Основними позамовними функціями прагмоніма є такі:

- забезпечувати попит на споживчому ринку на товари або послуги, що виробляє та пропонує компанія;
- дати змогу покупцям миттю впізнавати та відрізнити товар з-поміж інших;
- рекламувати товар та спонукати споживача до купівлі;
- гарантувати високу якість товару.

Назви, які використовуються для позначення товарів, повинні бути виразниками людських цінностей, щоб мати успіх і впливати на споживачів, тим самим спонукаючи їх до купівлі [Веркман 1986, 50].

Отже, назви товарів є символами певного стилю життя людей та засобом самовираження, оскільки споживачі вважають, що їх вибір децю повідомляє про них як особистостей.

Ігнорування прагматичного аспекту, без якого взагалі неможлива мовна комунікація, не може забезпечити проникнення в онтологічну сутність мови як засобу спілкування. У комунікативній системі "адресат-адресант" прагмонім спрямовує споживача на сприйняття інформації. Значне місце при цьому належить інтенції адресанта, яка зумовлює вибір певних форм впливу на адресата. Осовний прагматичний зміст прагмоніма полягає в тому, що він використовується як засіб привертання уваги потенційних споживачів.

Автоцентричність прагмоніма (реалізація авторських інтенцій, авторського бачення світу) та його антропоцентричність (орієнтація на адресата, тобто задоволення його інформаційних, естетичних та духовних потреб) перетворює прагмонім у

дієвий засіб прагматичного впливу. Прагматична ефективність прагмоніма переважно базується на вдалому використанні різних стилістичних засобів. Назва товару покликана запевнити, переконати покупця і підштовхнути його до дії. Вдалій реалізації прагматичної настанови автора прагмоніма сприяє мимовільне запам'ятовування його адресатом, пов'язане передусім з емоційною та смисловою сферами життя та діяльності людини. Ефективним засобом підвищення запам'ятовування прагмонімів є мовна оригінальність, яка досягається використанням традиційних стилістичних прийомів: звуконаслідування, алітерації, порівняння, каламбуру.

Якщо спочатку реклама переважно виконувала інформативну функцію, то згодом на перший план вийшла її функція впливу, що навіть змусило говорити про маніпуляцію споживачем, оскільки кожен підприємець намагається якнайкраще розхвалити свій товар або послуги. Тому, утворюючи прагмонім, варто дотримуватися таких правил:

1. Назва товару має легко вимовлятися.

2. Назва товару має бути фонетично грамотно побудована для швидкого запам'ятовування.

3. Назва товару має позитивно сприйматися із суб'єктивного погляду.

Назва є одним з найважливіших елементів так званого маркетингового міксу бренду. Саме назва відіграє провідну комунікативну роль і значно полегшує просування товару, повідомляючи покупцеві інформацію про споживчі властивості і позиціонування продукту. В умовах сучасного, перенасиченого інформацією ринку покупець відчуває безперервний натиск з боку реклами, і, відповідно, "правильна назва" може зіграти ключову роль. Нижче ми подаємо характеристику методик, які дають змогу створити комерційно вдалі прагмоніми.

Описові назви. Ця категорія назв повідомляє про якість і переваги продукту в простій і прямій формі. Чим більше в такій назві описовості, тим більше безпосередньо вона спілкується із споживачем. Потрібно менше часу, щоб пояснити, що саме компанія виробляє.

Прикладами яскраво описових (і вдалих) назв можуть слугувати такі: Dab-it-off (Змахни це), Sweet'n'low (Солодко-і-низько – мається на увазі низький вміст жиру) і Yoghurt Juice (Йогурт-сік).

Двозначні назви. Більша небезпека криється в двозначності слів, що входять в назву товару, і в їх вимові. Розглянемо назву бренду "Травневий чай". Як стверджують фахівці, чайний лист саме травневого збору є найбільш низькоякісною сировиною і використовується для виготовлення найдешевших сортів. Звідси випливає, що "Травневий чай" – це чай дешевий і низької якості. Однак, згідно з рекламою бренду "Травневий чай", цей продукт позиціонує як якісний недорогий чай для середнього класу, тобто він не входить до нижчої цінової групи чаю.

Схожі назви. Часто виробники, остереігаючись, що споживачі погано відреагують на новаторство, прагнуть створити назву, схожу на назви вже відомих у своїй галузі компаній. Справді, успіх інших компаній вказує на те, що у них, окрім іншого, вдала назва. Прикладів таких найменувань брендів багато: Gillete, Wrigley, Gucci, Mercedes Benz, Heinz, Colgate. В основі цих назв – прізвища засновників брендів.

Географічні назви. Бажаючи позначити регіональний ареол своєї діяльності, компанії можуть використовувати в назві товару географічну складову. Наприклад,

компанія Silicon Graphic "приречена" на апріорну довіру до своїх продуктів, тому що назви технологічних фірм, вказуючи на розміщення в Силіконовій долині, дуже ефективні. Вони свідчать про те, що компанія має доступ до останніх досягнень в галузі комп'ютерних технологій.

Асоціативні назви. Асоціативна назва прямо не вказує на діяльність компанії, проте акцентує увагу на основних складниках продукту. Переваги асоціативної назви в тому, що вона легко запам'ятовується і є хорошим засобом передавання інформації на підсвідомому рівні.

Для прикладу візьмемо назву, створену кілька років тому для ІТ-компанії, – EGO – яскрава назва, яка викликала деякі негативні асоціації, але в молодшій західній культурі сприймалася переважно позитивно. Проте в Малайзії і деяких інших азіатських країнах спостерігалось негативне ставлення до неї, якому так і не знайшли пояснення. Творці відмовилися від цієї назви, і тепер ця компанія називається id2 і лідирує на ринку систем безпеки в Інтернеті, основаних на використанні смарткарт.

У цілому, виділяють три основні напрями мовного маніпулювання, що використовуються у творенні прагмонімів:

1. Емоції. Наявні позитивні й негативні емоції. Емоційна пам'ять – це найбільш незмінний і стійкий вид пам'яті.

2. Соціальні характеристики. Для кожної людини важливе відношення "я-суспільство-я у цьому суспільстві".

3. Картина світу. У кожного з нас є особиста думка про світ і його закони. А в рекламі ми спостерігаємо не об'єктивну картину світу, а її інтерпретацію, тобто рекламодавці створюють свої "варіанти світу" і видають їх за справжні.

Ще одним важливим фактором у процесі створення прагмоніма є вибір відповідної стратегії впливу на споживача, адже саме з огляду на цей фактор рекламне повідомлення наповнюється відповідними семантично-стилістичними одиницями. Дослідниця О.С. Попова дії рекламодавця в межах рекламного повідомлення ілюструє з допомогою такої моделі:

Мета > Стратегія > Тактика > Перлокутивний ефект.

Мета адресанта рекламного повідомлення – придбання продукції адресатом, полягає у зміні негативного або нейтрального ставлення споживача до рекламованого товару чи послуги на позитивне, а також створення позитивного емоційного настрою, спрямованого на купівлю товару. "У такий спосіб рекламна стратегія спрямована на подолання критичного сприйняття адресатом рекламного тексту і формування у нього позитивного емоційного настрою. При цьому адресат розуміє, що реклама спрямована на те, щоб продати йому товар, тобто він усвідомлює її мету, проте не стратегію, яка залишається непомітною. Саме це положення (прихованість стратегії) дозволяє нам визначити стратегію в рекламному тексті як маніпулятивну" [Попова, 2002, 278].

Отже, мовне маніпулювання прагмоніма зумовлено рекламною функцією, у якій він виконує роль мовного репрезентатора товару. Аналіз явища мовної маніпуляції та маніпулятивного впливу спрямованого на споживача є невід'ємними компонентами реклами, адже саме цей вплив прагне реалізувати рекламодавець, створюючи та підбираючи відповідні лексико-семантичні одиниці чи візуальні елементи, котрі б відповідали обраним маніпулятивним стратегіям.

Анализируются прагматические факторы функционирования языка. Раскрыты механизмы манипулятивного воздействия прагмонимов. Описываются методики, дающие возможность создать успешные в коммерческом аспекте названия.

Ключевые слова: языковое манипулирование, языковое влияние, прагмонимы.

The pragmatic factors of language functioning are analysed. The mechanisms of manipulation influence of pragmonims are exposed. Methods which enable to create the successful commercial names are described.

Keywords: linguistic manipulation, linguistic influence, pragmonim.

Література:

1. *Веркман К. Дж.* Товарные знаки: создание, психология, восприятие / Каспер Дж. Веркман: [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1986. – 520 с.
2. *Доценко Е.П.* Психология манипуляции / Е.П. Доценко // Феномены, механизмы, защита. – М.: Наука, 1997. – С. 52–71.
3. *Попова Е.С.* Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е.С. Попова // Известия Уральского государственного университета. – 2002. – №24. – С. 276–288.
4. *Соболева Т.А.* Товарные знаки / Т.А. Соболева, А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1986. – 176 с.
5. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л.О. Кудрявцева, Л.П. Дядечко, О.М. Дорофеева [та ін.] // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 59–66.

**БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА
ЯК МАРКЕР НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ**
(на матеріалі групи номенів на позначення страв національної кухні)

Письменна Юлія Олександрівна

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено вивченню безеквівалентних номенів на позначення страв національної кухні в українській, російській та італійській лінгвокультурах. Здійснюється спроба визначити зв'язки між семіозисом кулінарії та ментальністю і духовною культурою етнічних спільнот.

Ключові слова: безеквівалентна лексика, етнічна ментальність, національна кухня.

Безеквівалентна лексика, що традиційно вивчається в межах лінгвокраїнознавства, функціонує в найрізноманітніших фрагментах лексичної системи. До національно-специфічних номенів цієї групи належать архаїзми, історизми, екзотизми, що утворюють тематичні групи позначень предметів побуту, назви зброї, найменування різних сфер суспільного життя (релігія, освіта тощо). Безеквівалентна лексика (у тому числі фразеологізми, утворені за участю безеквівалентних номенів) неодноразово ставала предметом дослідження численних лінгвокраїнознавчих, етнолінгвістичних і етнографічних праць: [Брагіна 1986; Мамонтов 2002; Ощепкова 2004; Мусієнко 2006 та інш.]. Такі слова характеризуються низькою питомою вагою і низькою частотністю порівняно з "еквівалентною" лексикою, належачи до периферії словникового складу мов (відповідно до статистичних даних безеквівалентна лексика становить 3–7 % від загальної кількості частотних слів у мовах світу) [Голубовська 2004, 77]. Відповідно лексика, що репрезентує переважно артефакти матеріальної культури в процесі їх історичного розвитку, як правило, становить менший інтерес для лінгвокультурології, що орієнтована на сучасний стан мови і культури в їх синхронній взаємодії. Проте в межах безеквівалентної лексики виділяється унікальна тематична група – найменування страв національної кухні, яка демонструє стійкий у часовому аспекті компонент побутової традиційної сфери життя людини та високу частотність вживання, що й зумовлює *актуальність* її дослідження.

Відмінності в системі національного харчування, формуючись під впливом природно-географічних умов, характеру господарської діяльності, інтенсивності контактів з іншими народами, значною мірою зумовлені духовною культурою етносів (наприклад, обрядові страви, харчові "табу"). Звичка до вживання певної їжі, яка прищеплюється з дитинства, є стійкою константою етнокультурної свідомості, тому що не може бути пояснена виключно фізіологічними факторами – звідси "культурний шок" від зіткнення з принципово іншими, наприклад азіатськими, харчовими традиціями, ностальгічні рефлексії за домашніми стравами під час перебування за кордоном тощо.

Головною *метою* цієї статті є відстеження зв'язків між артефактами матеріальної культури, представленими назвами страв національної кухні різномовних етносів, та ментальністю і духовною культурою етнічних спільнот.

Дослідниця італійської культури, відомий перекладач творів класичної та новітньої італійської літератури О. Костюкович вважає, що ставлення італійців до їжі та

італійська національна кухня – це ключ до розуміння італійської ментальності. Досліджуючи семіозис італійської кулінарії, авторка пропонує термін *food code*, за допомогою якого, на її думку, можна пояснити і систематизувати комплекс відомостей, що стосуються історії, географії, сільського господарства, зоології, етнографії, семіотики побуту, економіки Італії [Костюкович 2006].

Структуру італійської культури можна порівняти із мозаїчним малюнком: кожне місто і селище в Італії має своє неповторне обличчя, відрізняється від інших традиціями і діалектами (хоча офіційним стандартом літературної мови вважається тосканський діалект, *de facto* Італія не має єдиної мови, а діалекти, наприклад, півдня і півночі країни різняться настільки, що це значно ускладнює спілкування між жителями різних провінцій). Така різноманітність відображає історичне становлення італійської нації, що об'єднала етрусків, римлян, лангобардів, готів, греків, сардів, арабів, французів, ретороманців, тірольців, провансальців, каталонців та ін. [Межкультурная коммунікація 2001, 218]. Водночас яскраво виражений національний темперамент італійців, що виділяє їх з-поміж інших європейських народів, дозволяє говорити про єдність ментальності, певний "загальноіталійський" тип зі збереженням регіональних і діалектних відмінностей. "Життєрадісність" італійської культури, що коріниться в традиціях Античності та Ренесансу й орієнтована на чуттєве сприйняття світу, насолоду життєвими благами, зумовила майже сакральне значення їжі в повсякденному житті італійців. Це виражається у постійному контролі за якістю харчування, активному використанні символіки їжі у політичній пропаганді (наприклад, утворена в 50-х рр. минулого століття Національна партія флорентійського біфштекса із лозунгом "Краще біфштекс сьогодні, ніж імперія завтра") та проведенні спеціальних свят під назвою "сагра", що, крім вшанування місцевого святого-покровителя, прославляють спеціалізовані продукти даної місцевості [Костюкович 2006, 63].

Італійцям властива поетизація навіть звичайних продуктів. Наприклад, обов'язковою складовою "середземноморської дієти" є *оливкова олія*. Високий статус оливкової олії в ієрархії італійських харчових цінностей підкреслюють численні фразеологізовані порівняння й афоризми, що побутують у розмовній мові: *buono come un olio* (букв. чудовий, мов оливкова олія) – "гладкий і приємний"; *calmo come un olio* (букв. тихий, немов оливкова олія) ≈ "гладкий, немов дзеркало (про поверхню озера і т. ін.)"; *cheto come un olio* (букв. спокійний, немов оливкова олія) ≈ "тихіший від води, нижчий від трави"; *chiaro come un olio* (букв. світлий, немов оливкова олія) – "ясний, чіткий; ясно, як білий день"; *giallo come un olio* – "жовтий, немов оливкова олія"; *innocente come un olio* (букв. непорочний, немов оливкова олія) – "сама невинність"; *liscio come un olio* (букв. гладкий, немов оливкова олія) – "як по маслу"; *tranquillo come un olio* (букв. спокійний, немов оливкова олія) – "стриманий, непорушний". *Mescolare olio di olive e di lino* (букв. змішувати оливкову і льонову олію) – "змішувати, валити все до купи"; *perdere l'olio e la spesa* (букв. витратити і олію, і гроші) – "даремно намагатися, марно витратити час"; *stare sopra come l'olio* – "триматися на поверхні, як оливкова олія"; *c'è olio ancora alla lucerna* (букв. є ще олія в лампаді) ≈ "є ще порох у порохівницях"; *è come metter l'olio nel lume* (букв. це ніби налити оливкову олію в лампу) – "простіше простого"; *l'olio e la verità tornano alla somnità* – "оливкова олія і правда завжди спливають на поверхню" [ИРФС, 689–690; DMD, 325].

Ще один "спеціалізований" італійський продукт – це *cup (formaggio)*, Яскраву образність мають і фразеологізми з компонентом *formaggio*: *uomo di formaggio fresco* (букв. людина зі свіжого сиру) – "безхарактерна, боязка людина" – негативно марковані конотації цієї характеристики пояснюються цінністю саме "витриманих", а не щойно зварених сирів в італійській гастрономічній культурі. *Come il formaggio sui maccheroni* (букв. як сир до макаронів) – "дуже доречно, влучно"; *vivere come un topo nel formaggio* – "жити як миша в сири"; *a tagliare il formaggio ci vuole un matto e un saggio* – "різати сир хоче і розумний, і дурний" [ИРФС, 422] – цей афоризм, на нашу думку, ще раз підтверджує важливу роль національної кухні як всеоб'єднуючого начала італійського етносу.

Pasta (букв. тісто) – узагальнена назва макаронних виробів – це своєрідний харчовий символ Італії. До XIX ст. в Італії повсюдно вживалася назва "macaroni" > "maccheroni", що й нині використовується у всьому світі для назви відповідної реалії. У XVIII ст. в Англії "макарони" називали франта, що наслідував континентальній (італійській) моді, – із маніжними манерами, ходою, що претендувала на витончену вишуканість, великою кількістю аксесуарів. *Maccheronea* – макаронічна поезія, що походить від поеми Теофіло Фоленго "Macharonea", написаної так званним макаронічним віршем. Макаронічна мова складалася із суміші літературної італійської, різноманітних діалектів і латини [История всемирной литературы 1985, Т. III, 142] (як і в макаронній страві перемішуються "паста", підлива і третій сир). Численні макаронізми зустрічаються у Рабле, Мольєра, в "Енеїді" І. Котляревського. "Макарони" активно використовуються у фразеології, переважно в жартівливо-іронічному ключі: *maccheroni senza sale* (букв. макарони без солі) – "дурень, грубіян"; *innocente come l'acqua dei maccheroni* – "чистий, немов мутна водичка (вода з-під макаронів)"; *come il formaggio sui maccheroni* (букв. як сир до макаронів) – "дуже вчасно, доречно"; *essere più grosso dell'acqua dei maccheroni* (букв. бути важчим, ніж вода з-під макаронів) – "а) бути дуже товстим; б) бути дурником"; *vino maccherone* – "густе, міцне вино"; *guaie e maccheroni se magnano caude* – "нещастя і макарони краще розжовувати гарячими" [ИРФС, 560; DMD, 415]. *Pasta* є невід'ємною щоденною складовою практично кожного італійського столу. Дещо провокаційною, але досить справедливою видається фраза кардинала Біфі про те, що в італійців є лише дві загально визнані цінності: це релігія і макарони [Костюкович 2006, 224].

Ці та багато інших прикладів засвідчують традиції Ренесансу в сучасній італійській культурі з її "тілесним" сприйняттям світу (незважаючи на релігійні обмеження) і "смаком життя" в прямому розумінні.

Звернімося до традицій **російської культури харчування** в історичному аспекті і визначимо найголовніші складові щоденного національного столу, що актуалізують етнографічну інформацію, значущу для розуміння російської лінгвокультури. Так, суворі кліматичні умови і низька врожайність спричиняли постійну нестачу їжі і голод. Це зумовило поширеність різноманітних *супів* – дешевої універсальної їжі: *репня, тюря, баланда, затируха, уха, окрошка, ботвинья, солянка* [Ковалёв, Могильный 1990, 115]. Найпопулярніший з них – *щи* – національна російська страва, що

увійшла до багатьох паремій: *Кипятите щи, чтобы гости шли; От щей добры люди не уходят; Не та хозяйка, что красиво говорит, а та, что хорошо щи варит; Щи – добрые люди; Щи – всему голова; Ешь щи – будет шея бела, голова кудревата; Щи да каша – мать наша*; [ПРН, Т. 2, 287]. Звичка до вживання цієї страви була настільки сильною, що, відправляючись у подорож взимку, діжку із мороженими щами нерідко брали із собою [Ковалёв, Могильный 1990, 116]. Важливість кислій капусти як одного з головних компонентів щей і як самостійної страви також відбито у фразеології: *Щи капустою пригожи, а солью укусны; Хлеб да капуста лихого не попустят; И капуста, да лучше пуста; Капуста лучше пуста: хоть в брюхе не порожне; Капуста из куста, густа, да невкусна; Не казни бог ничем, как капуста ни с чем* [ПРН, Т. 2, 287]. Як бачимо, смакові якості капусти в народній творчості оцінюються досить скептично; водночас підкреслюється її значення як дешевого харчового продукту, що рятує від голоду.

Окрім об'єктивних факторів, що зумовлювали превалювання їжі рослинного походження на столі росіян, дослідники припускають і вплив релігійного фактору на формування харчових традицій. Так, на думку В. Липинської, духовні і моральні начала, закладені християнським віровченням у поняття посту, слугували сильним обмежувальним фактором, який до того ж відповідав складу російського національного характеру в одвічному прагненні перемоги духовного над чуттєвим [Липинская 1999, 361–362]. Російський філософ В. Розанов, дослідник метафізики християнства, звертає увагу на особливу роль посту як духовного подвигу в російській релігійній свідомості і наводить приклади добровільного "запошування" до смерті не лише серед монашества, а й серед простого неосвіченого населення. Причому витоки таких дій автор вбачає в одвічній "тоске по идеалу" російської душі [Розанов 1990, 506].

У російському пареміологічному фонді також відображено уявлення про значення їжі як джерела життєвої енергії, а не чуттєвої насолоди, водночас надмірність у їжі оцінюється негативно: *Наелся как бык, не знаю как и быть; Дай брюху волю – брюхо города выест; Брюхо, что гора: как бы доплестись до двора; Сытую скотину на мясо бьют; Брюхом добра не наживёшь; Хлеб чёрствый – обед честный; Не тем вкусом, а сыты будем; Что б ни попало, лишь бы в рот попало* [ПРН, Т. 2, 280–287].

Отже, своєрідна система поглядів на роль і місце їжі в житті людини значною мірою вплинули на формування повсякденних традицій харчування в російській лінгвокультурі. Слід зазначити, що протягом ХХ ст. система харчування в Росії значно змінилась, порушивши діахронну стійкість національної кухні. На сьогодні російську кухню презентують переважно ті страви, що раніше вважались святковими або входили до меню привілейованих шарів населення, наприклад, різноманітна випічка – *блины, куличи, калачи, пышки, кулебяки, растегаи, курники* тощо.

Численні страви **української національної кухні** відображають стійкість дохристиянських вірувань народу. Наприклад, *вареники* вважаються символом Місяця (Дідуха), в давнину це була святкова страва, зокрема на Масляну. Відоме повір'я про сир, який треба виїняти з останнього вареника на вечері в сиропусну неділю,

тримаючи в роті, проспати з ним ніч, сходити в церкву і зберігати весь піст, тоді на Великдень зможеш побачити відьом [Воропай 1991, Т. I, 205]. Вареники були обов'язковою стравою, котру несли дівчата-дружки молодій на другий день весілля, а жінки – породіллі, примовляючи при цьому: *"Щоб повна була завжди, як вареник"* [Українці 1999, Кн. 1, 83]. Любов до вареників відбито в численних пареміях: *Постійте, вареники, прийде на вас Масниця; Сметаною вареників не збавиш; Діло – вареники; Рятуй мене хоч вареником; Ріж мою душу вареником до подушки; Щонебудь, аби вареники; Як молода була, по сорок вареників їла, а тепер і сімдесят мало* [ПП, Т. 1, 317–318].

"Порося з хроном" як великодня страва також має язичницьке походження: Олекса Воропай пов'язує традицію смажити до Великодня кабана з давніми язичницькими культурами. Кабан у готів був присвячений сонцю і приносився в жертву у свято повороту сонця (згодом Різдво). У християнстві на спогад про цей звичай пекли з тіста маленьких кабанців, ставили на стіл і не чіпали до кінця свят. Оскільки наші предки свято сонця святкували навесні, то й усі традиції перейшли до Великодніх свят [Воропай 1991, Т. I, 370–372]. У Чистий четвер кололи кабанів, бо на великодньому столі мали бути шинка і ковбаса, а що цей четвер "чистий", то "як заколоти кабана в цей день, сало буде чисте". Крім кабана, різали ще й поросятко, бо, за старим звичаєм, в Україні разом із паскою в церкві святили ще й печене порося зі шматком хрону в зубах. Так, М. Маркевич описує великодній похід до церкви: навколо церкви стоять вози, на яких привезено харч для освячення. Малоросіяни роблять кумедні зауваження щодо фізіономій смажених поросят і недопечених пасок. Немає хазяїна, який не заготував би до цього дня порося, ковбаси, паску і декілька червоних яєць [Маркевич 1991, 5]. *Хрін* – дуже поширена в Україні рослина, корінь хрону росте на декілька метрів вглиб (*"орел летить найвище, а хрін росте найглибше"*). Вибір саме цієї приправи до великоднього поросяти пояснюється гарною гастрономічною поєднуваністю гострого хрону із м'ясними стравами. З іншого боку, з огляду на обрядовий зміст страви можна припустити зв'язок хрону із хтонічними уявленнями наших предків.

Голубці пов'язуються із символікою голуба як непорочної душі і душ мертвих (*голубцями* також називалася ритуальна випічка у формі пташок на поминальні дні) [див.: Сосенко 1994].

М'ясні страви були переважно окрасою святкового столу, а в повсякденному харчуванні серед продуктів тваринництва головне значення мало славнозвісне українське *сало*: його вживали на полуденок і підвечірок із хлібом, огірками і часником, брали з собою в дорогу. Солоне сало приварювали і споживали на сніданок чи вечерю до картоплі чи каші, салом засмажували рідкі страви, шкварки додавалися до галушок, вареників, млинців і т. д. Сало як символ багатства і добробуту та всенародна любов до цього продукту зумовили його широку представленість у фразеології: *Живу добре: сало їм, на салі сплю, салом укриваюся; Коли б сало крила мало, під небесами б літало; Ні сіло, ні впало, але сало дістало; Постимо, а сала меншає; Поки суд да діло, а кошеня сало з'їло; Сало гамкнув, та на kota звернув*; [ПП, Т. 1, 331–332].

Більшість страв національної української кухні відзначається складною рецептурою і комбінованими способами їх приготування. Втіленням такої кулінарної майс-

терності є відома повсякденна українська страва – *борщ* (налічують до двадцяти компонентів у його складі). Численні прислів'я та приказки засвідчують важливе місце борщу у звичайному житті української етнічної особистості: *Борщ – найдобірніша страва; Добрий борщик, та малий горицк; Из нехочу з'їв три миски борщу; Наш піддячий любить борщ гарячий, а як голодний, їсть і холодний; Хай буде борщ ріденький, аби солоденький; Чого не люблю, того й в борщ не кришу*; [там само, 322–323].

Отже, багатство української кухні, різноманітність страв, високі вимоги до смакових якостей і, відповідно, трудомісткі способи приготування, яскрава образність фразеології із назвами страв засвідчують життєрадісність української культури, в якій чільне місце посідає насолода від смаку. Язичницька символіка багатьох українських страв демонструє контамінацію християнської релігії і народної віри, заснованої на дохристиянських елементах.

Виділення культурно маркованих продуктів, специфічних для певної етнічної спільноти, спирається, насамперед, на "кількісний" критерій: фразеологічну і пареміологічну розробленість і частотність вживання. Аналіз численних фразеологізмів української, російської, англійської та італійської мов, що містять назви національних страв та типових продуктів споживання, засвідчує, що традиції національної кулінарії, відбиті в мові, є важливим фрагментом національно-мовних картин світу етносів. Смакові відчуття, концептуалізовані номенами на позначення національних страв, розглянуті крізь призму культурних традицій, екстеріоризують мотивацію емоційно-оцінних суджень і витоки морально-ціннісних пріоритетів, властивих певній лінгвокультурі.

Фразеологізми, до складу яких входять назви етнічних страв і продуктів, демонструють аспекти співвідношення матеріально-чуттєвого та релігійно-духовного начал у традиційних культурах. Так, страви національної італійської кухні в сучасному культурному контексті засвідчують традиції культури Античності та Ренесансу, орієнтовані на чуттєве сприйняття світу і насолоду життєвими благами. Система російського національного харчування сформувалася зокрема й під впливом релігійних настанов, що зумовлює зневажливе ставлення до чуттєвої насолоди від страв та надмірності в їжі, що реалізується в інформаційному наповненні й аксіологічній маркованості численних фразеологізмів. Назви національних українських страв, що функціонують в українському пареміологічному фонді, ілюструють вплив дохристиянських вірувань на українську матеріальну і духовну культуру, позначену життєрадісним, чуттєвим началом язичницької архаїчної свідомості.

Стаття посвящена изучению безэквивалентных номенов, обозначающих блюда национальной кухни в украинском, русском и итальянском языках. Осуществляется попытка отследить связи между семиотикой кулинарии и ментальностью и духовной культурой этнических сообществ.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, этническая ментальность, национальная кухня.

The article deals with the research of the words with no direct equivalents in other languages for the national cuisine of the Ukrainian, Russian and Italian languages. The attempt is made to track the relationship between the semiotics of the culinary and the mentality and the spiritual culture of the nations.

Key words: words with no direct equivalents in other languages, ethnic mentality, national cuisine.

Література:

1. Брагина А.А. Лексика языка и культура страны: Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1986. – 151 с.
2. Вороний О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1991. – Т. 1. – 455 с; Т. 2. – 447 с.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. История всемирной литературы. В 9 томах. – М.: Наука, 1985. – Т. III. – 816 с.
5. Ковалёв В.И., Могильный Н.П. Русская кухня: традиции и обычаи. – М.: Сов. Россия, 1990. – 256 с.
6. Костюкович Е.А. Еда: итальянское счастье / Предисловие Умберто Эко. – М.: Эксмо, 2006. – 816 с.
7. Липинская В.А. Пища и утварь // Русские. – М.: Наука, 1999. – С. 354–419.
8. Мамонтов А.С. Номинативные единицы – афоризмы (пословицы, поговорки) в аспекте сопоставительного лингвострановедения // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – № 2. – С. 88–97.
9. Межкультурная коммуникация: Учеб. пособие / Нижегородский гос. лингвистический ун-т им. Н.А.Добролюбова. – Н. Новгород: Деком, 2001. – 313 с.
10. Мусієнко В.П. Українська етнографічна лексика: ідентифікація і типологія // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 130–136.
11. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Составитель Н.А. Маркевич. – Репр. воспроизв. изд. 1860 г. – К.: Добровольное общество любителей книги УССР, 1991. – 174 с.
12. Ощепкова В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. – М. / СПб.: ГЛОССА / КАРО, 2004. – 336 с.
13. Розанов В.В. Религия и культура. – М.: Изд-во "Правда", 1990. – 640 с.
14. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора. – Львів: Сінто, 1994. – 360 с.
15. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – 544 с.
16. ИРФС – Черданцева Т.З., Рещкер Я.И., Зорько Г.Ф. Итальянско-русский фразеологический словарь. – М.: Рус. яз., 1982. – 1056с.
17. ПП – Прислів'я та приказки / Упор. М.М. Пазяк. – Т. I. – К., 1989. – 357 с.; Т. II. – К., 1991. – 386 с.
18. ПРН – Даль В.И. Пословицы русского народа: Сборник в 2-х т. – М.: Худож. лит., 1984. – Т. 1. – 383 с.; Т. 2. – 399 с.
19. DMD – Capire L'antifona. Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore / A cura di G. Turrini, C. Alberti, M.-L. Santullo, G. Zanchi. – Bologna: Zanichelli editore, 1999. – 662 p.

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ У КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ РІЗНОМОВНИХ ІНТЕРАКТАНТІВ

Корольов Ігор Русланович

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті охарактеризовано способи та умови формування системи національно-ціннісних орієнтирів; з'ясовано специфіку базових цінностей як основ національно-ціннісних орієнтирів у комунікативній поведінці різномовних інтерактантів; визначено поняття національного характеру, а також виявлено тип культури українців, росіян, англійців і американців за принципом їхнього ставлення до діяльності.

Ключові слова: цінність, національно-ціннісний орієнтир, комунікативна поведінка, інтерактант (комунікант).

В основу вивчення проблеми зв'язку мови й культури покладено антропологічний підхід до мови, сформульований В. фон Гумбольдтом [Гумбольдт 2000]. Учений зауважував, що мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу, дух нації. Його ідеї одержали розвиток у різних гуманітарних науках, насамперед у міждисциплінарних дослідженнях з лінгвокраїнознавства (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, В.В. Ощепкова, А.В. Павловська), лінгвокультурології (В.В. Воробйов, І.О. Голубовська, В.М. Телія), міжкультурної комунікації (Д.Б. Гудков, С.Г. Тер-Мінасова), етнолінгвістики (Е. Сепір, Б.Л. Уорф, М.І. Толстой, F. Boas), соціолінгвістики (Л.П. Крисін, О.Д. Швейцар, М.А.К. Halliday), психолінгвістики (І.Н. Горелов, К.Ф. Сєдов), етнопсихолінгвістики (Ю.О. Сорокін, Т.В. Шмельова) тощо.

Актуальність теми нашого дослідження пов'язана з необхідністю системного та комплексного опису комунікативної поведінки різномовних інтерактантів у зв'язку з появою нових аспектів її вивчення в сучасній лінгвістиці: лінгвокультурологічного та дискурсивно-прагматичного.

Об'єктом дослідження в нашій розвідці є національно-ціннісні орієнтири в комунікативній поведінці різномовних інтерактантів.

Предметом дослідження слугують засоби відображення національно-ціннісних орієнтирів у комунікативній поведінці різномовних інтерактантів.

Метою статті є з'ясування специфіки відображення національно-ціннісних орієнтирів у мовленнєвій поведінці комунікантів – представників різних лінгвокультур.

Завдання: – охарактеризувати способи та умови формування системи національно-ціннісних орієнтирів; – з'ясувати специфіку базових цінностей як основу національно-ціннісних орієнтирів у комунікативній поведінці; – визначити поняття національного характеру, що зумовлює відображення національно-ціннісних орієнтирів у мовленнєвій поведінці; – виявити тип культури українців, росіян, англійців і американців за принципом їхнього ставлення до діяльності.

Система національно-ціннісних орієнтирів певного етносу не формується випадково. З одного боку, вона є результатом культурного розвитку, історичного досвіду того або іншого народу, суспільства, а з іншого, – результатом пошуку суспільного ідеалу [Леонтович 2003; 2005].

Як справедливо наголошує О.І. Субетто, цінність завжди уособлює значимість для чогось. На його думку, цінності можна трактувати за онтологоцентричним і

соціоантропоцентричним принципами [Субетто 2003]. Дотримуючись першого, який є предметом дослідження в онтології, учений стверджує, що ціннісні відношення присутні скрізь, де є структурне членування систем і ієрархія. Іншими словами, у цьому випадку цінність як тотожність значимості одного елемента для реалізації функції системного компонента вищої ієрархії, набуває сенсу того невидимого функціонального механізму, що надає системі цілісності [там само].

Спираючись на соціоантропоцентричний принцип, О.І. Субетто робить висновок про те, що ціннісні відношення й ціннісні форми пізнання світу характерні тільки для людини. Усі цінності виробляються історично, соціогенетично та культурогенетично, адже в них концентрується живий історичний досвід виживання окремих колективів, спільнот людей – етносів, народів, суспільств, держав тощо [там само]. Цінність у її соціальному контексті, вірніше – система соціальних цінностей, виробляється історично, протягом навіть не століть, – тисячоліть, і стає носієм соціального спадкування, культурного спадкування, культурно-етнічного або культурно-національного спадкування.

Основою національно-ціннісних орієнтирів, як зазначає О.І. Субетто, є базові цінності, що створюють своєрідний ціннісний архетип менталітету того або іншого народу, етносу, суспільства. Базові цінності – це цінності довгих циклів буття. Їхній зміст змінюється повільно. Інші цінності мають менший масштаб хронотопу. Вони швидше оновлюються, легше піддаються керуванню. Це, як правило, інструментальні або матеріальні цінності [там само].

Якщо взяти онтогенез людини, то базові цінності передаються на ранніх стадіях формування особистості, як правило, у родині. При цьому головним каналом раннього ціннісного спадкування є "жіночий канал у родині" – матері й бабусі. Цінності передаються через казки, через привчання до мови, через любов, через виховання, ігри й т. п., через перші етапи занурення дитини в культуру, у культурне середовище, зокрема й через звичайне мовлення.

З погляду теорії комунікації, як зауважує В.Б. Кашкін, мовлення має такі характеристики:

- мовлення є частиною комунікативної культури й культури взагалі;
- мовлення сприяє формуванню суспільної ролі (*social identity*) комуніканта;
- за допомогою мовлення здійснюється взаємне визнання комунікантів;
- у мовленнєвій комунікації створюються соціальні значення [Кашкін 2000, 108–136].

У комунікативній поведінці слова не є просто знаками для позначення предметів або класів предметів. Спілкуючись, використовуючи слова в міжособистісній та міжкультурній комунікації, ми створюємо цілі системи ідей, вірувань, міфів, властивих певній спільноті, певній культурі, як-от: англ.: *establishment, Sloane Ranger*; рос.: *авось, сопряженный*; укр.: *наразі, нівроку*. Особливо яскраво це можна спостерігати при спробі перекласти різноманітні висловлювання із цими словами. Іноді іншомовному комуніканту необхідно пояснити специфіку міжкультурних відповідностей, перш ніж він почне правильно розуміти й уживати хоча б схожі слова й ті поняття, які вони позначають [див. докладніше Кашкін 2000]. Навіть цілком перекладні лексеми мають різну культурну, й отже, комунікативну цінність, напри-

клад англ.: *bread (half a loaf is better than no bread)* – рос.: *хлеб (на соль пьется, на хлеб спится)* – укр.: *хліб (без хліба й любов гине)*; англ.: *money (bad money drives out good)* – рос.: *деньги (где говорят деньги, там молчит совесть)* – укр.: *гроші (і знов за рибу гроші; з грошима і в грязі чистий)*.

Таким чином, розбіжності в ціннісному світогляді – це розбіжності в національно-ціннісних орієнтаціях культур народів світу. Національно-ціннісні орієнтири визначають особливості побуту, тип стосунків, правила спілкування певного етносу тощо [Стернин 2003]. Не можна заперечувати той факт, що різні народи відрізняються один від одного на повсякденному побутовому рівні. Відображення національно-ціннісних орієнтирів у комунікативній поведінці різномовних інтерактантів зумовлене, насамперед, розбіжностями в їхніх національних характерах.

Традиційно питання про національний характер переважно перебувало у фокусі уваги філософів, які по-різному йменували предмет свого дослідження – дух народу, душа народу, характер тощо [Павловская 2007, 4]. У ХХ столітті до проблеми вивчення національного характеру звернулися представники різних наукових напрямів – психологи, соціологи, історики, антропологи та філологи.

На думку А.В. Павловської, усі спроби відшукати вірні й концептуальні концепції та підходи у вивченні національного характеру, зокрема й методів дослідження цього поняття, піддали сумніву власне факт існування національних характерів [Павловская 2007, 5]. З одного боку, ультранационалістичні, шовіністичні та етноцентричні погляди і ідеї, які досить жваво поширювалися їхніми прибічниками в різних державах, спричинили те, що окремі вчені (праці європейських дослідників періоду другої світової війни, американських учених у 60-х рр. ХХ ст.) заперечували існування національного характеру та ідентичності (визнаючи їх, мимоволі визнається існування добрих і поганих, сильних і слабких народів), відстоюючи думку про рівність усіх рас і народів. З іншого боку, глобалізація світових процесів, зокрема політичні, культурні, економічні контакти представників різних етносів зумовили виникнення підвищеного інтересу до проблеми національного характеру.

Психологи визначають характер як "сукупність стійких індивідуальних рис особистості, що виявляються в її діяльності та спілкуванні, визначаючи типові для неї способи поведінки" [Общая психология 1986, 419].

Якщо дотримуватись визначення Й.А. Стерніна, то *національний характер* – це психологічні стереотипи поведінки народу, тоді як національний менталітет – національний спосіб сприйняття й розуміння дійсності, зумовлений сукупністю когнітивних стереотипів нації [Стернин 2003, 24–25]. Так, американець про дуже багату людину думає: "*багатий – значить розумний*", а українці та росіяни: "*багатий – значить злодій*". Поняття "*new*" сприймається американцем як "поліпшений, кращій", а "*новий*" і "*новий*" українцем і росіянином – як "неперевірений".

Отже, національний менталітет є національним способом сприйняття й розуміння дійсності на базі присутніх у національній свідомості стереотипів, готових думок, схем пояснень явищ і подій, механізмів каузальної атрибуції. Це стереотипи свідомості [там само, 25]. Соціальна, фізична та комунікативна поведінка визначаються як менталітетом, так і національним характером, але менталітет, безсумнівно, відіграє в цьому провідну роль.

Для подолання етноцентризму в сприйнятті представників іншої культури й кращого розуміння важливо знати особливості їхньої ціннісної системи. Американські антропологи Ф. Клакхон і Ф. Стродтбек виділили п'ять основних параметрів, за якими погляди представників різних культур про навколишній світ розрізняються і які визначають їхню національно-ціннісну орієнтацію. На їхню думку, це:

- ставлення людини до природи (man-nature orientation);
- її ставлення до діяльності (activity orientation);
- її ставлення до часу (temporal orientation);
- характер взаємовідносин між людьми (relational orientation);
- природа людини (human-nature orientation) [Kluckhohn, Strodtbeck 1961].

На основі цих відношень і складається система цінностей народу, формуються його погляди, концепції, культура. Коротко зупинимось на одному із цих параметрів, зокрема на ставленні представників різних лінгвокультур до діяльності.

Залежно від того, як комуніканти організують свою діяльність, виділяються три типи культур:

- *статичні (being cultures)* – події, що відбуваються, сприймаються пасивно;
- *статично-діяльнісні, або трансформаційні (being-in-becoming cultures)* – комуніканти намагаються впливати на події;
- *діяльнісні (doing cultures)* – комуніканти самі ініціюють події [Ларина 2009, 47].

Найяскравішим прикладом діяльнісної культури, на думку Т.В. Ларіної, є американська. Ідеологія американців зводиться до наступного: життя людини перебуває в її руках, вона не залежить від долі або випадків, якщо хочеш чогось досягти – досягай: *Go get it! Oo to it! – Давай, уперед!, Do it yourself – Зроби сам!* [там само].

Те саме не можна сказати про українців і росіян, настрій яких відображають такі висловлювання, як укр.: *коли б чоловік знав своє нещастя; хоч роби й роздерися, а як нема талану, то нема; якби знав де знайду, то б туди пішов; а як би знав де загублю, то б туди не йшов*; рос.: *чему быть – того не миновать; от судьбы не уйдешь; на роду написано* тощо. Отже, українці та росіяни здебільшого покладаються на долю в своєму житті, на відміну від американців. А. Вежбицька називає рос. *судьбу* серед трьох ключових понять, що визначають російську культуру поряд з рос. *душой* й *тоской*. Одна з її робіт так і називається *Dusha (soul), toska (yearning) and sud'ba (fate): Three key concepts in Russian language and Russian culture* [Wierzbicka 1990]. Такі риси ментальності, як зауважують А. Залізник і І. Левонтіна, відображаються в лексичі й граматиці, виділяючи цілі групи дієслів, значення яких зводиться до ідеї про те, що подія відбулася з людиною не тому, що вона цього хотіла, а сама по собі [Залізник, Левонтіна 2005]: укр.: *(мені) вдалося, трапилося, пощастило, поталанило; (у мене) вийшло, склалося*; рос.: *(мне) удалось, привелось, случилось, пощастливилось, повезло; (у меня) получилось, вышло, сложилось; (меня) угораздило* та ін.

Розбіжності у світогляді безумовно відображаються в мові й комунікативній поведінці різномовних інтраквантів, зокрема в ситуації спілкування "*привітання*" [див. докладніше Ларина 2009]. Дослідниця порівнює вживання дієслів англ.: *congratulate*; та рос. *поздравлять*. Т.В. Ларіна зазначає, що росіяни вітають один одного, маючи будь-який привід (із днем народження, з Новим роком, з 8 березня,

із днем учителя, з початком весни, з початком відпустки, із закінченням навчального року й т. і.), а англійці – лише у випадку особистих досягнень, з тим, що залежало від самої людини, докладених нею зусиль, волі, працьовитості, наполегливості тощо: *I congratulate you on...*, частіше – *congratulations on... (winning the competition, publishing the book, passing the exam...)*; *congratulation on your promotion...* [там само]. Дієслово *congratulate*, як і *congratulation*, можна вжити, вітаючи з народженням дитини: *congratulation on having a baby*, але не із днем народження співрозмовника, що відбувається регулярно, щороку й без жодних зусиль із його боку. Ми можемо лише стверджувати, що комунікативна поведінка українців у ситуації спілкування "привітання" цілком і повністю відповідає мовленнєвій поведінці росіян (порівн. укр.: *вітаю із днем народження* та рос.: *поздравляю с днем рождения*).

Традиційні привітання з нагоди дня народження або Різдва в американців в розумінні українців і росіян є побажаннями: *Happy birthday / Merry Christmas and Happy New Year*. У американських вітальних листівках із днем народження або з Різдрвом, як і в усному привітанні, практично відсутні побажання, що є обов'язковими в українських і російських привітаннях (побажати здоров'я можна тільки хворій людині). Причина, на думку Т.В. Ларіної, та сама: нерозумно щось бажати людині; якщо їй цього не треба [Ларина 2009]. В українських і російських побажаннях, які викликають неприхований подив американців і англійців (*бажаю успіхів у роботі (навчанні), щасття в особистому житті, або навіть бажаю знайти гідного супутника життя, бажаю зустріти свою любов* і т. д.), все-таки присутня віра в те, що все це може якось здійснитися, й наші побажання допоможуть цьому [там само].

Отже, тип української та російської комунікативних культур можна визначити як трансформаційний, або статично-діяльнісний. Не можна стверджувати, що українцям і росіянам властиве абсолютно пасивне, споглядальне ставлення до життя, однак, спираючись на наведені приклади, воно менш активне, ніж у представників американської й англійської культур.

Таким чином, у пропонованій статті ми охарактеризували способи та умови формування системи національно-ціннісних орієнтирів; з'ясували специфіку базових цінностей як основу національно-ціннісних орієнтирів у комунікативній поведінці; визначили поняття національного характеру, що зумовлює відображення національно-ціннісних орієнтирів у мовленнєвій поведінці представників різних лінгвокультур, зокрема виявили тип культури українців, росіян, англійців і американців за принципом їхнього ставлення до діяльності. У перспективі наших досліджень плануємо розглянути ставлення різномовних інтерактантів до природи, до часу, характер взаємовідносин між комунікантами, тобто параметри, що визначають їхню національно-ціннісну орієнтацію.

В статье охарактеризованы способы и условия формирования системы национально-ценностных ориентиров; рассмотрена специфика базовых ценностей как основ национально-ценностных ориентиров в коммуникативном поведении разноязычных интерактантов; определено понятие национального характера, а также выявлен тип культуры украинцев, русских, англичан и американцев по принципу их отношения к деятельности.

Ключевые слова: ценность, национально-ценностный ориентир, коммуникативное поведение, интерактант (коммуникант).

The article describes the methods and conditions for the formation a system of national-values marks; there is considered the specificity of core values as the foundations of national-values marks in the communicative behavior; defined the concept of national character, and also identified the type of culture of Ukrainians, Russian, British and Americans on the basis of their relationship to activity.

Key words: values, national-values mark, communicative behavior, interaktant (communicant).

Література:

1. *Горелов И.Н.* Основы психолінгвистики / И.Н. Горелов, К.Ф. Седов. – [3-е перераб. и дополн. изд.]. – М.: Лабиринт, 2001. – 304 с.
2. *Гумбольдт фон В.* Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
3. *Зализняк А.А.* Отражение "национального характера" в лексике русского языка / А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелев // Ключевые идеи русской языковой картины мира: сб. ст. – М.: Языки слав. культуры, 2005. – С. 307–335.
4. *Кашкин В.Б.* Введение в теорию коммуникации / Вячеслав Борисович Кашкин. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с. – С. 108–136.
5. *Ларина Т.В.* Культурные ценности и их отражение в коммуникации / Т.В. Ларина // Международное сотрудничество в образовании. – Матер-лы III Междунар. конфер. 15–18 мая 2002. – СПб: СПбГТУ, 2002б. – С. 224–230.
6. *Ларина Т.В.* Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Татьяна Викторовна Ларина. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 507 с.
7. *Леонтович О.А.* Россия и США: Введение в межкультурную коммуникацию / Ольга Аркадьевна Леонтович. – Волгоград: Перемена, 2003. – 399 с.
8. *Леонтович О.А.* Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения / Ольга Аркадьевна Леонтович: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
9. *Общая психология: учеб. для студентов пед. ин-тов / А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; [Под ред. А.В. Петровского].* – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.
10. *Павловская А.В.* Особенности национального характера итальянцев, англичан, немцев, норвежцев и финнов, американцев, исландцев / Анна Валентиновна Павловская. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007. – 172 с.
11. *Стернин И.А.* Очерк английского коммуникативного поведения / Стернин И.А., Ларина Т.В., Стернина М.А. – Воронеж: Истоки, 2003. – 185 с.
12. *Субетто А.И.* Разум и антиразум (Что день грядущий нам готовит?) / Александр Иванович Субетто. – СПб – Кострома: Костромск. гос. ун-т, 2003. – 148 с.
13. *Шмелева Т.В.* Речевой жанр: опыт общепилологического осмысления / Т.В. Шмелева // Collegium. – 1995. – № 1–2. – С. 57–71.
14. *Kluckhohn F.* Variations in Value Orientations / F. Kluckhohn, F.L. Strodtbeck. – Connecticut: Greenwood Press, 1961. – 409 p.
15. *Hall E.T., Hall M.R.* Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans / E.T. Hall, M.R. Hall. – Yarmouth, Maine: Intercultural Press, 1990.
16. *Halliday M.A.K.* Language as Social Semiotics / Michael Alexander Kirkwood Halliday. – L.: Edward Arnold, 1978. – 256 p.
17. *Wierzbicka A.* Dusha (soul), toska (yearning) and sud'ba (fate): Three key concepts in Russian language and Russian culture / A. Wierzbicka // Z. Saloni (ed.). Metody formalne w opisie jezykow slowianskich. – Bialystok: Bialystok University Press, 1990. – P. 13–36.

МОВНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІДОМОСТІ НАЦІЇ

Юдко Людмила Віталіївна

старш. викл.

Національна академія Служби безпеки України

У статті розглядається феномен мовної і концептуальної картини світу, їх характеристики, значення співставлення національних концептосфер, які репрезентуються мовними структурами, у визначенні особливостей національного менталітету.

Ключові слова: мова, мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт.

Постановка проблеми. На межі XIX–XX ст. у філософських, лінгвістичних, культурологічних наукових працях особлива увага приділяється дослідженню мови як сутності, що забезпечує зв'язок між окремою людиною та ментальністю нації. Завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвиток у ході всієї історії нації та суспільства. Усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і формування мовної свідомості людини. Співвідношення мови та мислення, мови та культури, мови та мовлення стало провідною темою сучасних міждисциплінарних наук, як то: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика. Міграційні хвилі народів в рамках процесів глобалізації призводять до вимушеного співіснування різних націй, тому дослідження принципів міжкультурної комунікації є досить перспективним, оскільки дозволяють передбачити проблеми у спілкуванні людей різних етнічних груп і запобігти непорозумінню у процесі спілкування. Цікавими у такому ракурсі є міжмовні та міжкультурні паралелі, дослідження взаємодії елементів різних мов.

Актуальність дослідження. Вивчення поняття "картини світу" як наукової категорії визначається зростанням частоти його вживання, відсутністю переконливого трактування, а також чіткого розуміння механізмів розвитку цього феномену. Дане поняття є відкритим для багатьох сучасних наук (соціопсихології, лінгвокультурології, соціолінгвістики), адже відкриває надзвичайні перспективи для комплексного підходу у дослідженнях, які є актуальними на сучасному етапі. Багатство та оригінальність різних підходів до розуміння феномену картини світу, що розроблені в різних галузях, дає можливість розширити розуміння в рамках соціолінгвістичних знань процесів сприйняття та інтерпретації інформації, взаємодії носіїв різних картин світу, успішності адаптації індивіда у світі через розуміння принципів його існування. Уявлення про світ – як предметний, так і соціальний – створює основу свідомої діяльності людини як частини суспільства і як особистості. Людина усвідомлює себе в закономірних вимірах і в соціумі. Саме антропоцентричність мови, ідею якої заклав іще В. Гумбольдт, стала закономірним результатом вивчення мови в тісному зв'язку з людським чинником. Ця теза актуалізує значення дослідження взаємодії процесів мислення людини і мови, адже у мовних поняттях та категоріях закріплено результати пізнання людиною світу, усвідомлення цивілізаційних досягнень і часових параметрів нашого буття.

Мета статті: дослідити феномен мовної і концептуальної картини світу, їх характеристики та окреслити подальші перспективи у визначенні їхнього впливу на національну свідомість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням феномену картини світу та її мовного вираження займалися Ю. Апресян, Ю. Караулов, В. Морковкін, Ж. Соколовська та ін. Р. Брутян, розглядаючи це питання з філософської позиції, заявляв, що, оскільки у людській свідомості правомірне виділення раціональної (логічної) та чуттєвої моделей дійсності, то і в мові також можливе уявлення про "картину світу" у формі концептуальної (поняттєвої) та мовної (словесної) моделей [Брутян 1973, 109]. Інваріантна (концептуальна) частина картини світу визначається принципом віддзеркалення і, безумовно, однакова для всіх і не залежить від того, носієм якої мови є людина [Кубрякова 1996]. Але лише мова дає можливість вербалізувати ці концепти, тому О. Кубрякова стверджує: "Ще до знайомства з мовою людина певною мірою знайомиться зі світом, пізнає його; завдяки відомим каналам чуттєвого сприйняття світу вона володіє певною інформацією про світ, розрізняє і ототожнює об'єкти свого пізнання. Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї мови, якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйована ним концептуальна система" [Кубрякова 1996, 91]. Цю тезу підтримують у сучасному мовознавстві Ю. Караулов, Г. Колшанський, Г. Комлев, Т. Нікітіна, Г. Рамішвілі, Є. Яковлева, Н. Арутюнова та ін., адже вона визначає провідну роль мови у формуванні картини світу в свідомості людей, і те, яким чином відображається в ній навколишній світ.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики досить ґрунтовно продемонстровані особливості концептуалізації світу мовою. Під час досліджень було виявлено суттєву різницю в способах концептуалізації в різних групах мов, підкреслюється, що люди, які розмовляють різними мовами, мають різні типи мислення і це не просто пов'язане з мовою, а зумовлене нею. Це дослідження Е. Сепира, Б. Уорфа, Х. Хойера і багатьох інших. Результатом розвитку семантики виявились описи цілих семантичних полів чи фрагментів мовної картини світу, що представлені в літературних європейських мовах, а також порівняння цих полів у різних мовах (роботи Ю. Апресяна, дослідження А. Вежбицької, В. Гака, В. Саннікова, Є. Яковлевої).

Однак вивчення мовних моделей світу не обмежується їх описом і типологічним порівнянням, вони також стають об'єктом інтерпретації в рамках цілого комплексу наук про людину. Картина світу будь-якої мови розглядається в контексті міфології, фольклору, культури даного народу. Іноді картина світу інтерпретується як безпосереднє відображення психології народу. Представниками цього напрямку є Ф. Боас, Е. Сепир, Б. Уорф, Х. Хойер, Н. Толстой, С. Толстой, С. Никитина, Т. Цивьян, И. Бартминский, Н. Арутюнова.

Особливим напрямком у вивченні мовних моделей світу є відтворення її фрагментів у мертвій мові чи прамові, намагання відновити архаїчні уявлення людей про світ (Е. Бенвенист, О. Трубачев, Т. Гамкрелідзе).

У 60-х роках проблема картини світу розглядається в межах семіотики при вивченні первинних моделюючих систем – мов та вторинних моделюючих систем – міфів, релігії, фольклору, художньої творчості та ін. Прихильниками даного підходу були Б. Успенский, Ю. Лотман, вони трактували культуру як "неспадкову пам'ять колективу", вбачали головним її завданням структурну організацію світу, який оточує людину, що виражається в понятті моделі світу.

Картина світу певної нації, звичайно, формується за допомогою культурного спадку предків, головною складовою цього спадку є мова, яка несе в собі відбиток усіх поколінь, пристосовуючись до сучасних вимог суспільства. Погоджуємося з В. Манаким, який стверджує: "Мовна картина світу – це відображений засобами мови образ свідомості – реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, які репрезентуються мовою. Мовну картину світу відмежовують від концептуальної, або когнітивної, моделі світу, що є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ" [Манакин 2004, 46].

Ми погоджуємося з висновками В. Маслової про те, що "мовна картина світу – це загальнокультурне надбання нації, вона чітко структурована, багаторівнева. Саме мовна картина світу зумовлює комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього світу й внутрішній світ людини. Вона відображає спосіб мовленнєво-мисленнєвої діяльності, характерної для тієї чи іншої епохи, з її духовними, культурними та національними цінностями" [Маслова 2006, 71].

Виклад основного матеріалу. В результаті взаємодії людини зі світом формується її уявлення про світ та певна модель, що у філософсько-лінгвістичній літературі називається картиною світу [Маслова 2006, 60]. Мовна картина світу походить від загального тлумачення цього поняття М. Хайдеггером: "Картина світу, сутнісно зрозуміла, означає не картину, що відображає світ, а світ, який розуміють як картину" [Хайдеггер 1986, 103]. Отже, картина світу – це психологічна реальність фізичного світу як результат психічного відображення і узагальнення дійсності. Ми поділяємо думку Н. Уфимцевої, що картина світу завжди містить у собі національно-культурний відбиток та є сумою найзагальніших національно-культурних уявлень про світ [Уфимцева 1993]. Отже, мовну картину світу ми розуміємо як національно своєрідну сукупність знань про світ, що фіксується в специфіці організації лексики, фразеології, граматики конкретної мови. Ще В. Гумбольдт стверджував, що "в кожній природній мові є характерний тільки для неї огляд світу... Всяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу" [Гумбольдт 2000, 324]. Погляди В. Гумбольдта підтримали і розвинули неогумбольдтіанці. Для українського мовознавства значну роль відіграли праці О. Потебні, який розвинув ідеї В. Гумбольдта і, певною мірою, випередив етнолінгвістичні ідеї не тільки Е. Сепіра й Б. Уорфа (так звана гіпотеза мовної відносності), але й деякі концепції німецького неогумбольдтіанства ХХ сторіччя (Л. Вайсгербер та ін.). Наступним джерелом ідеї мовної картини світу є дослідження американських етнолінгвістів та гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, за якою не тільки тип мови залежить від типу культури, у межах якої він

постав, а й тип культури зумовлений тим типом мови, в якому вона розвинулась і функціонує [Маслова 2006, 70]. Схожі фізичні явища дозволяють створити подібну картину світу лише за умов схожості чи співвіднесеності мовних систем. Є. Яковлева під мовною картиною світу розуміє "своєрідне світобачення через призму мови" [Яковлева 1994]. Д. Апресян вважає, що поняття наївної мовної картини світу "представляє відображені в природній мові способи сприйняття та концептуалізації світу, коли основні концепти мови складаються в єдину систему поглядів, своєрідну колективну філософію, яка нав'язується як обов'язкова всім носіям даної мови" [Апресян 1995, 39]. Слід зазначити, що мовна картина світу є "наївною" в тому сенсі, що в багатьох відношеннях вона відрізняється від "наукової" картини світу. При цьому відображені в мові наївні уявлення зовсім не примітивні, в багатьох випадках вони не менш складні та цікаві, ніж наукові. Такими є, наприклад, уявлення про внутрішній світ людини, що відображають досвід інтроспекції десятків поколінь протягом багатьох тисячоліть і здатні служити надійним провідником у цей світ [Апресян 1995]. Г. Колшанський зазначає, що мовна картина світу базується на особливостях соціального та трудового досвіду кожного народу...ці особливості виражаються в розбіжностях лексичної та граматичної номінації явищ і процесів, в узгодженості тих чи інших значень, в їх етимології (вибір початкової ознаки при номінації та утворенні значення слова) і т. д. В мові "закріплюється вся різноманітність творчої пізнавальної діяльності людини (соціальної та індивідуальної)" [Колшанський 1990, 33].

Сучасні філософи (Г. Брутян, Р. Павиленис) та лінгвісти (Ю. Караулов, Г. Колшанський, В. Постовалова, Г. Рамишвили, Б. Серебренников, В. Телия та ін.) розмежовують мовну й концептуальну картину світу. Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, втілена в ці реалії через слова-концепти; мовна ж картина світу – це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу – у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови. Більшість учених вважає, що концептуальна картина світу багатша, ніж мовна, оскільки у її творенні беруть участь різні типи мислення, і не все пізнане людиною набуває словесної форми, не все відображається за допомогою мови, і не вся інформація, яка надходить із зовнішнього світу, знаходить вираження в мові. Для отримання мовною одиницею певного статусу і закріплення її у мові вона має пройти нелегкий шлях формування, кристалізації і селекції, а також випробування часом. Концепт водночас – і форма поняття, і його ідея, втілена в словесних образах буття. Тим самим концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт. Різновидами концептуальної картини світу вважаються наївна, наукова, культурна, релігійна та ряд інших спеціальних картин світу. Всі вони не є абсолютними і не існують ізольовано, але завдяки їх розмежуванню

можна віднайти провідний спосіб переживання свого існування людиною. Відрізняються різні типи за орієнтирами, завдяки яким людина формує адекватну (з погляду її картини світу) поведінку – реакцію на навколишній та власний внутрішній світ. Мовна ж картина світу – це польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему лінгвістичних і граматичних значень відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу як таку. Варто зазначити, що і концептуальна, і мовна картини світу взаємопов'язані, хоча й мають певні відмінності. Базисом концептуальної моделі світу є інформація, що подається в поняттях, а у мовній моделі головними є знання, закріплені за одиницями конкретних мов. Концептуальна модель організована за законами фізичного світу, що робить її багатшою та цікавішою, мовна ж – за законами мови. Концептуальна модель світу – універсальна, впорядкована, характеризується стійкістю та системністю, мовна – фрагментарна, більш рухома, відображає постійні зміни в довкіллі. Слід зазначити, що обидві моделі є способом існування лексики у свідомості носія і допомагають у відтворенні цілісної картини світу [Караулов 1976, 273–274]. Отже, картина світу як сукупність уявлень про довкілля розкривається через мовну структуру, зокрема лексико-семантичну систему мовних одиниць. Система відносин цієї структури є ієрархічно впорядкованим цілим зі складною будовою, в основі якої лежить смисловий каркас, що створює площинну модель мовної картини світу. погоджуємося з В. Масловою в тому, що "мова – складова частина культури, яку ми успадковуємо, та водночас її знаряддя. Культура народу вербалізується в мові, саме мова акумулює ключові концепти культури, транслюючи їх у знаковому втіленні – словах. Модель світу, що створюється мовою, є суб'єктивний образ об'єктивного світу, вона несе в собі риси людського способу світосприйняття, тобто антропоцентризму, який пронизує всю мову. Тоді концепти – це ніби згустки національно-культурних смислів, вивчення яких допомагає виявити особливості світосприйняття народу, представити концептуальну та національну картину світу" [Маслова 2006, 67]. Можна додати твердження Пименової М.В.: "концепти – це одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів, в них міститься інформація про світ. Ця інформація відноситься до актуального та віртуального стану світу. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду та особистої уяви. Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак" [Пименова 2005, 44]. Але лише мова забезпечує доступ до всіх концептів. Вона вербалізує їх як окремими словами, словосполученнями, фразеологічними одиницями, так і реченнями, текстами, низкою творів. Концепти як елементи свідомості не залежать від мови. Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. Мовні засоби своїм значенням передають тільки частину кон-

цепту, про що свідчить, наприклад, наявність синонімії, різних дефініцій, визначень, текстових описів одного й того ж концепту. За О. Кубряковою, значенням слова стає тільки концепт, "схоплений знаком" [Кубрякова, 67]. Погоджуємося з Пименовою М.В., що "дослідження ознак і співставлення фрагментів картин світу в різних мовах – одна з головних цілей концептуальних досліджень. Надзвичайною закономірністю, що характеризує мову, є здатність мови зберігати та передавати те, що віками закріплювалося у вигляді стійких виразів, когнітивних моделей. Ознаки концептів, що представляють національну картину світу, консервативні. І в той же час, картина світу народів змінюється, структура ознак концептів розширюється за рахунок пізнання світу, що постійно продовжується. Розвиток науки, культурні процеси доповнюють інформацію про світ, в тому числі про світ внутрішній" [Пименова 2005, 45].

Висновки. Отже, мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, що притаманні певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу згідно національних концептуально-структурних засад, відповідність між структурами мови та культури можуть яскраво проявлятися в концептах як відображенні менталітету народу та його мовної картини світу. Вплив культури на мову проявляється у своєрідності процесу спілкування в різних культурах, що відображається не тільки в особливостях лексики та граматики, але й у нормативно-стилістичному складі мови. Національний образ світу формується із цілісності національного життя. Мова відображає спосіб сприйняття світу, що притаманний певній нації. Значення, які виражені в ньому, складаються в певну систему поглядів, формують своєрідну колективну філософію, яка стає обов'язковою для всіх носіїв мови. Спосіб концептуалізації дійсності в кожній мові і універсальний, і специфічний, тому люди, які розмовляють на різних мовах, сприймають світ трохи по-різному, через призму своїх мов. У результаті взаємодії людини з зовнішнім світом формуються його уявлення про цей світ, про різні сторони навколишньої дійсності, багатогранна багатомірна модель світу. Мовна картина світу створює знаковий образ дійсності, її інтерпретацію. Словесні образи речей і лінгвістичні моделі, що відображають специфічні особливості національної мови, доповнюють бачення світу. Вони стають одним із джерел пізнання, осмислення дійсності, сприяють відтворенню більш повної та всесторонньої картини навколишньої дійсності в свідомості людей.

Перспективи подальших досліджень. Картина світу лінгвокультурного співтовариства в цілому формується мовою як засобом втілення тих чи інших культурних установок, стереотипів, символів, еталонів і т. д., котрі організують даний соціум у співтовариство. Отже, співставлення семантичних просторів, тобто концептосфер, різних мов дозволяє виявити загальнолюдські універсалії у відображенні навколишнього світу людини і, в той же час, дає можливість помітити специфічне, національне, а далі групове та індивідуальне в наборі концептів та їх структуризації, що і є головним у наших подальших дослідженнях.

В статье рассматривается феномен языковой и концептуальной картины мира, их характеристики, значение сопоставления национальных концептосфер, которые репрезентируются языковыми структурами, в определении особенностей национального менталитета.

Ключевые слова: язык, языковая картина мира, концептуальная картина мира, концепт.

The article looks upon the phenomenon of linguistic and conceptual world models, their characteristics, the importance of comparison of national conceptual systems represented by language structures for defining the specific features of national mentality.

Key words: language, language world model, conceptual world model, concept.

Література:

1. *Апресян Ю.Д.* Интегральное описание языка и системная лексикография. "Языки русской культуры". Избранные труды / Ю.Д. Апресян. – М.: Школа, 1995. – Т.2. – 767 с.
2. *Брутян Г.А.* Язык и картина мира / Г.А. Брутян // Философские науки. – 1973. – №1. – С.108–115.
3. *Гумбольдт В.* Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 396 с.
4. *Караулов Ю.Н.* Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 335 с.
5. *Колшанский Г.В.* Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 103 с.

**КОЛІР У ТВОРАХ АНГЛІЙСЬКИХ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ
(на матеріалі сонета Дж. Кітса "Blue! 'Tis the life of heaven")**

Драгінда Ольга Вікторівна
асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті йдеться про деякі особливості віршових творів англійських поетів-романтиків. Аналіз сонета Дж. Кітса "Blue! 'Tis the life of heaven" розкриває вмале використання автором кольору, який відіграє важливу роль в образно-поетичній системі віршового твору як способу передачі чуттєвої реальності зображуваного.

Ключові слова: англійська романтична поезія, образи, символи, колірна властивість образу, кольоропозначення, кольорофоносемантичний аналіз, колоративний символ.

Поетична творчість англійських романтиків займає почесне місце у світовій літературній скарбниці. Результатом пошуків вдалої форми для вираження багатства поетичної картини світу романтиків є вдале поєднання поетами звукових, зорових та чуттєвих образів.

У межах даної статті за мету поставлено проаналізувати ідейно-образні особливості поезії англійських поетів романтиків, виявити функціонування колірного компонента образно-поетичної картини світу автора у сонеті Дж. Кітса.

Розвиток глобалізаційних процесів передбачає зближення народів, встановлення міжкультурних взаємозв'язків, взаємозбагачення культур, що не завжди можливе через брак якісних перекладів блискучих зразків світової літератури. У свою чергу, колористика останнім часом перебуває у полі зору лінгвістів. Дослідження колірної складової доповнює розуміння образно-поетичної картини світу деяких поетів і уможливило появу перекладів творів цих авторів. Досі розгляд колірної характеристики образно-поетичної системи віршових творів торкався переважно лише кольороназв та асоціативних образів, кольорофоносемантичний аспект аналізу до уваги не брався.

Англійський романтизм, що відрізнявся розмаїттям тем і мотивів, дав світовій культурі нові романтичні образи, збагатив поетику новими художніми знахідками. "В англійському романтизмі поєдналися суперечливі риси: увага до старовини і глибоке дослідження сучасності, релігійні вірування і богоборчі мотиви, захоплення таємничим, містичним і водночас звернення до правди життя, до дійсності в усіх її проявах" [Ніколенко 2003, 73].

Ідеал романтиків – вільна, духовно розвинена особистість, яка шукає гармонію з самою собою, людьми, природою, світом [Ніколенко 2003, 17]. Поети-романтики намагалися втілити в своїх творах той ідеал, до якого прагнули. Невиразність ідеалів призводила до того, що поряд з конкретними образами виступають образи-символи. Виступивши проти панування розуму в поезії, встановленого поетами класицизму, романтики проголосили свободу уяви, а творчий політ фантазії – однією з основних умов існування особистості. Тому в творах поетів романтизму переважає суб'єктивне начало. Незадоволення дійсністю породжувало у романтиків прагнення до незвичайного, титанічного, до чудесного і фантастичного. Звідси ж і різні світлотіні і несподівані переходи від одного настрою до другого.

Англійські романтики стверджували цінність людської особистості, багатство її внутрішнього світу, можливості для саморозвитку. Протиставляючи дійсності досконаліший та більш гармонійний суб'єктивний світ ідеального героя, вони водночас прагнули досягнути таємниці буття, змін, що відбуваються в природі, історії, суспільстві. Поетиці англійського романтизму властиві контрасти, багатство символіки, звернення до фольклору, біблійних джерел і міфології.

Незважаючи на те, що у кожного з поетів-романтиків була своя улюблена тема, особливе місце в їхніх творах посідає природа. Часто у поезії романтиків, пейзаж заміняє музу, і так само, як відносини між поетом та музою можуть набувати різних відтінків, так і взаємодія між поетом та пейзажем набуває багатьох різноманітних форм у творах романтиків [Ман 1984, 125]. Природа – це взірць гармонії буття, разом з тим вона – "осереддя таємних, стихійних, суперечливих сил, втілення одвічної таємниці світу" [Ніколенко 2003, 16]. Поезія – саме та сила, яка здатна передати красу, гармонію та різноманітність проявів природи.

Велика кількість образів зі світу природи є наслідком естетичних пошуків наймолодшого з блискучої плеяди англійських романтиків Дж. Кітса [Ман 1984, 125], який почав писати вірші ще зовсім юним, але повноправно увійшов у тогочасну літературу. Поезія Кітса вражає оптимізмом, безпосередністю почуттів. Поет милується красою природи, закликає пізнати радість і повноту життя, прославляє чисту, високу, справжню любов [Павличко 1989, 93].

Картини природи в творах Дж. Кітса спокійні, позбавлені трагізму: "Це луки, ліси, річки Англії. З уквітчаних пагорбів видно синьо-зелений океан, теж безмежно спокійний. Кожна квітка має свій характер, свою яскраву чи ніжну барву. ...Все оповите спокоєм, дихає нічим не обмеженою свободою і миром" [Зарубіжна література 1997, 369–370]. Краса природи – символ невмирущої "поезії землі", яка вічно надихатиме творців [Дьяконова 1973, 48].

Наслідком того, що англійські романтики намагались знайти найдосконалішу словесну форму для змалювання багатства і краси зовнішнього світу є те, що поети створювали віршовані твори, сповнені звуковими, зоровими, відчуттєвими образами. Так, наприклад, розглянемо використаний Дж. Кітсом у сонеті "Blue! 'Tis the life of heaven" поетичний метод: фанопоею – обігрування зорової властивості слова (посилання на термін 'фанопоея' знаходимо у доробку Л.В. Коломієць [Коломієць 2004, 438], де, як один з можливих засобів цього поетичного методу, розглядається використання основи зорової властивості слова – кольору. В образно-поетичній системі вірша Кітса колір має важливе значення, як спосіб передачі відчуттєвої реальності зображуваного. У своїх спогадах О. Уайльд говорить про сонет Дж. Кітса "Blue! 'Tis the life of heaven", як про зразок витонченого відчуття гармонії кольорів поета [Wilde 1886, 38].

Сонет Дж. Кітса, написаний у лютому 1818 р., у відповідь на сонет Дж. Г. Рейнольдса, який закінчується рядками: "Dark eyes are dearer far / Than those that make the hyacinthine bell." Хоч і сам темноокий, Кітс по-товариськи "суперечить" поетичним перевагам Дж. Г. Рейнольдса" [White 1996, 22], присвятивши сонет блакитному кольору – кольору неба, води та квітів у поєднанні з зеленим. Відповідно до тієї стихії, з якою асоціюється цей колір, автор наділяє його різними властивостями: він – "сильний", "агресивний" та "підступний" й у той же час необхідний, як

океан, "безмежний" та "привітний", як небо, "ніжний", "м'який" та "тендітний", як лісові квіти, отже – "загадковий", "мінливий" та "владний".

На емоційну виразність вірша, ідейно-образну структуру якого створює низка образів зі світу природи, впливає широке використання тропів. Він "пронизаний" метафорами, епітетами, наприклад: "*Blue!... – the wide palace of the sun, – / The tent of Hesperus, and all his train, / The bosomer of clouds,...*" (метафори) [Keats 1999, 278]; "that Queen of secrecy" (про фіалку), "gentle cousin" (про блакитний колір) – приклади персоніфікації. Тропи у Кітса часто переходять в антропоморфізми: "*навіть окремо взяте слово 'blue' – приклад антропоморфізму, що асоціативно пов'язаний з кольором неба, самим небом*" [Петришин 1992, 107].

Експресивності вірша сприяє його синтаксична структура. Дж. Кітс вважається одним із найбільших новаторів у галузі форми, який по-своєму використовував таку класичну форму вірша, як сонет. "*Блискуче володіння технікою віршування Кітс показав вже у перших своїх сонетах, ніби змагаючись із таким своїм сучасником, загально визнаним майстром сонета, як Вордсворт*" [Зарубіжна література 1997, 366]. Захоплюючись поезіями Шекспіра, Кітс писав вірші у складній формі сонету, вільно та невимушено змінюючи ритми, порядок римування, використовуючи переноси [Зарубіжна література 1997, 366]. Фразові переноси полегшують прочитання вірша, створюючи ефект перетікання води, перекоту хвиль: "*Ocean / And all its vassal streams: pools numberless / May rage, and foam, and fret, but never can / Subside*" [Keats 1999, 278]. Слово-вигук "Blue!" тричі розпочинає строфу, що також підкреслює експресивне послання поета.

На лексичному рівні структуру вірша обумовлює чергування іменників з прикметниками, що позначають кольори та їхні відтінки – *blue, dark-blue, green, forest-green, gold, grey, dun*, або асоціюються з ними – *forget-me-not, bluebell, violet*.

При фоносемантичному підході звук розкриває колір самого слова, а не лише того, яке позначає колір. Кольорофоносемантичний аналіз сонету показав, що звукова форма вірша організована так, що в ній домінують звуки 'u:', 'ei', 'e', які асоціюються з "синім", "фіолетовим" "сірим" та "зеленим" кольорами. "Жовтий": "жовто-коричневий" 'au', "червоний" 'a', та "бежевий" 'ə' "відтіняють" "синій" та "зелений" кольори, що створюють основний фон вірша. "Поет може не усвідомлювати цих звуко-кольорових відповідностей, але тонке чуття художника підказує йому, що підбір тих чи інших голосних може посилити потрібне емоційно-образне враження" [Стилистика англійського мови 1991, 55]. Так, наприклад, у вірші С. Єсеніна "Персидские мотивы": "*Воздух прозрачный и синий, / Выйду в цветочные чащи. / Путник, в лазурь уходящий / Ты не дойдешь до пустыни, / Воздух прозрачный и синий*", синій колір згадується тричі, а домінуючим звуком є "світло-синій" звук 'и', вживання якого вдвічі перевищує норму; другим за частотністю є "темний і синьо-зелений" звук 'у', звідси: синява у цьому вірші не яскравого, радісного кольору, а радше синя імла – "темне" 'у' приглушує світлий синьо-голубий колір, примушуючи його звучати у світлому, але мінорному тоні [Стилистика 1991, 55]. У тексті сонету "Blue! 'Tis the life of heaven" ритм кольору є не менш важливим, ніж ритм звуку. Гармонійне поєднання кольорів створює певну 'візуальну мелодію' тексту. Використання кольорофоносемантичного аналізу віршових творів дозволяє повніше

описати естетико-стилістичні якості гармонійної організації поезій англійських романтиків відповідно до семантики кольору, вираженої експліцитно та імпліцитно.

Тонке відчуття кольору Дж. Кітса, яке знайшло своє вираження у дев'ятому та десятому рядках сонету ("Blue! gentle cousin of the forest green, / Married to green in all the sweetest flowers"), можна віднайти й у іншому творі поета, у Сонеті до Джорджа Кітса: "The Ocean with its vastness, its blue green." [Wilde 1886, 39–40]. Звернення до кольору зустрічається й у інших творах як Дж. Кітса, так і інших англійських поетів-романтиків [Драгінда 2002, 142–143]. У поезії романтиків, багатій на індивідуальні словесні образи символи, 'blue' є колоративним символом та позначає естетичну уяву, романтичне світосприйняття.

Сонет Дж. Кітса "Blue! 'Tis the life of heaven" заслуговує на поцінування українського читача. Розкриття визначальних рис образно-поетичної структури віршового твору відкриває шлях для перекладацьких доробок.

В статье рассматриваются некоторые особенности поэзии английских романтиков. Анализ сонета Дж. Китса "Blue! 'Tis the life of heaven" раскрывает умелое использование автором цвета, который играет важную роль в образно-поэтической системе стихотворного произведения как способ передачи чувственной реальности изображаемого.

Ключевые слова: поэзия английских романтиков, образы, символы, цветовая составляющая образа, цветообозначения, цветофоносемантический анализ, колоративный символ.

The article deals with some peculiarities of the English romantic poetry. The analysis of J. Keats's sonnet reveals the author's masterful representation of harmonious colour combination, which plays an important part in the system of poetic imagery of the poem.

Key words: English romantic poetry, imagery, symbolic images, colour characteristic of an image, color semantics, sound-colour analysis, colour-symbol.

Література:

1. Драгінда Ольга. До проблеми аналізу художнього перекладу // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філіологія. Вип. 136. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 138–144.
2. Дьяконова Н.Я. Китс и его современники. – М.: Наука, 1973. – 199 с.
3. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. – 522 с.
4. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму / Д.С. Наливайко, К.О. Шахова. – К.: Заповіт, 1997. – 464 с.
5. Ніколенко О.М. Романтизм у поезії. Г. Гейне, Дж.Г. Байрон, А. Міцкевич, Г. Лонгфелло. – Харків: Веста: Ранок, 2003. – 176 с.
6. Павличко С.Д. Байрон: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1989. – 198 с.
7. Петришин І.І. Метафора малих поетичних форм Джона Кітса як проблема перекладу // Теорія і практика перекладу: Респ. міжвід. наук. збірник. – К.: Вища школа, 1992. – Вип. 18. – С. 105–115.
8. Стилистика английского языка: Учебник / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К.: Выща школа, 1991. – 272 с.
9. Keats John. The poems. – London: Campbell, 1999. – 595 p.
10. Man Paul de. The rhetoric of Romanticism. – New York: Columbia University Press, 1984. – 327 p.
11. White Keith D. John Keats and the Loss of Romantic Innocence. – Amsterdam-Atlanta, GA: Editions Rodopi B.V., 1996. – 197 p.
12. Wilde Oscar. An essay on Keats's Sonnet on Blue. // Century Guild Hobby Horse. – London: The Chiswick Press, July 1886. – P. 38–40.

СЕМАНТИЧНІ ОСНОВИ ВИОКРЕМЛЕННЯ ОНІРИЧНОЇ ЛЕКСИКИ (на матеріалі української, англійської та латинської мов)

Ткаченко Ольга Андріївна

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено виокремленню оніричної лексики. Дослідження проведено на базі лексикографічних джерел та художньої літератури української, англійської та латинської. Розглядаються етимологічні та семантичні особливості оніричної лексики.

Ключові слова: онірична лексика, етимологія, семантика.

Актуальність теми дослідження визначено загальною спрямованістю низки сучасних лінгвістичних досліджень на виявлення етимологічних і семантичних особливостей окремих груп лексики.

Об'єктом нашого аналізу слугувала лексика на позначення сну в українській, англійській та латинській мовах, а **предметом** – семантико-тематичний аспект ключових оніричних лексем.

Мета дослідження полягає в розкритті етимологічних і семантичних властивостей оніричної лексики у трьох різноструктурних мовах.

Сновидіння – одне з найзагадковіших явищ нашого життя. Ще за давніх часів люди вірили у значущість сновидінь та намагалися їх пояснити. Одні вбачали у сновидіннях волю богів, інші бажали побачити уві сні невідоме майбутнє.

Кожна культура приділяла значну увагу таємниці сновидінь. Таким чином, кожна мова має у своєму складі корпус "оніричних" лексем. Онірична (від давньогрецького *ονειρος* – сон) лексика наявна у будь-якій мові світу, зокрема, в українській, англійській та латинській.

Ключовою лексичною одиницею в оніричній лексиці української мови виступає лексема "сон", яка походить від праслав. *sъpъ < *sъrpъ та має три значення: 1) "фізіологічний стан спокою організму людини і тварини, що настає періодично і супроводжується повною або частковою втратою свідомості й ослабленням ряду фізіологічних процесів"; 2) "те, що сниться; сновидіння" та 3) "перен. те, про що мріє людина; мрія" [ВТС 2004, 648]. Для позначення побаченого під час сну також використовується лексема "сновидіння". За визначенням тлумачного словника сучасної української мови, "Сновидіння – образи, що виникають під час сну; те що сниться" [ВТС 2004, 645]. Також при описі побаченого під час сну використовується словосполучення "бачити уві сні" [ВТС 2004, 648].

Лексико-семантична група слів на позначення сну в українській мові, ядром якої виступає лексема "сон", складається з наступних словникових форм: *сонний, сонько, сонюга, сновида, снохода, сомнамбула, сонливий, напівсонний, напів'ява, сновиддя, сплюх, сплюха, спанько, напівсон, півсон, напівсонний, невиспаний, видіння, видітися, дрімота, дрімання, дрімливо, дрімлюга, дрімати, дріматися, дрімки, дрімливий, дрімливість, дрімливиці, дрема, дрімайло, дрімотливий, дрімотний, дрімливий, маритися, марення, примара, спати, спатися, спатки, спатоньки, спаточки, спочивати, почивати, усипляти, всипляти, відсиплятися, відпочивати, відсипати-*

ся, покоїтися, снитися, приснитися, наснитися, примаритися, верзтися, привидітися, приверзтися, наверхзтися, привиджатися, привижатися, ввижатися, увижатися, привиджуватися, мрія, мріяння, мріяний, мріятися, мрітися, примріятися, уздріватися, мережитися, маячитися, ввиджуватися.

Досліджуючи специфіку використання оніричної лексики в українській художній літературі можна виділити наступні семантичні групи:

1. Сон – фізичний стан. Для зображення сну, як фізичного стану українські автори переважно використовують лексеми "спати" та "сон". Наприклад:

*Він їв, і пив, і спав, все, як здоровий,
казав: "Нічого не болить" [Українка 1903].*

"Ляжу зараз спати, щоб завтра раніше прокинутися", – подумала Харитя й, поставивши коло мами воду на ніч, лягла на лаву. Але сон не зліплював їй очей, він десь утік з цієї хати, бо й недужа мати не спала й стогнала [Коцюбинський 1999].

2. Сон – зоровий образ під час процесу сну. Для цієї семантичної групи найбільш вживаними є лексеми "сон" та "снитися". Наприклад:

*Я бачив сон. Важених перел град
На груди сипали мені, старому,
Вдягали в довгу чорну паполому,
Давали пити не вино, а чад [Зеров 1931].*

*Наснився мені чудернацький базар:
під небом, у чистому полі,
для різних людей,
для щедрих і скнар,
продавалися різні Долі [Костенко 1989, 34].*

3. Сон – замовляння. В українських народних віруваннях крикливиці та плаксивиці не давали людині спати. Для покращення сну у дитини або у дорослої людини, використовувалися замовляння у яких на сплячу людину насилалися сонливиці та дрімливиці. Наприклад:

Коли треба було їй перепочити, проганяли від Євпраксії несплячки, насилали на неї дрімливиці й сонливиці [Загребельний, 2001, 156].

Знахарка промовляла: "Добрий вечір, добрячки – чорненькії, біленькії й рябенькії курочки. Возьміть у нас крикливиці, а нам дайте сонливиці, возьміть із нашого народженого, молитвеного, хрещеного (називається ім'я) плаксивиці, крикливиці – наслані, подумані, погадані, вітром навіяні, а нам пошліть сон со всіх чотирьох сторін [Семенов 2004, 50].

4. Сон – смерть. В українському світогляді сон ототожнювався зі смертю. Найчастотнішим є вираз "вічний сон". Наприклад:

Під постаментом тим спочиває вічним сном земляк наш Красношапка Микола, двадцятилітній сержант, снайпер і уславлений герой оборони Ленінграда [Вишня 1945].

5. Сон – насолода. До цієї семантичної групи належать сновидіння, які мають значення "солодкий сон". Наприклад:

Сонна поворушилась, влаштувалась зручніше, мов на подушці. Спала солодко, звівши лице трохи вгору, втягнувши голову в плечі [Багрянний 1943].

Гнат глянув у куток і догадався, хто зробив лад у хаті. На лаві під образами солодко спала тітка Мотря, хропучи носом [Коцюбинський 1891].

Прадід вигріб у землі затишну ямку і вклав там Данилка, а сам стояв поруч і дивився на безкрайність зір і вдивлявся в темряву і наче ріс у синьому просторі – не міг надивитися і не міг надуматись, а Данилко солодко заснув, потискуючи вві сні, як щеня [Яновський 2006, 147].

У латинській мові, лексеми на позначення сну мають наступну диференціацію. Наприклад, лексема "somnus" – сон, дрімота [Дворецький 1976, 717] здебільшого вживається при позначенні сну, як фізичного стану. Лексема "somnia" – сон, сновидіння [Дворецький 1976, 717] навпаки використовується здебільшого для позначення побаченого під час сну, тобто сновидіння. У метафоричному значенні вживаються лексеми "quies" – спокій [Дворецький 1976, 644], тобто спокійний сон та "sopor" – безпам'ятство [Дворецький 1976, 717] глибокий сон або смерть.

Уся онірична лексика латинської мови має праїндоевропейське коріння. Лексема "somnus" – сон, походить від і.-є. *suepnos, с. д.-і. svarnah "сон" [Тронський 1960, 234]. Лексема "somnia" – сновидіння є похідною від somnus шляхом додавання до основи слова суфікса -ium [Тронський 1960, 747].

Лексеми "somnus", "somnia" та "sopor" на позначення сну мають спільний загальний індоєвропейський корінь *swer- зі значенням "спати".

Від лексеми "somnus" – сон, походять словотвірні форми:

somniator – сновидець, той хто бачить сни, somno deditus – сонливість, в'ялість, somnulentia – сонливість, per somnum (in somno, in somnis) під час сну, уві сні, insomnia – безсоння, insomnitas – безсоння, insomnium – сновидіння, сон, in somnum conversa civitas – бездіяльність, сплячка, dies somnusque – ніч (поет.), semisomnis – напівзаснувший, втомлений, semisomnus – заспаний, сонний, semisorpitus – напівсонний, заспаний, somnialis – сонливий, somniculose – сонно, сонливо, в'яло, somniculosus – сонний, в'ялий, somnifer – сновидний, insomnis – безсонний, той хто не спить, exsomnis – безсонний, той що знаходиться у стані бадьорості, levisomnis – той що спить чутливим, tersus vino somnoque – повністю сп'янілий та охоплений сном, somnificus – сновидний, усипляючий, somnificus medicamentum – сновидні ліки, somniosus – сонливий, сонний, somnulentus – сонний, somnurnus – той, що з'явився уві сні, somnus lentus – довгий сон, somnus levis – легкий, consomniare – мріяти [Дворецький 1976, 717].

За визначенням етимологічного словника латинської мови, лексема "quies" походить від давньогрецького слова κεῖσαι – лежати [Ерну, Мейє 2001, 783] та походить від і.-є. *qwi- "спокій". Словотвірними дієслівними формами цієї лексеми є *quiescere – відпочивати, спати, requiescere – відпочивати, заспокоюватись, засинати, requiescere molli somno – покоїтись*.

Лексема "dormire" – спати, походить від давньогрецького "δαρ-θα-νω" – спати (для прикладу в сучасній французькій мові вираз "я сплю" звучить як "je dors"), яка в свою чергу походить від лексеми drā-mi або drā-jāmi у санскриті [Ерну, Мейє 2001, 356]. Словотвірні форми від цієї лексеми виглядають таким чином: *dormitatio – дрімота, сон, dormitator – нічний злодій (той, що спить вдень), dormitio – сон,*

смерть, *dormitor* – той, що спить, *dormitorium* – спальня, *addormire* – засипати, *addormiscere* – задрімати, *dormire altum* – міцно спати, *dormire in aurem utramvis* – міцно спати, *dormire in lucem* – пізно спати (при світлі), *dormitare* – бажати спати, засипати, *edormio* – прокидатись, *edormire scapulam* – протрезвлятися, *edormiscere* – проспати, *indormire* – засипати, *obdormire* – засипати, *obdormisco* – засипати [Дворецький 1976, 365].

На думку Й.М. Тронського, дієслово *sopio* – усипляти, походить від **suepio*, ср. д.-і. *svar-aya-ti* [Тронський 1960, 522]. Похідні лексеми від "sopor": *soporatio* – засипання, *sopitio* – заспокоєння, *semisororus* – втомлений, *sopor perpetuus* – безпробудний сон, смерть, *soporatus* – сплячий, *soporifer* – снодійний (за допомогою опію), *pubes soporis* – сонливий стан, *soporifer* – снодійний, той хто наводить сон, *soporus* – сонний, той що наводить сон, *soporare* – усипляти, заспокоювати, *soporare dolorem* – заспокоювати біль, *soporem discutere ex oculis* – міцний, глибокий сон, *soporem morti consociare* – об'єднувати сон зі смертю (померти уві сні), *sopori dare* – вбивати, *ventus sopitur* – вітер затихає, *consopire* – присипляти, усипляти, *alto somno sopitus* – занурений у глибокий сон.

Залежно від способу мовної експлікації, оніричну лексику латинської мови можна розподілити на такі групи:

1. Сон позначається як фізичне явище, що виражається лексемою *somnus* – наприклад, Гай Светоній Транквіл у своєму творі "Життя Цезарів" пише:

Somni brevissimi erat [Gaius Suetonius Tranquillus 5, 33].

Сон був дуже короткий.

Iunctum est cubiculum noctis et somni [Gaius Plinius Caecilius Secundus 2, 17].

Поряд є спальня, де спить та відпочиваєш.

Erat sane somni paratissimi, non nunquam etiam inter ipsa studia instantis et deserentis [Gaius Plinius Caecilius Secundus 3, 5].

Він міг заснути будь-якої хвилини, іноді сон захоплював його і залишав посеред навчання.

2. *Somnus* – ім'я антропоморфного божества. У такому випадку, лексема писалася з великої літери. Публій Овідій Назон у поемі "Метаморфози" у такий спосіб згадує міфічне божество сну:

*Est prope Cimmerios longo spelunca recessu,
mons cavus, ignavi domus et penetralia Somni* [Publius Ovidius Naso 11, 592].

*Неподалік од землі Кіммерійської, ген на відлюдді,
В скелі заглибина є, де покоїться Сон бездіяльний.*

3. *Somnium* – сновидіння-пророцтва, вважалися найбільш поширеною групою сновидінь. Залежно від того, хто віщував у сні: бог чи людина, сновидіння можна розділити на дві підгрупи:

1) позначення сновидінь – провісників волі богів, під час яких людям з'являлися боги і наказували зробити щось у майбутньому задля виконання божественної волі.

Наприклад, у творі Тита Лівія "Ab urbe condita" ми зустрічаємо наступні рядки:

*Haud ita multo post Tito Latinio, de plebe homini,
somnia fuit: uisus Iuppiter dicere sibi ludis
praesultatorem displicuisse* [Titus Livius 2, 36].

Трохи згодом одному плебею Тіту Латинію, з'явився уві сні Юпітер, який сказав, що небажаним йому був перший танцівник на іграх.

2) позначення божественної волі, яку може передрікати не тільки бог, але і смертний. Подібні сновидіння-пророцтва були здебільшого пов'язані з майбутніми битвами та відомими в античній історії постатями. Так, наприклад, Лукан Марк Анней у творі "Фарсалия" розповідає про сон Помпея, у якому йому з'явилася колишня дружина і передрікла майбутню криваву битву:

Pompeio naviganti in somnio apparet Iulia, iuxor quondam eius, creuntumque fore bellum praedicit [Marcus Annaeus Lucanus 3, 25].

Помпею наснився сон, у якому з'явилася Юлія, колишня його жінка і сповістила, що відбудеться кривава битва.

Гай Светоній Транквілл у творі "Життя Цезарів" згадує такий випадок, який стався з Сенекою:

Ferunt Senecam proxima nocte visum sibi per quietem C. Caesari praecipere, et fidem somnio Nero brevi fecit prodita immanitate naturae quibus primum potuit experimentis. [Gaius Suetonius Tranquillus 6, 7].

Кажуть, що наступної ночі Сенека бачив уві сні, неначе він виховує Гая Цезаря, і невдовзі Нерон, при перших же вчинках виявив свої жорстокий норів, показав, що сон був віщим.

4. Сopor – вживається на позначення глибокого сну, безпам'ятства, смерті. Ця лексема більш експресивна, ніж somnus.

Junci semine somnum allicere, sed modum servandum, ne sopor fiat [Gaius Plinius Secundus 21, 70].

Сім'я комишу призводить до сну, не зберігаючи ж міри, призводить до безпам'ятства (смерті).

Вираз: "quiete sopitus" – заснувший спокійним сном, здебільшого використовувався в епітафіях.

5. Сон як насолода, який також передавав фізичний стан сну, у латинськомовній художній літературі виражався через лексеми "somnus":

Nunc etiam somni pingues et frigidus aer, Et liquidum tenui guttere cantat avis [Publius Ovidius Naso 1, 13].

Солодко спитьсся тепер, повітря вологе, прозоре, Пташка, вітаючи день, горлом тоненьким дзвенить

Ille tamen pugnat molles evincere somnos et, quamvis sopor est oculorum parte receptus, parte tamen vigilat [Publius Ovidius Naso 1, 650].

Той із солодким змагається сном, і хоча вже немало В нього зімкнулось очей, не одна ще їх пара, одначе, Дивиться пильно довкіл.

У корпусі оніричної лексики в англійській мові, ключовою є лексема "dream" – сон, мрія, яка походить з давньоанглійської (Old English) форми dream "радість,

пісня", а у давньоскандинавській мові (Old Norse) є форма *draumr*, *dream*. Лексико-семантична група на позначення сну в англійській мові виглядає наступним чином: *dream* – сон, мрія, *dreamboat* – блакитна мрія, *dreamer* – мрійник, *dreamland* – країна мрій, *dreamscape* – фантастичний ландшафт, *dream team* – команда мрії, *dreamtime* – мрії, *dream vision* – видіння під час сну, *dreamy* – мрійливий, *dreamily* – мрійно, *dreaminess* – мрійливість, *dreamless* – без сновидінь, *dreamlike* – казковий, *daydream* – мрія, *sleep* – сон, спати, *sleeping* – спавши, *sleeping* – спальний вагон, *sleep in* – проспати до пізна, *sleeping bag* – мішок для сну, *sleepless* – безсонний, *sleepover* – з ночівлею, *sleepwalk* – лунатизм, *sleepwalker* – сновиди, *sleepwear* – ніжама, *sleepy* – сонний, *sleepyhead* – соня, *sleepily* – сонно, *slumber* – сон, *snooze*, *rest* – відпочинок, *repose* – спокій, *shut-eye*, *doze* – дримати, *bed* – спати, *nap* – короткий сон, *fall asleep* – заснути, *take a rest* – відпочити, *woolgathering* – дримати.

Вживання цих лексем в англомовній літературі можна розподілити на такі семантичні групи:

1. Сон – фізичний стан. У англомовній літературі цей стан виражається через лексеми "sleep" та "dream". Наприклад:

My baggage has not come, and I am compelled to sleep on the wet ground in a still wetter overcoat [John Beatty 1878, 287].

Мій багаж не прийшов, і я був змушений спати на мокрій землі ще у вологому одязі.

It was a house on the road, were the prisoners were allowed to sleep until daylight [The Annals of the Civil War 1879, 605].

Це була хата на дорозі, де ув'язненим дозволялося спати до денного світла.

I was sitting before the fire, because could not sleep, and had a startling optical illusion.

Я сидів перед вогнем, тому що не зміг спати, і мав оптичну ілюзію переляку [Varina Davis 1861, 749].

I took a bath, went to bed, and had sweet dreams of you and my children [George Meade 1913, 21].

Я прийняв ванну, пішов до ліжка, і мав солодкі марення про тебе і моїх дітей.

2. Сон – мрія. У цьому випадку використовується лексема "dream" у значенні мрія, мріяти. Наприклад:

My dream was to prepare a place where I could retire from public life and pass the remainder of my days in peace [John M. Schofield 1897, 426].

Моя мрія мала приготувати місце, де я зміг би звільнитися від громадського життя і проводити залишок моїх днів у спокої.

I was very much interested in poetry, and it was my dream to be a poet [Charles E. Stowe 1889, 32].

Я був дуже зацікавлений поезією, і це була моя мрія бути поетом.

3. Сон – смерть. В англійській мові, сон також асоціюється зі смертю. Для цього в англійській мові використовується вираз "eternal sleep". Наприклад:

We were afraid to attempt our experiment again, and were, therefore, obliged to let our friend's husband continue his eternal sleep in unhallowed ground [Mrs. John A. Logan 1899, 34].

Ми боялися, щоб зробити спробу нашого експерименту знову, і були, тому, зобов'язані, щоб дозволити чоловікові нашого друга продовжити його вічний сон в неосвяченій землі.

...this life is the only world in which man exists, that death is an eternal sleep of soul and body... [The Daily Dispatch 1862, 2].

...це життя – тільки світ, в якому людина існує, що смерть – вічний сон духу і тіла...

Таким чином, онірична лексика у трьох різноструктурних мовах позначається лексемами, які мають своє специфічне семантичне забарвлення. У лексико-семантичній групі на позначення сну наявне нечисленне ядро, яке у кожній з трьох мов є стабільним у своєму значенні. Перспективним є подальший, детальний розгляд оніричної лексики у співставленні трьох різноструктурних мов, а також її лінгвокультурні витoki.

Стаття посвячена виділенню онірической лексики. Исследование проведено на базе лексикографических источников и украинской, англоязычной и латинской художественной литературы. Рассматриваются этимологические и семантические особенности онірической лексики.

Ключевые слова: онірическая лексика, этимология, семантика.

The article deals with oneiro lexics. The research is grounded on the dictionaries and fiction in Ukrainian, English and Latin. Etymological and semantic features of oneiro lexics are brought to light.

Key words: oneiro lexics, etymology, semantics.

Література:

1. *Багрянний І.П.* Тигролови // Електронний ресурс: http://ukrlit.org/Bahrianyi_Ivan_Pavlovych/tyhrolovy.
2. *ВТС = Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і голов. ред. В.Т. Буцел.– К.:ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
3. *Вишня Остап.* Ленінград і Ленінградці // Електронний ресурс: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printthebook.php?id=125&bookid=5>.
4. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь / Иосиф Хананович Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 ст.
5. *Загребельний П.А.* Євпраксія: Роман. – Харків.: Фоліо, 2001. – 349 с.
6. *Зеров М.* Сон Святослава //Електронний ресурс: http://ukrlit.org/Zerov_Mykola_Kostiantynovych/Son_Sviatoslava.
7. *Костенко Л.* Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
8. *Коцюбинський М.* Твори. // Електронний ресурс: http://ukrlit.org/Kotsiubynskiy_Mykhailo_Mykhailovych.
9. *Семенов О.* Український фольклор: Навч. посіб. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. – 254 с.
10. *Тронский И.М.* Историческая грамматика латинского языка / Иосиф Моисеевич Тронский. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1960. – 320 с.
11. *Українка Леся.* Одно слово. // Електронний ресурс: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Poems/OдноSlovo.html>.
12. *Яновський Ю.І.* Вершники: Роман, оповідання. – Харків.: Фоліо, 2006. – 318 с.
13. *Charles E. Stowe.* Harriet Beecher Stowe compiled from her letters and journals by her son Charles Edward Stowe // Електронний ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu>.
14. *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire etimologique de la langue latine, 4-eme edition / Alfred Ernout et Antoine Meillet. – P.: Klincksieck, 2001. – 833 p.
15. *Gaius Plinius Caecilius Secundus.* Epistularum libri decem // Електронний ресурс: <http://thelatinlibrary.com>.

16. *Gaius Plinius Secundus*. *Naturalis Historia* // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com>.
17. *Gaius Suetonius Tranquillus*. *De vitis Caesarum* // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com>.
18. *George Meade*. *The Life and Letters of George Gordon Meade, Major-General United States Army* // Электронный ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu>.
19. *John M. Schofield*. *Forty-six years in the Army chapter 23* // Электронный ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu>.
20. *John Beatty*. *The Citizen* // Электронный ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu>.
21. *Marcus Annaeus Lucanus*. *De Bello Civili Sive Pharsalia* // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com>.
22. *Mrs. John A. Logan*. *Reminiscences of a Soldier's Wife: An Autobiography* // Электронный ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu>.
23. *Publius Ovidius Naso*. *Amores* // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com>.
24. *Publius Ovidius Naso*. *Metamorphoses* // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com>.
25. *The Annals of the Civil War Written by Leading Participants North and South*. // Электронный ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu>.
26. *The Daily Dispatch*: April 9, 1862. // Электронный ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu>.
27. *Titus Livius*. *Ab urbe condita* // Электронный ресурс: <http://thelatinlibrary.com>.
28. *Varina Davis, Jefferson Davis*: *Ex-President of the Confederate states of America*. // Электронный ресурс: <http://www.perseus.tufts.edu>.

**ПРОЦЕС ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ
В АСПЕКТІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ
(на матеріалі китайської мови)**

Санталов Максим Іванович

ад'юнкт

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено розгляду семантичних транспозицій, що спостерігаються в китайських словах, які слугують засобами для вторинної номінації в процесі запозичення.

Ключові слова: запозичення, вторинна номінація, семантичні транспозиції.

В умовах політичної, економічної та культурної глобалізації семантика запозичених з англійської мови слів і концептів не складає труднощів щодо їх перцепції в китайській мові. Якщо ще 20 років тому слово "*inoteka*" було абсолютно незнайомим і чужим для китайців, то сьогодні вони з легкістю розуміють і приймають у свій лексикон такі нові запозичення з англійської мови, як 克隆 *kelong clone*, 粉丝 *fensi fan*, 蹦极 *bengji bunjee jumping*, 热狗 *regou hot dog*, 丁克家庭 *dingke jiating DINK*, не кажучи вже про слова зі сфери інформаційних технологій: 电子邮件 *dianzi youjian e-mail*, 电子银行 *dianzi yinhang e-bank*, 电脑迷 *diannaο mi mouse potato*, 笔记本电脑 *bijiben diannaο laptop*, 因特网 *intewang internet*, 冲浪 *chonglang surfing*, 虚拟空间 *xuni kongjian virtual space*.

"Мова, як і культура: надзвичайно самодостатня. Потреба в спілкуванні призводить до прямого чи непрямого контакту представників одного мовного колективу з представниками сусідньої чи культурно домінуючої мови" [Сепир 1993, 228]. Після проголошення політики "відкритості" кількість запозичень значно зросла у порівнянні з попереднім періодом, а в умовах глобалізації та з розвитком інформаційних технологій цей процес ще й посилюється. Відбуваються запозичення в області науки, техніки, мистецтва, літератури, політики, економіки, філософії, права, медицини, військової справи, архітектури та інших галузях повсякденного життя.

У зв'язку із швидкими темпами глобалізації та зростаючим впливом англійської мови, оригінальні китайські слова та вирази модифікуються як семантично, так і прагматично. А такі мовні форми, як 约会 *yuēhui побачення*, *Fashion* 秀 *xiu (fashion show)*, 开party *(have a party)*, *Christmas* та інші потрапляють у повсякденне життя китайців з повною, частковою або взагалі без жодної графічної зміни.

Тенденція дослідження в області запозичень в основному сфокусована на їхній класифікації та способах запозичення. Однак деякі з досліджень виконані у рамках когнітивної лінгвістики, спрямовані на аналіз цих запозичень у когнітивно-семантичному річчії.

Формування нового – *когнітивного* – напрямку в сучасній лінгвістиці додає нових акцентів у традиційні уявлення про сутність запозичення. Згідно принципам когнітивної лінгвістики, при взаємодії різних лінгвокультур запозичуються не лише одиниці лексичної системи мови, але відбувається також і обмін системами категоризації світу, когнітивними просторами, когнітивними базами [Кубрякова 2001, 33]. Таким чином, виникає взаємодія не просто носіїв різних мов, а "представників різних мовних, концептуальних, наукових картин світу" [Антология концептов 2007,

7]. У зв'язку з цим, згідно положень когнітивістики, в мовному запозиченні необхідно розрізняти два пласти – *поверхневий* та *глибинний*. Лексика, граматичні явища, синтаксичні структури, що проникають з однієї мови в іншу при безпосередньому контакті двох народів, визначають, як стверджують в своїх працях Є.В. Урисон та В.В. Красних поверхневий ярус запозичення. При цьому у мову-реципієнт проникають приховані смислові структури, готові концепти, які є частинками іншої національної картини світу. Саме вони складають другий, глибинний пласт запозичення, надзвичайно актуальний з точки зору лінгвокогнітології. Є.В. Урисон вважає, що можливі два варіанти засвоєння запозичень мовною свідомістю народа-реципієнта. У першому випадку семантика іншомовного слова перетворюється відповідно до способу концептуалізації дійсності, властивому даному народові. У другому випадку мова сприймає чужий спосіб концептуалізації, запозичує фрагмент іншої моделі світу [Урисон 2003, 145].

З одного боку, семантика запозичених слів змінюється під впливом уявлень про світ, властивих китайському етносу. З іншого боку, лексичні запозичення можуть змінювати картину світу, закріплену в даній мові, тим самим привносячи до неї нові елементи світосприйняття. В даній розвідці увага фокусується саме на другому аспектові.

Сучасна дійсність динамічна, вона характеризується взаємопроникненням культур, що спричинює переоцінку старих традицій та виникнення нових. Бурхливий розвиток засобів масової інформації сприяє стиранню меж між елітарною та масовою культурою, що в результаті призводить до спрощення структур розмовної мови. Телевізійні програми, розраховані на широку глядацьку аудиторію, займають пріоритетне місце за ступенем психологічного впливу на людину. Процес глобалізації концептуальних просторів настільки стрімкий, що явища, які з'являються в одній лінгвокультурі, одразу стають надбанням і інших культур. Останнім часом в Китаї набула популярності запозичена програма "talk-show", яка отримала вдалий переклад 脱口秀 *tuokouxiu xiu*. Частотна трансляція подібних дискусійних програм у Китаї призвела до зниження критичності сприйняття та прискорення засвоєння запозичення, а саме 秀 *xiu* для номінації "show", в результаті чого значення ієрогліфа 秀 *xiu* суттєво змінилось. Оригінальне значення слова 秀 *xiu* – "видатний, талановитий, красивий, елегантний, розумний". В китайській мові існує багато лексичних виразів із вживанням даної морфеми, наприклад: 清秀 *qingxiu* – вишуканий, 秀丽 *xiuli* – витончений, 秀才 *xiuca* – інтелігент, 后起之秀 – *hooqi zhixiu* зірка, що сходить. Спочатку, поєднуючись з іншими морфемами, даний ієрогліф виступав у ролі прикметника, наприклад, 秀雅 *xiuya* – елегантний, а в деяких випадках – іменником, наприклад 后起之秀 *houqi zhixiu* – зірка, що сходить. Сьогодні ми спостерігаємо еволюціонування значення ієрогліфа 秀 *xiu* в таких прикладах, як 秀一秀 *xiu yi xia* – **виставляти** на показ свої гарні сторони; 秀一下厨艺 *xiu yi xia shuyi* – **демонструвати** кулінарні здібності; 听说你买了新裤子, 秀一下 *tingshuo ni maile xin kuzi, xiu yi xia* – Кажуть, що ти купив нові брюки, **покажи** їх. Таким чином, колишня морфема 秀 *xiu*, яка раніше ніколи не вживалась окремо, розвилася у повноцінне слово. До існуючих можливостей морфеми 秀 *xiu* виступати у ролі прикметника та іменника додалась ще дієслівна функція. У значенні **виставляти, показувати, демонструвати** 秀 *xiu* вживається набагато частіше, ніж у своїх ори-

гінальних значеннях, яких вона набувала у поєднанні з іншими морфемами. Внаслідок цього розвивається конотація "широкої" меліоративності 秀 *xiu*, однак слабшає вихідне денотативне й оціночне значення.

Коли між двома мовами існують лексичні лакуни, найбільш зручним методом заповнення цих лакун є поєднання нових значень із вже існуючими морфемами чи словами. Мова з точністю передає дух часу. Сміслова багатозначність (полісемія) слова чи морфема відображає багаторівневу соціальну та інтелектуальну людську діяльність. Вираження нових ідей, нових результатів пізнавальної діяльності мовними засобами відбувається шляхом семантичного розвитку вже існуючих слів. Це одне із джерел мовної полісемії. Розширення семантичних меж, обумовлене процесом запозичення, є одним із свідчень впливу глобалізації на мовні процеси.

Ще одним вдалим прикладом, який варто розглянути, є слово 酷 *ku*. У даному випадку китайська морфема фонетично адекватна слову, що запозичується. Вона звучить майже однаково зі словом англійського походження "cool". Вихідне значення цієї морфема "жорстокий, мучити, тиранити". Поєднуючись з іншими морфемами китайської мови, вона утворює такі біноми, як 殘酷 *canku* – жорстокий, 酷刑 *kuxing* – тортури, 酷 *kure* – нестерпна спека. Однак, вживаючись у ролі лексичного запозичення, воно набуло нового значення "cool" – крутий. Але, що цікаво і на що варто звернути увагу, так це на абсолютно протилежну емоційно-експресивну і навіть оцінкову семантику, привнесену вживанням 酷 *ku* у новому значенні (вочевидь, переважно у мовному узусі китайської молоді). Пряме номінативне значення морфема має негативну оцінковість, а нове значення несе в собі позитивний зміст. Перше значення притаманне літературній китайській мові, тоді як друге набуло поширення в народно-розмовній мові. Наприклад, 酷語 *kuyu* – крута мова, 酷星 *kuxing* – крута зірка, 酷站 *kuzhan* – крутий веб сайт, 酷裝 *kuzhuang* – крутий одяг, 酷哥 *kuge* – крутий хлопець (від англ. *cool guy*), 酷姐 *kujie* – крута дівчина, 酷毙 *kubi* – найкрутіша мода і стиль, 酷感 *kugan* – круті відчуття, 真酷 *zhenku* – дійсно круто (*really cool*), 好酷 *haoku* – дуже круто (*very cool*).

Як видається, процес передачі іншомовного слова засобами китайської мови можна назвати актом вторинної номінації, тобто використання в акті номінації вже існуючої одиниці в якості імені для нового денотата або сигніфіката. В основі вторинної номінації лежить асоціативний характер людського мислення. Переосмислення значень в процесі вторинної номінації відбувається завдяки комбінаторній техніці мови, шляхом узуального закріплення за автохтонними лексемами нової, раніше їм не притаманної синтагматики. Результатом є семантична транспозиція, при якій матеріальний вигляд одиниці не змінюється, проте суттєво розширюється її змістовий обсяг.

Досліджений матеріал дав підстави для твердження про те, що внаслідок розширення функцій питомих слів китайської мови, їх номінативного потенціалу під впливом запозиченої лексичної одиниці, спостерігається або розвиток апіорі існуючих у мові-реципієнті аксіологій, або набуття зовсім протилежних аксіологічних координат.

Стаття посвячена рассмотрению семантических транспозиций в китайских словах, которые служат средствами для вторичной номинации в процессе заимствования.

Ключевые слова: заимствования, вторичная номинация, семантические транспозиции.

The article is devoted to the analysis of semantic transposition that takes place in Chinese words when they serve as the means of renaming during the process of borrowing.

Key words: borrowing, renaming, semantic transposition.

Література:

1. *Антология концептов* / [Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина]. – М.: Гнозис, 2007. – 512с.
2. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. – 283с.
3. *Красных В.В.* Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия [курс лекцій] / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284с.
4. *Кубрякова Е.С.* Язык и культура: факты и ценности / Е.С. Кубрякова, Т.Е. Янко. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 595с.
5. *Привалова И.В.* Интеркультура и вербальный знак / И.В. Привалова. – М.: Гнозис, 2005. – 472 с.
6. *Пименова М.В.* Коды культуры и проблема классификации концептов / М.В. Пименова // Язык. Текст. Дискурс: научный альманах Ставропольского. отделения. РАЛК. Выпуск 5. – Ставроп.: Изд-во Пятигор. гос. ун-та, 2007. – С. 79–86.]
7. *Сепир Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир // переводы с англ. под ред. и с предисл. А.Е. Кибрика. – М. "Прогрес" "Универс", 1993. – 654с.
8. *Урысон Е.В.* Проблемы исследования языковой картины мира: аналогия в семантике / Е.В. Урысон. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224с.

ТЕРПІННЯ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ ТА РЕЛІГІЇ**Фрасинюк Наталія Іванівна***асп.**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Терпіння є чеснота, яка посідає особливе місце у житті людини. У традиції європейської філософської школи поняття "терпіння" розглядається у чотирьох аспектах: 1) атрибут матеріального та ідеального світу, 2) чеснота, яка асоціюється із стражданням, 3) суб'єктивна необхідність страждання, 4) основа людського життя. У релігійному дискурсі терпіння вважається найбільшою чеснотою людини, основою якої є смирення.

Ключові слова: поняття "терпіння", фізичне терпіння, духовне терпіння, чеснота людини.

При дослідженні поняття "терпіння" постає цілком логічне питання щодо сутності його як явища. Оскільки терпіння належить до фундаментальних психосоціальних категорій, потрібно встановити його природу.

Метою нашого дослідження є аналіз поняття "терпіння" у європейській філософській та релігійній літературі і визначення основних підходів до розуміння і тлумачення цієї чесноти.

Об'єктом дослідження є категорія "*терпіння*" як філософське і релігійне поняття європейського культурно-історичного контексту.

Актуальність дослідження передусім зумовлена необхідністю уточнення змістового наповнення поняття "терпіння" як однієї з найважливіших людських чеснот.

Генезис категорії "терпіння" як поняття, перш за все, має зв'язок із процесами розвитку уявлень людини про світ, із формуванням моральних норм поведінки і втіленням їх у відповідних історико-культурних контекстах і соціальних стратах. Перші спроби визначити *терпіння* як ціннісну категорію належать Сократу. Філософ, аналізуючи такі моральні категорії як *добро* і *зло*, надавав великого значення терпінню, вважаючи його ознакою такої чесноти як "*стриманість*", оскільки "*не-стриманість*" "не дозволяє терпіти ні голоду, ні спраги..., ні безсонних ночей" [Ксенофонт 1993, 140]. Сократ вважав, що людина, яка вміє терпіти, здатна досягти високих цілей у житті.

Розвиваючи думку Сократа, Платон вивчав чесноти, знання яких є основним у житті людини. Чеснота, на думку філософа, – це божий дар, що його людина отримує незалежно від здобутих знань. Однією з основних чеснот людини є терпіння, яке Платон характеризував як "витривалість у смутку в ім'я прекрасного" і "витримка у трудах заради прекрасного" [Платон 1986, 429].

Аристотель розглядав терпіння як атрибут матеріального та ідеального світів. В етичному значенні терпіння за Аристотелем – це вміння переживати і задоволення, і страждання. Аналізуючи терпіння як якість людини, Аристотель зараховує його до якостей добропорядних і вартих похвали. Він наголошує, що терпіння – це одна із основних чеснот людини, яка з'являється тоді, коли розум діє разом із почуттям. Кожна чеснота потребує практики. І тому, щоб мати терпіння, потрібно постійно щось переборювати у цьому житті, мати моральну стійкість, емоційно-

вольову впевненість. За Аристотелем, терпіння – стан душі, який виникає у процесі виховання та навчання [Аристотель 1983, 192].

Досліджуючи поняття "терпіння", слід згадати його "розщеплення", запропоноване Платоном і Аристотелем. Філософи виділяють тілесне (фізичне) та духовне терпіння. Усі задоволення Аристотель поділяє на "необхідні" і "не необхідні". "Необхідними" є речі, без яких людина не може обійтися: їжа, сон тощо. А "не необхідні" – це те, заради чого людина працює, але без чого може обійтися: багатство, повага інших тощо [Аристотель 1983, 192].

Під фізичним терпінням Платон розуміє спроможність переборювати "тілесні" потреби. Духовне терпіння, на його думку, – це здатність витримувати відчуття, зумовлені стражданням, "терпіти несправедливість" [Платон 1991, 38]. Цікавим є твердження про те, що фізичне терпіння властиве не лише людині, а й тваринам та будь-яким живим істотам.

Але соціально-психологічний фундамент феномену терпіння, зумовлений суб'єктивним фактором, і сприймається через поняттєвий рівень, через морально-етичний імператив – людина має "терпіти заради чогось доброго" [Аристотель 2002, 154]. І людина завжди терпітиме, незалежно від того, чи це стосуватиметься "людей чи речей, задоволень чи прикрас, але якщо обов'язок наказує терпіти, буде стійко терпіти" [Платон 1991, 552]. Проте духовне терпіння завжди домінуватиме над фізичним.

Терпіння підпорядковується розуму: "все, чого прагне душа і що вона терпить, закінчується щасливо, якщо нею керує розум" [Платон 1991, 599]. Але водночас терпіння може формуватися і почуттями. Таке терпіння спонтанне, воно допомагає людині швидко змінити своє ставлення до того, що відбувається у її житті. Наприклад, назавжди втративши когось із близьких, людина переосмислює своє місце у цьому світі, змінює цінності, принципи свого життя.

Аристотель і Платон вважали: людина живе, щоб самоствердитися як особистість у суспільстві, а для цього їй потрібне терпіння. Терпіння є критерієм моральних оцінок, це чеснота, що посідає особливе місце у житті людини. Терпіння – Божий дар і вміння, набуті впродовж життя.

Розуміння терпіння як людської якості превалювало і за часів християнського Риму. Заслугують на увагу думки Тертуліана, висловлені ним у трактаті "Про терпіння". Мислитель стверджує, що терпіння "настільки необхідне на шляху до Божих справ, що ніхто не може дотримати жодної заповіді, не може реалізувати жодної Божої справи, якщо відійде від терпіння" [Тертуліан 1994, 320]. Наголошуючи на великому значенні терпіння, Тертуліан зазначає, що без терпіння не може жити жодна жива істота, адже саме через терпіння відкривається шлях до спасіння. У цьому випадку терпіння набуває форми любові, яка є найбільшим таїнством віри. Любов все переживе, перетерпить, бо вона великодушна, а все інше зникне: і мови, і науки, і пророцтва. Проте, "залишиться віра, надія, любов. Віра, яка вела терпіння Христа; надія, яка вимагає від людини терпіння, і любов, якій під покровом Бога відповідає терпіння" [Тертуліан 1994, 330-331].

Філософ розглядає духовне і тілесне терпіння, підкреслюючи думку про те, що терпіння посідає особливе місце у житті людини. Оскільки воно "віру зміцнює, любові сприяє, смирення навчає, покаяння вчить, до сповіді приводить, плоттю керує, духові служить, язик приборкує, руку стримує, бажання притлумлює, спокуси вгамовує, мучеництво вінчає, бідного втішає, язичника приваблює, слугу довіряє хазяїну, а хазяїна – Богу, жінку вдовольняє, чоловіка вдосконалює. Воно приємне в дітях, похвальне в юнакові, почесне у старцеві. Воно прекрасне у кожній статі, у будь-якому віці" [Тертулліан 1994, 332].

Поступово християнська релігія прирівнює терпіння до надії, віри і любові. Терпіння починає виступати одним із основних принципів людського існування, стає чеснотою релігійною. Людина може пережити всі незгоди лише тоді, коли вона вміє терпіти, а терпіти вона повинна заради Бога, заради кращого життя, заради спасіння: "Якщо ви терпите покарання, то Бог чинить з вами, як із синами" [Біблія 1995, 6-8].

Терпіння як прояв волі є суб'єктивною причиною, заради якої людина може творити зло і через це зносить страждання як покарання за гріхи. А зло – це і те, що робить людина, і те, що вона терпить (зносить зло) [Августин Аврелій 1992, 459].

Уже в нові часи І. Кант відкидає розуміння терпіння як чесноти, тлумачачи його як звичку страждати [Етика: словарь 1995, 257]. Терпіння, на його думку, є іманентне пізнання індивіда, невід'ємне від моральної поведінки, і відрізняється від інших форм діяльності людини своїм категоричним імперативом (моральний обов'язок). У своїх працях Кант розрізняє "терпіння", "терпимість", "толерантність".

А. Шопенгауер заявляє, що терпіння сприяє перш за все жалю, який є необхідною якістю людини. "Стримуватися і терпіти" [Шопенгауер 1997, 352] – ось правило, без якого а ні багатство, а ні влада не завадять людині. На думку філософа, терпіння є однією з основ життя.

Стосовно релігійного тлумачення поняття "терпіння" слід зауважити, що у християнстві терпіння виступає однією із основних чеснот: "навичка все зносити", "твердість духу", "ставлення до Бога" [Шиманский 1999, 9].

Основою терпіння християн є смирення. "Без терпіння християнин не може жити, бо терпіння – це постійність у добрі, твердість і мужність душі, які виявляються у покірному, охочому, великодушному знесенні життєвих труднощів, скорботи та спокуси, допущених Богом для навчання християнства смирення, любові і вірності волі Божій та його святому промислу" [Шиманский 1999, 9].

Отже, у європейській філософській літературі поняття "терпіння" досліджувалось у чотирьох домінуючих контекстах: 1) терпіння – це атрибут матеріального та ідеального світу (Аристотель); 2) терпіння – це чеснота, яка співвідноситься із стражданням і задоволенням (Аристотель, Тертулліан та ін.); 3) терпіння – "суб'єктивна необхідність страждання" (Кант); 4) терпіння – основа людського життя і фундамент існування суспільства (Шопенгауер). А у релігійному розумінні "терпіння" – це найбільша чеснота людини, основою якої є смирення.

В статье рассматриваются вопросы интерпретации терпения в европейской философской литературе и в религии. Доминирующие контексты понимания терпения в философии – терпение как объективное свойство, присущее вещам материального и идеального мира; терпение как добродетель; терпение как субъективная необходимость к страданию; терпение как основа человеческой жизни. А религия рассматривает терпение как важнейшую человеческую добродетель.

Ключевые слова: понятие "терпение", физическое терпение, духовное терпение, добродетель..

The article deals with main meanings of the concept “*patience*” in European philosophy and religion. *Patience* is studied as an attribute of the material and ideal worlds, as a virtue connecting with suffering and pleasure, as a visual necessity to suffering and as a foundation of life. But in religion patience – is one of the most important virtues of a person.

Key words: patience, physical patience, mental patience, virtue.

Література:

1. *Августин Аврелий*. Исповедь / Аврелий Августин // Августин Аврелий. Исповедь: Абеляр П. История моих бедствий / Пер. с латин. – М., 1992. – 92 с.
2. *Аристотель*. Никомахова этика / Аристотель / Аристотель. Сочинения / Пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – М., 1983. – 289 с.
3. *Аристотель*. Евдемова этика / Аристотель // Вопросы философии. – 2002. – №1. – 154 с.
4. *Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Завіту*. – К.: Біблійне товариство, 1995. – 296 с.
5. *Этика: словарь афоризмов и изречений* / Сост. В.Н. Назаров, Е.Д. Мелешко. – М., 1995. – 257 с.
6. *Ксенофонт*. Воспоминания о Сократе / Ксенофонт // Ксенофонт. Воспоминание о Сократе. – М., 1993. – 140 с.
7. *Платон*. Определения / Платон // Платон. Диалоги. – М., 1986. – 429 с.
8. *Платон*. Менон / Платон // Платон. Собрание сочинений. Т. 1. – М., 1991. – 599 с.
9. *Тертуллиан*. О терпении // Тертуллиан. Избранные сочинения / Общ. ред. А.А. Столярова. – М., 1994. – 320 с.
10. *Шиманский, Г.* Христианская добродетель терпения. – М., 1999. – С. 9.

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'22:316.286:159.946.3

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ МОВЧАННЯ (на матеріалі англомовного дискурсу)

Швачко Світлана Олексіївна

*д-р філол. наук, проф., акад. АН ВШ України
Сумський державний університет*

У статті узагальнено підходи й набутки в описі концепту **МОВЧАННЯ**, визначено його місце в комунікативній діяльності людини, функції, розглянуто поліаспектність, полімодальність та екстеріоризацію досліджуваного феномена.

Ключові слова: мовчання, невербаліка, екстеріоризація, сукцесивність, алонім, метазнак, дискурс.

Не буває соціуму без людини, людини без соціуму, соціуму без мови, мови без культури, мовлення без мови, говоріння без **МОВЧАННЯ**. Незважаючи на бурхливий розвиток гуманітаристики протягом останнього сторіччя, явище мовчання залишається на маргінесі уваги дослідників. Сказані в XIX ст. слова польського поета Ц.К. Норвіда про те, що в граматиках усіх мов випущена одна частина мови – мовчання, видаються актуальними, такими, що є на часі. Мовчання є феноменом, імплікованим у мовленнєвому акті. Інтегральне дослідження його поліаспектного структурованого буття враховує невербалізований простір "знакової тіні". Умовою його використання є інтерпретаційний потенціал. Феномен мовчання та його вияви в дискурсі входить у поле уваги не тільки мовознавців, воно є міждисциплінарним осмисленням у студіях етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, антрополінгвістики тощо. Мовчання як невід'ємний компонент невербальної комунікації тісно пов'язане з мовленням та культурою соціуму. Малодослідженими є аспекти мовчазних лакун, їх інтеграції з вербальними та невербальними засобами спілкування, полімодального та поліфункціонального буття. На концепті мовчання фокусують увагу філософи, соціолінгвісти, психологи, літературознавці, лінгвісти різних студій, представники гетерогенних напрямків, тенденцій та уподобань.

Актуальність статті об'єктивується тенденціями сьогоденної лінгвістики до системно-функціонального вивчення одиниць мови та мовлення, з одного боку, малодослідженістю феномена комунікативного мовчання та культурем, з іншого. **Об'єктом** статті є мовчання як феномен невербальної комунікації, **предметом** – його соціолінгвістичні вектори. **Мета** роботи полягає в ідентифікації лінгво-когнітивної та комунікативно-прагматичної природи мовчання, що представляє **новизну** дослідження.

Мовчання – це поняття, якому важко дати чітке визначення. Для кожної з дисциплін – будь то антропологія чи педагогіка – знаходиться певний кут, під яким можна досліджувати невичерпний феномен мовчання. На часі існують різні інтерпретації мовчання, які категоризують його як силенціальний ефект, відмежовують поняття ТИШІ, описують силу коду мовчання, його фізіологічні та фонетичні вектори. Феномен мовчання має свою історію дослідження, про що свідчить існуюча

на часі парадигма метазнаків *сайлентологія, силентика, сайлесний принцип, лінгвістика мовчання, стилістичний засіб мовчання, паузація, хезитація* тощо. У зарубіжній терміносистемі з'явився метазнак для позначення неучасті в бесіді – *ігнорування мовчанням* (англ. *inattentiveness to the communication*). У межах сайлентології валідним є вивчення взаємозв'язку вербальних і невербальних знаків комунікації, визначення статусу комунікативного мовчання, його функціонального навантаження та екстеріоризації. Природа, соціальний статус, функціональне навантаження невербальних засобів розглядаються в працях А.Д. Белової [Белова 1997, 167], В.І. Карасика [Карасик 2002, 199], М.Л. Макарова [Макаров 2003, 224], О.І. Морозової [Морозова 2005, 59]. Вивчаючи феномен мовчання, Н.Д. Арутюнова зазначила, що воно асоціює зі смертю, мовлення – з життям [Арутюнова 1999, 423]. В англomовному художньому дискурсі ці ситуації вербалізуються одиницями *stillness, to be still*, пор.: "*Hang on—hang on to the—wrapping cloth. Hang on...*". *The barbarian lay beside him, very still* [Delany 1993, 160].

В аутентичних лексикографічних джерелах [OED 1961, 41] домінантне значення слова *silence* верифікуються в наступній сукцесивності:

1) *The fact of abstaining or forbearing from speech or utterance (sometimes with reference to a particular matter); the state or condition resulting from this; muteness, reticence, taciturnity;*

2) *The state or condition when nothing is audible; absence of all sound or noise; complete quietness or stillness. Sometimes personified.*

Утримання від мовлення як процесу (*the fact of abstaining or forbearing from speech*) та мовчазний стан людини (*the state or condition resulting from this*) ілюструється у поведінці комунікантів (на матеріалі сучасного англomовного художнього дискурсу). *Nature-silence* (мовчання в природі – "*the state or condition when nothing is audible*"), його ідентифікація є прозорою та релевантною у художньому дискурсі.

3) *Omission of mention, remark, or notice in narration. Chiefly in phrases to pass with, pass over in silence* [OED 1961, 41].

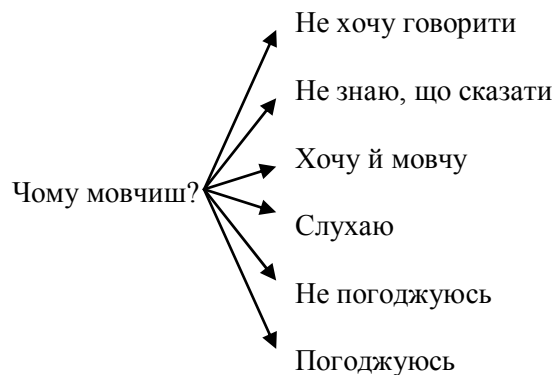
В алонімах слова *silence* серед його основних значень лексикографи виокремлюють *mute, reticence, tacit*, що мають скоріш відношення до стану людини, ніж до її мовленнєвої поведінки:

Слова англ. *silence* та *pause* семантизують ситуативну поведінку людини. У слові *pause* лексикографи виокремлюють спільне зі словом *silence* значення хезитації. *Hesitation* як алонім цих лексем є релевантним до витоків *перерва* або *нерезультативність дії*. *Hesitation – the action of hesitating; a pausing or delaying in deciding or acting; due to irresolution; the condition of doubt in relation to action* [OED 1961, 251]. За формулою семантичної конгруентності [Бережан 1973, 35] семантична дистанція слів *pause::silence* становить 0,6 ($Q = 1 - (2 \cdot 1/3 + 2) = 0,6$).

Поліаспектність мовчання є прозорою з огляду на його причетність до різних сфер реалізації: *підтекст* (літературознавство), *диференціація, пресупозиція, імпліцитна інформація, апосіонезис/апосіонеза, афаза, вербальна парафазія* (нейропсихологія/логопедія), *перифраз* (стилістика), *імпліцитний смисл, непряме інформування, непрямий мовленнєвий акт* (лінгвістика) та ін. Л.С. Виготський та А.Р. Лурія,

вивчаючи різні мовленнєві коди, розглядали феномен мовчання з фізіологічної точки зору, шукали методологічні підходи для подолання мовленнєвих вад [Шохор-Троцкая (Бурлакова) 2001, 5]. Базовими номінаціями концепту мовчання є вербалізатори англ. *silence, pause, stop, hesitation, stillness, quiet, human silence, nature silence* укр. *мовчання, мовчазний, людське мовчання, тиша в природі*.

Мовчання стало міждисциплінарним феноменом, об'єктом пошуків соціолінгвістів, афазіологів, психологів та мовознавців, які розробляють загальну теорію мовчання. Мовчання метафорично порівнюється з революцією та відповідними засобами. Мовчання як спосіб буття, форма спасіння є ексцентричним родичем у нескінченно великій і відкритій родині мовних ігор, у якій можна переміщуватися – переходити від одної гри до іншої, творити нескінченну кількість варіантів. Категорія мовчання (пор. *тайна мовчання*) – ключова категорія філософії, оскільки мовчання не є хаосом чи беззмисловою порожнечою, а смислетвірною структурою. Мовчання тематично модифікується, змінюється, валоративно впливає на осмислення того, хто ми є та що ми робимо. Пор. діаграму, яка не претендує на повний обсяг мовчазних ситуацій [Анохіна 2003, 12].

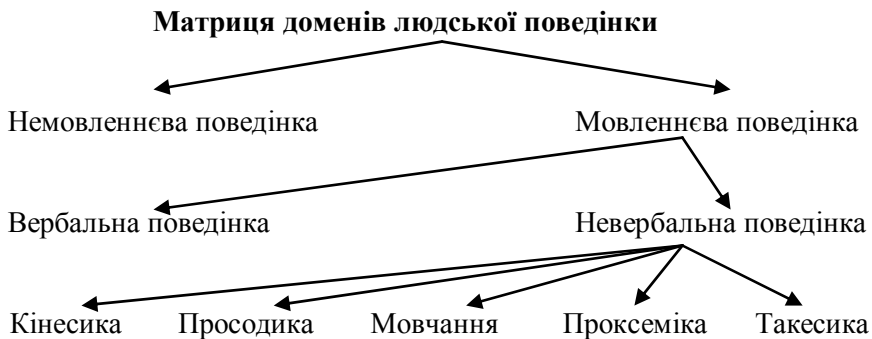

Феномен мовчання активно взаємодіє з різноманітними дисциплінами: філософія, релігієзнавство, соціологія, психологія, етнографія. Кожна з названих наук знаходить у мовчанні щось енігматичне, доводить, що цей феномен досить валідний та несе тягар невідомого, нерозгаданого, нерозкритого. Мовчання можна визначити як спосіб поділу мовлення на сегменти, що робить мовлення зрозумілим. Це особливий тип промовляння, адже з глибин мовчання народжується думка. Тому мовчання протиставляється повсякденному мовленню – балачці. Справляє враження те мовчання, котре бачиться як зусилля розуму, "розмова душі з собою" (Платон) [Платон 1993, 138]. Пор. прислів'я: *Срібні мої слова, золоте моє мовчання*. Сама Природа закликає не до свавільного підкорення як запиту щодо її улаштування, а до вслухання до неї у власному мовчанні. Прокл твердить, що Логосу мусить передувати мовчання, в якому він закорінений.

Дискурс як емпірична база комунікативного мовчання є вельми валідним з огляду на значну представленість мовчазних ситуацій та відповідних авторських тлумачень.

Персоніфіковане мовчання природи є одним із засобів репрезентації авторської мовної картини світу. Залишаючись некомунікативною, ТИША становить необхідне тло для комунікативності, може існувати поза присутністю людини (що свідчить про неантропологічність) та не є носієм значення (будучи асемантичною). Ці риси допомагають використати площину опозицій ТИШІ для визначення основних характеристик МОВЧАННЯ як явища, спорідненого з нею, але й відмежованого від неї. Персоніфіковане мовчання специфічно представлене в образах типу: англ.: *watchful silence, haughty silence, embarrassing silence, thick silence, alive silence, deep silence, solemn silence*; укр.: *дзвінка тиша, дрімуче затишишя, тихий спокій, зачарована тиша*; рос.: *темная тишь, глубокая тишина, священное безмолвие, туманне мовчання*.

Поведінку людини можна представити в матриці ієрархії доменів, в якій перший ярус є родовим по відношенню до другого, а другий – до третього.

Брунева Ю.А. розглядає феномен мовчання як семантичний концентрат, позначений емоційною силою. Мовчання має свої варіанти-мотиви – тиша, німота, безмовність. Мікромотиви та мотиви мають єдине семантичне ядро [Брунева 2004, 56].

"Людина не може не спілкуватися" без унікального мовчання, яке, як і інші форми невербальної комунікації, є центральною формою комунікації. Тут є однаково важливим що говориш і як говориш. Папір втрачає будь-який зміст без графічних знаків, але графічні символи не можуть існувати без паперової основи; так само мовчання та мовлення знаходяться у взаємній залежності один від одного – кожного разу виступаючи контекстом, а отже – смисловою основою один для одного.

Дж. В. Єнсен виокремлює п'ять функцій мовчання, які описуються як контрастуючі, що позначають позитивні та негативні цінності: а) функція зв'язності: мовчання може об'єднувати або розділяти двох чи більше осіб; б) функція впливу: мовчання лікує або раниць; в) функція відвертості: мовчання може нагадати вже відоме – поринати в себе або може приховувати певну інформацію; г) функція висловлення думки: мовчання може продемонструвати схвалення та підтримку того чи іншого погляду або продемонструвати зовсім протилежний погляд та не схвалити щось або когось; д) функція активності: мовчання може бути сигналом глибоких роздумів або ж може свідчити про відсутність/наявність розумової активності.

Мовчання може бути символом активного пізнання, так само як і бути символом лінощів або невігластва. Мовчання може бути абсолютним, акустичним, антецендентним, антеріорним, духовним, статичним, часово-просторовим, випадковим, рефлекторним, показовим, внутрішнім, зовнішнім, таким, що відчувається сенсорними органами чуття. Мовчання – силенціальний компонент комунікації. Як дискурсивне явище воно розглядається на вертикальних, лінійних, ризоматичних векторах, що обумовлює його осмислення в домені індивідуально-психологічного та соціально-прагматичного буття. Мовчання носить ситуативний характер та проявляється у мовленні. Невербальні знаки більшою мірою зумовлюють відмінність між усним і писемним мовленням. Якщо у писемному мовленні є лише один канал інформації – текст, то усне мовлення має вагомий для спілкування невербальні знаки, а саме: міміку, жести, паузу тощо. Парадокс проявляється в тому, що людина мовчить, а інформація слухачам надходить. Слушним є афоризм Цицерона: *Найсильніший крик – у мовчанні*.

У парадигмі мовчання *silence* є ключовим словом. Допоміжними виступають його синоніми, деривати та алоніми, напр.: англ. *A moment of utter silence on the other side, in respect to the beginning future, maybe, all the rest of his life* [King 1978, 29]. *She said nothing* [Griffith 1995, 36]. *Dell stopped talking; Enin started listening* [Delany 1993, 87]. *The waters of the sea of Japan were cold, gray, and still* [Crawford 1969, 15]. */ sat by the blank screen for a long time, listening to the deep, three-in-the-morning quiet* [Griffith 1995, 82].

Силенціальний ефект може також матеріалізуватися у нульових словосполученнях шляхом номінації референта базовими метазнаками, напр.: англ. *The telephone rings. 'Yes?' Silence/ Hello?'/ /Silence/ /'Who's there, please?'/ Silence/ /Silence, and again silence/* [Duncker 1999, 29].

У художньому дискурсі ідентифікація мовчання частіше реалізуються в ланцюжках коментуючих одиниць типу *sat silent, another silence, watchful silence, said nothing, could only stare at him, was silent, lay silent, paused a minute, feel silent, look a question, far from uttering a word, noises had stopped, fell silent, stared mutely, etc.* У цих прикладах йдеться про мовчання, про його некоординоване представлення. В ускладнених синтаксичних структурах мовчання як компонент комунікації координується із іншими суміжними діями, напр.: англ.

1. *Mr. Crofton sat down on a box and looked fixedly at the other bottle on the hob. He was silent for two reasons. The first reason, sufficient in itself, was that he had nothing to say; the second reason was that he considered his companions beneath him* [Joyce 1982, 140].

2. *Mr. Hynes hesitated a little longer. Then amid the silence he took off his hat, laid it on the table and stood up. He seemed to be rehearsing the piece in his mind. After a rather long pause he announced: The Death of Parnell* [Joyce 1982, 143].

3. *He waited for some minutes listening. He could hear nothing; but night was perfectly silent. He listened again: perfectly silent. He felt that he was alone* [Joyce 1982, 129].

4. *Noone spoke: we all gazed at the empty fireplace* [Joyce 1982, 46].

5. *I was so confused that I did not know what to answer* [Joyce 1982, 59].

6. *I recognized a silence like that pervades a church after a service* [Joyce 1982, 61].

7. *Her mother's persistent silence could not be understood* [Joyce 1982, 85].

8. *The preacher's voice sank. He paused, jointed his palms for an instant, parted them. Then he resumed* [Joyce 1982, 322].

9. *The voices that he knew so well, the common words, the quiet of the classroom when the voices paused and the silence was filled by the sound of softly browsing cattle as the other boys munched their lunches tranquilly, lulled his aching soul* [Joyce 1982, 328].

10. [...] *the faint murmur of a voice troubled the silence* [Joyce 1982, 343].

Як бачимо, блоки мовчання подаються в наведених прикладах не поодинокі, а в секвенції з іншими блоками, матеріалізованих інтенціями наратора:

1. *sat down – looked fixedly – had nothing to say – considered his companions beneath him;*

2. *hesitated – took off his hat – laid it on the table – stood up – rehearsing – a rather long pause;*

3. *waited – listening – hear nothing – was perfectly silent – listened again – perfectly silent – alone;*

4. *Noone spoke – all gazed;*

5. *so confused – what to answer,*

6. *silence – pervades a church;*

7. *silence – could not be understood;*

8. *voice sank – paused – jointed his palms – parted(them) – resumed;*

9. *quiet (of the classroom) – voices paused – silence was filled – boys munched their lunches tranquilly;*

10. *murmur – silence.*

Значне місце в арсеналі мовних номінацій, що позначають феномен мовчання, посідає іменник та іменникова група, наприклад: англ. *could hear the students talking as we went down the hall, but when Miss Asada opened the door there was sudden silence* [Watkins Kawashima 1994, 112]; *In silence, one sailor snatched two fish from the grill* [Delany 1993, 183]; *For a while I store straight ahead in brooding silence* [Kinsella 2000, 241]; *She was frightened even more by the sound of him than she had been by his silence, but there was still no alternative* [King 1978, 249].

Поряд із іменником належне місце в експлікації мовчання займає дієслово та його форми, напр.: англ. *Aison hesitated* [Ferrigno 1999, 99]; *I hesitated* [Frame 1987, 58]; *Thorpe didn't respond* [Ferrigno 1999, 98]; *He didn't respond* [Koontz 1994, 109]; *Marty didn't answer him* [Koontz 1994, 196]; *He dared say nothing of the sort* [Koontz 1994, 72]; *Nick didn't even bother answering* [Ferrigno 1999, 107]; *Alison waited* [Ferrigno 1999, 133]; *The Angel didn't want to argue with him* [Ferrigno 1999, 139]; *He stopped, as if to study the restaurant which, unknown to me, he had been gently and slowly leading me to* [Miller 1993, 260]; *He hesitated* [Houston 1995, 175]; *She paused* [Keen 1999, 347]; *Kiku poked her husband to silence him* [Uchida 1998, 44].

Мовчання екстеріоризується за допомогою прикметників, напр.: англ. *became silent again, fidgeted about for a few moments, then grew quite still* [Miller 1993, 305]; *The words fell onto a silent cobbled sea of wet upturned faces* [Keen 1999, 346]; *"Keep still!"* [Watkins Kawashima 1994, 37]; *Martin went very still* [Keen 1999, 182]; *She was lying*

very still, gazing up at him [Houston 1995, 68]; *Be still!* [Watkins Kawashima 1994, 50]. Прикметникові номінації позначення силенціального ефекту є стилістично-маркованими, їх експресивне буття допомагає ідентифікувати психічний стан людини, її соціальний статус, напр.: англ. *The captain was a small, hairy man with a verdigrised helmet, a fur jerkin, bloodshot eyes, and tarry hands, with a dumb good will that in him had now become a sort of fury about every detail of the evacuation, as his ship plied from stricken island to stricken island* [Delany 1993, 137].

Основними засобами авторського описання мовчання є слова та словосполучення типу *silence, silent, pause, stillness, still, an awkward pause, after a long pause, after some hesitation, a dumb goodwill, sudden silence, in brooding silence, quietly amazed, quick and silent, an uncomfortable pause, didn't respond, didn't answer, very still* тощо. Силенціальний ефект в англomовному художньому дискурсі деталізується за допомогою словосполучень (синтаксичних та фразеологічних), напр.: *'So you're the employment manager, are you? That's a pretty responsible position for a young man. 'Heavy pause* [Miller 1993, 137]. *Both women looked at each other now, then at the men, and and remained silent* [Delany 1993, 242]. *But this childless silence was more than just a condition* [Koontz 1994, 3]. *He stopped abruptly, realizing that this was not an occasion to speak of death* [Uchida 1998, 29]. Мовчання позначається також за допомогою комунікативних одиниць (речень, висловлювань) напр.: *No answer* [King 1978, 137]. *Silence prevailed* [Koontz 1994, 414]. *Silence came back* [King 1978, 245]. *Another awkward pause* [Miller 1993, 252].

Таким чином, засобами експлікації силенціального ефекту виступають монолексемні, полілексемні, різночастиномовні, номінативні та комунікативні одиниці. Полілексемні вербалізатори комунікативного мовчання вказують на його витоки та тривалість. При тлумаченні лексем на позначення силенціального ефекту використовуються також синонімічні одиниці. Пор.: англ.: *silent, quiet, calm, still, noiseless, silence, quietness, calmness, stillness*; укр.: *мовчазний, тихий, спокійний, мовчання, тиша, спокій, безшумність, безгоміння*; рос.: *безмолвный, тихий, спокойный, безшумный, безмолвие, тишина, спокойствие, безшумность*.

У художньому дискурсі очевидними є поліаспектність, поліфункціональність та полімодальність силенціального ефекту. Англomовний художній дискурс характеризується варіативністю репрезентацій мовчання з огляду на значну представленість мовчазних ситуацій та відповідних авторських тлумачень. Поети здавна відчули недостатність слова – стан, коли певні явища, відчуття, переживання не можливо висловити. З цим твердженням погоджуються мовознавці. Зокрема, Р. Барт зазначав, що мова взагалі не здатна виражати будь-що, вона здатна тільки називати, іменувати, тому все підводиться під загальні категорії. У поезії майстри слова експериментують з поетично-музичним рядом, до неомовленого, не вбраного у слово [Тютчев 1957, 111]. Метафоризація мовчання набуває особливого значення з огляду на асоціативність, адгерентність концепта-референта та концепта-корелята за спільною ознакою-основою. Семантична конгруентність спрацьовує при факультативній наявності лексичних та граматичних девіацій в корелюючих текстах. Пор.: англ.: *But the silence was unbroken, and the stillness gave no token*; рос.: *И ни голоса, ни знака – из таинст-*

венного мрака (Дм. Мережковский); *Но как прежде ночь молчала, тьма душе не отвечала* (К. Бальмонт); *А немая ночь молчала, тишина не отвечала* (В. Батека).

При інтерлінгвальному тлумаченні автори використовують різні номінації на позначення концептів. Пор. *silence – ночь* (К. Бальмонт, В. Батека) *stillness – мрак* (Дм. Мережковский), *тьма* (К. Бальмонт), *тишина* (В. Батеки). Таким чином, поетичні трансформації позначені творчим шармом поетів. У процесі модифікації постають три типи відповідників: 1) еквіваленти, тобто, перекладацькі одиниці, ототожені в мові джерела та в мові перекладу; 2) варіантні та контекстуальні відповідники; 3) гетерогенні відступи, трансформації. Художній дискурс – це специфічне явище, водночас естетичне – за своєю природою, лінгвістичне – за засобами позначення денотативної суті. Сукупність індивідуально-авторських трансформацій дає підстави говорити також про особливості ідіостилу. Вищий ступінь еквівалентного відтворення авторського концептопростору на інтерлінгвальному рівні уможливає максимальне наближення до глибинної структури оригіналу.

В статье рассматривается феномен молчания и его статус в коммуникативной деятельности, социокультурная природа с присущей ему денотативной ситуативностью, психологическими истоками. Антропоцентричность молчания занимает особое место среди адгерентных понятий невербалики.

Ключевые слова: молчание, невербалика, просодика, метазнак, аллоним, экстерниоризация, идиостиль.

The article considers the phenomenon silence and its status in the domain of communication. The concept, its social and cultural issue, with its denotative features, psychological sources and anthropocentricity takes the special place within adherent notions of the nonverbal communication.

Key words: silence, nonverbal communication, prosodics, alonym, exteriorization, idiostyle.

Література:

1. Анохіна Т.О. Семантизація категорії мовчання в англомовному художньому дискурсі. Монографія / Тетяна Олександрівна Анохіна. – Вінниця: Видавництво "Нова Книга", 2008. – 160 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / Алла Дмитриевна Белова. – К.: Астроя, 1997. – 310с.
4. Бережан С.Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц / С.Г. Бережан. – Кишинев: изд-во Штиинца, 1973. – 372с.
5. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2002. – 333с.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К.: Академія. 2006. – 400с.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК Гнозис, 2003. – 280с.
8. Морозова Е.И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект / Е.И. Морозова. – Х.: Экограф. – 2005. – 229с.
9. Швачко С.А. Образ тишины: когнитивно-лингвистические аспекты / С.А. Швачко // Культура народов Причерноморья – Ялта – 2007. – №110, Т.2. – С. 313–315.
10. Delany, Samuel R. Tales of Newryon. – Hannover and London: Western University Press, 1993. – 260 p.
11. Ferrigno, Robert. Dead Silent. – London: Simon&Schuster, 1999. – 307 p.
12. Frame, Janet. The Envoy from Mirror City. – Glasgow: Paladin, 1987. – 191 p.
13. Griffith, Nicola. Slow River // A Del Rey Book. – New York: Ballantine Books, 1995. – 343 p.
14. Houston, Wakatsuki and James. Farewell to Manzanar. – New York: Bantam Books, 1995. – 203 p.
15. Joyce, James. A Portrait of the Artist as a Young man. – М.: Progress Publishers, 1982. – 588 p.

КОМПОЗИТНАЯ ПЕРФОРМАТИВНОСТЬ В ИНТЕРАКТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ДИАЛОГА

Романов Алексей Аркадьевич

д-р филол. наук, проф.

Тверской государственной университет,

Романова Лариса Алексеевна

канд. филол. наук, доц.

Тверской государственной университет

Актуальность анализируемой в статье проблемы объясняется отсутствием статуса самого перформатива, а также тем, что до сих пор не выявлена роль композитных перформативов. Новизна работы объясняется тем, что анализируется состояние проблемы перформативной гипотезы – от канонических перформативов до композитных перформативных образований (дискурсов). Объектом исследования выступают функциональные свойства перформативности в дискурсивном пространстве, а предметом – соотношение перформативных единиц в криптоклассе композитных перформативных образований и их транспонирование в перформансные и перформативные симулякры.

Ключевые слова: перформатив, перформативность, перформанс, композитный перформативный конструкт, акты речевой перформации.

Композитные перформативные конструкты как дискурсивные комплексные образования являются специфическим классом (не явно выраженный в системе языка, но специально или функционально предназначенный для особых форм социальной интеракции, т. е. как особый криптокласс) языковых единиц, который играет особую роль в системе знаковых средств обыденной коммуникации, используемых в типовых жизненных сценариях говорящих субъектов [Романов, Романова 2009; Романова 2009].

Выявленные в рамках логико-философского подхода перформативные свойства языковых выражений как системообразующих единиц соответствующих речевых / дискурсивных практик (перформативных речевых действий / performative utterances / performative Handlungen), а также условия реализации их *исполнения* или *перформации* (*performance*) нашли свое преломление в определенных культурных пространствах социального взаимодействия. Особенно это касается тех сфер культурных контекстов постиндустриального общества, в которых терминологическая близость понятий перформативности (англ.: performative / нем.: Performativität) и перформации (англ.: performance / нем.: Performanz) не требует их строгого и четкого различия, ограничиваясь лишь общими чертами сходства или даже обнаруживая смешение этих понятий [Грязнова 2005; Романов 1982/2005; Романова 2008; 2008а].

Анализ работ, посвященных описанию феномена перформативной дискурсии в культурологических и социальных сферах, показывает, что все отчетливее проявляется смешение понятий перформативности (performative) и перформанса (performance), и в дополнение к этому наблюдается замена и даже подмена одного термина другим термином (ср. бытование одного и того же термина "перфóрманс" в театральной среде и в сфере шоу-бизнеса), что можно считать характерной чертой использования в гуманитаристике феномена перформативности в рамках различных научных школ, направлений и парадигм последних десятилетий XX и начала XXI веков [ср.: Huber 2006; Paragrana 2004; Wirth 2002].

В указанный период сменяемости научных парадигм – отметим лишь наиболее значимые для нашего описания парадигмы постструктурализма, социального конструкционизма и постмодернизма – получила широкое распространение в искусстве, медиевистике, социологии, литературоведении и политологии тенденция опираться в исследованиях конкретных проблем на понятие перформативности. Из области философии, логики и лингвистики понятие перформативности, введенное в конце 50-х годов XX столетия в научный обиход Дж.Л. Остином, все чаще перемещается в различные сферы культурологических и социальных дисциплин, осуществляя попытку связать воедино разноплановые подходы к проблеме социальной действительности, в которой находится или которую, по мнению представителей социального конструкционизма Дж. Джерджена, Р. Харре, создает говорящий субъект как когнитивный агент.

Отмечается, что в современной гуманитаристике, в частности, в лингвистике, медиевистике, политологии, филологии, социологии, психологии, этнографии, театроведении явление перформативности рассматривается, чаще всего, как *формально-деятельностное проявление речевых / дискурсивных практик* в виде исполнительской реализации определенных, реализуемых по разработанному заранее сценарию интеракций, именуемых чаще всего в научном гуманитарном дискурсе *перформансом*, отражающим специфическую *форму разрыва* с классической нормативной философской методологией и одновременно *определенный способ выхода* за традиционные дисциплинарные границы "сциентистской" или "когнитивистской" научной парадигмы [Касавин 2007, 98–99; Романов, Романова 2007, 82–84; Романова, 2007; 2007a; Fischer-Lichte 2002; Winkler 2004; Wirth 2002].

В этом контексте отчетливо проявляются попытки отражения определенных тенденций и перспектив развития понятия перформативности в описании социальной действительности, которое стало приобретать все большее значение для культурологических, политологических и социальных дисциплин, о чем свидетельствуют различные международные проекты и конференции, центральной темой которых является перформативность, например: "Перформативность в свете пересечения культурологических и социальных исследований", "Перформативность и материальность: событие и повтор", "Перформативность коммуникации", "Ритуал: перформативность и идентичность", "Социальное как ритуал: мимезис, перформативность, практика", "Перформативность и гендер", "Перформативность и медиальность" и др.

Очевидно, что такая широкая трактовка перформативности ставит этот феномен в центр различных исследовательских направлений и парадигм для получения нового гуманитарного знания, вовлекая это понятие (т. е. перформативность) в точку пересечения целого ряда гуманитарных сфер и дисциплин (например: "дискурс перформативного", "перформативный дискурс / текст", "перформативность ритуала", "медиальность и перформативность", "восприятие и перформативность", "визуальная перформативность, визуальная перформация и визуальная компетенция" "перформативность и театральность", "перформативность кино", "перформативность и идентификация пола", "гендерная перформативность" и т. д.) и даже взаимоперекрещивания самих конститутивных признаков, положенных Дж.Л. Остином в основу разграничения перформативности и констативности.

Вместе с тем обнаруживается, что широта трактовок понятия перформативности приводит к размытости и трансформированию его базовых конститутивных признаков, сводя их функционально – содержательную направленность и коммуникативную специфику к обыкновенному *перформансу как привычному* (шаблонному, регулярно повторяющемуся, ритуальному) *исполнению действия*.

Среди причин такого нечеткого деления перформативности и перформанса следует в первую очередь можно выделить конкретные причины, приведшие к терминологическому смешению обозначенных понятий *перформативности* и *перформанса* (а также понятия *перформанса* как специфического явления в театральной сфере и в сфере эстрадных представлений, в шоу-показах и политических массовых мероприятиях, поставленных, осуществленных и реализованных / реализуемых по законам режиссуры), которые имеют свою историческую первооснову и кроются в высказываниях самого автора разграничения высказываний на перформативы и констативы – Дж.Л. Остина. В этой связи уместно привести точку зрения авторитетного представителя постмодернизма Ж.-Ф. Лиотара о том, что в своих размышлениях о перформативности Дж.Л. Остин неоднократно отмечал близость этих понятий, подчеркивая, например, что *перформанс* (performance) и *перформативность* (performativité) как "системы очень схожи в ставшем традиционном смысле измеряемой эффективности отношения input / output, где перформативный осуществляет оптимум перформанса" [Лиотар 1998, 30]. Правда, в связи с возникновением такой дихотомии необходимо отметить, что означенное выше разделение *перформанса* и *перформативности* не следует смешивать с предложенным Дж.Л. Остином разграничением "перформативной экспликации" (performative Explikation) высказываний на первичные или эксплицитные и вторичные или неперформативные, т. е. "имплицитно перформативные" (implizit performative) формы выражения перформативности.

Другой не менее значимой причиной следует признать широкую многозначность самого понятия "*перформация*" / "*перформативность*", которое, по мнению Уве Вирта, среди представителей постструктурализма – философов языка, лингвистов, театроведов, этнологов, аналитиков медийного пространства, литературоведов – приобрело особую конъюнктурность и устойчивый спрос после полемической дискуссии между Дж.Р. Серлем и Ж. Дерридой [Wirth 2002, 2–5].

В контексте обозначенной дискуссии *перформация* (*перформансность*), по мнению У. Вирта, уже рассматривается как *намеренное исполнение* (ernsthafte Ausführen) речевых актов любого порядка в виде *воплощения инсценированной* (инсценирующей) *реализации* театральных или ритуальных (повторяющихся или итеративных, в терминологии Ж. Деррида) действий, *материализации посланий* в "актах письма" (Akt des Achreibens) или *конституировании впечатлений* в "актах чтения" (Akt des Lesens), "преобразующихся (превращающихся) одновременно в разряд социальных фактов" [Романова 2007; 2008; 2008а]. В этом противопоставлении и формируется различие между общей теории письма, презентуемого в виде набора синтагматических текстовых цепочек, понимаемых как *перформанс* и требующих для его истолкования "вопрошения контекста", и общей теории речевых актов, т. е. между фиксирующимися (и тем самым порождающими возможность повторе-

ния или итерации, цитируемости, но с утратой свойств коммуникативности как выбранной целенаправленной связи в определенной конструкции, в определенном контекстном окружении) синтагмами письма и между произносимыми (озвучивающимися) в контексте языкового употребления речевых фрагментов [ср.: Деррида 1998; 2000; Харре 1995; 2006].

Иначе говоря, доступ к любым синтагмам письма в виде целостного текста возможен лишь через его объективированного читателя (потребителя), в анализе которого "можно применить научный принцип воспроизводимости" [Касавин 2006, 13] или "итеративности" [Деррида 1998]. Языковое же употребление речевых фрагментов, т. е. актов дискурсии, всегда есть незавершенное и "живое" (как "прямой эфир", по И.Т. Касавину) произведение в виде цельнооформленного дискурса, который может реализовываться не только аудио, но и визуальными способами, с помощью жестов, знаков, "элементов письменного текста" [Касавин 2007; Романов, Сорокин 2004, 26–30; Романов, Сорокин 2008, 88–117].

С указанных позиций, чтение как потенциально повторяющийся акт (как акт-итерация) и как процесс знакового (повторяющегося) использования (потребления) уже утрачивает в глазах представителей постструктурализма и деконструктивизма, свой статус пассивного потребления продукта (т. е. произведения) и становится (превращается в акт) *перформацией, актом деятельности*. Наиболее четко такая позиция нашла свое выражение в анализе так называемых "перформативных Текстов" [Грязнова 2005], когда само понятие Текста направлено против текста в его обычном, естественном (т. е. знаковом) понимании, когда разрушается привычная монологичность текста и умирает автор, а текст перестает нечто выражать, смысл теряет глубину и становится плоским и размазанным по поверхности. Отмечается, что "в борьбе Текста с текстом, Текст стремится к перформативности". При этом "перформативность" трактуется уже как "выполнение нормы соответствия мысли и действия, нормы действующего мышления и осмысленного действия". Поэтому "перформативный Текст – это возвращение к нормальности от ненормальной гадмеровской "перевозбужденности сознания", свойственной Новому времени (хотя и происходит это возвращение часто в том же возбужденном состоянии, но иначе мы и не можем" [Грязнова 2005, 1]. До Нового времени вопрос о перформативности текста не мог и возникнуть: это разумелось само собой. Библия – главная книга – перформативна, перформативны молитвенные тексты, богословские и монашеские труды: в них сказанное сказано об осуществленном действии и о действии, которому предписано быть, наконец, они – само действие. Мы же находимся лишь на пути к нормальному соотношению речи и действия, и для нас вопрос о перформативности, организации перформативного текста значим" [Грязнова 2005, 1].

Идея переноса принципа перформативности с отдельного высказывания на текст в целом принадлежит Ю. Хабермасу, который утверждал, что перформатив есть "заинтересованная саморепрезентация" [Хабермас 1989, 37]. В его концепции, перформативность есть условие существования индивидуальности в коммуникации, средство самопонимания и способ вызвать понимание и отношение со стороны других участников коммуникации. По отношению к тексту термин *перформатив-*

ность означает, что текст не столько говорит о чем-то, сколько показывает нечто, сопровождает говоримое его исполнением, подтверждая тем самым подлинность говоримого. Соответствие речи и действия устанавливается на уровне текста в целом, а не на уровне отдельных высказываний в тексте. *Идеальный перформативный текст* – текст, где демонстрируется, исполняется то, что сказано. Но так как перформативный текст есть саморепрезентативное действие в коммуникации, демонстрируемое не всегда должно быть явно сказано: соотношение сказанного и демонстрируемого определяется коммуникативной ситуацией и целями саморепрезентации. Однако в любой ситуации остается главное – *действие performance*, а восстановление в языке того, что было представлено текстом, – дело читателя-коммуниканта. По мнению структуралистов, перформативность в функциональном плане раздвигает и разрушает границы текста сразу в двух направлениях: разрушаются границы между текстом и действием за счет включения действия – исполнения (т. е. *performance*) в пространство текста, разрушая границы между письменным текстом и живой коммуникацией; перформативность не является следствием принадлежности к "изысканным и высоким сферам духа", дарованным немногим свыше, но что она может быть реализована в любой области мысли и деятельности и любым человеком, были бы желание, разум и воля [Грязнова 2005, 2].

В контексте сказанного очевидно отношение представителей постструктурализма к снятию остиновских условий функционирования перформативности и их стремление преодолеть идею единства двучастности знака в духе Ф. де Соссюра. Постструктуралисты, как отмечает М. Саруп [Sarup 1988, 4], весьма критичны по отношению к идее единства стабильного знака, по Ф. де Соссюру. Поскольку представители этой философской парадигмы поддерживают идею сдвига от означаемого к означающему в структуре языкового знака, постольку постоянно возникает проблема окольной дороги по пути к истине, которая утратила какой-либо статус определенности и конечности, т. е. в принципе теряется (или становится бессмысленным) базовый принцип остиновского феномена перформативности. Скорее всего, по этой причине "постструктуралисты сделали предмет своей критики декартовскую "классическую концепцию" целостного субъекта – субъекта / автора как источника сознания, как авторитета для смысла и истины. Утверждается, что человеческий субъект не обладает целостным сознанием, а структурирован как язык. Короче говоря, постструктурализм означает критику метафизики, концепций каузальности, идентичности, субъекта и истины"

Становится ясно, что за подобной позицией стоит философская "критика человеческого субъекта", "критика историзма", "критика смысла", "критика знака" и "критика философии". Практически постструктурализм провозглашает радикализацию и углубление критического пафоса структурализма. В частности, если структурализм, по мнению М. Сарупа, видит истину "за" текстом или "внутри" него, то постструктурализм и постмодернизм подчеркивают взаимодействие (интеракцию) читателя и текста, порождающее своеобразную силу "продуктивности смысла" (тезис, основательно разработанный в трудах Ю. Кристевой), отодвигая на задний план значимую составляющую текстового произведения как лингвистического знака.

Как представляется, предложив разграничивать *двуединую сущность* говорения и его (говорения) результативность в виде *перформативности* и *перформанса*, Дж.Л. Остин стремился, скорее всего, подчеркнуть возможность отдельного (сепаратного) бытования акта говорения как действия (*перформанс*) и акта непосредственной результативности ("эффективности") *такого говорения* в осуществлении посткоммуникативного (output) действия (последствия, перлокутивного эффекта или перлокутивного акта в его теории речевого акта, коммуникативного эффекта в конечном итоге воздействия) при помощи реализованного (осуществленного) говорения, т. е. самого действия (*input*) и его последствия (*output*), указывая на их расхождение (см. компоненты *in* и *out*) и их неразрывное единство (см. общий компонент *put*) в структуре самого речевого акта как такового.

В этом плане, если придерживаться ранее высказанных критических положений относительно коммуникативно-функционального и содержательного статуса феномена перформативности, близкое ему (феномену) понятие перформанса увязывается с понятием акта говорения, актом обозначения языкового употребления и знаниями об актуальном употреблении языка в конкретных ситуациях ("жизненных контекстах / сценариях"), процессуальным актом исполнения речения (речи). Функционально такое речевое исполнение рассматривается как акт символического обозначения процессуальности исполнения (исполненного в говорении) вербального действия.

Такой подход, если судить по исследованиям *перформансных речевых актов* или – в нашей терминологии – *перформансных перформативов* в культурологической сфере жизнедеятельности социума, послужил основой для широкого использования их в культурологическом контексте инсценирования, демонстраций и презентаций в различных театральных постановках, шоу-представлениях и публичных политических акциях, знаменуя собой появление в культурной сфере социума ("Kulturwissenschaften" – культурологии и культуроведении) "перформативного поворота" (performative turn, performative Wende) в сторону сценарного (заранее "поставленного", построенного по определенному типовому сценарию и отрежиссированного) исполнения различного рода действий, в том числе и речевых. В этой связи можно отметить, что в отечественной лингвистике еще до обозначенных "поворотов" уже появились попытки проанализировать функциональную (прагматическую) специфику "типовых сценариев реализации регулятивных действий в наборе жизненных сценариев социальной интеракции говорящего субъекта" [Романов 1988, 69–114].

Перформативный поворот в жизненных контекстах культурной сферы социума в сторону перформансных речевых актов внес существенные коррективы в исследование феномена деятельностиной (в более узком трактовании этого термина, т. е. перформативной) парадигмы языка, в которой пристальное внимание уже уделяется не столько функциональной специфике языка и его единиц (текста, дискурса, речевого акта) в институциональной сфере, сколько анализу речевых актов в большей степени как речевых произведений возможной (абстрактной) реализации деятельности (действий) ее (их) носителей или акторов (режиссеров, актеров, исполнителей, политиков и публичных персон общества и других деятелей) как "культурной перформации" или "культурного перформанса". К разряду речевых актов

культурной перформации (перформансных речевых актов) относятся всевозможные ритуалы и ритуальные представления [см.: Романова Е. 2000; 2002; Романов, Романова Е., Романова Л. 2005], театральные постановки и инсценировки, критические выступления, полемические статьи, общественные слушания и дискуссии, способные порождать общественный резонанс и общественную идентичность и отражать их результирующий эффект в культурной жизни членов социума.

Юдит Батлер [Butler 1998] отмечает в этой связи особые свойства таких актов речевой перформации, рассматривая перформацию (*die Performanz*) как акт воплощения, конституирования, при помощи которого осуществляется оформление (фиксация) идентичности поло-родовой (поло-ролевой) соотносительности действия и деятеля. Причем, такая идентичность (фиксация и соотносительность признаков феминности или маскулинности говорящего и действующего субъекта) маркируется и посредством знаковой сущности речевого акта и его функциональной (вероятнее всего, иллокутивной, добавим мы) специфики.

Специфику актов речевой перформации (перформансных речевых актов) Ю. Батлер [Butler 1998, 29, 62] объясняет на примере высказывания – возгласа воспитательницы *"Девочка!"*, обращенного к своей развеселившейся воспитаннице, с комментарием о том, что данное языковое выражение можно понимать не только как констатацию утвердительного факта (существования факта некоторого X), но и как директивный речевой акт (в понимании Дж.Р. Серла и Дж.Л. Остина) *"Веди себя как девочка! Будь же примерной девочкой!"*.

В этой связи необходимо отметить, что в отечественном языкознании проблема формирования перформативного значения у высказываний, не встраивающихся в условия правил реализации перформативной матрицы, поднималась около 30 лет тому назад в работах Г.Г. Почепцова – младшего [см.: Почепцов мл. 1978; также см.: Романов 1981]. В частности отмечалось, что высказывания *"Дует!"*, *"А где соль?"*, *"Здесь сквозняк!"* и т. п. могут обладать наравне с перформативными высказываниями идентичной иллокутивностью и прочитываются адресатом в определенных условиях как перформативные. Там же на основе действия пресуппозиционного фактора предложена интерпретационная модель таких высказываний [Почепцов мл. 1976; 1978; Романов 1982 / 2005; 1984].

Данные акты речевой перформации, по мнению Ю. Батлер, обладают, по своей сути, перформативностью, но перформативностью особого рода, т. е. перформативностью поло-ролевой принадлежности (идентичности), которая (перформативность) формируется, как считает исследователь [Butler 1998, 29, 62], в результате совместной (или комплексной) языковой игры актов "политических перформативов" (*von politischen performatives*) и "театральной перформансности" (*theatralen performances*).

В последнем случае, в частности, в теории постмодернистского театра, разрабатываемой С. Мелроуз [Melrose 1994], особое место отводится проблеме *"перформативного поведения"* на фоне актов театральной перформансности. Данная проблема сводится к разграничению двух видов человеческого поведения, а именно: обычного поведения людей и *перформативного поведения*, т. е. *профессиональной (ролевой) игры актеров на сцене*.

В своем разграничении между обычным поведением людей и перформативным поведением (ролевым исполнением игры актеров) С. Мелроуз опирается на идеи Э. Барба и И. Саварезе, по мнению которых отличие одного вида поведения от другого основывается на разных толкованиях понятия "профессиональная игра актеров".

В своей книге "Анатомия актера: Словарь театральной антропологии", переведенной на французский и английский языки, Э. Барба и И. Саварезе обратили внимание на телесное поведение человека, на его соматику и сделали попытку обосновать отличие *повседневного ролевого поведения* (о проявлениях социальных и прагматических ролей в социальной, обыденной коммуникации см., например: Романов, Немец, 2006] от *актерского поведения* как сдвиг от "минимального расхода энергии" в обычной жизни до "максимального в *перформансе*", в перформансных актах вообще и "перформансных речевых актах" в частности [Романова 2007; 2008]. Подобный сдвиг, по мнению Э. Барба и И. Саварезе, определяется интенсивностью "мышечной работы" и профессионализмом актера [о мышечной работе и ее значимости в корпоральности человеческого бытия см.: Романов, Сорокин, 2004; 2008].

Так, по мнению итальянских ученых, активная мышечная работа натренированного актера *повышает заряд энергии, которая захватывает в поле своего воздействия зрителя* (ср. в этой связи близкую с данным утверждением идею акта чтения как перформансного акта, "акта перформансного перформатива", в нашей трактовке). Именно эта энергия действия, а не энергия внутреннего переживания, с его "ложным психологизмом", "интериоризацией", и является для С. Мелроуз главным источником воздействия на публику и составной частью более общего комплекса перформансной "театральности" (театрального перформанса, включающего в себя "максимальный расход энергии, ориентацию на присутствие зрителей и организацию их активного визуального внимания" [Melrose 1994, 266; см. также: Barba, Sava-rese 1985]).

Становится понятно, что попытка исследователей выйти за пределы чисто знакового (маркированного) разграничения явлений перформативности и перформанса опирается в философско-методологическом плане на известную критику представителей постструктурализма и постмодернизма самой идеи целостности знака как двуединой неделимой сущности означаемого и означающего, в сосюровском понимании, и охватывала четыре основные направления проблем, а именно: проблему структурности, проблему знаковости, проблему коммуникативности и проблему целостности субъекта.

В этой связи И.П. Ильин отмечает, что если с семиотической точки зрения попытаться осмыслить, "каков же был общий итог столь, казалось бы, разных подходов и предлагаемых схем и теорий Ж. Дерриды, Ю. Кристевой и Р. Барта, то постструктуралистская подоплека обнаружится, прежде всего, в *разрушении традиционной структуры знака*". Главным образом "эти попытки были направлены на размывание замкнутости, внутренней закрытости знака (знаменитое понятие *cloture*, вокруг которого развернулись споры в конце 60-х – начале 70-х годов) по отношению к другим знакам, способности означающего прямо, непосредственно и полно репрезентировать, представлять обозначаемое им явление" [Ильин 1996, 40–45, 106–108].

В первую очередь была осуществлена попытка дезавуализировать общепринятую апологетами структурализма традиционную структуру знака, которую Р. Барт по аналогии с иконоборчеством назвал "знакоборчеством" [Barthes 1977, 271]. Как известно, первым, кто выступил уже в 50-х годах XX столетия против сосюроевской (двучастной) концепции знака, был Жак Лакан, отождествивший бессознательное со структурой языка, и заявил, что "работа сновидений следует законам означающего" [Lacan 1966, 116]. Он утверждал, что означающее и означаемое образуют отдельные ряды, "изначально разделенные барьером, сопротивляющимся обозначению" [Lacan 1977, 149].

Бессознательное, по утверждению Ж. Лакана, имеет языковую структуру. Так как механизмы сновидений следуют законам означающего, то сновидения структурированы как тексты, и сам "сон есть текст". Опираясь на теорию З. Фрейда, Ж. Лакан рассматривает в качестве основных механизмов сна *конденсацию* и *замещение*. Однако фрейдовские понятия конденсации и замещения подвергаются у Ж. Лакана некоторой переинтерпретации. Как известно З. Фрейд понимал под конденсацией совмещение в одном образе нескольких объектов бессознательного в одном образе. Однако Ж. Лакан уже утверждает, что при *конденсации происходит наложение одного означающего на другое* посредством метафоры. Такая же картина наблюдается и с переинтерпретацией замещения. По З. Фрейду, *замещение есть сдвиг психической энергии с одного мыслительного явления на другое*. Но у Ж. Лакана замещение является средством обмана цензора бессознательным, имеющее природу метонимии.

Таким образом, в системе Ж. Лакана образы, всплывающие из бессознательного, нерепрезентативны, т. е. они представляют собой *такое означающее, которому не соответствует никакое означаемое*. Такое означающее автор назвал "*скользящим*". Тем самым, Ж. Лакан фактически *раскрепостил означающее*, освободив его от зависимости от означаемого, и ввел в употребление понятие "скользящего", или "плавающего означающего" [Lacan 1966, 116].

В русле этих идей становится все более отчетливой и понятной коммуникативная роль и лингвопрагматическая предназначенность перформансных речевых актов и перформансных перформативов в речевых актах социальной интеракции, призванных быть уже не коррелятами реальных действий (ср.: слово – это действие у Дж.Л. Остина), а выступать в качестве реализуемых в коммуникативной практике социального взаимодействия "идеологических ограничений", своего рода субститутов перформативности, которые бы не могли акцентировать эксплицитную связь означающего (т. е. их грамматического оформления, не отличимого от канонов выражения реальных перформативных выражений) с референциальным аспектом означаемого, создавая и обуславливая тем самым кажущуюся свободу их интерпретации адресатом, формирования смысла и значения у коммуникантов.

Учитывая высказанную особенность взглядов на специфику двучастного деления знака на *означающее* и *означаемое*, становится все более понятной причина напрашивающегося (и тем самым уже проявляющегося в социальной коммуникации) преобразования (подмены, замещения) перформативности в перформансность

или в *перформансный перформатив* и то пристальное внимание исследователей, проявляемое ими к "лингвистическому повороту" в отношениях "перформатив – перформация / перформанс – констатив" в гуманитарном дискурсе, который (поворот) в процессе такого замещения *превращает перформансные высказывания (перформансные действия) в фиктивный знак перформативности, в симулякр реального перформативного выражения.*

Безусловно, выявление причин и условий функционирования механизма такого превращения перформансных речевых актов (перформансных речевых действий или практик) в симулякр канонических перформативов требует отдельного рассмотрения этой проблемы с прагмалингвистических позиций и с учетом роли и специфики языковых средств в формировании языкового феномена (категории) перформативности вообще и композитной перформативности в частности. Гипотетически можно было бы предположить, что схожую с перформансными высказываниями роль маркеров превращения перформативного выражения в симулякр реальной перформативности способны выполнять определенные дополнительные строевые компоненты в композитных перформативных конструкциях, когда, на первый взгляд, возможна трансформация канонической позиции перформативного показателя (перформативного индекса) в перформативной матрице.

Таким образом, широкое внедрение термина "перформативность" и его способность раскрывать свои основные свойства с учетом лишь базовых (конститутивных) признаков обусловило исключительную гибкость самого понятия перформативности и значимый разброс сфер его применения. Так, например, для представителей постмодернизма, взявших за основу лишь только деятельностно-процессуальный признак перформатива и функциональное правило (принцип) необходимости устранения (снятия) перформативного противоречия в глубинной прагматической структуре высказывания, само понятие перформативности становится уже синонимом нерференциальности и десемантизации дискурса, когда означаемое и означающее художественного текста как знака представляют собой не стороны заданного (представленного в знаке) значения, а суть явление чисто процессуального феномена их (означаемого и означающего) соединения в перформансе.

Для постструктуралистских воззрений разграничение между перформативностью и перформансом заключается в специфике исполняемого действия, когда перформанс понимается как исполнение или осуществление действия независимым интенционально действующим (активным) субъектом, в то время как перформативность оспаривает эту роль субъекта. Перформативным делает любое действие (выражение, высказывание) его узнаваемость, а также его репродуктивность, ритуальность и "цитатность / цитированность" в системе общественно признанных условий (условий) и норм. Отсюда вытекает признание возможности неудачи перформативного действия (т. е. перформативное действие может оставаться перформативным и после неудачи его исполнения), так как признак перформативности не является больше внешним, реализуемым самим говорящим или относящимся к свойствам определенных единиц языка признаком канонического перформатива.

Актуальність аналізованої в статті проблеми пояснюється відсутністю чіткого статусу перформативу та невиявленістю ролі композитних перформативов. Новизна роботи пояснюється тим, що аналізується стан проблеми перформативної гіпотези – від канонічних перформативов до композитних перформативних утворень (дискурсів). Об'єктом дослідження виступають функціональні властивості перформативності в дискурсивному просторі, а предметом – співвідношення перформативних одиниць у криптокласі композитних перформативних утворень і їх транспонування в перформансі та перформативні симулякри.

Ключові слова: перформатив, перформативність, перформанс, композитний перформативний конструкт, акти мовної перформації.

The actuality of the problem analyzed in this article is determined by uncertainty of status of the performative and role of composite performative. The novelty of the research lays in the analysis of the state of problem of performative hypothesis which is shown from canonical performatives up to composite performatives (discourses). Functional properties of performativity in the discursive space form the object of the present research; the subject is the correlation of performative units inside the composite entities kriptoclass and their transposition into performans and performative simulacrs.

Key words: performative, performativity, performance, composite performative construct, acts of speech performance.

Литература:

1. Грязнова Ю.Б. Анализ перформативного текста (П. Фейерабенд. Против методологического принуждения) [Электронный ресурс] // www.CIRCLE.Ru / links /biblio /main., 2005.
2. Деррида Ж. Конец книги и начало письма / Ж. Деррида // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. – Томск: Изд-во "Водолей", 1998. – С. 218–224.
3. Деррида Ж. Письмо и различие [Сборник] / Ж. Деррида // Пер. с франц. и послесл. Д.Ю. Краlechкина. – М., СПб: Академический проект, 2000. – 432 с.
4. Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И.П. Ильин. – М.: Интрада, 1996. – 256 с.
5. Ксавин И.Т. Дискурс – анализ и его применение в психологии / И.Т. Ксавин // Вопросы психологии. – 2007, № 6. – С. 3–16.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодернизма / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб.: Кролик, 1998. – 285 с.
7. Почепцов Г.Г. Семантическая организация предложения в аспекте пресуппозиций. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Киев: КГУ, 1976. – 22 с.
8. Почепцов Г.Г. Понятие коммуникативной трансформации / Г.Г. Почепцов // Предложение и текст в семантическом аспекте. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1978. – С. 63–66.
9. Романов А.А. О соотношении перформативного значения и перформативной функции / А.А. Романов // Проблемы семантических исследований. – Барнаул: Барнаульск. гос. пед. ин-т, 1981. – С. 94–96.
10. Романов А.А. Прагматические особенности перформативных высказываний / А.А. Романов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. Сб. научн. трудов / Отв. ред. проф. И.П. Сузов. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1984. – С. 86–92.
11. Романов А.А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / А.А. Романов. – М.: Ин-т яз. АН СССР, 1988. – 183 с.
12. Романов А.А. Семантика и прагматика немецких перформативных высказываний-просьб // А.А. Романов. – М.: Ин-т яз. РАН, 2005 (1982). – 153 с.
13. Романов А.А., Романова Л.А. Притяжение перформатива. Очерки по теории перформативности от Дж.Л. Остина до наших дней / А.А. Романов, Л.А. Романова. – М.: Ин-т яз. РАН, 2009. – 156 с.
14. Романов А.А., Романова Л.А. Перформативный дискурс в парадигме социального конструкционизма / А.А. Романов, Л.А. Романова // Культура как текст. Сб. научных статей. Вып. VII. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2007. – С. 81–96.
15. Романов А.А., Романова Л.А. Заговор как сакральный ритуальный акт суггестивной коммуникации: лингвистический анализ (глава в коллективной монографии) / А.А. Романов, Л.А. Романова

// Живая традиция заговора Сибири: Сакрально-ритуальный дискурс знахарской практики: коллект. монография. – Тюмень: ТюмГУ, ТвГУ, 2005. – С. 124 – 212.

16. Романов А.А., Немец Н.Г. Дискурс утешения: Лингвопсихологический анализ / А.А. Романов, Н.Г. Немец. – М.: Ин-т яз. РАН, 2006. – 156 с.

17. Романов А.А., Сорокин Ю.А. Соматикон: Аспекты невербальной семиотики / А.А. Романов, Ю.А. Сорокин. – М.: ИЯ РАН, 2004. – 253 с.

18. Романов А.А., Сорокин Ю.А. Вербо – и психосоматика: Две карты человеческого тела / А.А. Романов, Ю.А. Сорокин. – М.: ИЯ РАН, 2008. – 172 с.

19. Романова Е.Г. Перформативы в ритуальных актах суггестивной коммуникации / Е.Г. Романова. – М.: Лилия Принт, 2001. – 144 с.

20. Романова Е.Г. Перформативные единицы в ритуальных актах суггестивной коммуникации. Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Краснодар: КубГУ, 2002. – 32 с.

21. Романова Л.А. Категориальный статус перформативности в современном гуманитарном дискурсе / Л.А. Романова // Наукові записки Луганського національного університету. Вип.7. Т.3. Серія "Філологічні науки": 36. наук. праць [Пред'явлення світу в гуманітарних дискурсах XXI століття]. Луганськ. нац. ун-т ім Тараса Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2008. – С. 138–143.

22. Романова Л.А. К разграничению понятий перформативности и перформанса в научном дискурсе / Л.А. Романова // Культура как текст. Сб. научн. статей. Вып. VIII. – М. – Смоленск: Ин-т языкознания РАН, 2008а. – С. 81–88.

23. Романова Л.А. Структурно-семантические аспекты композитных перформативов в функциональной парадигме языка / Л.А. Романова. – М.: Ин-т яз. РАН, 2009. – 180 с.

24. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – 1989, № 2. – С. 35–40.

25. Харре Р. Вторая когнитивная революция / Р. Харре // Психологический журнал. – 1995, № 2. – С. 118–128.

26. Харре Р. Конструкционизм и основания знания / Р. Харре // Вопросы философии. – 2006, № 11. – С. 38–63.

27. Barthes R. Fragments d'un discours amoureux / R Barthes – P.: Nathan, 1977. – 286 p.

28. Barba E., Savarese N. L'Anatomie de l'acteur: Dictionnaire d'anthropologie theatrale / E. Barba, N. Savarese – P.: Nathan, 1985. – 105 p.

29. Butler J. Hass spricht: Zur Politik des Performativen. Übers. aus dem Englischen von K. Menke und M. Krist / J. Butler – Berlin: Berlin Verlag, 1998. – 159 p.

30. Fischer-Lichte E. Grenzgänge und Tauschhandel. Auf dem Weg zu einer performativen Kultur // Wirth U. (Hrsg.) Performanz. Zwischen Sprachphilosophie und Kulturwissenschaften. – Frankfurt/M.: Hirschgraben, 2002. – 277–300 p.

31. Huber M. Performance, Performance, Performance / M. Huber // Bildpunkt. Zeitschrift der IG Bildende Kunst. – 2006, No 3. – P. 65–71.

32. Lacan J. Ecrits / J. Lacan. – Paris: Script, 1966. – 924 p.

33. Lacan J. Ecrits: A selection / J. Lacan. – London: Routledge, 1977. – 338 p.

34. Melrose S. A semiotics of the dramatic text / S. Melrose – London: Routledge, 1994. – IX. – 338 p.

35. Paragrana 2004 // Internationale Zeitschrift für Historische Anthropologie. – Bd. 10, Heft 1: Praktiken des Performativen. – München, 2004. – 320 p.

36. Sarup M. An introductory guide to post-structuralism and postmodernism / M. Sarup. – New York: Academic Press, 1988. – VIII. – 171 p.

37. Winkler H. Diskursökonomie. Versuch über die innere Ökonomie der Medien / H. Winkler. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2004. – 18 s.

38. Wirth U. Der Performanzbegriff im Spannungsfeld von Illokutionen, Iteration und Indexikalität / U. Wirth // Wirth U. (Hrsg.) Performanz. Zwischen Sprachphilosophie und Kulturwissenschaften. – Frankfurt a.M.: Fink, 2002. – S. 1–29.

ТЕЛЕСНООРИЕНТИРОВАННЫЕ ДИСКУРСИВНЫЕ ПРАКТИКИ В ПРОСТРАНСТВЕ ДИАЛОГА

Романов Алексей Аркадьевич

д-р филол. наук, проф.

Тверской государственной университет,

Мальшева Екатерина Валерьевна

асп.

Тверской государственной университет

Актуальность анализируемой в статье проблемы объясняется наличием устойчивого интереса к проблемам комплексного семиозиса процесса коммуникативного обмена, в частности, к феномену прикосновения как объекту исследования. Новизна работы заключается в том, что объект исследования является малоизученным как самостоятельный элемент (коммуникативный знак) с позиций включенности в социально-коммуникативное пространство, а предмет (свойства и характеристики объекта) способны отражать весь спектр особенностей поведения участников диалогического общения.

Ключевые слова: прикосновение, коммуникация, речевой акт, тело, дискурсивные практики.

Твое тело высказывает свои мысли

Стенли Келеман

Проблема соотношения и взаимодействия вербального и невербального ("вербо- и психосоматического" на уровне словесного и "тактильного" или "телесного") кодов в жизнедеятельности человека, в его психологической реальности индивидуального (приватного) исполнения социальных актов, маркированных в архиве сценариев поведения говорящего субъекта (в архиве его конверсационной реальности) речевыми актами, которые таким образом становятся социальными феноменами, приобретает важное значение для анализа коммуникативного поведения говорящей личности, его свойств, способных "пролить свет на человеческую телесность как высший орган космической жизни", отражающий "переакцентировку самого феномена человека в его меняющихся духовно-культурных смыслах" [Эпштейн 2005, 64].

Такая позиция к телесному осознанию себя в окружающем мире приводит к тому, что тело нам видится как некая система взаимосвязей, а наши ощущения возникают в результате ряда взаимодействий между телом и окружающей действительностью [Merleau-Ponty 1964; Leder 1990 и др.], в котором первое является видимой формой выражения в мире [Kaуlo 2006].

Заметим, однако, что "словесный текст является лишь частным случаем реализации модели мира наряду с другими знаковыми системами: жилищами, орудиями труда, бытовыми предметами и т. д." [Тульчинский 2006], следовательно, логично предположить, что существует и внесловесная сторона реализации модели мира, которая реализуется посредством невербально-телесных дискурсивных практик, а значит и тактильных или осязательных ощущений. Фактически речь идет о хаптике (от греч. *hапhе* осязание) как "познавательной и культуруобразующей стратегии, связанной с "низшей" областью чувственности – осязанием" [Тульчинский 2006].

Поэтому в контексте социального взаимодействия особая роль отводится описанию "наименее освоенному в символических системах искусства и культуры" фе-

номена тактильности как органа восприятия (на уровне осязания как одного из органов чувств) и творчества, как проявления тактильных форм деятельности и самовыражения в коммуникации.

И хотя традиционно тактильность (от лат. *tactus* "прикосновение") относят к наиболее примитивным формам коммуникации, тем не менее, в свете новых "соматософических" (термин М.Н. Эпштейна) идей и взглядов на роль телесности, "корпоральности и корпоральности телесного бытия человека" [Романов, Сорокин 2004; 2008] "осязание и соприкосновение являются решающими факторами, определяющими строение нашего мира" [Ортега-и-Гассет 1991, 286], одним из важнейших "навигационных средств коммуникации" [Романов, Сорокин 2004].

Отметим, что именно посредством прикосновения достигается "полная иллюзия реальности" [Эпштейн 2005, 71], которая способствует воссозданию более точной, четкой и полной картины окружающего нас мира, так как "между речью и слухом, между показыванием и зрением, между испусканием и вздыханием запаха или его приготовлением и вкушением пищи – огромная разница в самих способах воздействия и восприятия. Между тем в области осязания между воздействием и восприятием почти нет различия в качестве ощущений. Одним и тем же прикосновением мы осязаем и делаем осязаемыми других" [Эпштейн 2005, 72]. Поэтому прикосновение изначально выступает как базовая единица диалогического общения, в которую уже заложена взаимность интерактантов в процессе речевого обмена.

В этом случае можно говорить о том, что прикосновения как телесноориентированные дискурсивные практики, вплетенные в процесс диалогического взаимодействия, могут служить некоторой "надстройкой" коммуникативного статуса в условиях интерактивного взаимодействия и, возможно, замещать вербальные средства общения только в том случае, если "последние оказываются менее эффективными и экономными" [Горелов 2009, 70] при достижении определенных коммуникативных целей и задач.

В таком случае, говорящий не только "бессознательно, как правило, оценивает актуальную ситуацию общения и реализует... некоторую коммуникативную программу, "накладывая" на нее вербальную форму... и приспособливает ее к общей схеме коммуникации, "убирая" все вербально-избыточное, дублирующее иные, невербальные средства общения" [Горелов 2009, 70], но и посредством таких телесноориентированных дискурсивных практик, усиливает или уточняет конкретные речевые действия, например:

"Aileen," he shouted, fiercely, in a hoarse, ugly, guttural voice, "you fool! You idiot--let go! What the devil's the matter with you? What are you trying to do? Have you lost your mind?--you crazy idiot!" He seized her strong hands and ripped them apart. He fairly dragged her back, half twisting and half throwing her over his knee, loosing her clutching hold. She was so insanely furious that she still struggled and cried, saying: "Let me at her! Let me at her! I'll teach her! Don't you try to hold me, you dog! I'll show you, too, you brute--oh--" "Pick up that woman," called Cowperwood, firmly, to Sohlberg and the butler, who had entered. "Get her out of here quick! My wife has gone crazy. Get her out of here, I tell you! This woman doesn't know what she's doing. Take her out and

get a doctor. What sort of a hell's melee is this, anyway?" "Oh," moaned Rita, who was torn and fainting, almost unconscious from sheer terror. "I'll kill her!" screamed Aileen. "I'll murder her! I'll murder you too, you dog! Oh"--she began striking at him—"I'll teach you how to run around with other women, you dog, you brute!" Cowperwood merely gripped her hands and shook her vigorously, forcefully [Dreiser 1957, 165].

Ср., также в русском языке: *Одну, кургузую, одетую в куцую шинель, урядник Аржанов шлепнул по спине: – Тебе бы, тетка, детей родить, а ты на мушкетерском деле.- Рожай сам! – огрызнулась басовитая неприветливая "тетка" [Шолохов 1998, 506, Т.1].*

Касание как акт, как прямой комплексный коммуникативный акт (акт осознания, акт информирования, акт воздействия, акт установления согласованной границы между мной и не-мной) не может рассматриваться в пространственном и временном масштабах, т. е. на неосязаемом расстоянии и на удалении. Интересно, что можно подслушать, можно подсмотреть, можно подсказать (т. е. быть в позиции "чистого субъекта"), но нельзя "подосязать", "подкоснуться". Касание как акт либо существует, либо его нет. И если акт касания осуществлен, то он одновременно обладает двойственной природой: он одновременно соединяет трогающего и трогаемого, и в то же время он не может принадлежать только кому-то одному из них. С этих позиций акт касания есть в полном смысле этого термина коммуникативный акт, своего рода аутореферентный коммуникативный акт, в котором осязающее является осязаемым и наоборот.

Именно данная коммуникативно-дискурсивная особенность касания как прямого комплексного акта, акта тактильного, целенаправленного, одновременно соединяющего и разрывающего границы соединения телесного пространства осязющего и осязаемого, накладывает особую этическую ответственность (тактильности как чувствительности, чувства дистанции) за его исполнение, за его дискурсивную семантику и прагматику.

Таким образом, процесс коммуникации представляет собой "технологии непрерывного взаимодействия человека с окружающим миром" [Романов, Сорокин 2004, 10], а тело человека выступает как "языковая и дискурсивная конструкция" [Романов, Сорокин 2004; Эпштейн 2005, 67; курсив наш], которая на фоне информативности и избыточности современной культуры репрезентирует себя посредством различных средств диалогического выражения, включенных в систему вербально-невербального взаимодействия.

В свою очередь, тактильные компоненты коммуникации, "включаясь в систему невербальной коммуникации и таким образом размещаясь в коммуникативном пространстве участников семиотической интеракции" [Романов 2008, 13], способны отражать не только сферу невербального поведения личности, но и участвовать в процессе реализации иллюкутивно-интенционального потенциала конкретного речевого акта, а это означает, что сам процесс коммуникативного обмена можно рассматривать с позиций комплексного семиозиса диалогических действий, направленных на достижение и реализацию определенных целей и задач в процессе интерактивного взаимодействия его участников. Другими словами, степень включенно-

сти тех или иных телесноориентированных дискурсивных практик в процесс коммуникации дает возможность проследить механизм взаимодействия речевых (вербальных) практик с невербальными компонентами коммуникации, а значит выявить некоторые особенности их употребления.

Актуальність аналізованої у статті проблеми пояснюється наявністю стійкого інтересу до проблем комплексної денотації процесу комунікативного обміну, зокрема, до феномену дотику як об'єкта дослідження. Новизна роботи полягає в тому, що об'єкт дослідження є маловивченим як самостійний елемент (комунікативний знак) з позицій включеності у соціально-комунікативний простір, а предмет (властивості і характеристики об'єкта) здатні відображати весь спектр особливостей поведінки учасників діалогічного спілкування.

Ключові слова: дотик, комунікація, мовленнєвий акт, тіло, дискурсивні практики.

The article observes the sustained interest in problems of complex semiotic process of communicative exchange, in particular, the phenomenon of touch as an object of the present research. Novelty of this research is determined by the fact that its object is little-studied as a separate component (the communicative sign) in socio-communicative space, and the subject (properties and characteristics of the object) are able to reflect the full range of members' behavior in the dialogue intercourse.

Key words: touch, communication, speech act, body, discursive practices.

Литература:

1. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации / И.Н. Горелов. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 112 с.
2. Ортега-и-Гассет Х. Человек и люди / Х. Ортега-и-Гассет // Дегуманизация искусства. – М.: Радуга, 1991. – С. 282–345.
3. Романов А.А., Сорокин Ю.А. Соматикон: Аспекты невербальной семиотики / А.А. Романов, Ю.А. Сорокин. – М.: ИЯ РАН, 2004. – 253 с.
4. Романов А.А., Сорокин Ю.А. Вербо- и психосоматика: Две карты человеческого тела / А.А. Романов, Ю.А. Сорокин. – М.: ИЯ РАН, 2008. – 172 с.
5. Тульчинский Г.Л. Философия тела // Эпштейн М.Н. Тело свободы / Г.Л. Тульчинский Философия тела. – СПб.: Алетейя, 2006. – 432 с.
6. Эпштейн М.Н. Тело на перекрестке времен. К философии осязания / М.Н. Эпштейн // Вопросы философии. – 2005, № 8. – С. 66–81.
7. Kaylo J. The Body in Phenomenology and Movement Observation in E-motion / J. Kaylo // Association for Dance Movement Therapy (ADMT). – Quarterly: Winter, 2006, vol. XIV, №18. – P. 5–12.
8. Leder D. The Absent Body / D. Leder. – Chicago: Chicago University Press. – 229 p.
9. Merleau-Ponty M. Le visible et l'invisible. Suivi de notes de travail / M. Merleau-Ponty – Paris: Gallimard, 1964. – 360 p.

ІНТЕГРАТИВНА МЕТОДИКА АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНИХ РОЛЕЙ У РОЗМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Кравченко Наталія Кимівна

д-р філол. наук

Державна академія житлово-комунального господарства,

Коротка Світлана Григорівна

Київський національний університет будівництва та архітектури

Статтю присвячено оглядові методик дослідження діалогічних інтеракцій і комунікативних ролей у сучасній зарубіжній лінгвістиці, розробці інтегративної методики рольового аналізу комунікантів у дискурсах на основі спонтанних діалогічних текстів.

Ключові слова: методика комунікативно-рольового аналізу, конверсаційний аналіз, нарративний аналіз, критичний дискурс-аналіз.

Наукова **актуальність** теми статті визначається різноманітністю підходів у дослідженні комунікативних ролей у сучасній лінгвістиці і необхідністю впровадження дослідницького методу, який дозволив би інтегрувати прийоми і методики дискурсивного макро- і мікроаналізу рольових суб'єктів.

З огляду на це, **метою** статті є розробка інтегративної методики аналізу комунікативних ролей як складного лінгвокомунікативного феномену у сукупності його структурно-семантичних, комунікативно-прагматичних і жанрових характеристик.

Предметом статті є інтегративна методика опису комунікативних ролей у розмовному дискурсі, **об'єктом** дослідження – лінгвістичні концепції, що містять продуктивні для розробки методики принципи і прийоми аналізу.

Наукова новизна статті визначається відсутністю у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві інтегративної методики дослідження комунікативних суб'єктів.

Аналіз сучасних дискурсивних досліджень зважаючи на вагомість результатів того чи іншого напрямку для визначення і опису комунікативних ролей дозволив виявити певні елементи методик і прийомів аналізу, які можуть бути покладені в основу інтегративної методики рольового аналізу учасників діалогів у художньому тексті.

Вивчення комунікативних ролей в ракурсі конверсаційного аналізу і "механізму категорії членства" [Jefferson, Heritage, Sacks 1974; Schegloff 1977; Sacks 1992] дозволяє описати формальні структурно-семантичні характеристики ролей, а також порядок зміни ролей в діалозі як підтвердження його структурної упорядкованості і віддзеркалення послідовності розподілу комунікантів у рольові категорії.

Розглянемо певні особливості "turn-taking", які завжди є індекси кальними для рольових характеристик комунікантів в аспекті виявлення (а) рівня домінантності / "підзвітності" і (б) дистанційності / близькості співрозмовників.

Зокрема, асиметричність / статусність або рівноправність інтерактантів виявляються через особливості порядку "взяття комунікативного ходу". Право комунікативної ініціативи як вияв статусного (соціального, комунікативного) домінування може індексуватися перехопленням кроків співрозмовника, перериванням, накладенням кроків, нерелевантними паузами, пропусками мовленнєвих кроків у відпо-

відь на прохання і пропозиції, іншими "непреференційними" реакціями [Кравченко 2010, 20–27]. Для індексування комунікативного статусу, а також рівня "дистанційності / близькості" співрозмовників має значення засіб ідентифікації (наприклад, різниця у засобах звертання: "You Moses Herzog?" "Ach, Moshe, you changed") або пропуск компонента "ідентифікація" з переходом після привітання безпосередньо до викладу причини спілкування ("Hi, I'm calling to ..."); використання підтверджуючих питань ("He's deserted you, hasn't he?" [Bellow 1970, 320]), підтримуючих реплік, інших граматичних і лексичних засобів, які скорочують дистанцію між співрозмовниками ("Oh, come on, don't pull that stuff on me, Phoebe" [Bellow 1970, 321]), або, навпаки, підкреслюють її. У ролі останніх нерідко виступають формули імперсоналізації, встановлення примусу як загального правила ("розвиток цього проекту має особливий інтерес для всіх сторін", "зазвичай так не поступають"), засоби хеджування [Lakoff 1972, 195] і мітгації, що впроваджуються за допомогою металінгвістичних операторів *so-called, like, true, real, rather, some feel that, largely, sort of, kind of, strictly speaking, a little bit, I suppose, I think, you probably*.

Для розподілу у рольові категорії має значення визначання того, у якому обсязі діалог відповідає моделі секвенцій, обумовленої типом мовленнєвої ситуації, й обґрунтування відхилень від моделі. Наприклад, репліка-звинування (як ініціююче висловлення) має генерувати таку "другу пару", як виправдання або спростування. У першому випадку розподіл у рольову категорію "винуватий" підтримується другим інтерактантом, у іншому випадку – спростовується і, замість цього, пропонується інша роль. Іноді замість очікуваної реакції може мати місце "нерелевантний" мовленнєвий крок. Така організація секвенції (тобто коли репліка у діалозі не контекстуалізована з попереднім мовленнєвим кроком співрозмовника) також вказуватиме на певні комунікативні ролі, зазвичай, з оцінним компонентом – "не с повна розуму", "такий, що убігає від відповідальності", "дуже хитрий" тощо.

Засіб оформлення мовленнєвих кроків у секвенціях також є важливим для розподілу учасників у ту чи іншу рольову категорію. Зокрема, ініціююча репліка-звинування (а також репліка-реакція) може бути оформлена як прямий мовленнєвий акт, що загрожує обличчю ("What do you want from him now? What are you here for?") [Bellow 1970, 319], або з дотриманням стратегій позитивної / негативної ввічливості.

Перспективним напрямом суб'єктно-рольового аналізу даних, отриманих на основі опису конwersаційної структури, з дослідження комунікативних ролей у ракурсі розробленої Г. Саксом методики "механізм категорії членства" (*membership categorization device*) (зміни мовленнєвої поведінки учасників внаслідок їх експліцитного або імпліцитного розподілу у рольові категорії).

Розгляд концепції Г. Сакса у зазначеному ракурсі дозволив визначити такі елементи методики рольової категоризації:

- 1) Аналіз експліцитних і імпліцитних лінгвістичних засобів, значущих для взаємної ідентифікації учасниками розмови своїх категоріальних ролей.
- 2) Вияв рольових категорій і асоціативно пов'язаних з ними предикатів.

3) Аналіз значення ролей для розвитку інтеракції, тобто дослідження того, яким чином орієнтованість учасників на використання рольових категорій (їх підтвердження, посилення, спростування) впливає на вибір напряму розмови, головних і додаткових тем, визначає порядок побудови і розвитку секвенцій, що організують розмову, змістовні і формальні характеристики комунікативних кроків інтерактантів.

Формат статті не дає можливості зупинитися на всіх вербальних індексах комунікативних ролей. Наведемо лише окремі приклади. Зокрема, комунікативна роль "вихована людина" (у її можливих оперативних варіантах "помічник", "співчуваючий", "слабохарактерний", "не впевнений у собі" – залежно від контексту інтеракції і особистості того, хто розподіляє у рольову категорію) індексуватиметься тематичною складовою "пропонування допомоги або поради", формулами хеджування і мітігації; "ввічливими" перформативними висловленнями з інфінітивом (*Let me advise / recommend*), підрядними умови (*If I have permission to recommend (advise) you / If I have an opportunity to recommend*), використанням ухильних відповідей, формул невпевненості ("I don't know", "I am not sure"), накладанням реплік у розмові, яке має підтримуючий співрозмовника характер; засобами, що виражають емоційність, розуміння, співчуття тощо.

Найважливішим елементом методу конверсаційного аналізу і методики "механізм категорії членства" є опис значення комунікативних ролей для розвитку інтеракції, змістовно-формальних характеристик розмови.

Найголовнішим моментом концепції Г. Сакса є аналіз значення взаємної ролевої ідентифікації комунікантів для організації розмови.

Розглянемо приклад зміни оперативних ролей, запропонований Г. Саксом [Sacks 1992, 327–328], де подружня пара виконує комунікативну роль "турботливий дідей", які "беруть на себе відповідальність" за літнього і нещодавно овдовілого Макса (наведені нижче приклади подаються у конверсаційно-аналітичній транскрипції, як у праці Г. Сакса). Ролі співрозмовників стають найбільш релевантною позицією у розмові, обумовлюючи низку секвенцій: "*пропозиція* (з'їсти шматочок / відпочити тощо) – *відмова*" (*Ethel: Bring some out//so that m- Max c'd have some too., Max: I don't wan'ny*) "*пропозиція – відмова з обґрунтуванням*" (*Ethel: Ouu Max have a piece, Max: When I get there I'll eat*), "*наполегливе пропонування у формі квазі-загрози з боку одного із членів родини – спростування загрози*" (*Ben: Max, please. I don' wanche t'get si:ck, Max: I (won't) get sick*). Г. Сакс зазначає, що "в різних пунктах відмови для того, щоб продовжити, суб'єкт має не просто знайти форму пропонування, але форму, підходящу для того, кому ви пропонуєте" [Sacks 1992, 327–328]. Саме серія таких повторних пропозицій "з'їсти оселедець", тобто послідовність організації реплік, обумовлених роллю "дорослих турботливих дітей", нав'язує Максусь роль "старої упертої особи", "упертого старика, за якого вони відповідальні, ... оскільки він сам про себе не турбується" [Sacks 1992, 330]. У свою чергу, занадто наполегливі прохання вимушують Макса зайняти позицію "принципового опору" проти ролі "дитини, якою опікуються" ("він доведе їм, що вони не можуть

примусити його діяти за їх бажанням, інакше він ризикує перетворитися на їх маленького хлопчика) [Sacks 1992, 330].

Отже, орієнтованість учасників на використання певних рольових категорій ("турботливих дітей", "дорослого самостійного члена родини", "упертого старого") – демонстрування, ігнорування, спростування комунікативних ролей обумовлює мовленнєві кроки інтерактантів і напрям розмови у цілому. І, навпаки, висновки щодо рольової диференціації співрозмовників основані в конверсаційному аналізі на зміні їх мовленнєвої поведінки у процесі інтеракції, що віддзеркалюється формально-змістовними характеристиками розмови.

На жаль, поза рамками конверсаційно-аналітичного опису залишається вплив на співрозмовників соціокультурних процесів, макроконтексту, що зумовлено дослідницькими принципами конверсаційного аналізу і, зокрема, заборонаю залучати для пояснення процесів в інтеракції широкий контекст (макроструктури) [Hester, Francis 2000, 391–413]. Водночас, саме такі процеси не в останню чергу пояснюють взаємний розподіл учасників у рольові категорії як когнітивний процес, що спрямовує інтеракцію і здійснюється навіть тоді, коли мовлення інтерактантів не містить експліцитних індексів їх рольової належності.

З огляду на це, інтегративна методика дослідження комунікативних ролей має включати, на наш погляд, окремі елементи методик макроаналізу дискурсу – зокрема, нарративного аналізу, критичного дискурс-аналізу, прагмалінгвістики, що фокусуються на інституційних, соціальних, культурних, етнічних, психологічних чинниках рольової диференціації комунікантів.

Зокрема, для підтвердження конверсаційно-аналітичних висновків доцільно залучати дослідницькі прийоми прагмалінгвістичних теорій: концепції кооперативних принципів і імлікатур Х. Грайса [Grice 1975, 41–58], феномену обличчя і ввічливості [Brown, Levinson 1987], в тому числі прийоми виявлення стратегій позитивної і негативної ввічливості, актів, що загрожують обличчю, і максимум ввічливості. Наприклад, порушення максими способу вираження нерідко проявляється у багатослівності, що, у свою чергу, обумовлено намаганням виконувати роль "ввічливої / вихованої" людини з незнайомцем або у ситуації статусно-рольового домінування, реалізуючи стратегію негативної ввічливості ("Могу ли я вас попросить, если это, конечно, вас не затруднит ..."). І, навпаки, чим меншою є соціальна дистанція між співрозмовниками, тим менше у дискурсі негативної ввічливості і непрямих актів. Зокрема, використання стратегій позитивної ввічливості характерно для "родинно-дружніх" рольових категорій, стратегій негативної ввічливості (непрямих мовленнєвих актів, хеджування / мітігації тощо) – для інституційних ролей, статусно-рольових відносин. У ракурсі "феномену обличчя і ввічливості" доцільно розглядати також такі конверсаційно-аналітичні показники, як наявність / відсутність пре-секвенцій. Наприклад, пре-секвенції, спрямовані на виявлення обставин співрозмовника до того, як сформулювати прохання або пропозицію, відповідають стратегії негативної ввічливості, оскільки надають можливість для відмови у необразливій формі. Наявність у діалозі конверсаційних імлікатур як наслідку ігнорування максимум є індексом спільного фонду

пресупозиційних знань, близького знайомства інтерактантів, що здатні зрозуміти частину невисловлених контекстуальних знань як члени вузької соціальної групи (комунікативні ролі із категорій "сім'я", "друзі", "колеги" тощо).

В ракурсі соціально-рольового розподілу доцільно також застосовувати елементи методики теорії мовленнєвих актів [Geis 1995]. У першу чергу, це стосується такого показника рольових позицій, як частотність вживання інтерактантами прямих або непрямих мовленнєвих актів. Зокрема, непрямі акти переважно використовуються в комунікативних ситуаціях, які відрізняються формальністю контекста (коли, наприклад, розмова відбувається між незнайомими людьми) і соціальною дистанцією співрозмовників (відмінностями статусу, віку, статі, освіти, соціального положення, роду занять, етнічної належності). В таких дискурсах непрямі мовленнєві акти використовують передусім суб'єктами з менш доміантними ролями.

Відповідно до принципів *нарративного аналізу*, вибір комунікативної ролі і позиціонування себе та інших в інтеракції пов'язано не лише з локальним дискурсивним контекстом, але й з "базисними" сюжетними лініями, що визначають соціально-сконструйовану природу учасників інтеракції. Зокрема, рольові позиції співрозмовників можуть спиратися на базисний нарратив чарівної трансформації (Попелюшки, Гидкого каченяти та ін.), культурну модель "Роккі", "Тарзана" тощо.

Розглянемо приклад нарративного аналізу рольових позицій інтерактантів [Davies and Harre 1990, 43–63].

"S: I'm sorry to have dragged you all this way when you are not well – E: You didn't drag me, I chose to come".

1) *Лінія Сано* (чоловіка) з точки зору Сано – це історія медичного догляду, де Сано позиціонується як той, хто доглядає за хворим, а Енфермада (жінка) – як пацієнт. Це дія *співчуття*.

2) *Лінія Сано з точки зору Енфермади* – це історія надмірної опіки і контролю, де Сано позиціонується як сильний чоловік, а Енфермада – як слабка і залежна жінка. Йдеться про дію *поблажливості* і "індексикальної" образи Енфермади на Сано.

3) *Лінія Енфермади з точки зору Енфермади* – це історія спільної пригоди, де обидва учасника позиціоновані як мандрівники у чужій країні.

4) *Лінія Енфермади з точки зору Сано* – це протест феміністки, яка позиціонує Сано як "шовініста", а себе – як "суфражистку". Йдеться про дію *незадоволення* і про "індексикальну" образу Сано з боку Енфермади.

На підставі такого аналізу дослідники доходять висновку про те, що ці двоє людей знаходяться у ситуації сварки, оскільки кожний живе в історії, про яку не має гадки інший. Чоловік не прагне проявляти надмірну опіку і контроль, а жінка – бути феміністкою, але "кожен з них захоплений владою сюжетних ліній, і асоційованих з ними позицій" [Davies and Harre 1990, 57].

Отже, в інтегративному описові комунікативних ролей і позицій в інтеракції можуть застосовуватись такі елементи методики нарративного аналізу:

1) Визначення інтертекстуальних сюжетних ліній або культурних сценаріїв, на основі яких здійснюється рольове позиціонування учасників діалогу.

2) Вияв суб'єктних ролей учасників, асоційованих з культурним сценарієм.

3) Встановлення рівня сумісності інтертекстуальних сюжетних ліній і асоційованих з ними рольових позицій учасників.

Внеском *критичного дискурс-аналізу* [Dijk 1998; Fairclough 2004] в інтегративну методику опису комунікативних ролей є визначення соціально-статусного параметру ролі та його обґрунтування в ракурсі виконання учасниками інституційно-специфічних цілей (основні орієнтири дослідження – асиметричність прав мовців, орієнтування суб'єктів на інститути, об'єднання інтерактантів в "стандартизовану реляційну пару", що включає "представника інституту" і "клієнта" з відповідним розподілом інституційно обумовлених комунікативних ролей).

Матеріал статті дозволив дійти висновків щодо основних елементів інтегративної методики аналізу комунікативних ролей у розмовному дискурсі: 1) визначення вербальних індексів ролі на основі аналізу структурних характеристик секвенцій у діалогах як результату взаємного розподілу комунікантів у рольові категорії, демонстрації, ігнорування, підтримки або спростування певних рольових позицій (конверсаційно-аналітичний підхід, елементи методики "аналіз категорії членства" Г. Сакса); 2) розгляд рольової категорії як сукупності асоціативно пов'язаних дій і характеристик-предикатів (концепція Г. Сакса); 3) визначення прагматичних індексів і характеристик ролі; 4) співвіднесення результатів попередніх етапів опису з елементами методик нарративного й критичного дискурс-аналізу для встановлення "макротекстуальних" (інституційних, соціокультурних) чинників рольової диференціації.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є застосування запропонованої методики для аналізу різних зразків і типів розмовних дискурсів.

The article explores the methods of dialogical interactions / communicative roles investigation in the contemporary linguistics. It proposes the integrative method of the role analysis in discourses based upon spontaneous dialogical texts.

Key words: method of communicative-role analysis, conversational analysis, narrative analysis, critical discourse analysis.

Статья посвящена обзору методик исследования диалогических интеракций и коммуникативных ролей в современной зарубежной лингвистике, разработке интегративной методики ролевого анализа коммуникантов в дискурсах на основе спонтанных диалогических текстов.

Ключевые слова: методика коммуникативно-ролевого анализа, разговорный анализ, нарративный анализ, критический дискурс-анализ.

Література:

1. *Кравченко Н.К.* Методика анализа разговорного дискурса в ракурсе разговорного анализа // Мова і культура. – К., 2010. – Т. 138. – С. 20–27.
2. *Крегер О.* Типы людей и бизнес / Отто Крегер, Дженет Тьюсон; пер. с англ. В.Г. Панова. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 457 с.
3. *Brown P., Levinson S.* Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345p.
4. *Davies B., Harré R.* Positioning: The Discursive Production of Selves // Journal for the Theory of Social Behavior, 1990. – 20 (1). – P. 43–63.

5. *Dijk v. T.A.* Principles of Critical Discourse Analysis // The sociolinguistic Reader. – Vol. 2: Gender and Discourse / Ed. by Jenny Cheshire and Peter Trudgill. – London, New York: Arnold, 1998 – P. 367–393.
6. *Fairclough N.* Textual analysis for social research / N. Fairclough. – New York: Routledge, 2004. – 270 p.
7. *Michael L Geis.* Speech acts and conversational interaction: Toward a theory of conversational competence. – Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1995. – 248.
8. *Grice H.P.* Logic and Conversation // In: Syntax and Semantics. – Vol. 3: Speech Acts / Ed. by Peter Cole and Jerry L. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
9. *Heritage J.* Conversation analysis and institutional talk // In.: Handbook of language and Social Interaction / Ed. by K.L. Fitch and R.E. Sanders. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2005. – P. 103–147.
10. *Hester S., Francis D.* Ethnomethodology, conversation analysis and "institutional talk" // In.: Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse. – 2000. – Vol. 20 (3). – P. 391–413 // <http://dx.doi.org/10.1515/text.1.2000.20.3.391>
11. *Lakoff G.* Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts // In.: Chicago Linguistic Society Papers. – Chicago, 1972. – № 8. – P. 183–228.
12. *Sacks, Harvey, Schegloff, Emmanuel & Jefferson, Gail.* A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation // Language: Journal for the Linguistic Society of America. – 1974. – Vol. 50, № 3. – P. 696–735.
13. *Sacks H.* Lectures on Conversation / ed. G. Jefferson. – Oxford: Blackwell, 1992. – Vol.1, 2. – 254 p.
14. *Saul Bellow.* Herzog / B. Saul. – New York: Fowcett Crest Book, 1970. – 416 p.
15. *Schegloff E.A., Jefferson G., Sacks H.* The preference for self-correction in the organization of repair in conversation // Language: Journal for the Linguistic Society of America. – 1977. – Vol. 53. – № 2. – P. 361–382.

ПЕЙОРАТИВНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТКОРЕКТНОСТІ*Завадська Олена Віталіївна**проф.**Національна академія Служби безпеки України*

В статті розглядаються причини появи негативних аспектів політичної коректності як лінгвокомунікативної стратегії та ідеології.

Ключові слова: політична коректність, пейоративний, евфемізм, цензура.

В останні десятиліття вивчення мови з точки зору її "внутрішнього устрою" поступилося місцем дослідженню "мови у дії", тобто в мові та в мовленні. На перший план вийшли проблеми її функціонування в суспільстві, проблеми мови як інструменту людської комунікації. Як основний засіб спілкування, мова тонко реагує на усі зміни в житті людського колективу, а також створюється і формується суспільством.

Будь-яка публічна мовленнєва діяльність на будь-якій мові в тій чи іншій мірі характеризується заміною слів та виразів, які мовець вважає непристойними, грубими, образливими для певної категорії адресатів, на більш нейтральні або прийнятні у певному мовному співтоваристві у вигляді відповідної заміни.

Імператив "політичної коректності" (political correctness), яка є і ідеологічною реальністю, і мовним рухом, і культурно-поведінковою, і мовною тенденцією, надзвичайно широко розвинувся останніми роками в США, де він зародився в 70–80 роки ХХ століття, і досить швидко почав чинити вплив на політичну та лінгвістичну культуру західноєвропейських країн. Політична коректність відбивається, в першу чергу, в мовленнєвій поведінці, сучасній ідеології західної демократії, що ґрунтується на концептах "справедливість", "рівноправ'я" і "дотримання прав людини". Політична коректність розглядається багатьма дослідниками, наприклад в США – істориком А. Шлесинджером і літературознавцем П. Фасселом, в Німеччині – етнологом Х.-П. Дюрром, як наслідок характерних для сучасної Америки і всього світу процесів розшарування за етнічною або расовою ознакою, наростання загрози соціальних конфліктів, впливу фемінізму, антирасизму, рухів за права меншин.

Успіх ідей політичної коректності представляється її ідеологам як засіб уникнення конфліктів у полікультурному суспільстві шляхом встановлення спеціальних норм мовного етикету, вживання особливої мови, що містить вирази, які будуть емоційно позитивно сприйняті представниками усіх або більшості груп адресатів, а також табуїзації цілого ряду слів і виразів, які можуть привести до негативних асоціацій. Політична коректність в мові стала свого роду способом життя на заході, диктуючи стандарти соціокультурної і мовної поведінки. Політична коректність також призвела до цілого ряду змін в лексиці, слововживанні, і навіть граматиці.

Відсутність поведінкових і мовних стандартів лінгвопрагматичної стратегії політкоректності, а також досить повного осмислення і тлумачення цього феномену в наукових дослідженнях призвело до появи його негативної конотації. Не дивлячись на те, що політкоректність стала предметом вивчення багатьох лінгвістів, політологів та соціологів, жодна з робіт на сьогодні не дає всебічного аналізу цього явища,

зокрема, його пейоративного (негативного) боку, що і обумовлює **актуальність** цього дослідження. **Мета** роботи полягає в дослідженні соціолінгвістичних причин появи пейоративних аспектів політичної коректності. **Завдання**, які потрібно вирішити для досягнення зазначеної мети, є наступними: 1) визначити, з чим пов'язана поява негативної конотації терміну "політична коректність"; 2) з'ясувати, яких сфер суспільного життя торкається це явище; 3) окреслити шляхи подолання пейоративних аспектів політичної коректності.

Політична коректність в мові базується на лінгвістичній гіпотезі Сепіра-Уорфа про залежність типу мислення і поведінки членів мовного колективу від типу мови. Розуміючи, що певні слова і словесні конструкції віддзеркалюються у певній поведінці людей, послідовники гіпотези дійшли висновку, що лінгвістичний детермінізм, який виявився в роботах Сепіра та Уорфа, дозволяє, шляхом встановлення спеціальних норм мовного етикету, працювати над створенням єдиного комунікаційного простору і програмувати толерантну лінгвістичну поведінку усіх учасників комунікації. Гіпотеза стала одним з головних фундаментів доктрини політичної коректності, що пропонує знаходження нейтральних або навіть емоційно позитивних заміників образливих і табуйованих виразів, які зачіпають почуття і достоїнства індивідуума, вражають його мовною нетактовністю або прямолінійністю відносно расової і статевої приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо. Тобто, згідно цієї гіпотези, людина, яка з дитинства називає інваліда "людиною з обмеженими фізичними можливостями" ставитиметься до інвалідів інакше, ніж той, що говорить "каліка".

Словники сучасної англійської мови дають дещо різні дефініції понять "політично коректний" та "політична коректність". В більшості випадків вираження означає, передусім, "необхідність поводитися ввічливо, шанобливо, дотримуючись правил і норм поведінки, прийнятих в суспільстві". Також, самі вислови та їх лексико-семантичні варіанти вокабул мають імпліцитне значення політики, що проводиться суспільством для викорінювання дискримінації, упереджень і підтримки прав певних груп населення, а також політики расово-етнічної мультикультурності. Проте, серед вивчених дефініцій є також і визначення, що надає терміну пейоративного значення (відзначається негативна сторона цього явища). Так, словник Cambridge Advanced Learner's Dictionary дає наступне пояснення: в дефініції прислівника "politically" (політично) акцентується несхвальна конотація фрази-прикладу, що містить вираз "політично коректний" – "якщо чий-небудь дії або мова політично коректні, вони занадто сильно прагнуть виявити ввічливість і пошану до чоловіків і жінок усіх рас, віків і фізичних можливостей" [Cambridge Advanced Learner's Dictionary 2008]. В даному випадку, скоріш за все, політкоректність асоціюється з переліками, що виникають в нав'язуванні строгого дотримання нейтральної мови стосовно статі, віку, сексуальної орієнтації, расової приналежності тощо.

Дослідники також відмічають неоднозначне відношення до феномену політкоректності як в самих англійських країнах, де він виник, так і в інших країнах [Цурикова 2001, 94]. Якщо в другій половині 80-х років XX століття політична коректність розглядалася як позитивна тенденція, то з початку 90-х років на її адресу чу-

ється все більше критичних зауважень і негативних оцінок. Частково це пояснюється тим, що навмисний відбір суворо приписаних мовних засобів спілкування для реалізації дискурсивних стратегій ввічливості часто позбавляє мовця вільного вибору. Вживаючи політично коректну термінологію, він наслідує відомі приписи суспільної моралі; вживаючи пряме позначення – піддається громадському осуду. В результаті відбувається досить суворий соціальний контроль мовної ситуації і самоконтроль мовця власної мови і мовлення. Це явище зробило сильний вплив на англійську мову, фактично перетворившись на самоцензуру в усіх сферах комунікації. Вважати політичну коректність елементом мовленнєвої поведінки для багатьох мовців також означає наслідувати радикальні ідеї, оскільки політкоректність часто асоціюється з перегинами, що виникають, в першу чергу, завдяки представникам радикального фемінізму.

Найважливішою мовленнєвою стратегією, за допомогою якої реалізується в мові феномен політичної коректності, є евфемізація, оскільки саме евфемістичні вирази, покликані замінити початкове значення позитивно забарвленими найменуваннями, найбільш придатні для реалізації ідей політичної коректності. В процесі евфемізації людина відштовхується від прийнятої в суспільстві системи цінностей, невідповідність якої і примушує її відчувати певний етичний дискомфорт і намагатися подолати його за допомогою евфемістичного перейменування [Панин 2005, 78–79]. Евфемія є засобом пом'якшення, вуалювання, але з точки зору лінгвопрагматики вона може порушити максими чіткості і ясності викладу. Відомо, що основне призначення політкоректної лексики полягає в створенні сприятливих умов комунікації, в згладжуванні конфліктів. Але дезінформація або приховування інформації, яка може ховатися за евфемізмами, є "універсальними конфліктогенами" [Непшекуєва 2006, 18]. Будучи виявленою, дезінформація може не згладити, а, навпаки, спровокувати конфлікт. Можливе також вживання "політкоректних" евфемізмів в маніпулятивних цілях, що в свою чергу додає лінгвокомунікативній стратегії політкоректності негативної конотації [Беляєва 2009, 21]. Інструментом мовної маніпуляції в даному випадку стає особливе використання суб'єктом маніпулювання усього різноманіття засобів евфемізації з метою управління сприйняттям дійсності реципієнтом.

На рівні проведення мовної політики в деяких країнах відбулися спроби замінити на перший погляд абсолютно необразливі слова та вирази на інші, більш "політкоректні". Наприклад, матір усиновленої дитини тепер називають просто *mother*, а не *adoptive mother*, оскільки прийомні батьки також вважаються справжніми. Про рідну матір говорять *birth/biological mother*. За повідомленням інтернет-видання *obozrevatel.com* від 28 січня 2011 року, Державний департамент Сполучених Штатів Америки з 1 лютого більше не використовуватиме в офіційній документації слова *mother* (мати) і *father* (батько). Замість цього в документах треба писати *parent #1* (родитель №1) і *parent #2* (родитель №2). У Держдепартаменті такий крок пояснили тим, що гендерна ідентифікація батьків застаріла. Повідомляється, що в США щорічно росте кількість офіційно зареєстрованих одностатевих шлюбів, а дітей, що виховуються в нетрадиційних сім'ях, вже більше ніж півмільйона. Після нововведення в документах цих дітей не будуть вказані відразу два батька або дві

матері. Рішення Держдепартаменту США не отримало великої підтримки з боку представників нетрадиційної орієнтації, багато з них не проти колишньої ідентифікації ("мати" і "батько"). Залишається також незрозумілим, за якою ознакою в США мають визначати, хто з батьків є номером один, а хто – номером два? Таке ж "коректне" відношення до нетрадиційних сімей вже існує в деяких країнах Європи. У Шотландії медперсоналу лікарень заборонили вживання слів "мама" і "тато", щоб не образити гомосексуальні пари з дітьми. У медичних установах розвішують плакати не лише гетеросексуальних, але і одностатевих пар з дітьми [Туманова 2011].

"Поліція мови" – так називається книга американського професора Діани Равич, яка включає 500 слів і виразів, виключених зі шкільних і університетських підручників країни. Професор Равич, проаналізувавши зміст підручників, наводить приклади того, як абсолютно безневинні історії спеціальна комісія назвала упередженими і виключила з книг. Яхти і гольф не можна згадувати тому, що це розвага багатих. "Красуня" може образити феміністок, "інвалід" – інвалідів (казка про Стійкого олов'яного солдатика – табу).

Бажання дотриматись політкоректності в релігійній сфері призвело до того, що в деяких англомовних країнах традиційне побажання "*Merry Christmas*" ("*Веселого Різдва*") стали часто замінювати на "*Happy Holidays*" ("*Щасливих свят*") у випадках, коли воно адресується людям невідомого віросповідання (наприклад, до широкої публіки), і хоча 96 % американців святкують Різдво, на вітальних листівках, які розсилає Білий дім, в останні роки цього слова не зустрінеш. Президент США Джордж Буш поздоровляв співвітчизників із "зимовим святом" щоб не образити нехристиянське населення. "Різдвяні" розпродажі стали "святковими", канікули – "зимовими". Навіть ялинка перестала бути "різдвяною", а в англійському Бірмінгемі, щоб не ображати почуття представників інших релігій, з різдвяного вигляду міста зник Санта-Клаус. Не вщухає суперечка і про те, як називати історичні дати: як і раніше, вживати "до Різдва Христового" або зобов'язати усіх писати "до нашої ери"? Пасха в Америці також отримала свою більш "політкоректну назву" – "весняне свято". Таким чином, можна зробити висновок щодо руйнування концепту "Різдво" для християнської картини світу, що може мати негативні наслідки мовної свідомості декількох націй.

Оскільки політкоректність є ідеологічною реальією, в цій площині теж відбуваються певні перегини, або надмірна експлуатація ідей політкоректності. Іноді навмисне "вуалювання" проблем внутрішньої та зовнішньої політики призводить до того, що проблема, яка або замовчується, або за допомогою певних засобів набуває іміджу незначної, стає від цього ще більш серйозною. Приклад наслідків такого "вуалювання" можна спостерігати в сфері міграційної політики Великої Британії. Зараз багато політиків, економістів та працівників соціальної сфери країни є супротивниками масової імміграції, оскільки вона завдає збитку населенню з місцевого робочого класу у сфері охорони здоров'я і соціального забезпечення, а також руйнує взаємини між представниками різних рас. Довге замовчування цієї теми призвело відповідно і до замовчування усіх її негативних наслідків – до відома публіки представлялися лише позитивні аспекти. Схожі ситуації спостерігаються і в інших

європейських державах. У Данії, країні, що впродовж довгого часу була однією з найбільш толерантних у своєму відношенні до біженців, які прибувають на її територію, ситуація різко змінилася після того, як з кожним роком зростаючу роль в політиці стала грати Данська Народна Партія, відома своєю націоналістичною ідеологією [Саттеруейт]. Іншим прикладом негативного боку політкоректності є так звана "зворотна дискримінація" (reverse discrimination). Мова йде про соціальну політику, що заохочує прихильне ставлення до груп "меншин", які соціально знаходяться в невідповідному становищі, особливо в зайнятості, освіті і забезпеченні житлом. Мета такої політики полягає в зміні історичних тенденції дискримінації і створення рівності можливостей. Часто процес набуває гіпертрофованих масштабів, і як наслідок – дискримінацію починають відчувати ті верстви населення, які традиційно вважалися "більшістю" в певній сфері. Таке явище може втілюватись, наприклад, у відмові в роботі або просуванні на посаді білому чоловікові у зв'язку з наданням цього місця менш кваліфікованим представникам національних меншин або жінкам. Не дивно, що негативні асоціації з політкоректністю, які виникають у населення на екстралінгвістичному рівні призводять до екстраполяції такого ж негативного значення і на політкоректність як лінгвокомунікативну стратегію.

В російських медіа та політичному дискурсі як саме явище політкоректності, так і обговорення його позитивних та негативних боків з'явилося відносно недавно, і ця тема отримує все більше уваги політиків, суспільних діячів та науковців. Але і там не існує чіткого та повного розуміння ні самого феномену політкоректності, ні засобів його реалізації. Зважаючи на відсутність російських словників політкоректної лексики, а також обмеженого доступу та інтересу до наукових публікацій на цю тему, основним джерелом знань про політичну коректність і її термінологію в Росії стають ЗМІ, які не завжди сприяють правильному розумінню політкоректної лексики, тлумачити значення якої вони іноді беруться. Неоднозначне ставлення до політкоректності, можна спостерігати у висловлюваннях з цього питання відомих діячів. Так, російський політолог Гліб Павловський вважає, що політкоректність в Росії має стати найближчим завданням: "Мінімізація насильства вимагає контролю стандартів публічної мови. Мова виключення, репресії, ворожнечі сама має бути виключеною з політичного звернення. Просто уникати небезпечних тим не можна. Потрібно говорити саме на небезпечні теми, але говорити по-іншому. Цим створюється інший мовний стандарт. Підтримка публічної мови стає умовою політичної нормалізації, виходу зі схем множинного насильства" [ІА REX 2010].

В той же час, президент РФ Дмитро Медведєв закликав засоби масової інформації уважніше стежити за використовуваними епітетами і визначеннями, "не називати чорне білим". Виступаючи на засіданні президії Держради по проблемах міжнаціональних стосунків, президент відмітив, що роль ЗМІ, а також в цілому роль глобальних комунікацій "в справі міжнаціональної єдності величезна". При цьому він підкреслив, що, "в деякі ЗМІ проникла мова ворожнечі" і вони, "можливо, не надаючи цьому значення, використовують її, не замислюючись про те, як це ранить людей, які відносяться до того або іншого етносу". На думку Д. Медведєва, "мові потрібно приділяти підвищену увагу". Він вважає, що в російських ЗМІ періодично

з'являються "принципово неприйнятні епітети", а також "використовуються кліше з практики діячів сепаратизму і екстремізму". Президент також закликав акуратніше давати визначення, щоб використання подібних термінів не почало працювати в зворотному напрямку [РБК 2011].

Надмірна експлуатація політкоректних виразів призвела до появи численних пародій і жартів в англійській мові. Зокрема, висміюється надлишкове використання таких слів, як *challenged, disadvantaged, gifted: earth-unfriendly, vertically challenged mode of transport* (замість слова *car* – автомобіль); *over-under-attractively gifted* (замість *ugliest* – мерзенний, жакливий); *horizontally challenged* (замість *fat* – товстий); *substandard housing* (замість *slums* – нетрі); *animal companion* (замість *pet* – домашній улюбленець); *botanical/floral companion* (замість *house plant* – кімнатна рослина).

У мовах країн на пострадянському просторі також виникла ціла низка "політкоректних" слів та виразів, що мають негативну конотацію через надмірне використання засобів вторинної номінації або, як і в англійській мові, використовуються в якості пародій та жартів для того, щоб підкреслити існування перегинів в так званих "політкоректних" висловлюваннях: *менеджер з контролю за зовнішнім виглядом транспортних засобів* (замість *автомильник*); *особа з альтернативним/унікальним сприйняттям* (замість *психічнохвора людина*); *економічно непідготовлений* (замість *бідний*); *особа з гнучким місцем проживання* (замість *бездомний*); *збагачений запахами* (замість *смердючий*); *особа з альтернативною економічною орієнтацією* (замість *зłodий*); *візуально орієнтований* (замість *глухий*); *назальний обдарований* (замість *довгоносий*); *соціально відокремлена особа* (замість *ув'язнений*); *особа з недостатньою мотивацією* (замість *ледар*); *альтернативна версія фактів* (замість *брехня*); *особа, що має альтернативні знання* (замість *неук*); *особа, що використовує альтернативну граматику* (замість *безграмотний*); *особа з унікальною координацією рухів* (замість *незграбний*); *етично дезорієнтована особа, особа з альтернативною правовою орієнтацією* (замість *злочинець*); *індекс вуличної активності* (замість *рівень злочинності*); *особа з індивідуальною швидкістю сприйняття знань* (замість *тупий (про людину)*); *косметично ініший*; *особа з альтернативною зовнішністю* (замість *потворний (про людину)*); *найменш кращий* (замість *гірший*).

Отже, серед причин появи негативного відношення до феномену політкоректності можна назвати наступні: по-перше, це явище сильно вплинуло на англійську мову, фактично перетворившись на цензуру в усіх сферах комунікації; по-друге, навмисний відбір суворо приписаних мовних засобів спілкування часто позбавляє мовця вибору, відбувається досить суворий соціальний контроль мовної ситуації і самоконтроль мовця по відношенню до власної мови; по-третє, негативне відношення обумовлене появою гіперкоректності і перегинів у використанні політично коректних слів і виразів, які часто доводяться до абсурду; по-четверте, відсутні єдині критерії, що встановлюють і прописують, що коректно, а що – ні, через що можуть виникати конфліктні ситуації у спілкуванні; по-п'яте – евфемізація, будучи основною стратегією, за допомогою якої реалізується в мові феномен політичної коректності, може вживатися в маніпулятивних цілях, що також додає лінгвокомунікативній стратегії політкоректності негативної конотації.

При усій неоднозначності ідей політкоректності, їх безперечний позитивний сенс полягає в тому, що вони акцентують увагу на ролі мови в створенні позитивної атмосфери у відносинах між людьми. Будучи не тільки лінгвокультурною, а й ідеологічною реалією, політкоректність торкається соціального, і навіть політичного життя багатьох країн. "Політкоректне" замовчування або викривлення правди про певні події або факти рано чи пізно призводить до того, що проблеми набувають ще гострішого характеру. Тож політкоректним буде не "вуалювання" та приховування правди, а застосування усіх можливих політкоректних засобів для вирішення нагальних проблем суспільства. Враховуючи уроки західних країн треба спробувати уникнути перегинів і проявів гіперкоректності, а також спробувати визначити єдині критерії політкоректності, що відкриває перспективу подальшого дослідження даної тематики. Звичайно, будь-яку річ можна довести до абсурду. Але сприймати "політкоректність" тільки в її екстремальних проявах – це теж не політкоректно.

В статье рассматриваются причины появления негативных аспектов политической корректности как лингвокоммуникативной стратегии и идеологии.

Ключевые слова: политическая корректность, пейоративный, эвфемизм, цензура.

The article deals with the reasons due to which political correctness gained its negative connotation as a *linguo-communicative* strategy and ideology.

Key words: political correctness, pejorative, euphemism, censorship.

Література:

1. *Беляева И.В.* Феномен речевой манипуляции : лингвоюридические аспекты : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.19 "Теория языка" / И.В. Беляева – Ростов-н/Д., 2009. – 39 с.
2. *IA REX.* Новая политкорректность – против языка вражды: пособников фашистов нужно называть отребьем. Режим доступа: <http://www.iarex.ru/articles/10653.html>.
3. *Непшекуева Т.С.* Внутриличностный конфликт как лингвистический феномен: автореф. дис.... докт. филол. наук : 10.02.19 "Теория языка" / Т.С. Непшекуева – Краснодар, 2006. – 57 с.
4. *Панин В.В.* Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория : дис... кандидата филол. наук: 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / В.В. Панин – Тюмень, 2004. – 217 с.
5. *РБК.* Медведев призвал СМИ внимательнее следить за используемыми эпитетами и определениями. Режим доступа: <http://quote.rbc.ru/stocks/fond/2011/02/11/33160604.shtml>.
6. *Саттеруэйт М.* Миграция: табу политкорректности нарушено. Режим доступа: http://demography.ru/xednay/demography/migration/dc070216_ms3.html.
7. *Туманова Т.* У США заборонили офіційно використовувати слова "мама" і "тато". Режим доступа: <http://imk.ua/ua/news/21-01-2011/221843>.
8. *Цурикова Л.В.* Политическая корректность как социокультурный и прагмалингвистический феномен // Эссе о социальной власти языка / Под ред. Л.И. Гришаевой. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 94–102.
9. *Шаров К.С.* На темной стороне политкорректности: гендерно-нейтральный новояз // Вопр. филос. -2010. – №3. Режим доступа: <http://www.labrys.ru/node/6506>.
10. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* / Cambridge University Press, 2008. Режим доступа: <http://dictionary.cambridge.org/define.asp?key=political>.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЕСЛІВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ПОЛКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ФАХОВОГО СПІЛКУВАННЯ

Наумова Наталя Григорівна

канд. філол. наук, доц.

Запорізький національний університет

Статтю присвячено лінгвокогнітивному аналізу особливостей міжмовної взаємодії у фаховому дискурсі. Дослідження закономірностей реалізації прагмасемантичного потенціалу англословних дієслівних номінацій під впливом приймаючих європейських мов дає можливість з'ясувати характер системних змін, виявити особливості адаптації семіотичних оболонок концептуальних запозичень до іншомовних концептосистем, визначити засоби досягнення комунікативного унісону комунікантів у міжкультурному середовищі професійного спілкування.

Ключові слова: фаховий дискурс, гармонізація, концепт, лексико-граматичні засоби, дієслово.

Продуктивним інструментом мовознавчих розвідок сьогодення стало визначення на лексико-семантичному ґрунті етнофілософських констант [Степанов 2009; Приходько 2008; Bicchieri 2002; Kovesces 2005]. Не зважаючи на загальну тенденцію вивчення мовних феноменів у контексті лінгвокультурних характеристик дискурсивних спільнот [Бацевич 2008, 17; Бурбело 2004, 82; Schiffrin 2009, 15], специфіки їх ментальності та впливу стереотипів [Левицький 2007, 120; Привалова 2005, 110; Bicchieri 2002, 134], актуальним є висвітлення лінгвокогнітивних особливостей мовної взаємодії у професійно-орієнтованому дискурсі, що залишається поза увагою дослідників.

Використання сучасних міждисциплінарних розвідок дає можливість поглянути на фаховий дискурс як на складну систему, в якій мовні форми використовуються з метою максимально адекватного відображення позамовного змісту. Предметом нашого інтересу є етнокогнітивні засади аранжування лексико-семантичних структур в англословному професійно-спрямованому спілкуванні під впливом активної взаємодії носіїв різних мов європейського ареалу. Мета статті полягає у визначенні особливостей реалізації частиномовного потенціалу взаємодіючих мов у фаховому дискурсі. Досягнення поставленої мети передбачає: по-перше, з'ясування природи системних змін дієслівних номінацій, а по-друге, виявлення національно-специфічних рис їхньої репрезентації.

Вирішення проблеми оптимального аранжування висловлень згідно прагманастановам певного типу дискурсу було започатковано В.М. Манакінім [2004], О.Б. Йокоюмою [2005], С. Bicchieri [2002], Z. Kovesces [2005]. Подальші дослідження Л.А. Городецької [2009], В.А. Маслової [2007], А.В. Павловської [2007], Т.А. Ширяєвої [2008], D. Schiffrin [2009] та ін. свідчать, що попри активні міжкультурні контакти, у фаховій мові використовуються загальнозживані структури, а не створюється свій власний словник. Поділяючи точку зору Ф.С. Бацевича [2008, 22] та В.Б. Бурбело [2004, 83], зазначимо, що повний опис лінгвальних одиниць певного дискурсу може бути досягнутим лише шляхом застосування методик системного аналізу.

Вивчення лексико-семантичних засобів аранжування фахового гіпертексту вказує на їх негомогенність, зумовлену різноплановістю аспектів, що підлягають урахуванню разом із стилістичною градацією лексики. Всі лексичні одиниці утворюють ціліс-

ну систему, яка базується на загальноповсякденному, загальнонауковому, офіційно-діловому та термінологічному шарах. У сучасних дискурсологічних розвідках таке розмаїття [Маслова 2007, 211; Ширяева 2008, 34] пояснюють необхідністю постійного вдосконалення засобів втілення думки для продукування знання, оскільки тлумачення термінів і визначення найважливіших концептів займає одне з головних місць.

Акцент на вагомості дій зумовлює наявність у репертуарі засобів репрезентації фахової взаємодії значної кількості дієслівних номінацій. Пор.: **англ.** *to take professional advice* – **рос.** *получить профессиональный совет*, **італ.** *consultare un esperto*; **англ.** *to take work home* – **франц.** *ramener du travail à la maison*; **англ.** *to do shift work* – **португ.** *trabalhar em turnos*; **англ.** *to work one's hands free* – **ісп.** *lograr soltar las manos*; **англ.** *to work for better conditions* – **нім.** *sich für bessere Bedingungen einsetzen*. Вони постають як сфера можливого, передбачуваного, планованого, бажаного для комунікантів.

У всіх без винятку європейських мовах маркується початок або завершення роботи, наприклад: **англ.** *to set to work, to start work* – **португ.** *começar a trabalhar*; **франц.** *commencer à travailler sur qch*; **англ.** *to be out of work* – **португ.** *estar desempregado*. Прагмасемантичний рисунок висловлень **англ.** *What time do you get to work and what time do you leave?* – **франц.** *À quelle heure arrivez-vous au travail et à quelle heure en repartez-vous?* визначається не підсиленням наступності (по)дії відносно якогось моменту, а наголошенням бажаності чи можливості виконання комісивної інтенції учасників фахового спілкування. Зважаючи на звернення до раціональної сторони когнітивної діяльності адресата на відміну від його почуттів у **англ.** *these factors which work against us/in our favour* – **нім.** *diese Faktoren, die gegen uns/zu unseren Gunsten arbeiten* цілком природним є використання **акціональних дієслів**.

Необхідність гармонійної комунікації з професійною метою стимулює відповідні зміни норм та правил використання тих ресурсів сучасних європейських мов, що відтворюють, частково приймають або дублюють професійно вагомі концепти, які вже вербалізовані англійською мовою як засобом соціальної взаємодії. Пор.: **англ.** *he worked the lever up and down* – **ісп.** *movió la palanca hacia arriba y hacia abajo*; **англ.** *to be at work (on sth)* – **португ.** *estar trabalhando (em algo)*; **англ.** *to work toward(s)/for sth* – **нім.** *auf etw (acc) hin/für etw arbeiten*.

Результатом взаємодії двох часових площин у **англ.** *His work was spread all over the table* – **франц.** *Son travail était éparpillé sur toute la table* є сприйняття описуваного як частини власного професійного досвіду, а не лише як жорстко регламентованої процедури опису місця подій у юридичному дискурсі. Завдяки поєднанню темпоральних засобів **англ.** *There's a lot of work to be done on the house* – **франц.** *Il y a beaucoup de travail à faire sur la maison* сприймається не просто як інформація для роздумів чи для загального розуміння у педагогічному дискурсі. Повідомлення являє собою феномен ціннісного порядку, яким необхідно володіти сьогодні, тому що без нього неможливо обійтися в майбутньому.

З метою оформлення та категоризації подійної картини світу в **англ.** *but this arrangement will have to work both ways* – **нім.** *aber diese Abmachung muss für beide Seiten gelten* комуніканти використовують фонові знання, тобто власне знання дійсності, що уможливує й вербалізацію ставлення до необхідності зазначених дій. Соціальний досвід передається в **англ.** *to have one's work cut out doing sth, to have*

one's work cut out to do sth (=have great difficulty) – **франц.** *avoir toutes les peines du monde à faire qch* за допомогою мовних конститuentів та їхніх пропозитивних знаків – висловлень, наявних у сучасних європейських мовах.

Перехід від суперечок до консенсусу, що за визначенням Т.А. Ширяєвої [2008, 14] свідчить на користь взаємодії комунікантів, є невід'ємною ознакою фахової комунікації. Так, у **англ.** *She's looking for work* – **франц.** *Elle cherche du travail*; **англ.** *He had been at work on a book* – **франц.** *Il avait travaillé à un livre* людина пристосовується до середовища професійної взаємодії. Це дозволяє співвіднести (по)дію з будь-яким моментом часової сфери. Звернення до фонового знання комунікантів супроводжуються відповідними граматичними трансформаціями, семантична сторона яких, на думку Н.Д. Кручинкіної [2007, с. 186], відображає найбільшу долю універсальності.

Як зазначають дослідники, лексичні та граматичні властивості слів беруть участь разом у відображенні об'єктивної дійсності [Привалова 2005, 256; Приходько 2008, 34; Цивьян 2009, 71]. Прагматичний потенціал **англ.** *to be a professional singer* – **італ.** *essere un(-a) cantante professionista/ di professione*; **англ.** *to turn/ go professional* – **італ.** *(Sport) passare al professionismo*; **англ.** *it's not up to professional standards* – **італ.** *non è da professionista* полягає у сприянні експлікації інтенційного навантаження надфразових єдностей, вказуючи на певний суб'єктивний зміст, що вводить до висловлення.

Між тим як рідні мови комунікантів формують своєрідну спілку як такі, що є платформою накопичення та активації фонового знання, англійська забезпечує алгоритм переходу до кожного члена такої спілки рідних мов учасників фахової комунікації. У такому випадку вживання часових форм дієслова в сучасній англійській мові є не тільки когнітивно, але й багато в чому прагматично зумовленим. Пор.: **англ.** *He's at work at the moment* – **франц.** *Il est au travail en ce moment*; **англ.** *He's been off work for a week* – **франц.** *Il est arrêté depuis une semaine*.

Внаслідок активації механізмів номінації, потенціал яких вже присутній у відкритих до експорту концептів мовах, повідомлення, що формується за допомогою **англ.** *to work against a reform* – **нім.** *gegen eine Reform kämpfen*; **англ.** *it won't work* – **нім.** *das klappt nicht*, корелюється із позамовною дійсністю під впливом прагматичних настанов, фахового характеру і жанрово-композиційних рамок текстотипів, якими послуговуються комуніканти.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє впевнено стверджувати, що позитивна або негативна оцінка змінюється відповідно до стереотипів мислення, які залежать від етнокультурних, соціальних та індивідуально-психологічних чинників. Так, оцінні конотації **англ.** *to work loose* вирізняються у відповідності до етнокультурної специфіки опису того, як людина працює: **португ.** *soltar-se*, **італ.** *allentarsi*, **рос.** *расшатываются*. Коли йдеться про предмети, за допомогою яких виконується робота, додається прагматично вмотивоване уточнення на кшталт **англ.** *the screw had worked itself loose* – **ісп.** *el tornillo se había soltado solo*, **італ.** *far smollare*, а наслідки негативного впливу позначаються індивідуально-психологічними змінами **англ.** *to work loose (screw)* – **укр.** *розшаруватися*, **рос.** *расшататься*. Водночас у **нім.** *etw losbekommen, sich lockern* та **португ.** *afrouxar-se* з'являється додаткова конотація 'knot' – послаблений [Lexibase 2010, 211].

Багатомовність та культурний плюралізм як доміанти сучасного суспільства [Гордецкая 2009, 23; Павловская 2007, 16] позначаються постійним розширенням англомовного спектру наведених значень, що містять **національно-специфічні риси**. Так, **англ.** *to be out of work* відповідає **нім.** *arbeitslos sein*, **італ.** *essere disoccupato(-a)*, **ісп.** *estar desempleado / parado/ en paro*, **франц.** *être sans emploi*. Наслідком відмінностей національних настанов сприйняття як себе самого, так і представників інших етносів стає багатогранне ставлення до можливості втрати роботи. Якщо в **англ.** *he has been out of work for three months* присутній логічний наголос на наслідках, що певний час переслідують особистість, то у **рос.** *он был без работы уже три месяца* за рахунок маркеру *уже* та форми минулого часу підсилюється тривалість такого стану на відміну від констатації факту у **франц.** *Il est sans emploi* [Lexibase 2010, 215].

Сукупність знань та уявлень про феномени екстралінгвістичної та лінгвістичної природи знаходять втілення у різних засобах кодування та накопичення інформації, набуваючи форми феноменологічних і лінгвістичних когнітивних структур. Між тим як в **англ.** *to be off work, to be out of work* та **нім.** *(am Arbeitsplatz) fehlen* присутнє посилення на втрату робочого місця як на власну провину, то в **англ.** *to put/throw sb out of work*, **ісп.** *dejar a algn sin trabajo*, **нім.** *jdn arbeitslos machen* наявна ознака дій іншої особи, що призвела до негативних наслідків у професійному житті індивідуума.

Особливості репрезентації англомовних концептів наочно ілюструють національно-культурні розбіжності вербалізації особливостей форм поведінки. Їхні сценарії та скріпти по-різному формувалися та накопичувалися в неоднакових умовах. Саме тому в **англ.** *he worked his way up in the firm* – **ісп.** *ascendió en la compañía mediante sus propios esfuerzos* представники європейського мовного ареалу вдаються до вже існуючих структур, спільно створених в процесі фахової взаємодії.

Це призводить до часткового нівелювання національних відмінностей із одночасним введенням культурно-специфічних рис звернення до уніфікованих засобів професійного спілкування з метою його гармонізації. Особливості характерів і типів мислення **англ.** *to work one's way up from nothing* проявляються у нейтральному **нім.** *sich von ganz unten hocharbeiten* разом із стилістично маркованим **нім.** *sich nach oben kämpfen/arbeiten*, де завдяки метафоризації кристалізується відтинок боротьби за краще місце під сонцем.

Необхідність подолання тривалого шляху **англ.** *he worked his way up from the factory floor* передано в **італ.** *ha cominciato come umile operaio*, між тим як акцент на необхідності концентрації відповідних зусиль у **англ.** *to work one's way up to the top of a company* відображується у **франц.** *gravir les échelons*, в **італ.** *farsi strada fino al vertice di una società*, **ісп.** *llegar a la dirección de una compañía por sus propios esfuerzos*.

Власне розбіжністю констант національних культур можна пояснити різні засоби втілення позитивного ставлення до професійного росту. Комуніканти вдаються до гармонізації при висловленні різного ступеня тяжкості зусиль, витрачених на виконання професійних завдань. Це по-різному передається у романських та германських мовах. Пор.: **англ.** *to work to death* – **ісп.** *matarse trabajando*, **італ.** *ammazzarsi di lavoro*, **нім.** *sich zu Tode arbeiten*.

Поділяючи точку зору А.В. Павловської [2007, 139] на те, що наочно національне привертає більше уваги, коли узагальнюється комунікантами завдяки стереотипизованим зоровим образам, особливо із тваринного світу, підкреслимо, що подібно істоті тяжка праця в англомовній картині світу об'єктивується вітальними ознаками: *англ. nasty piece of work – франц. 1) le sale type, 2) le sale coup*. Виявлена в рамках нашого дослідження когнітивна метафоризація уможливорює втілення *англ. he's a nasty piece of work*, яке співвідноситься із фігуральним *итал. è un tiraccio*, з метою забезпечення порозуміння представників різних культур.

Завдяки використанню метафоризованих одиниць як засобу гармонізації комунікації, носії різних мов втілюють в *англ. donkey-work – португ. labuta* можливість виконання нецікавої, проте необхідної роботи. Актуалізація тваринних рис у конвенціоналізованому дискурсі як ознака експресивності мовлення свідчить на користь зближення народів у професійній галузі, оскільки маркує розшарування жорсткого стандарту офіційного спілкування.

Залучення оцінних номінацій максимально наближає адресата до розуміння позначеного феномену. Разом з цим національно-культурні відмінності унаочнюються під час порівняльної вербалізації кількості витрачених зусиль в *англ. to work like a slave / Trojan – ісп. trabajar como un demonio*, разом із наслідками зайвої працездатності та відданості роботі в *англ. all work and no play makes jack a dull boy – франц. trop de travail abrutit*, де ступень інтенсивності ознаки варіюється в англомовній картині фахового світу згідно національно-культурним відмінностям. Декодування таких повідомлень вимагає значних інтелектуальних зусиль з боку адресата, спрямованих у потрібному руслі за допомогою лексико-граматичних засобів.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, підкреслимо достатній частиномовний потенціал для вербалізації (по)дій у фаховому дискурсі. Встановлені тенденції його реалізації дозволяють дійти висновку про активну міжмовну взаємодію з метою гармонізації професійно спрямованого спілкування носіїв різних мов. Арсенал лексико-граматичних засобів втілення англомовних концептів у приймаючих мовах формується з метою чіткого й ергономічного викладу взаємних зобов'язань комунікантів. Необхідність оперативного й ефективного впливу на адресата, жанровомовленнєва специфіка фахових гіпертекстів обмежує перелік релевантних лексичних одиниць разом із кількістю морфологічних засобів їх репрезентації.

Перспективу подальших розвідок становить контрастивне дослідження синергетичної рівноваги концептосистем фахових дискурсів на матеріалі декількох сучасних мов професійного спрямування з метою виявлення особливостей системних змін внаслідок міжмовної взаємодії.

Стаття посвячена лінгвокогнітивному аналізу особливостей межязикового взаємодіяння в професійному дискурсі. Исследование закономерностей реализации прагмасемантического потенциала англоязычных глагольных номинаций под влиянием принимающих европейских языков дает возможность определить характер системных изменений, выявить особенности адаптации семиотических оболочек концептуальных заимствований к иноязычным концептосистемам, определить средства достижения коммуникативного унисона коммуникантов в межкультурной среде профессионального общения.

Ключевые слова: профессиональный дискурс, гармонизация, концепт, лексико-грамматические средства, глагол.

The article is focused on the lingual-cognitive analysis of the modern European language interference in the English language professional discourse. The pragmatic and semantic potential of the verbal nominations influenced by the recipient languages has been analysed, the character of the system changes has been identified, the semiotic package adjustment of the borrowed concepts to the recipient language conceptual system has been traced, the means and ways of the communication harmonization in the cross-cultural professional discourse have been offered.

Key words: professional discourse, harmonization, concept, lexical-grammatical means, verb.

Література:

1. *Бацевич Ф.С.* Прагматика дискурсу: проблемне поле, дослідницька одиниця / Флорій Сергійович Бацевич // Людина. Комп'ютер. Комунікація: Зб. наук. пр. / Відп. ред. Ф.С. Бацевич – Львів: НУ "Львівська політехніка", 2008. – С. 10–13.
2. *Бурбело В.Б.* Модель дискурсу в парадигмальному вимірі / Валентина Брониславівна Бурбело // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Іноземна філологія. – 2004. – № 37/38. – С. 81–85.
3. *Городецкая Л.А.* Лингвокультура и лингвокультурная компетентность: [монографія] / Л.А. Городецкая. – М.: КДУ, 2009. – 264 с: табл.
4. *Йокояма О.Б.* Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов: [монографія] / Ольга Борисовна Йокояма. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 424 с.
5. *Кручинкина Н.Д.* Событийная картина мира и её языковая категориальная номинация/ Надежда Дмитриевна Кручинкина // Ethnohermeneutik und kognitive Linguistik / Hrsg. Von R.D. Kerimov. – Bd. 12 – Landau: Verlag Empirische Pädagogik, 2007. – S. 185–191.
6. *Левицький А.Е.* Перспективні напрями зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми / Андрій Едуардович Левицький // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. – Вип. 23., Ч. 2. – С. 119–127.
7. *Манакин В.Н.* Сопоставительная лексикология: [монографія] / Владимир Николаевич Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
8. *Маслова В.А.* Homo lingualis в культуре: [монографія] / Валентина Авраамовна Маслова. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
9. *Павловская А.В.* Особенности национального характера итальянцев, англичан, немцев, норвежцев и финнов, американцев, исландцев: [монографія] / Анна Валентиновна Павловская. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007. – 172 с.
10. *Привалова И.В.* Интеркультура и вербальный знак: [монографія] / Ирина Владимировна Привалова. – М.: Гнозис, 2005. – 472 с.
11. *Приходько А.М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики: [монографія] / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
12. *Степанов Ю.С.* Методы и принципы современной лингвистики: [монографія] / Юрий Сергеевич Степанов. Изд. 7-е. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 312 с.
13. *Цивьян Т.В.* Модель мира и ее лингвистические основы: [монографія] / Татьяна Владимировна Цивьян. Изд. 4-е. – М.: Книжный дом "Либроком", 2009. – 280 с.
14. *Ширяева Т.А.* Когнитивное моделирование институционального делового дискурса: Автореф. дис.... докт. филол. наук: 10.02.19 / СГПИ. – Краснодар, 2008. – 50 с.
15. *Bicchieri C., Dalla Chiara M.L.* Knowledge, Belief, and Strategie Interaction/ C. Bicchieri. – Cambridge; New York: NTC, 2002. – 478 p.
16. *Kovesces Z.* Metaphor in Culture. Universality and variations/ Z. Kovesces. – CUP, 2005. – 322 p.
17. *Lexibase* for Collins' resources [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.reverse.net/dictionaries>
18. *Schiffrin D.* Approaches to Discourse. – 5th ed. – Oxford; Cambridge, MA: MIT Press, 2009. – 438 p.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ДИСКУРСУ "СПІВБЕСІДА ПРИ ПРИЙОМІ НА РОБОТУ"

Пастернак Тетяна Анатоліївна

старш. викл.

Державна академія житлово-комунального господарства

В статті розглядається поняття "комунікативна стратегія", а також досліджуються комунікативні стратегії і тактики учасників інституційного англомовного дискурсу "співбесіда при прийомі на роботу".

Ключові слова: комунікативні стратегії, комунікативні тактики, співбесіда при прийомі на роботу, інституційний дискурс.

Сучасна лінгвістика переживає становлення системи якісно нових ідей і уявлень у ракурсі комунікативно-функціональної парадигми з установочно-пізнавальними принципами антропоцентризму, психоменталізму, експансіонізму, експанаторності (О.С. Кубрякова, О.О. Селіванова) з переорієнтацією лінгвістики з мікро- на макроодиниці пізнання лінгвістичних явищ. Розширення межі традиційних лінгвістичних знань відбувається у сучасній германістиці, орієнтованій на вивчення різних типів англомовного дискурсу, дискурсивних категорій, у тому числі, інтерактивності (з підкатегорією стратегічності), категорії зміни комунікативних ролей тощо. Дослідження підкатегорії стратегічності, а саме комунікативних стратегій різноманітних типів інституційного англомовного дискурсу, становить певний науковий інтерес сучасних лінгвістів, про що свідчить значна кількість праць у цьому напрямку [Галапчук 2000; Гніздечко 2005; Іссерс 2008; Ожидрянова 2007 та ін.]. Однак поза увагою дослідників залишився такий унікальний у ракурсі реалізації стратегічної програми різновид інституційного дискурсу, як "співбесіда при прийомі на роботу".

Метою нашого дослідження є визначення та опис комунікативних стратегій і тактик учасників співбесіди при прийомі на роботу.

Предметом дослідження є комунікативні стратегії і тактики англомовного дискурсу "співбесіда при прийомі на роботу".

Відповідно до одного з найпоширеніших підходів до тлумачення поняття "комунікативна стратегія" у дискурсології остання визначається як реалізація намірів мовця, його глобальних і локальних цілей: "оптимальна реалізація інтенцій мовця для досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і глибокого їх видозмінення в конкретній ситуації" [Бацевич 2009]; Такий підхід можна, на нашу думку, назвати інтенціональним, оскільки він пов'язаний з усвідомленням стратегії у ракурсі реалізації інтенції адресанта. Якщо інтенціональний підхід переважно пов'язаний із стратегічною програмою адресанта, з планом його мовленнєвих дій, то інший підхід, не менш поширений у сучасній дискурсології, орієнтований на результативність цієї програми (на адресата), її ефективність для комунікації. Його можна позначити як діяльнісний підхід, в основі якого лежить категорія результативності/ефективності, що визначає комунікативну стратегію, виходячи з її ідеальної стратегічної мети: "ефективні шляхи досягнення комунікативних цілей" [Почепцов 2001]. Діяльнісний підхід, орієнтований на успішність програми адресанта відносно адресата, тісно пов'язаний з когнітивним аспек-

том тлумачення комунікативної стратегії, оскільки ефективність комунікації тією чи іншою мірою має своїм наслідком вплив одного з комунікантів на модель світосприйняття іншого. Відповідно до когнітивного підходу комунікативна стратегія виступає як засіб впливу на сферу світобачення співрозмовника мовними засобами: "це свого роду "насильство" над адресатом, спрямоване на зміну його моделі світу, на трансформацію його концептуальної свідомості" [Іссерс 2008, 102].

Безумовно інтенціональний, діяльнісний та когнітивний підходи до тлумачення дискурсивних стратегій зосереджуються на різних аспектах одного й того ж комунікативного явища. Зважаючи на це, найбільш повним, на нашу думку, є визначення комунікативної стратегії І.А. Юшковець, яке поєднує всі три підходи: "це оптимальна реалізація інтенцій мовця, спрямована на досягнення конкретної мети спілкування, узгоджена з особистісними (статусно-рольовими) і психологічними характеристиками учасників комунікаційного процесу, що зумовлено комунікативним досвідом, який передбачає підкорення законам і нормам у відповідній сфері комунікації та конкретно змодельованій ситуації спілкування" [Юшковець 2008, 5].

Комунікативні стратегії учасників співбесіди при прийомі на роботу зумовлені глобальною метою співбесіди, що є дуалістичною: з боку працівника інституції (начальника/працівника відділу кадрів) – заповнити вакантне місце, взявши на посаду відповідного кандидата, з боку кандидата – зайняти вакантне місце, спонукавши працедавця призначити його на посаду. Досягнення глобальної мети відбувається через реалізацію низки локальних цілей. Для представника інституції – це визначення професійної придатності кандидата на посаду; його психологічної сумісності з колективом; перспективності/ неперспективності для компанії. Для кандидата на посаду головним є продемонструвати професійну придатність посаді; позитивні особистісні якості, орієнтовані на колектив; зацікавити працедавця перспективою співпраці. Стратегічне досягнення визначених глобальних та локальних цілей підпорядковується принципу співробітництва, досягнення успіху, однак під час співбесіди можуть виникати інші цілі, зумовлені особистісними інтересами, реалізація яких через комунікативні ходи співрозмовника призводить до порушення принципу співробітництва, зокрема його чотирьох максим (за П. Грайсом): кількості, якості, відношення та способу викладу [Grice 1975, 41–58].

Аналіз дискурсивних зразків співбесіди дав змогу виокремити наступні комунікативні стратегії його учасників: кооперативно-з'ясувальну стратегію (адресанта) та конформістську стратегію (адресата).

Кооперативно-з'ясувальна стратегія відповідає загальноприйнятому, традиційно-нейтральному типу кооперативного ділового спілкування. Ініціатором спілкування виступає адресант, що зумовлено його статусною роллю – представника інституції, працівника відділу кадрів, наділеного владою приймати рішення і керувати ходом співбесіди. Кооперативно-з'ясувальна стратегія реалізується через тактики перевірки інформації, розкриття теми та допиту.

Основним засобом тактики перевірки інформації є прийом перепитування відомої з попередніх ходів інформації за допомогою клішованих фраз – посилань на джерело інформації: *I see on your resume ...; I see from your application form.* При

цьому перепитування виконує функцію непрямого мовленнєвого акту репрезентатива з ілокуцією директива: "уточніть", "розкрийте" тощо. У такому випадку непрямий акт є ігноруванням максими кількості інформації, а його ілокутивна сила збігається з імплікатурою.

Тактика розкриття теми застосовується адресантом з метою виявити необхідні навички для посади або особистісні характеристики кандидата, які не були достатньо розкриті у резюме чи заяві. Так, директивом *"Describe your ideal boss"* інтерв'юер має на меті виявити, якому типу управління кандидат надає перевагу: демократичному, бюрократичному чи автократичному і чи відповідає його перевага політиці компанії. Прохання *"Could you perhaps just give us some specifics on what you were doing?"* реалізує інтенцію мовця отримати деталі про практичний досвід роботи на попередньому місці. Висока ступінь ввічливості, яка вказує на застосування стратегії негативної ввічливості, має на меті зменшити примус і пом'якшити відмову кандидата надати необхідну інформацію.

Тактика допиту включає в себе серію послідовних запитань (прямих та непрямих) з метою виявити фактичну інформацію щодо пріоритетних для працедавців робочих навичок, особистісних якостей, досягнень та досвіду, перспективності тощо (*Please describe your perspective on the industry; What are the two things you would like to improve about yourself? Tell me about your career goals*).

Аналіз дискурсу співбесіди показав, що кооперативно-з'ясувальній стратегії адресанта/роботодавця зазвичай відповідає особлива стратегія з боку кандидата на посаду, а саме конформістська стратегія, яку можна визначити як намагання пристосуватися та кореспондувати всім вимогам роботодавця. На мовному рівні реалізації такої стратегії відповідають мовленнєві ходи-відповіді кандидата, які утворюють секвенцію з питаннями роботодавця, є найбільш релевантними у контексті співбесіди та дотримуються основних кооперативних принципів.

Конформістська стратегія представлена тактиками уточнення, наведення прикладів, лаконічних відповідей та тактикою "успішних" історій.

Тактика уточнення застосовується адресантом у відповідь на тактику перевірки інформації з метою надати максимально повну і відповідну очікуванням інтерв'юера інформацію:

Nick: I see from your resume that you're running your own show as the owner of OldOfficeChair.com.

Sam: That's right. I've carved out a niche selling used office chairs over the Internet.

У наведеному уривку кандидат надає додаткову інформацію про попереднє місце роботи (власний бізнес), водночас позиціонує себе як вправного організатора з підприємницьким хистом (*I've carved out a niche selling used office chairs over the Internet*), що, на його думку, є перевагою для вакантної посади.

Тактика "успішних" історій представлена у формі цільного наративу, що містить усі структурні частини: абстракт, експозицію, ускладнення, оцінку та завершення. Даний описовий прийом є найбільш зручним для конструювання бажаного іміджу. Адресат вибирає історію; роль, в якій себе репрезентувати; приписує сам собі "виграшні" для посади якості й використовує для цього відповідні мовні засоби. Пере-

вагою даного прийому є те, що адресат може упередити наступні запитання про досвід, особистісні позитивні якості та набуті навички, вмістивши відповіді в "історію" і, таким чином, допомігши інтерв'юєру виконати частину його обов'язків. Крім того, в розповіді адресат має змогу продемонструвати на практиці свої навички спілкування, які, у більшості випадків, є першочерговою вимогою для кандидатів. Так, адресат, ілюструючи успішний досвід врегулювання конфлікту, представляє себе як орієнтованого на людей лідера, здатного мати власну точку зору:... *the other team members were getting upset. But I didn't want to single him out or scold him.*; того, хто має нестандартне мислення: *Instead, I came up with practice drills*; мотивує і надихає інших: *I complimented him, I spoke to the whole team*; має гарні навички спілкування: *I spoke to the whole team, I didn't end up with a big argument on my hands*.

У тактиці наведення прикладів адресат використовує прийом "відповідності вимогам", зазначених у попередніх жанрах (оголошенні про найм, посадовій інструкції). Наприклад, претендуючи на посаду у відділ маркетингу видавничої компанії, кандидат так представляє свої сильні сторони:

One of my key strengths is the ability to assess a situation and determine the best approach for improvement. For example, at least twice annually, I review the number of new subscribers, the number of cancellations, the reasons for cancellations, the results of previous marketing campaigns, and other statistics. I conduct a brief but thorough assessment to determine the direct marketing techniques that will be required to sustain our growth and then I set in motion steps to implement those techniques.

Наводячи приклад, адресат одразу відповідає на більшість ключових вимог до посади: демонструє досвід (професійні вміння): *the ability to assess and determine, review, conduct assessment, determine marketing techniques, implement those techniques*; обізнаність своєї сфери, вміло вживаючи професійну лексику: *subscribers, cancellations, marketing campaigns, statistics, marketing techniques*; розкриває свої сильні сторони у ракурсі своєї перспективності для розвитку компанії: *the best approach for improvement, sustain our growth*.

Отже, застосовуючи кооперативно-з'ясувальну стратегію, адресант використовує інтенціонально зумовлені тактики перевірки інформації, розкриття теми та допиту. Дотримуючись принципу співробітництва, адресат застосовує у відповідь конформістську стратегію, представлену тактиками уточнення, наведення прикладів та "успішних" історій.

В статье рассматривается понятие "коммуникативная стратегия", а также исследуются коммуникативные стратегии и тактики участников институционального англоязычного дискурса "собеседование при приеме на работу".

Ключевые слова: коммуникативные стратегии, коммуникативные тактики, собеседование при приеме на работу, институциональный дискурс.

The article observes the notion of "communicative strategy". The communicative strategies and tactics used by the participants of the institutional English-speaking discourse "job interview" are investigated.

Key words: communicative strategies, communicative tactics, job interview, institutional discourse.

Література:

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: підручник./ Ф. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: Видавничий центр "Академія", 2009. – 376 с.
2. *Галапчук О.М.* Вікова диференціація стратегій і тактик дискурсу в сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.: 10.02.04 / О.М. Галапчук; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2000. – 18 с.
3. *Гніздечко О.М.* Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англійських статей сучасних європейських та американських лінгвістів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.: 10.02.04 / О.М. Гніздечко; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2005. – 20 с.
4. *Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи./ О.С. Иссерс – [5-е изд.] – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
5. *Ожидрянова В.Г.* Англійський дискурс міжнародних прес-конференцій: структурний, семантичний і прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / В.Г. Ожидрянова. – Київ, 2007. – 20 с.
6. *Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – 5-е изд. – М.: Издательство ЛКИ, 2008.
7. *Почепцов Г.Г.* Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов – М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 2001. – 656 с.
8. *Фадеева О.В.* Стратегії й тактики конфліктного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.: 10.02.04 / О.В. Фадеева; Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 2000. – 18 с.
9. *Чрділелі Т.В.* Структура, семантика і прагматика ділового діалогічного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.: 10.02.04 / Т.В. Чрділелі; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2004. – 20 с.
10. *Юшковець І.А.* Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.: 10.02.04 / І.А. Юшковець; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 20 с.
11. *Grice H.P.* Logic and conversation / H.P. Grice // Syntax and semantics. – NY: Academic Press, 1975. –v. 3 – P. 4158.

**ФОНЕТИКО-ГРАФИЧЕСКИЙ УРОВЕНЬ ОРГАНИЗАЦИИ ЧАТА
СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЗАПОЛНЕНИЯ ЛАКУН РАЗГОВОРНОСТИ
(на материале украинно-, русско-, англоязычных чатов)**

Андреанова Наталья Сергеевна

асп.

Горловский государственный педагогический институт иностранных языков

В статье рассматривается заполнение лакун разговорности в чат-коммуникации как одна из предпосылок жанровых трансформаций. Анализ проводится на материале фонетико-графического уровня чата.

Ключевые слова: лакунарность, коммуникация, "круг своих", сетевое сообщество, чат.

Лакунарность – когнитивно-прагматический феномен, определяющий развитие жанров интернет-коммуникации. Идея лакунарности была сформулирована в российской лингвистической школе Ю. Сорокина. Среди значимых исследовательских аспектов лакунарности следует отметить следующие: лакуны межкультурной коммуникации (В. Красных, С. Тер-Минасова), этнографические лакуны (Э. Полянская), лакуны в языковой картине мира (Г. Быкова, Л. Компанцева, З. Попова, И. Стернин), лингвокультурные лакуны (Ю. Сорокин, И. Марковина, Е. Тарасова) и пр.

Лакунарность интернет-коммуникации не вызывает сомнения: новое информационно-коммуникативное пространство, нормы которого только устанавливаются, несомненно будет базироваться на процессе делакунизации всех когнитивных, прагматических, функционально-языковых и прочих сфер.

Предмет нашего исследования – лакунарность интернет-коммуникации как жанрообразующий параметр. *Объект* нашего исследования – процесс делакунизации фонетико-графического уровня чата.

Заполнение лакун разговорности на фонетическом и графическом уровнях чата способствует оптимизации процесса коммуникации сетевых сообществ. Для того, чтобы посетителям ресурса войти в "круг своих", необходимо использовать возможности этих уровней в кодировании и декодировании информации, поскольку "фонетический и графический уровни Интернета создают квази-эквивалент разговорно-письменной речи" [Компанцева 2008, 265]. Так как виртуальное общение не позволяет сохранить аудиовизуальную лакуну, общение в чате становится подобным "работе переводчика, пытающегося приблизить текст к пониманию читателя иной культуры" [Компанцева 2008, 265], когда фрагмент дискурса, организованного по принципу той или иной лингвокультуры передается при помощи системы кодов, принятой в сетевом сообществе.

Цель данной статьи: исследовать процесс делакунизации чат-коммуникации на материале фонетико-графического уровне этого жанра.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие *задачи*: 1) описать феномен лакунарности как предпосылку формирования и трансформации интернет-жанров; 2) исследовать фонетико-графический уровень организации с позиций заполнения лакун разговорности.

Мы рассматриваем лакуны на фонетическом и графическом уровнях как *интраязыковые*, т. е. такие, которые реально не существуют в языке, но потенциально готовые к реализации в речи. Эти лакуны значительно затрудняют процесс комму-

никации, поэтому они активно заполняются в языке чат-коммуникации. Создание в чат-коммуникации "квази-эквивалента разговорности на фонетическом и графическом уровнях ведет к выработке не нового знания, а единого кода для всех пользователей, способствует их когнитивно-прагматической адаптации в Сети, переходу из разряда "чужих" в разряд "своих" [Компанцева 2008, 267].

Л.Ф. Компанцевой были исследованы наиболее значимые приемы заполнения аудиовизуальных лакун на фонетическом и графическом уровнях украинско- и русскоязычной чат-коммуникации. Проследим, насколько актуальны эти положения для англоязычной лингвокультуры.

Замена традиционного фонематического принципа письма на фонетический характерна чат-коммуникации, ведущейся на языках, в основе которых лежит фонетический принцип. В этом случае участники чата орфографически адаптируют написание слов к неправильной устной речи. Например: '*a шо неможна* (укр.), '*йа не для тебе та не твоя*' (укр.), '*много*' (рус.), '*кадела*' (рус.), '*че там*' (рус.), '*папались*' (рус.), '*счас*' (рус).

В англоязычной чат-коммуникации наблюдается редукция написания некоторых слов *U* (you), *ppl* (people), *thnx* (thanks) и конструкций *I'm gonna* (I'm going to), *getcha* (get you), *UR* (*you are* или *your*), что отражает особенности современного разговорного английского языка, в том числе и его американского варианта.

Поскольку английская орфография придерживается принципа историчности и традиционности, фонетической адаптации к разговорной речи и нарушений правил орфографии с целью воссоздания разговорности в англоязычной чат-коммуникации мы не наблюдаем. Полагаем, что отмеченная закономерность отражает особенности национального языкового сознания посетителей чатов. Адаптация правил написания к разговорной ситуации чата является свидетельством *коммуникативности* орфографии, возможности воссоздания виртуальной ментальности при помощи слома стереотипов – замены традиционного фонематического принципа письма на фонетический в украинском и русском языках и редукции написания слов – в английском.

1. В силу актуализации (украинский, русский языки) либо неактуализации (английский язык) фонетического принципа в орфографии тенденция *аграмматизма* в дискурсах СС чатов проявляется по-разному. Так, украинскому и русскому языкам присущи *фонетико-графическое опрощение и вульгаризация зрительного образа слова*. Эта тенденция имеет две стороны: стремление к передаче разговорности и невозможность адекватного подбора письменной фиксации слова устному произношению. Мы полагаем, что аграмматизм в украинско- и русскоязычных чатах является отражением уровня языковой культуры и образованности коммуниканта, а также формирует эффект потока сознания, скоростной режим чат-коммуникации предполагает упрощение в написании слов и пренебрежение грамматическими нормами: *yab ne hotiv; нехоч, не кажи; та розкажуй шо в тя нового. эт я здрастуйте! как у тя дела?, большое количество, всем прив.*

2. В англоязычных чатах аграмматизм наблюдается в меньшей степени. К наиболее распространенным нарушениям норм правописания можно отнести использование строчной буквы вместо заглавной в собственных именованных: *rachel from ontario, canada*. Кроме того, узуальной нормой англоязычной чат-коммуникации становится

использование редуцированных форм сленгизмов, что также формирует ситуацию потока сознания, происходящую в режиме "здесь и сейчас", а также определяет систему кодов сетевых сообществ чата: *MOM* (сленговая форма слова *mother*), *BRO* (сленговая форма слова *brother* – *чувак, братан*), *AIGHT* (*All right*), *APE* (*Mad, crazy*).

3. Сетевые сообщества чатов всех рассматриваемых нами лингвокультур используют письменные формы **разговорных речевых конструкций, передающих эмоционально-волевые изъявления и непосредственно связанные с мимикой, жестом и интонацией**. В английской чат-коммуникации эти конструкции представлены широкой системой аббревиаций, выполняющей когнитивную компрессивную функцию: целые фразы, выражающие эмоционально-волевые изъявления, сжимаются до одной аббревиатуры, которая выполняет синтаксические функции частицы, междометия или звукоподражания. Например: *AMG* (*Ah My God*); *ADM* (испанский эквивалент *Oh My God!* – ¡Ay Dios Mío!); *AG* (*Aggressive*) – комментарий относительно эмоциональной окраски высказывания, *SOOOO COOL!!* – междометие, выражающее одобрение, *LOL* (от англ. *'Laughing Out Loud'* – *я умираю от смеха*) – междометие и пр. Английская аббревиатура, передающая эмоционально-волевые изъявления, активно транслируется в украинскую и русскую чат-коммуникацию, выполняя функцию делакунизации, что в отдельных случаях продуцирует конкуренцию языковых средств в чат-коммуникации. Так, аббревиатура *LOL* имеет русский сленговый эквивалент – *ржунимагу*; междометие *Cool!* – калькированный эквивалент *Круто!*

Делакунизация речевых конструкций, обеспечивающих эмоционально-волевые интенции, задействует когнитивно-интерпретационный уровень коммуникации, что предполагает способность коммуникантов декодировать заимствованные конструкции, действовать в рамках коммуникативной культуры определенного сетевого сообщества, включить его систему кодов в свою языковую картину мира.

4. В сетевых сообществах чатов **просодические лакуны активно заполняются посредством использования повторяющихся знаков препинания, строчных и заглавных букв для передачи интонации и модуляции голоса**. Мы полагаем, что графические средства заполнения просодических лакун выполняют ряд когнитивно-прагматических функций: передают большой объем информации относительно эмоционального настроения коммуникантов; содержат целый пласт эмоционально-оценочных характеристик, которые отражают состояние адресата в момент производства речи; облегчают акт понимания речи, который сопряжен также с осмыслением эмоционально-оценочных реакций других коммуникантов. Во всех рассматриваемых нами лингвокультурах выработаны единые принципы заполнения просодических лакун, что свидетельствует о транснациональном процессе создания единых когнитивных множеств сетевых сообществ тех или иных интернет-ресурсов. Например, написание слов и фраз заглавными буквами в семиотике чата приравнивается к крику (*ЖЕНЯ ДАВАЙ ПОЗНАКОМИМСЯ; I SAVED THEM*); эффект шепота создается при помощи значков * * , что отмечают тип коммуникации конфиденциального содержания; модуляции голоса передаются вклиниванием заглавных букв в реплику (*если ЧЕШО, зову в хорошую КОМПАНИЮ! ВСЕ на приколе!; YOU TROLL im typing it*) (: (☺); повторением гласной буквы как выражения эмоций (*ooooooooooh!!!!, Oooo*))))), *SOOOO COOL!!*) использованием звукоподражаний (*huh huh huh; ho ho ho; xe-xe-xe*).

5. *Трансляция кинесической информации, поступающей через зрительный анализатор, при помощи графических средств* – смайлики, аватары, графические символы (😏 почему чат тупит в последнее время????????????; привет 😞😏😏; (: (:). Воспроизводство в дискурсах чатов кинесической информации позволяет рассматривать кинесикон чатов (невербальный компонент) как самостоятельный элемент в моделях речемыслительной деятельности сетевых сообществ. Более того, передача кинесической информации при помощи графических средств – важный аспект межкультурной коммуникации. Проведенный нами анализ чат-коммуникации позволяет сделать вывод, что графическая кинесическая система носит глобальный межкультурный характер. Различия наблюдаются только в выборе аватаров, поскольку образы героев носят национальный характер, обусловлены "специфической конфигурацией культурем/менталем и правил их трансляции, восприятия и понимания" [Сорокин 1988, 39].

Итак, аудиовизуальные лакуны чат-коммуникации, заполняемые на фонетическом и графическом уровнях, мы рассматриваем как интраязыковые, т. е. такие, которые реально не существуют в языке, но потенциально готовы к реализации в речи. Существование этих лакун затрудняет процесс коммуникации, поэтому процесс делакунизации актуален для сетевых чатов различных лингвокультур. Он носит двухплановый характер: с одной стороны, делакунизация аудиовизуальных фрагментов дискурсов СС задействует когнитивно-интерпретационный уровень коммуникации, что предполагает способность коммуникантов действовать в узуальных рамках своего СС, включать код СС в свою языковую картину мира; с другой стороны – несмотря на национальную специфику и различия, заполнение лакун разговорности носит транскультурный характер, что свидетельствует о формировании единых когнитивных множеств СС чатов всех рассматриваемых нами лингвокультур.

Организация грамматического уровня чатов предполагает заполнение лакун языковой картины виртуального мира отдельного сетевого сообщества – пространственно-временной, определенности/неопределенности говорящего лица, разговорности и пр. Фонетико-графический уровень чат-коммуникации, таким образом, носит когнитивно-прагматический и жанрообразующий характер, поскольку организует знания о мире в коммуникативных рамках одного жанра.

Автор розглядає заповнення лакун розмовності в чат-комунікації як одну із передумов жанрових трансформацій. Аналіз проводиться на матеріалі фонетико-графічного рівня чату.

Ключові слова: лакунарність, комунікація, "коло своїх", мережеве співтовариство, чат.

The author considers the filling of gaps in conversational chat communication as one of the prerequisites for transformation of the genre. The analysis is performed on the material level phonetic-graphic chat.

Keywords: lacunarity, communication, "the circle of friends", online community, chat.

Литература:

1. *Компанцева Л.Ф.* Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы: Монография / Лариса Феликсовна Компанцева. – Луганск: Знание, 2008. – 528 с.
2. *Сорокин Ю.А.* Психолингвистические аспекты изучения текста / Ю.А. Сорокин. – М.: Наука, 1985. – 167 с.

ФУНКЦІЇ ЕВФЕМІЗМІВ ТА ДИСФЕМІЗМІВ У ПАРЛАМЕНТСЬКІЙ КОМУНІКАЦІЇ ФРН ТА ШВЕЦІЇ

Стасюк Олександр Сергійович

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються функції евфемізмів та дисфемізмів у парламентській комунікації ФРН та Швеції, що зумовлюють використання цих мовних засобів політиками.

Ключові слова: маніпулювання, парламентська комунікація, функції дисфемізмів, функції евфемізмів.

Евфемія та дисфемія є поширеними явищами у багатьох сферах комунікації. Така поширеність зумовлена насамперед здатністю цих мовних засобів задовольняти комунікативні потреби учасників спілкування, що ґрунтується на функціональних властивостях евфемізмів та дисфемізмів. В руслі посилення інтересу сучасної лінгвістики до вивчення спілкування в парламентських установах набуває **актуальності** дослідження функцій евфемізмів та дисфемізмів у парламентській комунікації. **Метою** цієї статті є з'ясування функцій, які виконують евфемізми та дисфемізми у парламентському спілкуванні. **Об'єктом** дослідження є евфемізми та дисфемізми в парламентській комунікації ФРН та Швеції, а **предметом** – функціональні характеристики евфемізмів та дисфемізмів у парламентській комунікації ФРН та Швеції. **Наукова новизна** запропонованого дослідження полягає в тому, що вперше виокремлено функції евфемізмів та дисфемізмів у сфері парламентської комунікації.

На сьогодні краще дослідженими є функції евфемізмів, що зумовлено більшим ступенем розробленості проблем евфемії порівняно з дисфемією загалом. Традиційно виокремлюють дві основні функції евфемізмів: пом'якшувальну та вуалювальну [Schlosser 2007, 281]. Окрім того, існують підходи, що доповнюють та конкретизують ці дві основні функції. Так, російський дослідник Л.П. Крисін пропонує більш детальну класифікацію функцій евфемізмів, вказуючи на те, що ці мовні одиниці можуть використовуватися як засіб пом'якшення висловлювання, даючи змогу мовцеві уникнути комунікативних конфліктів і невдач, можуть виконувати вуалювальну функцію, а також можуть вживатися у функції своєрідного шифру [Крысин 1996].

Деяко інший підхід пропонує українська дослідниця О.О. Селіванова, виокремлюючи магічну, ідеологічну, етикетну, іронічну та криптофорну функції евфемізмів [Селіванова 2006, 135].

Детальним є також розгляд функцій евфемізмів, здійснений В.Б. Великогородою на основі аналізу прагматичних особливостей використання цих оцінних мовних засобів. Дослідниця виділяє такі функції евфемістичних субститутивів, як вуалітивна, кооперуюча (відображає прагнення учасників комунікації до мовленнєвого співробітництва), превентивна (використання евфемізмів як альтернативи табуйованих слів), риторична (свідомий вплив на адресата), елевативна (адресант подає аспекти реальності у більш позитивному світлі), конспіративна (приховування інформації) та дистортивна (вживання евфемізмів з метою спотворення відображення інформації у свідомості адресата) [Велигорода 2008, 7–8].

Що стосується функцій дисфемізмів, це питання залишається практично недо-слідженим. Однією з не багатьох спроб розгляду цього аспекту є робота Т.Н. Абакової, у якій здійснюється протиставлення функцій евфемізмів та дисфемізмів [Абакова 2007].

На основі дослідження евфемізмів у парламентській комунікації пропонуємо виокремити такі функції цих мовних одиниць: маніпулювання, профілювання, демобілізації, дотримання ввічливості та уникнення табуйованих висловлювань.

Функція маніпулювання полягає у використанні евфемізмів з метою впливу на свідомість адресата. Для політиків таким адресатом є виборець. Здатність евфемізму бути засобом маніпулятивного впливу ґрунтується на його оцінних властивостях. У парламентській комунікації за допомогою евфемізмів політики намагаються приховати або пом'якшити негативні явища та процеси, що існують у політичній, економічній, соціальній, екологічній та інших сферах. Так, у шведському парламенті депутат з правлячої коаліції використовує евфемізм *använda resurserna effektivt* (укр. "ефективно використовувати ресурси") на позначення скорочення асигнувань на захист довкілля. Іншим прикладом реалізації маніпулятивної функції евфемії є евфемізм *Überbrückungstechnologien* на позначення технологій отримання електроенергії на теплових та атомних електростанціях, вжитий у парламенті ФРН депутатом з ХДС Фолькером Каудером.

Функція профілювання мовця полягає у здатності евфемізмів підтримувати позитивний імідж за рахунок вуалювання та пом'якшення негативних наслідків діяльності відповідної особи. Учасники парламентської комунікації вдаються до евфемістичних формулювань законів, політичних заходів тощо. Так, власну політику у соціальній сфері депутати з коаліції ХДС/ХСС та лібералів позначають як *beste Sozialpolitik für die Menschen*. Суперечливий дозвіл для закордонних підприємств, що працюють у сфері послуг, працювати у Швеції без офіційного представника у цій країні позначається депутатами з правлячої коаліції як *en mycket viktig clou* (укр. "дуже важлива окраса") та як *en mycket efterlängtdad förändring* (укр. "довгоочікувана зміна").

Функція демобілізації ґрунтується на здатності евфемізму приховувати або пом'якшувати негативні явища, у такий спосіб сприяючи заспокоєнню адресата та формуванню його задоволеності існуючим станом речей. Наприклад, використовуючи евфемізм *en ren artighet* (укр. "одна ввічливість") на позначення оренди житла "з других рук" у Швеції, депутати Риксдагу намагаються переконати суспільство в тому, що це питання зазвичай не викликає жодних проблем. Таку ж функцію виконує евфемізм *Regionalisering* на позначення закріплення нерівного розвитку окремих регіонів Німеччини.

Евфемізми можуть також вживатися з метою дотримання ввічливості й уникнення образи. Так, у парламентській комунікації Швеції замість слова *fängelse* (укр. "в'язниця") використовується *anstalt* (укр. "заклад"), а самі ув'язнені позначаються як *klienter* (укр. "клієнти"). Функцію дотримання ввічливості виконують також евфемізми, виникнення яких зумовлене феноменом політкоректності (напр. шв. "tomer" – укр. "роми" замість *cigarene* – укр. "цигани"). У такий спосіб мовці дбають про власний імідж, користуючись загальноприйнятими у відповідній соціальній групі позначеннями.

Окрім вищезазначених, на сучасному етапі продовжують існувати евфемізми, метою використання яких є уникнення табуйованих висловлювань. Такі евфемізми продовжують вживатися в найрізноманітніших сферах спілкування, зокрема й парламентській (напр. шв. *förlora livet* – укр. "втратити життя" на позначення смерті).

Поряд з евфемізмами у парламентській комунікації поширеними є дисфемізми, що також відзначаються багатими функціональними можливостями. Аналіз використання дисфемізмів у комунікативній практиці Бундестагу Німеччини та Риксдагу Швеції дає змогу виокремити функції маніпулювання, дискредитації, мобілізації, викриття та регулювання емоційного стану мовця.

Дисфемізми, так само як і евфемізми, можуть використовуватися з метою здійснення маніпулятивного впливу на адресата. Здатність дисфемізму бути мовним засобом маніпулятивного впливу ґрунтується на його оцінних властивостях. За допомогою дисфемізмів мовці можуть видавати ті чи інші явища дійсності за гірші, ніж вони є насправді шляхом встановлення асоціативних зв'язків між тим явищем, що зазнає дисфемізації, та іншим більш негативним явищем, позначення якого використовується для утворення дисфемізму. У парламентській комунікації маніпулятивна функція дисфемізмів реалізується політиками задля впливу на суспільну свідомість і здобуття у такий спосіб максимальної підтримки виборців. Так, у шведському парламенті депутат однієї з правлячих фракцій намагаючись обґрунтувати відсутність необхідності для закордонних підприємств, що працюють у сфері послуг, мати постійного представника в Швеції, дисфемістично позначає цього представника як *brevlåda* (укр. *поштова скринька*). Іншим прикладом є дисфемістичне позначення у німецькому парламенті політики уряду в сфері місцевого самоврядування з метою маніпулювання як *Demontage der kommunalen Selbstverwaltung*.

З функцією маніпулювання тісно пов'язана функція дискредитації, яка полягає у здатності дисфемізмів використовуватися з метою створення негативного іміджу політичним опонентам. Дискредитація за допомогою дисфемізмів у парламентській комунікації може здійснюватися двома шляхами. По-перше, дисфемізми можуть вживатися безпосередньо на позначення особи або групи осіб, яких мовець прагне дискредитувати (напр. нім. *Spätzünderin* на позначення Ангели Меркель). По-друге, за допомогою дисфемізмів здійснюється дискредитація продуктів діяльності політичних опонентів, наприклад законів, проектів реформ тощо (напр. нім. *ein Schlag ins Gesicht für die über 70000 Bodenreform-Erben* замість *Verabschiedung des Flächenerwerbsänderungsgesetzes*). Вербальним продуктом діяльності учасника парламентської комунікації є також парламентська промова, що зумовлює використання дисфемізмів, спрямованих на дискредитацію мовця шляхом надання негативної оцінки сказаному ним (напр. шв. *den långa litanian* – укр. "довге скиглення" на позначення промов опозиційних депутатів).

Важливе значення має функція мобілізації суспільної думки, що також є тісно пов'язаною з функцією маніпулювання. Вона полягає в тому, що дисфемізми є зручним засобом, який може бути використаний мовцем з метою переконання адресата в необхідності змін шляхом навмисної драматизації існуючої ситуації. Так, у парламенті Німеччини було вжито дисфемізм *Tragödie* замість *nicht flächendeckende*

Breitbandversorgung або у шведському парламенті *katastrofen* (укр. "катастрофа") на позначення дозволу для закордонних підприємств працювати в Швеції без постійного представника в цій країні.

Водночас, у парламентській комунікації дисфемізми можуть виконувати також функцію демобілізації суспільної думки, яка більшою мірою властива евфемізмам. Так, міністр з охорони навколишнього середовища ФРН Норберт Рьоттген використовує дисфемістичне висловлювання *wir haben in den Abgrund geschaut* на позначення складної економічної ситуації в Німеччині. При цьому, політик драматизує економічну ситуацію, яка існувала в недалекому минулому, наголошуючи на тому, що небезпека колапсу економіки вже минула. Таким чином, шляхом протиставлення негативного минулого та сьогодення, що є кращим порівняно з цим минулим, здійснюється заспокоєння суспільства.

Важливу роль у парламентській комунікації відіграє функція викриття, яку також виконують дисфемізми. Цю функцію реалізують дисфемізми, які виникають у відповідь на вживання евфемізму на позначення відповідного поняття протилежною політичною силою (напр. нім. дисфемістичне *Politik der eingeschlafenen FüÙe* замість евфемістичного *Politik der kleinen Schritte*).

Окрім того, дисфемізми можуть також несвідомо використовуватися мовцями з метою регулювання власного емоційного стану. Образливі висловлювання, до яких належать і дисфемізми, дають змогу "випустити пару", спрямувавши в бік опонента образливі висловлювання [Allan 2006, 31]. У цьому разі використання дисфемізмів, як правило, шкодить іміджу мовця. Незважаючи на те, що парламентська комунікація є сферою спілкування з високим ступенем регламентованості, у якій емоції учасників комунікації зазвичай приховані за нормами статусно-рольової поведінки, навіть тут зустрічаються дисфемістичні висловлювання, які мотивовані особистим негативним ставленням до особи, на позначення якої використовуються дисфемізми. Так, у парламентській комунікації ФРН депутат з опозиції Ренате Кюнаст використовує численні дисфемізми на позначення Ангели Меркель, вживання яких складно пояснити виключно раціональним прагненням дискредитувати свого політичного опонента (напр. *Spätzünderin, selbsternannte Klimakanzlerin* тощо).

Виокремлені функції дисфемізмів є тісно взаємопов'язаними. У комунікації один дисфемізм може виконувати одразу декілька функцій (напр. використання дисфемізму *Zukunftsverhinderungsgesetz* є одночасно викриттям евфемізму *Wachstumsbeschleunigungsgesetz*, спробою маніпулювання суспільною свідомістю та намаганням дискредитувати авторів цього закону). При цьому, те саме дисфемістичне позначення може виконувати різні функції залежно від ситуації, у якій воно використовується. Так, коли дисфемізм *Zukunftsverhinderungsgesetz* був вперше використаний у парламентській промові Франка-Вальтера Штайнмайера, він був спрямований насамперед на викриття відповідного евфемізму. Натомість, у подальших випадках вживання цей дисфемізм для адресата був уже відомим, а відповідний евфемізм вже був розвінчаним. Тому на передній план під час наступних випадків використання цього дисфемізму виходить дискредитація закону та його авторів.

Таким чином, у парламентській комунікації евфемізми та дисфемізми виконують специфічні функції, що не збігаються повною мірою з функціями цих мовних одиниць в інших сферах спілкування. Для парламентської комунікації провідну роль відіграє здатність евфемізмів та дисфемізмів бути засобом маніпулятивного впливу на свідомість адресата, а заміна табуйованих висловлювань відходить на другий план. Зважаючи на це, цікавим для подальших досліджень видається порівняння функцій евфемізмів та дисфемізмів у різноманітних сферах спілкування.

В статье рассматриваются функции эвфемизмов и дисфемизмов в парламентской коммуникации ФРГ и Швеции, определяющие использование этих языковых средств политиками.

Ключевые слова: манипулирование, парламентская коммуникация, функции дисфемизмов, функции эвфемизмов.

The article considers euphemism's and dysphemism's functions in the parliamentary communication of Germany and Sweden that determine using these language means by politicians.

Key words: manipulation, parliamentary communication, functions of dysphemisms, functions of euphemisms.

Література:

1. *Абакова Т.Н.* Парадигматические отношения и семантико-прагматические особенности эвфемизмов и дисфемизмов современного английского языка (на материале текстов британской прессы) : дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 / Т.Н. Абакова. – Саратов, 2007. – 144 с.
2. *Великорода В.Б.* Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / В.Б. Великорода. – Львів, 2008. – 19 с.
3. *Крысин Л.П.* Эвфемизмы в современной русской речи / Л.П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М. : Школа "Языки русской культуры", 1996. – С. 384–408.
4. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
5. *Allan K.* Forbidden Words : Taboo and the Censoring of Language / Keith Allan, Kate Burridge. – Cambridge: Cambridge Univ. Pr., 2006. – X, 303 p.
6. *Schlosser H.D.* Verhüllen – verdrängen – beschönigen. Euphemismen im kulturellen Wandel / Horst Dieter Schlosser // Muttersprache 4, Jg. 117, 2007. – S. 281–295.

ТИПИ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

Мельник Ірина Валеріївна

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається явище комунікативних стратегій, описуються підходи дослідників до визначення дефініції комунікативних стратегій, а також їх класифікацій.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, комунікація, комунікативна ситуація.

Актуальність статті: зміна наукової парадигми призвела до виникнення потреби у вивченні закономірностей людського спілкування, а також проблем функціонування мови, особливостей її використання у різних комунікативних ситуаціях тощо. Комунікація носить діяльнісний характер, оскільки у ній беруть участь співрозмовники, які є суб'єктами процесу спілкування і виступають у ньому зі своїми установками, цінностями, особистісними характеристиками, певними психологічними якостями, мотивами, цілями тощо. Процес комунікації може бути ефективним у разі чіткого планування діяльності комунікантів, тобто адекватно вибору стратегій і тактик спілкування.

Мета: розглянути сутність та специфіку комунікативних стратегій, описати підходи дослідників до визначення цього явища та його типології.

Об'єктом дослідження є комунікативні стратегії спілкування як комплекс певних мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, а **предметом** статті є типи мовленнєвих стратегій в рамках комунікативного процесу.

Наукова новизна дослідження полягає в поглибленому вивченні явища комунікативних стратегій.

Успіх у комунікації напряму залежить від вміння ефективно володіти трьома визначальними категоріями: логікою, психологією та мовою. Остання особливо важлива, оскільки вся інформація доноситься до слухача за допомогою мови (мовлення). Мовна комунікація є упорядкованим явищем, яке ґрунтується на плануванні мовленнєвих дій та виборі оптимального способу досягнення цілей комунікантів. Кожне висловлювання і їх послідовність виконує безліч функцій і має на меті безліч цілей, у зв'язку з якими мовець обирає мовленнєві засоби, які оптимально відповідають наявним цілям спілкування [Макаров 2003, 193]. Повідомляючи щось, адресант, насамперед, думає про результативність свого повідомлення, тобто про його ефективність, проте в той же час враховує різні підходи, які в більшій чи меншій мірі відповідають конкретній ситуації спілкування. Це дає нам змогу розглядати мовну комунікацію в аспекті загальної стратегії (з огляду на мету) і конкретної тактики (з огляду на її досягнення). О. Іссерс уточнює, що мовна комунікація – це стратегічний процес, базою для якого є вибір оптимальних мовних ресурсів. Стратегія мовної поведінки охоплює всю сферу побудови процесу комунікації, коли метою є досягнення певних результатів [Іссерс 2002, 10].

Первинно термін "стратегія" не є лінгвістичним, а запозичений з військової науки і означає "область воєнного мистецтва, що включає теорію і практику ведення

війни, воєнних кампаній і великих бойових операцій", у ширшому розумінні – це "мистецтво планування чи керівництва, базоване на правильних далекоглядних прогнозах".

Незважаючи на те, що комунікативні стратегії є предметом багатьох лінгвістичних досліджень, однозначного визначення досі не існує. В результаті кожен дослідник пропонує своє розуміння даного явища. І.Н. Борисова стверджує, що комунікативна стратегія є способом організації мовленнєвої поведінки відповідно до задуму, інтенцій комунікантів. У широкому смислі комунікативну стратегію розуміють як надзадачу мовлення, що диктується практичними цілями мовця. Комунікативна стратегія мовлення є способом реалізації задуму, вона передбачає відбір фактів та їх подання в певному висвітленні з метою впливу на інтелектуальну, вольову та емоційну сферу адресата [Борисова 1999, 85–86].

Іноді під стратегією розуміють низку рішень мовця, комунікативний вибір тих чи інших мовленнєвих дій та мовних засобів. З іншої точки зору, стратегію пов'язують з реалізацією набору цілей у процесі спілкування. Ці два підходи не суперечать один одному, а навпаки, доповнюють, вони в сукупності глибше розкривають багаторівневу та поліфункціональну природу мовленнєвого спілкування та його побудову [Макаров 2003, 193].

На думку О.С. Иссерс "мовленнєва стратегія включає в себе планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування та індивідуальностей комунікантів, а також реалізацію цього плану. Іншими словами мовленнєва стратегія – комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативних цілей". Е.В. Ключев під комунікативною стратегією розуміє "сукупність запланованих мовцем і реалізованих в ході комунікативного акту теоретичних ходів, направлених на досягнення комунікативної цілі" [Ключев 2002, 18].

У кожній комунікативній ситуації використовується своя комунікативна стратегія, яка сприяє досягненню цілей спілкування. В даному випадку стратегію розглядають як усвідомлення ситуації в цілому, визначення напрямку розвитку і організації впливу в інтересах досягнення цілей спілкування. Стратегія спілкування реалізується в мовленнєвих тактиках, під якими розуміють мовленнєві прийоми, які дозволяють досягти поставлених цілей в конкретній ситуації. В комунікативних ситуаціях побутового спілкування дієвими є одні мовленнєві тактики, в сфері ділового спілкування – інші. При мовленнєвому впливі на різні соціальні групи слід також вибирати відповідні мовленнєві тактики, пам'ятаючи при цьому, що жодна з тактик не є універсальною та ефективною у всіх ситуаціях [Гойхман, Надеина 2003, 163]. Комунікативні стратегії відрізняються гнучкістю та динамікою, оскільки у процесі спілкування вони зазнають постійних коригувань, безпосередньо залежать від мовленнєвих дій опонента та від контексту дискурсу, що постійно доповнюється та змінюється [Макаров 2003, 194].

Як правило, у разі кооперативного (неконфліктного) спілкування його стратегію визначають пошуки "спільної мови", тобто діалогічного (чи полілогічного) співробітництва: добір мовних засобів представлення реального стану речей, вибір тональності спілкування, формування сприятливої атмосфери взаємодії всіх учасників

комунікації тощо. На думку Ф.С. Бацевича стратегія мовленнєвого спілкування, або комунікативна стратегія – оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації [Бацевич 2009, 133].

З точки зору Т.А. ван Дейка комунікативну стратегію варто характеризувати перед усім як "ознаку когнітивних планів, які являють собою загальну організацію певної послідовності комунікативних дій і включають ціль або цілі взаємодії, реалізація яких передбачає декілька способів, вибір яких регулюється комунікативною стратегією" [Т.А. ван Дейк 1989, 272]

Проаналізувавши теоретичний матеріал, доходимо висновку, що комунікативна стратегія – модель спілкування, направлена на планування процесу мовлення, результатом якого є досягнення комунікативної мети; комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення цілей адресанта.

Сучасна лінгвістика не володіє й однозначною класифікацією комунікативних стратегій. Розглянемо декілька підходів до типології стратегій. Під кутом зору функціонального підходу О.С. Иссерс пропонує виділяти основні (семантичні, когнітивні) та допоміжні стратегії. Основною можна назвати стратегію, яка на певному етапі комунікативної взаємодії є найбільш значущою з погляду ієрархії мотивів і цілей. У більшості випадків до основних стратегій відносяться ті, які безпосередньо пов'язані із впливом на адресата, його модель світу, систему цінностей, його поведінку (як фізичну, так і інтелектуальну). Допоміжні стратегії сприяють ефективній організації діалогової взаємодії, оптимальному впливові на адресата. Допоміжні стратегії включають: прагматичні (комунікативно-ситуативні) стратегії, які охоплюють стратегію самопрезентації, статусні і рольові стратегії, стратегії емоційного налаштування тощо; діалогові (конверсаційні) стратегії, які використовуються для контролю над темою, ініціативою, ступенем розуміння в процесі спілкування; риторичні стратегії, в межах яких використовуються різноманітні прийоми ораторського мистецтва і риторичні техніки ефективного впливу на адресата [Иссерс 2002, 106–108].

У лінгвістичній літературі виокремлюють кооперативні та некооперативні стратегії мовленнєвого спілкування. Кооперативні стратегії втілюються в інформативні та інтерпретативні діалоги (полілоги) – поради, обмін думками, розповіді, повідомлення тощо. Некооперативні знаходять своє втілення в конфліктах, суперечках, претензіях, погрозах, ухиляннях від відповіді тощо.

Як зазначає А.Д. Белова, вивчення комунікативних стратегій і тактик неминуче призводить до необхідності чіткого усвідомлення співвідношення між дискурсом, жанрами в комунікативному просторі, з одного боку, і необхідності ретельного вивчення різноманітних екстралінгвістичних факторів, що впливають на комунікацію, з іншого. Враховуючи, що головними факторами, що впливають на формування комунікативних стратегій і тактик є етнічний, соціальний, гендерний, віковий, особистісний, часовий, А.Д. Белова систематизує комунікативні стратегії і тактики у вигляді набору опозицій:

- Універсальні :: етнічно-специфічні;
- Загальноживані :: індивідуальні;

- Загальноновживані :: статусно-зумовлені;
- Загальноновживані :: вікові;
- Унісекс :: гендерно-марковані;
- Вербальні :: невербальні;
- Атемпоральні :: обмежені в часі;
- Кооперативні :: конфліктні;
- Адресатно-орієнтовані :: адресатно-орієнтовані;
- Інформативні :: спонукальні [Белова 2004, 14].

Зважаючи на моделі породження та розуміння дискурсу, Т.А. ван Дейк і В. Кінч виділяють пропозиційні стратегії, стратегії локальної когерентності (зв'язності), макростратегії, а також схематичні, продукційні, стилістичні, риторичні, невербальні, конwersаційні (розмовні) стратегії [Т.А. ван Дейк, В. Кінч 1988, 163–172].

Отже, вивчення комунікативних стратегій і тактик посідає важливе місце в сучасній комунікативній лінгвістиці, проте вони не мають однозначної дефініції і типології. Проаналізувавши підходи дослідників до визначення явища мовленнєвих стратегій, можна зробити висновок, що комунікативні стратегії – комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення цілей комунікантів. Залежно від мотивів і цілей, зокрема, а також комунікативної ситуації в цілому, мовці обирають ті мовні засоби, які найбільш відповідають поставленій меті в процесі спілкування.

В статье рассматриваются явление коммуникативных стратегий, описываются различные подходы исследователей к определению дефиниции коммуникативных стратегий, а также их классификации.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, коммуникация, коммуникативная ситуация.

The article deals with the phenomenon of communicative strategies, highlights researchers' approaches to the definition of the communicative strategies and their classification.

Key words: communicative strategy, communicative tactics, communication, communicative situation.

Література:

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 376с.
2. *Борисова И.Н.* Категория цели и аспекты текстового анализа / И.Н. Борисова // *Жанры речи.* Вып.2. Саратов: Колледж, 1999. – С. 81–85.
3. *Белова А.Д.* Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А.Д. Белова // *Мовні і концептуальні картини світу:* 36. наук. праць. – К.: Логос, 2004. – Вип.10. – С. 11–16.
4. *Гойхман О.Я., Надеина Т.М.* Речевая коммуникация: Учебник / Под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 272 с.
5. *Дейк ван Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Сост. В.В. Петрова; под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
6. *Дейк ван Т.А., Кинч В.* Стратегии понимания связного текста // *Новое в зарубежной лингвистике.* – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – С. 153–211.
7. *Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
8. *Клюев Е.В.* Риторика: Инвенция. Диспозиция. Элокуция / Е.В. Клюев. – М.: ПРИОР, 1999. – 270 с.
9. *Клюев Е.В.* Речевая коммуникация: Учебное пособие для университетов и вузов / Е.В. Клюев. – М.: Изд-во ПРИОР, 1998.
10. *Макаров М.Л.* Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.

ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ АНГЛОМОВНИХ ПРОФЕСІЙНИХ І НЕПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-ФОРУМІВ

Теличко Вероніка Олегівна
асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються ізоморфні та аломорфні формально-структурні параметри англомовних професійних і непрофесійних Інтернет-форумів, визначаються функціональні характеристики їх структурних компонентів.

Ключові слова: формально-структурні параметри, професійний Інтернет-форум, непрофесійний Інтернет-форум, функція, мовна особистість, саморепрезентація.

У світлі сучасного розвитку інформаційних технологій, що призводять до виникнення новітніх форм комунікації, зростає актуальність дослідження різних аспектів комп'ютерної комунікації та її окремих жанрових різновидів, зокрема жанру Інтернет-форумів [Галичкина 2001; Лукашенко 2006; Кутузов 2006; Малая 2008; Кузнецова 2008; Лутовинова 2009; Montero, Watts, & Garcia-Carbonell 2007; Saade, G. R, & Huang, Q. 2009 та ін.]. Незважаючи на підвищений інтерес до вивчення специфіки асинхронної комп'ютерної комунікації, наразі в лінгвістичній літературі бракує досліджень, присвячених аналізу особливостей англомовних професійних Інтернет-форумів, що зумовлює **актуальність і новизну** даної статті. **Об'єктом** статті є англомовні професійні та непрофесійні Інтернет-форуми як різновиди комп'ютерної комунікації, а її **предметом** – формально-структурні параметри Інтернет-форумів. **Основною метою** статті є визначити ізоморфні та аломорфні формально-структурні параметри англомовних професійних і непрофесійних Інтернет-форумів та описати функціональні характеристики їх структурних компонентів. Поставлена **мета** передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати англомовні професійні та непрофесійні Інтернет-форуми, виявити спільні та відмінні риси їх формально-структурної організації з урахуванням функціональних характеристик структурних компонентів.

Інтернет-форум визначають як віртуальну спільноту користувачів, організовану на певному сайті з метою спілкування на задані теми [Лутовинова 2009, 188]. Інтернет-форуми поділяють на тематичні (визначаються метою отримати інформацію з предметної теми форуму) та нетематичні (ресурси, не обмежені конкретною тематикою, основна мета яких – саморепрезентація).

Професійні форуми є тематичними, оскільки мета їх створення – обмін фаховою інформацією між представниками професійної віртуальної спільноти. Отже, під професійним Інтернет-форумом ми розуміємо Інтернет-ресурс асинхронного типу, створений з метою обміну фаховою інформацією між представниками певної професійної віртуальної спільноти, спілкування на якому відбувається у формі публікації тематично-зв'язаних повідомлень (постів) та відповідей на них.

Структурна організація будь-якого Інтернет-форуму визначається гіпертекстом, що є різновидом текстового документа, окремі частини якого зв'язуються за допомогою гіперпосилань, які виконують функцію навігації по електронному тексту Інтернет-форуму [Лукашенко 2006]. Професійні Інтернет-форуми характеризують-

ся наявністю ізоморфних та аломорфних формально-структурних параметрів порівняно з непрофесійними форумами.

Ізоморфні параметри виявляються в обліigatorних для всіх Інтернет-форумів формально-структурних особливостях. Форум складається з тематичних розділів (тредів або топіків), які мають полілогічну структуру, що конструюється в процесі спілкування комунікантів у формі публікації тематично-зв'язаних повідомлень (постів або постінгів). Повідомлення Інтернет-форумів є невеликими за обсягом завершеними текстами, пов'язаними між собою певними семантичними зв'язками, які реалізуються через систему гіперпосилань [Лукашенко 2006]. На думку А. Кутузова, як повідомлення на Інтернет-форумах, так і самі форуми є комунікативними актами. Кожне повідомлення є відповіддю на попереднє або передбачає негайну відповідь на задане питання чи висунутий тезис [Кутузов 2006, 58].

Оформлення повідомлень на Інтернет-форумах також відбувається за традиційною схемою. Відправляючи повідомлення на форумі, користувач заповнює своєрідну форму, де основними елементами виступають: 1) нік; 2) тема; 3) зміст. Нік вставляється програмою автоматично, ідентифікуючи зареєстрованого користувача після його авторизації, тобто входом на форум за допомогою введення в спеціальну форму свого логіна (ніка) та пароля. Зміст посту є його невід'ємною частиною, без якого повідомлення як такого не існує [Лутовинова 2009, 188].

Основним компонентом кожного професійного і непрофесійного Інтернет-форуму є розділ FAQ, номінація якого є акронімом від англійського Frequently Asked Questions. Цей розділ містить відповіді на основні питання, які можуть виникнути в учасників щодо користування форумом. Передовсім, це своєрідна "інструкція з експлуатації", в якій описані всі функціональні можливості форуму та правила користування ними, а також вирішення основних потенційних проблем, які можуть виникнути в користувачів. Отже, першу функцію цього структурного компонента Інтернет-форуму можна визначити як інформаційно-пояснювальну.

Окрім правил, які визначають технічні можливості користування ресурсом, регламентована структура Інтернет-форуму передбачає дотримання основних норм "нетикету" форуму (від англ. Netiquette – етикет в мережі Інтернет), які перелічені в структурному розділі FAQ. Ці норми та правила контролюють адміністратори та модератори – керівна ланка ієрархічної структури Інтернет-форуму. Одним з основних порушень на форумі вважають відправлення грубих та образливих повідомлень на адресу інших користувачів, а також публікація повідомлень-флеймів (під якими розуміють зловмисні провокації в повідомленнях, словесну війну, образи, що нерідко супроводжуються відступом від теми треду), відправлення флуду (дуже коротких і неінформативних повідомлень; повідомлень без сенсу, які часто повторюються) та спаму (повідомлень, що опубліковують тільки з рекламними цілями і які не відповідають змісту форуму) [Словарь форумов].

Отже, наявність системи правил і норм участі у спілкуванні, за дотриманням яких уважно слідкують адміністратори та модератори Інтернет-форуму, визначає другу функцію цього структурного елементу форуму – контролюючу.

До факультативних компонентів Інтернет-форумів відносять наявність аватара (зображення, що виступає засобом саморепрезентації користувача), ориджина, а та-

кож граф, які містять певну анкетну інформацію у формі гіперпосилання, тобто профілю користувача. Ориджин є своєрідним підписом, що створює користувач, зберігає в установках, а потім автоматично прикріплює до всіх повідомлень. Як правило, місцем прикріплення ориджина є кінець повідомлення, від якого його відділяють горизонтальною рисою або якимось іншими графічними символами, проте на деяких ресурсах ориджини можуть знаходитися під аватаром [Лутовинова 2009, 188–189].

Саме у зіставленні функціонального навантаження факультативних структурних компонентів професійних і непрофесійних Інтернет-форумів виявляються їх **аломорфні** структурні особливості. Розглянемо це детальніше:

1) аватар – в непрофесійному форумі виконує репрезентативну функцію, пов'язану з позиціонуванням віртуальної мовної особистості – користувача форуму в певній віртуальній масці. Проте саморепрезентація професійної мовної особистості полягає в демонстрації реальних професійних здобутків мовця: у веденні практичної діяльності відповідно до отриманої освіти та кваліфікації, продовженні свого професійного саморозвитку (підвищення кваліфікації, науково-дослідна робота тощо). Цей "професійний паспорт" мовця відображений в його соціально-професійному статусі, який позиціонує його перед іншими фахівцями або клієнтами. Репрезентативна функція аватара на професійних Інтернет-форумах відіграє другорядну роль порівняно з непрофесійними форумами, тому він не є обов'язковим компонентом професійного Інтернет-ресурсу. На деяких форумах він може бути розміщеним за бажанням користувача;

2) ориджин – також виконує репрезентативну функцію на непрофесійних Інтернет-форумах. О. Лутовинова запропонувала виділити тематичні групи ориджинів, сформовані на основі особистісних орієнтирів, якими керується віртуальна мовна особистість при виборі певного підпису для свого повідомлення [Лутовинова 2009, 190–197]. Ці орієнтири пов'язані з усіма індивідуальними характеристиками кожного учасника форуму (його життєвими принципами, цілями, інтересами, психологічними особливостям – як перманентними, так і темпоральними (дійсними в певний момент комунікації) тощо). Відображені в ориджинах, ці орієнтири розкривають кожного користувача форуму як неповторну віртуальну мовну особистість. Проте, на нашу думку, їх репрезентативна функція обмежується демонстрацією індивідуально-особистісних характеристик, і не може стати засобом вираження професійних якостей віртуальної мовної особистості;

3) якщо аватар та ориджин не виконують функцію професійної саморепрезентації фахівця у віртуальному просторі, то який же тоді компонент професійного форуму може взяти на себе цю роль? На нашу думку, таким формально-структурним елементом стає профіль з професійною інформацією про користувача форуму, який автоматично прикріплюється до кожного повідомлення у формі гіперпосилання. Профіль користувача має форму анкети та заповнюється при реєстрації на форумі. Дані, які необхідно внести про себе кожному учаснику форуму, варіюються від більш загальної інформації (логін, інтереси, контактні дані, які також відображають профілі непрофесійних форумів) до конкретних фактів про освіту та професійну діяльність. Доступ до профілів різних учасників форуму є у всіх зареєстрованих

користувачів, що дає можливість одразу ознайомитися зі сферою професійних інтересів та отримати певне уявлення про професійну компетенцію один одного.

Розглянемо два приклади профілів на англомовних професійних Інтернет-форумах представників двох комунікативних професій: психологів і вчителів. Приклади обрано з урахуванням різного ступеня регламентованості форумів: від ресурсів, відкритих для всіх користувачів, зацікавлених стати учасниками певної професійної віртуальної спільноти, до більш регламентованих ресурсів, де для участі необхідно надати детальну інформацію про свою освіту, професійну підготовку, сферу наукових інтересів, яка має відповідати вимогам форуму. До перших відноситься сайт форуму <http://www.proteacher.net/>, створений в межах професійної віртуальної спільноти ProTeacher Community, в якому можуть брати участь вчителі шкіл від молодших до середніх класів і педагоги дошкільних закладів освіти, а також студенти, які отримують педагогічну освіту. До других, більш регламентованих Інтернет-ресурсів, відноситься сайт професійного форуму <http://www.psychminded.co.uk/discussionforum/>, призначений для працівників різних сфер охорони психічного здоров'я: клінічних психологів, психотерапевтів, психіатрів, психологів, які працюють у педагогічному секторі, а також науковців, які ведуть дослідження в галузі психологічних наук.

Chitchat **About Me** Friends

About MiddlingAZ

Position
Classroom Teacher

Grade
Middle School

Location
Arizona

About Me

I have been teaching in the beautiful desert for over 30 years. Never thought I would have to renew my certificate for the 6th time in 2009, but that's the way it has turned out. I still look forward to every new day in my classroom, but hope to finally retire in two years.

I started out as a high school social studies teacher commuting to a Native American reservation, then moved to Title I when I earned my M.Ed. in Reading. Eventually moved to a middle school social studies job in the city. I've been in the middle ever since.

A couple of years ago I was offered an opportunity to switch to 6th and 7th grade Language Arts and love it! I took state tests to become Highly Qualified in LA, but often feel like a novice again. I'm earning a 'degree' from the Univ. of PT in teaching writing and updating my reading knowledge. I am so thankful for the energizing insights and creative ideas here.

I'm married and VERY proud of our 2 twenty-something children, a banker and a Ph.D. student.

Рис. 1.1. Профіль користувача MiddlingAZ, розміщений на професійному Інтернет-форумі <http://www.proteacher.net/>

Viewing profile :: Roman Kozlowski

All about Roman Kozlowski

Total posts: **12**
[7.27% of total / 0.00 posts per day]
[Find all posts by Roman Kozlowski](#)

First name: **Roman**

Last name: **Kozlowski**

Member category: **Academic psychologist**

Position: **Psychologist / Psychotherapist / Music Composer**

Place of work: **CTI (Creative Therapies Institute)**

BSc/BA course: **Open University**

Graduation year: **2004**

Specialist areas of interest: **CBT, Creativity, Whole-Brain Skills, Neuropsychology, Psychosynthesis, Transpersonal Psychology, Music Psychology and other expressive art based therapies.**

Recommended websites: <http://www.>
<http://www.>
<http://www.>
<http://www.>
<http://www.>

Most influential thinkers / writers: **Assagioli, Jung, Beck, Rogers, Laing, Freud, Adler, Erikson, Klein, Winnicott, Bowlby, Maslow, Perls, Berne, Ellis, Lasarus, Yalom, Kaku, Capra, Griffin, Tyrrell, Shulz, Damasio, Dylan, Bach, Coltrane.**

Most pressing issue facing your profession: **Better recognition of creativity in MH care. The therapeutic importance of enabling original thought through creative artistic expression helps develop healthier better balanced whole-brain interactivity which reduces disturbed thinking. Creativity therefor needs to be better integrated into working within or alongside all other mainstream psychological therapies.**

Books authored / co authored:

Papers authored / co authored: **Last published paper 'The therapeutic importance of creativity in mental health care' in the JOURNAL OF CRITICAL PSYCHOLOGY, COUNSELLING AND PSYCHOTHERAPY, vol.6, no.2, summer2006, ed. C. Newnes, pp. 75-83. PCCS Books, Ross-on-Wye.**

Other comments: **CertCBT-UWE2007, DSc-CU2006, DipHSW(MH)-OU2006, BSc(Hons)Psych-OU2004, CertsCounselling-Psychodynamic,Humanistic,Cognitive&Behavioural-CSCT2000, CertHSC-OU1999, BPSmember, BABCPmember, ResearcherQMIPS-founder member, Contributing author to PPS Books & musicpsychology.net**

Рис. 1.2. Профіль користувача Roman Kozlowski, розміщений на професійному Інтернет-форумі <http://www.psychminded.co.uk/discussionforum/>

Наведені приклади формують уявлення про основні параметри профілю, що диференціюються в залежності від ступеня регламентованості професійного Інтернет-ресурсу. Якщо порівняти стилі заповнення профілів, то можна зазначити, що у першому випадку в наданні фахової інформації автор використовує розмовно-побутовий стиль. Це зумовлено довільною формою заповнення профілю за правилами цього ресурсу, що окрім професійної інформації може містити будь-яку інформацію, яку користувач хоче повідомити про себе. Користувач MiddlingAZ подає факти про свою професійну біографію в розповідній формі, з використанням експресивних синтаксичних конструкцій з позитивною оцінкою (*and I love it! I am so thankful for the energizing insights and creative ideas*) та синтаксичних конструкцій з дієсловами, що описують почуття (*but often feel like a novice again; I still look forward to every new day in my classroom*), тобто надає суб'єктивну оцінку своїм професійним здобуткам та розкриває свої особистісні орієнтири [<http://www.proteacher.net/discussions/member.php?u=148429>].

У другому випадку, в наведеному профілі з форуму <http://www.psychminded.co.uk/discussionforum/>, користувач Roman Kozlowski репрезентує себе як висококваліфікований фахівець і наводить перелік своїх професійних здобутків. Профіль має чітку регламентовану форму та запитує детальну професійну інформацію в користувачів, в т. ч. наукові праці, професійні сертифікати та свідоцтва, участь у професійних організаціях і спільнотах. Профіль учасника форуму Roman Kozlowski харак-

теризується точністю, лаконічністю, логічністю та об'єктивністю викладення інформації, відсутністю емотивно-експресивної лексики, широким вживанням термінів професійної сфери (наприклад, *neuropsychology* – *нейропсихологія*, *transpersonal psychology* – *трансперсональна психологія* тощо), а також залученням акронімів та абревіатур, як номінацій професійних термінів, так й інших умовних позначень (*CBT* – *Cognitive Behavioral Therapy* – *когнітивно-біхевіоральна терапія*, *DipHSW* – *Diploma in Health and Social Welfare* – *диплом в сфері соціального забезпечення та охорони здоров'я*, *CertHSC* – *the Certificate in Health Science* – *сертифікат з валеології*, *BABCP* – *the British Association for Behavioural and Cognitive Psychotherapies* – *британська асоціація психотерапевтів, представників когнітивно-біхевіорального підходу*; *BPS* – *the British Psychological Society* – *британська психологічна спільнота* тощо) [<http://www.psychminded.co.uk/discussionforum/profile.php?mode=viewprofile&u=4451>].

Отже, профіль користувача як структурний компонент професійного Інтернет-форуму виконує репрезентативну функцію, яка полягає в демонстрації професійних якостей учасника форуму, проте також може виступати засобом позиціонування індивідуально-особистісних рис, як й інші компоненти форуму – аватар та ориджин.

Таким чином, до спільних формально-структурних параметрів професійних і непрофесійних Інтернет-форумів можна віднести: гіпертекстову організацію форуму, наявність тредів і повідомлень з їх обов'язковими компонентами оформлення: ніком, темою та змістом, а також структурний розділ FAQ. Відмінність формально-структурних особливостей порівнюваних Інтернет-ресурсів виявляється в більш факультативному застосуванні у професійних форумах таких структурних компонентів, як аватар та ориджин. Це пояснюється тим, що репрезентативна функція цих елементів структурної організації Інтернет-форуму обмежується індивідуально-особистісним значенням. Водночас профіль користувача професійного форуму набуває іншого функціонального навантаження порівняно з профілем непрофесійного форуму. Його функція репрезентації індивідуально-особистісних параметрів доповнюється позиціонуванням професійних домінант і здобутків користувачів професійного форуму. Тобто, в контексті професійного Інтернет-форуму профіль стає засобом саморепрезентації професійної мовної особистості.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням різних аспектів англійських професійних Інтернет-форумів, зокрема з вивченням комунікативно-прагматичних особливостей цього жанру комп'ютерної комунікації.

В статье исследуются изоморфные и алломорфные формально-структурные параметры англоязычных профессиональных и непрофессиональных Интернет-форумов, определяются функциональные характеристики их структурных компонентов.

Ключевые слова: формально-структурные параметры, профессиональный Интернет-форум, непрофессиональный Интернет-форум, функция, языковая личность, саморепрезентация.

The article studies isomorphic and allomorphic formal and structural parameters of English-language professional and non-professional online discussion forums as well as defines functional characteristics of their structural components.

Key words: formal and structural parameters, professional online discussion forum, non-professional online discussion forum, function, linguistic personality, self-representation.

Література:

1. *Галичкіна Е.Н.* Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках: на материале жанра компьютерных конференций: дис.... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 / Е.Н. Галичкіна – Астрахань, 2001. – 212 с.
2. *Кузнецова Н.В.* Структура и стилистика языковых средств в текстах интернет-форумов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Н.В. Кузнецова. – Тюмень, 2008. – 26 с.
3. *Кутузов А.Б.* Модель функционирования терминологического сленгизма в дискурсе сетевых форумов: дис.... канд. филол. наук: спец. 10.02.21 / А.Б. Кутузов. – М., 2006. – 173 с.
4. *Лукашенко Н.Г.* Испаномовний Інтернет-дискурс: комунікативно-прагматичний та лінгвістичний аспекти (на матеріалі форумів з проблематики родинних стосунків): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 "Романські мови" [Електронний ресурс] / Н.Г. Лукашенко. – К., 2006. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/3889.html> – Назва з екрану.
5. *Лутовинова О.В.* Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса: дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.19 / Лутовинова О.В. – Волгоград, 2009. – 519 с.
6. *Малая О.Ю.* Реалізація мовленнєвих стратегій ввічливості у дискурсі німецькомовних Інтернет-форумів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О.Ю. Малая. – Харків, 2008. – 20 с.
7. *Словарь форумов* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://webjobguide.narod.ru/slovar-forumov.htm> – Название с экрана.
8. *FAQ* [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/FAQ>. – Назва з екрану.
9. *Member MiddlingAZ* [Electronic resource]. Mode of access: URL: <http://www.proteacher.net/discussions/member.php?u=148429/> – Title from the screen.
10. *Montero B., Watts F., & Garcia-Carbonell A.* Discussion forum interactions: Text and context // System [Electronic resource] / B. Montero, F. Watts, & A. Garcia-Carbonell. – 2007. – Vol. 35. – P. 566–582. Mode of access: URL: <http://www.sciencedirect.com/science/> – Title from the screen.
11. *ProTeacher Community* [Electronic resource]. Mode of access: URL: <http://www.proteacher.net/> – Title from the screen.
12. *Psychminded Discussion Forum Index* [Electronic resource]. Mode of access: URL: <http://www.psychminded.co.uk/discussionforum/forumindex.php>. – Title from the screen.
13. *Saade G. R., & Huang Q.* Meaningful learning in discussion forums: towards discourse analysis // Issues in Informing Science & Information Technology [Electronic resource] / R.G. Saade, Q. Huang. – 2009. – Vol. 6. – P. 88–99. Mode of access: URL: <http://iisit.org/Vol6/IISITv6p087-099Saade675.pdf/> – Title from the screen.
14. *Viewing profile: Roman Kozlowski* [Electronic resource]. Mode of access: URL: <http://www.psychminded.co.uk/discussionforum/profile.php?mode=viewprofile&u=4451>. – Title from the screen.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ

УДК 811.161.2

ПРЕСУПОЗИЦІЇ І ЧАСТКИ

Бацевич Флорій Сергійович

д-р філол. наук, проф.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядаються зв'язки низки часток сучасної української мови (*аж, навіть, лише, адже, однак* та інших) як дискурсивних слів з пресупозиціями висловлень, у яких вони вживаються. Пропонується типологія семантичних і прагматичних пресупозицій, які пов'язуються з комунікативним смислом часток.

Ключові слова: частка, висловлення, дискурсивне слово, пресупозиції, семантичні пресупозиції, прагматичні пресупозиції, комунікативний смисл.

Частки будь-якої ідіотнічної мови мають яскраво виражену дискурсивну природу; у низці концепцій вони розглядаються як особливий клас дискурсивних слів з усіма притаманними цьому класу мовних елементів функціонально-комунікативними особливостями вияву семантики, синтактики, прагматики і системної (мовленнєвої) організації (див., напр.: [Баранов, Плунгян, Рахилина 1993; Дискурсивные 1998; Дискурсивные 2003; Шмелев 1996]).

Важлива особливість часток – синтетичний, функціонально-комунікативний характер вияву їх семантико-прагматичного смислу, відсутність різких меж між ними і словами інших частин мови, місце в структурі висловлень (мовленнєвих актів), залежність від специфіки змістової організації номінативних елементів сфери їх лексичного впливу, специфіки загальної інтонації та інтонаційних схем конкретних висловлень тощо (див., напр.: [Бацевич 2007; Бонно, Кодзасов 1998; Кобозева, Захаров [http](http://)]). Результатом цього є відсутність цілісного системного "покриття" конкретної сфери комунікативних смислів, яке б мало достатньо чітке структурування, а відтак – потенційну можливість формалізації. Частки у сукупності з іншими класами дискурсивних слів фрагментарно беруть участь у формуванні загального комунікативного смислу висловлення, а через нього – дискурсу (тексту). Спроба "схоплення" і бодай приблизного формулювання актуального комунікативного смислу часток як дискурсивних слів у межах конкретного висловлення (мовленнєвого акту) – складна процедура, пов'язана з низкою дослідницьких прийомів (див., напр.: [Бацевич 2007; Бацевич 2008; Бацевич 2010]).

Помітна особливість актуального смислу часток – домінування прагматичного складника над семантичним попри їх комунікативну нерозривність. Один із виявів такого зв'язку – корекція актуального комунікативного смислу частки не лише з пропозитивними елементами змісту висловлення, а й з елементами пресупозитивними.

Нижче, на матеріалі низки часток сучасної української мови спробуємо розкрити механізми зв'язків їх семантико-прагматичної організації з різними типами пресупозицій висловлень, у межах яких ці частки вживаються. З цією метою нагадаємо, що термін "пресупозиція" (або "презупмція") пов'язується з двома типами його уживань: широким і вузьким.

Пресупозиція (у широкому значенні терміна) – особливий різновид логічного слідування, когнітивного виведення, спільний фонд знань учасників спілкування про світ, його організацію, місце людини в ньому тощо; це спільний досвід, спільний тезаурус, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, знаннями про які володіють комуніканти [Падучева 1996, 234–236]. Це, як зазначає В. Красних, зона перетину когнітивних просторів учасників комунікації, яка актуалізується (звужується або розширюється) у процесі спілкування [Красних 2003, 180].

Пресупозиції когнітивно передують висловленню. Набір усіх пресупозицій особи формує її світогляд, уможлиблює спілкування з іншими людьми. Відсутність спільних пресупозицій унеможлиблює взаєморозуміння людей, ускладнює спілкування. І, навпаки, носії спільних пресупозицій без будь-яких ускладнень розуміють поточну інформацію, яка для представників іншої лінгвокультури може бути абсолютно "непрозорою".

У живій інтеракції особистостей пресупозиції відіграють значну роль, роблячи спілкування нормальним, прийнятним, не девіативним, не конфліктним. Так, наприклад, у звичайному побутовому висловленні-проханні *Зачиніть, будь ласка, двері* наявна пресупозиція 'у даний момент двері зачинені'; її неістинність призводить до нерозуміння особою, якій це прохання адресоване, і тут, наприклад, можливі різноманітні реакції адресата: від нерозуміння: *Так двері ж зачинені*, до обурення: *Це що, такий жарт?*

Пресупозиція (у вузькому значенні терміна) – імпліцитний компонент смислу повідомлення (висловлювання), який повинен бути істинним, щоб повідомлення (висловлювання) в цілому не сприймалось як семантично аномальне або недоречне у певному контексті [Падучева 1990, 396; Падучева 1981, 23; Падучева 1996, 233–243; Столнейкер 1985, 427].

У цілому будучи елементами імпліцитного (формально невираженого) комунікативного смислу в інтеракції особистостей з використанням мовних засобів, у низці випадків пресупозиції виявляються в межах лексичних значень слів, граматичних форм і категорій. Так, наприклад, лексичне значення слів *знати, впізнавати, забувати* відсилає до пресупозиції існування чогось; *зможти, зуміти* – пресупозиції спроби тощо. Вираз *Не падай!* пресупонує можливість контролювати особою стан рівноваги; вираз *Він розгубився* – відсутність контролю за станом впевненості в собі.

Як відомо, у спеціальній літературі виділяють категорійні, екзистенційні та фактивні типи пресупозицій (див., напр.: [Падучева 1990; Бацевич 2009, 205–209]). В аспекті міжособистісної комунікації важливим слід визнати факт розмежування в спеціальній літературі семантичних та прагматичних пресупозицій (див., напр.: [Падучева 1985; Падучева 1990; Падучева 1996]).

Семантична пресупозиція – семантичний компонент повідомлення (висловлювання), неістинність якого в певній ситуації перетворює повідомлення в аномальне або недоречне. Так, у прикладі *Пилип знає, що Нью-Йорк – столиця США* фактивна пресупозиція '*Нью-Йорк – столиця США*' є неістинною і стосується семантики, тобто відношення мовних знаків до позамовної дійсності.

Прагматична пресупозиція – компонент повідомлення, мовленнєвого жанру, дискурсу (тексту), пов'язаний із суб'єктивним чинником міжособистісного спілкування (орієнтацією в ситуації спілкування, соціальних, когнітивних, гендерних тощо характеристиках учасників комунікативного акту, їх оцінок, переваг тощо), відсутність або незнання якого перетворює повідомлення, мовленнєвий жанр, дискурс (текст), комунікацію в цілому у недоречні – нещирі, неприродні, провокаційні, такі, що не відповідають умовам їх успішності тощо.

Як зазначає О. Падучева, "прагматична пресупозиція є прагматичною в тому сенсі, що характеристика її змісту містить відсилання до мовця, тобто до одного з прагматичних складників мовленнєвого акту" [Падучева 1981, 25]. Додамо: тобто містить відсилання до суб'єктивного (прагматичного) чинника. Прагматична пресупозиція включає в себе уявлення мовця про загальний контекст спілкування, та орієнтацію в ньому, модель адресата, умови успішності спілкування та інші прагматичні чинники спілкування. У цьому сенсі прагматична пресупозиція – це пропозитивна установка, суб'єктом якої є мовець [Падучева 1996, 235]. Семантична пресупозиція висловлювання – це істинне судження; прагматичною ж пресупозицією може бути "нестверджуване судження" і навіть пропозитивна форма (детальніше про типи пресупозицій як прагматичного явища див. [Бацевич 2010, 136–142]).

Аналіз функціонально-комунікативної "поведінки" часток сучасної української мови засвідчує, що останні по-різному пов'язані з таким імпліцитним типом вияву комунікативного смислу, яким є пресупозиції. Фактично, більшість часток так або інакше взаємодіють зі спільним фондом знань учасників спілкування, тобто з пресупозиціями в широкому значенні слова. Розгляньмо приклад:

[Іронічне висловлення, яке прозвучало на одному з шоу С. Шустера на "Першому національному" каналі телебачення]: – *Чому її [Ю.В. Тимошенко] викликають до прокуратури? Адже "вона працювала"!*

У цьому прикладі наявне відсилання відомого усім в Україні змісту передвиборчих лозунгів кандидата в президенти Ю.В. Тимошенко "Вона працює, вони руйнують" і подібних. Однак подібні пресупозитивні алюзії виникають у межах структури висловлень (мовленнєвих актів), в яких ужиті частки та інші дискурсивні слова, а тому розглядатимемо типи пресупозитивних зв'язків у їх межах.

Щодо пресупозицій у вузькому значенні терміна, які, власне, досліджуються, то можна сказати, що значна кількість часток тісно взаємодіє з пресупозиціями висловлень, формуючи їх загальний комунікативний смисл. Розгляньмо приклад:

– *Хіба мій батько панський був? Адже він москаль! – каже, здивувавшись, Чіпка (П. Мирний).*

Частка *адже* у наведеному прикладі стосується пресупозиції слова *москаль*, яке містить історико-соціальну (стосовно нашого часу) конотацію 'в москалі брали чоловіків з незаможних родин'. Це формально невиражене (імпліцитне) значення, до якого апелює заперечувальна частка *адже*, в даному випадку виступає пресупозицією для співрозмовників Чіпки; усі вони володіють спільним фондом знань (у даному випадку соціальних) і для них сумнів Чіпки зрозумілий.

Спостереження над комунікативними смислами часток сучасної української мови в живому спілкуванні засвідчують, що найтісніші пресупозитивні зв'язки у межах висловлень притаманні часткам *адже, аж, же, лише (лиш), навіть, невже, отже, ото, отож, таки, тож, тільки, хіба, хоч (хоча), чи* та деяким іншим, а також похідним від них. Згадані частки по-різному пов'язані з типами семантичних і прагматичних пресупозицій. Нижче здійснена спроба типології їх пресупозитивних зв'язків.

I. Семантичні пресупозиції.

Семантичні пресупозиції, до яких "апелюють" частки, можуть стосуватися смислового наповнення окремих слів, предикативних виразів та смислової організації всього висловлення (мовленнєвого акту).

1. Семантичні пресупозиції слів.

Семантичні пресупозиції окремих номінативних елементів висловлень, які входять у сферу лексичної дії часток, виявляються в межах таких підтипів:

а) семантичні пресупозиції екзистенційного характеру. Вони притаманні деяким із згаданих вище часток в окремих контекстах їх уживання. Це, перш за все, частки *лише, також, теж, навіть*. Контексти їх уживання подаються із зазначеними у квадратних дужках пресупозиціями, до яких вони апелюють:

Він не зміг дати відповіді навіть на це запитання (Б. Жолдак) ['це запитання було не найважчим серед інших']; *Іван теж (також) серйозно захворів* ['окрім Івана хтось ще захворів']; *Тільки (лише) Іван на це здатен* ['і ніхто інший крім Івана'];

б) семантичні пресупозиції фактивного характеру. Найтісніше виявлюють зв'язки з даним типом пресупозицій в різних контекстах частки *адже, навіть, хіба, лише, отже, ото, отож, тільки*. Приклади уживань:

– *Що вони [слідчі] від нього [колишнього вчителя] хочуть? Адже він уже відсидів своє* (А. Кокотюха) ['людина після відбуття покарання вважається "чистою"]; *Навіть Іван запізнився!* ['Іван, як правило, ніколи не запізнюється']; *Іван лише (тільки) це й встиг сказати* ['і нічого більше']; *Отож воно і є: не лізь поперед батька в пекло!* (В. Шевчук) ['підтвердження факту, який подається як народна мудрість']; *Отже так воно й було!* (А. Кокотюха) ['факт мав місце'].

2. Семантичні пресупозиції предикатних виразів і всього висловлення.

Ці пресупозиції пов'язані зі змістом висловлень у цілому. Основні підтипи:

а) семантичні пресупозиції фактивного характеру. Вони виявляються як "власне" фактивні і фактивно-обмежувальні:

Від хвилювання він навіть запізнився ['і це факт, якого раніше не було']; *Він лише дуже боявся надто добрих і злих очей...* (О. Кобилянська) ['іншого не боявся'];

б) семантичні пресупозиції фактивно-екзистенційного характеру. Комунікативні смисли часток *отже, отож, ото* в низці контекстів поєднують семантико-прагматичні особливості екзистенційної ментальної "присутності" особи мовця з підтвердженням наявності певного факту, тобто поєднують відсилання як до фактивних, так і до екзистенційних пресупозицій. Розгляньмо приклади:

– *Ото напосівся! Скільки можна! – бідкався старий* (В. Шевчук);

– *Отже, він так вирішив! – з притиском сказав і закусив губу* (А. Колісниченко);

– *Отож бо воно і є, – хитнув головою старий* (М. Стельмах).

II. Прагматичні пресупозиції.

Прагматичні пресупозиції досліджуваних часток, як правило, стосуються оцінних (аксіологічних) аспектів комунікативного смислу окремих номінативних елементів, предикативних виразів або висловлення в цілому.

1. Прагматичні пресупозиції слів.

Частки, які своїм комунікативним смислом апелюють до прагматичних аспектів окремих слів і предикативних виразів, все ж, фактично, стосуються семантико-прагматичних аспектів всього висловлення, а також може торкатися змісту попереднього повідомлення, наприклад:

А. *Хто б це міг зробити?*

Б. *Та навіть Андрій.*

Частка *навіть* репліки Б., фактично, відсилає до пропозитивного змісту репліки А. 'серед інших це міг зробити Андрій', а також є носієм особливого прагматичного смислу 'Андрій є останнім серед тих, хто міг це зробити'. Включаючи окремі номінативні елементи в сферу своєї лексичної дії, частки "висвічують" саме в них певні прагматичні пресупозитивні складники оцінного характеру. Розгляньмо ці процеси на прикладі часток *навіть* і *хоча*:

Навіть *Іван це зробить* ['Іван є найменш вірогідною особою, хто це може зробити']; У відповідь на те, що син називає його за прізвиськом Версиров, головний герой роману Ф.М. Достоевського "Підліток" каже: – *Навіть Версиров!* ['ти погано ставишся до мене і демонструєш це таким чином']; – *Він був, здається, навіть генералом* (О. Довженко) ['це висока посада']; – *А хоча б і я – задержувато сказала Марійка* (В. Шевчук) ['це крайній випадок, але я це визнаю'].

2. Прагматичні пресупозиції предикатних виразів і висловлень.

Покриваючи сферою свого комунікативного впливу окремі слова або смисл усього висловлення, деякі з досліджуваних часток апелюють до пресупозицій власне оцінного ("добре / погано", "позитивний / негативний" тощо) і ментально-оцінного (наприклад, "це виняткове явище" і при цьому "це явище негативне") характеру. Розгляньмо приклади:

І час і два мине, не встане, / На матір навіть не погляне. / Та аж заплаче, дивлячись... (Т. Шевченко) ['це те мінімальне, що можна очікувати від сина' і 'це не добре']; *Все письменні, друковані, / Сонце навіть гудять: / Не відтіля, – каже, – сходить...* (Т. Шевченко) ['їх дії негативні']; *Лише* наступного дня довідка була готова (І. Яцканин) ['це забагато' і 'це негативно для мовця']; *Від цього почуття він [Анатоль]... аж задихнувся...* (В. Шевчук) ['це один із крайніх виявів хвилювання']; *Поїдемо ж хоч подивимося копи* (І. Карпенко-Карий) ['це те мінімальне, що ми можемо зробити']; – *Хіба ж ми за день усіх перевеземо? – засумнівався иустрий манілівець* (Г. Тютюнник) ['є сумнів, недовіра']; – *Невже люди говорять правду? Невже вона відьма?* (М. Коцюбинський) ['сумнів у цьому факті' і 'це оцінюється негативно'].

У низці контекстів більшість досліджуваних часток стають носіями комунікативного смислу синтетичного характеру, який обіймає собою усі типи пресупозитивних зв'язків.

Отже, частки сучасної української мови, будучи типовими дискурсивними словами, тісно пов'язані з усіма семантичними, прагматичними й синтаксичними експліцитними й імпліцитними смислами висловлень, мовленнєвих жанрів, дискурсів. Більшість часток з різною мірою повноти віддзеркалюють широкі онтологічні, гносеологічні й лінгвокультурні пресупозиції носіїв конкретної мови. Деякі з часток тісно взаємодіють з пресупозиціями, які віддзеркалюють змістові особливості номінативних і комунікативних одиниць, їх семантико-прагматичне наповнення. При цьому "висвічуються" семантичні пресупозиції екзистенційного і фактивного характеру; прагматичні пресупозиції виявляють передовсім своє аксіологічне наповнення.

Дослідження часток як дискурсивних слів – важливе завдання сучасної функціонально-комунікативно і когнітивно зорієнтованої лінгвістики.

В статье рассматриваются связи ряда частиц современного украинского языка (аж, навіть, лише, однак, адже и некоторых других) как дискурсивных слов с пресуппозициями высказываний, в которых они употреблены. Предлагается типология семантических и прагматических пресуппозиций, связанных с коммуникативным смыслом частиц.

Ключевые слова: частица, высказывание, дискурсивное слово, пресуппозиции, семантические пресуппозиции, прагматические пресуппозиции, коммуникативный смысл.

The article considers the relations of a number of particles of the modern Ukrainian language (*аж, навіть, лише, адже, однак* and others) as discursive words with the presuppositions of utterances, in which they are used. The typology of the semantic and pragmatic presuppositions, which are connected with the communicative meaning of the particles, is suggested.

Key words: particle, utterance, discursive word, presuppositions, semantic presuppositions, pragmatic presuppositions, communicative meaning.

Література:

1. Баранов А.Н., Плуґнян В.А., Рахилина Е.В. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка / Анатолий Баранов, Владимир Плуґнян, Елена Рахилина. – М.: Азбуковник, 1993. – 243 с.
2. Бацевич Ф. Семантико-прагматичний портрет частки *НУ* в сучасному українському мовленні // *Język. Człowiek. Dyskurs. Księga dedykowana prof. zw. hab. Michałowi Aleksiejence z okazji Jubileuszu 65-lecia urodzin* / Флорій Бацевич. – Szczecin: Wyd-wo Un-tu Szczecińskiego, 2007. – S. 247–256.
3. Бацевич Флорій. Семантика і прагматика очікуваних і неочікуваних змін: функції та комунікативні смисли частки *І* (*Й*) у сучасному українському мовленні // *Українська мова і література в школі*. – 2008. – № 1. – С. 41–44.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник /Флорій Бацевич. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 376 с.
5. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія /Флорій Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
6. Богуславский И.М. Сфера действия лексических единиц /Игорь Богуславский. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 396 с.
7. Бонно К., Кодзасов С.В. Семантическое варьирование дискурсивных слов и его влияние на линейаризацию и интонирование (на примере частиц *же* и *ведь*) // *Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания* / Ред. Киселева К.Л., Пайар Д. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 126–159.
8. Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания / Ред. Киселева К.Л., Пайар Д. – М.: Языки славянской культуры, 1998. – 322 с.
9. Дискурсивные слова русского языка: контекстное варьирование и семантическое единство / Ред. Киселева К.Л., Пайар Д. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 286 с.

10. *Киселева К., Пайар Д.* Введение // Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания / Ред. Киселева К.Л., Пайар Д. – М.: Языки славянской культуры, 1998. – С. 3–16.
11. *Кобозева И.М., Захаров Л.М.* Мультимедийный словарь дискурсивных слов русского языка: проблемы и решения // <http://www.dialog-21>.
12. *Красных В.* "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / Виктория Красных. – М.: "Гнозис", 2003. – 375 с.
13. *Николаева Т.М.* Функции частиц в высказывании / Татьяна Николаева. – М.: Наука, 1985. – 169 с.
14. *Падучева Е.В.* Пресуппозиции и другие виды неэксплицитной информации в предложении // НТИ АН СССР. – 1981. – № 11. – С. 24–32.
15. *Падучева Е.В.* Высказывание и его соотношение с действительностью / Елена Падучева. – М.: Наука, 1985. – 272 с.
16. *Падучева Е.В.* Пресуппозиция // Лингвистический энциклопедический словарь / Елена Падучева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 396.
17. *Падучева Е.В.* Семантические исследования / Елена Падучева. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 496 с.
18. *Столнейкер Р.С.* Прагматика // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI / Р. Столнейкер. – М.: Прогресс, 1985. – С. 419–438.
19. *Шмелев А.Д.* Жизненные установки и дискурсивные слова // *Aspekteja* / Андрей Шмелев. – Tampere, 1996.

СТРУКТУРА ЕСТЕСТВЕННО-ЯЗЫКОВЫХ АРГУМЕНТОВ

Васильев Лев Геннадьевич

д-р филол. наук, проф.

Калужский государственный университет имени К.Э. Циолковского

Актуальность статьи вызвана местом аргументации в общении: все, что может быть подвергнуто хоть малейшему сомнению, может стать поводом для аргументирования. Предметом описания в настоящей статье являются подходы к анализу структурирования естественно-языковых аргументов. Критический анализ аргументологических концепций в области структуризации аргументов ранее в лингвистике не проводился.

Ключевые слова: структура аргумента, сочинение, серийность, дивергентность, конвергентность.

Один из важнейших принципов изучения естественно-языковой аргументации – установление структуры аргумента, что позволяет идентифицировать не просто защищаемый тезис и доводы, но и взаимоотношения между ними. Если в неаргументативных текстах связи между компонентами текста представляют собою весьма сложные образования, то тексты-аргументы в этом отношении не представляют исключения.

Анализ естественно-языковой аргументации с точки зрения структурно-семантического подхода связан с так называемой схематизацией. Схематизация аргумента представляет собой рабочий инструмент его анализа, используемый с целью экспликации [Johnson, Blair 1994, 36–40]. Обычно выделяют дивергентную (один довод – несколько защищаемых положений), конвергентную (несколько доводов – один защищаемый тезис) и цепочечную/серийную аргументацию (последовательное подчинение, при котором тезис одного аргумента является одновременно посылкой для следующего). Однако данная терминология имеет весьма неодинаковое смысловое наполнение. Рассмотрим подходы в двух основных аргументологических школах, прагматдиалектике (Северная Европа) и неформальной логике (Северная Америка).

Прагматдиалектика. Согласно школе прагматдиалектики, цель логического анализа и оценки аргумента – определить, составляют ли посылки хорошие (дедуктивно необходимые или индуктивно сильные) основания для принятия вывода. Единица анализа здесь – совокупность '*посылка(и) – вывод*' а цель – установить, привело ли критическое обсуждение к рациональному разрешению некоторого спорного вопроса. При наличии нескольких участников довод, предлагаемый проponentом, может оказаться для одних участников приемлемым, а для других – нет. Если проponent предлагает несколько доводов, то каждый участник может получить хотя бы один довод, с которым будет согласен. Если каждый довод достаточен для обоснования утверждения, вокруг которого идет дискуссия, то, предоставляя этот набор доводов, проponent посредством ряда аргументов добивается благоприятного для себя разрешения диспута.

Типология аргументов в прагматдиалектике прорабатывается в ориентации на следующие признаки: (1) природа различий во мнениях (единичная несмешанная, множественная несмешанная, единичная смешанная, множественная смешанная аргументация); (2) распределение ролей между участниками дискурса (протаго-

нист, антагонист); (3) посылки и выводы, составляющие аргументы (выраженные, невыраженные); (4) аргументационные структуры (единичная, множественная, составная сочинительная, составная подчинительная); (5) схемы аргументации (на основе признака, сходства, следствия) [Eemeren et al. 1996, 288–289].

По признаку *отношение к тезису* прагматодialeктики выдвигают фактически совокупность из двух параметров разграничения – экзистенциального и манифестационного. По этим параметрам разграничиваются сомнение и противопоставление. Экзистенциальный критерий предусматривает, что тезис должен подвергаться сомнению со стороны одного из партнеров (это необходимое условие для тезиса). Манифестационный критерий дает возможность определить, что перед нами не просто сомнение, но и иная точка зрения. Иначе говоря, сомнение можно выразить с помощью формулы Сомнение (+ЭКЗ.), (-МАН.), а иную точку зрения как Противопоставление (+ЭКЗ.), (+МАН.).

Разделение аргументации на множественную и сочинительную проводится на основе признака неопровержимости (conclusiveness). Для множественной аргументации единичные посылки должны расцениваться как неопровержимые защиты (defenses) точки зрения пропонента [Eemeren, Grootendorst 1992, 79]. Тем самым функция "неопровержимости" – в разделении аргументов во множественной аргументации. Этот термин имеет модальное значение – он напрямую связан с логической необходимостью в дедукции, а дедуктивный аргумент в логике имеет максимальную силу. Если какая-либо посылка, выдвинутая в обоснование вывода, задает дедуктивный аргумент, то остальные посылки не добавляют выводу силы – он и без того стопроцентно истинен: увеличить силу дедуктивного аргумента невозможно, сколько бы посылок мы не добавляли. Следовательно, в аргументе, имеющем помимо такой посылки и иные, на самом деле содержится более одного аргумента: один составляет дедуктивный аргумент, а другие – либо недедуктивные, либо тоже дедуктивные, что может быть установлено при их отдельном рассмотрении.

Использование "неопровержимости" проблематично в случаях, когда речь идет об аргументах, правильных с логической точки зрения, но не обладающих неопровержимостью вывода. Мы должны предусмотреть существование множественной аргументации для таких случаев, и одновременно – существование координативной аргументации когда посылки в совокупности поддерживают, но не неопровержимо, вывод.

В концепции Ф. Хенкеманс единичная (single) аргументация противопоставляется сложной на основе количества доводов – в единичной он один, в сложной (т. е. комплексной) – несколько. В составе последней выделяются множественная (multiple), сочинительно-составная (coordinatively compound) и подчинительно-составная (subordinatively compound), причем все они считаются явлениями одного порядка классификации (ибо перечисляются как первый, второй и третий тип отношений между аргументами) [Henkemanns 1997, 15]. Очевидно, однако, что автор не замечает уровневого несовпадения между ними. С одной стороны, множественная аргументация явно терминологически отличается от составной, разбивающейся на два подтипа. С другой стороны, множественная и сочинительная составная аргументативные разновидности предполагают наличие доводов, лежащих на одном уровне,

а подчинительная составная – наличие довода иного уровня (это как бы встроенный аргумент с посылкой, которая обосновывается иной посылкой и становится тезисом второго порядка).

Разграничение составной (сочинительной) и множественной аргументации основано у Ф. Хенкеманс на семантическом принципе \pm *достаточности*: во множественной доводы в достаточной мере обосновывают тезис по отдельности, в составной – только в совокупности. Поэтому во множественной аргументации достаточно приемлемости одного из доводов, а в составной – обязательно всех.

Автор предлагает искать решение проблемы на основе диалогового принципа, утверждая, что эти типы аргументативных структур выполняют разные функции в аргументировании, а также по-разному функционируют (develop) в дискуссии. Названные структуры имеют разное речеактовое наполнение. Сами же структуры можно установить, формулируя разнообразные критические вопросы, требующие от аргументатора ответа в виде множественной или сочинительной аргументации. Такая аргументация позволяет преодолеть как сомнения, так и критику со стороны оппонента.

Данное диалогово-ориентированное решение проблемы не влечет, тем не менее, отрицания возможности рассмотрения монологического аргументативного дискурса, поскольку последний обычно представляет собой имплицитный диалог и осуществляется в ориентации на возможные сомнения и несогласия отсутствующего оппонента. "Аргументация протагониста рассматривается ... как сложное целое, состоящее из выдвигаемых утверждений, ориентированных на реальные *или предполагаемые* критические замечания антагониста" [Henkemans 1997, 19] (курсив мой – Л.В.). В дискурсе индикаторами типа структур являются, по мнению ученого, прагматические, диалогические и диалектические ключи (clues). Первым индикатором структуры является тип тезиса, вторым – тип критики, который предвидит и на который отвечает аргументатор, третьим – строение (схема) аргумента.

Неформальная логика. В неформальной логике отсутствует акцент на диалогичности аргумента: предполагается, что противопоставление диалогической и монологической аргументации есть противопоставление лишь манифестационного плана, ибо любой аргумент внутренне диалогичен, так как представляет собой рассуждение, направленное если не на реального партнера по коммуникации, то на возможные возражения со стороны возможного партнера.

Трактовка взаимозависимости доводов может трактоваться в узком и широком смыслах. Узкая трактовка предусматривает то, что доводы дают некоторое обоснование вывода, широкая – что помимо этого условия доводы должны зависеть друг от друга, чтобы дать достаточное обоснование. Независимые доводы трактуются как по отдельности дающие (а) некоторое обоснование вывода и (б) достаточное его обоснование. Независимость также понимается как относительная и как абсолютная. В первом случае независимые доводы по отдельности не обязательно достаточны для вывода, во втором – обязательно достаточны.

С. Томас [Thomas 1981, 51–56] различает четыре типа аргументов: серийные (serial), дивергентные, связанные и конвергентные.

В серийном одно и то же высказывание функционирует и как вывод (из некоторого довода), и как довод (для последующего вывода), так что рассуждение предстает в виде цепочки промежуточных выводов, например: (a) *The room was sealed and empty when we entered.* → (b) *No one could have left it.* → (c) *The murderer was never in the room* [Thomas 1981, 52].

Строго говоря, это определение неверно, поскольку промежуточным выводом является только (b), и дефиниция этого типа очевидно нуждается в уточнении.

"В дивергентном аргументе или умозаключении, один и тот же довод (reason) <(a). дается для обоснования (supporting) нескольких различных выводов <(b), (c)>" [Ibid], например: (a) *It is going to rain* (b) *We'll get wet.* (c) *The game will be canceled.* Автор считает, что дивергентный аргумент можно трактовать и как два отдельных аргумента. Представляется, что последнее замечание ученого излишне, поскольку точно так же можно было бы считать отдельными аргументы в серийном аргументе. Вопрос заключается в том, каким уровнем ограничивать рассмотрение аргумента: линейным или не-линейным; если принимать многоуровневую трактовку, то названные аргументы будут едиными, если одноуровневую – то сочленением аргументов.

Связанное (linked) рассуждение определяется как включающее несколько доводов (reasons), каждое из которых нуждается в других для поддержки вывода [Thomas 1981, 52–53]. Он различает три типа такого рассуждения – дедуктивно валидное (например, силлогистическое), индуктивное (статистическое обобщение) и поддержку гипотезы. В качестве примера дедукции можно привести традиционный силлогизм модуса Barbara: (a) *All men are mortal.* (b) *Socrates is a man.* (c) *Socrates is mortal.*

Пример индуктивного аргумента у С. Томаса следующий: (a) *I ate chocolate bar #1 and afterwards my face broke out.* (b) *Likewise, for a chocolate bar #2 through #N, each time after eating the chocolate bar, my face broke out.* (c) *Therefore, I conclude that after eating a chocolate bar, my face will always break out.*

В качестве примера поддержки гипотезы у автора приводится: (a) *His swimming suit is wet.* (b) *His hair is plastered down.* (c) *He's been swimming.*

По мнению Ф. Хенкеманс, в связанном (взаимозависимом) рассуждении посылки по отдельности (a) могут не поддерживать вывод вовсе, но могут и (б) поддерживать его в некоторой степени этот тип рассуждения [Henkemans 1997, 33]. Однако у С. Томаса нет описаний случая (a), так что он является искусственным добавлением критика! Другое дело, что охватывает связанное рассуждение охватывает связанный и кумулятивный типы в концепции Р. Пинто и тем самым требует соответствующих уточнений.

Конвергентное, или независимое рассуждение определяется у С. Томаса как имеющее место тогда, когда (a) каждой отдельной посылки может быть достаточно для поддержки вывода, а (б) ложность любой из посылок не ослабляет вывода [Thomas 1981, 55]. Например: (a) *Smoking marijuana is against the law.* (b) *The smoke might be bad for my lungs.* (c) *I shouldn't smoke marijuana.*

Дж. Нолт определяет независимые (ср.: конвергентные) (split-support) аргументы как имеющие две или более независимые линии рассуждения ((a), (b)) и ведущие к одному и тому же тезису. Например: (a) *There is absolutely no demand for an appliance that converts earthworms into ice cream.* Besides, (b) *it would be so costly to pro-*

duce that no one could afford it anyway. So (c) such a device will never be marketable. Сигналом независимости посылок здесь служит слово *besides*.

Нормальные (normal) аргументы – это те, которые не являются независимыми и обеспечивают поддержку вывода совместно. Например: *(a) Either Ophelia is very sick or else she's faking. But (b) she's not capable of faking. So (c) she must be very sick* [Nolt 1984, 31–33].

На наш взгляд, такое определение нуждается в пояснении следующих моментов (с соответствующей экспликацией типов взаимозависимости): (а) для посылок, которые в отдельности не дают никакого обоснования вывода; (б) для посылок, каждая из которых дает некоторое обоснование; (в) для посылок, одни из которых дают некоторое обоснование, а другие – нет; (г) для посылок, дающих разное по силе обоснование вывода.

М. Финоккиаро считает доводы взаимозависимыми когда они зависят друг от друга и обосновывают вывод совместно, а каждый в отдельности является неполным или недостаточным для поддержки тезиса (Finocchiaro 1980:322). Однако автор не уточняет, что означает эта взаимозависимость – достаточности для обоснования аргумента или лишь релевантности, достаточности одних и недостаточности (но релевантности) других. Кроме того, во взаимозависимые могут входить связанные и кумулятивные (по Р. Пинто – [Pinto 2001]) типы.

Т. Говье дает сравнительно узкое определение взаимозависимых посылок, относя к ним случаи, когда "одна посылка не могла бы дать никакого обоснования для вывода в отрыве от других" [Govier 1988, 126] – ср. связанные посылки у Р. Пинто [Pinto 2001]. Независимые посылки дают по отдельности достаточное обоснование вне зависимости от истинности других посылок. Это определение близко кумулятивному типу у Р. Пинто. По мнению Ф. Хенкеманс, узость данной трактовки ведет к тому, что если независимыми считать лишь те посылки, которые, будучи взяты в совокупности, релевантны для вывода, из виду упускается случай, когда независимые посылки в совокупности являются *достаточными* для вывода – в этом случае они могут быть взаимозависимыми [Henkemans 1997, 36].

Наиболее подробно схематизация аргумента представлена в работах Д. Уолтона, которые во многом можно считать показательными для данного направления.

Хотя трактовка структур аргументации в работах Д. Уолтона связана с диалогической формой аргументации, собственно диалогический обмен выступает в качестве верифицирующей и направляющей процедуры, мало затрагивающей собственно семантико-тектоническую составляющую аргумента. Центральное понятие в разработке аргументационных схем у Д. Уолтона – презумпция. Это понятие соотносимое, но не совпадающее с понятием "бремя доказывания (БД)". Это ход в диалоге, лежащий между утверждением (assertion), несущим в себе бремя (обязанность) доказывания и допущением (assumption), не связанным с БД. Принимая некоторое положение в качестве презумпции, субъект допускает и бремя (возможно-го) опровержения этого положения. Так презумпция перемещает БД.

Для Д. Уолтона аргументационные схемы (АС) – это структуры или "формы" аргументации, которые являются нормативно обязывающими видами рассуждения и которые предпочтительнее рассматривать в качестве ходов или речевых актов.

Нормативное обязывание понимается как обязанность принимать вывод аргумента, если он построен по правильной схеме, соответствующей контексту диалога. Логичность АС зависит от контекста. Это связано с тем, что целью аргумента в презумптивном (абдуктивном) рассуждении является не вероятностное доказывание Тезиса, а перемещение БД.

Эффективность достижения сдвига БД зависит от того (а) валидна (логична) ли схема для данного контекста и (б) получили/получат ли утвердительные ответы критические вопросы, ассоциированные со схемой (например, для рассуждения на основе знака – "не является ли этот знак признаком чего-то иного?"). Разделению моментов (а) и (б) соответствует различие между первыми двумя (из трех) уровнями критики аргумента. На местном уровне сама схема может быть не-валидна, либо аргумент может не удовлетворять требованиям схемы или посылки могут быть недостаточно обоснованными. Критические вопросы, имплицитные и ассоциирующиеся с АС, обычно приводят к последующим аргументам, так что наличие схемы в результате приводит к последовательности обмена репликами в диалоге, которая получает название "аргументативной темы". Эти темы образуют фон для второго уровня критики аргумента, который предусматривает проверку релевантности аргумента в данной точке диалогического обмена. Релевантность аргумента определяется адекватным его помещением в цепь вопросов и ответов, составляющих аргументативную тему в данной точке диалога. Третий уровень критики состоит в проверке уместности используемого типа диалога.

Можно предложить и несколько иную оценку роли критических вопросов. Во-первых, это критика посылок в схеме (в концепции Д. Уолтона схемы представляют собой не структуру, а так называемую "форму" аргументов – по аналогии, например, с *modus ponens*)) с точки зрения, например, их силы и достаточности. Во-вторых, это указание на наличие исключений, при которых схема не действует (например, в аргументе *ad verecundiam*, предполагающим ссылку на экспертное мнение может быть установлено, что эксперт допустил ошибку). В-третьих, это так называемые условия использования схемы (например, является ли утверждение о том, что *Ксант – пьяница*, релевантным для оценки правомерности приводимых им аргументов). В-четвертых, это указание на возможное наличие иных аргументов, релевантных для вывода в аргументе (так, в аргументе *ad verecundiam* следует установить, есть ли иные точки зрения экспертов) [Verheij 2002].

Согласно Дж. А. Блэру, концепция Д. Уолтона при всей ее разработанности (выделено 36 АС), должна содержать хотя бы попытку ответа на целый ряд вопросов: (1) определить дескриптивные и прескриптивные функции АС и что придает им нормативную силу; (2) установить принцип, по которому классифицируются схемы – типы не должны пересекаться; (3) выявить уровень обобщенности схем и то, каким он должен быть; (4) предложить критерий определения количества и качества критических вопросов для каждой АС; (5) установить, следует ли разграничивать схемы рассуждения и схемы аргументирования; (6) выявить, соотносятся ли презумптивные АС с дедуктивными и индуктивными и предложить общую теорию АС; (7) определить, в какой мере существен контекст диалога для функционирования презумптивных АС в сравнении, например, с индуктивными [Blair 1999, 57–58].

Обосновывая презумптивную аргументацию, Д. Уолтон полагает, что если посылки презумптивно поддерживают заключение, мы не придаем существенной степени истинности заключению; ее степень считается достаточной, чтобы переместить бремя опровержения на того, кто будет отрицать заключение. Однако Д. Уолтон переоценивает предварительный характер презумптивного рассуждения: некоторые презумпции имеют слабое обоснование, но некоторые – и сильное, поэтому было бы нерационально придавать меньшую степень приемлемости выводу в таких случаях. Например, если Анна пообещала вернуть Бобу книгу в понедельник, то при отсутствии форс-мажорных условий Анна обязана вернуть книгу в этот день – в этом умозаключении нет ничего предварительного или слабого. Различие между дедукцией, индукцией и абдукцией (презумпцией) состоит не в степени уверенности субъекта в выводе, а в том, опровержим ли вывод аргумента в принципе: в случае дедукции – нет, в случае индукции и абдукции – да, даже при сильных посылках [Blair 1999, 59]. Правда, в этом случае неясно, как различать два последних типа.

В кумулятивных аргументах каждая из посылок вносит свой вклад в обоснование тезиса, и чем больше посылок, тем больше сила вывода. Совокупная сила посылок в них выше, чем сумма любых посылок, взятых по отдельности или группами. Их сочинительная природа в том, что посылки обладают топикальной когерентностью. Такие аргументы обычно индуктивны, так как в дедуктивных количество посылок, если оно превосходит номинальное, никак не влияет на силу вывода – она и так стопроцентна. Типичным примером кумулятивных аргументов являются аргументы на основе признака, ср.: (а) *У него температура*; (б) *У него болит голова*; (в) *У него общая слабость*; (г) *У него ломит тело*; (д) *У него сухой кашель без насморка*; (е) *У него грипп*.

Некоторые кумулятивные аргументы лежат между сочинительными и конвергентными. Их сочинительная природа в том, что посылки обладают имплицитной топикальной когерентностью ("свойства организма"); их конвергентная природа в том, что каждая из них представляет отдельную линию рассуждения и потому самостоятельно дает определенное обоснование для вывода, ср. пример из [Walton 1996, 131]: (а) *The gram stain of the organism is gramneg.* (б) *The morphology of the organism is rod.* (в) *The aerobicity of the organism is anaerobic.* (д) *There is suggestive evidence that the identity of the organism is bacteroides.*

Характер подобных аргументов можно определить, если попытаться ответить на следующие вопросы. (А) Если одна из посылок не подтвердилась, можно ли считать, то остальные посылки обосновывают вывод? (Б) Достаточно ли для правомерности вывода правильности хотя бы одной посылки при несостоятельности остальных?

Для решения этого вопроса можно исходить из того, что перед нами индуктивные аргументы, не имеющие 100%-ной силы вывода. Тогда (А) и (Б) продолжают действовать даже при уменьшении силы (вероятности) вывода. Однако такое уменьшение должно быть незначительным. В этом смысле приведенные аргументы не-конвергентны. Если же снять требование незначительности, то они близки конвергентным.

Такие соображения позволяют считать Д. Уолтону [Walton 1996, 134] дихотомическое разделение аргументов на сочинительные и конвергентные недостаточным – если аргумент не-конвергентный, это еще не означает, что он сочинительный, а не-

сочинительный аргумент не обязательно является конвергентным. Кумулятивные же аргументы сложно считать разновидностью сочинительных, поэтому Р. Пинто и Т. Блэр относят и те и другие к разновидностям зависимых аргументов.

Основное различие между терминосистемами прагматодиалектики и неформальной логики следует искать в уровне рассмотрения аргументов: разделение аргументов на сцепленные (linked) и конвергентные (в неформальной логике) относится к тактическому, а на сочинительные и множественные (в прагматодиалектике) – к стратегическому уровню [Freeman 2002]. Тактическое рассмотрение обращено на уровень простого (единичного) аргумента, Аргументативного Шага, а стратегическое – на уровень сложного, состоящего из нескольких простых, аргумента, т. е. Аргументативного Хода (о терминах см.: [Васильев 1994]).

Актуальність статті викликана місцем аргументації у спілкуванні: все, що може викликати сумнів, може стати приводом для аргументування. Предметом опису у цій статті є підходи до аналізу структурування органічно мовних аргументів. Критичний аналіз аргументологічної концепції в області структурування аргументів раніше в лінгвістиці не проводився.

Ключевые слова: структура аргументу, серійність, дивергентність, конвергентність.

The article deals with structural approaches to natural argument evaluation. The approaches of two main modern schools in argumentation are critically analysed. Possible interpretations of the meta-language of the argumentation analysis are proposed to the reader.

Key words: argument structure; co-ordination, subordination, divergence, convergence.

Литература:

1. *Васильев Л.Г.* Аргументативные аспекты понимания. – М.: Ин-т психологии РАН, 1994.
2. *Еемерен Ф. ван, Гроотендорст Р., Хенкеманс Ф.С.* Аргументация: Анализ, проверка, представление. – СПб: Филологический факультет СПбГУ, 2002.
3. *Eemeren F.H van et al.* Fundamentals of argumentation theory: A handbook of historical backgrounds and contemporary developments. – Mahwah, N.J.: Erlbaum, 1996.
4. *Eemeren F.H. van, Grootendorst R.* Argumentation, communication and fallacies: A pragma-dialectical perspective. – Hillsdale, N.J.: Erlbaum, 1992.
5. *Finnocchiaro M.* Galileo and the art of reasoning. – Dordrecht: Reidel, 1980.
6. *Freeman J.* Argument structure and disciplinary perspective // Proceedings of the 4-th International Conference on Argumentation / Ed. by Eemeren F.H. et al. – Amsterdam: Foris, 1999. – P. 208–211.
7. *Govier T.* Selected issues in logic and communication. – Belmont, CA: Wadsworth, 1988.
8. *Henkemans A.F. Snoeck.* Analysing complex argumentation: The reconstruction of multiple and co-ordinatively compound argumentation in a critical discussion. – Amsterdam: Sic Sat, 1997.
9. *Blair J.A.* Walton's argumentative schemes for presumptive reasoning: A critique and development // Proceedings of the 4-th International Conference on Argumentation / Ed. by Eemeren F.H. et al. – Amsterdam: Foris, 1999. – P. 56–61.
10. *Johnson R., Blair J.A.* Logical self-defense. – N.Y. etc.: McGraw-Hill, 1994.
11. *Nolt J.E.* Informal logic: Possible worlds and imagination. – N.Y. etc.: McGraw-Hill, 1984.
12. *Pinto R.* Argument, inference and dialectic: Collected papers on informal logic. – Dordrecht: Kluwer, 2001.
13. *Thomas S.* Practical reasoning in natural language. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1981.
14. *Verheij B.* Dialectical argumentation with argumentation schemes: Towards a methodology for the investigation of argumentation schemes // Proceedings of the 4-th International Conference on Argumentation / Ed. by Eemeren F.H. et al. – Amsterdam: Sic Sat, 2002. – P. 1033–1037
15. *Walton.* Argument structure: A pragmatic theory. – Toronto etc.: Univesity of Toronto Press, 1996.

**КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ХЕДЖУВАННЯ
В ДИСКУРСІ ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРВ'Ю
(гендерний аспект)**

Курченко Ліна Миколаївна

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються дискурсивні особливості фемінінної та маскуліної комунікації. На матеріалі телевізійних інтерв'ю впливових політиків України та Німеччини розглядаються гендерні особливості комунікативної стратегії хеджування.

Ключові слова: гендер, дискурс, комунікативна стратегія, хеджування, інтерв'ю.

Одним із перспективних напрямків гендерної лінгвістики є дослідження особливостей комунікації жінок і чоловіків у різних дискурсах. До визначних досліджень проблем взаємодії гендеру та дискурсу належать праці Р. Лакофф, Д. Таннен, Р. Водак, Дж. Вуд та ін. На великому масиві емпіричних даних методом інтеракційного аналізу було багаторазово доведено, що дискурсивні практики чоловіків (або, за визначенням конструктивістів, маскулінних осіб) та жінок (фемінінних осіб) суттєво різняться між собою, що призводить до встановлення комунікативної асиметрії на користь чоловіків і закріплює їхній домінуючий соціальний статус. У цій статті ми ставимо за мету узагальнити наукові дані про гендерні відмінності комунікативних стилів, а також встановити, наскільки притаманна жінкам-політикам стратегія хеджування в дискурсі телеінтерв'ю, коли комунікація відбувається досить спонтанно і текст мало підлягає редагуванню. Новизна роботи полягає в тому, що вперше ця стратегія розглядається під компаративним кутом зору: з гендерних позицій будуть проаналізовані телеінтерв'ю впливових політиків Німеччини і України німецькою, українською та російськими мовами.

Професор Оксфордського університету Дебора Таннен наголошує на тому, що "вивчення функціонування комунікативних стилів у процесі інтеракції допомагає пояснити, яким чином через взаємодію дійсно створюється домінування" [Tannen 1996, 10]. Твердження про те, що такі соціальні відносини, як домінування і підлеглість, **конструюються** в процесі інтеракції, складає, за Д. Таннен, саму філософську основу і основне досягнення інтеракційного соціолінгвістичного аналізу мовлення. Вона так формулює фундаментальні положення інтеракційної соціолінгвістики: 1) соціальні ролі не є даністю, вони створюються в процесі інтеракції; 2) контекст не є даністю, він конституюється через мовлення і дії; 3) все, що виникає під час інтеракції, є продуктом не однієї особи, а спільним продуктом комунікантів; 4) значення слів та інших лінгвістичних ознак (перебивання, обсяги говоріння тощо) ніколи не можуть стовідсотково збігатися з комунікативним наміром комуніканта, оскільки це значення реалізується лише в конкретних рамках (frame) і в конкретному контексті [Tannen 1996, 10–11]. Не погоджуючись з крайнім релятивізмом Д. Таннен, ми вважаємо, що дискурсивну інтеракцію в кінцевому підсумку слід розглядати як продукт історичного розвитку суспільства, як результат інкультурації комунікантів у конкретному соціальному середовищі. Проте важливий мо-

мент у висновках Д. Таннен, на який слід звернути увагу, – це формування, відтворення і закріплення тих чи інших соціальних відносин (зокрема, підлеглості / домінування) в комунікативних актах. Крім того, слід мати на увазі взаємну обумовленість соціальних ролей в інтеракції: як вчить народна мудрість, "почет робить короля". Сформований на протязі тисячоліть підлеглий статус жінки в андроцентричному суспільстві настільки глибоко закарбувався і в системах індоєвропейських мов, де граматично і морфологічно жіночий рід виступає вторинним, похідним від чоловічого, настільки звично проявляється в будь-якому дискурсі, що, перебуваючи всередині такої системи, важко усвідомити її вплив на формування кожної конкретної гендерно маркованої інтеракції.

Вважається, що вперше на дискурсивні особливості жіночої комунікативної поведінки звернула увагу Робін Лакофф. Вона виділила такі суттєві відмінності жіночого мовлення від чоловічого: жіноча інтонація демонструє більшу варіативність, ніж чоловіча; жінки частіше вживають демінутиви та евфемізми; вони схильні вживати більш експресивні мовні форми (прийменники, а не іменники і дієслова); жінки частіше "перестраховуються", або "хеджуються" у мовленні (вирази на кшталт "ніби", "здається"); частіше використовують питальну інтонацію, що виражає непевність або потребу у схваленні; жінки менш прямолінійні і більш ввічливі, ніж чоловіки; у спілкуванні частіше чоловіки перебивають жінок, аніж навпаки; жіночий стиль спілкування більш орієнтований на співпрацю, а не на суперництво; жінки частіше користуються невербальними засобами комунікації (жестикуляція, інтонація тощо) і більше уваги приділяють "правильності" мовлення, використовують граматичні засоби краще і вживають менше коллоквіалізмів, ніж чоловіки [Lakoff 1992].

За висновками Джулії Вуд, "для фемінінних осіб розмова є сутністю відносин" [Wood 2009, 122]. Жіночій комунікації притаманні такі ознаки: 1) застосування мови для посилення зв'язків, підтримки, близькості, порозуміння; 2) прагнення встановити рівність між людьми, підкреслити спільний досвід; 3) підтримка співрозмовників, вираження співчуття і емоцій; 4) комунікативні зусилля для підтримки розмови; 5) активне слухання – кивання, зоровий контакт, висловлювання зацікавленості; 6) непевність, яка виражається у "хеджуванні": "можливо", "маю таке відчуття, що...", "я на цьому не розуміюся, але...", питання "чи не так?" як запит чужого схвалення. На противагу фемініному стилю, спілкування в маскулінних колективах розглядається як засіб досягнення конкретної мети, контролю, збереження незалежності і зміцнення статусу. В чоловічій комунікації Д. Вуд виділяє такі ознаки: 1) прагнення до зміцнення статусу і контролю над іншими виражається у більш частому вживанні займенника "я", ствердженні своїх ідей і поглядів, схильності до жартів і порад, а також замовчуванні інформації, яка може видати слабкості маскулінної особи; 2) інструментальність мовлення, тобто вживання мови для вирішення конкретних завдань, а не виразу емоцій; підтримка виражається в пропозиції щодо конкретного вирішення проблеми; 3) балакучість: всупереч поширеному стереотипу щодо балакучості жінок, було експериментально доведено, що чоловіки в середньому вступають у розмову частіше і говорять довше, а також частіше, ніж жінки, перебивають і змінюють тему; 4) чоловіча мова більш ствердна,

пряма і авторитарна; 5) вона більш абстрактна, частіше відірвана від власного досвіду; 6) мінімальна емоційна реактивність слухання, часто виражена лише вокалізаціями типу "угу" [Wood 2009, 128–132].

Як зазначалося вище, однією з типових жіночих комунікативних стратегій є хеджування, або хеджинг (hedging). Одне із основних значень слова hedging – захист від програшу або поразки шляхом вживання певних заходів-противаг [Merriam Webster 2011]. В лінгвістичний обіг термін "hedge" був введений 1972 р. когнітивістом Джорджем Лакоффом, який звернув увагу на логічну властивість слів типу *вельми*, *власне кажучи*, *дуже* надавати висловлюванню розмитості або чіткості, тобто виконувати роль детенсифікатора або інтенсифікатора. Незважаючи на те, що Дж. Лакоффа цікавив перш за все предикативний аспект хеджування, він звернув увагу і на здатність хеджів взаємодіяти з правилами комунікації [Hartmuth, Zimmer 1997, 251]. Пізніше термін *хеджування* перейшов до сфери прагматики і дискурсології, де набув нового змісту: під хеджуванням почали розуміти лінгвістичні елементи (модальні дієслова, лексико-семантичні одиниці, граматичні конструкції тощо), які повністю або частково знімають з комуніканта відповідальність за власне висловлювання, наприклад: "*Змушений попросити Вас замовкнути*". Основна частина сучасних лінгвістичних досліджень хеджування орієнтована на науковий або юридичний дискурс, де важливо вимірювати відповідальність мовця за свої слова. Феміністична лінгвістика також цікавиться цим явищем і постулює, що підлеглий статус жінки вимушує її невпевнено поводитися у процесі комунікації і, зокрема, свідомо чи підсвідомо нівелювати значення власного висловлювання шляхом лінгвістичного хеджування.

Мета цієї статті – експериментально визначити наявність і види хеджування на матеріалі телеінтерв'ю провідних політиків обох статей і різних національностей. Отже, ми прослухали і застенографували чотири телеінтерв'ю з приводу проблемних економічних та політичних питань з впливовими політиками, а саме: 1) експрем'єр-міністром України Ю. Тимошенко (надалі ЮТ) на телеканалі ТБІ 17.02.11 (10 хв.) [Тимошенко 2011]; 2) з канцлером ФРН А. Меркель (АМ) на каналі ARD 28.02.10 (4 хв.) [Merkel 2010]; 3) з віце-канцлером ФРН Г. Вестервелле (ГВ) на каналі ZDF 26.10.10 (7 хв.) [Westerwelle 2010]; 4) з прем'єр-міністром України М. Азаровим (МА) на каналі "Інтер" 5.10.11 (5 хв.) [Азаров 2011]. Інтерв'ю звучали українською, німецькою та російською мовами відповідно.

Перша особливість мовлення політиків, яка впадає в очі, – це широке застосування особових і неозначено-особових займенників з метою хеджування. Виявилось, що в нашій випадковій вибірці всі інформанти, крім ЮТ, ведуть спілкування переважно від першої особи множини (ми, wir), передусім переслідуючи ціль ідентифікувати себе в очах публіки з усім народом або з певною політичною силою (партія, уряд) залежно від контексту. Підміна я-референції ми-референцією є одним із видів хеджування. Особливою тактикою "приєднання", а не лише апріорного включення себе до колективного суб'єкта, користується ЮТ: "*Я думаю, що і я, і ми всі з вами доживемо...*"; "*[За українську землю] пролито стільки крові..., і, власне, я свою готова долучити до [крові] цих всіх історичних героїв*", "*я готова приєднатися до цих слів [Ліни Костенко]*". ЮТ схильна ідентифікувати себе з українським

народом, одночасно протиставляючи йому діючу владу: "якщо українці прийдуть до влади", "Україна – наша земля, якою ми зобов'язані пишатися", "нам, українцям, нема чого відчувати, а от влада мусила б відчувати цей комплекс меншовартості серед нормальних українців". АМ здебільшого ідентифікує себе з очолюваним урядом, коли йдеться про успіхи: "wir sind mit einer Koalitionsvereinbarung gut gerüstet und auf dem guten Weg mit den Schritten, die wir jetzt unternommen haben"; "wir haben jetzt den zweiten [erfolgreichen] Fall"; іноді колективне "wir" звучить розпливчато і може означати як уряд, так і народ: "in der schweren wirtschaftlichen Situation, in der wir uns jetzt befinden" тощо. АМ також озвучила самоідентифікацію не лише з колективним "wir", але й з абстрактним "Politik" з метою хеджування: "Wir sollten uns als Politik da nicht einmischen...". Цікаво, що під час спростування звинувачень на свою адресу АМ часто підсилює контраргументацію за допомогою займенника "jeder", змальовуючи бажане сприйняття своїх дій очима "кожного" або третьої особи – звинувачувача: "Jeder weiß, dass ich viele Jahre dafür gearbeitet habe...", "Jeder weiß das, und auch Guido Westerwelle [zвинувачувач] weiß das". Крім того, спростовуючи заголовки газет "Jeder gegen jeden in der Bundesregierung", АМ асоціює себе з єдністю і конструктивом: "Ich könnte sagen: und ich für alle, und nicht gegen sondern für eine Regierung, die arbeitet...". Коли інтерв'юер зачіпає тему звинувачень у нецільовому використанні бюджетних коштів на фінансування з'їздів партії, АМ також відходить від wir-референції і починає говорити від першої особи однини з елементами хеджування і безособових конструкцій: "Ich glaube, das es darauf ankommt, das man nicht Ämter verwechselt... und ich darf – und das, glaube ich ..., ist auch dem Betroffenen klar, – nicht das Amt des Ministerpräsidenten vermischen mit dem Sponsoring".

Я-референція з'являється у мовленні політиків, як правило, в зв'язку з хеджуванням дієслівного типу, причому у жінок набагато частіше, ніж у чоловіків. Цікаво, що жінки використовують хеджування з метою обмеження власного висловлювання, як-от ЮТ: "я хотіла би", "я хочу", "якщо я не помиляюся", "я думаю", "мені здається", "я можу сказати" (2), "якщо [мені] можна так сказати, да?", "я хочу сказати", "я хочу повернутися", "я хочу приєднатися", "я хочу згадати", "я хочу подякувати", "я просто думаю", "я не можу пояснити" (15 випадків); АМ: "ich finde", "ich bin sehr froh", "ich könnte sagen", "ich kann nur sagen" (2), "ich glaube" (3), "ich glaub' schon", "das glaube ich nicht" (10 випадків).

Дослідження виявило також, що політики-чоловіки, на відміну від жінок, вкрай рідко використовують мовлення від першої особи, постійно користуючись **референцією "ми"** (як політична сила або уряд). Було виявлено лише три приклади я-референції на сукупному матеріалі чоловічих інтерв'ю: "Мне просто приходится констатировать" (МА), а також "ich erinnere mich noch an..." та "ich muss Ihnen noch ehrlich sagen" (ГВ). Слід підкреслити, що ці вислови хоч і відображають рефлексію, все ж таки несуть в собі значення об'єктивної констатації факту. Жінки ж, на відміну від чоловіків, формулюючи предикати, часто обмежують їх модальностями сумніву, бажання, особистого враження. Тому **модальні дієслова** як засіб хеджування зустрічаються у жіночому мовленні набагато частіше, ніж у чоловічому. Цікаво, що серед модальних дієслів і синонімічних їм конструкцій, що їх вжи-

вали в нашому експерименті чоловіки-політики, переважають *müssen, nicht dürfen, нам приходится, надо, должен, как положено, мы рассчитываем*, в той час як у жінок переважають модальності *хотіти, мусити, могли, зобов'язані, können, sollen, wollen, möchten*, а також обмежуючі *nicht dürfen, nicht sollen, нема чого*.

Поширений інструмент хеджування у мовленні жінок-політиків – вживання **умовного способу дієслова** щодо власної пропозиції, власне, проти себе: "*...я хотіла би, щоб у нас на генетичному рівні це почуття [меншовартості] зникло*" (ЮТ), "*wir sollten uns ... nicht einmischen, aber ... jeder sollte sich das durchaus mal anschauen*", "*deshalb sollte man dieses Thema gar nicht so oft auf die Tagesordnung bringen*", "*unnötige Diskussionen, die überhaupt nicht notwendig wären*" (АМ). Чоловіки вживають кон'юнктив вкрай рідко, а якщо і вживають, то лише для того, щоб розвінчати пропозицію противника: "*Und trotzdem hat die Politik der Bundesregierung einiges damit [Wirtschaftswachstum] zu tun, denn wenn es quasi nur die Weltwirtschaft wäre, wäre ja nicht zu verstehen, warum alle unsere Nachbarländer viel schlechter da stehen*" (ГВ). Типово жіночий тип комунікативної поведінки ЮТ виражається в тому, що вона з метою хеджування іноді формулює свої пропозиції у вигляді **питань** так, ніби просить **дозволу**: "...а можна хоча б цей ювілей не відмічати?", "...якщо можна так сказати, да?". Типова чоловіча комунікативна поведінка проявляється в прямому вживанні **імперативу** або синонімічних йому конструкцій: "*давайте посчитаем*", "*давайте зададимся вопросом*", "*спросим себя*", "*хочешь заниматься ВЭД – ...регистрируйся и плати налоги!*" (МА), "*warten wir mal ab*" (ГВ). В жіночих інтерв'ю імператив зустрічався у ЮТ, але він не носив характер заклику до дії: вона або привертала увагу ведучого ("слухайте", "от послушайте"), або пропонувала залишити все як є: "хай і далі не довіряють".

Слід відмітити, що в дискурсі політичного інтерв'ю як чоловіки, так і жінки широко використовують лексичні **інтенсифікатори** та оцінну лексику: *абсолютно, дуже, начисто, повністю, дійсно, правильно, варто, власне, взагалі, навіть, до речі; незабутнє, важливе, головне; віхи життя, на генетичному рівні, авторитетна моральна позиція, патологія; більше того, я більше вам скажу* (ЮТ), *абсолютно, опять-таки, вот и здесь, вот то, же; мы прекрасно знаем; чрезмерное, безосновательное, самое главное* (МА), *sehr, sehr-sehr, durchaus, gerade, dennoch, eigentlich, überhaupt, ganz, zurecht, viel-viel besser, unnötig, absurd* (АМ) *ja, eben, nur noch, sehr, natürlich, zuallererst, gar nicht, viel schlechter, eigentliche, hervorragende, erfolgreich, das Wichtigste, Gerechtigkeit, Erfolg, Leistung, die sozialste Politik, es lohnt sich, sie stimmt* (ГВ).

Хеджингова стратегія застосування **детенсифікаторів** і демінутивів – це риса, характерна лише для жіночого комунікативного стилю, і вона здатна значно обмежувати значимість пропозиції: *nur, vielleicht, jedenfalls, geradezu* (АМ), *чомусь, поки що, не зовсім, трішечки, трошки, все ж таки, хоча б* (ЮТ).

Чоловіче мовлення відрізняється від жіночого посиленнями на факти і статистику. Якщо в досліджених жіночих інтерв'ю і звучали цифри, то вони були досить прості, як-от "*das ist schon der zweite Fall*" (АМ), "*но 50 передач*" (ЮТ). В той же час жінки охоче використовують кількісні узагальнення; часто з елементом перебільшення: "*були такі часи*", "*всі судді сказали, що немає ніякого злочину*", "*сотні ра-*

зів", "таких людей дуже не вистачає", "за останні багато сотень років", "йому сотню разів говорили" (ЮТ), "viele Jahre", "nach wenigen Tagen" (АМ). Мовлення чоловіків-політиків насичене конкретними даними, датами, відсотками. Чоловіки прагнуть підсилити свої аргументативні позиції за рахунок статистики, як-от ГВ: "*Ich erinnere mich noch an die Bundeswahl 2009: da standen wir bei 6% in den Umfragen, es wurden 14%*"; МА: "90%... наших граждан имеют вклады меньше 200 тыс. гривен" тощо. Часто статистика має на меті відволікти від проблеми: "90% наших людей не будут платить налоги" (АМ). Цікаво, що коли статистична аргументація висувається проти самого політика, чоловіки починають применшувати її значення за допомогою хеджів: "*Das sind nur Umfragen. Und Umfragen sind nur Momentaufnahmen*", "*wir dürfen nicht auf irgendwelche Umfragen schielen*" (ГВ). Жінки ж для підкріплення своєї комунікативної позиції часто звертаються до художньої аргументації, цитуючи визнаних авторів: "*На колінах – погана позиція для старту, як сказала Ліна Костенко*" (ЮТ). Крім того, ЮТ майстерно вживає власні художні метафори і порівняння: теперішня влада – це "*машина, асфальтоукладник, бульдозер, що летить з неймовірною швидкістю з гори, підминаючи під себе все, що трапляється на шляху*", влада "*ламає людям хребти*", на політиків роблять ставки, "*як на скакових кобил*".

Дослідження показало, що жінки-політики не бояться описувати власні емоції і звертання по допомогу, дякувати помічникам ("*коли я хвилювалася і готувалася [до ефіру], я звернулася до всіх, хто працює в "Твіттері", щоб мені допомогли...*" – ЮТ, "*ich bin sehr froh, dass es so gekommen ist*" – АМ). Чоловіки в експерименті жодного разу вербально не виразили власні емоції, проте були схильні з безпечної позиції описувати емоції третіх осіб: "*Зачем же пугать людей?*" (МА). Таким чином, переносячи акцент на свої емоції, на сторонню допомогу або вдалий збіг обставин, як показано в цих прикладах, жінки знімають акцент з власної ролі в описуваних подіях. Чоловікам така комунікативна поведінка не властива, вони охоче підкреслюють свою активну роль і вплив на інших: "*wir packen das an, wir haben Bürgerinnen und Bürger entlastet*" "*die Mittelschicht wird von uns gestärkt*" (ГВ), "*за их счет мы рассчитываем увеличить...*" (МА). Коли жінки говорять про власну активність, вони схильні вербально обмежувати сферу свого впливу власною особою: "*das erwarten die Menschen von uns, und ich werde mich jedenfalls dafür einsetzen*" (АМ).

Яскравим прикладом гендерних розбіжностей у стилях комунікації політиків є схильність жінок до хеджування заперечення: "*das gaube ich nicht*", "*so negativ würde ich das nicht ausdrücken*", "*zum Teil auch unnötig*", "*das geht nicht*" (АМ) "*А, ну, по-перше, я думаю, що... Мені здається, що це взагалі для українців образливо*", "*Hi-ні*" (ЮТ). Чоловіки заперечують категорично: "*Nein, überhaupt nicht!*", "*und trotzdem [ist es so]*" (ГВ), "*Почему они должны платить столько же? Это неправильно. Значит, они будут платить...*" (МА)

Отже, наше дослідження підтвердило, що комунікативна стратегія хеджування справді більше притаманна жінкам, ніж чоловікам. Те, що чоловіки-політики представляють як беззаперечний факт, жінки-політики подають як щось бажане або, на їхню думку, правильне. Висловлювання типу "*я хотіла б/хотів би*", "*я вважаю*", "*мені здається*", "*я можу лиш зауважити*" жінки вжили 25 разів, а чоловіки – жод-

ного. Чоловіча саморефлексія зустрічається рідко і має характер не припущення або побажання, а констатації факту. Жінки при хеджуванні частіше вживають модальні дієслова і синонімічні їм конструкції, що виражають бажання, намір, можливість або обов'язок, чоловічі модальності здебільшого стосуються примусу, необхідності, обов'язку і заборони. Жінки-політики уникають імперативу, чоловіки охоче користуються ним, у випадку з кон'юнктивом все виглядає навпаки. Комунікація як жінок, так і чоловіків-політиків може бути в однаковій мірі емоційною, проте на вербальному рівні чоловіки уникають референцій щодо власних емоцій, а жінки – ні. В той же час жінки часто формулюють фрази таким чином, що їхній особистий внесок у формування подій залишається в тіні, чоловіки ж схильні підкреслювати власну роль. Референція "ми" для політиків-чоловіків є більш характерною, ніж для жінок. Загалом, як показало дослідження, комунікація чоловіків носить більш екстравертний, дієвий, конкретний і предметний характер, а комунікація жінок – більш інтровертний, емоційний, узагальнений і метафоричний. Усвідомлення гендерних особливостей хеджування може сприяти вдосконаленню як політичної, так і взагалі людської комунікації.

В статье анализируются дискурсивные особенности фемининной и маскулинной коммуникации. На материале телевизионных интервью влиятельных политиков Украины и Германии рассматриваются гендерные особенности коммуникативной стратегии хеджирования.

Ключевые слова: гендер, дискурс, коммуникативная стратегия, хеджирование, интервью.

The article observes discourse features of the feminine and masculine communication. Based on TV interviews with influential Ukrainian and German politicians, gender marked communication strategies of hedging are considered.

Key words: gender, discourse, communication strategy, hedging, interview.

Література:

1. *Азаров М.Я.* Інтерв'ю на "Інтері" 5.09.2010. – <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2010/09/05/712962.html>.
2. *Тимошенко Ю.В.* Інтерв'ю на ТБІ 17.02.2011. www.tymoshenko.ua/ru/article/yulia_tymoshenko_17_2_3
3. *Lakoff R.T.* Talking power: The politics of language.– N.Y.: Basic Books, 1992. – 336 p.
4. *Merkel A.* Interview im "Tagesschau", ARD 28.02.2010. – <http://www.tagesschau.de/inland/merkelinterview116.html>.
5. *Tannen D.* Gender and Discourse. – N.Y.: Oxford University Press, 1996. – 221 pp.
6. *Schröder H., Zimmer D.* Hedging Research in Pragmatics // Hedging and Discourse. – Ed. by R. Markkanen & H. Schröder. – Berlin: Walter de Gruyter, 1997. – P. 249–273.
7. Merriam Webster Dictionary. – <http://www.merriam-webster.com/game/index.htm>, © 2011.
8. *Westerwelle G.* Interview im "Heute-journal", ZDF 26.10.2010 – <http://www.zdf.de/ZDFmediathek/beitrag/video/1174318/ZDF-heute-journal-vom-26.-Oktober-2010#beitrag/video/1174318/ZDF-heute-journal-vom-26.-Oktober-2010>.
9. *Wood J.* Gendered lives: Communication, gender and culture.– Wadsworth: Cengage Learning, 2009. – 386 p.

TRENOS MELECJUSZA SMOTRYCKIEGO WE WSPÓŁCZESNEJ PSYCHO- I SOCJOLINGWISTYCZNEJ INTERPRETACJI

*Bracki Artur, s. Zygmunta
Dr., adiunkt
Uniwersytet Gdański*

Artykuł skupia się nad zagadnieniem interpretacji znanego utworu reprezentującego wczesny barok ukraiński w ujęciu proponowanym przez współczesne kierunki badawcze – psycho- i socjolingwistykę. W oparciu o tekst *Trenosu* i bogatą literaturę krytyczną przeprowadzono analizę struktury i wybranych obrazów wspomnianego tekstu pod kątem zawartego w nich uniwersalnego kodu kulturowo-społecznego.

Słowa kluczowe: *Trenos*, Melecjusz Smotrycki, psycho- i socjolingwistyka

Utarło się przekonanie, że teksty winny być czytane przede wszystkim w odniesieniu do epoki i realiów, w których powstały; potwierdzają to niejako kursy historii literatury narodowej czy powszechnej, oparte na chronologii epok literackich, podręczniki – często dzielone na tomy odpowiadające poszczególnym okresom literackim, a nawet wyrażenia, typu: literatura romantyzmu, pozytywizmu itp. Jednakże wskazując na wyjątkowość, klasę czy poziom danego dzieła, wyróżniające je spośród innych utworów powstałych w tym samym okresie, nadajemy mu nazwę "dzieła epokowego"; najlepsze wśród takich tekstów otrzymują przydomek "ponadczasowych", a więc przekraczających barierę ram danej epoki.

Można zatem w niniejszej pracy już na wstępie przyjąć za pewnik, że jednym z elementów warunkujących świeżość danej wypowiedzi autorskiej bez względu na mijające epoki – swoisty uniwersalizm czasoprzestrzenny tekstu – jest zawarty w niej potencjał, umożliwiający deskrypcję kodu rozumianego jak treść utworu lub język autora przez pryzmat różnych metod analitycznych.

Niniejszy artykuł opiera się na przekonaniu, że tekstem spełniającym ww. kryterium "dzieła ponadczasowego" (tzn. że możliwe jest badanie jego treści w perspektywie współczesnych metod analizy, jest *Trenos* Melecjusza Smotryckiego (1610)). Wspomniany obiekt badania zostanie prześledzony przy wykorzystaniu założeń psycho- i socjolingwistyki w celu naświetlenia zawartych w nim wybranych obrazów w taki sposób, w jaki analizowane są współczesne teksty. Obrany rodzaj badania pozwoli na zweryfikowanie tezy o ponadczasowości *Trenosu* Melecjusza Smotryckiego i w rezultacie ukaże prawdziwy wymiar psychologiczny i społeczny tego dzieła. Aktualność proponowanego rodzaju analizy nosi wymiar podwójny – po pierwsze, w ubiegłym roku upłynęło czterysta lat od pierwszego wydania owej pracy, zatem, jak się zdaje, warto ponownie sięgnąć do lektury tego tekstu, a po drugie, dotychczasowe badania i opracowania na temat dzieła Melecjusza Smotryckiego dają obraz wielce niejednoznaczny, często wręcz sprzeczny zwłaszcza, gdy dyskurs wkracza w obszar postawy obywatelskiej i polityczno-religijnej wspomnianego autora, uwidocznionej w jego publikacji. Na koniec należy dodać, że dana wypowiedź stanowi dopełnienie dwóch innych artykułów poświęconych omawianemu dziełu [Bracki 2011; Брацкі 2011] i w sposób bezpośredni związana jest z pracą piszącego te słowa nad współczesną adaptacją – wydaniem dwujęzycznej polsko-ukraińskiej edycji tekstu *Trenosu*.

Badany tekst należy do nielicznej grupy tych, które same powstając w odniesieniu do konkretnych wydarzeń i będąc niejako odpowiedzią na nie, sprowokowały jednocześnie falę polemiki, odnoszącej się i krytykującej z kolei tenże tekst. Co ciekawe, pierwsza drukowana praca polemiczna ukazała się niemal natychmiast (w tym samym roku) po opublikowaniu *Trenosu* [por. Skarga 1610], a argumenty użyte przez znanego kaznodzieję jezuickiego Piotra Skargę w połączeniu z retoryką *Trenosu*, stworzyły na tyle ciekawy i rozbudowany materiał, że stały się tematem oddzielnej publikacji [por. Сухарева 2011]. Właściwie każda kolejna epoka przynosiła coraz to nowe prace krytyczne.

Dla jednych (i to w różnych okresach dziejowych i z punktu widzenia różnych opcji światopoglądowo-politycznych) był on zbyt niejednoznaczny pod względem głębi wiary prawosławnej [Голубев 1883, 94–95; Прокошина 1966], ci sami zarzucali mu (i utworowi) propagowanie merkantylnego stosunku do świata, ich zdaniem, charakterystycznego dla "południowo-ruskiej arystokracji" [Голубев 1883, 97–101; Прокошина 1966]. Inni ganili za marnowanie talentu na polemikę w języku obcym czy wręcz niepotrzebne kodyfikowanie na wpół zapomnianego podówczas języka cerkiewnosłowiańskiego, zamiast tworzenia dzieł w języku swego narodu (np. doskonalenia dobrze już wtedy rozwiniętej tzw. prostej mowy) [Грушевський 1995; Німчук 1975; Франко 1983]. Dwaj wspomniani wyżej ukraińscy naukowcy z przełomu XIX i XX wieku krytykowali Smotryckiego za to, że argumenty użyte w ramach polemiki z ofensywnym katolicyzmem bardziej pokazują bezradność i rozprężenie w szeregach prawosławnych Ukraińców (zwłaszcza, szlachetnie urodzonych), niż zagrzewają do oporu wobec szerzącej się konwersji do Kościoła Zachodniego i przyłączania się do Unii.

Dopiero lata dziewięćdziesiąte minionego wieku przyniosły rewizję tych surowych osądów; zmiana związana była z zastosowaniem nowego podejścia do procesu deskrypcji tekstu i uzasadnionego barokowym konceptem *emploi* autora. Kolejno, David Frick [1995], Rostysław Radyszewskyj [1996], Włodzimierz Mokry [1997], Klara Gudzyk [Гудзик 2003], Sergiusz Babicz [2004; Бабич 2009], a ostatnio Switłana Sucharewa [Сухарева 2011] stopniowo przenosili ciężar dyskusji z dość wąskich obszarów poprawności religijnej czy odpowiedniej postawy społecznej, politycznej lub naukowej na tle minionych czasów i w formie dywagacji nad możliwymi lepszymi wariantami zachowań, na obszar wypowiedzi autorskiej.

Wcześniejszy – dodajmy – niesłusznie i niezasłużenie strofujący ton ustąpił miejsca spojrzeniu na osobę twórcy, jego warsztatu i istoty przekazu, który zawarł w tekście *Trenosu*. Wraz z pojawieniem się też o wпадnięciu przez Smotryckiego w "pułapkę własnej mistyfikacji" [por. Frick 1995], "czytelniczej idiosynkrazji", charakteryzującej zarówno oponentów Smotryckiego (katolików i unitów), jak i jego niestałych zwolenników (prawosławnych) [por. Бабич 2009, 33], udanej fuzji kultury bizantyjsko-ukraińskiej i łacińsko-polskiej [por. Mokry 1997], osiągnięcia maestrii w barokowym obrazowaniu świata przedstawionego w dziele literackim i wysokiej kultury dyskursu polemicznego [Radyszewskyj 1996], aż do ostatecznego obalenia mitu ogólnej "nijakości" samego *Trenosu*, jak i jego autora oraz nobilitowania go do rangi wybornego

publicyście, uczonego i patrioty [Гудзик 2003] – możliwe stało się nowe spojrzenie na twórcę i jego dzieło.

Podstawową kwestią dla niniejszych rozważań jest odpowiedź na pytanie: czy i jak czytać po nowemu tekst *Trenosu*? Pierwsza część pytania dotyczy zasadności nowej deskrypcji w ogóle; tu wyjaśnienie jest jednoznaczne: każda nowa epoka postrzega rzeczywistość w inny, nowy sposób, aktualizując tym samym wiedzę o świecie, stąd też czytanie "na nowo" danego dzieła jest nie tylko możliwe, ale wręcz konieczne dla aktualizowania naszej o nim wiedzy. Druga część pytania dotyczy sposobu deskrypcji; rzecz jasna, powinien on wynikać z ogólnie przyjętych założeń badawczych dla danych czasów. We współczesnych badaniach za takie nurty można uznać m. in. psycho- i socjolingwistykę; przyjęcie ich jako podstawowego narzędzia analizy w danej pracy skieruje tor poszukiwań przede wszystkim na to, jak autor próbował wpływać tekstem swego utworu na czytelników i które z wykorzystanych przez niego środków można odnieść do grupy zamierzonych oddziaływań na świadomość czytających (psycholingwistyka) oraz na społeczne aspekty w języku wypowiedzi Smotryckiego i ewentualny związek między zawartymi w tekście faktami językowymi a faktami społecznymi (socjolingwistyka).

Zarówno w aspekcie psycho-, jak i socjolingwistycznym ważne jest ustalenie, czy rzeczywiście (jak sugeruje to wspomniana wyżej część badaczy) Smotrycki był kosmopolitą religijnym i politycznym. Wrażenie takie budowane było w świadomości ludzkiej niejako na dwóch poziomach – przynależności Smotryckiego do określonego wyznania i jego zagadkowej, wręcz niespodziewanej decyzji o przejściu na stronę Unii oraz nauki i studiów w placówkach nieprawosławnych (jezuicka Akademia Wileńska i protestancki Uniwersytet w Norymberdze i Wittenberdze). Oba wskazane poziomy w połączeniu powodowały, że przedstawiciele wszystkich trzech wyznań (katolicy, prawosławni i unicy) podchodzili do osoby Smotryckiego z dużą rezerwą.

Co się tyczy konwersji tego duchownego, to, jak się zdaje, najmniejsze znaczenie miały jego własne wyobrażenia o wierze, bo one w istocie nie uległy zmianie (nie licząc elementów, które dziś raczej określono by jako uznaniowe dla każdego z wyznań, np. Komunia św. pod dwiema postaciami) jeśli nie liczyć znacznej rewizji poglądów na temat Trójcy Świętej, a szczególnie – Ducha Świętego [por. Teofil 1610; Smotrycki 1628]. Można za to z powodzeniem postawić tezę o wyborze Unii jako wyznania, które, w jego mniemaniu, mogło przynieść wymarzone "pojednanie Rusi z Rusią" – stać się religią konsolidującą jego naród. Blisko powiązana z pierwszą – druga przyczyna, wskazywana zresztą przez część badaczy [Голубев 1883, 141–142; Прокошина 1966], wydaje się dość dyskusyjna, i w równej mierze mogłaby służyć obronie tezy o niezłomności przekonań religijnych Smotryckiego, co należy omówić nieco szerzej.

Z początku warto przypomnieć, że Melecjusz (imię świeckie – Maksym) to syn Erazma Daniłowicza Smotryckiego – rektora Akademii Ostrogskiej, należał więc on do ukraińskiej elity intelektualnej (dodajmy) prawosławnej, i nie wydaje się bardzo prawdopodobne, by łatwo było przekonać Melecjusza do przejścia na inne wyznanie nawet w ramach innowierczej edukacji. Zresztą, fakt pobierania nauki w wileńskiej uczelni jezuickiej oraz uniwersytetach niemieckich, propagujących idee protestanckie, nie

był związany z sympatyzowaniem z tymi wyznaniem, a z poziomem naukowym tych szkół; zupełnie możliwe, że ojciec Melecjusza – rektor "grecko-słowiańskiego Ateneum końca XVI w." [cyt. za: Babicz 2004, 15] mógł nosić się z zamiarem wszechstronnego wykształcenia utalentowanego syna, by ten został w przyszłości wykładowcą. Po części tak się właśnie zdarzyło – Melecjusz Smotrycki bezpośrednio przed przyjęciem święceń duchownych wykładał język cerkiewnosłowiański i łacinę w kijowskiej szkole brackiej, jednakże zdobyta przezeń wiedza o wiele bardziej odzwierciedliła się w treści jego utworów, gdzie swobodnie posługiwał się (m. in. w *Trenosie*) zarówno prawosławnym (bizantyjsko-ruskim) sposobem prowadzenia dyskursu, jak i katolickim (łacińsko-polskim, a w szczególności uprawianą przez jezuitów *ars dissimulandi*) czy protestanckim (Cerkiew jako szczególna wspólnota duchowa).

Zatem należy nieco zweryfikować surowy osąd Stefana Gołubiewa o tym, że trudno było młodemu Smotryckiemu wyrobić w sobie stabilne przekonania i poglądy religijne oraz etyczne, dlatego też – jako człowiek utalentowany – mógł z powodzeniem polemizować z dowolną ze stron konfliktu międzywyznaniowego zwłaszcza, gdy wymagał tego jego własny interes [por. Голубев 1883, 141–142]. Należy w tej wypowiedzi przestawić nieco akcenty i stwierdzić, że – jako zdeklarowany humanista – Smotrycki uznawał konieczność zaznajomienia się z argumentami wszystkich stron (stąd doskonale operował każdą z retoryk czy nomenklatur) i konfrontował swoje poglądy w trakcie dyskursu polemicznego (a ten nie byłby możliwy bez umiejętności posługiwania się narzędziami adwersarzy). Do tego Smotrycki bronił nie tyle własnych poglądów religijnych, ile takiego rozumienia i praktykowania wiary chrześcijańskiej, jaki uznawał za najdoskonalszy, nie był więc w tym względzie większym "odstępą od wiary" niż Hus, Kalwin czy Luter; do tego w *Trenosie* użył wszystkich znanych mu środków perswazji do obrony prawosławia.

W istocie, co niemal pewne, S. Gołubiew próbował napiętnować brak w tekście Smotryckiego apoteozy prawosławia promoskiewskiego i wyraźne w tym względzie zapatrywania dywergencyjne a nawet – separatystyczne. Autor *Trenosu* postrzegał zarówno Warszawę, jak i Moskwę jak nie do końca "swoje", choć znacznie większą sympatią obdarzał stolicę i władzę nad Wisłą, czemu dał wyraz w końcówce Przedmowy, głosząc tonem wiernego poddanego: "Która bowiem religia tak często i gęsto te apostołskie słowa wykonywa jako Cerkiew św. Wschodnia, gdzie żadne nabożeństwo, żadna porządku Cerkiewnego Ceremonia ani się zaczyna, ani dokończy, bez oddania prośby do Boga wszechmogącego za dobre zdrowie i szczęśliwe (z zwycięstwem nad nieprzyjacioły) pomnożenie panowania Króla J.M." [Teofil 1610, XIII].

Kluczowe dla podjętych rozważań pozostaje ustalenie, w jaki sposób Smotrycki zdołał przekazać swoje zapatrywania religijno-społeczne w tekście utworu. Otóż, dokonał tego zgodnie z najlepszymi kanonami rozpoczynającego się wówczas na ziemiach ukraińskich baroku, wykorzystując typowy dla tego stylu koncept; w *Trenosie* był to koncept Matki Cerkwi – autorki i bohaterki tekstu. Niewiadomo nawet, kto faktycznie miał spisać słowa wypowiedziane przez ową Matkę, gdyż (jak głosi dopowiedź zawarta w podtytule utworu) Ortolog jedynie: "przetłumaczył z greckiego na słowiański, a ze słowiańskiego na polski" ów tekst.

Dzięki takiemu zabiegowi utwór niejako na wstępie uzyskuje wymiar ponadludzki, staje się dziełem poza czasem i przestrzenią, którego można doświadczyć jedynie poprzez tłumaczenie "Wschodniej Cerkwi syna" – Teofila Ortologa (dosł. Boga miłującego prawdomównego). Odtąd każda wzmianka o rzeczywistości – nawet tej zupełnie współczesnej powstaniu tekstu – musi być rozumiana jako przeniesienie do poziomu percepcji ludzkiej tego, co dane od Boga. Smotrycki dość zręcznie eliminuje tym samym zarzut bluźnierstwa – on nie obcował z Najwyższym, a tylko przełożył tekst podyktowany komuś przez Matkę Cerkiew.

Z uwagi na formułę niniejszego tekstu możliwe jest skupienie się jedynie nad wybranymi obrazami i to w sposób dość skrótowy, pozwala to jednakże na zarysowanie ogółu problemu. Na plan pierwszy w obrazowaniu rzeczywistości u Smotryckiego wysuwa się gra opozycją prymarną "swój" – "obcy" w konwencji człowiek – człowiek (zupełnie inaczej prezentuje się stosunek Matki Cerkwi do po ludzku rozumianych "swoich" i "obcych"), posiłkowaną obrazem figur – postaci połączonych więzami rodzinnymi. Stosunki panujące w owej rodzinie nie są proste.

Postać nadrzędna to Matka Cerkiew, opisana bardzo wyraziście w rozdziale I; zastosowany tu zabieg kontrastowania bezmiernej i nieskończonej dobroci Matki, która w akcie nadludzkiej miłości gotowa jest nawet dać się zabić swoim wyrodnym synem, by tylko nie wyrzec zgubnego słowa przekleństwa [Teofil 1610, 8, 10], a oni wciąż myślą o jej zgubie [Teofil 1610, 2, 4, 7]. Oprócz tych wyrodnych dzieci są jednakże i wierni synowie m. in. książę Michał Korybut Wiśniowiecki (któremu dedykowana jest książka). Matka, rzecz jasna, kocha ich wszystkich, ale bardzo wyraźnie (piórem Ortologa) daje do zrozumienia, że jedynie postawa księcia jest godna naśladowania i to właśnie on powinien trwać na straży porządku i poszanowania religii ojców.

O zaletach księcia czytelnik dowiaduje się już w wierszowanej dedykacji i kilkustronicowym wpisie od Teofila Ortologa na samym początku dzieła (s. V-XIII). Ważną cechą tego "wiernego Cerkwi Wschodniej syna" jest wielopokoleniowa tradycja trwania rodu Korybutów na ukraińskiej ziemi i niezłomna postawa obrońcy wiary prawosławnej. Jako władca, świadom obowiązków wynikających z realizacji misji świeckiego przywódcy swojego ludu prawosławnego, zobrazowany jest Wiśniowiecki jako osoba, która cieszy się powszechnym szacunkiem swych poddanych. Najwyższy obdarza go darem mądrości, męstwa i bojaźni bożej, ponieważ on sam dba o wypełnianie słowa bożego zgodnie z literą Ewangelii.

Smotrycki tworzy portret literacki Wiśniowieckiego odwołując się do zabiegu ciągłego obsypywania go pochwałami. Właściwie w całym czterostronicowym (8 kart) tekście dedykacji nie ma ani jednego odwołania do konkretnego faktu, zdarzenia, czy choćby nawet – nazwiska. Cały splendor związany z osobą księcia jest niejako właściwy mu, przyrodzony, dany z góry; opisujący jego osobę nawet nie stara się nadać swemu patronowi jakichkolwiek cech lub atrybutów czysto ludzkich. Szlachetność Korybuta Wiśniowieckiego istnieje w pewnym sensie poza czasem i przestrzenią – jest, można tak rzec, aprioryczna, a efekt ten pogłębia zupełna statyczność opisywanej osoby, jej nieporuszony majestat.

Zupełnie inaczej obrazowani są wyrodni synowie i córki. Ich przyziemność i grzeszność podkreśla nasycenie opisu czasownikami, typu: czyhać, dążyć, knuć, starać się, wyrzekać się itp., które wzbudzają w czytelniku niepokój. Ten stan pogłębiają dodatkowo opisy głodu, nędzy, pohańbienia i lęku o własne życie, których doświadcza ich Matka. Już na pierwszej stronie rozdziału I, przed prezentacją wyrodných dzieci Smotrycki przygotowuje czytelnika na opis grzesznych i złych ludzi, wypełniając przestrzeń świata przedstawionego obrazem zniewolonej Matki i przygnębiającym tłem jej portretu: "Ręce w okowach, jarzmo na szyi, pęta na nogach, łańcuch na biodrach, miecz nad głową obosieczny, woda pod nogami głęboka, ogień po stronach nieugaszony, zewsząd wołania, zewsząd strach, zewsząd prześladowania. Biada w miastach i we wsiach, biada w polach i dąbrowach, biada w górach i przepaściach ziemi" [Teofil 1610, 1].

W dalszych rozdziałach tak wykazany schemat będzie już niejako automatycznie wpływał na kwalifikowanie licznych postaci z życia religijnego do kategorii dobrych lub wyrodných synów. Kluczowa dla założonego efektu jest postawa Matki Cerkwi, która obdarza swą miłością ogół rodzaju ludzkiego ze swymi adwersarzami włącznie. Jakikolwiek odejście od tej konwencji – wyrażenie potępienia, ostra krytyka czy wyklęcie osób walczących z Cerkwią Wschodnią złamałoby konwencję i zatarło niezwykle sugestywną wymowę utworu. Zgodnie z nią ludzie sami powinni odnaleźć dobrą drogę – Matka Cerkiew może im tylko pomóc, ale nie ma prawa niczego narzucać.

Przeprowadzona analiza pokazała, że *Trenos* można zaliczyć do grupy uniwersalnych i ponadczasowych utworów religijno-społecznych o charakterze polemicznym. Autor wykazał się w nim zarówno dobrym opanowaniem warsztatu pisarskiego, jak i wprawnym władaniem aparatem różnych typów retoryki i różnych nomenklatur. Tekst kierowany w założeniu do prawosławnych zarówno dzięki użyciu uniwersalnego w owym czasie języka polskiego, jak i – wykorzystaniu zrozumiałej powszechnie metody wyjaśniania przedmiotu wypowiedzi mógł być czytany także przez przedstawicieli innych wyznań, zamieszkujących tereny Rzeczpospolitej.

Wymowa samego utworu to nie tylko obrona cerkwi prawosławnej jako takiej, ale także obrona jej w wymiarze tradycji i kultury ukraińskiej stąd też kontynuacja badań w zaproponowanej tu formie wydaje się niezbędna w celu odkrycia faktycznej przyczyny powstania tego dzieła. Kontynuacji badań pomoże bez wątpienia edycja polsko-ukraińska *Trenosu*, powstała pod redakcją Rostysława Radyszewskiego.

Статья посвящена вопросу интерпретации известного произведения, относящегося к раннему украинскому барокко в трактовке, предлагаемой современными исследовательскими течениями – психо- и социолингвистикой. На основании текста "Треноса" и широкой критической литературы проведен анализ структуры и отдельных картин упомянутого текста по содержащемуся в них универсальному социо-культурному коду.

Ключевые слова: Тренос, Мелетий Смотрицкий, психо- и социолингвистика

The paper focuses on the issue of interpretation of the famous song representing the early Ukrainian Baroque in terms proposed by the current trends in research – psycho- and sociolinguistics. Analysis of the structure and selected images that the text of "Trenos" contained on the background of rich scientific literature was carried out basing on universal social and cultural code.

Keywords: Trenos, Meletius Smotrycki, psycho- and sociolinguistics.

Література:

1. *Babicz S.* Twórczość Melecjusza Smotryckiego w kontekście wczesnego baroku ukraińskiego // "Terminus" – nr 2, 2004. – S. 13–30.
2. *Bracki A.* Wybrane problemy redakcji i przekładu "Trenosu" Melecjusza Smotryckiego // Сборник в чест на 60-годишния юбилей на проф. дфн Диана Иванова, Пловдив, 2011. – (у друці).
3. *Frick D.A.* Meletij Smotryc'kyj, Cambridge. Massachusetts, Harvard University Press, 1995. – P. 810.
4. *Mokry W.* Unia w procesie syntezy kultury bizantyńsko-ukraińskiej i łacińsko-polskiej // "Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze", t. V-VI, 1997. – S. 69–76.
5. *Radyszewskij R.* Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku, cz. 1. – Monografia, Prace Komisji Historycznoliterackiej, nr 48, Kraków, PAN, 1996. – S. 282.
6. *Skarga P.* Na treny i lament Teofila Ortologa, do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga, Kraków, 1610. – S. 190.
7. *Smotrycki M.* Apologia peregrynacji do krajów wschodnich, Lwów, 1628. – S. 150.
8. *Teofil Ortolog* (M. Smotrycki), Trenos, to jest Lament jedynej św. Wschodniej Cerkwi z objaśnieniem Dogmatów Wiary, Wilno, 1610. – s. 220 (454): [http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=52707&s=1].
9. *Бабич С.* Творчість Мелетія Смотрицького в контексті раннього українського бароко, Львів, "СВІЧАДО", 2009. – С. 180.
10. *Брацькі А.* "Тренос" Мелетія Смотрицького: суспільний і психологічний аспекти інтерпретації // Міжкультурна комунікація: мова-культура-особистість. Наукові записки, серія "Філологічна", Острог, 2011. – (у друці).
11. *Голубев С.Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования) в 2 т., т. 1, Киев, Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1883. – С. 559.
12. *Грушевський М.С.* Історія української літератури: В 6 т. 9 кн., Т. 5. Кн. 2, Упоряд. О.В. Дідух; Приміт. С.К. Росовецького, Київ, "Наукова думка", 1995. – С. 256.
13. *Гудзик К.П.* Мелетій Смотрицький – публіцист, вчений і патріот, // "День" № 23, п'ятниця 7 лютого 2003, серія: Україна Incognita, 2003. – С. 3–4.
14. *Німчук В.В.* Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства // *Смотрицький М.*, Граматика слов'янська (1619), ред. В. Німчук, Київ, "Наукова думка", 1975. – С. 251.
15. *Прокошина Е.С.* Мелетій Смотрицький, Минск, "Наука и техника", 1966. – С. 159.
16. *Сухарева С.* Літературно-релігійна полеміка Мелетія Смотрицького та Петра Скарги: особливості стилю і мовлення // "Київські полоністичні студії", т. XVIII, 2011. – С. 351–358.
17. *Франко І.Я.* Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // *Франко І.Я.* Зібрання творів: у 50 т. – Т. 40. Літературно-критичні праці, Київ, "Наукова думка", 1983. – С. 7–370.

"ДИСКУРС" В ІСТОРИКО-СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАРАЛЕЛЯХ*Ніка Оксана Іванівна**д-р філол. наук, доц.**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

На основі зіставлення історичних словників української мови з іншими слов'янськими мовами – польською, чеською, російською – простежується історія функціонування, спектр значень слова "дискурс" у староукраїнській літературній мові і текстах XVII ст. Уточнюється історичність сприйняття мовцями дискурсу в термінологічному і нетермінологічному значеннях, доводиться доцільність застосування сучасного дискурсивного методу до історичних текстів.

Ключові слова: дискурс у термінологічному і нетермінологічному значеннях, історія мови, історичні словники української та інших слов'янських мов, староукраїнська літературна мова XVII ст.

Сучасні розрізнення дискурсу залежать від його термінологічного (як наукового методу і напряму дослідження в гуманітарних науках [Филлипс 2004], зокрема в лінгвістиці [Макаров 2003; Селіванова 2006; Бацевич, 2010, 38–39]) чи нетермінологічного використання. Ці сучасні розрізнення не сприймалися так само у віддалені від дослідника історичні зрізи мови її носіями. У XVII ст. слово "дискурс" частіше фіксувалося у значенні "розмова, дискусія", що дало підстави для дослідження писемної пам'ятки, дискурсу як когнітивно-комунікативного феномену, а отже, здійснення дискурсивного аналізу староукраїнських полемічних текстів другої половини XVI – першої половини XVII ст. [Ніка 2009].

Диференціація значень "дискурсу" як терміна і як загальноживаного слова була розглянута в працях В.З. Дем'янова, який простежував історію цього слова в різних мовах і мовно-культурних ареалах за часовим критерієм [Дем'янков 2005, 34–55; Дем'янков 2007, 86–95]. Сформульовані В.З. Дем'яновим висновки засвідчують різні історичні співвідношення слів "дискурс" і "текст", відмінну хронологію їх поширення в різних мовах і, відповідно, умотивовані часом і культурою значеннєві та функціональні параметри. Дослідник не ставив перед собою завдання показати увесь слов'янський історико-мовний ареал функціонування цього слова, за винятком російської мови, яка завершує аналітичний огляд його дослідження, тому поза увагою залишилася історична фактологія польської, чеської, української, білоруської та інших слов'янських мов.

Завдання статті полягає в тому, щоб простежити історію функціонування, спектр значень слова "дискурс" в історії української мови, зіставити з історичними слов'янськими паралелями – польськими, чеськими, російськими, довести доцільність застосування сучасного методу – дискурс-аналізу – до тих текстів, історична свідомість авторів яких ще не фіксувала термінологічне значення слів "дискурс, дискурсивний" у значенні сучасного наукового методу.

Як відомо, латинське *discursus*, похідне від *discurro*, передає "бігати туди і сюди, в різні боки" і вже в переносному значенні – "розказувати, викладати". Цю етимологію латинських *discurro, discursio, discursus, discursitatio* розкрито як пробѣжаю, пробѣженіє, бѣганіє (Лексикон, 167) ще в другій половині XVII ст. українськими лексикографами.

Таке походження і значення фіксують сучасні етимологічні словники, зокрема "Český etymologický slovník": z lat... dis- a currere bežet (Čes, 135). Утім, в історичній лексикографії склалася така ситуація, що не всі словники слов'янських мов передають етимологію слова "дискурс", зокрема воно відсутнє в етимологічних словниках української мови (академічному словнику та в Я. Рудницького). Очевидно, це зумовлено сприйняттям слова "дискурс" як відносно нового, характерного переважно для сучасного слововживання, або його історичною точковістю, тобто фіксацією в певні періоди розвитку мови.

Для прикладу наведемо той факт, що "Словарь древнерусского языка" І. Срезневського (Срезн.) не фіксує слова "дискурс", а також "бесѣда", "текст". Утім, образне *растѣкатися* (*мыслию*) характеризує тип мовлення, мовленнєву процесуальну характеристику: Боянь бо вѣщии, аще кому хотяше пѣснь творити, то растѣкашеться мыслию по древу. Сл. плк. Игор. (Срезн., т. 3, 94). Як можемо порівняти, *растѣкатися*, *течи* передають значення "розливатися, поширюватися" (Срезн., т. 3, ст. 94, 956).

З об'єктивних причин слова "дискурс", "текст" не представлені й у "Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст." (ССУМ).

За "Словником української мови XVI – першої половини XVII ст." (СУМ), фіксації *дискурсу* як "розмови, диспуту" характерні для староукраїнської мови лише з XVII ст. і передають нетермінологічне використання слова в писемних пам'ятках зазначеного періоду.

У процесі староукраїнської полеміки, як і загалом розвитку діалогічності (в широкому розумінні цього слова), залучалися нові аргументи і контраргументи для доведення істинності релігійних положень, тому можемо припустити, що "дискурсивний" в термінологічному значенні аргіогі було відомим для староукраїнських книжників.

Термінологічне значення "дискурсивний" (від піздньолат. *discursus* – міркування, аргумент) відображує традицію, закріплену у філософському потрактуванні "розсудкового, понятійного, логічного, опосередкованого (на відміну від чуттєвого, інтуїтивного, безпосереднього)".

Так, Фома Аквінський в "Сумі проти язичників" присвятив окрему главу (57) з'ясуванню недискурсивності Божого пізнання – "Про те, що Боже пізнання не дискурсивне" [Аквинский 2000]. Він розкриває значення "дискурсивний", трактуючи його як "особливості руху пізнання від одного поняття до іншого як у силогізмі". Відповідно до жанру своєї праці Фома Аквінський доводить істинність викладеної тези, відкидаючи можливі закиди опонентів у полеміці: "Наш розгляд буває дискурсивним тоді, коли ми переходимо від одного розгляду до іншого, наприклад, у силогізмі переходимо від засновків до висновків. Потрібно мати на увазі, що дискурсивним або таким, що складається з умовиводів ми називаємо [мислення будь-якої людини] зовсім не тому, що вона, [наприклад], бачить, яким чином із засновків слідує висновок: тут вона якраз розглядає те та інше одночасно; тут відбувається не аргументація, але оцінка аргументації... Бог не розглядає один [предмет] після іншого начебто послідовно, але все зразу (I, 55). Отже, його пізнання не дискурсивне і не з умовиводів, хоча він знає будь-який дискурс і будь-який умовивід".

Словник "Латинські філософські терміни" розкриває значення *discursus* як "міркування, дискурс, мовлення"; "рух пізнання від одного поняття до іншого як у силогізмі; протиставляється безпосередньому чи інтуїтивному пізнанню. Існує два види дискурсів: послідовний, коли ми рухаємося від пізнаного до непізнаного, і каузальний, коли, пізнавши принципи, ми приходимо до знання висновків" (Лат.).

У "Критиці чистого розуму" І. Кант послуговувався термінопоняттям "дискурсивний", зокрема визначив акроаматичні (дискурсивні) докази, тобто логічно чітко вибудовані докази. Ця традиція закріплена у філософському термінологічному потрактуванні *дискурсивного* як "логічного, понятійного, розсудкового".

Повний спектр значень слова "дискурс" засвідчили польські історичні словники, зокрема "Słownik polszczyzny XVI wieku" (SP) і "Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce" (SS): 1. Rozpraszenie się, rozbieganie, bieganie...; 2. Rozum, myśl, rozumowanie...; 3. mowa (SS, t. 3, z. 5(23), 646–647). Крім етимологічного значення (1), що пов'язане з бігом, рухом, друге значення відображує термінологічне використання цього слова (як і слова "дискурсивний", що видно з наведеного уривка з Фоми Аквінського).

Підтверджені словниками фіксації слова "дискурс" у польській XVI ст. ("Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce") та в українській мові XVII ст. ("Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.") засвідчують час проникнення слова *discursus* з латини в середньовічну польщизну, як і – опосередковано чи безпосередньо – в українську, значеннєвий обсяг і функціональні параметри.

Очевидно, передусім за польським посередництвом слово "дискурс", як і "дискуровати" функціонують і в українській мові, за писемними свідченнями, з початку XVII ст., що не виключає прямого впливу латини на тогочасну староукраїнську освіту, науку і, відповідно, мову. Так, лексикографічна праця другої половини XVII ст., "Лексикон латинський" Є. Славинецького, включає до реєстрової частини латинські слова *discurro*, *discursio*, *discursus*, *discursitatio*. Щоправда, "дискурсивні слова" відображені лише в реєстрі Лексикона, тоді як у перекладній частині акцентується увага на тому відповіднику, що передає етимологічне значення цих слів: вони перекладаються як пробѣжаю, пробѣженіє, бѣганіє (Лексикон, 167).

За "Словником української мови XVI – першої половини XVII ст.", "дискурс" зафіксоване такими варіантами: **Дишкурсъ, дискурсъ, діскурсъ** ч. (*смп. dyskurs, dyszkurs, лат. discursus*) розмова, диспут: естъ каждого Христїа(н)ского Казнодѣи пови(н)ност, не дишкурсы о непонѣты(х) вѣры тае(м)ни(ц) скрытостѣ(х) строити, але воли и приказа(н)ѣ(м) Бж(з)ски(м) просты(х) и неуки(х) люде(и) оучити (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 6 нєнум.); Єдна(к) ижъ намъ не діскурсѡвъ теперь година, але раче(и) жалости и срьдечного поболѣнѣ и плачу (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 5) (СУМ, вип. 7, 29).

На відміну від зафіксованої в "Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce" багатозначності цього слова староукраїнські тексти засвідчують його використання у значенні "розмова, диспут", що звужує його значеннєвий обсяг, зводячи передусім до нетермінологічного використання.

Очевидно, за першою фіксацією в Учительному євангелії 1616 року форми **дишкурсъ** визначено статус основного варіанта у словниковій статті, тоді як **дискурсъ**,

діскурсь – периферійні, хоча у старопольському словнику основними варіантами є *dyskurs, dyskurować* (від *лат. discursus*), на відміну від *dyszkurs, dyszkurować*.

У староукраїнських текстах ці варіанти функціонують паралельно: так, Петро Могила, який частіше, ніж інші автори, оперує такими словами, подає як **діскурсь** (Требн., 912), так і **дишкуруєть** (Требн., 938), **дишкурвати**: *єдна(к) ижъ маю по собѣ доводъ поважногѡ оучителя Црковногѡ ст҃гѡ Григоріа, который такъ ѡ томъ пунктѣ: Досконалый животъ ест(ь) оуставичной смрти розмышлен(ь)є* (Требн., 938).

Відзначимо деякі особливості функціонування цього слова в Требнику Петра Могили (Требн.), що і відображає одне зі значень – "диспут": *Слухаю словъ спсителейы(х) запрошаючи(х) каждогѡ правѡверногѡ до своєи чудественной и ѡбженной трапезы: Пріймѣте ядите се естъ тѣло мое за вы ломимое. Пійте ѡ(т) неа вси сіа естъ кровь моа Новагѡ Завѣта, яже за вы и за мнѡги изливаемаа въ ѡставленіє грѣхѡ(в). Не вдаваюса в(ь) жидовскіє прѣніа, албо дискурсы, мѡвчичи: Какѡ можетъ сей на(м) дати плоть свою ясти* (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 912).

Звідси можемо зробити висновок про специфіку викладу, коли наводиться аргумент на користь істинності, достовірності певного релігійного положення, що відмежовується від інших, "чужих слів", дискутивних із позиції автора тексту (пор. частка не, глоскування: *прѣніа*, албо *дискурсы*).

У староукраїнських текстах першої половини XVII ст. запозичений статус слів "діскурс" і "діскурвати" відображений глоскуванням: *діскурвати* або *споръ вести*, *прѣніа*, албо *дискурсы*. Слово "діскурс" у Требнику Петра Могили фіксується з наголосом на другому складі: *дискурсы*.

Процесуальна характеристика діскурсу передана дієслівною семантикою, що підтверджує можливість дослідження не тільки результату, але й мовленнєвої діяльності.

Дишкурвати, дішкурвати, діскурвати *дієсл. недок. (снт. dyskurować, dyszkurować, лат. discurgere)* (о чім і без додатка) говорити, провадити мову; твердити: *о той твердости [вѡдѣ] мнѡгїи философїи, и теологѡве, дишкуроуютъ, и повѣдають* (Почаїв, 1618 *Зерц.* 12); *ѡ справедливости діскурвати хотачи, до оучи(н)ковъ еи не скланяю(т)са* (Вільна, 1627 *Дух.б.* 183).

диспутовати: *але розумѣй ижъ ходатайми... суть Ст҃ый... Ачѣ... и Ст҃ый Бж҃ій взгладомъ молитвъ, а не взгладомъ дана але ѡ томъ оудосконалого в(ь) Х҃ѣ // розуму члка, дитиннаа;*

(чим) *розбиратися, дошукуватися, порпатися (у чому): лѣпше є(ст) ст҃ы(х) набо(ж)неє и с плачо(м) просити и хвалебны(х), тыхъ причи(н) покорны(х) умысло(м) уживати, нѣ(ж) в таємница(х) ихъ про(ж)ными га(д)ками дишкурвати* (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 30) (СУМ, вип. 7, 28–29).

Сфера використання цих слів – проповіді, Учительні євангелія, Требник, Зерцало богословія та ін., що характеризують розвиток жанрової багатоманітності староукраїнської літературної мови у другій половині XVI – першій половині XVII ст.

Варто зазначити, що знання латинської і польської мов, читання і цитування текстів цими мовами мотивоване не тільки культурною прецедентністю цих мов у тогочасному соціумі, але й змінами в мовній свідомості, оновленням традиційної епістеми [Ніка 2009, 142].

Фіксація слова *дискурс*, *дискур* у російській мові відноситься до XVIII ст. і саме з наголосом на першому складі: **дискурс** 1709 (диш- 1711) и **дискур** 1746 в значеннях "розмова, бесіда (звичайно в мовленні дипломатів); про форму наукового викладу або проповіді; мовлення, публічний виступ; диспут, дебати, суперечка" (СРЯ).

Отже, засвідчені використання слова "дискурс" у староукраїнській літературній мові XVII ст. частіше передають його нетермінологічне використання, проте, очевидно, що для староукраїнських книжників було відомим і використання слова "дискурс", "дискурсивний" у значенні "розум, думка", а також "понятійний, логічний, розсудковий, опосередкований". Отримані висновки дають підстави для встановлення часу засвідчення слова в історичних словниках, напр. у польській, українській, російській мовах. Як можемо перекоонатися, це слово не нове в сучасному українському слововживанні.

У термінологічному значенні слово "дискурс" могло використовуватися і в XVII ст., а перенесення об'єкта дослідження (пор. значення "розмова, дискусія") – в широкому розумінні цього слова – на метод дослідження підтверджує сучасні можливості характеристики давніх писемних пам'яток із позицій дискурс-аналізу.

На основе сопоставления исторических словарей украинского языка с другими славянскими языками – польским, чешским, русским – прослеживается история функционирования, спектр значений слова "дискурс" в староукраинском литературном языке и в текстах XVII в. Уточняется историчность восприятия говорящими дискурса в терминологическом и нетерминологическом значениях, доказываются целесообразность применения современного дискурсивного метода к историческим текстам.

Ключевые слова: дискурс в терминологическом и нетерминологическом значении, история языка, исторические словари украинского и других славянских языков, староукраинский литературный язык XVII в.

Based on comparison of historical dictionaries of Ukrainian and other Slavic languages – Polish, Czech, Russian – history of functioning, semantic spectrum of the word 'discourse' in the Old Ukrainian literary language and the 17th century texts are traced. In the article historicity of speakers' perception of discourse in terminological and non-terminological meaning is specified, expediency of contemporary discursive method for historical texts is proved.

Keywords: discourse in terminological and non-terminological meaning, history of language, historical dictionaries of Ukrainian and other Slavic languages, the Old Ukrainian literary language of 17th century.

Література:

1. *Аквинский Ф.* Сумма против язычников / Фома Аквинский [Электронный ресурс] / Перевод Т.Ю. Бородай. – Долгопрудный, 2000. – Режим доступа: <http://dasein.narod.ru/aquinas.htm>.
2. *Бацевич Ф.С.* Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія. – Львів: АПІС, 2010. – 336 с.
3. *Демьянков В.З.* Текст и дискурс как термины и как слова обьеденного языка / В.З. Демьянков // Язык. Личность. Текст. Сб. ст. к 70-летию Т.М. Николаевой / Ин-т славяноведения РАН; Отв. ред. В.Н. Топоров. – М.: Языки русской культуры, 2005. – С. 34–55.
4. *Демьянков В.З.* Текст и дискурс как термины и как слова обьеденного языка / В.З. Демьянков // IV Международная научная конференция "Язык, культура, общество". Москва, 27–30 сентября 2007 г.: Пленарные доклады. М.: Московский институт иностранных языков; Российская академия лингвистических наук; Институт языкознания РАН; Научный журнал "Вопросы филологии", 2007. – С. 86–95.
5. *Макаров М.* Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
6. *Ніка О.* Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Оксана Ніка. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с.

7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

8. Филлипс Л.Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Филиппс Луиза Дж., Йоргенсен Марианне В.; пер. с англ. – Х.: Гуманитарный Центр, 2004. – 336 с.

Умовні скорочення назв джерел і словників:

Лат – Латинские философские термины. 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/latphil/131>.

Лексикон – Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський. Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підг. до вид. В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1973. – (Пам'ятки української мови XVII ст. Серія наукової літератури).

Срезн. – Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка. – Репринт. изд. – М.: Книга, 1989. – Т. 1–2.

СУМ – Словник української мови XVI ст. – першої половини XVII ст.: у 28 вип. / НАН України, Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича / Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). – Львів, 1994–2006. – Вип. 1–13.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. / АН УРСР, Інститут суспільних наук. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 1. – 630 с.; 1978. – Т. 2. – 591 с.

СРЯ – Словарь русского языка XVIII века / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Гл. ред.: Ю.С. Сорокин. – Вып. 6. (Грызться – Древный) [Электронный ресурс]. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1991. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>.

Требн. – Евхологієн, або Молитвословъ, или Требникъ Петра Могили. – К., 1646. – С.-др. ЦНБВ, Ш.-Кир.745.

SP – Słownik polszczyzny XVI wieku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poliqarp.wbl.klf.uw.edu.pl/slownik-polszczyzny-xvi-wieku/query/>.

SS – Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk, 1972. – Т. 3. Z. 5(23).

Čes – Rejzek J. Český etymologický slovník. – Leda, 2001.

ВІДНОСИНИ: ДИСКУРС – ІНФОРМАЦІЯ

Солдатова Леся Петрівна

канд. філол. наук

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті здійснено аналіз відносин: дискурс – інформація. Засобами загальнонаукових категорій і у відповідності з формальною та діалектичною логікою представлені визначення цих понять. Виходячи із сутності дискурсу як процесу формування інформації свідомістю людини, визначена похідність дискурсу від поняття інформація як необхідний процес її формування.

Ключові слова: дискурс, інформація, акусто-графічний код.

Які функціональні якості повинно мати те, що позначається акусто-графічним кодом *дискурс* за його необхідності та потреби у комунікативних, пізнавальних або інших процесах життєдіяльності людини та соціуму? І взагалі чи потрібно цим кодом щось позначати? А якщо потрібно, то що (з урахуванням історизму його використання) ним можна позначати? Актуальність даного дослідження полягає у з'ясуванні, які змістовні та структуроутворюючі якості цей *акусто-графічний код* (АГК) визначає.

Мета дослідження полягає в повному та однозначному визначенні АГК *дискурс* та його відносин із поняттям *інформація*.

Об'єктом дослідження є динаміка застосування АГК *дискурс* для позначення комунікативних відносин у соціумі.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні похідності поняття *дискурс* від поняття *інформація* та постулювання їхньої необхідної та гармонічної єдності: якщо був дискурс, то є результат – інформація, є інформація – був дискурс.

Динаміку розвитку використання АГК *дискурс* у комунікативних відносинах у соціумі достатньо змістовно представлено у роботах [Кубрякова 2005], [Назаров 2009], де це використання диференційовано за групами істотних ознак:

- синонімічність термінів, які успішно застосовуються (висловлення, текст, мовлення і т. ін.);
- полісемічність (багатозначність) аж до омонімічності;
- характеристики процесів комунікації;
- зразкові та специфічні форми (моделі) мовленнєвої та текстової комунікації і т. ін.

За результатами аналізу робіт [Кубрякова 2005], [Назаров 2009], [Арутюнова 1990], [Борботько 2009], аналізу сутності фізіології мов мозку [Прибрам 1975], аналізу основних складових необхідності та потреб життя [Философский энциклопедический словарь 1983] можна зробити висновок про те, що людині та соціуму необхідні не мовлення, текст, висловлювання і т. ін., а необхідна *інформація*, яка використовується для розвитку, стабілізації та керування самого життя. Тому із урахуванням історизму актуальним є визначення АГК *дискурс* саме як процесу формування інформації, а змістові складові дефініції *дискурс* це:

- процес формування інформації в суб'єкт-суб'єктних і/або суб'єкт-об'єктних відносинах для перетворення стану дійсності шляхом дій;

- процес формування інформації в суб'єкт-об'єктних і/або суб'єкт-суб'єктних відносинах для відображення пізнаних станів буття у структурах мозку або іншим способом (текст, відеоструктури...);
- процес формування інформації в суб'єкт-об'єктних і/або суб'єкт-суб'єктних відносинах для пізнання невідомої сутності буття;
- процес формування інформації в суб'єкт-суб'єктних відносинах для навчання, виховання суб'єкта;
- процес формування інформації в об'єкт-суб'єктних і/або суб'єкт-суб'єктних відносинах для створення Символів та їх Образів у структурах людського мозку (для реакцій, які відбуваються без процесів мислення);
- процес формування інформації у самосуб'єктних і/або інших відносинах для задоволення (релаксації) фізіологічних потреб станів мозку (збуджень) та інших підсистем організму людини та соціуму, у тому числі, і для створення Образів ір-реальних станів.

Наведені смисло-вмістовні складові множини, яка може бути позначена АГК *дискурс*, можуть бути представлені в узагальненій формі як процес формування людською свідомістю інформації, детермінованої необхідністю життєдіяльності людини і соціуму, де АГК *процес* дефінується як обумовлений закономірностями, необхідними та можливими потребами структури взаємодій елементів у часі, часток та цілого у бутті. *Процес* – зміна стану буття. Результат не утворюється без процесу, а процес завжди має свій результат. *Формування* – створення смисло-вмістовної структури та цілого у бутті, обумовлених необхідністю існування. *Формування інформації* свідомістю людини – це утворення структур вмісту необхідної якості та кількості шляхом відображення та мислення, детермінованих метою. *А відображення* – це загальна властивість матерії відтворювати ознаки, властивості та відносини того, що відображається. *Відображення* – це більш загальна категорія, ніж поняття *формування*, і вона є необхідністю процесу формування.

До необхідних умов формування інформації людською свідомістю потрібно віднести ще розумовий процес, формування і відображення у свідомості цілей та мотивів формування інформації, базис станів Образів інформації, навчання суб'єкта (суб'єктний базис), соціумний базис станів Образів інформації, складові станів буття (об'єктивні базиси) тощо.

Наведені необхідності, а саме *відображення* та *мислення* як процеси потребують свого інструментарію. Основними інструментами *відображення* є:

- суб'єкти з можливостями перетворення фізичної матерії кодовою інформацією станів мозку (*Образи*), та зворотного перетворення *Образів* у фізичну матерію, кодовану інформацією. Так само можливості включають використання різних технічних, біологічних та інших додаткових засобів;
- смислорозрізнавальні коди [Лосев 1988] інформації у відповідності з її матеріальними носіями.

Основними інструментами *мислення* суб'єктів є: базисні форми *мислення*; методи *мислення*; методи ідентифікації стану буття; структура *мислення*: моносуб'єктно-

го, багатосуб'єктного, суб'єкт-об'єктного, а також моделі й алгоритми цих структур; смислорозрізнавальні коди *мислення*.

Процес *формування* інформації свідомістю суб'єктів – складна багатоконтурна структура складових взаємодій процесів *відображення* і *мислення*. Пізнання закономірностей таких структур – необхідність та потреба, воно складає креативну основу *наукового дискурсу*.

Виходячи із сутності *дискурсу*, його можна класифікувати співвідносно зі структурами процесу формування *інформації*, які є похідними від структур *відображення* та *мислення*, а також співвідносно з цілеспрямованістю та типами результату – *інформації*.

Визначивши *дискурс* як процес формування *інформації* людською свідомістю, необхідно визначити причинність цього процесу, тобто визначити сутність поняття *інформація* взагалі та сутність цього поняття у життєдіяльності людини та соціуму зокрема.

АГК *інформація* як термін і як поняття найбільш використовуване у всіх розвинутих людських соціумах та в їх лінгвістиках співпадає і за фонетикою, і в основному за змістом. Численні дефініції та використання цього АГК містять такі концепти: об'єктивно-ідеалістичний, який стверджує надприродне походження *інформації*, заперечуючи наявність її матеріальної субстанції; кібернетичний, в якому *інформація* – це *форми*, пов'язані з самокерованими системами; комунікативно-онтологічний, в якому *інформація* – це аспект сторони *відображення*, яка може передавати, об'єктивуватися [Философский энциклопедический словарь 1983, 17]; науковий, в якому *інформація* – це об'єм знань, даних [Солдатова 2005] та ін.; а також концепти, які не являються сутністю поняття *інформація*, а являються сутністю її створення, передачі, зберігання, використання та ін.

Стосовно *дискурсу* як процесу формування *інформації* свідомістю людини для визначення відносин *дискурсу* та *інформації* достатньо дефініції поняття *інформація*, представленої у статті "До правомірності використання поняття "інформація" як лінгвістичного об'єкта" [Солдатова 2005]. Таким чином, *інформація* – це визначена якістю кількість знань (понять, даних і т.ін.), які є відображенням властивостей та станів об'єктів і явищ об'єктивного світу в природній, соціальній та штучно зроблених системах (у тому числі й абстрактних), у часі та просторі, а також знань, відображених та створених процесом мислення у свідомості суб'єктів.

Інформація – це реально існуюча субстанція дійсності. Вона явно є похідною від основних категорій буття та його сутності. *Інформація* про сутність ірреальності (фантазій та ін.) також є реальністю, тому що своїми Образами існує в структурі мозку у вигляді змін атомно-молекулярних та електропотенційних станів або у інших формах реєстрації.

Сутність категорії *відносини* у знаннях взаємозв'язків, взаємодій та взаємозалежних процесів та об'єктів у різних виявленнях, необхідність та потреба *відносин* визначає стабільність існування та розвитку буття, а при їх відсутності буття регресує або його взагалі немає.

У бутті, яке прогресує у своєму розвитку, завжди найбільш прогресивні діалектичні *відносини*. Це проявляється в життєво-важливих потребах та процесах їх виробництва. Очевидна важливість гармонії між якістю процесу, наприклад їжі, та якістю самої їжі. Це відноситься і до процесу формування *інформації* та самої *інформації*.

Відносини між процесом і результатом належать до найбільш взаємозалежних та взаємопов'язаних, таким чином, якість процесу визначає якість *результату*, а розвиток *результату* потребує розвитку його процесу, тобто проявляється діалектична гармонічна єдність: одне визначає інше, а їхнє протиріччя полягає у нерівномірності їх розвитку.

Процес формування *інформації* як знань також є *інформація*, а сама *інформація* є засобом всередині процесу, тобто проявляються діалектичні переходи протилежностей.

За допомогою загальнонаукових категорій і у відповідності з формальною та діалектичною логікою представлені у роботі дефініції *дискурсу* та *інформації* виявляються як об'єктивна необхідність єдності їх взаємозумовленості.

Основні потреби у розвитку *дискурсу* і, як наслідок, його *результату* – це дослідження та створення його оптимальних структур, які повинні бути співвіднесені із закономірностями структур процесів *відображення та мислення*.

В статье выполнен анализ отношений: дискурс – информация. Средствами общенаучных категорий и в соответствии с формальной и диалектической логикой представлены определения этих понятий. Исходя из сути дискурса как процесса формирования информации в сознании человека, определена производность дискурса от понятия информация как процесс её формирования.

Ключевые слова: информация, дискурс, акусто-графический код.

The analysis of the discourse – information relationship has been done in the article. The definitions of these concepts were represented. These definitions are based on the essence of discourse as the information formation by the person's consciousness. The derivativeness of discourse from the concept information as a process of its formation and their harmonic unity was defined.

Key words: discourse, information, acoustographical code.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Лингвистическая энциклопедия. – М., 1990. – С. 136–137.
2. Борботько В.Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. – Изд-е 3-е, испр. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 288 с.
3. Кубрякова Е.С. О термине "дискурс" и стоящей за ним структуре знаний // Язык. Личность. Текст: Сб. ст. к 70-летию Т.М. Николаевой / Ин-т славяноведения РАН; Отв. ред. В.Н. Топоров. – М.: Языки славянских культур, 2005. – 976 с.
4. Лосев А.Ф. Теория и методология языкознания. – М.: Наука, 1988. 256 с.
5. Назаров Н.В. К вопросу о дискурсе как лингвистическом феномене // Вестник ЦМО МГУ. – 2009. – № 2. Русистика. – С. 31–33.
6. Прибрам К. Языки мозга. – М.: Прогресс, 1975. – 464 с.
7. Солдатова Л.П. До правомірності використання поняття "інформація" як лінгвістичного об'єкта // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. Випуск 11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – С. 75–78.
8. Философский энциклопедический словарь. – М.: СЭ, 1983. – 839 с.

ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОВПЛИВ КУЛЬТУР НА БУКОВИНІ

Бостан Лора Олександрівна

канд. філол. наук, доц.

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

У статті розглядається особливості взаємодії національних культур (української та румунської) на прикладі літературної та перекладацької діяльності Богдана Мельничука.

Ключові слова: художній переклад, образно-символічний контекст, поетична форма, інтерпретація, творча співдружність.

У 60-х роках ХХ століття українська та румунська літератури Буковини вступають у значний для себе період справжнього за своєю суттю та глибиною художнього життя. У цей час значно розширюються творчі пошуки буковинських авторів у різних сферах діяльності художнього слова, але чітко вимальовується одна з них – активізація творчих зв'язків двох дружніх літератур. Початки контактів румунів з українцями сягають давніх часів, але в зазначений час вони стають більш різноманітні: це і обмін художніми цінностями; і індивідуальні творчі контакти митців; і дослідження східнослов'янських джерел окремих творів румунських письменників; і внесок українських вчених у справу вивчення румунської літератури; а також значні досягнення в галузі художнього перекладу з української літератури на румунську мову й навпаки.

У цей літературний буковинський, або "буковинсько-бессарабський" контекст вписуються імена митців, які досягли помітних успіхів у безпосередніх контактах національних культур. Поет і літературознавець Богдан Мельничук – один з них, а його творчість відома і на Буковині, і за її межами.

Публікації майстра слова з'являються не тільки на сторінках місцевої преси, а й загальноукраїнської та молдавської.

Цілоком закономірним є його знайомство з художніми творами Василя Александрі. Його захоплення творчістю незрівнянного митця, якого справедливо називають Колумбом румунської поезії, дає нам матеріал для роздумів про вміння Богдана Мельничука виявити й оцінити досягнення культурних феноменів іншого народу, особливостей розвитку його літератури. Василь Александрі був великим знавцем народної творчості, тому не дивно, що його зацікавили й українські народні пісні. На основі однієї з них, а саме "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?", Василь Александрі пише ліро-епічний твір "Штефан і Дунай". Художній текст цієї балади був одним з перших перекладів поета-шістдесятника Богдана Мельничука, а з'явився він на сторінках "Літературної України" 24 серпня 1965 року.

Розглядаючи художній твір румунського поета під кутом зору його фольклоризму, бачимо, що буковинському перекладачеві вдалося витримати основну вимогу до художнього перекладу – максимальне наближення до оригіналу. Разом з досконалою поетичною формою український поет намагався передати ритмомелодику румунської народної поезії, виходячи з того, що ліро-епічний твір спирався на народні пісні і легенди. Чітко зазначена і цезура у перекладі, тим самим поезії нада-

ється особлива експресивність. Богдан Мельничук з розумінням передає драматичність історичного життя, а також сам дух оригіналу, слушно роблячи акцент на Дунаї як на епічному персонажі (це головне у творі класика):

– Чом засмучений, Дунаю?

– Я за квіткою ридаю,

Що забрав із лона вод

Найлютіший з воевод [Мельничук 1965].

Аналіз перекладу дає підстави стверджувати, що український поет відтворив не тільки ідеї, а й народний колорит балади, колоритні риторичні запитання, які підкреслюють настрій оригіналу.

Пізніше Богдан Мельничук розгляне в загальному аспекті творчість румунського класика у навчальному курсі "Література народів України", який викладається на філологічному факультеті. Поряд з іменем В. Александрі тут фігурує ім'я, яке знайоме кожному буковинцю – Михай Емінеску. Відомий при житті вузькому колу читачів і критиків, він у наш час засіяв на літературному небосхилі в сузір'ї таких великих поетів, як Пушкін і Лермонтов, Байрон та Гюго, Шевченко і Міцкевич. Творчість генія завжди актуальна, тому кожне наступне покоління відкриває в ній нові поетичні глибини. Серед дослідників спадщини поета можемо назвати і буковинського літературознавця Богдана Мельничука, який не обмежується констатацією фактів, а прагне з'ясувати питання про рівень сприйняття в Україні художньої творчості геніального поета, "останнього романтика світової літератури" Міхая Емінеску. Адже відповідне ставлення до румунського класика є своєрідним осмисленням його поезії, мотивів, роздумів про час і простір, глибину любові та благородство людських стосунків.

У статті "Міхай Емінеску у взаєминах з Україною" [Мельничук 2000], професор Богдан Мельничук торкнувся сторінки літературних стосунків слов'янського і не-слов'янського народів, простежив місце художніх творів М. Емінеску в контексті літературних зв'язків румунської та української літератур.

Дослідник зазначає: "великі поети тому й великі, що вони відкидають проміння свого генія не тільки на той народ з якого вийшли, а й на сусідні з ним народи і, зрештою, на все людство. Міхай Емінеску з цього благословенного кола. Відкидаючи промені свого генія на все людство, він не в останню чергу, торкається ними України, а Україна віддячує йому теплом добросусідської взаємності" [Мельничук 2000]. У такому образно-символічному контексті автор веде розмову про значення у просторі й часі художніх творів румунського класика, які, як він підкреслює, становлять основу народження нової суті, формуючи й витоки вічного в людському житті.

Дуже цінним у цій науковій праці став і розгляд питання про ті факти з життя поета, які не були відомими ні в емінескознавчій, ні у франкознавчій літературі. Йдеться про газетну статтю Міхая Емінеску, що вийшла у бухарестському щоденнику "Timpul" ("Час") у 1880 р. (Міхай Емінеску у 1878 р. стає його редактором). Зі статті румунського класика "виходить що І. Франка було заарештовано тоді не раз, як вважалось раніше, а тричі, що після того, як він відсидів три місяці в Коломийській в'язниці, де написав "Вічного революціонера", стражі Австро-Угорської мо-

нархії брали його ще двічі – у Львові та в Чернівцях" [Мельничук 2000]. Водночас буковинський науковець відзначає і той факт, що відомі українські письменники М. Рильський, В. Сосюра, П. Усенко, Д. Павличко, М. Івасюк, Т. Севернюк, В. Колодій та ін. працювали над інтерпретаціями найблисучіших творів Міхая Емінеску. Спроби перекласти лірику румунського поета виявились плідними, але, як відзначає автор, недостатніми, тому що багато ще художніх творів залишаються невідомі українському читачеві. Тому в книгу для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку "Глогорожечка" [Емінеску 2003] включає три вірші Міхая Емінеску у своєму перекладі: "La mijloc de codru des" – "У вирій"; початок з поеми "Luceafărul" – "Вранішня зоря"; "Somnoroase păsărele" – "На добраніч".

Відразу зазначимо, що розмір, використаний Богданом Мельничуком для перекладу, відповідає мелодиці вірша Міхая Емінеску. Візьмемо для порівняння одну строфу з тексту оригіналу "Somnoroase păsărele" і один – з перекладу "На добраніч":

У М. Емінеску:

Somnoroase păsărele
Pe la cuiburi se adună
Se ascund în rămurile –
Noapte bună!

У Б. Мельничука:

До гніздечка пташенятка
Добираються зарання.
Натомились, хочуть спатки.
На добраніч! [Емінеску 2003].

Враховуючи той факт, що румунський поет використовує і засоби народної поезії, перекладач також вживає слова зі зменшувальними суфіксами: ("пташенятка", "спатки", "струмочки", "квіточки"). Цим йому вдається відтворити лірико-музикальний настрій поезії, зберегти мелодику і повтори, властиві оригіналові. Разом з досконалою поетичною формою буковинський поет зумів передати атмосферу ніжності й ласки, які наявні в художньому тексті оригіналу. Важливо, що в перекладі на українську мову вірш Міхая Емінеску не втратив своїх художніх якостей, залишившись, як і в оригіналі, колісковою піснею. Це успіх перекладача, бо вдалий переклад збагачує мову, сприяє зближенню народів. Про велике значення художнього перекладу писав свого часу Іван Франко: "Передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми й вирази чуття, яких не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння, спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями" [Франко 1899, 3].

Звертався Б. Мельничук також до російськомовної творчості такого відомого діяча східно-романських народів, як Олександр Хиждеу (1811 – 1872), переклавши три твори з його циклу "Молдавские сонеты" – "Хотин", "Село Ставчани" і "Село Керстенці". Вони органічно зазвучали українською мовою, особливо останній з названих сюжетів – про село на Хотинщині, в якому жив і в якому знайшов свій довічний спочинок автор. Подаємо заключні терцети цього твору, що разом з двома іншими сонетами та вступною статтею про О. Хиждеу пера Б. Мельничука ввійшов

до впорядкованої ним у співавторстві книги "Хотинська звитяга: Тисячолітнє місто в народній творчості, художній літературі та мистецтві" (2002):

Частіше навіщай своїх батьків гробниці!
То меч на них гостри і ворога вражай,
То налаштовуй коло них лади цівниці.
Для краю рідного, для честі треба жити.
За рідний край, за честь пролити кров не жаль!
Відрада серцеві – пісні про них зложити!
[Хиждеу 2002, 29].

Особливо багато працює професор Богдан Мельничук над популяризацією серед українських читачів сучасної румунської поезії. Його перу належать інтерпретації творів таких відомих румунських поетів з Молдови у двомовній збірці "Лире ынф-рэците. Збратані ліри" (Кишинів, 1979), як Леонід Корняну ("Берег Дніпра"), Богдан Істру ("Київ") та Петру Задніпру ("Наше щастя"), а також Георгія Воде ("Подяка хлібові") [Воде 1972], Думітру Матковського ("Я маленьким був") [Матковські, 1972], Іона Ватаману "Трудівникові" та "Монолог Хіросіми" [Ватаману 1972]. У різні роки він переклав українською вірші Віктора Тулбуре ("Максимові Рильському"), Григоре Вієру ("Буковині") та ін.

Плідна творча співдружність єднала Богдана Мельничука з його буковинськими колегами – Василем Левицьким (1921–1997) і Григоре Бостаном (1940-2004), а нині єднає з Мірчею Лютиком (нар. 1939 р.).

Перекладені Б. Мельничуком поезії В. Левицького друкувалися з його вступним словом у газетні "Радянська Буковина" ("Плотарі", "Родовід", "Наснага"), в журналі "Україна" ("Родовід". – 1966 р., № 41), а прозова гумореска "Фото, гідне антології" – в "Літературній Україні".

Ось як природно, вільно й водночас близько до оригіналу звучать у перекладі Б. Мельничука рядки з поезії В. Левицького "Плотарі", включеної до збірки перекладача "Журавлиний міст" (Ужгород: Карпати, 1981):

Куди б не йшов, забути я не можу
Красу дараб, що мчать по Черемошу.
Коли на них поглянути здаля,
Людина кожна схожа на маля...
Та скільки їй відваги треба мати,
Аби в руках табун дерев тримати,
Коли шалена хвиля дико грає,
Коли погибель кожному мить чигає.

Проаналізувавши структурні особливості перекладу, робимо висновок, що український поет дотримується розміру першотвору, його лексичних та смислових особливостей, зберігає романтичний образ плотаря та реалістичну картину сну.

У свою черг, В. Левицький переклав Мельничука "Триптих скорботи", присвячений пам'яті Павла Тичини, поезії "Благословенна тиха мова" і надрукував у газеті "Зориле Буковиней" від 13 вересня 1970 року, а останню з названих – і в колективній книзі "Ла цара дойнеелор" (Кишинів: Картя молдовеняскэ, 1974).

З творів Г. Бостана Б. Мельничук інтерпретував українською вірш "Галузка з Тарасового древа", що звернутий до Юрія Федьковича, а Г. Бостан, у свою чергу, переклав поезію Б. Мельничука "Світлиця Михайла Емінеску", написану після відвідин села Іпотешти Ботошанського повіту в день сторіччя від часу смерті геніального румунського письменника. Свого часу Г. Бостан виступив також з дуже прихильною рецензією на поетичну збірку Б. Мельничука "Журавлиний міст" ("Зориле Буковиней" від 7 лютого 1982 р.), а також тепло привітав вихід згадуваної двомовної книги "Лире ынфрэците. Збратані ліри" у кишинівській газеті "Ынвэцэмынтул публік" ("Народна освіта") (27 жовтня 1979 р.).

Перекладений Мірчею Лютиком, вірш Б. Мельничука "Сестри" (про дружбу Лесі Українки та Ольги Кобилянської) побачив світ у ряді видань, останнє з яких – "Mircea Lutic. Clipa de Gratie" – з'явилося у Румунії 2005 року. А Б. Мельничук присвятив М. Лютикові статтю "Перелуння збратаних лір" ("Рад. Буковина" від 28 травня 1989 р.).

Крім згаданих, Б. Мельничук – автор статті про поета й журналіста, свого часу редактора газети "Зориле Буковиней" Іона Кілару в "Українській Літературній Енциклопедії" (т. 2), низки публікацій у цій газеті – про С. Яричевського, О. Романця, І. Пільгука та ін.

Вищезазначене свідчить про те, що Богдан Мельничук зробив немалий внесок у справу українсько-східнороманських літературних взаємин, що інтерпретовані ним твори румунських поетів спричинилися до закладання основ відповідної перекладацької поетичної школи на Буковині. Цю творчу діяльність потрібно розвивати далі для пізнання та зближення наших культур у Новій Європі.

В статье рассматриваются особенности взаимодействия национальных культур (украинской и румынской) на примере литературной и переводческой деятельности Богдана Мельничука.

Ключевые слова: художественный перевод, образно-символический контекст, поэтическая форма, интерпретация, творческое содружество.

The article deals with the peculiarities of interaction of national cultures (Ukrainian and Romanian) on the example of literary and translation activities of Bogdan Melnychuk.

Key words: literary translation, figurative and symbolic context, poetic form, interpretation, creative community.

Література:

1. *Александрі В.* Штефан і Дунай: Балада. Переклав Б. Мельничук // Літ. Україна. – 1965. – 24 серпня.
2. *Ватаману І.* Трудівникові. Монолог Хіросіми. Переклав Б. Мельничук // Рад. Буковина – 1972. – 10 вересня.
3. *Воде Г.* Подяка хлібові. Переклав Б. Мельничук // Рад. Буковина. – 1972. – 9 вересня.
4. *Емінеску М.* Поезії: На добраніч. У вирій. Переклав Б. Мельничук // Филипчук В.С., Ковалець Л.М. Літературний дивосвіт Буковини: Навч.-метод. посібник для початкової школи. – Чернівці: Митець, 1998. – С. 123.
5. *Емінеску М.* У вирій. Вранішня зоря. На добраніч. З румун. переклав Б. Мельничук // Глогорожечка: Книга для читання дітям дошкільного та молодшого шкільного віку. – Чернівці: Букрек, 2003. – С. 30–31.

6. *Левицький В.* Фото, гідне антології: [Гумореска]. Переклав Б. Мельничук // Літ. Україна. –1972. – 22 серпня.
7. *Lire înfrăițe* Збратані ліри / Selecție D. Apetri- Chișinău: Literatura artistică, 1979.
8. *Матковські Д.* Я маленьким був... Переклав Б. Мельничук// Рад. Буковина. – 1972. – 9 вересня.
9. *Мельничук Б.* Михай Емінеску у взаєминах з Україною // Буковина. – 2000. – 29 березня.
10. *Мельничук Б., Мельничук Я.* Румунська і молдавська (молдовська) література // Мельничук Б., Мельничук Я. Література народів України: Матеріали до навчального курсу. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 31 – 39, 68 – 74.
11. *Мельничук Б.* "Blagoslovit să fie graiul...", "Eu îi aud"; Триптих. Din ucrainește de V. Levițiçi // *Zorile Bucovinei.* -1970. –13 septembrie.
12. *Мельничук Б.* "Blagoslovit să fie graiul..." Traducere de V. Levițiçi// *La țara doinelor: Moldova În cartea cea mare a vremii.* – Chișinău: Cartea moldovenească, 1974. – С. 43.
13. *Мельничук Б.* Surorile. Din ucrainește de M. Lutić // *Zorile Bucovinei.* – 1973. – 27 noiembrie; Lutić M. *Clipa de Gratie.* – Princeps Edit, 2005. – С. 229–230.
14. *Мельничук Б.* "Poezii veșnic rămân tineri..." Traducere de A. Suceveanu // *Zorile Bucovinei.* – 1974. – 17 februarie.
15. *Поезії Василя Левицького* [Вст. слово і переклад Б. Мельничука] // Рад. Буковина. – 1965. – 27 липня.
16. *Романець О.* Колумб румунської народної поезії // Літ. Україна. –1965. – 24 серпня.
17. *Франко І.* Передмова // Іван Франко. Поеми. – Львів: Накл. Укр. – руської спілки, 1899.
18. *Хиждеу А.* Хотин. Село Ставчани. Село Керстенці [Вірші]. "Це місто історії" [Начерки, уривки, листи]. Вст. стаття і переклади Б. Мельничука // *Хотинська звіяга: Тисячолітнє місто в народній творчості, художній літературі та мистецтві.* – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – С. 27 – 31.

ПРАГМАТИКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ ЯК НАРАТИВНОГО ДИСКУРСУ

Олійник Анатолій Дмитрович

канд. філол. наук, доц.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглядається відношення між текстом і дискурсом. Перелічено характерні особливості науково-технічного тексту, підкреслено прагматичний вплив відправника повідомлення на реципієнта.

Ключові слова: науково-технічний текст, наративний дискурс, прагматичний ефект.

Науково-технічні тексти належать до царини наукової комунікації, учасники якої виконують когнітивні функції та орієнтуються на послідовне й динамічне нагромадження та відтворення інформації. Засобом реалізації цих функцій та одиницею наукової комунікації слугує одиничний акт повідомлення, яким і можна вважати науково-технічний текст. Як вважає відомий лінгвіст Т. Радзієвська, "зв'язок комунікантів у цьому акті формується завдяки різному обсягові інформації про певний предмет, якою володіють комуніканти... Адресат в акті повідомлення виступає як ігнорант, що бажає отримати інформацію... Об'єктом акту повідомлення може бути лише нова з погляду відправника інформація і при цьому достовірна, фактивна – така, що лише береться до відома" [Радзієвська 1993, 24]. Отже, в ролі адресанта виступає авторитетна особа (авторитетне видання), що забезпечує адресата, необізнаного в тій чи іншій галузі знань, необхідною інформацією. Одним із найважливіших джерел інформації є науково-технічний текст (НТТ) – монографії, підручники, наукові публікації, статті, реферати тощо.

Актуальність нашого дослідження визначається тією увагою, яку вітчизняні та зарубіжні лінгвісти останніми роками приділяють проблемам дискурсу, та недостатнім рівнем дослідження закономірностей формування та функціонування цього лінгвістичного явища. Мета дослідження – проаналізувати зв'язок між текстом і дискурсом та узагальнити основні характеристики науково-технічного тексту. Об'єктом наших досліджень є тексти наукових статей, опублікованих у збірниках наукових праць Національного університету біоресурсів і природокористування України. **Наукова новизна** дослідження полягає в підході до науково-технічного тексту як різновиду дискурсу (в нашому випадку – наративного дискурсу).

НТТ завжди перебуває в тісному зв'язку з дискурсом – як усним, так і письмовим. Як відомо, існує багато визначень дискурсу, проте, гадаємо, найточніше охарактеризувала його Є. Шейгал: "поле комунікативних практик як сукупності ... подій, динамічна мовленнєва діяльність у певному соціальному просторі, що має ознаку процесуальності та пов'язана з реальним життям і реальним часом, а також мовленнєві утворення, які виникають у процесі цієї діяльності, взяті у взаємодії лінгвістичних, паралінгвістичних та екстралінгвістичних факторів [Науменко 2005, 5]. Загалом, більшість мовознавців сходяться на тому, що текст як статичне поняття слугує кінцевим результатом дискурсу як поняття динамічного, процесуального. За влучним висловом Ф. Бацевича, "текст – це застиглий дискурс" [Бацевич, 2004, 147].

Проблеми зв'язку між текстом і дискурсом досліджувалися в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних лінгвістів, як-от Т. ван Дейк, З. Харріс, Е. Бенвеніст, Н. Арутюнова, В. Борботько, Ф. Бацевич та ін. Можна навіть сказати, що ні в якому іншому стилістичному полі текст і дискурс так не наближаються один до одного, як у науково-технічній інформації (НТІ). До того ж буває складно дати відповідь на питання: що є первинним у науковому й технічному середовищі – усне чи письмове (тобто, здебільшого той самий текст, якому надали графічну форму) мовлення. З цього приводу, наприклад, О. Пумпянський пише: "Дихотомія: усне мовлення – письмове мовлення вирішується в науковій і технічній літературі на користь письмового мовлення. Усний тип наукової й технічної літератури є похідним від письмового типу (а не навпаки)" [Пумпянский 1974, 64–65]. Справді, як ми вже зазначали вище, допоміжні (сюди входять і невербальні) засоби усної презентації НТІ не справляють якогось істотного впливу на зміст і стиль повідомлення. Цілком протилежною видається ситуація в побутовому мовленні, де вагоме значення мають, наприклад, інтонація й контекст. Порівняймо: "В усному мовленні допоміжна інформація часто існує в реченні імпліцитно, оскільки вона й без того зрозуміла з ситуації... У письмовому мовленні допоміжна інформація зазвичай існує експліцитно на початку речення, а основна інформація тяжіє до кінця речення" [Пумпянский 1974, 65]. У письмовій фіксації речення *Нові результати були одержані в лабораторії* наголос робиться на тому, в якому саме місці були одержані нові результати, а не на тому, що саме було одержано. Цей висновок перегукується з позицією Н. Формановської, яка пише: "У наративному ... мовленнєвому режимі ... діють інші – текстотвірні ... монологотвірні наміри письмового автора (здебільшого): розповідь, опис, зображення, характеристика тощо. Тут панують дескриптивні висловлювання із власними граматичними законами й семантикою. Науковий дискурс оперує особливими інтенційними нашаруваннями: визначення, доведення, аргументація, виклад, повторення і т. п." [Формановская 2007, 291].

Специфіка НТТ полягає у точності суджень та авторитетності висновків і постулатів, а також у прагненні автора (адресанта) переконати реципієнта у несхибності власної позиції. Звідси випливають і формальні характеристики НТТ – це насамперед структурна повнота й конкретність; формальна стислість і лаконічність, з якими пов'язана граматична структура письмового мовлення; індивідуальний стиль автора; чітке дотримання норм літературної мови тощо. Дехто, як-от Г. Матвеева, до цього переліку додає планування, котре створює композиційну та логічну витриманість письмового мовлення й виявляється в ретроципації (повернення до написаного раніше – фактично чи подумки) та антиципації (передбачення змісту та форми подальшого викладу матеріалу) [Матвеева 1984, 25].

Зауважимо, що індивідуальний стиль автора не виключає загальноприйнятих стилістичних шаблонів і мовленнєвих зворотів на кшталт *Припустимо, що... Почнемо з ... Проаналізуємо цей приклад...* тощо. Найчастіше комунікативною ознакою таких дієслів є їхня здатність виконувати функції предикатів дії, об'єктом яких є

ментальна сфера людини. Ф. Бацевич називає їх метатекстовими ментальними перформативами. Науковець стверджує: "... дієслова цього класу в асертивній частині значення комунікативно актуалізованої семи "говорити" ... не мають, однак їм притаманна певна кількість інших ознак перформативності, які виявляються ... у межах наукового ... дискурсу. Саме там (*подібні* – А.О., О.О.) дієслівні предикати ... виконують важливу функцію позначення певних інтелектуальних операцій над думками, здійснення цих операцій, а також актуалізації сюжету наукового викладу" [Бацевич 2003, 196].

Далі Г. Матвеева зазначає: "Специфічні риси наукових текстів є такими: спосіб викладу – опис, розповідь, розсуд; ступінь повноти викладу – стислість, скороченість, повнота, розгорнутість; рівень узагальнення в залежності від характеру адресата – вузькоспеціальні, широкоспеціальні, загальнонаукові, науково-популярні тощо [Матвеева 1984, 25]. Така класифікація начебто не викликає серйозних заперечень. Зазначимо, що в нашій статті ми розглядатимемо приклади саме вузькоспеціальних (агробіологічних, агроекономічних) та загальнонаукових текстів. Приклади взяті з наукових статей, опублікованих у різні роки у виданнях "Науковий вісник НУБіП" та "Аграрна наука і освіта" Національного університету біоресурсів та природокористування України. Відтак наше дослідження зміщується в поле метакомунікації, яку Т. Радзівська характеризує як "ситуацію, коли приводом для спілкування стає науковий текст, що перетворюється... на предмет обговорення, інтерпретації, оцінювання за різними параметрами" [Радзівська 1993, 15].

Споживачі (читачі) НТТ за своєю мотивацією та спрямованістю суттєво відрізняються, скажімо, від читачів художніх творів як у кількісному, так і якісному відношенні. Перші активно екстрагують інформацію із тексту, а інші – пасивно споживають його, реалізуючи насамперед власні естетичні запити (це, наприклад, стосується поетичних творів). Як наголошує Т. Радзівська, "... читання наукового тексту є елементом професійної діяльності спеціаліста. Останнє найчастіше пов'язане з рішенням тих чи інших особистих завдань реципієнта, під кутом зору яких він і сприймає наукову статтю чи монографію. Текст тут виступає як каталізатор при вирішенні дослідницьких завдань" [Радзівська 1993, 17].

Водночас Т. Радзівська вказує на слабкі місця прагматики НТТ: "Побудові тексту як повідомлення заважає опосередкований характер інформації та неможливість орієнтуватися на конкретного адресата і враховувати фонд його знань. Науковий текст адресується, з одного боку, множині осіб, з другого – ця адресація опосередкована часом. Тому автор... мусить прагнути до послідовного викладу матеріалу" [Радзівська 1993, 16]. Справді, на відміну від усного комунікативного акту, автор має справу з "аморфним", абстрактним читачем – йому відомо лише, що читач є фахівцем у певній галузі знань. Саме тому відсутність безпосереднього контакту та зворотного зв'язку певною мірою компенсується науковою аргументацією та послідовним викладом матеріалу.

Розглянемо для прикладу фрагмент НТТ:

Індукувати стійкість рослин нас змушують складні екологічні умови, які створилися на нашій планеті. Сільськогосподарські рослини постійно перебувають в умовах екологічного стресу, оскільки страждають від хвороб і шкідників, безконтрольного застосування пестицидів, надлишку добрив. ...Альтернативні методи захисту рослин... потрібні для одержання екологічно чистої продукції...і оздоровлення навколишнього середовища. Саме такі методи пропонує біотехнологія рослин [Рабоча, Капінус 2010, 103].

До характеристик наведеного фрагменту можна віднести: 1) лаконічність; 2) інформативність; 3) вузькофаховий характер (вочевидь текст належить до галузі екології); 4) індивідуальний стиль авторів; 5) його адресованість абстрактному реципієнтові (про якого ми не маємо жодних даних, окрім того, що сфера його інтересів – екологія). Виходячи з прагматичних міркувань, можна дійти висновку, що автор ставить за мету не лише проінформувати читача про складні екологічні умови нашої планети, а й переконати його у правильності своїх висновків щодо небажаного впливу екологічного стресу на рослинний світ. Як відомо, суть прагмалінгвістики полягає саме у намаганні вплинути на співрозмовника (реципієнта) з метою спонукати його до певних дій. У цьому випадку (як і в більшості науково-технічних текстів) вплив здійснюється завуальовано, бо насамперед необхідно спонукати читача до певних роздумів, а відтак – до певних висновків. Автор фрагменту вочевидь спирається на результати проведених експериментів, однак у цій ситуації виступає, насамперед, як відправник "готової" інформації. Власне утворення тексту є для автора другорядною справою – воно потрібне для анонсування результату, тобто повідомлення про виконання певної роботи та одержання конкретного результату.

Більш виразно прагматичний вплив автора проглядається у такому фрагменті наукової статті:

Органічне сільське господарство повинне ґрунтуватися на живих екологічних системах і циклах, працюючи, співіснуючи з ними й підтримуючи їх. Органічне сільське господарство повинне досягати екологічного балансу шляхом проектування систем землекористування, створення місць перебування і підтримки генетичного й сільськогосподарського різноманіття [Клименко 2008, 106].

Автор наполегливо переконує цільову читачку аудиторію в необхідності реалізації своїх висновків і положень (ключовим прагматичним чинником тут виступає дієслово *повинне*). Проте цей факт не позначається на інших характеристиках тексту, окреслених нами вище. Він лише свідчить про те, що науково-технічний текст будується, насамперед, під впливом екстралінгвістичних (позамовних) чинників. Йдеться про різнопланові інтереси автора чи інтерпретатора повідомлення. В ролі останнього може виступати хто завгодно – лектор, університетський професор, перекладач (у разі, якщо інформація викладена іноземною мовою).

Будь-який науковий твір починається зі вступу, де констатуються певні загальноприйняті положення, на які автор спиратиметься в подальшому викладі матеріалу. У вступній частині прагматичний чинник не відіграє якої-небудь помітної ролі;

тут він зводиться суто до інформування реципієнта. Прикладом може слугувати такий фрагмент:

Відомо, що причиною фізичної адсорбції ... є дисперсійна взаємодія. Вона виникає в результаті погодженого руху електронів у молекулах, що перебувають у безпосередньому сусідстві. Істотну роль в адсорбційній системі, що містить дифільні молекули міцелоутворюючих ПАР і гідрофобний сорбент, відіграють гідрофобні взаємодії... Радіус їх дії перевищує радіус дії молекулярних сил не менше, ніж на 1–2 порядки, що обумовлює асоціацію дифільних молекул і притягання їх до гідрофобної поверхні на більших відстанях, ніж до гідрофільних поверхонь [Кочкодан, Кармазіна 2006, 54].

Наведена інформація не спонукає читача до якихось дій, а лише слугує нагадуванням про вже відомі факти з галузі фізики. Водночас вона певною мірою реалізує прагматичні інтенції автора – адже інформування і є одним із екстралінгвістичних чинників, яким керується адресант повідомлення.

Вище ми вже відзначали "розмитість" цільової аудиторії НТТ та шляхи часткової компенсації цього недоліку – послідовність та аргументованість викладу. Поза сумнівом, ефект наукового твору значною мірою залежить від того, яким автор уявляє собі середньостатистичного читача. Однак вагому роль відіграють норми й шаблони, зокрема стилістичні. З цього приводу Т. Радзівєвська зауважує: "...орієнтиром при виборі засобів вираження є не адресат, а відомі взірці текстів, які формують стильові норми, відображають, як прийнято писати. Академічність, "математична чіткість", розмовність, безособовість, використання "я" чи "ми" у викладі й подібні характеристики зумовлені не адресатом, а узусом, нормативністю певних форм у конкретному лінгвоколективі, в традиції" [Радзівєвська 1993, 24]. Вочевидь, на думку автора, прагматичний ефект нарративного дискурсу, яким є НТТ, має обмежений характер.

Таким чином, висновуємо:

1. Науково-технічний текст можна вважати нарративним варіантом дискурсу, зафіксованого у письмовій формі.
2. Прагматика науково-технічного тексту полягає в інтенції автора проінформувати читача про найновіші результати досліджень та переконати його в об'єктивності власної позиції.
3. Загалом, науково-технічні тексти формуються під впливом екстралінгвістичних чинників. Проте суттєву роль відіграють також формальні, зокрема стилістичні, фактори.

В статье описаны отношения между текстом и дискурсом, названы характерные особенности научно-технического текста, подчеркнута прагматическое влияние отправителя сообщения на реципиента.

Ключевые слова: научно-технический текст, нарративный дискурс, прагматический эффект.

The article deals with the relations between a text and a discourse. The characteristics of a scientific-and-technical text have been named, and the narrator's pragmatic effect on the acceptor has been underlined.

Key words: scientific-and-technical text, narrative discourse, pragmatic effect.

Література:

1. *Бацевич Ф.С.* Нариси з комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 320 с.
2. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. *Клименко Н.А.* Біологізація виробництва як шлях зближення економіки та екології // Аграрна наука і освіта. – К.: НАУ, 2008. – Т. 9, № 3–4. – С. 105–108.
4. *Кочкодан О.Д., Кармазіна Т.В.* Адсорбція поверхнево-активних речовин із водних розчинів вуглецевими сорбентами // Науковий вісник НАУ. – К.: НАУ, 2006. – Т. 99. – С. 54–58.
5. *Матвеева Г.Г.* Актуалізація прагматического аспекта научного текста / Галина Григорьевна Матвеева. – Ростов: Изд-во РУ, 1984. – 132 с.
6. *Науменко Л.П.* "Текст"–"Діалог" –"Дискурс": до розмежування понять // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 18, кн. 2. – С. 3–8.
7. *Пумпянский А.Л.* Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе / Алексей Леонидович Пумпянский. – М.: Наука, 1974. – 247 с.
8. *Рабоча Т.П., Капінус М.А.* Підхід до розробки інфологічної моделі бази даних досліджень з клітинної селекції сільськогосподарських культур // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К.: НУБіП, 2010. – Вип. 150. – С. 103–107.
9. *Радзівська Т.В.* Текст як засіб комунікації / Тетяна Вадимівна Радзівська. – К.: Ін-т укр. мови АН України, 1993. – 194 с.
10. *Формановская Н.И.* Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Наталья Ивановна Формановская. – М.: Икар, 2007. – 480 с.

ОСОБЛИВОСТІ СУГЕСТІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ САКРАЛЬНИХ ТЕКСТІВ*Климентова Олена Вадимівна**канд. філол. наук**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Розглядаються як вербальна сугестія в сакральних текстах, так і механізми цільового використання текстового матеріалу у маніпуляційних впливах. У статті аналізуються особливості вияву вербальної сугестії в рамках релігійного дискурсу.

Ключові слова: сакральний текст, вербальна сугестія, механізми впливу, маніпуляція

Здавна було відомо про здатність сакральних текстів за різних обставин вводити людину у змінені стани свідомості. Тому з'ясування механізмів сугестивного впливу, розрізнення лінгвальних та паралінгвальних чинників дії в рамках наукової парадигми постає актуальним завданням. Метою даної статті є розглянути особливості сугестивних впливів як через сам сакральний текст, так і в ситуаціях з його використанням. Досягнення мети пов'язане з вирішенням наступних завдань: проаналізувати лінгвістичні чинники сугестивного впливу в межах релігійного дискурсу, з'ясувати їх роль у комплексі факторів полісенсорного впливу. Аналіз здійснюється на матеріалі різножанрових текстів Св. Письма.

Попри те, що наявність сугестивного потенціалу в сакральних текстах визнається як богословами, так і науковцями, механізми його реалізації досліджені мало. Це зумовлює актуальність даної студії, що розвиває знання про лінгвістичне програмування поведінки людини (Мартинов 1994; Черепанова 1996; Співак 1996; Орел 2001; Желтухіна 2007; Слухай 2010 тощо). Лінгвістичні аспекти релігійного спілкування не залишались поза увагою як богословів, так і вітчизняних та зарубіжних учених (Топоров В.М., Верещагін Є.М., Мечковська Н.Б., Скаб М.С., Слухай Н.В. та ін.). У цілому засоби сугестивного впливу у християнській сакральній традиції мають полісенсорний характер, але вербальні механізми його реалізації на різних рівнях мови займають з-поміж них особливе місце. Зміст інформації, що її утримують сакральні тексти, попри величезні зміни в історичній ситуації, зберігає свою актуальність упродовж віків. Це стає можливим завдяки особливостям як сприйняття інформації, так і її презентації. Щодо пред'явлення сакральних смислів варто зазначити, що сугестивний спосіб передачі інформації закладався у сам процес їх створення. Про це у Біблії свідчив пророк Ісаї: "Як дощ і сніг сходять з неба і туди не повертається, але напуває землю і робить її здатною родити і вирощувати, щоб вона давала насіння тому, хто сіє, і хліб тому, хто їсть, – так і слово Моє, яке виходить з уст Моїх, – воно не повертається до Мене марним, але виконує те, що Мені угодно, і звершує те, для чого Я послав його" [Іс. 55, 10–11]. Вербальна сугестія в сакральних текстах, які задіяні у богослужінні, закорінена у систему функцій: фіксацію, кодифікацію, трансляцію, акумуляцію та трансформацію актуальної конфесійної інформації. Тому вона може втілюватись у формах, розрахованих на візуальне (фіксація, кодифікація), аудіальне (трансляція) та ментальне (акумуляція, трансформація) сприйняття. Приміром, сугестивними формами, розрахованими на візуаль-

не сприйняття в сакральному тексті, можуть виступати букви, їх акцентація через креативне зображення, акростих, кольорове тло, малюнки, вставлені слова чи фрази, образи тощо; на аудіальне – спосіб виконання, інтонаційне чи логічне виділення слів, повтори звуків, слів, словосполучень, частин тексту тощо; на ментальне – символи, ізоморфи, штучне накопичення інформації (рецитація, алюзія тощо), на базі якої будуть утворюватись нові смисли. Отже, виявлення вербалізаторів, які дозволяють декодувати текст, і з'ясування їх кореляцій на різних рівнях мови можна вважати найбільш актуальними задачами при вивченні вербальної сугестії. У даному дослідженні вербальна сугестія аналізується як механізм релігійної експансії, що може використовуватись у більш жорстких чи більш толерантних формах. З огляду на це важливим є аспект зв'язку вербальної сугестії з різними видами психічних реакцій. Було з'ясовано, що, глибоко увійшовши в молитву (активним чинником входження у змінені стани свідомості виступає саме мелодика – просодичний рівень тексту), людина відсторонюється від травмуючої реальності. Під час молитовного акту мозок людини повертається до вібрацій, які властиві дитячому віку – до 2-х років. Такий вібраційний вплив дозволяє зруйнувати патологічні зв'язки у мозку та в організмі, що, безперечно, сприяє фізичному оздоровленню [Слезин 2000]. Ще В.М. Бехтерев помітив, посилаючись на Св. Письмо, що коли йдеться про дивовижні зцілення, то цілюща сила слова часто виявляє себе у формі навіювання, коли ж мовиться про самозцілення під впливом віри, то важливу роль грає самонавіювання, що виникає під дією відомої святині [Бехтерев 1999,169]. Через те, що тексти багаторазово трансформувались, є підстави говорити про їх фактичну невідповідність із першоджерелом [Эрман 2009, 131]. Опосередковано це заперечує й можливість сугестивної дії. Але, з точки зору богословів, дослідження лексичного рівня текстів Св. Письма є вивченням лише первинного рівня герменевтики сакрального тексту. У кабалістичному, олександрійському, переважно Філона Іудея, вченні, а через його посередництво і багатьох святих отців розвивається теза про троїсту природу смислів Св. Письма. Відповідно до неї, кожне місце і слово сакрального тексту має значення, по-перше, почуттєво-буквальне, по-друге, абстраговано-повчальне и, по-третє, ідеально-містичне, або таємниче. За такого підходу, засвоєння інформації, що сприймається візуально через текст чи на слух, відбувається одночасно на трьох рівнях: як звука, із відповідним звуко символічним образом, як поняття і, нарешті, як трепетної ідеї, виразно динамічної у часі і лише спрямованої до надчасової повноти. Кожний із цих шарів тексту породжується особливою духовною діяльністю: мисленням психологічним, драматичним (логічним – від "Логос"), чуттєвістю і розумом. [Флоренский 2009, 242]. Майстерне використання цих каналів сприйняття забезпечує успішний вплив на увесь духовний організм, підтримуючи кожну свою акцію двома іншими. Такий підхід до сакрального тексту властивий й іншим релігіям, що сформувались на основі біблійного тексту. В іудейській традиції згадані рівні розуміння Св. Письма знайшли відображення у деяких методах його тлумачення, найважливішими серед яких є пшат (це прочитання, що ґрунтується на реальних смислах) і драш (суб'єктивне тлумачення та коментування,

в які можуть уводитися притчі, казки, теологічні міркування, повчання, риторичні прийоми, пов'язані з передаванням тексту ("із вух у вуха") [Зислин 2010, 80]. Вдавшись до сучасної лінгвістичної термінології, це означає, що вербальна сугестія сакрального тексту має бути активованою на візуальному / аудіальному / кінестетичному / універсальному рівні через відповідні канали, потім підкріплена емоційно і, нарешті, зрощена з духовно-вольовими чинниками. Тільки таке тлумачення релігійного джерела наближає до його декодування і водночас забезпечує психічну та ментальну (ширше – духовну) автотрансформацію. Проте варто зауважити, що необхідною умовою ефективної взаємодії з текстом є віра суб'єкта, який працює з інформацією, викладеною в тексті. Це можна вважати точкою нуля у процесах вербально сугестивної комунікації в межах сакрально-ритуального дискурсу. Богослов-філософ виявив значні глибинні нашарування, семантичні концентри, що забезпечують пластичну природу слова як умову його ефективного функціонування у різних контекстах, стилістичних площинах, ментальних конструкціях. При розкручуванні кокона смислових нашарувань сугестивний потенціал даної семми (від *сема* – знак) час від часу активізувався й двосторонньо виявляв себе як діяльність, спрямована назовні – від слова до читача, і навпаки – така, що трансформує внутрішні процеси і спрямована від читача на слово. Для П. Флоренського цілком очевидно є тілесність слова – це живий організм, що має також емоційний і духовний плани. Їхнє сприйняття залежить від готовності читача взаємодіяти із цими реальностями. Наприклад, св. Ігнатій Брянчанінов так розкривав своєрідність акафісту: "Акафіст показує, якими думками може супроводжуватись молитва Ісусова... Він, усією тяглістю своєю відбиває єдине прохання грішника про помилування Господом Ісусом Христом; але це прохання втілюється у відмінні форми, відповідно до дитинчастості розуму новоначальних" [Давыдов, 2004, 93]. На нашу думку, він, безперечно, мав рацію. Початківець буде сприймати насамперед формальні аспекти втілення змісту фідеїстичних текстів. Рівень критичності його сприйняття буде високим, адже постулати релігійного вчення можуть вступати у протиріччя з його реальністю. При взаємодії з емоційним та духовним планами догмати вже сприйматимуться через живий релігійний досвід, що, присутньо, дає досвід теодицеї, тобто виправдання Бога від претензій розуму та інтелекту людини осягнути його задуми. На місце критичності у сприйнятті приходять довіра, формується позитивна установка, що знімає захисні реакції й нівелює чинники обмеження роботи з новою інформацією. Одним із найважливіших засобів вербального впливу через сакральний текст є, на думку Слухай Н.В., ізоморфізм образів, що є носіями концептуальної інформації [Слухай 2010]. Ізоморфний підхід узгоджується з окресленими вище принципами тлумачення сакральних текстів. Ізоморфні образи утримують той шар текстових значень, який, за Філоном Іудеєм, забезпечує ідеально-містичне, або таємниче в сакральному тексті. Це рівень ідей, за П. Флоренським, і, з певною мірою умовності, це рівень тлумачення, що його продукує драш. Проте, попри зрозумілість у загальних рисах механізмів текстової сакралізації інформації, вони потребують подальшого дослідження. Німецький філософ М. Шелер вибудував ієрархію

психічної діяльності: емоційний натиск, інстинкт, асоціативна пам'ять, практичний розум (можливість вибирати, здатність передбачати) й, нарешті, притаманний тільки людині дух. Але дух не має в собі достатньої сили, щоб втілити в дійсність своє пізнання сутності. Лише тоді, коли його ідеї поєднуються з реальними факторами (інстинктами, наприклад, самозбереження, інтересами, суспільними тенденціями), вони набувають діяльної сили [Шелер 2002, 199]. Сугестія як механізм релігійної експансії відкриває не тільки безпосередній доступ до названих процесів, а й має свої специфічні прояви на кожному із зазначених етапів. Зокрема, у процесі маніпулятивних впливів з використанням сакрального тексту звичайним словам надаються нові чи додаткові смисли, що дозволяє їм грати роль вербалізаторів певних духовних ідей. Приміром, у Місії Божественного Світла [Контроль 2001, 394] загальноживане слово "знання" означає чотири методики медитації, яким навчають упродовж першого ж заняття. Це має за мету дати неофіту безпосереднє відчуття Бога у медитативному стані. Знання в такому досвіді втрачає свій ментальний характер і втілюється у впізнаваних сугерендом надалі відчуттях. Концепт "розум", через вибірккову рецитацію сакральних текстів із латентною комунікативною інтенцією сугестора, набуває негативних конотацій, позбувається своєї цінності й за рахунок нової об'єктивації відноситься до системи сил, які віддаляють людину від Бога та Істини – власне ворожих. Слово "світ" так само негативно конотується – це все, що знаходиться за межами Місії Божественного Світла й, отже, не є носієм сакрального знання. Шляхом закріплення у сугеренда відповідного словника, що постійно активується в межах конфесійної групи через колективне читання сакральних текстів, їх маніпулятивне тлумачення, створюється нова мовна реальність, що, у свою чергу, продукує нову поведінку. Сакральні тексти у таких маніпуляціях, хоч формально й наділяються самодостатністю, насправді такими не є. Вони виступають лише ефективним засобом сугестії. Отже, лінгвістичні чинники, що мають маніпулятивний характер, активні складники конфесійної комунікації. У комплексі факторів полісенсорного впливу вербальний вплив відіграє важливу роль, зокрема, у ситуаціях із використанням діалогічного мовлення та монологічно-дидактичного характеру. Сугестія з використанням сакральних текстів має специфіку, пов'язану з унікальним місцем віри в житті людини, здійснюється через комплекс адаптаційних механізмів, що можуть виступати як внутрішнім, так і зовнішнім чинником впливу, зазвичай активується через відповідний канал сприйняття, потім підкріплюється емоційно і, нарешті, зрощується з духовно-вольовими чинниками. Це досягається завдяки застосуванню різноманітних психотехнік та засобів їх забезпечення. Подібно до сугестії гіпнотичних практик, що застосовуються у психотерапевтичній діяльності [Співак 2000, 212], вербальна сугестія в сакральних текстах не заважає доступу до основних рівнів мовної системи і здійсненню базових лінгвістичних операцій. Поєднання системи аскетичних вправ із рецитацією сакральних текстів дозволяє поступово, проте ефективно, впливати на психічні процеси й докорінно змінювати життєважливі смисли й поведінкові реакції особистості.

В статье анализируются особенности проявления вербальной суггестии в рамках религиозного дискурса. Рассматриваются как вербальная суггестия в сакральных текстах, так и механизмы использования текстового материала с целью манипуляции.

Ключевые слова: сакральный текст, вербальная суггестия, механизмы воздействия, манипуляция.

The peculiarities of realization of the verbal suggestive influence in the religious discourse are analyzed in this article. Both the verbal suggestive of sacral texts and the mechanisms of special usage of text material purposed on manipulation are explored.

Key words: sacral texts, verbal suggestive, mechanisms of special usage of text material, manipulation.

Література:

1. *Бехтерев В.М.* Гипноз / Владимир Михайлович Бехтерев. – Д.: Сталкер, 1999. – 384 с.
2. *Біблія* або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. Кн. пророка Ісаї. – Toronto: The Canadian Bible Society, 1962. – 1528 с.
3. *Давыдов И.П.* Православный акафист русским святым / Иван Павлович Давыдов. – Благовещенск: Б-ка журнала "Религиоведение", 2004. – 258 с.
4. *Зислин Ю.* Псалом 20 в традиционных комментариях // *Голос в культуре: Личность. Жест. Звукотворчество: Сб. статей. Вып.2.* – СПб.: ГНИИ "Институт истории искусств", 2010. – 156 с.
5. *Контроль сознания и методы подавления личности: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко.* – Мн.: Харвест, М.: ООО "Издательство АСТ", 2001. – 624 с.
6. *Слезин В.Б., Музалевская Н.И., Урицкий В.М., Рыбина И.Я.* Изменение функционального состояния мозга при христианской молитве // *Парапсихология и психофизика.* – 2000. – № 1. – С. 132–136.
7. *Слухай Н.В.* Лингвистика сферы сакрального: русская культурно-языковая традиция (введение) // *Біблія і культура.* – Чернівці : Рута, 2008. – Вип.10. – С.116–124.
8. *Спивак Д.Л.* Измененные состояния сознания: психология и лингвистика / Дмитрий Леонидович. – СПб.: "Издательский Дом Ювента"; Филологический ф-т СПбГУ, 2000. – 296 с.
9. *Флоренский П.* У водоразделов мысли: Черты конкретной метафизики / Павел Флоренский. – М.: АСТ; АСТ МОСКВА, 2009. – 346 с.
10. *Шелер М.* Місце людини в космосі // Кунцман П., Буркард Ф.П., Відман Ф. *Філософія: dtv – Atlas / пер. з 10-го нім. вид. [наук. ред. пер. В.П. Розумний].* – К.: Знання-Прес, 2002. – 270 с.
11. *Эрман Б.* Искраженные слова Иисуса : Кто, когда и зачем правил Библию / Барт Эрман; пер. с англ. У.В. Сапциной. – М.: Эксмо, 2009. – 320 с.

СТАРОУКРАЇНЬСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ТРАДИЦІЯ ТА АСПЕКТИ НАУКОВОГО ТЕКСТОТВОРЕННЯ

Наєнко Галина Михайлівна

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто процеси вливу формальних ознак наукового стилю на ораторсько-проповідницький на прикладі "Діоптри" Віталія 1604 р. Зазначено втілення фрагментів епістемічної ситуації у смисловій структурі тексту.

Ключові слова: науковий текст, переклад, концепт самопізнання, образність, "Діоптра" Віталія з Дубна.

В історико-філософських дослідженнях "Діоптра" Віталія неодмінно ілюструє характеристики "консервативного" крила філософії кінця XVI – початку XVII ст., згідно з яким спасіння декларувалося у відмові від світських марнот, апології самозаглиблення, самозречення, бідності, пустинножителства. Саме так цю книгу трактують у сучасних роботах з вивчення проблем пошуку сенсу життя та проблем ірраціонального пізнання [Жеребило 2002], [Морська 2003].

У науковому обігу відомості про "Діоптру" з'являються з описів кінця XIX – початку XX ст. [Перетц 1911, 24–24]. Нині дослідникам доступні найдавніший список 1604 р., описаний В. Перетцом, та кілька стародрукованих видань (Єв'є 1612 р.; Кутейн, 1651 р., 1654 р.; Могилів, 1698 р.). Популярність автора засвідчується згадками про нього у І. Вишенського, в "Палінодії" Захарії Копистенського: "пречестной Віталій, архідиакон, учитель і любомудрець" (УЛ XVII, 99).

Іван Франко присвятив творчості Віталія спеціальну розвідку; аналізуючи дидактичну поезію, що супроводжує окремі розділи книги, вказав на її залежність від європейської традиції та відзначив цінність цих перших спроб афористичного викладу моральних настанов. Показово, що І. Франко досить скептично оцінив художню вартість поезій, що "...не виявляють у їх автора поетичного таланту ані оригінальності, не піднімаються ніде понад рівень шаблонової аскетичної моралізації" [Франко 1981, 158]; "о. Віталій не вмів своїм думкам дати закінченої, кришталевої форми, яку вони мають у ліпших народних приповідках або творах чільних писателів"; "незугарні вірші"; "висказаною в страшенно варварській формі" [Франко 1981, 158, 164, 172]. Як релігійну поезію трактують її й сучасні історики літератури.

Матеріали з "Діоптри" залучалися для реконструкції окремих підсистем мови середньоукраїнської доби [Полюга 1991], як джерело наукової (власне філософської) мови того часу твір ще не розглядався. Вважаємо, що реконструкція принципів наукового текстотворення належить до назрілих та актуальних питань історії української літературної мови, історичної стилістики, лінгвістики тексту, дискурсології. При цьому враховуємо, що науковий текст структурно-сміслово організовується за універсальною моделлю епістемічної ситуації, що визначає типологічні характеристики окремих наукових текстів середньоукраїнського періоду [Наєнко 2010]. Історична змінність форм маніфестації наукових знань, прийняті в сучасній філософії науки ідеї вторинності науки щодо релігії дозволяють розглядати взаємовпливи генетично і жанрово різнопланових текстів.

Дослідники історії пізнання відзначають, що такі риси середньовічної думки, як "схоластичне теоретизування, герметизм, символізм, ієрархізм, авторитаризм, консерватизм, традиціоналізм, ретроспективність, дидактизм, талмудизм, телеологізм, універсальність, споглядальність, квалітативізм, містицизм, есенціалізм, фундаменталізм, виключали можливість гідного високим гноселогічним принципам знання в принципі... Положення приймалося не тому, що воно було істинним, а тому, що воно було написано в такій-то книзі і було прийняте в такій-то культурі з такого-то віку" [Ильин 1994, 61].

У назві зазначено, що книга створена як переклад чи компіляція: ДІВПТРА Сиречь ЗЕРЦАЛО. ал(ь)бо, ИЗОВБРАЖЕНІЕ ИЗВѢСТНОЕ Живота члч(с)каго в(ь) мирѣ. ѿ многи(х) Сты(х) Бж(с)тве(н)ны(х) писани ѿчески(х) Догма(т) Съставле(н)наѧ. На словет(н)скій ѧзы(к), вѣчное памети, Го(д)ны(м) ѿцемъ Виталіе(м) Ігумено(м) в(ь) Дубнѣ преложена, и написана (Діоптра 1, 1). Хоч можливий першотекст і не встановлено, в літературознавстві усталилася думка про те, що книжка укладена за грецькими джерелами (УЛ XVII, 529).

У "книжній" культурі розробляються способи покликання: чіткі вказівки на джерело до наведених цитат на берегах: Лоук ѝ, Ма(т) ѝз, Гала(т) ѝ (Діоптра 1, 89); непрямі покликання: Писано єсть празный хлѣба дане ѧсть (160); и сего ради глаше Іѡвѣ, и око мое видитъ Бѧ (142 зв); дихомъ ходите и похоти плот(ь)скіѧ не съвер(ь)шайте глеть Ап(с)ль (138); Писано єсть въ ѡткровеніи ѧко поклоняющейсѧ свѣри, неимѣѧхи покоѧ (87 зв). Проте прецедентні тексти для Віталія – не тільки Святе письмо. Чи не першою згадкою в українській літературі героїв "Гліади" називає цю сентенцію І. Франко: Блговолю да бидеть ти ѿць Тер(ь)ситей, іже члкъ бѣ хидо роденъ, токмо ты буди Ахилей блгороденъ, нежели да бидеши ты Тер(ь)ситей, а ѿць твой бѣ Ахилей. (27). У передмові Віталій згадує також Улліса: аще похваляемый в миромъ оулисесь ѧко вбразъ мудрымъ, тольма свое о(т)чество: (худое и нищее сѣло гнѣздо морское:) глѣмое итака, възлюби, іже желаше, аще не прійдетъ тамо, поне приблизитисѧ да възможетъ издалека дымъ оувидѣти... (Діоптра 1, 4 зв нен).

Про інші світські тексти можна судити за зразками порівнянь, використаних для тлумачення окремих положень етики. Цей аспект проповідницької літератури давно зауважений дослідниками, загальні ознаки "науковості" проповідей, напр., Й. Галятовського, вивчав І. Огієнко. Віталій знав початки астрології, натурфілософії, біології: рѣчнаѧ вода єст(ь) слад(ь)ка, ѡбаче же сѧ кон(ь)чина єсть в(ь)ходитьи в(ь) гор(ь)кіѧ воды мор(ь)скіѧ (8); ибо вещь(ь) показѹющіѧсѧ быти бѣла, егда приложи(т)сѧ къ снѣгѹ, абіе чер(ь)на ѧви(т)сѧ (17 зв); Слнце всѧ зодіѧ превѣсходитъ [на полі – планиты], понеже всѣмъ звѣздамъ подаєть свѣтити (116 зв); ѡтро възсходитъ слнце съ свѣтлостію, исе в(ь) малѣ посеми облакѣ и бѣрѧ (98); Претворѣтсѧ обла(к) ѡ(н) въ водѹ, егда(ж) скон(ь)чаєт(ь)сѧ ѡнаѧ бѣрѧ, бываєть аєрь [на полі – въздѹхъ] свѣтель тако скоро слава и гор(ь)дынѧ мира сего мимо ходитъ (82 зв); Вода текѹщаѧ раждаєть добрии рыбы, и вода стоѧщаѧ и праз(ь)наѧ, ѧкоже єзернаѧ, имѣєть глѣбоки(х), ничто(ж) раж(д)ає(т), ра(з)вѣ жабы сміи, и рыбы вкѣшенію не пріѧтныи и нездравыи (159 зв).

Прецедентні субтексти з природничих джерел стають елементами порівнянь. Так, розвиваючи ідею двоїстості людської природи, автор порівнює душу з місячним тілом: *якоже лице лѣн(ь)ное зрѣщее на слнце по(л)но есть. дрѹгое же зрѣщее на землю, т(ь)ще есть. сице подобаетъ части дѣша твоеа дол(ь)ней т(ь)щей быти, гор(ь)нейже испол(ь)неной премѹдрости бжїа* (54).

Твердячи, що навколишній світ мінливий, непостійний, повідомляє про походження монархічного державного устрою: *Начало прїаць мир(ь)скаа мона(р)хіа [на полі – єдинонача(л)ство] ѿ Асирїанъ, ѿ онѣдѹ к(ь) Пер(ь)сомъ, ѿ сихъ кь Єллинѡ(м), ѿ тамо кь Римланѡ(м), ѿ онѣдѹ кь Галатомъ, посе(м) кь Алеманѡ(м) преїде. Аще оубо цар(ь)ство толико множицею из(ь) мѣниса, что молю твердо и постоан(ь)но в(ь) мирѣ семь ѡбращеши... (97). Твердячи, що центром та началом всесвіту є Бог, порівнює його з морем: *Исходатъ рѣки из(ь) моря и паки въз(ь)вращают(ь)са в(ь) море: всаческаа естествен(ь)нѣ приводат(ь)са в(ь) немѹ и яко море воды исходища есть Бгъ, сице кь немѹ яко кь истин(ь)номѹ и превеликомѹ нашемѹ цен(ь)трѹ и кон(ь)цѹ послѣд(ь)немѹ, жааетъ ити дѣша наша* (175 зв).*

Окремі відомості сучасною наукою скориговані: *Глеть Ісаїа: Ис корени смїина изыйдетъ керасть [на полі – василискъ], яко грѣхъ нашъ великій происходитъ ѿ малаго* (99); *Сребро живое, аще и тѣсно смѣси(т)са съ златомъ, ѡбаче въ огнь въвер(ь)жено сѹгараетъ. сице миръ въ бол(ь)шой нѹждѣ, и въ огни скор(ь)би оставить тѣ. да познаеши яко сѹетна есть слава его. егда въ м(ь)гновенїи ока ищезаетъ* (68 зв); *Ластовица в(ь)начат(ь)цѣ лѣта поеть, и въскорѣ слѣпа бываетъ. Тако и миръ въкрат(ь)цѣ своимъ сѹгла(с)нопѣнїемъ ѡслѣплеть члка, и оусыплеть* (86 зв). Крім згаданого І. Франком "Фізіолога", ці субтексти мають паралелі в астрологічних розділах "Богословія" Йоана Дамаскина, псевдоаристотелевій "Проблематї" тощо.

Із філософських проблем, розроблених у проповідях, чільне місце посїдає концепт самопізнання. Цей дельфійський припис, як відомо – принцип, згідно з яким людина усвідомлювала свою смертність, у християнствї отримав своє продовження і розвиток: потреба розпізнання у своїй душі всього, що може бути слідом помилок, промахів, слабкостей, людського гріхопадіння [Фуко 2007, 16, 456]. У Віталїя він має статус найвищого в ієрархїї епістемїчних цїнностей: *лѹч(ь)ше есть познанїе самого себе, паче иныхъ. вѡщ(ь)ше пакостить велико почитанїе, и любовь, нежели ненависть. гоненїа пол(ь)зѹють, понеже смиряють члка, и приводат(т) въ познанїе самого себе: любовь(ь) же ѡслѣплеть, и сѣдѣловает(ь) тѣ непознавати самого себе* (Діоптра I, 48). Самопізнання важливіше за світські науки: *Въ истин(ь)номъ познанїи самого себе, въз(ь)лежить высота премѹдрости Хвї. Въ с(ь)равненїи тоа премѹдрости, всаческое наѹченїе есть невѣденїе. аще бы еси и всѣ(х) любомѹдр(ь)чески(х) оученїй имѣль сѹвершен(ь)ное познанїе, каа ѿ сего польза, егда себе невѣси;... Вящ(ь)шаа есть єдинна капла премѹдрости бж(с)твен(ь)ное, паче всакаго простран(ь)наго моря премѹдрости мира сего: истин(ь)наа премѹдрос(т) ест(ь), сѹвершен(ь)ное самого себе оумер(ь)щвленїе. елико множае вѣси толико множае бѣди невѣжа, и мртвѣ мирѹ* (43 зв – 44). Це єдиний спосїб наближення до пізнання Бога: *Елико вѡщ(ь)ше познаеши само(г) себе, толико совер(ь)шен(ь)нѣе познаеши Бга... Познанїе(м) самого себе смиришиса, и тако боитиса бѣдешї Бга, а*

понеже страхъ Бжїй єсть начало премѣдрости. Подобаєть ти начати ѿ познанїа самого себе (139 зв). Процеси взаємозалежні: ѿвер(ь)зи ѿчи свои и наѹчися ѿко ѿ познанїа Бга, исходить познанїе самого себе (142 зв).

Пізнання себе відбувається шляхом заглиблення, зокрема звернення до категорій совісті: Во(з)вратися въ свою совѣсть, и тамо ѿбращеши каковъ еси. и познаєши ся ѿко немощенъ и грѣшенъ еси и въскорѣ оумреши (14 зв).

Шлях пізнання – це шлях пізнання своїх немощей і відтак перемога над собою: В работѣ свобода, и сила блгаго члка поз(ь)нава//ет(ь)сѧ в(ь) побѣдѣ самого себе... Хоцєши ли полѹчити велїе вл(д)чество. владѣй на(д) собою самы(м), глєть мѣдрос(т):...Аще себе самого побѣдиши съвер(ь)шен(ь)но, оудобъ всѧ побѣдиши, сей єсть добрый и храбрый воинъ иже себе побѣж(д)аетъ, сей єсть истин(ь)ный Іс Хвѣ рабѣ, иже повинѣеть плоть дхѡви, и чхв(ь)ство разѹмови (138–138 зв).

Автор розробляє ряд синонімів: Аще разѹмѣши себе ести достойна быти. ѿко добродѣтелїю оукрашен(ь)на тоѧ ради единыѧ вины нѣси достоинъ чести. доволенъ бо еси блгѣ; аще сєє такава и неразѹмѣши. и аще себе достойна вѣрѣши достоин(ь)ства (20); разѹмѣ себе быти непотребна, и будетъ тѧ Бгѣ имѣти междѹ потребными и съвер(ь)шен(ь)ными (18). Антитетичність свѣтосприйняття зумовлює функціонування форм із протилежним значенням: ѿ невидѣнїа самага себе происходитъ желанїе оучител(ь)ства и старѣйшин(ь)ства (20).

Метафоричного втілення набуває також концепт двонатурної людини: Сєго ради Апостоль раз(ь)лична имѣ имена даде, нарицаѧ единого дхѣ. а дрѹгаго плоть, единого дшѣ, дрѹгаго тѣло. единого законъ оѹмный, дрѹгаго законъ оудовѣ. единого члка в(ь)нѣтр(ь)нѧго, дрѹгаго в(ь)нѣшнѧго, дхѡмъ ходите и похоти плот(ь)скїѧ несъвер(ь)шайте глєть Ап(с)ль (138).

Таким чином, основні поняття моральної філософії пояснюються метафорично: Тѣло оубо земленно єсть, но члкъ не єсть тѣло: члкъ єсть дша в тѣлѣ, оумъ єсть нб(с)ный (4 зв нен -5); Живот(ь) єго єсть пара ѿже въ малѣ ѡвлает(ь)сѧ и абїе исчєзает(ь): въсходитъ на воздѹхъ къ ѡблакомѣ, и лѹчами слнчными оудобъ раз(ь)друшаєт(ь)сѧ (55); Бгѣ єдинъ пища єсть дши нашеи (126); Смрть єсть оролой [на полі – зєгарѣ], им(ь)же имама оустражи животь свой. (104); Прєждє всѣхъ бѣжи празн(ь)ства, ѿко матєре страстем(ь), и мачохи добродѣтеле(м), пра(з)нтво //ничтоже ино єсть, ра(з)вѣ смрть и погребєнїє члка живаго (159). Це ті метафори, що являють собою активний, когнітивний, творчий процес установлення подібності між різними концептуальними явищами в різних концептуальних ділянках та мають неперехідне значення в пізнанні, мисленні та поведінці [Арутюнова 1998, 375 – 380; Никитина 1988; Рябцева 2005, 525].

Культура моралізаторська, повчальна за своєю суттю продукувала тексти, що за буквральними смислами ховали приховані глибинні смисли: "Житєва мораль є лише натяком, щаблем осягнення смислу цілого як певної мудрої алегорії. І тоді, коли алегорія зрозуміла, людина наближаєтьсє до розмови з Богом" [Попович 2001, 196]. Відповідно розробка філософських ідей відповідає осмисленню філософії як мистецтва.

Загалом риторичний характер повчання усвідомлюєтьсє автором, адже він вдаєтьсє і до тлумачення метафор, зокрема засвоєної з псалмів "лѣта наша ѿко павчина

поўчахъсѧ": Крат(ъ)кость живота нашего оуказъет(ъ) zde Пр(о)рокъ съравненіе произвед(ъ)ше ѿ паѡковъ, сѣло тон(ъ)кіѧ нити т(ъ)кѡщихъ, ѡже в(ъ)зимаєть и рас-тер(ъ)заєть малѣйшій вѣтръ: тако животь его же //с(ъ) толикимъ трѣдомъ т(ъ)чемъ, разорить єдина сѣмница. или ино коей немощи вѣтръ (57 – 57 зв). В іншому разі на полі з'являється добре знаний термін подобенство: кѡпецъ [на полі – пѡдобе(н)ство] в(ъ) море понѡжди богат(ъ)ства в(ъ)мѣтаєть, преставши же бѡри, паки тѣх(ъ) же в(ъ)зыскъєть (62 зв).

Так само він тлумачить зміст афоризму лат. *Vita brevis, ars longa*, що приписується Гіпократу: О вра(ч)бѣ тако глаше. Живо(т) кра(т)кїй оученіе [на полі – хитрость] дол(ъ)го, и искѡсь прел(ъ)щающїй: не сего ради се рече, дабы оученици не навыцали врачебнѣю хитрость, но дабы вѡщ(ъ)ши(м) спѣхомъ прилѣплалисѧ ѡной хитрости. зане животь єсть краткїй, и хитрост(ъ) неѡудобна (162).

Про перекладацьку практику Віталія можна судити із покрайніх глос різного типу. Найчастіше церковнослов'янїзми перекладаються простомовними відповідниками: Яко хотѧщи(м) на(м) наслажд(д)атисѧ Бѣга. Подобаєть сѡетъ мира презирати [на полі – марность свѣта] (1); Твари сѡ(т) ѡкоже прозрител(ъ)наѧ ѡрѣдїѧ ѡчеснаѧ, [на полі – ѡчесници или ѡкѡлары] имиже прочѧ вѣ єже быти видѣна пре(д)лагают(ъ)сѧ (24 зв); Єлико ближайшїй, толико бѣднѣйшїй [на полі – небезпечнѣйшїй] (65 зв); ѡко гѡбительства [на полі – повѣтра] подобаєть бѣгати злыхъ (100). Слов'янські слова перекладаються запозиченнями, вживаними в простій мові: Аще хощєши видѣти печати своѧ... [на полі – гербы] (27); (тут гербъ – з стч., стп. *herb*, свн. *Erbe* (СУМ XVI-XVII 6, 204); Страсти ѿ крѡчины [на полі – мел(н)колїи] вѣстающїй (61 зв); Аще нїѣ блг(д)тно єсть полѡченіе [на полі – фортѧна], оутро васнъ из(ъ) мѣнитсѧ (98); Вынѡ, яко оувѡсло многоцѣн(ъ)нѣйшее [на полі – клейноть] (77 зв); Єгда никог(д)аже видѣлъ єси вѣ каково(м) исхожденїи [на полі – на процесїи] дѣтища (42); Бѣжи оубо скоро, ѡко бѣжець [на полі – кѡрсоръ], и не полагай ѡснованїѧ вѣ мирѣ семъ окаѧ(н)нѣмъ (23). У "Лексиконї" Беринди з цим значенням засвідчене бѣжеле(ц): Бѣглець, бѣгоунъ, збѣ(г) (СУМ XVI-XVII 3, 146). Лат. *sъrsor ogis* пізніше І. Максимович перекладе рядом скоротеча, гонецъ, рыскатель, бѣгунъ, бѣгате(л), посель (М I, 275).

Грецькі та латинські перекладаються слов'янськими, зокрема українськими: Аще положиши Дїѡптрѡ [на полі – зеркало] прѧмо нѡси. ѡбращєши вней нѡ из(ъ)ѡбражен(ъ)но (33 зв); Ничтоже велїє, аще любиши дрѡга, сїєбо и Єллини [на полі – ѡзыци] творѧть (132 зв). Запозичення передається запозиченням: Устраєть стратигъ [на полі – гетманъ] нѣкаковъ стратигимы ро(д) неѡбыкновенъ, (53 зв); ѡдъ оубо єсть злоба врага твоего, но ѿ ѡдѡ бываетъ Гириака [на полі – дриаква] тако и ѿ злобы врага твоего, можєши врачєванїє сѡдѣати дїшї своєй (133). Термін дриякѡва, дриякєвъ "давно вживаний лїк рослинного походження", "протиотруйний лїк" пов'язують із стп. *drjakwĩa*, свн. *Drjakel*, гр. *δριάς* (СУМ XVI-XVII, 8, 206).

Церковнослов'янські перекладаються церковнослов'янськими: О лихоиманїи. Глава лс [на полі – лаком(ъ)ствѣ] (113 зв); Но глєть ѡ оче(х) видѣнїѧ [на полі – знанїѧ] (143 зв). Рїдкісні випадки – це пояснення розмовних слів – церковнослов'янїзмами: Неключимы и непотребны [на полі – полезны] (82 зв); Но ѡко рыбы оуловлѧєми оудицею [на полі – вѣ мрежи] злѣ (105).

Розгортання текстової тканини відбувається в площині актуалізації адресованості; синтаксис проповіді організовано навколо предикатів із дієсловами в наказовому способі: Не прильпльсь сѣта(м) и сласте(м) мир(ъ)скимъ, да не въпадеши всѣти ихъ, не помрачайсь начер(ъ)тан(ъ)ми ихъ, да не в(ъ)падеши въ смѣртъ, ничтоже естъ въ оумѣ ꙗже прежде не бысть въ чѣв(ъ)ствѣ... Аще и чистъ естъ оумъ твой ѡбаче чѣвство емѣ завадѣ творить (67 зв). Кожна з них має чітку семантичну структуру: назва теми – заголовок, цитата зі святого письма (з чітким покликанням); пояснення смислу – глибинного сенсу наведених слів – повчання, як слід втілювати цю настанову в життя – прикінцевий вірш. Подібну стратегію дослідники також фіксують в Учительних євангеліях, полемічних творах [Ніка 2009, 83]; універсальність подібної композиції засвідчена її присутністю в сучасних наукових текстах: така інверсія, тобто "подача спочатку готових істин, а потім їх аргументація, роз'яснення", на думку Т.В. Радзівєвської, є засобами спрощення їх сюжетної структури [Радзівєвська 1999, 21–22]. Поділений на три частини, текст супроводжується змістами цих частин: Каталогъ или оуказаніе главамъ первой диоптры. ꙗже естъ ѡ презрѣнїи соуеты мира (Диоптра, 4 зв нен). У кожній частині по сорок глав. Заголовки глав вказують на предмет розгляду – це чесноти: ѡ смиренїи (64 зв) або гріхи: ѡ грѣсѣ блѣда (64 зв). Вони поєднуються за принципом протиставлення: ѡ пер(ъ)вомъ мира пол(ъ)цѣ гор(ъ)дости – ѡ смиренїи – ѡ грѣсѣ блѣда – ѡ чистотѣ тощо. Кожна з частин також має свою назву: ДЮПТРЫ сиречь ЗЕРЦАЛА МИРОЗРИТЕл(ъ)наго. Часть или Книга Третья. ꙗказѹющая, ꙗко подобае(т) презрѣв(ъ)шимъ сѣтеѣ мира сего досто"но работати Ис ХР(С)тѣ (122 зв).

У цілому членування тексту, складна зовнішня архітектоніка, витримані способи покликання, перекладацька робота, розбудова концептосфери філософської картини світу та апеляція до прецедентних світських джерел природничої тематики демонструють ту гібридність засобів, що притаманна мові вітчизняного філософствування. Як результат "педагогічної" традиції, текст наближений до "взірцевих" наукових трактатів із однозначно дефінітивною формою викладу, яку помітимо щойно в перших граматиках та творах інтелектуалів київського кола першої половини XVII ст.

Традиції метафоричності "Диоптри", актуалізація концептів самопізнання, внутрішньої людини, активне засвоєння грецької та латинської мов із їх передтермінологічним потенціалом істотно доповнюють історію наукової мови середньоукраїнського періоду, що потребує цілісного розгляду.

The article observes the influence processes of formal features of scientific style on the oratorical-preaching on the example of "Dioptra" by Vitaliy dated 1604. Implementation of fragments of epistemic situation in the semantic text structure is also being researched.

Key words: scientific text, translation, self-knowledge concept, figurativeness, "Dioptra" by Vitaliy from Dubno.

В статье рассмотрены процессы влияния формальных характеристик научного стиля на ораторско-проповеднический на примере "Диоптры" Виталия из Дубно 1604 г. Обозначено воплощение фрагментов эпистемической ситуации в смысловую структуру текста.

Ключевые слова: научный текст, перевод, концепт самопознания, образность, "Диоптра" Виталия из Дубно.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 375–380.
2. Жеребило І.В. Проблема сенсу життя людини в українській філософії ХІ – першої половини ХVІІ ст.: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Жеребило Ірина Владиславівна; Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 18 с.
3. Ильин В.В. Теория познания. Эпистемология / В.В. Ильин. – М.: Изд-во Московского университета, 1994. – 136 с.
4. Морська Н.Л. Ірраціональне пізнання в філософській думці України: автореф. дис...канд. філос. наук: 09.00.05 / Морська Наталія Львівна; Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 20 с.
5. Наєнко Г.М. Семантична структура староукраїнських наукових текстів та проблема їх типології / Галина Наєнко // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство. Тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених. – Київ, 21–23 квітня 2010 року. – С. 9–11.
6. Никитина С.Е. Общие признака научного и фольклорного текста / С.Е. Никитина // Референция и проблемы текстообразования: Сб. научн. трудов – М.: Наука, 1988. – С. 82 – 94 (АН СССР. Ин-т языкознания. Проблемная группа "Логический анализ языка").
7. Ніка О.І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини ХVІ – першої половини ХVІІ ст. / Оксана Ніка. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с.
8. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 года. – К.: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1911. – 150 с.
9. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика ХІV – першої половини ХVІІ ст. / Л.М. Полюга. – К.: Наук. думка, 1991. – 240 с.
10. Попович М.В. Нарис історії культури України / Мирослав Попович. – 2-е вид., випр. – К.: АртЕк, 2001. – 728 с.
11. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т.В. Радзівська. – НАН України; Інститут української мови / М.М. Пешчак (ред.). – К., 1998. – 191с.
12. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Надежда Рябцева. – М.: Academia, 2005. – 640 с. (РАН. Ин-т языкознания: Монографические исследования: лингвистика).
13. Франко І. Забутий український віршописець ХVІІ в. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 31. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 156–172.
14. Фуко М. Герменевтика суб'єкта: Курс лекцій, прочитаних в Коллеж де Франс в 1981–1982 году / М. Фуко; Пер. с фр. А.Г. Погоняйло. – СПб.: Наука, 2007. – 677 с.

Умовні скорочення назв джерел:

1. Діоптра – ДІОПТРА МІРОЗРІТЄ(Л)НАА или зеркало извѣстно оуказоующее соуетоу мира настоащаго и впно в не(м) жити члка наставляющее многими Стыми догматы Ѡческими оудобре(н)ное и словеньски многогрѣшнымъ виталиемъ Игоумено(м) ч(с)тнаго кр(с)та вдѣбнѣ, въ наставленіе и оутѣшеніе православнымъ хр(с)тианомъ черниломъ ново изображе(н)но лѣта ѠѠкоупленіа мира аѣд. – Рукопис ІР ЦНБ В, Ш І, 4001. – 180 арк.
2. Діоптра 1 – ДІОПТРА Сиречь ЗЕРЦАЛО. ал(ь)бо, ИЗОВАБРАЖЕНІЄ ИЗВѣСТНОЄ Живота члч(с)каго в(ъ) мирѣ. Ѡ многи(х) Сты(х) Бж(с)тве(н)ны(х) писаніи Ѡчески(х) Догма(т) Съставле(н)наа. На словен(н)скій тазы(к), вѣчное памяти, Го(д)ны(м) Ѡццемъ Виталие(м) Игоумено(м) в(ъ) Дубнѣ преложена, и написана. – Све, 1612. – Ст-др. ЦНБ В, Ш. Кир 730. – 180 арк.
3. М – Іван Максимович. Лексикон латинсько-слов'янський (1718–1724). Факсиміле. Фотопередрук Олекси Горбача. – Рим, 1991. – Ч. І–ІІ. – 1426 с.
4. СУМ ХVІ–ХVІІ – Словник української мови ХVІ – першої половини ХVІІ ст.: у 28 вип. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича / Д. Гринчишин та ін. (відп. ред.). – Львів, 1994. – 2008. – Вип. 1 – 14.
5. УЛ ХVІІ – Українська література ХVІІ ст. / Вст. стаття, упорядкування, примітки В.І. Кречотня; [ред. тому О.В. Мишанич] – К.: Наук. думка, 1987. – 605 с. (Бібліотека української літератури) (Дожовтнева українська література).

ДИСКУРС ЯК РЕЛЕВАНТНИЙ СПОСІБ ВТІЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ІНТЕНЦІЙ

Шабат-Савка Світлана Тарасівна

канд. філол. наук, доц.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто дискурс як ситуативно вмотивовану, динамічну мовленнєву одиницю, що становить окреме висловлення чи сукупність тематично об'єднаних дискурсивних висловлень, спрямованих на вираження комунікативного наміру мовця; проаналізовано смисловий діапазон і синтаксичні засоби реалізації інформативних, питальних, спонукальних, оптативних, емоційно-оцінних та інтерактивних інтенцій, які виступають найбільш релевантними для репрезентації багатогранної діяльності мовної особистості.

Ключові слова: інтенція, мовець, дискурс, комунікація, комунікативна ситуація, модально-інтенційні висловлення.

Когнітивно-дискурсивна парадигма як одна з пріоритетних у сучасній лінгвістиці спрямована на визначення способів репрезентації ментального світу людини у мові, на "комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи іншої мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікативній ситуації" [Селіванова 2008, 19]. У дослідницьке поле мовознавців потрапляє дискурс – особлива синергетична система, "інтегральний феномен, мисленнево-комунікативна діяльність, яка є сукупністю процесу й результату і включає як позалінгвальну, так і власне лінгвальний аспект" [Шевченко 2005, 105–106].

Дослідження у галузі дискурсу заповнили лінгвістику сьогодення, однак, як влучно зазначила О. Кубрякова, широке розповсюдження самого терміна дискурс зовсім не означає, що за ним вже закріплений зміст, який можна було б уважати загальноживаним [Кубрякова 2005, 23]. У дискурсології, в сучасній теорії комунікації знаходимо багато наукових праць, дисертаційних досліджень, статей про неоднозначну природу дискурсу, його структуру, прагматичні параметри та функційність, зв'язок з національно-культурною традицією, соціумом. Предметом мовознавчих студій стають різні типи дискурсів (діалогічний, монологічний, наративний, емоційний, правовий, журналістський), які вирізняються сферою використання, ситуативною вмотивованістю, неоднаковими можливостями репрезентувати концептуальний простір людини-мовця. Окреслена проблематика особливо жваво розробляється в зарубіжній (Т. ван Дейк, М. Бахтін, А. Вежбицька, О. Кубрякова, Н. Арутюнова, Й. Стернін, Г. Солганик, В. Григор'єва) та українській лінгвістиці (Ф. Бацевич, І. Шевченко, О. Селіванова, С. Єрмоленко, Т. Радзівська, К. Серажим, Н. Литвиненко, С. Кость, С. Кремзикова та ін.). Однак, незважаючи на такий вагомий теоретичний доробок, ще й досі залишаються актуальними та відкритими для вивчення питання комунікативних характеристик дискурсу, його інтенційності, жанрових реалізацій. **Мета** нашого дослідження – охарактеризувати дискурс як найбільш прийнятний спосіб реалізації намірів мовця, визначити діапазон комунікативних інтенцій та засоби їх синтаксичного вираження у художньому дискурсі.

Вивчення дискурсу пов'язують з іменами таких відомих мовознавців, як З. Харрис, М. Фуко, Е. Бенвеніст, котрі чи не вперше звернули увагу на діяльнісний

аспект мовної системи, соціально-культурний та історично зумовлений характер дискурсу. Концептуально-дискурсивна теорія визначена насамперед у науковому доробку Е. Бенвеніста. Французький дослідник чітко диференціював статичний план розповіді та динамічний план дискурсу, визначав дискурс як мовлення, що привласнюється адресантом (мовцем), як "будь-яке висловлення, що зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника [Бенвеніст 1975, 276–279].

Дискурс займає досить суперечливе місце у мовознавчих працях: його ототожують з текстом, виводять за межі традиційної дихотомії "мова – мовлення" у сфері комунікації, розглядають як різновид мовленнєвої діяльності, текстової комунікації, соціолінгвальний феномен. Приміром, М. Макаров, вважаючи синонімічними, взаємозамінними терміни "текст" і "дискурс" (відомо, спільними ознаками і тексту, і дискурсу виступають завершеність, цілісність, зв'язність, модальність, інтенційність, спосіб та сфера функціонування), все ж диференціює їх за опозиційними параметрами: структурність – функціональність, продукт – процес, статичність – динамічність [Макаров 2003, 75–87]. Дискурс співвідноситься з текстом, як висловлення з реченням, фонема зі звуком, морф з морфемою. Зрозуміло, що мовленнєві одиниці (дискурс, висловлення), не маючи емпіричної субстанції, реальної матеріальної маніфестації, ширші в потенційній здатності реалізувати комунікативні потреби мовців, відображати їх ментальний світ.

Текст, на думку Н. Литвиненко, виступає "серцевиною дискурсу. Коли текст потрапляє в потік свідомості людини, що його сприймає, він стає дискурсом, відображаючи процес мовлення. Дискурс – це своєрідна динамічна модель тексту" [Литвиненко 2009, 11–12], "текстова комунікація, пов'язана з комунікативною діяльністю суб'єкта". Тріада "текстотворення – текст – текстова комунікація", за визначенням Т. Радзівської, має "спільний знаменник" – поняття дискурсу, що відбиває і онтологічний, і епістемічний аспекти зазначених понять у комплексі [Радзівська 2010, 458].

Окрему позицію в сучасній комунікативній теорії займає Ф. Бацевич. Мовознавець виводить **комунікацію** (поряд з мовою та мовленням) в особливий модус існування живої людської мови з притаманною лише йому категоріальною організацією мовного коду. Серед комунікативних категорій виділяє дискурс, мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт, почасти витлумачуючи **дискурс** як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом форм життя, залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [Бацевич 2004, 138]. Таке розлоге визначення свідчить про те, що, з одного боку, дискурс – текст, занурений у життя, з особливою граматиною, лексиною, правилами слововживання і синтаксису, а з іншого – це живе спілкування, комунікація, когнітивно-мовленнєве й інтерактивне явище з усіма відповідними складовими спілкування [Бацевич 2010, 12–13].

Дискурс характеризує ситуативне, усно-розмовне мовлення, яке відбувається між основними субстанціями комунікативного процесу – мовцем (адресантом) і реципієнтом (адресатом), відтворює подію (Т. ван Дейк), що завжди має місце тут і зараз (on-line). Основою дискурсивних висловлень слугують ментальні структури, концепти, когнітивні схеми, які увиразнюють національно-культурні особливості комунікантів. Власне тому нам імпонують погляди Т. ван Дейка, який визначає дискурс як **комунікативну подію** (складну єдність мовної форми, значення і дії), відтворену учасниками спілкування; подію, в якій задіяна не лише мова в її фактичному використанні, але й ті ментальні процеси, які неминуче супроводжують процес комунікації [Дейк 1989, 121].

Виступаючи складним соціолінгвістичним феноменом сучасного мовного середовища, дискурс містить інформацію, що максимально враховує феномен життя людини [Серажим 2002]. Розмаїття життєвих повсякденних ситуацій, стильова диференціація мовлення породжує різноманітні типи дискурсів, розвиває комунікативні інтенції. Ментальний стан мовця, певна подія, сфера людського буття, фрагмент реальної чи ірреальної дійсності "спонукає адресанта до висловлення" [Сузов 2000, 134]. Дискурс якраз увиразнює комунікативну подію, експлікує інтенції, зумовлює, на переконання Ф. Бацевича, виформування загальноприйнятих норм і принципів сумісної практичної взаємодії людей, створює тематичні, прагматичні, функціональні "блоки", що впізнаються, ідентифікуються учасниками спілкування, як наприклад, привітання, прощання, докори, співчуття, освідчення в коханні та ін. [Бацевич 2010, 13].

Інтенціональні потреби відображають прагнення, пошуки, життєтворчість та креативність мовної особистості. Інтенція мовця передає суб'єктивні смисли, вона як "психічний субстрат значення мовленневоактового висловлення відображає в його семантиці один із змістових моментів внутрішнього світу людини, одну з частин модусної пропозиції" [Григор'єва 2007]. У багатьох лінгвістичних дослідженнях **інтенція** – превербальний, осмислений намір мовця, який зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення (О. Селіванова, Ф. Бацевич). Нам імпоує погляд, за яким інтенція – це глобальна настанова змісту висловлення, що асоціюється з комунікативним спрямуванням речення, метою висловлювання.

У сучасній лінгвістиці комунікативні інтенції класифікують з урахуванням різних параметрів – ситуації мовлення, пресупозиційних характеристик учасників спілкування, мовленневої взаємодії, способів та засобів вираження. Так, О. Москальська розрізняє інтенції інформування та активізації [Москальська 1981, 58]. Л. Кисельова – інформативні, спонукальні, емоційно-оцінні та контактні [Кисельова 1981, 149]. О. Гнатковська встановлює 22 типи інтенцій у художньому англійському дискурсі, зокрема – інтенцію повідомлення, вибачення, запиту, асертивну, супозитивну, промісивну, реквестивну та ін. [Гнатковська 2009, 4].

Цілком логічною, на нашу думку, виглядатиме диференціація інтенцій на: інформативні, питальні, спонукальні, опитивні, емоційно-оцінні, інтерактивні, які виступають найбільш релевантними для репрезентації багатогранної діяльності мовної особистості та реалізуються у вигляді реплікоутворювальних або текстотвірних структур, дискурсивних висловлень вербального / невербального вираження. **Дис-**

курс витлумачуємо як окреме висловлення, низку тематично об'єднаних дискурсивних висловлень, діалогічних реплік, загалом динамічне мовне середовище, орієнтоване на виконання конкретного комунікативного завдання, реалізацію інтенції. Об'єктом нашого дослідження слугує художній текст – репрезентант текстової комунікації, дискурс, що, за твердженням М. Голянич, базується на загальних принципах мовленнєвої діяльності, на когнітивних культурно орієнтованих стратегіях, які допомагають пізнати текст, відкрити в ньому прихований смисл [Голянич 2008, с.44].

Інформативна інтенція полягає в констатації реального або ірреального факту, в передаванні мовцем повідомлень про світ, довкілля, явища, події, які, з одного боку, збагатять тезаурус співрозмовника, доповнять новими знаннями адресата мовлення, а з іншого – покажуть комунікативну компетентність адресанта, його ерудицію, прагнення довести до відома певну інформацію. Мовець чітко вибудовує стратегічну лінію інформування, використовує експліцитні висловлення з перформативними дієсловами на зразок *я повідомляю, інформую, вістую, передаю, доповідаю, як-от: – Я повідомляю, що не можу прийняти твоєї жертви* (О. Кобилянська). – *Мої поважані панство, скажу вам одверто, як щирому чоловікові подобає, що я люблю вашу донечку і прошу в її руку!..* (С. Яричевський). Розповідні речення виступають одним із найпродуктивніших модально-інтенційних висловлень, здатних експлікувати інформативні інтенції. За своє синтаксичною природою вони реалізують комунікативне завдання, яке стає актуальним для мовця в конкретній мовленнєвій ситуації, напр.: – *Твій Оксенко затоптаний кіньми під час сутички між гуцулами і поліцаями. А жінка твоя, Дружана, тепер в якомусь долішньому селі – тобі однаково де, бо вже не народить тобі синів* (Р. Андріяшик). Адресат як учасник дискурсу може певним чином реагувати на висловлення адресанта, погоджуватися чи не погоджуватися з його думками та міркуваннями, як-от: – *По життю треба йти поважно і впевнено. Так, аби за тобою тягнувся шлейф добрих вчинків і файних жінок. Але в'їдь у тему – шлейф, а не хвіст. Бо хвосту треба рубати! – Думка твоя ніби й заслуговує на увагу, але, як би це коректніше висловитися, не зовсім до вподоби* (С. Пантюк).

Питальна інтенція формує когнітивний процес-пошук, реалізує гносеологічну потребу мовця заповнити інформаційні лакуни у знаннях. Актуалізаторами подібної інформації виступають питальні компоненти – лексико-граматичні показники питальності, що вказують на прагнення автора запиту з'ясувати чи уточнити важливу для нього інформацію, напр.: – *А вам хто ніч робив?* (В. Барка). – *Чого в сільраду ведуть?* (В. Барка). – *А може, ти сплутав його з якимось іншим великим поетом?* (Ю. Андрухович). Успішність такого комунікативного акту залежить від адресата, його компетентності, бажання відповідати на поставлене питання.

Запит як комунікативна інтенція речень питальної модальності у художньому дискурсі маркує і непрямі мовленнєві акти, увиразнює спектр семантики, традиційно пов'язаної з іншими модально-інтенційними висловлюваннями – розповідними, спонукальними та оптативними, пор.: – *Що ти кажеш?.. Як ти смієш таке верзти?* (С. Яричевський). – *А це, дівко, що таке? – крикнула мати з воза. – Чи ти п'яна, чи твереза, що поперекідала серед двору глиняники?* (І. Нечуй-Левицький). – *Що це за неповага до жінки?* (В. Підмогильний). Такі питальні речення виконують

вторинні функції, виражають приховані інтенції, виступають результатом функціональної транспозиції, актуалізуються у спілкувальному процесі залежно від наміру мовця, від його прагнення якнайточніше передати інтенціональний смисл.

Спонукальні висловлення виражають різні мовленнєві дії: наказ, вимогу, заборону, заклик, застереження, порада, рекомендацію, запрошення, умовляння, пропозицію. Функціонально-семантичний діапазон інтенцій волевиявлення широкий, проте чітко маркує два типи синтаксичних реалізацій: конструкції категоричні (імперативні, емоційно-експресивні) та некатегоричні (ввічливі, етикетні): з одного боку, наказ як одна з категоричних форм спонукування, що спрямована на негайне виконання якоїсь дії з боку співрозмовника, як-от: – *Оддайте харчі, то ж не ваше – не ви напрацювали! Дітям їсти треба, оддайте зараз, я вам кажу!* (В. Барка). – *Додому йди, чуєш чи ні?* (Д. Макогон), а з іншого – ввічливе прохання, порада, пропозиція, запрошення, мовленнєві акти, які свідчать про комунікативну координацію між спілкувальниками, відображають толерантне спілкування, напр.: – *Чи не найняли б ви мені тієї кімнатки?* (І. Нечуй-Левицький). – *Не продаси, пане лицарю, тієї шаблюки часом?* (А. Свидницький). – *А чи не міг би я переночувати у вас, газдо?* (Ірина Вільде). Спонукальні інтенції, що передають категоричний наказ, вимогу, можуть виражатися імпліцитно, зокрема окличними інфінітивними речення, неповними еліптичними конструкціями, пор.: – *Їсти!..* – *Цить, люба дитино, – терпи!* (В. Барка). – *Мішок тиєниці!* (В. Барка).

Комунікативний намір, що належить до сфери модальних значень оптативності, передає волевиявлення суб'єкта текстової комунікації, його прагнення виконати потенційно бажану дію в постмовленнєвому просторі. Інтенційний діапазон **оптативних** речень у художньому дискурсі доволі розлогий: це оптативи з семантикою власне бажання, напр.: – *Хочу здійматися почерез усі перепони, усі труди, почерез увесь бруд життя, хочу летіти, дібратися до щастя, до "полудня"...* (О. Кобилянська). – *Скоріше, скоріше б побачити свою єдину, відчути на своїх плечах її вічно потріскані руки, що пахнуть якимось зіллям чи хлібом* (М. Стельмах); оптативи зі значенням ірреального бажання, такого, що не може здійснитися, оскільки звернене до минулого, пор.: – *Ох, аби це внучка з Голландії повернулась і заспівала так, як співала її бідолашна мама* (М. Стельмах); оптативні висловлення зі значенням умови, напр.: – *Ох, якби так сталося! Я б не боялася, що кінь спіткнеться і впаде, а ...Ох, якби так сталося* (О. Кобилянська); оптативи зі значенням побажання – синтаксичні конструкції, за допомогою яких мовець бажає добра чи зла адресату, собі чи комусь іншому. Інтенційно такі структури спрямовані на вираження позитивних, ввічливих побажань (привітання, благословення, прощання) та експресивно-емоційних, оцінних висловлень (проклинання, закляття), напр.: – *Нехай Господь вас провадить* (С. Воробкевич). – *Щасливої дороги! Хай тобі все буде з землі, з води і роси!* (М. Стельмах). – *Щоб на тебе образи поспали!* (С. Воробкевич). – *Бодай тобі язика заклонило!* (М. Стельмах).

Інтенції, що пов'язані з прагненням мовця передати свій емоційний стан або ж по-особливому відреагувати на побачене чи почуте, формують **емоційний** дискурс, який характеризують такі прагматичні параметри: емоційно-ментальний стан суб'єкта комунікації, дисбаланс стосунків між спілкувальниками, конфліктна, емоційно неврівноважена атмосфера спілкування, особливий синтаксис – використання

мовцем модально-інтенційних висловлень, неповних, еліптичних конструкцій, нечленованих комунікативів, звертальних структур. Пор.: – *Що? Галя заручається з Миколайівським?* (Є. Ярошенко). – *Овва, а ви де так довго засиділися, панно Дарусю?* (Ірина Вільде). – *То це ти, шмаркачу, життя мені перепаскудити зібрався?* (С. Пантюк). – *Але щодо спільників, то ... то для такої комедії в мене їх не числиться.* – *Що-що? Як ти сказав?* (Іван Багрянний).

Інтерактивна інтенція спрямована на встановлення, активізацію та ініціювання контакту між учасниками комунікативного акту. Інтерактивність як визначальна категорія мовленнєвої діяльності детермінує не тільки комунікативну взаємодію між тими, хто спілкується, налагодження контакту для продовження комунікації, а й активізацію уваги співрозмовника, апеляцію до його свідомості тощо. Вербальне вираження інтерактивної інтенції, зазвичай, будується з урахуванням категорії ввічливості, у контексті ситуацій мовленнєвого ритуалу, напр.: – *Це ви! Як ся маєте?* (О. Кобилянська). – *Як живеться, як можеться?* (Є. Гуцало). – *З ким маю честь познайомитись?* (А. Свидницький). – *Ну, їдьте з Богом! Щаслива дорога!* (С. Яричевський).

В інтерактивному процесі важливу роль відіграють мовленнєві структури, якими мовець послуговується для того, щоб перевірити канал зв'язку зі співрозмовником. Контактні формули *Знаєш? Чуєш? Розумієш? Слухай! Уяви собі!* не потребують прямої (мовленнєвої) відповіді, це своєрідні вигуківі вставні побудови, здатні стимулювати рецептивну та когнітивну діяльність співрозмовника, регулювати процеси мовленнєвого спілкування, напр.: – *Знаєш що? Скажи йому, що я завтра о десятій буду на льоду* (Ірина Вільде). – *Чуєте? Глядіть же, не губіться, не відставайте від мене й на крок!* (В. Барка). – *Будь собі чим хоч, а трави моєї не толоч. Розумієш?* (М. Івасюк).

Отже, дискурс – живе, динамічне мовне середовище, що відтворює мовленнєву ситуацію, наскрізь детерміновану інтенціями мовця. Це один з найбільш релевантних способів втілення інтенціональних потреб людини, результат її мовленнєвої діяльності. Синтаксична система мови цілком підпорядкована реалізації комунікативних потреб мовної особистості.

Дискурс як мовленнєва одиниця не завжди обмежується одним висловленням, здебільшого це сукупність тематично об'єднаних висловлень, мовленнєвих жанрів, здатних у тісній взаємодії з позалінгвальними чинниками відтворювати комунікативну подію, реалізувати різноманітні інтенції, з-поміж яких: *інформативна*, що експлікує потребу мовця передати інформацію та передбачити можливе її сприйняття співрозмовником; *питальна*, що репрезентує прагнення автора запиту отримати потрібну для нього інформацію; *спонукальна* та *оптативна*, які перебувають у сфері волевиявлення суб'єкта комунікації; *емоційно-оцінна*, пов'язана з емоційно-почуттєвим станом мовця, його позитивним або негативним реагуванням на побачене чи висловлене; *інтерактивна*, орієнтована на вираження позиції адресанта в стереотипних ситуаціях ритуального спілкування, у процесах налагодження контакту між співрозмовниками.

Дискурсивні дослідження із залученням синтаксичної системи мови, екстралінгвістичних умов та чинників комунікації, конкретних історико-культурних, соціологічних аспектів сприятиме всебічному вивченню дискурсу як ситуативно та соціально вмотивованої мовленнєвої одиниці, утвердженню дискурсології як нової антропо-зорієнтованої лінгвістичної теорії.

В статье рассмотрен дискурс как ситуативно мотивированная, динамическая речевая единица, которая являет собой высказывание или множество тематически объединенных дискурсивных высказываний, направленных на выражение коммуникативного намерения говорящего; проанализирован смысловой диапазон и синтаксические средства реализации информативных, вопросительных, побудительных, оптативных, эмоционально-оценочных, интерактивных интенций, которые выступают наиболее релевантными для репрезентации многогранной деятельности языковой личности.

Ключевые слова: интенция, говорящий, дискурс, коммуникация, коммуникативная ситуация, модально-интенциональные высказывания.

The article discusses discourse as a situationally motivated dynamic speech unit which constitutes a separate utterance or a group of topically linked discursive utterances aimed to express a speaker's communicative intention. The subject range and syntactic means, most relevant for the representation of a speaker's diverse activities, which are employed to realize intentions, informative, interrogative, incentive, optative, emotional-evaluative and interactive, are analyzed.

Key words: intention, speaker, discourse, communication, communicative situation, modal-intentional utterances.

Література:

1. *Бацевич Ф.С.* Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія] / Ф.С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
2. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К.: "Академія", 2004. – 344 с.
3. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1975. – 446 с.
4. *Гнатковська О.М.* Комунікативні інтенції "Я-висловлень" у сучасному англomовному дискурсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.10.02.04 "Германські мови" / О.М. Гнатковська. – Ч., 2009. – 20 с.
5. *Голянич М.І.* Внутрішня форма слова і дискурс / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 296 с.
6. *Григорьева В.С.* Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагматические и когнитивные аспекты [монография] / В.С. Григорьева. – Режим доступа : <http://window.edu.ru>.
7. *Дейк Т.А. ван.* Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк; [пер. с англ. яз. под ред. В.И. Герасимова]. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с.
8. *Киселева Л.Я.* Вопросы теории речевого воздействия. Текст / Л.Я. Киселева. – Л., 1978. – 236 с.
9. *Кубрякова Е.С.* О термине дискурс и стоящей за ним структуре знания / Е.С. Кубрякова // Язык. Личность. Текст. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 23–33.
10. *Литвиненко Н.П.* Український медичний дискурс: [монографія] / Н.П. Литвиненко. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2009. – 304 с.
11. *Макаров М.Л.* Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 276 с.
12. *Москальская О.И.* Грамматика текста / О.И. Москальская. – М., 1981. – 284 с.
13. *Радзівська Т.В.* Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – Соціум – Культура – Мовна особистість : [монографія] / Т.В. Радзівська. – К.: ДП "Інформативно-аналітичне агентство", 2010. – 491 с.
14. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. *Серажим К.* Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: [монографія] / Катерина Серажим. – К., 2002. – 392 с.
16. *Сусов И.П.* Грамматика говорящего / И.П. Сусов // Актуальные проблемы коммуникативной грамматики. – Тула, 2000. – С.130–138.
17. *Шевченко І.С.* Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен [під заг. ред. І.С. Шевченко]. – Х.: Константа, 2005. – С. 105–117.

ПОНЯТТЯ "ВІЙСЬКОВОГО" ТА "ВОЄННОГО" ДИСКУРСІВ – ОБ'ЄКТИВНА ТОТОЖНІСТЬ ТА/ЧИ ПЕРМАНЕНТНА ПРОТИЛЕЖНІСТЬ

Акульшина Наталія Тарасівна

доц.

Національна академія Служби безпеки України

Статтю присвячено аналізу проблеми номінації та сфери застосування понять військовий та воєнний дискурси з комунікативно-прагматичної точки зору.

Ключові слова: військовий дискурс, воєнний дискурс, формальний військовий дискурс, неформальний військовий дискурс.

Актуальність даної статті полягає у майже повній відсутності чіткого розмежування військової термінології тактичного та стратегічного рівня, що з часом призвело до виникнення двох нових понять *військовий та воєнний дискурси*, які потребують обов'язкового, невідкладного науково-лінгвістичного дослідження.

Метою даного дослідження є аналіз проблеми номінації та сфери застосування понять *військовий та воєнний дискурси* з комунікативно-прагматичної точки зору.

Предметом даної статті є комунікативно-прагматичний аналіз понять *військовий та воєнний дискурси* та розмежування сфер застосування даних понять.

Об'єктом даного дослідження є поняття *воєнний та військовий дискурси*.

Останнім часом, поняття дискурсивного аналізу, теорії мовної особистості та теорії мовленнєвого впливу привертають неабияку увагу лінгвістів багатьох країн. Але, на жаль, дослідження питань, які викладені у меті, предметі та об'єкті майже повністю залишилися поза увагою вітчизняних лінгвістів. Деякі загальнотеоретичні аспекти даних питань висвітлюються Компанцевою Л.Ф., Селівановою О.О., Синельниковою Л.Н., але дослідження саме понять *воєнного та військового дискурсів* є відсутніми.

Антропоцентризм лінгвістичних досліджень, урахування людського чинника в комунікативних процесах посідають нині чільне місце у мовознавчих студіях. Поняття *дискурсу, когнітивної бази народу, групової (професійної) концептосфери* набувають особливої наукової сили та значення, що, досить часто, спричиняє трансформацію даних понять в основу нової парадигми лінгвістичного знання, яка дістала назву когнітивно-дискурсивної. Наукове сьогодення сприяє виникненню дедалі більшої кількості праць, що певною мірою висвітлюють окремі питання різновидів дискурсу, а саме політичного, наукового, рекламного, педагогічного, спонукального, судового, медичного та інших.

Протягом останнього часу лінгвістика вдається до активного запозичення термінологічних одиниць та методів дослідження в інших наукових дисциплінах, таких як психологія, соціологія, політологія, аксіологія, філософія, культурологія, етнологія, що призводить до відповідних змін у концепціях дискурсу, який розглядається не тільки як текст, а також як комунікативна дія з психологічним, соціальним, культурним та іншими компонентами. Вивчення дискурсу як поєднання вербального та невербального в комунікації призвело до тісної взаємодії лінгвістики з багатьма іншими дисциплінами, сприяло проникненню лінгвістичної інформації в інші галузі знань.

Особлива лінгвістична увага приділяється питанням когнітивної лінгвістики та дискурсознавства, які забезпечують якісне висвітлення різних аспектів усної та письмової комунікації, а також спрямовують сучасні лінгвістичні дослідження на вивчення різних типів дискурсу з комунікативно-прагматичної точки зору.

Завдяки довготривалій мілітаризації суспільства, що зумовлюється процесами тотальної глобалізації світу, переважна кількість країн почала розглядати *армію* як одну з найважливіших державних інституцій. Поняття *військового* та *воєнного дискурсів* є невід'ємною складовою поняття *армія*, так як розуміння даних складових є основою лінгвістичного супроводження діяльності цього силового відомства. Наприклад, дослідження таких документів як "Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року", "Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2025 року", п'яти документів "Біла книга" з 2005 по 2009 рік дозволяє стверджувати, що не існує чіткого розмежування між двома даними поняттями. Тому висвітлення особливостей понять *військового* та *воєнного дискурсів*, їх структурних форм та елементів є вкрай актуальним, також як й узгодження єдиного термінологічного апарату як на державному рівні, так і на науковому.

Отже, чи можна стверджувати, що *військовий та воєнний дискурси* – об'єктивна тотожність та/чи перманентна протилежність?

Даний аналіз доцільно розпочати з проблеми номінації. Адже, як ми вже зазначали, в українській мові вживається як поняття *військовий*, так і *воєнний*. Характер їх вживання зводиться до двох основних напрямів, у яких об'єкт дослідження детермінується:

- лише як *військовий дискурс*;
- водночас як *військовий та (або) воєнний дискурс*.

Визначити ступінь релевантності зазначених понять можна за допомогою словникових дефініцій термінів *військовий та воєнний*, а також визначити сфери вживання даних термінів й межі їх тотожності або протилежності.

Отже, термін *військовий*:

- **стосується війська. Принятий, встановлений у війську, в армії.** Наприклад: *військовий обов'язок, військова практика, військова освіта, військове майно, військові формування, військове будівництво, військова техніка, військово-морські сили, військово-повітряні сили, військові частини, військова служба, військове середовище, військова інфраструктура, військовий колектив, військове співробітництво* [Біла книга 2005, 4, 5, 9].

- **стосується військовослужбовця або властивий військовослужбовцеві.** Наприклад: *військовий обов'язок, військова присяга, військова форма одягу.*

- **військовий.** Прикметник, який субстантивується та вживається в значенні *військовослужбовець* [Електронний словник "АВВУ Lingvo "].

Наприклад, *він – військовий*. В даному випадку прикметник *військовий* набуває значення терміну *військовослужбовець*.

Щодо тлумачення терміну *воєнний*. **Воєнний – це той, що стосується війни, пов'язаний з нею.** Існують наступні словосполучення з терміном *воєнний*: *воєнна реформа, воєнна організація держави, воєнна доктрина, воєнно-політичні рішення,*

воєнно-стратегічні рішення, воєнно-політична орієнтація держави, воєнне мистецтво, воєнно-політичне керівництво, стратегія воєнної безпеки, воєнно-стратегічна обстановка, воєнний стан [Біла книга 2005, 8, 9, 10].

Відповідно до фахової специфіки, дискурси стосуються відповідної сфери, галузі чи виду діяльності [Кусько 2001, 32]. Розглянемо тлумачення деяких понять кожного з дискурсів. Отже, декілька понять *військового дискурсу*:

Військо – це збройні сили держави; армія, частина збройних сил, озброєний загін.

Військова справа – складний термін, який може мати такі значення:

- в широкому розумінні охоплює всі питання військової теорії та практики, пов'язані з військовим будівництвом, підготовкою й діями збройних сил, у мирний та воєнний час, підготовки населення країни на випадок війни.
- у вузькому розумінні – це система знань, необхідних військовослужбовцям та військовозобов'язаним для успішного виконання свого військового обов'язку.

Військовослужбовець – це людина, що проходить військову службу у збройних силах. В Україні військовослужбовці – це громадяни України, які проходять дійсну військову службу у складі Збройних сил України та інших військ відповідно до Закону України.

Військова адміністрація: а) система військово-адміністративних органів держави, державний апарат військового управління; б) військове управління територією, яка зайнята в ході воєнних дій.

Військова таємниця – це відомості військового та військово-промислового характеру, що не підлягають розголошенню, опублікуванню у відкритій пресі та спеціально охороняються державою [Електронний словник

"ABBYU Lingvo "].

Розглянемо тлумачення деяких понять *воєнного дискурсу*:

Воєнний стан – правовий режим в країні або в окремих її частинах, що його встановлює вищий орган влади за певних обставин (напр. на час війни).

Воєнний уряд – вищий орган державної влади, що виконує виконавчі та законодавчі функції на час війни або державного військового перевороту.

Воєнний час – це період перебування держави у стані війни з іншою державою.

Воєнне мистецтво – це галузь воєнної науки яка вивчає теорію, практику підготовки та ведення військових дій на суші, морі й в повітрі [Електронний словник "ABBYU Lingvo "].

Так як прикметник *воєнний* походить від іменника *війна*, то ми вважаємо за доцільне навести визначення даного поняття та на його основі зробити висновки щодо сфери застосування *воєнного дискурсу*:

Війна – це складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням протиріч між державами, народами, національними і соціальними групами з переходом до застосування засобів збройної боротьби, що відбувається у формі бойових дій між їх збройними силами. Це специфічна форма вияву соціальних відносин, у якій домінує збройна боротьба як продовження політики, що підпорядковує своїм цілям усі сфери суспільного життя. Головним інструментом у війні є армія [Електронний словник "ABBYU Lingvo "].

Відповідно до визначення поняття *війна* головним інструментом війни є *армія*, тобто військо є одним із складових ключових елементів поняття війни, а не навпаки. Тому можемо узагальнити, що *воєнний дискурс* – є ширшим у своїх складових аспектах та може включати елементи *військового дискурсу*. До *воєнного дискурсу* належать наступні жанри: воєнно-художня література, воєнна публіцистика, воєнно-політичні матеріали. Вони є воєнними тільки за своєю тематикою, та загалом мають риси притаманні усім суспільно-політичним, публіцистичним та художнім текстам. Загалом можна зазначити, що до воєнних матеріалів належать воєнно-художні, воєнно-публіцистичні, воєнно-політичні, воєнно-технічні, воєнно-наукові матеріали та різноманітні документи воєнного характеру. До воєнних матеріалів можна віднести науково-технічні матеріали, пов'язані з життям та діяльністю військ та військових організацій збройних сил, що складають складову *воєнного дискурсу*.

Треба також враховувати, що поняття *дискурс* знаходиться в перманентному русі та постійно змінюється в історичному аспекті. Незмінним залишається тільки явище чіткої субординації у спілкуванні між учасниками *військового дискурсу*. У армійському житті поняття *субординація* відображає статусно-рольові стосунки комунікантів. Можна зауважити, що субординація є ключовим поняттям *військового дискурсу*. Воно, у свою чергу, пояснюється ще такими невід'ємними поняттями армійського життя, як чіткість та дисципліна, які стосуються стилю життя учасників-комунікантів *військового дискурсу* (це й чітко встановлений розпорядок дня, чітка постановка задач підлеглим, чітке та лаконічне формулювання наказів та розпоряджень, чітко встановлені питання та відповіді під час несення внутрішньої служби та караулів тощо). Структурованість та чіткість спостерігається не тільки в процесі комунікації, але й у будові того чи іншого виду *військового тексту*, що знайшло своє відображення у створенні різних видів *військової документації*, таких як статутна документація, настанови, накази, розпорядження, донесення, рапорти тощо.

Враховуючи вищезазначені особливості *військового дискурсу*, ми вважаємо за доцільне здійснити його поділ на *формальний військовий дискурс* та *неформальний (військовий сленг тощо)*.

Формальний військовий дискурс містить військово-технічні матеріали, військові документи, статuti, накази, рапорти, розпорядження, які мають низку власних особливостей таких як: зміни термінологічного корпусу виключно за умови змін чи вилучення із вжитку деяких термінів, утворення нових термінів у зв'язку із реформуванням видів збройних сил, нових видів озброєння та бойової техніки, розробленням нових видів та методів ведення бойових дій, наявність скорочень та індексних позначень, умовних позначок для більшості видів озброєння та військової техніки.

Що стосується *неформального військового дискурсу*, який є близьким за ознаками до *військового сленгу*, то ми повністю погоджуємося із визначенням Балабіна В.В., який визначає військовий сленг як ненормативну, неформальну, стилістично знижену, функціонально обмежену мову військовослужбовців, що використовується з метою здійснення певних мовленнєвих функцій (експресивної, оціночної, корпоративної, пейоративної, евфемістичної тощо) і складається з одиниць – військових сленгізмів, які мають різну лексикографічну маркованість [Балабін 2002, 37]. Спираючись на дане твердження, пропонуємо своє власне визначення поняття *не-*

формального військового дискурсу: неформальна, ненормативна мова військово-службовців, що не передбачає дотримання вимог військової субординації та виконується з метою здійснення визначених мовленнєвих функцій за допомогою вживання військових сленгізмів.

Отже, проведене дослідження виявило низку суттєвих ознак та особливостей, які дозволяють стверджувати, що військова та воєнна сфери потенційно мають право на розгалуження дискурсів, хоча деколи вони тісно переплітаються та доповнюють один одного (наприклад, визначення термінів, назви яких складаються з прикметника *воєнний*, містять безліч термінів із прикметником *військовий і навпаки: воєнне мистецтво, військова адміністрація*). Результати опрацювання літератури та документів державного зразка виявили, що протягом багатьох років не існувало чіткої стандартизації термінологічного корпусу військової галузі. Військові терміни здебільшого застосовувалися у хаотичному порядку, зокрема прикметники *воєнний* та *військовий*, невірне вживання яких, в більшості випадків, дуже сильно впливає на вірне розуміння контексту відповідних речень документації державного зразка, зокрема воєнної сфери та військової галузі.

Беззаперечним виявився той факт, що *військовий дискурс* – це дискурс, який, в більшості випадків, застосовується на тактичному рівні, а *воєнний* – на стратегічному та державному рівнях. Тому є доказом не тільки приклади, наведені у даному дослідженні, а також численні воєнні та військові документи як тактичного, так й стратегічно-політичного рівнів, які наскрізь просякнуті військовою та воєнною термінологією із відповідними, дослідженими нами, характеристиками.

Також нами було виявлено, що поняття *військового* та *воєнного дискурсів* мають ознаки й об'єктивної тотожності, й водночас перманентної протилежності, що залежить від того, якою державною структурою відпрацьовувався той чи інший документ державного зразка та чи залучалися для його відпрацювання фахівці силових відомств. Але це предмет вже зовсім іншого, ґрунтовного наукового дослідження.

Стаття посвячена аналізу проблеми номінації в області применення понять укр. "воєнний" и "військовий" дискурсы под коммунікативно-прагматическим углом зрения.

Ключевые слова: "військовий" дискурс, воєнний дискурс, формальний воєнний дискурс, неформальний воєнний дискурс.

The article observes the analysis of the problems of nomination and field of application of such notions as military and war discourses from communicative-pragmatic point of view.

Key words: military discourse, war discourse, formal military discourse, informal military discourse.

Література:

1. Балабін В.В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу. – К. : Логос, 2002. – 313 с.
2. Кусько К.Я. Дискурс іноземномовної комунікації: концептуальні питання теорії і практики // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) – Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2001. – С. 25–49.
3. Біла книга-2005: оборонна політика України. – К.: МО України, 2006. – 134 с.
4. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року. – К.: МО України, 2004. – 155 с.
5. Електронний словник " АBBYU Lingvo ". Тлумачний словник української мови.

ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ВИРТУАЛЬНОГО ДИСКУРСА

Андрухович Алла Анатольевна

доц.

Национальная академия Службы безопасности Украины

Статья посвящена когнитивно-прагматическим закономерностям виртуального дискурса, его влиянию на языковое сознание участников процесса виртуальной коммуникации.

Ключевые слова: виртуальная коммуникация, виртуальный дискурс, языковое сознание, виртуальное сообщество, когниция.

Постановка проблемы. Информационно-коммуникативное сообщество, развивающееся противоречиво и многовекторно, предполагает появление принципиально новых направлений научного поиска и исследований. Современные междисциплинарные науки – лингвокультурология, социолингвистика, лингвогендерология – антропоцентричны, что обуславливает научный интерес к пространству, прагматическое устройство которого предоставляет возможности для самореализации человека, раскрытия его внутреннего потенциала и коммуникативных возможностей.

Актуальность исследования. Виртуальный дискурс демонстрирует особенности языковой личности, формирующей его, уровень ее языкового сознания, раскрывает тип социального поведения того или иного языкового сообщества.

Целью статьи является описание когнитивно-прагматической организации виртуального дискурса в антропологическом аспекте, что предполагает решение следующих **задач:** 1) определение параметров и теоретических позиций виртуального дискурса; 2) интерпретация коммуникативной деятельности участников виртуальной коммуникации сквозь призму языкового сознания.

Анализ последних исследований и публикаций. Развитие современных технологий, средств массовой коммуникации, их влияние на нынешнюю реальность расширяют не только общественное сознание, но и дают принципиально новые сферы для научных исследований, для заполнения когнитивных лакун, в том числе и в лингвокультурологическом измерении. Самым революционным из СМК современности стал Интернет. Проблема функционирования языка в новом коммуникативном пространстве вызывает неослабевающий интерес и становится предметом научных исследований.

Так, В.Н. Телия определяет предмет лингвокультурологии как "изучение и описание культурной семантики языковых знаков (номинативного инвентаря и текстов) в их живом, синхронно действующем употреблении, отображающем культурно-национальную ментальность носителей языка [Телия 1999, 14]. При этом указывается, что интерактивные процессы взаимодействия двух семиотических систем (языка и культуры) исследуются с позиций культурно-языковой компетенции говорящего/слушающего; экспликация когнитивных процедур, осуществляемых субъектом при интерпретации культурно значимой референции языковых знаков, проводится на материале живого функционирования языка в *дискурсах* разных типов с целью изучения "культурного самосознания, или ментальности, как отдельного субъекта, так и сообщества в его полифонической цельности" [Телия 1999, 15].

Уровень культурного самосознания отражает и виртуальный дискурс. Так, Т.А. ван Дейк рассматривает дискурс как социальную формацию, коммуникативное событие в социальном контексте, дающее информацию об участниках коммуникации, знание языка и мира, проводит макроанализ материалов массовой коммуникации. Интеграцию электронных средств коммуникации, графические, лексические и текстовые характеристики виртуального дискурса в фокусе лингвокультурологии рассматривают М. Кастельс, В. Маслова, Е. Горошко. Известны работы по интернет-лингвистике в гендерном преломлении Л. Компанцевой, А. Кириллиной. Как явление психолингвистики виртуальный дискурс исследуется в работах Л. Выготского, О. Ревзиной. Социолингвистический аспект ориентации людей в интернет-пространстве и их коммуникативное взаимодействия отражены в работах М. Маклюэна, А. Холода.

Изложение основного материала. Когнитивная лингвистика сопоставляет собственно языковые и внеязыковые знания (об окружающей действительности, коммуникативной ситуации, стратегиях участников коммуникации), открывая перспективу исследования языкового статуса феномена *виртуального дискурса* и формирования-проявления в нем языкового сознания. Лингвокультурология нацелена на интегративное описание языка и культуры во взаимодействии. В поисках методики исследования и разработки понятийного аппарата она опирается на целый комплекс лингвистических, психолингвистических и культурологических традиций.

Рассматривая Интернет как глобальное пространство, где формируются коммуникативно-прагматические отношения внутри определенных сообществ, виртуальный мир, который имеет свои лингвистические категории, параметры и характеристики, возникает необходимость исследовать *виртуальный дискурс*. Многовекторность этого феномена научно обоснована. Он способен оказывать эмотивное воздействие на участников коммуникации, является инструментом манипуляции языковым сознанием, способствует формированию и переформатированию языковой картины мира нации, фиксирует сценарии коммуникации языкового сообщества.

Терминологический статус *виртуальной коммуникации* – "относительно новый предмет научного исследования, ее понятийный аппарат пребывает в стадии формирования" [Компанцева 2009, 25], а вот дефиниция термина *виртуальный дискурс* вырисована достаточно четко. Итак, "виртуальный дискурс – коммуникативное событие Сети, коммуникативная ситуация, зафиксированная в гипертексте; системный процесс корреляции символически-языкового общения виртуальных коммуникантов, способ представления виртуальных языковых личностей в единстве психологических, социальных, национальных, этнических и других характеристик" [Компанцева 2009, 27].

Виртуальный дискурс объединяет прагматическую ситуацию и ментальные процессы. Участникам виртуальной коммуникации отводится активная роль в обмене информационными потоками. "Каждый член языкового социума вносит вклад в материальную субстанцию дискурса своим языковым опытом и каждый член языкового социума является потребителем дискурса. Порождением и распознаванием человек обязан важнейшей когнитивной системе – языку. В дискурсе человек участвует как

языковая личность. Это понятие находит полноценное применение именно в лингвистике дискурса, поскольку в соотношении с языковой системой оно фактически совпадает с понятиями социо- и идиолекта" [Ревзина 2005, 66–78]. Современные представления о дискурсе объединяют три модели его формирования. "При понимании параллельно работают "микроструктурный" (внутрифразовый) и "макроструктурный" (межфразовый) компоненты, к которым подключается ситуативный компонент, отвечающий за построение модели ситуации (ментальной модели), где текстовая информация объединяется со знаниями слушающего о мире" [Ахутина 2009, 13]. Э. Бенвенист, объясняя саму природу языка, рассматривает категории мысли и категории языка, противопоставляя и объединяя их одновременно. "Мы можем сказать все что угодно, и сказать это так, как нам хочется. Отсюда и проистекает то широко распространенное и так же неосознанное, как и все, что связано с языком, убеждение, будто процесс мышления и речь – это два различных в самой основе рода деятельности, которые соединяются лишь в практических целях коммуникации, но каждый из них имеет свою область и свои самостоятельные возможности; причем язык предоставляет разуму средства для того, что принято называть выражением мысли" [Бенвенист 2002, 104]. Этот постулат объединяет прагматический и когнитивный аспекты лингвистики. В этой же плоскости находится и языковое сознание, суть этого термина рассматривается как лингвокультурологический феномен, так и психолингвистическая категория. "Никакой тип языка не может сам по себе ни благоприятствовать, ни препятствовать деятельности мышления. Прогресс мысли скорее более тесно связан со способностями людей, с общими условиями развития культуры и с устройством общества, чем с особенностями данного языка. Но возможность мышления вообще неотрывна от языковой способности, поскольку язык – это структура, несущая значение, и мыслить – значит оперировать знаками языка" [Бенвенист 2002, 114]. В этой связи можно предположить, что человеческая речь является проявлением внутреннего мира, выражает психологическое состояние субъекта. На генетическом уровне заложено свойство человеческого организма выражать свое психологическое состояние посредством слова, формируя языковое сознание. "Термин *"языковое сознание"* акцентирует важнейшую сторону психологического функционирования человека, подчеркивая значение внутренних психологических состояний, сознания субъекта, при использовании языка, речи. Термин подчеркивает объединение, слитность главных составляющих речевой деятельности: психологического и лингвистического элементов" [Ушакова, электронный ресурс]. Именно оно лежит в основе порождения дискурса. "Сейчас является достаточно очевидным факт, что в процессах производства и восприятия речи существуют, и их целесообразно различать в анализе, две стороны: (1) производство тел языковых знаков (в устной и письменной форме) и создание из этих тел речевых высказываний и (2) их восприятие (слуховое или зрительное), с одной стороны, и манипулирование знаниями в виде образов сознания различной психической модальности, с другой. В этом случае имеется в виду (1) "одевание" бессловесной мысли, формируемой говорящим в начале высказывания, в слово при производстве речи и (2) конструирование реципиентом из имеющихся у него образов сознания воспринимаемой речи" [Тарасов, электронный ресурс].

Теперь рассмотрим феномен дискурса, а именно, его виртуальную реализацию. *Виртуальный дискурс*, как известно, объединяет параметры устной и письменной речи. "Подобно письменному дискурсу, электронный дискурс использует графический способ фиксации информации, но подобно устному дискурсу он отличается мимолетностью и неформальностью. Еще более чистым примером соединения особенностей устного и письменного дискурса является общение в режиме *Talk* (или *Chat*), при котором два собеседника "разговаривают" через компьютерную сеть: на одной половине экрана участник диалога пишет свой текст, а на другой половине может видеть побуквенно появляющийся текст своего собеседника" [Кибрик, электронный ресурс]. Исследуя современные тренды психолингвистики, лингвокультурологии, когнитологии и антропологии, можно предположить, что виртуальный дискурс есть триадой, объединяющей устную, письменную речь и мышление. Нейролингвистические процессы отражаются в языковом сознании виртуального сообщества, транслируют и формируют картину мира нации, ретранслируют массовое сознание, переходя из плоскости прагматики в плоскость когнитологии. Вопросами нейромодуляции *когниции* занимается научно-исследовательский институт развития человеческого потенциала Макса Планка. Одним из приоритетов сегодняшнего дня являются работы по установлению интеракций внутри триады нейромодуляция – мозг – *когниция* [Max-Planck-Institut für Bildungsforschung]. Макропонимание дискурса предложил Ю. Хабермас. "Прогресс биологических наук и развитие биотехнологий не только расширяют известные возможности действовать, но и позволяют осуществлять новый тип вмешательства в человеческую жизнь. То, что прежде было "дано" как органическая природа и, в крайнем случае, можно было "вырастить", сегодня превратилось в сферу целенаправленного вмешательства. В той мере, в какой к объектам вмешательства извне относится человеческий организм, приобретает паразитическую актуальность проведенное Гельмутом Плеснером феноменологическое различие между "быть телом" (*Leib sein*) и "иметь телесную оболочку" (*Körper haben*): граница между природой, которой мы "являемся", и органической оболочкой, которой мы "наделяем" себя, расплывается" [Хабермас 2002, 144].

Выводы. Интернет предоставляет возможности свободного общения между представителями различных народов, стираются барьеры между странами, языковая картина мира транслируется и очерчивается рамками определенного сообщества, интернет-сообщества, транслирующего одно языковое сознание, формирует языковую картину мира нации и пространственную модель мира. Мы предполагаем, что виртуальный дискурс можно рассматривать в прагматическом и когнитивном единстве. Виртуальный дискурс, являясь лингвокультурологическим, психолингвистическим, социолингвистическим, лингвогендерологическим феноменом, формирует языковое сознание нации, социальные репрезентации, общие мнения, модели поведения, фреймы и сценарии.

Перспективы дальнейших исследований. Виртуальный дискурс как коммуникативное событие терминологически оформился, но многие вопросы его параметризации остаются нераскрытыми, в стадии формирования. Исследование же виртуальной коммуникации является на сегодняшний день одним из приоритетных на-

правлений современной лингвистики и языкознания в целом. Дискурсивные практики Сети можно рассматривать под различным углом научного знания, так как само пространство Интернет, находящееся в постоянном поступательном развитии, имеет коммуникативно-прагматическую организацию, отражает языковое сознание пользователей и бесспорно представляет интерес для когнитологии.

Статтю присвячено питанням когнітивно-прагматичних закономірностей віртуального дискурсу, його впливу на мовну свідомість учасників процесу віртуальної комунікації.

Ключові слова: віртуальна комунікація, віртуальний дискурс, мовна свідомість, віртуальне співтовариство, когніція.

The article observes the problems of cognitive and pragmatic regularities in the virtual discourse and its impact on the linguistic consciousness of the participants of the process of virtual communication.

Key words: virtual communication, virtual discourse, language, consciousness, virtual community, cognition.

Литература:

1. Ахутина Т.В. Роль правого полушария в построении текста / Т.В. Ахутина // Психолингвистика в XXI веке: результаты, проблемы, перспективы. XVI международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации. – Тезисы докладов. Москва, 15 – 17 июня 2009 г. / Ред. коллегия: Е.Ф. Тарасов (отв. ред.), О.В. Балясникова, Е.С. Ощепкова, Н.В. Уфимцева. – М.: Издательство "Эйдос", 2009. – 444 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. Общая лингвистика. Пер. с фр. / Общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю.С. Степанова. – Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 448 с. (Лингвистическое наследие XX века).
3. Кибрик А. Типология дискурса. [Электронный ресурс] / Андрей Кибрик, Павел Паршин – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/DISKURS.html.
4. Компанцева Л.Ф. Интернет-лінгвістика: навч. посібник / Л.Ф. Компанцева. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2009. – 275 с.
5. Ревзина О.Г. Дискурс и дискурсивные формации. [Электронный ресурс] / О.Г. Ревзина // Критика и семиотика. – Новосибирск, 2005. – Вып. 8. – С. 66–78. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/revzina-05.htm>.
6. Тарасов Е.Ф. Актуальные проблемы анализа языкового сознания [Электронный ресурс] / Е.Ф. Тарасов. Языковое сознание и образ мира. Теоретические проблемы языкового сознания. – Режим доступа: http://www.iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book2000/html_204/1-3.html.
7. Телия В.Н. Основные постулаты лингвокультурологии / В.Н. Телия // Филология и культура: Мат-лы II-й междунар. конф. – 12–14 мая 1999 г. – Отв. ред. Н.Н. Болдырев. В 3 ч. Ч. III. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 1999. – С. 14–15.
8. Ушакова Т.Н. Языковое сознание и принципы его исследования [Электронный ресурс] / Т.Н. Ушакова. Режим доступа: http://www.iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book2000/html_204/1-2.html.
9. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. / Ю. Хабермас. – Пер. с нем. – М.: Весь Мир, 2002. – 144 с.
10. Max-Planck-Institut für Bildungsforschung [Электронный ресурс] / Neuromodulation von Kognition über die Lebensspanne. – Режим доступа: <http://www.mpib-berlin.mpg.de/en/node/1877>.

РЕЛІГІЙНИЙ ТА БІБЛІЙНИЙ ДИСКУРСИ: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ

Івасишина Тетяна Анатоліївна

канд. філол. наук, доц.

Національна академія Служби безпеки України

У статті розглянуто релігійний та біблійний дискурси в контексті розмежування як окремих дискурсивних типів. Визначено основні засоби їхньої організації.

Ключові слова: дискурс, релігійний дискурс, біблійний дискурс.

Поява поняття "дискурс" зумовлена формуванням сучасної когнітивної парадигми гуманітарних наук, необхідної для вивчення можливостей мови та комунікативних моделей. Дискурс – це своєрідний порядок і правила певного комунікативного простору: він становить один із вимірів змісту комунікативної дії. Аналіз дискурсивної практики суспільства консолідує соціолінгвістичні підходи, забезпечує поворот лінгвістики до реалій мови, її зв'язку із екстралінгвістичними показниками [Синельникова 2002, 18]. Поняття "дискурс" покликане звести воєдино проблеми різних аспектів вивчення мовного процесу [Литвиненко 2009, 3].

У сучасній лінгвістиці панує антропологічний підхід до висвітлення немовних та мовних феноменів, що активізує дослідницьку увагу на мисленні, почуттях, самосвідомості, світосприйнятті суб'єкта мовлення [Голубовська 2010, 400]. Саме за допомогою дискурсу можна виявити зв'язок між свідомістю й мовою, детермінувати процеси пізнання та вербалізації знань про світ.

Дослідники дискурсу вивчали його в різних його виявах. Так, Ф.С. Бацевич, Г.Г. Почепцов, Є.В. Сидоров виявили типології та стратифікації дискурсу; В.І. Карасик, М.Л. Макаров, О.О. Селіванова досліджували моделювання дискурсу; Н.Д. Арутюнова, О.С. Іссерс, Ю.С. Степанов, О.О. Селіванова дали характеристику різним складовим дискурсу тощо.

Розглядаючи різні дискурсивні типи, можемо спостерігати відсутність розмежування релігійного та біблійного дискурсів як таких.

Актуальність означеної проблеми полягає в тому, що тривалий час насильно вилучалися з поля наукового інтересу факти релігійної культури, які потребують особливого осмислення та інтерпретації на сучасному науковому рівні. Без урахування їхньої ролі неможливо дослідити ті процеси, які відбуваються на сьогодні в мові, науці, культурі. Зважаючи на зазначене, **мета статті** – розглянути біблійний та релігійний дискурси як окремі дискурсивні типи. Відповідно до заявленої мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати основні засоби організації біблійного та релігійного дискурсів;
- виокремити основні комунікативні функції аналізованих дискурсів.

Об'єктом дослідження є виявлення типологічних відношень між означеними дискурсами.

Предметом дослідження виступають релігійний та біблійний дискурси в контексті розмежування.

Аналіз порушеної проблеми співзвучний двом основним принципам сучасної наукової парадигми, визначеним О.С. Кубряковою, – принципу експансіонізму та принципу антропоцентризму [Кубрякова 1995, 112].

Лінгвісти дійшли спільної думки, що зрозуміти природу мови можна за умови вичення людини та її мовної картини світу загалом. Мовна картина світу формує тип відношення людини до світу та визначає норми поведінки людини, її ставлення до світу. Як стверджує Ю. Апресян, будь-яка природна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації ("концептуалізації") світу [Апресян 1995, 45–53]. Саме це стало основою переосмислення наукової спадщини видатних вчених (зокрема, В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні та ін.). А це зумовлює як увагу до ментальної репрезентації мовних явищ, так і визнання фактора впливу культури на мовну особистість.

Християнська лінгвокультура, з одного боку, транскультурна, трансцивілізаційна, а з іншого – неоднорідна як у часовому, так і стадійному аспектах. Тому складно визначити її етнічні, культурні, мовні межі. Взаємини християнських лінгвокультур не були статичними й розвивалися упродовж століть за принципом внутрікультурного діалогу. У межах глобального релігійного дискурсу, зафіксованого у вигляді численних текстів, в обрядах, різноманітних вербальних і невербальних знакових системах, означені взаємини набували характеру тематичного діалогу всередині релігійного супертексту – дискурсу.

Релігійний дискурс був об'єктом уваги багатьох дослідників, які серед інших дискурсивних моделей визначали його як окремий тип. Так, однією з найповніших систем розподілу дискурсів є класифікація Г. Почепцова. Він виокремлює теле- й радіодискурси, газетний, театральний, кінодискурс, літературний дискурс, дискурс у сфері публік рілейшнз, рекламний дискурс, політичний, *релігійний* (фідеїстичний) дискурси [Бацевич 2004, 139].

В. Карасик визначає різні типи інституціонального дискурсу, зокрема *релігійний*, науковий, діловий, політичний, масово-інформаційний, юридичний, дипломатичний, педагогічний, медичний, військовий, рекламний, спортивний та інші [Карасик 2000, 25–33].

Як стверджує Т.В. Шиляєва, релігійний дискурс можна охарактеризувати як статусно-рольову комунікацію, мета якої залучати людей до віри, закликати до покаяння, стверджувати у вірі та добротності, проводити богослужіння, давати пояснення релігійним і конфесійним догматам. У релігійному дискурсі виявляється взаємодія мови, культури та ідеології [Шиляєва].

Унікальною специфікою релігійного дискурсу, на думку Карасика В.І., є те, що до його учасників належить Бог, до якого звернені молитви, псалми, сповіді. Бог виступає суперагентом релігійного дискурсу [Карасик 1999, 7].

Через складність християнську лінгвокультуру можна вважати своєрідним дискурсом, що складається із багатьох інших дискурсів, різних за своєю природою й матеріальним вираженням. Як стверджує О.Б. Казніна, можна виокремити основні дискурси християнства, зокрема новозавітний та старозавітний дискурси, основу яких становить біблійний текст; дискурс "отців церкви", тобто теологічні твори основоположників християнського богослов'я; дискурси релігійних філософів; дискурс "народної релігії" (тексти духовної поезії і фольклорні тексти). У тематичному аспекті – це дискурс людини (чи людської особистості), дискурс Бога (чи Божественний дискурс). У культурному аспекті – це релігійні дискурси різних цивілізацій [Казніна 2004].

У межах релігійного дискурсу дослідники виокремлюють інші типи дискурсів, зокрема: християнський (А.А. Рубан), православний (Т.В. Шиляєва), ісламський

(М. Кемпер, І.Л. Алексєєв), ритуальний (І.В. Богачевська, В.І. Карасик), проповідний (Н.О. Кравченко), богословський (С.С. Хоружий, В.К. Шохін), християнсько-богословський (Л.В. Українець), біблійний (О.С. Кирилюк, Н.А. Золотухіна, Н.Г. Явтушенко, П.В. Мацьків) та інші. Що стосується останнього, то існують думки, що релігійний дискурс існує, але натомість не має біблійного дискурсу, бо немає конкретної соціальної ситуації, портрета автора й діалогу (взаємодії автора та адресата) [<http://yazykoznanie.ru/>].

Проте варто не погодитися з такою думкою, оскільки Біблія – це не лише текст, це і мовлення (спілкування з Богом як автором), відкриття біблійних істин – це зв'язок зі святістю, пізнання символів віри. Стан пошуку мудрості ширший за поняття дискурсу, утім і сам дискурс спроможний викликати певний стан.

Святе Письмо може мати як індивідуальне прочитання, так і може бути об'єктом масового обговорення. До Біблії, а точніше різних її текстів, неоднакове ставлення з боку православних, католиків, протестантів, іудеїв і т. д. Ставлення віруючих і невіруючих, теологів та учених до Біблії протилежні як у методичному, так і прагматичному аспектах. Також у біблійних текстах відображені дві лінгвокультури – іудейська та християнська.

Дослідження в царині сучасних філологічних наук засвідчують підвищену зацікавленість Біблією як найдревнішим прикладом гіпертексту, перехрестям дискурсів, так званою, особливою картиною світу. Як зауважує І. Огієнко, "тут кожний вираз відповідальний, тут кожне слово має своє особливе значення" [Огієнко 1927, 4].

Зважаючи на те, що Біблія – це не просто текст, а мегатекст, який детермінує світоглядні позиції соціуму, основні аспекти культури, буття етносу й цивілізації, що може вивчатися в різних функціональних площинах, можемо стверджувати про наявність біблійного дискурсу як дискурсивного типу. До того ж, у межах біблійного дискурсу можна виокремлювати старозавітний та новозавітний дискурси тощо.

Якщо біблійний дискурс передбачає як основну комунікацію діалогічну, то релігійний дискурс – статусно-рольову, утім, в обох дискурсах комунікативним учасником виступає Бог.

Більше того, в межах сучасної лінгвістики релігійний дискурс, який розуміється як релігійний текст у реальному спілкуванні, допускає різні дослідницькі підходи. Із позицій іманентно-лінгвістичного підходу, що досліджує власне мовний матеріал, лексико-граматичну тканину релігійного тексту, можна аналізувати релігійний дискурс в аспекті повноти, правильності, логічності висловлювань, що становлять текст, який розглядається. За такого підходу до вивчення релігійного дискурсу дослідник виходить із концепту "правильно побудованого дискурсу" як ідеального типу, з одного боку, і можливих відхилень від цього типу, – з іншого, аж до таких комунікативних фрагментів, що лінгвістично проаналізувати не виявляється можливим [Богачевська 2006].

Зважаючи на викладене вище, можемо дійти *висновку*, що термін "релігійний дискурс" є одним із найскладніших щодо глибини осмислення, контекстуального вживання та семантичного наповнення. Недаремно над створенням теорії цього дискурсу працюють не тільки філологи, але й теологи, психологи, філософи, етнографи, соціологи тощо.

Динаміка релігійного дискурсу виявляється в діалозі саме різнопланових дискурсів. Бо релігійна лінгвокультура ґрунтується на носіях своїх догм-текстів, які різняться в ідеологічному аспекті: канонічні, неканонічні, які належать до православної, католицької чи протестантської християнських конфесій, характерні для інших віросповідань тощо.

Біблійний дискурс можна розглядати як тип релігійного дискурсу, утім він не виступає його похідним, бо сам відображає концепт віросповідання, що становить основу віровизнання, переконання в реальному існуванні Бога.

Отже, проблеми духовного пізнання на сьогодні стають об'єктом масового обговорення, що свідчить про збільшення вимог сучасного суспільства до наукових пошуків істини. Відповідно, сучасне лінгвокультурологічне осмислення світу неможливе без урахування здобутків антропоцентричної парадигми у сучасному мовознавстві.

В статье рассматриваются религиозный и библейский дискурсы в контексте их разграничения как разных дискурсивных типов. Определены главные приемы их организации.

Ключевые слова: дискурс, религиозный дискурс, библейский дискурс.

Religious discourse and biblical discourse are considered as types of discourses within the framework of their differentiation. The main means of their organizing are determined.

Key words: discourse, religious discourse, biblical discourse.

Література:

1. *Апресян Ю.Д.* Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 45–53.
2. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К., 2004. – 344 с.
3. *Богачевська І.В.* Релігійний дискурс і релігійний ритуал / І.В. Богачевська // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2006. – № 54.
4. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості української національно-мовної картини світу / І.О. Голубовська // Studia Linguistica: зб. наук. праць до 80-річного ювілею професора Ф.О. Нікітіної / Київськ. націон. ун-т імені Тараса Шевченка. – К.: Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – Вип. 4. – С. 400–413.
5. *Казнина Е.Б.* Концепт вера в диалогическом христианском дискурсе: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е.Б. Казнина. – М., 2004. – 249 с.
6. *Карасик В.И.* Проблемы лингвистики текста и дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. научн. тр. – Волгоград, 1999.
7. *Карасик В.И.* Религиозный дискурс / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. научн. тр. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 5–9.
8. *Карасик В.И.* Структура институционального дискурса // Проблемы речевой коммуникации. – Саратов, 2000.
9. *Кубрякова Е.С.* Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М.: Языки русской культуры, 1995.
10. *Литвиненко Н.П.* Український медичний дискурс: монографія / Н.П.Литвиненко. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2009. – 304 с.
11. *Огієнко І.* Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову / І. Огієнко. – Варшава: Друкарня Синодальна, 1927. – 33 с.
12. *Синельникова Л.Н.* Социолінгвістика: настоящее время / Л.Н. Синельникова // Социолінгвістика: XXI век / Луганс. гос. пед. ун-т. им. Т. Шевченко; отв. ред. Л.Н. Синельникова, Л.Ф. Компанцева, Г.А. Петровская. – Луганск: Знание, 2002. – 296 с.
13. *Шиляева Т.В.* Учасники англословного православного дискурсу / Т.В. Шиляева. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.
14. <http://yazykoznanie.ru>.

ЖАНРОВОЕ ПРОСТРАНСТВО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

*Дедушкина Татьяна Александровна**старш. препод.**Национальная академия Службы безопасности Украины*

В статье рассматриваются существующие в современной лингвистике осмысления термина *политический дискурс*, определяются подходы к его жанровой дифференциации, исследуется влияние жанровой принадлежности на выбор языковых средств в политическом дискурсе.

Ключевые слова: политический дискурс, институциональный, жанр, языковые средства.

Политический дискурс определяет языковую картину мира и языковое сознание современного общества. Политическое мышление, политическое коммуникативное действие и языковая форма находятся в тесном единстве, что делает политический дискурс объектом междисциплинарных исследований. В настоящее время изучением политического дискурса занимаются политологи, психологи, философы, социологи, экономисты, специалисты по теории коммуникации. В последние десятилетия эта область знания стала объектом пристального внимания лингвистов. Интерес к изучению политического дискурса привел к появлению нового направления в языкознании – политической лингвистики.

Откуда возник этот интерес? По оценке А.Н. Баранова, в его основе лежат три главных фактора. Первый из них – внутренние закономерности развития самой лингвистической теории, которая не могла оставить без внимания такую сферу функционирования языковой системы, как политика. Второй фактор – потребность политической науки в методах анализа политических текстов и текстов СМИ для мониторинга различных тенденций в общественном сознании. Третий – социальный заказ, связанный с попытками избавить политическую коммуникацию от манипуляций недобросовестных политиков [Баранов 2003, 245].

Категория *дискурс* и ее вариант – *политический дискурс* являются в настоящее время предметом научных дискуссий. Тем не менее, отсутствует единство в толковании данного феномена.

Цель данной статьи – проанализировать существующие в современной лингвистике подходы к толкованию понятия *политический дискурс*. **Задачи** статьи: 1) проанализировать различные классификации жанров политического дискурса; 2) исследовать влияние жанровой принадлежности на выбор языковых средств в политическом дискурсе.

В лингвистической литературе категория *политический дискурс* употребляется в двух смыслах: узком и широком. В широком смысле это понятие включает такие формы общения, в которых к сфере политики относится хотя бы одна из его составляющих – субъект, адресат либо содержание сообщения. Такой точки зрения придерживаются, в частности, российские ученые Е.И. Шейгал и А.Н. Баранов. Так, А.Н. Баранов определяет политический дискурс как "совокупность дискурсивных практик, идентифицирующих участников политического дискурса как таковых или формирующих конкретную тематику политической коммуникации" [Баранов 2003, 245–246].

Е.И. Шейгал рассматривает политический дискурс в двух измерениях – реальном и виртуальном, при этом в реальном измерении он понимается как "текст в конкретной ситуации политического общения, а его виртуальное измерение включает вербальные и невербальные знаки, ориентированные на обслуживание сферы политической коммуникации, тезаурус прецедентных высказываний, а также модели типичных речевых действий и представление о типичных жанрах общения в данной сфере" [Шейгал 2000, 16].

При таком подходе исследование политического дискурса предполагает анализ всех семиотических систем, а языковым материалом выступают заявления политиков, политических обозревателей и комментаторов, публикации в СМИ, материалы специализированных изданий, касающиеся различных аспектов политики.

Но многие исследователи рассматривают политический дискурс как явление исключительно публичной сферы. Политический дискурс понимается как актуальное использование языка в социально-политической сфере общения и, шире, в публичной сфере общения. Этому подходу придерживается один из ведущих исследователей данной проблематики, известный нидерландский ученый Т. ван Дейк. Он считает, что политический дискурс – это класс жанров, достаточно четко ограниченный социальной сферой, а именно политикой. Правительственные обсуждения, парламентские дебаты, партийные программы, речи политиков – это те жанры, которые принадлежат сфере политики. Таким образом, политический дискурс понимается исключительно как дискурс политиков. Ограничивая политический дискурс профессиональными рамками, деятельностью политиков, ученый отмечает, что политический дискурс в то же время является формой институционального дискурса. Это означает, что дискурсами политиков считаются те дискурсы, которые производятся в такой институциональной окружающей обстановке, как заседание правительства, сессия парламента, съезд политической партии. Высказывание должно быть произнесено говорящим в его профессиональной роли политика и в институциональной окружающей обстановке. Таким образом, дискурс является политическим, когда он сопровождает политический акт в политической обстановке [Van Dijk, 1998].

Как видим, расхождения в трактовке понятия *политический дискурс* довольно значительные. Однако большинство исследователей, занимающихся проблемой политического дискурса, едины в том, что основной целью политического дискурса, предопределяющей его использование в качестве инструмента политической власти является борьба за власть. Как отмечает В.З. Демьянков, общественное предназначение политического дискурса состоит в том, чтобы внушить адресатам – гражданам сообщества – необходимость "политически правильных" действий и/или оценок, поскольку это выгодно тем, кто стремится к власти [Демьянков 2002, 38]. Таким образом, политический дискурс можно отнести к особому типу общения, для которого характерна высокая степень манипулятивности.

С проблемой институциональности политического дискурса сопряжен вопрос о границах политического дискурса и его жанровых разновидностях.

При узком понимании политический дискурс будет ограничен только институциональными формами общения (например, инаугурационная речь, указ, отчетный

доклад, партийная программа, послание президента о положении в стране и т. д.), т. е. такими, которые осуществляются в общественных институтах, где общение является составной частью их организации.

Широкий же подход опирается на два уровня в определении политики: первый уровень представлен институциональными формами общения, второй – неинституциональными. Думается, что политический дискурс не может быть ограничен только статусно-ориентированным общением, следовательно, открыт для всех членов языкового сообщества (не связанных определенными ролевыми отношениями) и ориентирован на специфическое использование языка как средства не только контроля и убеждения, но и манипулирования. При таком подходе к политическому дискурсу следует отнести и политические слухи, и мемуары политиков, и скандирование лозунгов, а также многое другое, принадлежащее к сфере политики в любой из трех ее составляющих [Михалева 2009, 9].

Принимая широкое понимание политического дискурса, включающего как институциональные, так и неинституциональные формы общения, мы, вслед за Е.И. Шейгал, полагаем, что, как и всякий другой, политический дискурс имеет полевое строение, в центре которого находятся те жанры, которые в максимальной степени соответствуют основному назначению политической коммуникации – борьбе за власть: парламентские дебаты, речи политических деятелей, голосование. В периферийных жанрах функция борьбы за власть переплетается, как показывает исследователь, с функциями других видов дискурса, при этом происходит наложение характеристик разных видов дискурса в одном тексте. Например, юридический дискурс пересекается с политическим в сфере государственного законодательства, политическая реклама является гибридным жанром политического и рекламного дискурса, а мемуары политиков – политического и художественного дискурсов.

Исходя из широкого понимания политического дискурса, можно выделить следующие его разновидности:

- институциональный политический дискурс (предвыборная агитация, парламентские дебаты, официальные выступления руководителей государства и его структур, рассчитанные на массовую аудиторию, интервью политических лидеров и др.);
- масс-медийный (медийный) политический дискурс, в рамках которого используются тексты, созданные журналистами и распространяемые посредством прессы, телевидения, радио, Интернета; примерами могут служить интервью, аналитическая статья в газете, написанная журналистом, политологом или политиком (часто при помощи специалиста по СМИ). Журналисты в рассматриваемом случае привлекают внимание аудитории к проблеме, предлагают пути ее решения, сообщают об отношении к ней политических организаций и их лидеров, помогают политикам в осуществлении их целей;
- официально-деловой политический дискурс, в рамках которого создаются тексты, предназначенные для сотрудников государственного аппарата;
- тексты, созданные "рядовыми гражданами" (письма и обращения, адресованные политикам или государственным учреждениям, письма в СМИ и др.);

- "политические детективы", "политическая поэзия" и тексты политических мемуаров;
- посвященные политике тексты научной коммуникации.

Границы между шестью названными разновидностями политического дискурса не вполне отчетливы, нередко приходится наблюдать их взаимное пересечение.

Еще одна классификация источников изучения политической коммуникации основана на разграничении устной и письменной речи. К числу устных источников относятся, в частности, материалы парламентских дебатов, выступления политических лидеров на встречах с избирателями, митингах, официальных церемониях и др. Письменные источники – это программы политических партий и движений, листовки, лозунги, послания президента парламенту, выступления политиков в прессе и др.

По объему среди жанров политической речи различаются малые (лозунг, слоган, речевка), средние (выступление на митинге или в парламенте, листовка, газетная статья и др.) и крупные (партийная программа, политический доклад, книга политической публицистики и др.).

Принадлежность к тому или иному жанру в значительной степени определяет выбор языковых средств, который обусловлен также целями политического дискурса, конкретными интенциями говорящего, ситуацией общения, характером реципиента.

Основная тема политического дискурса – политика, политическая борьба, что предопределяет использование в нем специальной группы слов – политической лексики (*парламент, депутат, глава администрации, голосование, избиратель, мэр, оппозиция, указ* и т. п.). Как отмечает А.П. Чудинов, следует различать политическую лексику и политологическую терминологию. Политологическая терминология, как и всякая терминология, в полной мере известна только специалистам. Политическая лексика – это тематическое объединение общеупотребительных слов, которые должны быть понятны всем (абсолютному большинству граждан). Политическая лексика постоянно обогащается за счет политологической терминологии: например, еще несколько лет назад такие слова, как *консенсус, импичмент, саммит* были понятны только специалистам, а в настоящее время они стали общеизвестными, то есть произошла деспециализация термина. Еще одной особенностью политической речи является широкое использование речевых клише (*мрачные прогнозы, кризис доверия, закулисные сделки, ответственный пост, политическая воля, пирамида власти, эффективная система управления, серьезный опыт работы*).

Кроме того, для политических текстов характерно использование слов и словосочетаний с оценочной семантикой, высокой, торжественной лексики (особенно в таких жанрах как инаугурационная речь, выступление на митинге, в парламенте, политическая реклама). Характерной особенностью политического дискурса последних лет является также использование грубо-просторечной и жаргонной лексики, иногда даже инвектива. Объясняется это тем, что в прошлом осталась жесткая регламентация, которая определяла строгое следование всевозможным нормам (языковым, речевым, жанровым, этическим, композиционным и иным), которая в каких-то случаях играла положительную роль.

Важным языковым средством, позволяющим реализовать такие функции политического дискурса, как убеждение и манипулятивное воздействие, является метафора. А.П. Чудинов выделяет четыре разряда моделей политической метафоры: антропоморфную (например, метафора семьи, болезни), социоморфную (криминальная метафора, милитаристская метафора, метафора игры, театра, спорта), природоморфную (зооморфная метафора, фитоморфная метафора, метафора неживой природы) и артефактную (метафора дома, быта, механизма) [Чудинов 2003]. Вот некоторые примеры таких метафор из высказываний украинских политиков и политологов, представленных в СМИ: милитаристская метафора: *"Поражение оппозиционного лагеря на президентских выборах в прошлом году крепко подкосило его "боевой дух", считают политологи. "Падающие рейтинги властной команды – шикарная возможность для оппозиционеров **отвоевать былые рубежи**", – считает В. Корнилов"* (АиФ (Украина), № 1, от 14.01. 2011); метафора болезни: *"По мнению ряда авторитетных экспертов, это может здорово **подкосить и без того "нездоровую" экономику страны**"* (АиФ (Украина), № 1, от 12.01.2011); *"Мы не должны работать в роли **педали скорости**. Педалью скорости должны работать регуляторы"* (из интервью М. Бродского информационному агентству ЛПГАБізнесІнформ); метафора механизма: *"Народный депутат от фракции НУНС, член "Народной самообороны" Тарас Стецькив, отвечая на вопрос, чего ожидать от новой сессии, отвечает, что Верховная Рада вновь будет **"тупой машиной"** для голосования". "Парламента в Украине уже, по сути, год как нет. Сегодня он попросту **штампует** несуразные правительственные решения, не внося практически никаких поправок", – говорит оппозиционный политик"* (ЛПГАБізнесІнформ, от 28.01.2011).

Широкая палитра синтаксических ресурсов также обладает манипулятивным потенциалом, а потому активно используется в политическом дискурсе. Для политического дискурса характерно использование:

- восклицательных предложений (особенно для таких жанров, как выступление на митинге, лозунг): *"От того, сможем ли мы дать отпор уничтожению Украины, зависит, будет ли у наших детей и внуков собственная страна. Времени мало, действовать надо немедленно! Придите 11 мая в 10:00 к Верховной Раде и защитите Украину! Не молчите! Не бойтесь! Мы победим!"* (офиц. сайт Ю. Тимошенко. – <http://www.tymoshenko.ua/ru>);
- инверсии, позволяющей выделить в предложении главное: *"Через шесть лет после нашей Помаранчевой революции под угрозой находится не только демократия моей страны, но также систематически искажается верховенство права и продается наша национальная независимость"* (из интервью Ю. Тимошенко информационному агентству "Униан" 7.02.2011);
- различных риторических приемов, например, таких как риторический вопрос, синтаксический параллелизм: *"И в то же время их задолженность перед теплокоммунэнерго достигла 3,2 миллиарда гривен. Как можно мириться с таким положением? Видно же, что никаких объективных оснований для задолженности нет. Какие еще могут быть "первоочередные" расходы местных бюджетов, если не оплачено за потребленный газ?"* (из выступления премьер-министра Н. Азарова

на заседании правительства 2.02.2011, размещенном на информационном сайте <http://azarov/pp/ua>); "Моя "вина" лишь в том, что в тяжелый кризис мы вместе с вами держали страну. Моя "вина" лишь в том, что я вовремя в кризис выплачивала пенсии и заработные платы, делала все, чтобы страна чувствовала себя стабильно и надежно" (официальный сайт Ю. Тимошенко. – <http://www.tymoshenko.ua/ru>).

Итак, в лингвистической литературе термин "политический дискурс" употребляется в двух смыслах: узком (дискурс политиков) и широком (формы общения, в которых к сфере политики относится хотя бы одна из составляющих: субъект, адресат либо содержание сообщения). Исходя из того, что цель политического дискурса – борьба за власть, успех которой зависит от поддержки большинства населения, он должен быть открыт для всех членов языкового сообщества и не может быть ограничен институциональными формами общения. Многомерность и сложность политического дискурса проявляются в возможности дифференциации его жанрового пространства по ряду параметров: а) прототипность – маргинальность жанра в полевой структуре дискурса; б) институциональность; в) разграничение устной и письменной речи; г) объем. Жанровая принадлежность в значительной степени определяет выбор языковых средств, которые позволяют реализовать цели и функции политического дискурса.

У статті розглядаються різні підходи до трактування терміна "політичний дискурс", які існують в сучасній лінгвістиці, визначаються підходи до його жанрової диференціації, досліджується вплив жанрової належності на вибір мовних засобів у політичному дискурсі.

Ключові слова: політичний дискурс, інституціональний, жанр, мовні засоби.

The article deals with different interpretations of the term "political discourse" in modern linguistics, different genres of political discourse and their classifications are represented; impact of the genre on the choice of language material in the political discourse is explored.

Key words: political discourse, institutional discourse, genre, language material.

Литература:

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учеб. пособие / А.Н. Баранов. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.
2. Гаврилова М.Р. Политический дискурс как объект лингвистического анализа / М.В. Гаврилова // Полис. – 2004. – № 2. – С. 127–139.
3. Гаврилова М.Р. Методы и методики исследования политической коммуникации: Учеб. пособие / М.Р. Гаврилова. – СПб.: Изд-во Невск. ин-та яз. и культуры, 2008. – 92 с.
4. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – № 3. – С. 32–43. – Режим доступа: <http://www.infolex.ru>.
5. Михалева О.Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия / О.Л. Михалева. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 256 с.
6. Синельникова Л.Н. Слоган как вид современного политического дискурса / Л.Н. Синельникова // Социолінгвістика: ХХІ век. – Луганск: Знання, 2002. – С. 144–147.
7. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации / А.П. Чудинов. – Москва: Флинта, 2006. – 254 с. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm>.
8. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 431 с.
9. Dijk T.A. van. What is Political Discourse Analysis / T.A. van Dijk. – Amsterdam, 1998. – Режим доступа: <http://www.discourse-in-society.org>.

ВИРТУАЛЬНЫЙ МАНИПУЛЯТИВНЫЙ ДИСКУРС: ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ

Пожидаева Ирина Валентиновна
старш. препод.

Международный научно-технический университет имени академика Ю. Бугая

Научные исследования последнего десятилетия направлены на изучение воздействующей и управляющей функций языка; манипуляция, основанная на лингвистических средствах, все более привлекает ученых. В данной статье исследуются наиболее известные подходы к понятиям *дискурс* и *манипуляция*, рассматриваются подходы к категории *манипулятивный дискурс*, предлагается авторское видение этого понятия.

Ключевые слова: вербальная манипуляция, манипулятивный дискурс, интенциональность, имплицитность, языковая картина мира.

Постановка проблемы и актуальность исследования. Несмотря на большое внимание, которое современная наука уделяет исследованию категорий *манипуляция* и *дискурс*, существует еще достаточно лакун в этом направлении лингвистических исследований. **Целью** нашей статьи является выявление признаков *манипулятивного дискурса*. Анализ существующих подходов, значимых для определения понятий *манипуляция*, *дискурс*, *манипулятивный дискурс*; идентификация категории *манипулятивный дискурс* – задачи исследования.

Анализ последних достижений и публикаций. По мнению многих исследователей, понятие *манипуляция* не имеет четкого толкования, на сегодняшний день не существует "единой и общепринятой для всех наук или только для лингвистики дефиниции манипулирования" [Беляева 2008, 46], "размытость термина осложняет определение сущности явления" [Колтышева 2008]. При наиболее обобщенном и аргументированном подходе вербальная манипуляция рассматривается как целенаправленное воздействие на реципиента с целью изменить его поведение в интересах манипулятора. В качестве основных характеристик манипуляции исследователи выделяют следующие: "неосознанность объектом манипуляции осуществляемого над ним воздействия; воздействие не только на сферу сознательного (разум), но и на сферу бессознательного (инстинкты, эмоции), которая не поддается произвольному контролю; управление отношением объекта манипуляции к предметам и явлениям окружающего мира в нужном для манипулятора русле; достижение манипулятором своих тайных, корыстных целей за счет объекта манипуляции; намеренное искажение фактов окружающей действительности (дезинформация, отбор информации и пр.), создание иллюзий и мифов и т. д." [Попова 2002, 276]; "отрицательная" интенциональность адресанта; скрытый характер воздействия"; "разрушающее воздействие на личность и общество в целом"; деструктивность; неприемлемость с этической точки зрения [Беляева 2008, 47].

Для нашего исследования из всего множества существующих определений дискурса значимыми являются такие: "интерактивная деятельность участников общения, обмен информацией, оказание воздействия друг на друга, использование различных коммуникативных стратегий, их вербальное и невербальное воплощение в практике

общения [Дейк 1981]; воздействие высказывания на его получателя с учетом ситуации высказывания [Серио, 94]; коммуникативное событие. В таком ракурсе дискурс предстает как сложное когнитивно-коммуникативное целое [Минкин 2008, 17] процессуально-результатирующего порядка [Шейгал 2004, 11], в котором "реализуются, объединяясь, взаимодействуя и растворяясь друг в друге, три основные конститутивные фактора общения – среда (коммуникативное пространство), модус (режим) и стиль общения" [Приходько 2008]. Эти факторы детерминируются условиями, принципами, установками и целями той социокультурной ситуации, в рамках которой осуществляется речевое общение. Эти же константы задают и предопределяют типы и виды дискурсов (к примеру, экономический, политический, корпоративный и др.). Два наиболее обобщенных типа дискурсов – институциональный и персональный, введенные В.И. Карасиком, соответствуют параметрам этой системы.

По принципу тональности коммуникации В.И. Карасик выделяет следующие типы дискурсов: информативный, фатический, статусный, шуточный, торжественный, идеологический, фасциативный, гипотетический, агрессивный, эзотерический, *манипулятивный* и менторский [Карасик 2007, 350]. А.Н. Приходько приводит следующую классификацию дискурсов [Приходько 2009]:

- по принципу профессиональных страт (педагогический, дипломатический, спортивный, политический, экономический, юридический, медицинский и пр.);
- по принципу корпоративных и субкультурных страт (банковский, религиозный, эзотерический, сакральный, лаудативный /героический/, революционный, партизанский, террористический, криминальный);
- дискурсы бытовой коммуникации (семейный, детский, молодежный, любовный);
- дискурсы виртуальной коммуникации (сказочный, компьютерный, форумный, чат-дискурс);
- социоспецифические (рекламный, досуговый, базарно-рыночный, праздничный, предвыборный).

Социокультурный контекст динамично изменяется, поэтому данная классификация и перечень дискурсов может расширяться и дополняться.

Изложение основного материала. По мнению И.В. Беляевой, *манипулятивный дискурс* занимает "промежуточное положение между двумя крайними точками – между достоверной (правдивой, полной) информацией и ложью. Ложь и манипуляция противопоставлены разным типам истины: ложь противостоит "семантической истине", манипуляция – "прагматической истине" (в терминологии Ч. Филлмора) [Беляева 2009].

Т.М. Голубева считает, что основным критерием, определяющим *манипулятивный характер дискурса*, является "существование *намерения* со стороны говорящего манифестировать определенные пропозиции, с которыми адресат должен согласиться, и которые были бы отвергнуты в обычных условиях обработки информации. Пропозиции, актуализируемые манипулятивным дискурсом в каком-либо отношении неверны (ложны, невероятны, сомнительны, не соответствуют здравому смыслу) и поэтому актуализируются посредством скрытых стратегий, имеющих

целью заблокировать проверку сообщаемой информации на правдоподобие, вероятность и приемлемость" [Голубева 2009].

Наличие интенциональной составляющей в текстах воздействующего характера позволяет рассматривать их в качестве элемента "манипулятивного дискурса, конструируемого с целью убедить адресата в ряде пропозиций $P_1 \dots P_n$ определенного типа T , используя при этом соответствующие стратегии S " [de Saussure L., Peter Schulz 2005, 123]. В первую очередь, это относится к пропозициям о действительном состоянии вещей и моральным пропозициям, или пропозициям о желаемом состоянии вещей, которые проходят проверку не на истинность, а на соответствие общественным и культурным ценностям целевой аудитории. Моральные пропозиции с наибольшей легкостью эксплуатируются в манипулятивном дискурсе, "поскольку реальность может быть подвергнута проверке, в то время как нравственные ценности несравнимо менее стабильны. При этом приемлемость моральных пропозиций, актуализируемых дискурсом, обусловлена моральной культурой C , представляющей собой ряд предположений относительно желаемого состояния вещей, преобладающих в данной лингвокультуре" [Там же, 124].

Для определения понятия *манипулятивный дискурс*, воспользуемся системообразующими признаками, предложенными О.Л. Михалевой [Михалева 2009, 33]: цель общения; участники общения; способ общения (избираемые стратегии и тактики). Под *манипулятивным дискурсом* мы понимаем коммуникативное событие, участниками которого являются представители различных социальных групп (в зависимости от вида институционального или персонального дискурсов), прагматической целью является создание в сознании адресата выгодных адресанту новых знаний, измененных ценностных установок и измененной языковой картины мира, не совпадающих с теми, которые адресат мог бы сформировать самостоятельно. Стратегия манипулятивного воздействия осуществляется при помощи разнообразных многоуровневых лингвистических техник и приемов, таких как особая модальность, метафоризация, риторические вопросы, реализация категории *свои-чужие* и др.

Любой дискурс может стать манипулятивным, если цель его создателя – осуществление манипулятивного воздействия. В *политическом дискурсе* "лингвистический анализ даже небольшого отрывка из выступления политика позволяет выявить наличие большого количества специальных языковых средств, с помощью которых говорящий манипулирует сознанием слушающих, скрыто внедряя в психику адресата цели, мнения, установки, необходимые в его борьбе за власть" [Михалева 2003, 228]. Говоря о *манипулятивном дискурсе рекламы*, В.В. Зирка отмечает возможность "моделировать" сознание людей в соответствии с целями и нуждами, менять вековые устоявшиеся привычки, социальные нормы и коммуникативные традиции" [Зирка 2010, 18]. "В силу своих основных задач (повлиять на выбор потребителя в пользу продвижения товара, услуги) реклама может быть признана практически целиком манипулятивной сферой приложения языка" [Литунов 2008]. В *бытовом дискурсе* также присутствует прагматика манипуляции, что обусловле-

но желанием коммуникантов скрыто воздействовать друг на друга на бытовом уровне: ("*Иди, иди, доченька, на дискотеку! Веселись! И совсем не думай, что твоя мама умирает от головной боли*") [Савкин 2005]. Манипулятивная прагматика виртуального дискурса направлена на изменение картины мира участников коммуникации путем особой модальности, целенаправленного преобразования информации, переформатирования концептов и др.

Определяющими признаками виртуального манипулятивного дискурса являются следующие признаки:

- глобальный охват адресатной аудитории;
- имплицитность;
- иерархические отношения "*свои – чужие*"
- направлен на регуляцию ценностных отношений в социуме [Селиванова 2008];
- характеризуется наличием прагматических тактик и субъективных средств у адресанта для целенаправленного эффективного воздействия на адресата;
- динамичное изменение стратегий, коммуникативных параметров, каналов передачи информации (переход из ЖЖ в Твиттер, мобильный Интернет и т. п.) манипулятивного дискурса;
- актуальна категория авторитетности адресанта;
- характеризуется выраженным перлокутивным эффектом, основанном на знании адресантом принципов коллективного поведения (пример – события в Москве по разжиганию этноконфликта).

Выводы. Итак, любой дискурс может стать манипулятивным, если цель его создания – осуществление манипулятивного воздействия. Категориальные признаки дискурса актуальны для манипулятивного дискурса, при этом любой вид дискурса может приобретать манипулятивный характер. Дополнительным признаком манипулятивного дискурса является особая интенциональность адресанта, выраженная имплицитно соответствующими языковыми средствами, путем целенаправленного преобразования информации, переформатирования концептов, особого синтаксиса и др. Манипулятивный дискурс характеризуется реализацией модальности и установок коммуниканта через призму различных дискурсов.

Наукові дослідження останнього десятиріччя спрямовані на вивчення діяльної та керувальної функцій мови; маніпуляція, заснована на лінгвістичних засобах, все більше привертає увагу вчених. У даній статті досліджуються найбільш відомі підходи до понять *дискурс* та *маніпуляція*, розглядаються підходи до категорії *маніпулятивний дискурс*, пропонується авторське бачення цього поняття.

Ключові слова: вербальна маніпуляція, маніпулятивний дискурс, тональність, імпліцитність, картина світу.

The last scientific studies in the field of language are aimed on effecting and controlling functions. Manipulation based on the linguistic means becomes more and more attractive for the researchers. This article observes the most well-known approaches to discourse; manipulation and manipulation discourse definitions are looked upon; the author also proposes personal vision of the issue.

Key words: verbal manipulation, manipulative discourse, intentionality, implicitness, linguistic model of the world.

Литература:

1. *Беляева, И.В.* Феномен речевой манипуляции: лингвоюридические аспекты. Монография. – Ростов/нД.: СКАГС, 2008. – 243 с.
2. *Бенвенист Э.* Словарь индоевропейских социальных терминов. – М.: Прогресс-Универс, 1995. – 456 с. Режим доступа: http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii.
3. *Голубева Т.М.* Языковая манипуляция в предвыборном дискурсе (на материале американского варианта английского языка). Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Нижегород. гос. лингв. ун-т. – Нижн. Новгород, 2009. – 22 с. Режим доступа: <http://www.prorector.org/rslkatn10.02.04-limit90.html>.
4. *Зирка В.В.* Манипулятивные игры в рекламе: Лингвистический аспект. Изд. 2-е, испр. – М.: Книж. дом "ЛИБРОКОМ", 2010. – 256 с.
5. *Колтышева Е.Ю.* Манипулятивное воздействие в современном рекламном тексте (на материале англоязычных глянцевого журналов для женщин). Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19/ Ярослав. гос. пед. ун-т им. К.Д. Ушинского. – Ярославль, 2008. – 281 с. Режим доступа: <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/286879.html>.
6. *Карасик В.И.* Языковые ключи. – Волгоград: Парадигма, 2007. – 520 с
7. *Литунов С.Н.* Речевое воздействие и языковое манипулирование в рекламе. Режим доступа: <http://www.ipnou.ru/article.php?idarticle=003157>.
8. *Минкин Л.Р.* Языковой знак в когнитивно-дискурсивной интерпретации // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: Збірник наукових праць. – Вип. 386. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці: Рута, 2008. – 140 с.
9. *Михалева О.Л.* Манипулятивный дискурс: специфика манипулятивного воздействия. – М.: Книжный дом "Либроком", 2009. – 256 с.
10. *Михалева О.Л.* Языковые способы манипулирования сознанием в политическом дискурсе // Актуальные проблемы русистики : материалы междунар. науч. конф. / отв. ред. Т.А. Демешкина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2003. – Вып. 2. – Ч. 2. – С. 225–232
11. *Попова Е.С.* Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте // Изв. Уральского гос. ун-та. – Екатеринбург, 2002. – № 24. – С. 276–288.
12. *Приходько А.Н.* Когнитивно-коммуникативная типология дискурсов. Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vknlul/fil/2009_1/3.pdf.
13. *Савкин А.И.* Манипуляцию надо знать в лицо. Режим доступа: www.gazetamim.ru/mirror/psytech.
14. *Серио П.* О языке власти: критический анализ // Философия языка: в границах и вне границ. – Харьков: Око, 1995. – Т. 1. – С. 83–100.
15. *Селиванова Е.А.* Принцип дискурсоцентризма и стратегические программы украинской теле-рекламы // Язык. Текст. Дискурс: Науч. альманах Ставроп. отд. РАЛК. Под ред. проф. Г.Н. Манаенко. Вып. 6. – Краснодар, 2008. – 287 с.
16. *Шейгал Е.И.* Семиотика политического дискурса. – М.: Гнозис. – 326 с.
17. *Dijk T.A. van.* Studies in the Pragmatics of Discourse. The Hague, 1981; Blakemore D. Understanding Utterances. An Introduction to Pragmatics. Cambridge, 1993. – 342 p.
18. *De Saussure L. & Peter Schulz* (Eds). Manipulation and Cognitive Pragmatics: Preliminary Hypotheses. // Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century: Discourse, Language, Mind. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 2005. P. 120–125.

О ПОДХОДАХ К ИССЛЕДОВАНИЮ КАТЕГОРИИ РЕЛИГИОЗНЫЙ ДИСКУРС

Шашков Игорь Александрович

асп.

Горловский государственный институт иностранных языков,

В статье рассматривается категория *религиозный дискурс*. Автор анализирует существующие подходы к этому понятию, определяет его параметры, предлагает модель исследования.

Ключевые слова: дискурс, религиозный дискурс, персуазивный дискурс, коммуникативное взаимодействие, коммуникативная ситуация.

Постановка проблемы и актуальность проведения данного исследования.

Категория *дискурс* является ключевой в современных лингвистических исследованиях, поскольку определяет возможности актуального функционирования языка, а именно – процесс коммуникативного взаимодействия, процесс общения. "Жизнь и деятельность общества невозможны без общения людей, поскольку оно является необходимым условием любой деятельности" [Бацевич 2004, 27]. Коммуникативные взаимодействия имеют дискурсивную реализацию, а потому "термин *дискурс* является одним из самых значимых для гуманитарных исследований коммуникации: лингвистики, литературоведения, прагматики, семиотики" [Компанцева 2008, 38]. Кроме того, лингвистические исследования не могут быть основательно проведены без учета роли человека в формировании языковой картины мира нации, т. к. "при изучении вопросов, связанных с функционированием языка, на первое место выступает антропоцентрический подход к его изучению" [Горошко 2008, 5]. Полагаем, что коммуникативно-информационное взаимодействие способно кардинально изменить как картину мира отдельного человека, так и целого сообщества.

Дискурс можно рассматривать как способ представления человека в языке и социуме, а потому эта категория активно исследуется в междисциплинарном пространстве – социолингвистическом, психолингвистическом, лингвогендерологическом, прагматическом и др. "В информации, передаваемой средствами языка, всегда заключено определенное отношение языковой личности к единицам/формам / структурам языка, которые эта личность актуализирует с разной степенью осознанности и целенаправленности в своей речевой деятельности. При этом потенциальный адресат является важнейшим фактором, (<...>), поскольку субъект речи всегда ориентирован на воспринимающее сознание, на коммуникативно-познавательные способности адресата" [Чернявская 2006, 8]. Следует отметить, что, несмотря на многочисленность определений исследуемой категории, до сих пор не в полной мере уделено внимание феномену *религиозного дискурса*.

Цель нашего исследования заключается в определении сущности категории *религиозный дискурс* и ее параметров.

Задачи нашего исследования: 1) проанализировать наиболее популярные и актуальные подходы в исследованиях категории *дискурса*; 2) определить параметры *религиозного дискурса* как варианта категории *дискурс*.

Существенный результат в области исследований категории *дискурс* находим в работах таких лингвистов, как П. Серио, М. Стаббс, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, В. Карасик, В. Чернявская, Л. Компанцева, К. Седов и другие.

Категория *дискурс* является одной из базовых в формировании современного лингвистического знания. Согласно определению Ф.С. Бацевича, "дискурс – это совокупность речемыслительных действий коммуникантов, связанных с познанием, осмыслением и презентацией мира говорящим и осмыслением языковой картины мира адресанта слушающим (адресатом)... Дискурс можно одновременно считать живым процессом общения и самой обобщенной категорией межличностной интеракции" [Бацевич 2004, 138].

П. Серио предпринял попытку максимально полно охарактеризовать категорию *дискурс*, приведя ряд толкований данного понятия, среди которых для нашего исследования важны следующие: "(3) в рамках теории высказывания или прагматики – воздействие высказывания на получателя и его внесение в "высказывательную" ситуацию (что подразумевает субъекта высказывания, адресата, момент и определенное место высказывания); (7) обозначение системы ограничений, которые накладываются на неограниченное число высказываний в силу определенной социальной или идеологической позиции" [Серио 1999, 26].

Ф. Бацевич отмечает, что категория *дискурс*:

- "ассоциируется со всеми проявлениями коммуникации в обществе (коммуникативный дискурс, вербальный, невербальный, современные дискурсивные практики) и т. д." [Бацевич 2004, 137];
- представляет называемые "правила общения, способы изложения и реализации прагматической цели говорящих" [Бацевич 2004, 137];
- может характеризоваться, как "носитель разных типов информации в коммуникации: рациональной (<...> правды, истины, лжи); духовной веры, мировоззрения и т. д.", как "проявление культурной коммуникации <...>, этнокультурных особенностей общения" [Бацевич 2004, 137];
- "часто ассоциируется с типами и формами речи, принципами построения сообщения" [Бацевич 2004, 137].

В.И. Карасик акцентирует внимание на так называемом "неписаном кодексе поведения", "в котором при помощи специальных приемов изучения могут быть выделены ценностные доминанты соответствующей культуры как в этическом и утилитарном, так и в эстетическом планах (например, языковой вкус)" [Карасик 2002, 189].

Следующий ряд определений находим в работе Е.А. Селивановой, которая отмечает, что "дискурс – 1) замкнутая целостная коммуникативная ситуация (событие), в которую погружен текст и коммуниканты, формирующаяся на основе различных факторов, опосредующих общение и понимание; 2) образец речевого поведения, протекающего в определенной социальной сфере, имеющий определенный набор переменных" [Селиванова 2004, 319].

Еще одну обобщающую характеристику исследуемой категории предлагает В.Е. Чернявская, которая определяет дискурс как: 1) "текст в неразрывной связи с

ситуативным контекстом (...) дискурс характеризует коммуникативный процесс, приводящий к образованию определенной структуры – текста" [Чернявская 2006, 69]; 2) "конкретное коммуникативное событие, фиксируемое в письменных текстах и устной речи, осуществляемое в определенном, когнитивно и типологически обусловленном коммуникативном пространстве" [Чернявская 2006, 75]; 3) "совокупность тематически соотнесенных текстов: тексты, объединяемые в дискурс, обращены так или иначе к одной общей теме" [Чернявская 2006, 75].

Первое определение виртуального дискурса было предложено Л.Ф. Компанцевой – "коммуникативное событие Интернета, коммуникативная ситуация, зафиксированная в гипертексте; системный процесс корреляции символически-речевого общения виртуальных коммуникантов, способ представления виртуальных языковых личностей в единстве психологических, социальных, национальных, этических и других характеристик" [Компанцева 2008, 49].

Если попытки идентифицировать категорию *дискурс* в лингвистике предпринимаются регулярно, то гораздо сложнее обстоит ситуация с категорией *религиозный дискурс*. Одно из наиболее интересных исследований религиозного дискурса было проведено В.И. Карасиком. "Уникальная специфика религиозного дискурса состоит в том, что к числу его участников относится Бог, к которому обращены молитвы, псалмы, исповеди в ряде конфессий и т. д. и который выступает в качестве суперагента. Всевышний в религиозном дискурсе распадается на две сущности: собственно Бог и тот, кому он открылся, т. е. пророк" [Карасик 2002, 221]. Среди прагматических компонентов организации религиозного дискурса исследователь выделяет следующие: 1) участники, 2) хронотоп, 3) цели, 4) ценности (в том числе, ключевой концепт), 5) стратегии, 6) материал (тематика), 7) разновидности и жанры, 8) прецедентные (культурогенные) тексты, 9) дискурсивные формулы" [Карасик 2002, 221].

Считаем, что особенностью религиозного дискурса является его сакральность и фидеистичность. "Эта особенность фидеистического слова в высокой степени зависит от fascinирующего воздействия на адресата, т. е. максимальной способности убеждать, волновать, внушать. Религиозный текст как результат и способ общения с непознанным в своей сущности Абсолютом – это всегда прецедентный текст, т. е. текст, имеющий особое значение в жизни человека и существенно отличается от обычных несакральных текстов" [Бацевич 2004, 143]

Считаем возможным охарактеризовать религиозный дискурс как персуазивный дискурс, т. е. такой который предполагает речевое воздействие автора на реципиента, побуждение к определенному действию. "Персуазивность (персуазия) обозначает воздействие автора устного или письменного сообщения на его адресата с целью убеждения в чем-то, призыва к совершению или не совершению им определенных действий" [Чернявская 2006, 25].

Среди значимых когнитивно-прагматических параметров религиозного дискурса считаем возможным выделить следующие (примеры приводятся по материалам сайта Российской Ассоциации независимых евангельских Церквей. –

<http://www.ranec.ru/index.php>): 1) речевое поведение коммуникантов как тип социального поведения: *"Мы выбираем лучшего друга жизни, лучшую работу, лучший детсад для наших детей, лучшую машину. Мы стремимся попасть в церковь, где поет лучший хор или группа прославления, где проповедует лучший пастор. Мы хотели бы получить лучшие дары Святого Духа (например, дар апостольства, пророчества, исцеления) и общаться с лучшими друзьями"* (программирование социального поведения посетителей ресурса); 2) запланированное воздействие на речевое сообщество и отдельную языковую личность (персуазивность, суггестия, речевое манипулирование): *"Лучше быть обиженным, чем обижать"; "Лучше ущемить свою свободу, чем ее отстаивать"; "Лучше остаться одиноким, чем связать свою судьбу с грешником"* (манипулятивный прием "выбор без выбора"); 3) использование языковых маркеров, определяющих ряд социальных параметров личности: принадлежность к той или иной религии, отношение к иным вероисповеданиям, социальный статус, возраст, пол и пр.: *"Христиане первых веков были преисполнены любовью Христа, которая помогала им не чувствовать бремени одинокого существования. Да и одиноким оно фактически не было! Юноши и девушки, посвятившие свою жизнь на безбрачие и на служение Христу, считались славой церкви. Они совершали огромную работу в ней, заботясь о сиротах, больных, одиноких. Они несли слово Божие в другие страны и часто становились мучениками. Женатые не были рабами юбок и постелей"*; 4) система тематически соотнесенных текстов, формирующих в своей целостности определенную дискурсивную среду; 5) презентация резонансного события религиозного характера; 6) прагматика рекламности религиозного дискурса: *"Мы охотно полагаемся на лучшие библейские обетования и уповаем на лучшую жертву Иисуса Христа. Иногда мы даже мечтаем о лучшем местечке на небесах. Все эти желания видятся нам правильными, и мы добиваемся их осуществления..."* (внедряется идея уникальности торгового предложения); 7) система определенных концептов, значимых для формирования картины мира коммуникантов: *"Божье лучше человеческого! Рыба ищет, где глубже, человек, где лучше. Кто не знает этой пословицы?"* (концепты хорошо – плохо); *"Лучше быть святым инвалидом, чем здоровым грешником"; "Лучше пострадать за добро, нежели за зло"*.

Выводы. Данное исследование позволяет определить категорию *религиозный дискурс* как коммуникативную среду, которая отражает тип социального поведения участников речевого взаимодействия. Процесс коммуникации в религиозном дискурсе подразумевает в большей или меньшей степени использование лингвосуггестивных техник манипуляции, способных существенно повлиять на изменение языковой картины мира участников религиозной коммуникации.

У статті досліджується категорія *релігійний дискурс*. Автором проаналізовано існуючі підходи до даного поняття, визначено його параметри, запропоновано модель дослідження.

Ключові слова: дискурс, релігійний дискурс, персуазивний дискурс, комунікативна взаємодія, комунікативна ситуація.

The article deals with the category *religious discourse*. The author analyses existing approaches to the investigated category, defines its parameters, offers the model of research.

Key words: discourse, religious discourse, persuasive discourse, communicative interaction, communicative situation.

Литература:

1. *Бацевич Ф.С.* Основы комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. *Горошко Е.И.* Теоретические проблемы психолінгвістики // *Вопр. психолінгвістики.* – 2008. – Вып. 7. – С. 38–49.
3. *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. *Компанцева Л.Ф.* Интернет-лінгвістика: когнітивно-прагматический и лінгвокультурологический подходы. Монография. – Луганск: Знание, 2008. – 528 с.
5. *Селиванова Е.А.* Основы лінгвістической теории текста и коммуникации: учеб. пособие. – К.: Брама, 2004. – 336 с.
6. *Серио П.* Как читают тексты во Франции // *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и порт.* – М.: ОАО ИГ "Прогресс", 1999. – С. 14–53.
7. *Чернявская В.Е.* Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия: учеб. пособие. – М.: Флинта; Наука, 2006. – 136 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ІДЕОЛОГЕМИ ЗОВНІШНЬОГО ВОРОГА У СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ

Кузик Оксана Андріївна

асп.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядаються особливості мовної об'єктивації основних когнітивних структур та одиниць категоризації знання в межах дихотомії свій-чужий. Уточнено поняття "ідеологема". На прикладі ідеологеми зовнішнього ворога проаналізовано шляхи розгортання інвективного фрейму у сучасній англійській пресі.

Ключові слова: ідеологема, інвективний фрейм, когнітивна стратегія, мегафрейм, слот.

Із урахуванням ідеологічної функції, яку – як одну з основних – виконують ЗМІ, медіа-дискурс (перефразуючи дефініцію дискурсу, котру подає у своїй докторській дисертації О. Міхальова [Михалёва 2009]) можна визначити як агресивну вербалізацію ментальності, тобто такий спосіб мовлення й інтерпретації фактів і явищ оточуючої дійсності, внаслідок якого виформовується особлива реальність, створюється свій (характерний певній соціокультурній групі) спосіб бачення світу і організації дійсності. Аналіз теоретичних положень щодо особливостей мас-медійного дискурсу та лінгвістичного статусу феномену інвективи як "вербального прояву агресії чи стилістично зниженої експресивності, оцінності, емотивності й езотеричності в стосунку адресата мовлення, ситуації, теми, предмета чи процесу соціально-мовленнєвого спілкування" [Соболева 2010, 53] дозволяє розглядати сучасні ЗМІ (у тому числі й англійські) як культурно-лінгвістичний простір реалізації агресивної комунікативної мети.

Поняття мовленнєвого жанру так, як воно осмислене у працях М.М. Бахтіна, – як типова форма висловлювання, повторювана ситуація спілкування, еталон соціально-значимої взаємодії, типізована форма мовленнєвої комунікації [Бахтин 1997, 159–286] – дає підстави розглядати інвективу крізь призму когнітивної семантики, що призводить, до активізації спроб застосування методів фреймового аналізу до вивчення мовленнєвих жанрів і виникнення поняття *інвективного фрейму* [Голев 1999, 109–112].

Враховуючи відзначені чинники, під інвективним фреймом надалі у своєму дослідженні ми розумітимемо специфічну модель побудови відправником висловлювання (у даному випадку – медіа-тексту) для реалізації інвективної інтенції як глобальної комунікативної мети.

Розгортання інвективного фрейму у тексті співвіднесено з поняттям когнітивної стратегії як "набором операцій над картиною світу реципієнта" [Миронова 2003, 22].

Відповідно, **метою** даної розвідки є діагностування основних когнітивних структур та одиниць категоризації знання в межах дихотомії свій-чужий, можливості їх мовної об'єктивації та зв'язок з особливостями національно-культурної ідентичності. Безумовно, соціолінгвістичні процеси нерозривно пов'язані з наявністю так званих атрактивних зон. Висока частотність тематики, стійкість тематичних рубрик,

поява новоутворень, стійких словосполучень, запозичень з наступною їх актуалізацією дозволяє дослідникам трактувати ідеологему зовнішнього ворога як одну з провідних атрактивних зон сучасного мас-медійного дискурсу.

Отже, вивчення основних шляхів розгортання в тексті інвективного фрейму, що формує **предмет** нашого дослідження обумовило вибір **об'єктом** дослідження образ зовнішнього ворога.

Такий підхід до вивчення текстів англomовних ЗМІ, що послуговували **матеріалом** визначає **актуальність** та **новизну** обраної теми.

Інквективний фрейм як типова структура, що виникає у свідомості носія мови і асоціюється із словесно вираженими негативними інтерпретаціями фактів реальної дійсності, агресивною мовленнєвою поведінкою, метою якої є соціальна дискредитація певного об'єкта, виражає загальну функціональну особливість більшості сучасних медіа-текстів як приналежних до "дискурсу ненависті", який ґрунтується на протиставленні групових суб'єктів "ми" і "вони" [Бакумова 2001, 237]. Це протиставлення має антагоністично-асиметричний характер, що дослідники пропонують розглядати як *мегафрейм* "свій-чужий" [Яновська 2006, 65] – структуру найвищого рівня когнітивної семантики. Прагматичний аспект даної дихотомії, на нашу думку, необхідно розглядати у взаємодії з іншими, зокрема соціальним, аксіологічним та когнітивним, які характеризують систему цінностей й соціум як найближче оточення адресата – головного прагматичного параметра.

Як одиниця вищого рівня в ієрархії структур категоризації знання, мегафрейм "свій-чужий" реалізується через цілу систему більш вузьких концептуальних опозицій ("друг"- "ворог", "герой"- "антигерой", "добро"- "зло", "свобода"- "несвобода", "демократія"- "тоталітаризм", "любов"- "ненависть", "життя"- "смерть", "цивілізація"- "дикість", "сила"- "слабкість", "прогрес"- "регрес" тощо), в основі яких лежить неспівпадіння світоглядних, морально-етичних, ідеологічних тощо настанов і пререференції різних соціальних підгруп / субкультур чи їх окремих представників, що ідентифікуються як приналежні до цих підгруп / субкультур. Ці концептуальні опозиції співвідносні з *базовими ідеологемами* людства, під якими зазвичай розуміють частини будь-якої ідеології, елементи ідеологічних систем, при посередництві яких усвідомлюється й оцінюється ставлення індивіда чи групи індивідів до дійсності [Пионтек 2010, 85].

Відтак ідеологеми можна розглядати як вербально-ціннісні ресурси духовно-практичної діяльності, як культурні коди, що виробляються, естетизуються й транслюються у тому інформаційному просторі, який створюється мас-медіа. Власне, динаміка мас-медійної культури, за слушним спостереженням С.О. Ржанової, полягає у постійному демонструванні її ціннісно-знакових утворень (конструктів) та їх публічній легалізації у продуктах масової комунікації [Ржанова 2006, 13].

Завдяки відсутності у ідеологем чітко фіксованого значення, що поєднується з легкістю запам'ятовування та смисловою "прозорістю", ці соціокультурні конструкти цілеспрямовано використовуються як ефективний засіб маніпулювання масовою свідомістю. При цьому значення ідеологем може багатократно переосмислюватися залежно від політичної прагматики і "приспосовуватися" до "потреб часу".

Ідеологеми як ментально-світоглядні конструкти завжди аксіологічно марковані, емоційно забарвлені і передбачають якісну – позитивну чи негативну – оцінність, що залежить насамперед від конкретної історичної ситуації, явища, соціального прогресу чи регресу. Військові, суспільно-політичні, екологічні катастрофи, зміна ідеологій, економічних систем, форм державного устрою тощо неминуче провокують змінюваність окремих аспектів оцінок. Відтак ідеологеми виступають комунікативно-символічними засобами встановлення зв'язку з універсальними цінностями людства, відповідно до яких виформовуються окреслені вище концептуальні опозиції.

Дослідники трактують *ідеологеми* як:

1) "когнітивну категорію, джерело формування концептуальних схем і категорій" [Водак 1997, 27];

2) "слово або словосполучення, що характеризується дифузністю свого значення і неодинаково трактується представниками різних політичних поглядів" [Чудинів 2003, 44], тобто "лексична одиниця, в семантиці якої міститься ідеологічний компонент" [Беркнер 2001, 87].

На нашу думку, під ідеологемою слід розуміти лінгвокогнітивну одиницю та враховувати як когнітивну природу, так і її мовну репрезентацію.

Зважаючи, що ідеологеми виявляють достатню константність, котра, як зазначає К.С. Серажим, зумовлюється тим, що в їх основі лежать переважно так звані "вічні цінності", сутність яких лише видозмінюється залежно від комунікативно-культурного простору їхнього побутування [Серажим 2003, 238], вербальними експлікантами інвективного фрейму здебільшого стають знаки мовленнєвої агресії, які в контексті медіа-повідомлення репрезентують негативно марковані елементи окреслених опозицій. На рівні мікротексту ці концепти вербалізуються за рахунок внутрішньолексемного значення чи експліцитно вираженої заперечної семантики.

Розглянемо інвективні стратегії моделювання ідеологем на прикладі образу зовнішнього ворога. Контрастність культур, відмінність їх цивілізаційно-історичних, державно-ідеологічних структур активізує лінгвокреативні процеси утвердження власних цінностей в дискурсивному просторі, що є важливим чинником при діагностуванні знаків мовленнєвої агресії та когнітивних конструктів.

Образ зовнішнього ворога як ідеологічний конструкт масової свідомості і засоби його мовної реалізації структуруються у самостійний фрейм, що конкретизує лексичне наповнення мегафрейму "свій-чужий" та ґрунтується на неспівпадінні субстандартів властивих спільнотам. Наші спостереження над англomовними медіа-текстами дозволяють виділити основні когнітивні субструктури (субфрейми) розгортання інвективного фрейму – залежно від сфери прояву цього неспівпадіння і напрямку концептуалізації інвектума.

Відтак фрейм "Зовнішній ворог" об'єднує ті прояви мовленнєвої агресії в мас-медіа, які пов'язані із лінгвістичним моделюванням зазначеної ідеологеми. Образ зовнішнього ворога в англomовних медіа-текстах вибудовується із залученням таких ідеологічних конструктів суспільної свідомості як тоталітаризм і тероризм, відповідно до яких можна виділити два однойменні субфрейми ("Тоталітаризм" і "Тероризм"). Названі субфрейми конкретизують семантику лексичних одиниць, що визначають змістове наповнення фрейму "Зовнішній ворог".

Субфрейм "Тоталітаризм" представлений в англомовному медіа-дискурсі щонайменше трьома слотами, які виділяються залежно від специфіки мовних засобів моделювання цієї ідеологеми.

Слот 1 "Росія/Китай/Північна Корея як оплот тоталітаризму і джерело загрози" об'єднує випадки інвективізації образу даних країн як ідейних правонаступників Радянського Союзу і джерел військової агресії. У поданих нижче контекстах реалізація ідеологеми "образ ворога" відбувається шляхом актуалізації номенів:

*The world cannot afford a new round of **Russian-inspired conflict**;*

*Now we are a small and lonely country, singled out for the ire and spite of a reborn, vigorous **Russian nation**: ruthless, aggressive, rich; flushed with a revived national pride and armed with the entirely usable weapons of oil and gas;*

***The North Korean regime** is part Stalinist political organization, part dynasty and part mafia family.*

У наведених фрагментах мовні засоби набувають статусу знаків мовленнєвої агресії за рахунок використання автором негативно-забарвлених експресем, "тривожної лексики" (*conflict, ruthless, aggressive, armed, ire, spite*) та шляхом актуалізації в моделі референта *the North Korean regime* інвектогенного семантичного компонента "централізована система керування", "небезпека" при вживанні нейтральної номінації в негативному контексті.

Цікавий приклад фреймування становить наступний фрагмент:

*For seven decades, the need to **feign** belief in Soviet ideology turned Russia into a **nation of actors**.*

Знаками мовленнєвої агресії у даному випадку виступають епітет з негативною оцінністю *feign* та пейоратив-ярлик *nation of actors*.

У наступному уривку моделювання образу Росії як конкретизованого втілення "образу ворога" відбувається "від протилежного" – за рахунок інвективно-забарвленого заперечення автором медіа-повідомлення тверджень російських політичних керманічів про "безпринципність" західних лідерів:

*Russian leaders try to convince their citizens and themselves that Western leaders **have no principles**. This is a **dangerous illusion** because it encourages **aggression**.*

Слот 2 "Лідери як носії ідеї тоталітаризму" обіймає прояви інвективної інтенції щодо тих політичних лідерів найвищого рівня, які у свідомості англомовного соціуму асоціюються з тоталітарною ідеологією. Одіозною у цьому сенсі є постать экс-президента Російської Федерації, а нині прем'єр-міністра країни Володимира Путіна, у якому практично усі англомовні ЗМІ вбачають апологета тоталітаризму.

Подібні прояви мовленнєвої агресії відзначаються у назвах деяких знакових масмедійних текстів, задаючи у такий спосіб відповідний ракурс їх прочитання. У цьому сенсі показним є такий спосіб фреймування образу недавнього керманіча Російської Федерації з метою реалізації інвективних інтенцій як використання запозиченої з російської мови лексеми-архаїзму "Czar" ("цар", від лат. "caesar"), що починаючи від 1547 р. вживалася в Росії на позначення вищої інстанції в системі монархічної влади. Оскільки першим верховним правителем Росії, хто носив титул царя, був Іван IV Грозний (1530–1584), сорокарічне правління якого було відзначене над-

звичайним деспотизмом і зміцненням самодержавної влади, ідеологема, що репрезентована одиницею архаїчної лексики "цар", є "чужою" демонстративно-демократичним засадам західного світу і як така набуває негативних оцінних конотацій. Це й забезпечує функціонування даної лексеми як пейоративу, зокрема, у наступному фрагменті:

<...>*Mr. Putin basks in his sleight-of-hand attempt to sustain the unsustainable by becoming prime minister until he is anointed Czar for life* <...>.

Фреймування даного медіа-повідомлення як вираження агресивних мовленнєвих дій автора забезпечується також використанням негативно забарвленої експресивної *sleight-of-hand attempt* і – в якості маркера відчуженості – підкреслено офіційної, етикетної форми *Mr. Putin* замість доречних у цьому випадку номінацій "президент Росії" чи просто "В. Путін".

Аналогічну інвективну тактику застосовано й у наступному прикладі, де експлікація образу першого російського царя Івана Грозного – чи не найбільш авторитарного правителя в історії Росії, на постать В.В. Путіна застосовується як засіб суспільної девіації останнього, насамперед в очах західного світу:

Putin the Terrible, we love you.

Автор тексту іронізує над любов'ю російського народу до президента Путіна і його "авторитарного режиму", використовуючи епітет *The Terrible* і проводячи паралель – цар Іван Грозний (*Ivan the Terrible*) і "цар" Путін Грозний (*Putin the Terrible*).

Проаналізовані медіа-тексти дозволяють виділити в окремий слот (Слот 3) повідомлення, в яких моделювання образу зовнішнього ворога, "чужого" в межах субфрейму "Тоталітаризм" у засобах масової інформації США і Великобританії відбувається шляхом актуалізації геопросторових та національно-топографічних реалій, інститутів влади, котрі у колективній свідомості західного світу сприймаються як символи тоталітарної країни.

Сьогодні, коли Китай демонструє значні темпи економічного приросту і становить загрозу для американського лідерства на світовій арені, в дискурсі мас-медіа виникає символ *China Inc.* – символ безликої, авторитарної, беземоційної корпоративної культури. Як знак мовленнєвої агресії даний символ супроводжується емоційно-оціночними конотаціями про що свідчить наступна співвіднесеність з концептом *fear*:

Who's Afraid of China Inc.?

Under the current leadership this is an authoritarian country run mostly by a clique of former KGB agents (пейоративний ефект у даному випадку підсилюється використанням негативно – забарвленої лексичної одиниці *clique* (від франц. *clique* – злочинна зграя, банда), неформальне угруповання людей у рамках формальної організації, які прагнуть будь-якими засобами досягти власної вигоди):

I visit the Lubyanka, the FSB headquarters in Moscow, whose cloak and dagger residents jokingly describe it as the country's tallest building, "because from here we can see as far as Siberia" (елементами агресивної мовленнєвої стратегії у даному повідомленні є паремії-евфемізми *cloak and dagger residents* та *because from here we can see as far as Siberia*) та ін.

Поряд із субфреймом "Тоталітаризм", надзвичайно актуальним для англomовного, особливо американського медіа-дискурсу, є субфрейм "Тероризм", що включає у себе ідеологічні конструкти, пов'язані з міжнародним тероризмом і войовничою ворожістю близькосхідних політичних режимів. Фрейм "Тероризм" як структура розгортання мегафрейму "свій-чужий" в англomовному медіа-дискурсі реалізується за допомогою мовних засобів, що структуруються у слоти "Причетність до терористичної діяльності", "Вороже налаштовані країни арабського світу", "Ворожа налаштованість окремих представників арабського світу".

Слот "Причетність до терористичної діяльності" включає насамперед конструкції з лексемами "terrorist", "terrorism", котрі – особливо після терактів 11/09/2001 – асоціюються з образом ворога Америки і усього західного світу. Наприклад:

For the last eight years, the opponents of the Right have been America-hating Terrorists and they still are.

У даному випадку інвективно-експресивний ефект досягається завдяки двом пейоративним ярликам: *the opponents of the Right* та *America-hating Terrorists*, які в контексті даного повідомлення виступають як синонімічні.

Слот "Причетність до терористів / терористичної діяльності" включає й наступний приклад:

She [Сара Пейлін – О.К.] skips around the country <...> accusing Barack Obama of palling around with The Terrorists and pointing out that he doesn't see America the way all the Normal, Good Americans do.

У даному фрагменті реалізації інвективної функції сприяють негативні семантичні конотації, що забезпечуються внутрішньою формою слова *terrorist* (особа, котра бере участь у терористичній діяльності – насиллі з метою залякування), а також значеннєвим потенціалом метафори *palling around with The Terrorists* та амфітезою *Barack Obama (palling around with The Terrorists) – all the Normal, Good Americans*.

Цікавий приклад реалізації концептуальної опозиції "герой – антигерой" у межах слоту "Причетність до терористичної діяльності" спостерігаємо у наступному фрагменті:

McCain had said, "I think it's very clear who Hamas wants to be the next president of the United States", appointed to Obama, and added, "I think that people should understand that I would be Hamas's worst nightmare".

У даному випадку об'єктивація образу зовнішнього ворога відбувається за рахунок актуалізації назви терористичного угруповання Хамас. Автор медіа-повідомлення відчужений безпосередньо від тексту статті завдяки використанню цитації, що відображає агресивні мовленнєві дії сенатора Мак-Кейна в стосунку його політичного суперника у боротьбі за посаду президента США Б. Обама. При цьому інвективний намір реалізується як через посередництво мовних одиниць, скерованих на суспільну девіацію останнього (твердження Мак-Кінлі *"I think it's very clear who Hamas wants to be the next president of the United States", appointed to Obama*) – є фактично звинуваченням кандидата у президенти в заграванні з ворожими для США організаціями і мало не зраді державних інтересів), так і шляхом

позиціонування себе як "супер-героя" у боротьбі з небезпечними для Америки організаціями й угрупованнями ("*I would be Hamas's worst nightmare*").

У слот "**Вороже налаштовані країни арабського світу**" структуруються контексти, в яких за допомогою знаків мовленнєвої агресії об'єктивується образ зовнішнього ворога як певної країни (близько)східного регіону, як, наприклад, у наступному прикладі:

<...> *The United States recently proposed seeking agreement on criteria to define the emergence of the Iranian missile threat – criteria that would need to be met before the United States began operation of the site in Europe.*

Текстуальний аналіз англомовних медіа-повідомлень дозволив виділити також слот "**Ворожа налаштованість окремих представників арабського світу**", де образ зовнішнього ворога есплікується на постаті конкретних осіб, як, наприклад, у наступному фрагменті:

It shows bloodthirsty King Samir Shabazz during a 2009 National Geographic documentary interview spewing: "You want freedom? You're gonna have to kill some crackers! You're gonna have to kill some of their babies!"

Інвективізація повідомлення у даному випадку відбувається за посередництва негативно-забарвленої експресеми *bloodthirsty* та включення до тексту повідомлення цитати, що містить експліцитні прояви агресивної мовленнєвої поведінки інвектума – заклики до фізичного знищення американців: "*You're gonna have to kill some crackers! You're gonna have to kill some of their babies!*" (*crackers* – принизливе прізвисько; спочатку так називали зневажливо називали білих бідняків у південних штатах США; на сучасному етапі прізвисько *crackers* використовується представниками кольорового населення у США та країнах арабського світу як загальне брутальне позначення американців).

При дослідженні образу зовнішнього ворога ядерний компонент ідеологеми формують такі антицінності, як небезпека (44 випадки вживання), пасивність (36 випадків вживання), обман (28 випадків вживання), неефективність, регрес (27 випадків вживання). Таким чином, знаки мовленнєвої агресії, вербалізуючи антицінності певної культури в тексті, відтворюють певні когнітивні структури (ідеологеми) та залучають лінгвістичний набір засобів з метою конструювання моделі інвектума та здійснення перлокутивного ефекту. Мету подальших студій вбачаємо в дослідженні когнітивних механізмів, риторичних та стилістичних прийомів фреймування повідомлення для реалізації інвективних комунікативно-прагматичних інтенцій.

В статье рассматриваются особенности языковой объективации основных когнитивных структур и единиц категоризации знаний в границах дихотомии свой-чужой. Уточнено понятие "идеологема". На примере идеологеми внешнего врага проанализирован процесс развёртывания инвективного фрейма в современной англоязычной прессе.

Ключевые слова: идеологема, инвективный фрейм, когнитивная стратегия, мегафрейм, слот.

The article elucidates the peculiarities of linguistic rendering of key cognitive structures and units of categorization within the dichotomy us-them. The notion of "ideologem" is clarified. The ideologem of an external enemy is chosen to demonstrate the unfolding of the invective frame in modern press written in English.

Key words: cognitive strategy, ideologem, invective frame, megafame, slot.

Література:

1. Бакумова Е.В. Речевые маркеры социально-политической идентификации / Е.В. Бакумова // Языковая личность: проблемы когниции и коммуникации. – В.: Колледж, 2001. – С. 236–241.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Собр. соч.: В 7 т. – М.: Русские словари, 1997. – Т.5. – С. 159–286.
3. Беркнер С.С. Язык как инструмент политики: роль стереотипов и идеологизированной лексики / С.С. Беркнер // Эссе о социальной власти языка: сб. науч. трудов / Под ред. Л.И. Гришаевой. – В.: изд-во РИЦ ЕФ ВГУ, 2001. – С. 85–89.
4. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак – В.: Перемена, 1997. – 139 с.
5. Голев Н.Д. Речевой жанр ссоры и инвективные фреймы в рассказах В.М. Шукшина // Культура. Образование. Духовность: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 60-летию Бийского госпединститута. – Ч.2. – Бийск, НИЦ БиГПИ, 1999. – С. 109–112.
6. Миронова П.О. Стратегия редукционизма в современном политическом дискурсе: когнитивно-прагматический аспект: дис... канд. филол. наук / П.О. Миронова – Омск: ОмГУ, 2003. – 185 с.
7. Михалёва О.Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия / О.Л. Михалёва. – 2009. – 256 с. [Электронный ресурс]; режим доступа до джерела: <http://urss.ru/cgi-bin/db.pl?lang=Ru&blang=ru&page=Book&id=72881&list=617>.
8. Пионтек Б. Идеологема как ключевая лексическая единица общественно-политического дискурса и как концепт общественного дискурса и как концепт общественного сознания современной языковой личности в России и в Польше / Б. Пионтек // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М.: Изд-во МГУ, 2010. – С. 85–95.
9. Ржанова С.А. Речевая культура как феномен массовой коммуникации "переходного периода: автореф. дис... докт. социол. наук / С.А. Ржанова. – С.: Изд-во Мордов. ун-та, 2006. – 38 с.
10. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу): дис... д-ра филол. наук: 10.01.08 / К.С. Серажим. – К., 2003. – 408 с.
11. Соболева И.А. Динамика вербальной агрессии и нарушение лингвоэкологического баланса в современном медиаполитическом дискурсе/ И.А. Соболева // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 2 (189): Філологічні науки. – Л.: Вид-во ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – С. 52–57.
12. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации / А.П. Чудинов. – Е.: Урал. гос. пед. ун-т., 2003. – 248 с.
13. Яновська Г.В. Фреймова репрезентація іронії в пресі (на матеріалах української, російської, польської та англomовної преси): дис... к-та филол. наук: 10.02.15 / Г.В. Яновська. – Д., 2006. – 260 с.

АНГЛОМОВНИЙ БРИФІНГ ЯК ТИП ДИСКУРСУ

*Максимчук Наталія Миколаївна**асп.**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

У статті описуються підходи до дослідження різних типів дискурсу, зокрема дискурсу англомовного брифінгу, який розглядається як окремий тип дискурсу, а також відмінність дискурсу брифінгів від дискурсу прес-конференцій, досліджується специфічна природа дискурсу англомовного брифінгу, який інтегрує ознаки політичного, військового, мас-медійного дискурсів і дискурсу у сфері паблік рілейшнз.

Ключові слова: брифінг, військовий дискурс, дискурсивний аналіз, дискурс у сфері паблік рілейшнз, інтерв'ю, комунікативна діяльність, мас-медійний дискурс, офіційне спілкування, прес-конференція.

Успішність мовленнєвої комунікації залежить від розв'язання багатьох проблем, що спонукає лінгвістів звертатися до дослідження різних типів дискурсу. При цьому вони зазвичай розглядають дискурс як продукт розумово-мовленнєвої діяльності (див. праці Г.П. Грайс, Дж. Лакоф, Г. Почепцова та ін.), наголошуючи на багатоплановості та розмитості цього поняття [Яшенкова 2010]. У даній статті будемо дотримуватися визначення сучасного українського дослідника Ф. Бацевича, який характеризує дискурс як тип комунікативної діяльності, що супроводжується численними мовними і позамовними (прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими) чинниками, які визначаються конкретним колом "форм життя", залежних від тематики спілкування [Бацевич 2004, 137].

Офіційне спілкування – це особливий тип комунікативної діяльності. Його учасники несуть відповідальність за ту інформацію, яку обговорюють. Свідками цього спілкування у багатьох випадках аудиторія стає завдяки засобам масової інформації (ЗМІ) через занурення у дискурс ЗМІ. Прикладами такого спілкування можуть бути інтерв'ю, прес-конференція та брифінг.

Прес-конференції, брифінги та інтерв'ю стали буденними явищами і поширеними засобами організації комунікативних процесів у сфері інформаційної діяльності суспільства. Проте, незважаючи на їх вагомий соціальний вплив, існує невелика кількість лінгвістичних праць, присвячених їх комплексному дискурсивному дослідженню. Окремі аспекти дискурсу прес-конференцій висвітлені в працях науковців, які вивчали політичний (О. Артемова, О. Бакумова, З. Карманова, М. Кочкін, О. Міхальова, О. Шейгал), рекламний (О. Анопіна, Т. Полетаєва, Р. Bruthiaux), медійний (М. Подолян, А. Шевченко, Н. Fowler, М. Rapley, С. Antaki) дискурси та дискурс у сфері паблік рілейшнз (ПР) (Ф. Бацевич, М. Бочаров, Г. Почепцов (мол.), О. Чуміков). Дискурс брифінгу (в т. ч. на матеріалах міністерства оборони США) фактично залишився поза увагою лінгвістів, що зумовлює актуальність даної статті, метою якої є спроба розглянути англомовний брифінг як окремий тип дискурсу та виявити його специфічні риси.

Щоб розкрити сутність брифінгу, доцільно зіставити його з прес-конференцією, що є поширеною формою спілкування посадових осіб із представниками ЗМІ. Прес-конференція – це захід для ЗМІ, який проводять у випадках, коли є суспіль-

но значуща новина, і організація або окрема відома особистість, безпосередньо пов'язана з цією новиною, бажає її прокоментувати. Дискурс прес-конференцій зазвичай відносять до: 1) масово-інформаційного (мас-медіа), 2) політичного або 3) рекламного дискурсу. Підґрунтям для першої точки зору є те, що інформація, яка подається в прес-конференції, спрямована на масову аудиторію [Мальковская 2005, 21], а медіатором повідомлення є ЗМІ. Прихильники другої точки зору вважають однією з основних функцій дискурсу прес-конференцій, яка виокремлює його з загального контексту, саме функцію переконання шляхом оцінювання, аргументації та маніпуляції [Бакумова 2002; Михалёва 2005; Шейгал 1999]. Адже, для політичного тексту мовленнєвий вплив є основною метою комунікації. Мета політичного дискурсу – не описати (тобто, не референція), а переконати й створити підґрунтя для впливу [Bauley 1985, 173]. Прихильники третьої точки зору [Домовец 1999, 61] доводять правильність своєї думки наявністю в дискурсі прес-конференцій (поряд з інформативним і оцінним) спонукального елемента, властивого для текстів рекламного дискурсу.

Г. Почепцов та Ф. Бацевич відносять дискурс прес-конференцій до макрорівня нового типу дискурсу у сфері ПР [Бацевич 2004, 135; Почепцов 1999, 54]. Через посилення інтересу до реалізації людського чинника у мові значну увагу сконцентровано на вивченні різного типу оцінних параметрів та їх актуалізації у мові. Згідно з концепцією Н. Миронової, дискурс мас-медіа та політичний дискурс належать до оцінного дискурсу [Миронова 1998]. Загальним параметром для вищезазначених дискурсів є евалюативна спрямованість. Сукупність різнорідних за екстралінгвістичними параметрами дискурсів формують макрорівень оцінного дискурсу, новою складовою якого є дискурс у сфері паблік рілейшнз (ПР) зі своїми текстами евалюативної спрямованості, новинними повідомленнями, розрахованими на цільову аудиторію. Він взаємодіє з іншими видами дискурсу, зокрема з політичним і преси. Дискурс ПР – складне комунікативне явище, стратегічні комунікативні цілі якого – інформування, оцінювання, коментування та вплив [Короленко 2004, 54]. Це відносно новий тип дискурсу, спрямований на встановлення зв'язків між інституціями, партіями, окремими політиками тощо і суспільством загалом. Такі зв'язки роблять діяльність організації, політика, суспільного діяча прозорішою, зрозумілою решті суспільства [Бацевич 2004, 140].

Для міністерства оборони США основною формою спілкування з журналістами є брифінг, що є менш масштабною подією, ніж прес-конференція. Брифінг (англ. briefing від англ. brief – короткий, недовгий) – це коротке інформаційне повідомлення, яке зазвичай робить офіційна особа, представник уряду, міжнародних організацій, комерційних структур та інших високих інстанцій. Ця особа спілкується з представниками ЗМІ з метою інформування їх про важливі події, хід міжнародних переговорів, конференцій, симпозіумів, семінарів, про позиції та погляди учасників, досягнуті результати. Не можна уявити автономного існування і реалізацію дискурсу брифінгу поза межами мас-медійного дискурсу. Мас-медійний дискурс став об'єктом лінгвістичних студій, оскільки являє собою мовлення учасників мас-

медійного спілкування. Оскільки ми досліджуємо спілкування, що відбувається у міністерстві оборони США (військовій установі, що належить до сфери політичної діяльності американського уряду), дискурс брифінгу можна віднести до сфери політичного та військового дискурсу. Окрім військових і політичних питань під час брифінгу обговорюють питання пропаганди позитивного іміджу американського уряду та американської армії як у самих Сполучених Штатах, так і поза їх межами. Участь у брифінгах беруть не тільки представники американських ЗМІ, а й журналісти світових інформагенцій. Це дає змогу віднести дискурс англомовного брифінгу до типу дискурсу у сфері ПР. У дискурсі англомовного брифінгу переважає інформаційна функція, спонукальна ж (домінантна для рекламного дискурсу) наявна лише імпліцитно [Ожидрянова 2008, 20]. Тому припущення про приналежність брифінгів до рекламного дискурсу не підтверджується.

Таким чином, дискурс англомовного брифінгу як окремий тип дискурсу не є абсолютно незалежним елементом комунікації. Він виникає і формується через комунікативні потреби у певний час й у певному місці, внаслідок дії різних факторів (лінгвальних і позалінгвальних). Він є складним типом дискурсу і виступає як гетерогенне інтегроване утворення гібридного типу дискурсу, оскільки виявляє ознаки різних типів дискурсів, насамперед політичного, інформаційного дискурсів та дискурсу у сфері ПР, і реалізується на їх перетині. Гібридна природа англомовного брифінгу уможливорює його гнучкість, динамізм в аспекті прилаштування до змінних комунікативних ситуацій, які виникають під час проведення брифінгу. Специфічну природу брифінгу визначає його обмежена темпоральність, що може виступати предметом подальших розвідок.

В статтю описуються підходи к изучению разных типов дискурса, а именно дискурса англоязычного брифинга, который рассматривается как самостоятельный тип дискурса, а также отличие дискурса брифингов от дискурса пресс-конференций; исследуется специфическая природа дискурса англоязычного брифинга, который интегрирует признаки политического, военного, масс-медийного дискурсов и дискурса в сфере публичных речей.

Ключевые слова: брифинг, военный дискурс, дискурсивный анализ, дискурс в сфере публичных речей, коммуникативная деятельность, масс-медийный дискурс, официальное общение, пресс-конференция.

The article deals with various approaches to the issue of discourse analysis and in particular defining the status of discourse of briefings held at the Ministry of Defense of the United States of America; this type of discourse has its distinctive origin and integrates features of political, military, mass-media and PR discourse.

Key words: briefing, military discourse, discourse analysis, PR discourse, mass-media discourse, press-conference, official communication.

Література:

1. Бакумова Е.В. Ролевая структура политического дискурса: дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Е.В. Бакумова. – Волгоград, 2002. – 224 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник / Ф.С. Бацевич. – К: ВЦ "Академія", 2004. – 344 с.
3. Домовец О.С. Манипуляция в рекламном дискурсе / О.С. Домовец // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: зб. наук. праць. – Волгоград, 1999. – С. 61–65.

4. *Короленко І.С.* Основні лінгвістичні характеристики дискурсу публік рілейшнз у мережі Інтернет / І.С. Короленко // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. праць / Відп. ред. Н.М. Корбозерова. – К.: ВЦ КНЛУ, 2004. – Вип. 11. – С. 51–66.
5. *Мальковская И.А.* Знак коммуникации. Дискурсивные матрицы / И.А. Мальковская. – 2-е изд., испр. – М.: КомКнига, 2005. – 240 с.
6. *Миронова Н.Н.* Структура оценочного дискурса: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Н.Н. Миронова. – М., 1998. – 28 с.
7. *Михалёва О.Л.* Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного воздействия / О.Л. Михалёва. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2005. – 223 с.
8. *Ожидрянова В.Г.* Англомовний дискурс міжнародних прес-конференцій: структурний, семантичний і прагматичний аспекти: дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / В.Г. Ожидрянова. – К., 2008. – 200 с.
9. *Паршин П.Б.* Лингвистические методы в концептуальной реконструкции / П.Б. Паршин // Системные исследования. – Б.м., 1986. – С. 27–34.
10. *Почепцов Г.Г.* Теорія комунікацій / Г.Г. Почепцов. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ "Київський університет", 1999. – 308 с.
11. *Шейгал Е.И.* Политический дискурс в России / Е.И. Шейгал. – М.: Диалог-МГУ, 1999. – 245 с.
12. *Яшенкова О.В.* Основи теорії мовної комунікації: навч посіб. / О.В. Яшенкова. – К.: ВЦ "Академія", 2010. – 312 с.
13. *Bayley P.* Live Oratory in the Television Age: The Language of Formal Speeches / P. Bayley // Campaign Language: Language, Image, Myth in the U.S. Presidential Elections 1984 / G. Ragazzini, D.R.B.P. Miller (ed.). – Bologna: Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 1985. – P. 77–174.

СУЧАСНА НАУКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІОНУВАННЯ

УДК 81:39

САКРАЛЬНО-ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Жерновой Євген Георгійович
канд. філол. наук
California State University, USA

У статті розглядається класифікація релігійної термінології сучасної французької мови на сакраль-но-тематичні групи, зокрема загально теологічних, католицьких, літургійних та канонічних термінів. Встановлено квантитативне співвідношення даних груп в корпусі релігійної термінології сучасної французької мови.

Ключові слова: релігійна термінологія, сакраль-но-тематична група, теологічний, католицький, літургійний, канонічний термін, квантитативний аналіз.

Мета дослідження полягає у виявленні основних сакраль-но-тематичних груп релігійних термінологічних одиниць (далі РТО) у сучасній французькій мові. Релігій-на термінологія залишається ще мало дослідженим напрямком сучасного мовознавства і тому її вивчення є актуальним завданням [Скаб 2008]. У даній роботі реєстр РТО складено на основі сучасного енциклопедичного словника *Dictionnaire encyclopédique de la langue française. Le Maxidico [Dictionnaire 1997]*, в якому всі РТО мають певну позначку загального плану (напр. *relig. (pel.)* – загальне релігійне значення) або вузькоспеціалізованого характеру (напр. *cath. (kam.)* – значення з галузі католицизму або інші).

Методом суцільного відбору з даного словника були вибрані для аналізу 1582 термінологічних одиниці, різних за своєю семантичною структурою, але які мають хоч би для одного із своїх значень позначку релігійного терміна. Одна з основних ознак терміна є його системність [Українська 2000, 629] і тому аналізовані термінологічні одиниці перебувають у певному взаємозв'язку, який насамперед проявляється на лексико-семантичному рівні мови, а потім на функціональному рівні.

Відносно лексико-семантичного рівня мови, багато дослідників відзначають, що слова поєднуються незалежно від нашої свідомості в різні групи які формуються чи то за спільністю теми, чи за сферою вживання [Бібла 1997; Винокур 1939, 3–54; Грицак 1934, 141–148]. Формування тематичних груп, їх наявність у мові залежить від рівня знань того чи іншого народу – носія мови, від уміння класифікувати явища дійсності, котрі одержали свої словесні позначення [Жерновой 2003; Пуряєва 2001; П'яст 2003].

В загальній кількості 2498 (100 %) значень у проаналізованих в роботі 1582 (100 %) РТО, 1980 (79,26 %) значень складають релігійні і 518 (20,74 %) – нерелігійні значення. Названі вище 1980 (79,26 %) релігійних значень розподіляються по тематичним групам так, як в таблиці 2.11. Якісна характеристика названих тематич-них груп є такою:

1. Тематична група релігієзнавчих РТО з позначкою *relig.* – релігія, яка включає терміни загальної релігійної і релігієзнавчої галузі. Релігія є універсальним духовним явищем у житті суспільства, що об'єднує за допомогою догматів, моральних і духовних цінностей певні верстви населення в ієрархічно побудовані релігійні і церковні організації.

Таблиця 1. Сакрально-тематичні групи РТО у сучасній французькій мові (кількісний склад)

№	Загальна кількість (Q) <i>Сакрально-тематичні групи РТО</i>	РТО		Релігійних семантичних значень	
		Q abs.	Q rel.	Q abs.	Q rel.
1.	Релігієзнавчих РТО	1269	80,22%	1641	65,69%
2.	Теологічних РТО	98	6,19%	98	3,93%
3.	Літургійних РТО	82	5,18%	82	3,28%
4.	Католицьких РТО	110	6,96%	136	5,44%
5.	Канонічно-правових РТО	23	1,45%	23	0,92%
Всього одиниць в РТСФМ		1582	100%	1980	79,26%

Предметом релігієзнавчої теорії виступають релігійні вчення – складова частина релігійного комплексу. Релігієзнавство як комплексна галузь наукового знання досліджує суспільно-історичну природу релігії, механізм її соціальних зв'язків з суспільством, релігія виступає як об'єктивний процес, що спирається на відповідні соціальні передумови і фактори, відображаючи їх в своїх догматах. З цією позначкою виступають як однозначні терміни так і багатозначні, одне з значень яких відноситься до сфери релігії. Серед аналізованих термінів кількість релігієзнавчих значень складає 1510 (60,45 %). Ці терміни позначають назви світових релігій, концептуальні релігійні поняття тощо: *christianisme, Bouddha, Dieu, église, croyance, méthodiste, catholique* та інші. *"L'instituteur divin du christianisme, vivant dans l'humilité et dans la paix, prêcha le pardon des outrages; et sa sainte et douce religion est devenue, par nos fureurs, la plus intolérante de toutes, et la plus barbare [Robert, t. 2, 596]. S'il est suprême, s'il est puissant, s'il est juste, s'il est bon, ce Dieu dont vous me parlez, sera-ce par des énigmes et des farces qu'il voudra m'apprendre à le servir et à le connaître? [Robert, t. 3, 523].*

2. Тематична група теологічних РТО з позначкою *teol.* – теологія, яка включає терміни, що належать до галузі теології. Якщо релігієзнавство є галуззю науки, що досліджує феномен релігії, то до теології належить вивчення релігійних вчень, де теоретично обґрунтовуються релігійні цінності. Богослов'я виступає системою релігійно-догматичних доказів і обґрунтування надприродних, "абсолютних" істин, що впливають з необмеженої, над часової природи Бога. Релігійні вчення існують у формі апології віровчення і культу від інших релігійних впливів, руйнування з боку наукового світогляду. Крім цього, релігійні авторитети формують суспільну позицію церкви, вимагаючи від віруючих здійснення конкретних соціально корис-

них дій. Теологія включає в себе також ряд дисциплін, пов'язаних з богослужбовою практикою. Всі його системи виходять із визнання особистісного Бога-творця і управителя світу, Божої натхненності догматів і моральних приписів. Однак через відсутність конфесійної єдності кожна з цих систем ніколи не була чимось єдиним, цілим. У християнстві, наприклад, сформувались католицькі, протестантські та інші різновиди богослов'я, які відрізняються один від одного певними догматичними та іншими особливостями.

Основи християнської теології були закладені у перші віки існування церкви представниками патристики, які спиралися при його розробці на Біблію, вчення Платона, Аристотеля, неоплатоніків. І хоча з тих пір християнська релігія роздробилася на багато течій і відповідних їм теологій, все ж у їх основі є немало спільного. Система християнської теології об'єднує комплекс дисциплін, кожна з яких стоується різних сторін віровчення і культу і має своє цільове призначення. Розрізняють апофатичне і катафатичне богослов'я (за способом підходу до пізнання Бога), горизонтальне і вертикальне (проблема зв'язку Бога зі світом) та ін. Для багатьох різновидів сучасного богослов'я характерні перегляд традиційних релігійних уявлень, звертання до різних форм ідеалізму, існування модерністських і навіть екстравагантних теологічних концепцій (безрелігійне християнство, теологія мертвого Бога та ін.). Кількість теологічних значень складає 98 (3,92%), позначаючи поняття теології: *damnée, damnation, justice, limbes, monothéisme, mortel, véniel* та інші. Вони функціонують в теологічних текстах або в працях, які пояснюють теологічні догми: "...il faut distinguer les *Enfers*, lieu des morts évoqué dans l'*Ancient Testament*, nommé dans l'*Evangile* sous son nom mythologique grec *Hades*, ou le *Christ* lui-même est allé, et l'*Enfer*, lieu de damnation; la notion des flammes de l'*Enfer* est *chrétienne* [Frémy 1998, 477]. C'est lui que *Dieu* a destiné, par son sang à être, pour ceux qui croiraient, victime propitiatoire, afin de montrer sa justice, comme il avait laissé impunis les *péchés* commis auparavant, au temps de sa patience, de la montrer dans le temps présent, de manière à être juste tout en justifiant celui qui a la foi en *Jésus* [Bible 1993, NT, 136].

3. Тематична група літургійних РТО з позначкою *liturg.*- літургія, яка є сукупністю термінів, які характеризують обрядове дійство. У функціонуванні релігійного культу чільне місце належить мовному оформленню богослужіння. Церковно-обрядова термінологія – це номінант системи понять у культовій діяльності, це обряд. За думкою В. Бодак "зміст обряду постає як система символічних значень предметів і дій, якими оперують його учасники, а також символи місця, де чітко визначені особи здійснюють його" [Бодак 1997, 12]. Наведена формула схематично відтворює триелементну структуру обрядового дійства, яка формує його термінологічний корпус. Таким чином, трьом компонентам категоріального апарату церковного обряду (предмет, дія місце) відповідають три тематичні групи термінів: 1) назви предметів культу та їх компонентів; 2) назви культових дій та їх елементів; 3) назви культових споруд та їх частин.

Термінологічні одиниці – складові виділених тематичних груп – об'єднуються навколо родового стрижня-категорії і мають загальну ознаку – здатність служити

номінативним знаком на позначення засобів, дій і місця їх виконання які комбінуються в процесі обрядової відправи і тим формують релігійний обряд. Усередині кожної тематичної групи термінів на основі подальшого логічного членування відповідного предметно-поняттєвого компоненту церковного обряду виділяються, у свою чергу, мікроструктурні організації термінів. Таке членування певною мірою відбиває класифікаційна сітка, запропонована П. Ковалевим [Ковалів 1964] та С. Біблою [Бібла 1997]. Наприклад, у загальній групі термінів "назви предметів культу та їх компонентів" виділяється більш детальна підгрупа "назви одягу священнослужителів". У нашому дослідженні виділяємо тільки загальну тематичну групу літургії. Кількість відповідних значень складає 82 (3,28%): *anamnèse, aspergès, chrème, conopée, crosse, doxologie, huile, messe, pale, patène* та інші і літургійні терміни функціонують в різних типах текстів: "*Quelqu'un parmi vous est-il malade? Qu'il appelle les anciens de l'Eglise, et que les anciens prient pour lui, en l'oignant d'huile au nom du Seigneur; la prière de la foi sauvera le malade, et le Seigneur le relèvera; et s'il a commis des péchés, il lui sera pardonné*" [Bible 1993, NT, 209]. *La liturgie actuelle est donnée après la liturgie de la Parole au cours de la messe, normalement par l'évêque, qui peut s'associer des prêtres, ou parfois par un prêtre délégué* [Frémy 1998, 479].

4. Тематична група католицьких РТО з позначкою *cath.* включає в собі терміни католицизму. Оскільки католицизм є домінуючою релігією у Франції словник Le Maxidico виділяє терміни з даною позначкою в окрему підгрупу. Поряд з православ'ям і протестантизмом католицизм є одним із основних напрямів у християнстві. Він остаточно сформувався як віровчення і церковна організація після розділення церков у 1054 році. Віровчення католицизму ґрунтується на Святому Письмі і переказі Отців церкви. До джерел віровчення католицизму належать постанови соборів католицької церкви, настанови, повчання, енцикліки Римського Папи. Зміцненню католицизму сприяє вчення про спасіння людини, обтяженої первородним гріхом, при допомозі церкви, яка володіє запасом добрих діл. У католицизмі крім історично усталених трьох ступенів священнослужителів (диякони, пресвітери, єпископи), поставлена особлива група – кардинали. Для всіх церковнослужителів введено обов'язкову безшлюбність – цілібат. Папа як глава церкви обирається на спеціальному зібранні колегії кардиналів – конклаві, призначає кардиналів, патріархів, митрополитів, архієпископів і єпископів, які очолюють відповідні підрозділи церкви – дієцезії. Важливі позиції в католицизмі посідає чернецтво, організоване в ордени, які спеціалізуються у місіонерській діяльності, поєднуючи її з різними формами освіти, виховання, добродійності. Найбільш впливовими чернечими орденами є домініканці, францисканці, і Товариство Ісуса (езуїти). Католицька церква створює також напівчернечі організації мирян – так звані "секулярні" (світські) інститути для евангелізації сім'ї та інших різних спільнот. Кількість значень із поняттями католицизму складає 136 (5,44%): *béatification, chandelleur, consacrant, diète, néophyte, pénitence, purgatoire, recteur* та інші. Католицькі терміни вільно функціонують в усіх типах текстів: "*Mon Dieu, j'ai un très grand regret de Vous avoir*

offencé, parce que vous êtes infiniment bon, infiniment aimable, et que le péché Vous déplaît; je prends la ferme résolution, avec le secours de Votre sainte grâce, de ne plus Vous offencer et de faire pénitence [Frémy 1998, 480]...à partir de la notion de purification par le feu a été créée celle de lieu Purgatoire, considéré comme différent de l'Enfer: les morts ayant subi l'épreuve purificatrice ont l'espoir d'être admis en présence de Dieu; les peines de ceux qui sont rejetés, sont, au contraire, considérées comme éternelles [Frémy 1998, 477].

5. Тематична група канонічно-правових РТО з позначкою *droit canonique* включає терміни з галузі канонічного права – сукупності правових норм, що ґрунтуються на церковних правилах. Сюди відносяться рішення церковних соборів, висловлювання Отців церкви, звичаї, освячені церковною традицією. В католицькій церкві канонічне право включає в себе, крім рішень Вселенських соборів, папські декрети. В історії католицької церкви існував ряд збірників канонічного права. В різні періоди історії вони включали правові норми, що впливали з ролі, яку церква виконувала в суспільстві, в тому числі й такі, що охоплювали поза церковні правові відношення. З 1984 діє новий Канонічний кодекс, за яким священникам заборонено займатися політичною діяльністю. Кількість значень з галузі канонічного права складає 23 (0,92%): *fulmination, indult, interdit, laps, lettre décrétale, motu proprio, procureur* та інші, тексти їх функціонування є різноманітними: *"La lettre apostolique – motu proprio (acte législatif pris et promulgué par le pape de son propre mouvement, et non pour répondre à une sollicitation) est équivalente à un décret [Frémy 1998, 494]. L'indult apostolique émane du Saint-Siège (comme autoriser un religieux ou religieuse ayant fait profession de vœux perpétuels à quitter la vie religieuse)...nom tiré de la capsule de sceau d'identification donné à certains documents solennels du pape(constitution apostolique, lettre décrétale) pour conférer les offices majeurs de l'Eglise"* [Frémy 1998, 494].

6. Тематична група РТО з позначкою *occult*. Включає терміни, які пов'язані з окультизмом – вченням, яке визнає існування надприродних сил і явищ і виробляє практичні способи взаємодії з ними. Ця галузь співвідноситься з релігієзнавством оскільки в ній також є присутнім концепт віри. До терміну окультизм відносяться система понять, як спиритизм, астрологія, біла і чорна магія, космічна енергія та інші. Кількість значень з поняттями окультизму у системі РТСФМ складає 22 (0,88 %) (*astrologique, astrologue, devin, enchanteur, magicien, magie* та інші) і функціонування цих термінів є більш характерною для публіцистики або книг з окультизму: *"L'humanité est en train d'entrer (à la veille de l'an 2000 et du passage de l'ère astrologique des Poissons à celle de Verseau) dans un âge nouveau de prise de conscience spirituelle et planétaire, d'harmonie et de lumière [Frémy 1998, 541 Or, les oeuvres de la chair sont manifestes, ce sont l'impudicité, l'impureté, la dissolution, l'idolâtrie, la magie, ... Je vous dis d'avance, comme je l'ai déjà dit, que ceux, qui commettent de telles choses, n'hériteront point le royaume de Dieu"* [Bible 1993, NT, 171].

Таким чином, в загальній кількості 2498 (100%) значень у проаналізованих в роботі 1582 (100 %) РТО, 1980 (79,26%) значень складають релігійні і 518 (20,74 %) – нерелігійні значення. Релігійні значення за своєю семантикою формують сакральнотематичні групи РТО серед яких домінуючою є група загальних релігієзнавчих значень.

В статье рассматривается классификация религиозной терминологии современного французского языка на сакрально-тематические группы, в частности, на группы теологических, католических, литургических и канонических терминов. Выявлено количественное соотношение данных групп в корпусе религиозной терминологии современного французского языка.

Ключевые слова: религиозная терминология, сакрально-тематическая группа, теологический, католический, литургический, канонический термин, количественный анализ.

The article observes the classification of the religious terminology in modern French into sacral-thematic groups: theological, catholic, liturgical and canonical terms. The quantitative division is presented.

Key words: religious terminology, sacral-thematic group, theological, catholic, liturgical and canonical term, quantitative analysis.

Література:

1. *Бібла С.В.* Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад): Дис....канд. філол. наук. / Бібла С.В. – К.: 1997. – 215 с.
2. *Бодак В.* Соціальні функції релігійної обрядовості. Автореф. ... канд. філософ. наук / Бодак В. – Київ, 1997. – 21 с.
3. *Винокур Г.О.* О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Т. 5 / Винокур Г.О. – Москва, 1939. – С. 3–54.
4. *Грицак Є.* Народня Великодня термінологія / Грицак Є. // Рідна мова, Варшава, р. 2/1934. – С. 141–148.
5. *Жерновой Є.Г.* Релігійна термінологія сучасної французької мови: генеза, семантика, функціонування: дисертація канд. філол. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Євген Георгійович Жерновой. – К., 2003. – 193 с.
6. *Ковалів П.* Лексичний фонд літературної мови Київського періоду 11–14 ст. Т. 2: Запозичення / Ковалів П. – Нью-Йорк, 1964. – 138 с.
7. *Пуряєва Н.В.* Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): дис.... канд. філол. наук. / НАН України. Ін-т української мови / Наталія Володимирівна Пуряєва – К., 2001. – 234 с.
8. *П'яст Н.Й.* Формування тематичної групи "назви посуду" в сучасній українській літературній мові: Автореф. дис... канд. філол. наук. / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова / Наталія Йосипівна П'яст – К., 2003. – 19 с.
9. *Скаб М.В.* Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія / М.В. Скаб ; Міністерство освіти і науки України, Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
10. Українська мова. Енциклопедія. – К., Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 750 с.
11. La Bible. Version L. Segond, Association Viens et Vois, 1993. – 954 p.
12. Dictionnaire encyclopédique de la langue française. Le Maxidico. – Paris: Editions de la Connaissance, 1997.
13. *Frémy D., Frémy M.* Quid. 1998. / Frémy D., Frémy M. – Paris, Editions Robert Laffont, 1997. – 1970 p.
14. Le Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française de Paul Robert. II-ième edition, T. 1–9. – Paris, Le Robert, 1985. – T.1, A – Bio, 1001 p.; T.2, Bip – Cout, 1029 p.; T.3, Couv – Ento, 1041 p.; T.4, Entr – Gril, 1058 p.; T.5, Grim – Lil, 1055 p.; T.6, Lim – Oz, 1045 p.; T.7, P – Raisi, 1025 p.; T.8, Raito – Sub, 1012 p.; T.9, Suc – Z, 882 p.

ЮРИДИЧНІ ТЕРМІНИ ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В РУМУНСЬКІЙ МОВІ

Сацюк Ольга Володимирівна

канд. наук з держ. управління, доц.

Національна академія Служби безпеки України

У статті аналізуються румунські юридичні терміни латинського походження. Досліджуються морфолого-фонетичні зміни, що сталися із цими запозиченнями при адаптації в румунській мові. Зауважується, що більшість проаналізованих юридичних термінів запозичено через посередництво французької мови.

Ключові слова: румунські юридичні терміни, слова латинського походження, запозичення з латинської мови, латинські іменники, запозичення через посередництво французької мови.

Історичні контакти різномовних народів наклали свій відбиток на лексику румунської мови. Найменш помітні сліди автохтонного населення Дакії. Основу ж румунської лексики складають слова латинського походження, серед них – низка архаїзмів, які зникли в інших романських мовах, наприклад, латинський прикметник *albus* "білий", замінений в іспанській, французькій, італійській германізмом **blancus*. На відміну від західно-романських мов, у румунській присутність германізмів не залишило ніяких слідів. Наприклад, германізму *wirra* > ісп., італ. *guerra*, франц. *guerre* – у румунській відповідає слов'янізм *război*. Приблизно одну п'яту словника румунської мови складають слов'янізми: *bolnav, slab, veste, vrednic, iubi, izbi, lovi* тощо. Часто слов'янське та латинське слово використовуються як часткові синоніми, наприклад *timp* (від лат. *tempus*) – зі слов'янізмом *vreme*. У зв'язку з цим тема запозичень, шляхи їх адаптації у румунській мові є **актуальною**. Свою увагу ми приділяємо юридичним термінам, оскільки румунська мова в Національній академії СБУ викладається на юридичному факультеті.

Мета статті – проаналізувати юридичні терміни латинського походження в румунській мові, визначити морфолого-фонетичні зміни, які сталися із латинськими запозиченнями при адаптації в румунській мові й відповідно їх класифікувати. **Предметом** дослідження є румунські юридичні терміни латинського походження, **об'єктом** – морфолого-фонетичні зміни, що сталися з цими термінами при адаптації в румунській мові. Різні аспекти перекладу, викладання, історії румунської мови розглядалися у дослідженнях вітчизняних учених С. Семчинського [Семчинський, 2002; Семчинський, 1974], С. Лучканина [Luchkanyn, 2006], Н. Стратановської [Stratanovska, 2008]. Фундаментальним джерелом з історії румунської мови є двотомне академічне видання "Istoria limbii române [Istoria limbii română, 1965; Istoria limbii română, 1969]. Аналізуючи походження термінів, ми спиралися на такі словники: "Dicționar general al limbii română" [Vasile Breban, 1981], "Латинско-русский словарь" [Дворецкий, 1996].

У ході дослідження було виявлено, що латинські іменники першої відміни жіночого роду адаптуються в румунській мові як іменники жіночого роду на -ă. Більшість таких іменників запозичено через посередництво французької мови. Серед румунських іменників, які входять до складу багатослівних термінів, можна назвати такі: *justiție, i f; procedură, i f; cartă, carte f; cauză, e f; sarcină, i f; probă, e f;*

curatelă, e f; pretură, i f; siguranță, e f; tutelă, e f; clauză, e f; cifră, e f; încredințare, ări f; competență, e f. Наприклад, justiție, i f (французьке justice) походить від латинського іменника justitia, ae f та вживається, наприклад, у такому контексті: "Curtea de justiție a Comunităților Europene, numită pe scurt și Curtea Europeană de Justiție (CEJ) își are sediul la Luxemburg și este organul juridic al Comunităților Europene" [http://ro.wikipedia.org/wiki/Curtea_de_Justiție_a_Uniunii_Europene]. Іменник procedură, i f також через посередництво французької мови (procedure) запозичено з латинської procedura, ae f: "Se mai menționează că procedura de judecată, care cuprinde sistemul probator și obiectul judecării în recurs, este atributul exclusiv al legiuitorului, textele de lege criticate fiind în acord cu prevederile art" [http://www.pna.ro/decizie_cc.jsp].

Серед юридичних термінів в румунській мові є терміни, що походять від латинських іменників другої відміни, наприклад: titlu, uri n; mandat, e n; document, n; act, e n; articol, e n; domiciliu, ii n. Відомо, що до латинської другої відміни належать іменники чоловічого та середнього роду. Адаптуючись в румунській мові, ці іменники, як правило, змінюють чоловічий рід на середній. Так, слово articol, e n через посередництво французької мови (article) запозичено з латинської articulus, i m. Латинські іменники середнього роду не змінюють свій рід, а лише відкидають латинське закінчення середнього роду –um, наприклад, румунський термін act, e n походить від латинського іменника actum, i n.

У ході дослідження трапився румунський термін жіночого роду, який походить від латинського іменника другої відміни середнього роду: judecată, ăți f від латинського judicatum, i n. Він вживається, наприклад, у такому реченні: "...trebuie să depuneți o cerere de chemare în judecată la instanța competentă să judece pricina (judecătore, tribunal specializat, tribunal, curtea de apel, Înalta Curte de Casație și Justiție)" [<http://www.avoconsult.ro>].

Більшість проаналізованих румунських юридичних термінів походить від латинських іменників третьої відміни: accesiune f; donație, ii f; subrogație, ii f; prescripție, ii f; cod, uri n; parte, părți f; concesiune, i f; operațiune, i f; acțiune, i f; cesiune, i f; nume, nume n; fundație, ii f; ajutor, i m; tribunal, e n; intervenție, ii f; valoare, valori f; servitute, uți f; curte, curți f та багато інших. Так, термін curte, curți f через посередництво французької мови походить від латинського іменника cohors, tis f: "Curtea Europeana a Drepturilor Omului (CEDO) își are originile în Convenția Europeana a Drepturilor Omului din 1950, semnata la Roma, pe 4 noiembrie și intrata în vigoare în septembrie 1953" [<http://www.dreptonline.ro>]. Слід зазначити, що всі румунські іменники жіночого роду, які закінчуються на –iune, –ie походять від латинських іменників жіночого роду на –io, наприклад, слово accesiune через посередництво французької (accession) мови запозичено з латинської accessio, onis f.

Невелика кількість румунських юридичних термінів походить від латинських іменників четвертої відміни: contract, e n; proces, e n; accept, e n; Так, термін contract, e n через посередництво французької мови (contrat) запозичено з латинської contractus, us m і вживається, наприклад, у такому контексті: "Deci de o importanță majora contractul de mandat ridică multe semne de întrebare care trebuie lamurite înainte ca părțile să încheie o astfel de convenție" [<http://e-juridic.manager.ro>].

У румунській мові чимало термінів, які утворено від латинських дієслів: *impunere*, *eri f*; *reprezentare*, *ări f*; *punere*, *eri f*; *schimb*, *uri n*; *înțelegere*, *eri f*; *cercetare*, *ări f*; *dezvoltare*, *ări f*; *înscriș*, *uri n*; *constituire*, *iri f*; *cerere*, *eri f*; *chemare*, *ări f*; *revanzare*, *ări f*; *plângere*, *eri f*; *înțoarcere*, *eri f*; *scrisoare*, *ori f*; *transmitere*, *eri f*; *afacere*, *eri f*; *evaluare*, *ări f* та багато інших. Наприклад, термін *afacere*, *eri f* через посередництво французької мови (*affaire*) запозичено від латинського дієслова *facere*. Цей термін зустрічаємо у такому реченні: "...regulile privind concentrările se aplică atunci când o concentrare are o dimensiune comunitară, definită prin pragul cifrei de afaceri" [<http://www.contacont.ro>].

У ході дослідження зроблено висновок, що румунські терміни, що закінчуються на *-ge* походять від латинських дієслів та належать в румунській мові до іменників жіночого роду. Невелика кількість румунських слів, запозичена від латинських дієслів, належить до іменників середнього роду (*înscriș*, *uri n*; *schimb*, *uri n*). Так, термін *schimb*, *uri n* утворено від румунського дієслова *schimba*, *schimb* та зводиться до латинського *excambiare*: "*Față de valorile bunurilor, care fac obiectul prezentului contract de schimb, nu rezultă nici o diferență si, ca atare, nu se datorează sultă*..." [<http://www.dscllex.ro>].

Серед юридичних термінів у румунській мові найбільшу кількість становлять терміни, які запозичено через посередництво французької мови. Лише деякі з них походять з іспанської, італійської та німецької мов. Незважаючи на значний пласт слов'янізмів у румунській мові, її юридичну термінологічну базу становлять слова латинського походження.

Таким чином, було проаналізовано румунські юридичні терміни латинського походження, встановлено морфолого-фонетичні зміни, що сталися із цими термінами при адаптації в румунській мові й відповідно їх класифіковано. Перспективними у подальших дослідженнях слід вважати семантичні зміни лексем порівняно із латинською мовою, способи термінотворення та використання афіксів латинського та слов'янського походження з подальшим створенням відповідних методичних рекомендацій та лексикографічних праць для викладання румунської мови як для слухачів філологічних, так й інших спеціальностей.

В статье анализируются румынские юридические термины латинского происхождения. Исследуются морфолого-фонетические изменения, которые произошли с этими заимствованиями при адаптации в румынском языке. Отмечается, что большинство проанализированных юридических терминов заимствовано при посредничестве французского языка.

Ключевые слова: румынские юридические термины, слова латинского происхождения, заимствования из латинского языка, латинские имена существительные, заимствования при посредничестве французского языка.

The Romanian legal terms of Latin origin are analysed in the article. Morphological and phonetical changes which happened with these loanwords during adaptation in the Romanian language are studied. It is marked that the most of the analysed legal terms are adopted through the French language.

Key words: Romanian legal terms, words of Latin origin, loanwords from Latin, Latin nouns, loanwords through the French language.

Література:

1. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1996. – 846 с.
2. *Семчинський С.В.* Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов): Навч. посібник для магістрантів укр. мови, рос. мови та класичної філології. – К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2002. – 174 с.
3. *Семчинський, С.В.* Румунська мова: підручник для студентів вищих навчальних закладів / С. Семчинський. Чернівці, 2007. – 248 с.
4. *Семчинський С.В.* Наслідки українсько-румунських мовних контактів у молдавських говірках румунської мови // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 46–50.
5. *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов. – К.: Вища школа, 1974.
6. *Doca, Gheorghe.* Limba română (Gramatică de învățare pentru cursurile de vară), vol. al II lea – Structuri morfo-sintactice și lexicale, București, Editura Universității, 1993
7. *Vasile Breban.* Dicționar general al limbii română. Editura științifică și enciclopedică. – 1981. – 1158 p.
8. *Istoria limbii română // I.* Coteanu, Gh. Bolocan etc. – V. I. – București. – 1965. – 438 p.
9. *Istoria limbii română // I.* Coteanu, Gh. Bolocan etc. – V. II. – București. – 1969. – 464 p.
10. *Natalia Stratanovska.* Unele aspecte lingvistice ale traducerii documentelor diplomatice cu referire la Convenția consulară între Ucraina și România // Simpozionul internațional. Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european. – Iași, 25–27 septembrie 2008. – P. 327–334.
11. *Sergiy Luchkanyn.* Filologia română la Kiev : trecut și prezent // Philologica Jassyensia, An II. – Nr. 2. – 2006. – P. 247–255.
12. http://ro.wikipedia.org/wiki/Curtea_de_Justiție_a_Uniunii_Europene.
13. [http://www.pna.ro/decizie_cc.jsp?id=18].
14. <http://www.avoconsult.ro>.
15. <http://www.dreptonline.ro>.
16. <http://e-juridic.manager.ro>.
17. <http://www.dscllex.ro>.

УТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ГРУПИ MIXED REALITY ЗАСОБАМИ АНТРОПНОГО ФАКТОРУ

Лазебна Наталія Валеріївна

асп.

Запорізький національний університет

У статті розглядається утворення термінів групи **mixed reality** під впливом антропного фактору. Наведені приклади комп'ютерної термінології англійської мови утворюються засобами трансформації загальної лексики за допомогою безпосереднього/опосередкованого, статичного/динамічного антропного фактору.

Ключові слова: антропний фактор, безпосередній/опосередкований антропний фактор, статичний/динамічний антропний фактор.

Створення "віртуального соціуму" користувачами мережі Інтернет та новітніми комп'ютерними технологіями свідчить про тенденцію до чіткого розмежування віртуального та реального світів. Увага сучасних дослідників до збагачення англомовної комп'ютерної термінології (Біосса F., Hillis, B., Heim, M., Зацний Ю.А., Махачашвілі Р.К., Таценко Н.В., Нікуліна І.Н., Нестеров В.Н. та ін.) свідчить про зосередженість сучасних лінгвістів на механізмах збагачення комп'ютерної термінології.

Актуальність цієї статті визначається дослідженням засобів збагачення англомовної комп'ютерної термінології. **Метою** дослідження є характеристика механізмів утворення нової англомовної комп'ютерної термінології антропної сфери.

Предметом дослідження цієї статті є тексти комп'ютерної тематики, Інтернет-публікації, статті та інший лексичний он-лайн контент. **Об'єктом** дослідження є англомовні комп'ютерні термінологієми. **Науковою новизною** дослідження є детермінація антропного фактору як першочергового при утворенні англомовної комп'ютерної термінології антропної сфери.

Серед наведених нижче прикладів можна побачити логічну градацію устрою віртуального світу: від суб'єктів MIXED REALITY, всіх аспектів їхнього життя, оточення, опису їхніх дій та наслідків цих дій до найменувань сфер відпочинку тощо. Можна стверджувати, що новоутворені комп'ютерні терміни є паралеллю між реальним та віртуальним світами. Не дивлячись на тенденцію до виокремлення віртуального соціуму від реального, за основу береться реальна людина. Можна припустити, що ця тенденція є лімітованою, адже як тільки виокремлення реального та віртуального соціумів буде чітким, представники останнього не знехтують можливість створення власної лексики та термінології.

Причинами такого припущення можуть бути наступні екстралінгвальні передумови:

- тенденція до глобалізації у світі
- швидкий розвиток комп'ютерних технологій
- пропагування футуристичного бачення світу
- техногенність і техноцентричність сучасного людського буття і т. ін. [Біосса 1995; Махачашвілі 2005].

Можливо віднести нижченаведені приклади не до реального і не до віртуального світів, а до змішаної реальності, тобто MIXED REALITY. Відмінністю цих термінів від термінів, на утворення яких вплинув антропний фактор (АФ), є те, що АФ трансформує/визмінює загальноживану лексику відповідно до реальностей віртуального світу:

Безпосередній АФ (тобто такий, що детермінує суб'єктів MIXED REALITY) = MIXED REALITY term (*alpha geek; Aftcast; compcierge; cybervigilantis; dot con artist; kiddiot; hacktivist*).

Наприклад, *hacktivist* це комп'ютерний хакер, який проникає в систему задля подальшої агітаційної діяльності. В комп'ютерному дискурсі ми зустрічаємо цей термін у такому контексті: "*Members of the Hong Kong Blondes, a covert group, claim to have gotten into Chinese military computers and to have temporarily shut down a communications satellite last year in a 'hacktivist' protest*" [Fang 1995].

Таким чином, утворюються нові терміни, які запозичують назви понять та явищ із реального світу, визмінюючи та адаптуючи їх до реальностей віртуального світу, що й створює групу термінів MIXED REALITY.

Однак, антропний фактор може чинити не лише прямий вплив на утворення таких термінів:

Опосередкований АФ (тобто такий, що називає сфери діяльності, результати діяльності, опосередковані суб'єктами MIXED REALITY) = mixed reality term (*i-biology; flash campaign; forensic animation; parallel environment; egosurfing; e-commerce; e-marketing; shopping; infostructure; microcinema; parallel environment; twitterverse*).

Наприклад, *egosurfing* означає пошук власного імені на Інтернет-сторінках, в он-лайн статтях та іншому он-лайн контенті. В комп'ютерному дискурсі ми зустрічаємо цей термін у такому контексті: "Are you curious to see where your name appears online? If so, you might have tried asking your favourite search engine where your name appears. There is a term for this – it's called '*egosurfing*'" [O'Daniel 1999].

За таким принципом утворюються терміни, що позначають не суб'єкта із групи термінів MIXED REALITY, а об'єкти його оточення, дії та наслідки цих дій і т. ін.

Отже, ми бачимо два засоби утворення термінів групи MIXED REALITY.

Терміни групи MIXED REALITY залучають ще один значущий механізм утворення. Як видно із наступних прикладів, безпосередній АФ може бути статичним або динамічним. Статичний АФ є таким, що надає плану змісту терміна ознак статичності, сталості, а не процесу та визмінює. Статичний АФ є найбільш розповсюдженим таксоном при утворенні термінів групи MIXED REALITY. Наприклад, *parallel environment, phantom branch, digital nomad, output spy, slave node*.

Так, наприклад, *digital nomad* позначає людину, що працює віддалено за допомогою безпроводних технологій, тобто працює не в офісі, а знаходить найбільш комфортне місце для його роботи. Розглянемо цей приклад в наступному контексті: "*Gruber and Consalvo are digital nomads. They work – clad in shorts, T-shirts and sandals – wherever they find a wireless Web connection to reach their colleagues via instant*

messaging, Twitter, Facebook, e-mail and occasionally by voice on their iPhones or Skype" [Rosenwald 2009].

Опосередкований статичний антропний фактор є найпродуктивнішим фактором утворення термінів цього типу.

Динамічний АФ є таким, що надає плану змісту терміна ознак динамічності, процесу дії і т. ін. Він може бути безпосереднім та опосередкованим. Найбільш продуктивним цей фактор є при утворенні одиниць групи PHYSICAL ABILITIES/PROPERTIES. Наприклад, *cyberquatting, digital dieting, digital divide*.

Порівняно із статичним АФ, динамічний АФ є менш продуктивним. При утворенні та функціонуванні терміну у комп'ютерному дискурсі як статичний так і динамічний фактори можуть бути антропними безпосередніми або опосередкованими.

Наприклад, наступні терміни групи зі сфери-джерела ANTROPOMORPHIC ENVIRONMENT утворені із активацією динамічного опосередкованого АФ (*acoustic snooping, back hacking, dragging, go-no-go evaluation*). *Acoustic snooping* позначає викрадання даних слідкуючи за звуками клавіатури, коли користувач вводить певну інформацію в комп'ютер.

Наприклад, *"Sounds from typing on computer keyboards are distinctive enough to be decoded, allowing security breaches caused by "acoustic snooping," University of California, Berkeley researchers said last week"* [Keys unlock typists' text 2005].

Ця група термінів MIXED REALITY зі сфери-джерела ANTROPOMORPHIC ENVIRONMENT утворена засобами трансформації статичного опосередкованого АФ (*ground bus, graph-tree, home page, microcinema, i-biology*).

Наступні приклади утворені засобами динамічного безпосереднього АФ із сфери-джерела ACTIVITIES (PROCESS AND CONSEQUENCES) (*Digital dieting, social networking, webcast wedding, virtual visitation*). Статичний опосередкований АФ із сфери-джерела ACTIVITIES (PROCESS AND CONSEQUENCES) сприяє утворенню наступних прикладів: *spyware, housekeeping channel, type-in traffic, crash-and-burn machine*.

Неантропоморфний фактор є таким, що трансформує загальноприйнятну лексику у комп'ютерну термінолексику групи MIXED REALITY. НАФ спричинює утворення термінів, що позначають супутні явища діяльності, результати діяльності суб'єктів MIXED REALITY, експлікуюючи назви тварин, рослин, комах, ознаки магічного світу та характеристики діяльності означених суб'єктів. Неантропоморфний фактор є статичним і представлений у групах термінів FLORA/FAUNA та MAGIC. Наприклад, *web bug, data-heaven, daisy chain, grey-bar land*.

Таким чином, ми дійшли **висновку**, що безпосередній/опосередкований, динамічний/статичний антропний фактор є першочерговим при утворенні термінів групи MIXED REALITY. Таким чином, можна стверджувати про виокремлення специфічної антропосфери між реальним та віртуальним світами. Саме на цьому проміжному рівні активуються позамавні фактори виникнення нової комп'ютерної термінолексики. **Перспективу** подальших досліджень складає функціонування, поширення термінів групи MIXED REALITY в англomовному комп'ютерному дискурсі. Також планується дослідити когнітивні механізми утворення термінів цієї групи та специфіку їх функціонування в англomовному комп'ютерному дискурсі.

В статье рассматривается создание терминов группы **mixed reality** с помощью антропного фактора. Примеры англоязычной компьютерной терминологии, приведенные в статье, образуются в процессе трансформации общеупотребительной лексики при помощи непосредственного/опосредованного, статического/динамического антропоморфного/неантропоморфного фактора.

Ключевые слова: антропный фактор, непосредственный/опосредованный, статический/динамический, антропоморфный/неантропоморфный фактор.

The article deals with creation of **mixed reality** terms by means of anthrop-factor. The considered examples of English computer terms are created in the process of general lexics transformation with the help of direct/indirect, static/dynamic anthropomorphic/non-anthropomorphic factor.

Key words: direct/indirect, static/dynamic anthropomorphic/non-anthropomorphic factor.

Література:

1. *Biocca Frank.* Communication in the Age of Virtual Reality. – Lawrence Erlbaum Associates, 1995.
2. *Fang Bay.* Chinese 'hacktivists' spin a Web of trouble [Електронний ресурс] // U.S. News & World Report. – 1995. – Режим доступу до журн.: <http://ftp://ftp.cuhk.edu.hk/.../chinese/.../usnews-fang1.html>.
3. *Hillis Ken.* Digital Sensations: Space, Identity, and Embodiment in Virtual Reality. – University of Minnesota Press, 1999.
4. Keys unlock typists' text. [Електронний ресурс] // Reuters. – September 14, 2005. – Режим доступу до журн.: <http://thedailyreviewer.com/.../encryption-while-typing-my-text-what-f-keys-get-me-back-105429609.html>.
5. *O'Daniel Maria.* Several reasons for going on egosurf trip. [Електронний ресурс] // New Straits Times. – October 18, 1999. – Режим доступу до журн.: <http://www.wordspy.com/words/egosurfing.asp>.
6. *Rosenwald Michael S.* Digital Nomads Choose Their Tribes. [Електронний ресурс] // The Washington Post, July 26, 2009. – Режим доступу до журн.: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/07/25/AR2009072500878.html>.
7. *Махачаєвілі Р.К.* Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови в техносфері сучасного буття: Монографія. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – 204 с.

ВІДАКСОНОМІЧНІ ДЕРИВАТИ ЛАТИНОМОВНИХ ЕНТОМОНІМІВ ЯК ОСОБЛИВИЙ ШАР НОМЕНКЛАТУРНОЇ ЛЕКСИКИ

Воскобойник Галина Миколаївна

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проведено аналіз відтаксономічних дериватів у системі латиномовних назв комах (ентомонімів), які, залежно від області функціонування в номенклатурі, поділяються на енто- та ектотаксоніми. Ендотаксоніми вживаються для підкреслення міжтаксономічної спорідненості біологічних об'єктів, а ектотаксоніми викорисовуються для відображення у назвах комах об'єкта харчування і локалізації. Встановлено особливості творення та функціонування відтаксономічної лексики в зоологічній номенклатурі.

Ключові слова: таксоніми, ендотаксоніми, ектотаксоніми, ентомоніми (назви комах), зоологічна номенклатура.

Назви живих істот є вагомим складником лексикону кожної мови, одним із найдавніших первинних автохтонних її шарів. Необхідність створення уніфікованої номенклатури органічного світу аргументує об'єкт наукового дослідження. Біологічна, зокрема **зоологічна**, номенклатура (далі ЗН) розуміється нами як сукупність назв таксонів, груп тварин різного рангу, об'єднаних за ієрархічним принципом відповідно до їх спорідненості, схожості. Основна мінімальна таксономічна одиниця номенклатури – вид. Найближчі види тварин об'єднуються в роди, роди – у родини, родини – у ряди, ряди – у класи, класи – у типи, типи – у царства. Зоологічна номенклатура достатньо жорстко регламентується Міжнародним кодексом зоологічної номенклатури.

Головна функція номенклатури – забезпечення унікальності, однозначності і сталості іменування, перш за все, кожного біологічного виду, а також усіх інших таксонів. Завдяки системному дослідженню та опису нових видів, створенню нових груп для об'єктивнішого відображення спорідненості виникає потреба у створенні для кожного з них спеціальних окремих назв, внаслідок чого ЗН розвивається, ускладнюється.

ЗН розглядається як певний шар спеціальної лексики [Воскобойник 2010, 118], який постійно поповнюється словами із загальноновживаної лексики (ЗВЛ) [Воскобойник 2010, 369]. Позиція щодо джерел поповнення спеціальної лексики (номени, терміни) із ЗВЛ різною мірою представлена у працях С. Гонцової [1990, 9], І. Стерніна [1979, 72], О. Суперанської [1989, 26, 105] та ін.

Аналіз номінативних одиниць різних груп тварин проводився як на матеріалі окремих мов, зокрема української [Никончук 1972; Селіванова 2008; Філак 1997], болгарської [Дубова 2007, 2009], англійської [Коновалова 2008; Трухіна 2007], так і в міжмовному, компаративному аспекті [Дробаха 2003; Кривенко 2006; Кушнір 2007].

Учені висвітлюють етимологію номенів [Булаховський 1953; Мордухай-Болтовський 2005], принципи їхньої мотивації [Коновалова 2008; Леонова 1990; Філак 1997], номінативно-семантичну специфіку [Дубова 2007; Никончук 1972] та ін. Особлива увага дослідників зосереджена на когнітивно-ономасіологічному ас-

пекті [Голубовська 2003, 2004; Гончарова 1996; Селіванова 2008; Трухіна 2007], що частково уможливило вирішення актуальних проблем лінгвістичної концептології [Голубовська 2003, 2004; Гончарова 1996; Дробаха 2003; Дубова 2009] тощо.

Незважаючи на здобутки попередників у царині дослідження назв тварин, окремі питання залишаються нез'ясованими. Зокрема, поза увагою вчених залишається група міжнародних латиномовних назв комах (ентомонімів) зі своїми різноманітними лінгвістичними особливостями. Дана робота є частиною структурно-семантичного аспекту дослідження латиномовних ентонімів, яка зосереджена на аналізі відтаксономічних дериватів назв комах.

Відповідно до цього, **мета** роботи полягає у визначенні особливостей функціонування відтаксономічної лексики у інтернаціональній латиномовній ЗН.

Об'єктом дослідження є відтаксономічні деривати латиномовних назв комах.

Предметом роботи є морфолого-словотвірні, семантичні та функціональні особливості відтаксономічних дериватів ЗН.

Наукова новизна дослідження: вперше на матеріалі латиномовних ентонімів виділено шар відтаксономічних дериватів, представлено їх кількісне співвідношення, продемонстровано особливості творення та функціонування відтаксономічної номенклатурної лексики; запропоновано операційний терміноряд (ендотаксоніми, ектотаксоніми, фітоектотаксоніми, зооектотаксоніми), що відображає типи відтаксономічної лексики.

Актуальність роботи зумовлено потребою мовознавчого аналізу структурно-семантичних та функціональних рис відтаксономічних дериватів латиномовної ЗН, що відображає перспективні пошуки лінгвістів.

Матеріалом роботи є всі латиномовні назви родової та видової групи деяких кровосисних комах, зокрема вошей, бліх та гедзів; диких бджіл [Сергієнко 1974, Юркіна 1961, Бошко 1973, Осичнюк 1970, 1977], денних та нічних метеликів [Некрутенко 2005, Ключко 2006]. Загалом усі назви нараховують 2131 лексичну одиницю (ЛО) без врахування повторних видових назв у межах групи.

Аналіз опрацьованої лінгвістичної літератури свідчить про те, що група відтаксономічних дериватів у системі міжнародної номенклатури досі не досліджувалася. Взагалі, у ЗН представлена як пропріативна (антропоніми, топоніми, міфоніми) (23,6%), так і апелятивна лексика (75,4%). Здебільшого у ЗН використовується лексика для відображення зовнішньої біологічної характеристики об'єкта, зокрема будови, розміру, забарвлення, малюнка тіла тощо (44,2%), рідше – лексика для відображення екологічних особливостей, пов'язаних з різноманітними аспектами взаємодії організмів з навколишнім середовищем (наприклад, способом та об'єктом живлення, біотопом, періодом льоту, поведінкою та ін.) (24,3%). Крім того, виділяється група назв, яка відображає лише таксономічну спорідненість біологічних об'єктів між собою (8,1%).

Відповідно до поставленої мети даної роботи, увага зосереджена на групі відтаксономічних дериватів ЗН. **Будь-який номен таксону (систематичної групи)**, до якого належить об'єкт з певними біологічними, екологічними особливостями називається **таксонімом**. Отже, **таксоніми** – це всі таксономічні (видові, родові, родин-

ні та ін.) назви у номенклатурі, незалежно від якої лексико-семантичної групи вони походять.

Відтаксономічні деривати ЗН – це лексичні одиниці вищого рівня номінації, таксоніми, які утворені від інших таксономічних назв. Залежно від області творення відтаксономічних назв, ми їх поділяємо на: **ендотаксоніми** (4,5%) та **ектотаксоніми** (6,3%).

Ендотаксоніми (від грец. *ἐν-*, *ἐνδο-* положення всередині) – це група таксономічних назв, які походять від інших назв таксонів у межах однієї систематичної групи або різних, але біологічно споріднених.

Прикладами цієї групи є **назви, утворені від таксонімів однієї систематичної групи**, зокрема від родових назв. Так, родові назви вошей: *Cyclophthirus* (Ewing, 1929), *Schizophthirus* (Ferris, 1992), *Eremophthirus* (Ewing, 1935), *Cervophthirus* (Mjoeberg, 1915), в яких кінцевий компонент – назва роду *Phthirus* (Leach, 1815) (від грец. φθείρ, φθειρός ὁ – вош) використовується для підкреслення спорідненості між близькими групами вошей. Перші компоненти даних відтаксономічних родових назв відіграють дещо міжродову диференціюючу функцію, вказуючи на певні, більш або менш специфічні для окремих представників риси (*Cycl-* походить від грец. κύκλος ὁ – коло; *Schiz-* від σχίζω – розривати, розділяти; *Erem-* від ἤρεμος, 2 = ἤρεμος, 3 – тихий, спокійний; *Cerv-* від лат. *cervus*, *i m* – олень). Родова назва *Haematopinus* (Leach, 1817) (від грец.: αἷμα, ατος τό – кров та πίνω – пити, що перекладається як "кровопивці") послужила твірною основою для створення пізніше – *Neohaematopinus* (Mjoeberg, 1910), *Ahaematopinus* (Ewing, 1929) тощо.

У родових назвах гедзів *Heterochrysops* (Kroeber, 1920), *Turanochrysops* (Stackelberg, 1926) другим елементом виступає повна форма створеної раніше родової назви *Chrysops* (Meigen, 1803) (від грец. χρυσός ὁ – золото та ὄψις, ὀπός ἡ – погляд, вигляд), а перші компоненти походять *Heter-* від грец. ἕτερος, 3 – інший, другий, а *Turan-* від назви рівнини на півдні Казахстану – Туран, звідки вид описано [Олсуфьев 1937].

До групи ендотаксонімів меншою мірою належать **назви, утворені від таксонімів різних систематичних груп**, зокрема від видових назв. Наприклад, підвидова назва *Dichagyris orientis pseudosignifera* (Boursin, 1952) утворена від грец. ψευδής 2 – помилковий, хибний та повної форми видової назви *Dichagyris signifera* ([Denis & Schiffermüller], 1775), яка, в свою чергу, має словниковий відповідник – *signifer, fera, ferum* – "той, що має знаки, той, який прикрашений зображеннями" [Дворецкий 2002].

Крім того, до групи ендотаксонімів належить група суфіксоїдних назв, які відображають міжтаксономічну спорідненість за допомогою морфем: **-(o)ides** (від грец. εἶδος τό – вид, образ, подібність), **-morpha** (від грец. μόρφη ἡ – вид, форма) та **-formis** (від лат. *forma*, *ae f* – вид, вигляд). Наприклад, видові назви бджіл – *Andrena minutuloides* (андрена малесенька), *A. nanaeformis* (а. карликовидна) утворені від назв інших видів цього роду – *A. minutula* (а. маленька), *A. nana* (а. карликова). Назви *A. colletiformis* (а. колетовидна), *A. panurgimorpha* утворені від назв інших родів – *Colletes*, *Panurgus* [Воскобойник 2010, 367].

Отже, зважаючи на аналіз опрацьованого фактичного матеріалу, при утворенні ендотаксонімів використовуються відтаксономічні деривати, які є переважно композиитами у формі номінатива однини.

Ектотаксоніми (від грец. ἔκ(τ)- виражає знаходження зовні) – це таксономічні назви, які вживаються для позначення таксонів різних систематичних, неспоріднених, біологічно та екологічно віддалених груп об'єктів. Залежно від специфіки об'єкта харчування певної систематичної групи (у кровосисних комах – тварини, у бджіл, метеликів – рослини), що відбивається у таксономічній назві біологічного об'єкта, нами виділено **зооектотаксоніми** та **фітоектотаксоніми**.

Зооектотаксоніми – таксономічні назви, утворені від таксонімів інших груп тварин, для відображення об'єкта харчування та локалізації комах.

Наприклад, видова назва воші – *Neohaematopinus sciuri* (неогематопін білячий) утворена від таксономічної назви об'єкта – *Sciurus vulgaris* (білка звичайна), на якому паразитує даний вид воші [Сергієнко 1974, 70]. Однак, первинна внутрішня форма слова має досить віддалене значення від похідного номенклатурного, пов'язаного з етимологією слова *Sciurus* від грец.: σκιά ἦ – тінь та οὐρά ἦ – хвіст, перекладається – "тіньхвоста" [Леонова 1990, 21–22].

У більшості випадків значення внутрішньої форми зооектотаксонімів збігається з номенклатурним, таксономічним. Так, видові назви: *Archaeopsylla erinacei* (археопсил їжаковий), *Stenocephalides canis* (ктеноцефал собачий), *C. felis* (к. котячий), *Palaeopsylla soricis* (палеопсил землерийковий) та ін. утворені відповідно від лат.: *herinaceus, i m* – їжак, *canis, is m, f* – собака, *felis, is = feles, is f* – кіт, *pidko* куниця, *txip, sorex, icis m* – землерийка [Дворецкий 2002]. Підставою для номінації всіх цих видів комах був відповідний об'єкт харчування, а саме: їжак звичайний (*Erinaceus europaeus*), собаки (рід *Canis*, родина *Canidae*), кішки (рід *Felis*, родина *Felidae*), різні представники землерийкових (*Soricidae*) [Юркіна 1961, 27, 28, 29, 118].

Фітоектотаксоніми – таксономічні назви, утворені від таксонімів рослин (фітоаксонімів), для відображення об'єкта харчування комах.

Серед фітоектотаксонімів, подібно до зооектотаксонімів, є назви, де внутрішня форма слова скорельована із семантикою таксономічного номена, або ж є якісно відмінною.

Прикладами фітоектотаксонімів, в яких внутрішня форма збігається з таксономічним значенням, є видові назви метеликів і бджіл: *Pyrgus malvae* (головчак малий рожаний), *Acrionicta rumicis* (стрільниця шавлева), *Pieris brassicae* (білан капустяний), *Andrena rosae* (андрена шипшинна) тощо. Ці назви відповідно походять від лат.: *malva, ae f* – мальва, *rumex, icis f* – шавель, *brassica, ae f* – капуста, *rosa, ae f* – троянда, роза, *bot.* шипшина. В основу номінації вищевказаних видових назв покладено кормову рослину живлення об'єктів, зокрема: калачики лісові (*Malva sylvestris*) [Некрутенко 2005, 40], шавель (*Rumex*) [Ключко 2006, 63], капуста (*Brassica*) [Некрутенко 2005, 62], розові (*Rosaceae*) [Осичнюк 1977, 254].

До фітоектотаксонімів також належать і назви, в яких внутрішнє значення слова не збігається з номенклатурним, однак якщо його розглядати на рівні фітотаксонімів, то ці слова мотивовані, а на рівні зоотаксонімів – віддалено мотивовані, або

другорядно мотивовані. Так, видова назва бджоли – *Andrena taraxaci* (андрена кульбабова) утворена від родової таксономічної назви кормової рослини комахи – *Taraxacum officinale* (кульбаба) [Осичнюк 1977, 53]. Насамперед назва походить від грец. *ταράσσω* (*fut.* *ταράξω*), одне зі значень якого "збуджувати" [Древнегреческо-... 1958, 1603] відповідає лікарській дії рослини. Або видові назви нічних метеликів: *Acronicta menyanthidis* (стрільниця березова) дана за однією з кормових рослин гусені – бобівник (*Menyanthes*) [Ключко 2006, 63], яка, в свою чергу, утворена від грец.: *menyein* – розкриття і *anthos* (ἄνθος, εὐς τό – квітка), що вказує на послідовність розкривання квітів у суцвітті [http://ru.wikipedia.org/wiki/Acronicta_menyanthidis]; *Amphipyra tragopoginis* (совка козельцева) найменована за назвою кормової рослини гусені – козельці (*Tragopogon*) [Ключко 2006, 90], що походить від грец.: *τράγος ὀ* – козел та *πόγων, ωνος ὀ* – борода, перекладається як "козлобородий", ймовірно дана рослині за зовнішньою асоціацією квітів до козячої борідки; *Anarta dianthi* (анарта гвоздикава) утворена від назви роду кормових рослин комах родини гвоздичних *Dianthus* (гвоздика), що походить від грец.: *δῖος 3, 2* – божественний та *ἄνθος, εὐς τό* – квітка, тому перекладається як "божественна квітка" та ін.

Отже, до ектотаксонімів належать назви двох типів: ті, в яких прямо, безпосередньо збігається значення внутрішньої форми слова і ті, в яких внутрішнє значення слова відрізняється від таксономічного. Усі прямі таксономічні назви – переважно прості слова, а всі вторинні номінації є композитами, які набули іншого значення у номенклатурі, відмінного від етимологічного, і трансформувалися у прості слова. Усі здебільшого фітоектотаксоніми у ЗН вживаються у формі генетива однини, який вказує на посесивний зв'язок між різними таксонами.

Досліджено, що зооектотаксоніми функціонують у назвах більшості кровосисних (у назвах вошей, бліх) комах, оскільки їхнім об'єктом живлення та локалізацією є тварина, за винятком назв гедзів, адже об'єктом харчування цієї групи комах може бути як тварина (у самок), так і рослина (у самців). Фітоектотаксоніми виявлено у назвах бджіл і метеликів, зокрема, у назвах груп комах із рослинним типом харчування.

Отже, лінгвістичний аналіз ендотаксонімів аргументує міжтаксономічну спорідненість біологічних об'єктів; ектотаксоніми, відтак, вживаються для відображення у назвах об'єкта харчування (фітоектотаксоніми, зооектотаксоніми) та локалізації (зооектотаксоніми).

Таким чином, аналіз відтаксономічних дериватів ентономімів дозволив простежити закономірності їх вживання у ЗН, що об'єктивує ідею формування семантики мовних одиниць та їх знакових функцій у процесі номінації.

В статтю проведено аналіз таксономічних деривативів в системі латиноязычних названий насекомых (энтономимов), которые в зависимости от области функционирования в номенклатуре делятся на эндо- и эктотаксономы. Эндотаксономы употребляются для того, чтобы подчеркнуть межтаксономическое родство биологических объектов, а эктотаксономы используются для отображения в названиях объекта питания и локализации. Были установлены особенности формирования и использования таксономической лексики в зоологической номенклатуре.

Ключевые слова: таксономы, эндотаксономы, эктотаксономы, энтономимы (названия насекомых), зоологическая номенклатура.

The article analyses taxonomic derivatives within Latin-language names of insects (entomonims) which are divided into endo- and ectotaxonomims according to the field of their functioning in the nomenclature. Endotaxonomims are used for emphasizing the biological items' intertaxonomic connections, while ectotaxonomims are used for reflecting either a nutrition item or location. The peculiarities of taxonomic vocabulary formation and usage in the zoological nomenclature are being determined.

Key words: taxonomims, endotaxonomims, ectotaxonomims, entomonims (insects' names), zoological nomenclature.

Література:

1. *Бошко Г.В.* Фауна України. т. 13. вип. 4. Гедзі. Diptera, Tabanidae / Г.В. Бошко – Київ: Наук. Думка, 1973. – 208с.
2. *Булаховский Л.А.* Введение в языкознание. Часть 2 / Л.А. Булаховский. – М.: Учпедгиз. – 1953. – 178 с.
3. *Воскобойник Г.М.* Грецький компонент складних слів у таксономічних назвах комах / Г.М. Воскобойник // *Studia linguistica: зб. наук. пр.* – Київ, 2010. – Вип. 4. – С. 365–374.
4. *Воскобойник Г.М.* Проблема взаємозв'язку номенклатури з різними типами лексики / Г.М. Воскобойник // *Мовні та концептуальні картини світу: зб. наук. пр.* – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 32. – С. 114–119.
5. *Голубовська О.І.* Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу / І.О. Голубовська // *Мовознавство.* – 2003. – № 6. – С. 61–68.
6. *Голубовська І.О.* "Свійські тварини" як фрагмент національно-мовних картин світу / І.О. Голубовська // *Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика: [Зб. наук. праць].* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – Вип. 9. – С. 36 – 46.
7. *Гончарова Т.І.* Спільність та специфіка мовних зооморфних картин світу: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд.. філол. наук: спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Т.І. Гончарова. – Х., 1996. – 22 с.
8. *Гонцова С.А.* Словообразование в научно-технической терминологии. – Алма-Ата: Рауан, 1990. – 94 с.
9. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь. Изд. 3, исправл. / И.Х. Дворецкий.– М.: Русский язык, 2002. – 846 с.
10. *Древнегреческо-русский словарь.* [в 2-х т.] Сост. Дворецкий И.Х. – М.: Гос. изд-во иностр. и национ. словарей, 1958. – 1905 с.
11. *Дробаха Л.В.* Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах : дис.. канд.. філол. наук: 10.02.17 / Дробаха Лариса Валеріївна. – Кіровоград, 2003. – 187 с.
12. *Дубова Л.* Прийоми найменування птахів у болгарській мові / Л.О. Дубова // *Мова та історія.* – Київ, 2007. – Вип. 92. – С. 107–110.
13. *Дубова Л.О.* Птахи з чоловічою символікою в мовній картині світу болгар (на прикладі орла та сокола) / Л.О. Дубова // *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: [Зб. наук. праць].* – К., 2009. – Вип.10. – С. 137–143.
14. *Електронний ресурс.* – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Acrionicta_menyanthidis.
15. *Ключко З.* Совки України / З.Ф. Ключко. – Київ : Видавництво Раєвського, 2006. – 248 с., 53 іл., 570 карт., 24 кольор. табл.
16. *Коновалова О.В.* Асоціативно-термінальна мотивація англійських ентономімів (Артефакт як донорська зона). [Електронний ресурс] / О.В. Коновалова // *Філологічні науки* 2008. – С. 270–275. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
17. *Кривенко Г.Л.* Зоосемізми в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти : дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / Кривенко Ганна Леонідівна. – К., 2006. – 230 с.
18. *Кушнір О.П.* Порівняння як засіб художньої образності в іспанських прислів'ях та приказках / О.П. Кушнір // *Науковий вісник волинського державного університету імені Лесі Українки.* – Луцьк, 2007. – № 3. – С. 320–324.
19. *Леонова Л.П.* Диахронная мотивация английских зоонимов / Л.П. Леонова // *Проблемы изучения слова: семантика, структура, форма.* Зб. науч.тр. – Тверь, 1990. – С. 20–25.

20. *Мордухай-Болтовской Ф.Д.* О происхождении латинских названий пресноводных ракообразных / Ф.Д. Мордухай-Болтовской // Биологические ресурсы пресных вод: беспозвоночные. Сб. науч. работ, посвящ. 95-летию со дня рождения Филарета Дмитриевича Мордухай-Болтовского. – Рыбинск: [Б. и.], 2005. – С. 6–19.
21. *Некрутенко Ю.* Денні метелики України / Ю. Некрутенко, В. Чиколовец. – Київ : Видавництво Раєвського, 2005. – 232 с., 156 іл., 198 карт., 62 кольор. табл.
22. *Никончук М.В.* О народной орнитологической терминологии Полесья и Карпат / М.В. Никончук // Карпатская диалектология и ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 140–165.
23. *Олсуфьев Н.Г.* Слепни (Tabanidae) (Фауна СССР. Насекомые. Двукрылые). т. VII, вып.2. М. – Л. 1937, с. 434.
24. *Осичнюк Г.З.* Фауна України. т. 12. Бджолині. вип.4 Бджоли-колетиди / Г.З. Осичнюк. – Київ: Наук. думка, 1970. – 159 с.
25. *Осичнюк Г.З.* Фауна України. т. 12. Бджолині. вип. 5 Бджоли-андреніди / Г.З. Осичнюк. – Київ: Наук. думка, 1977. – 328 с.
26. *Селіванова О.О.* Когнітивний аспект термінотворення (на матеріалі української номенклатури ентомофауни) [Електронний ресурс] / О.О. Селіванова. 2008. – Режим доступу: <http://selivanova.net/downloads/Kognityvny%20aspect%20terminotvorennya.doc>
27. *Сергієчко Г.Д.* Фауна України. т. 22. вип. 3. Воші / Г.Д. Сергієчко. – Київ: Наук. Думка, 1974. – 110 с.
28. *Стернин И.А.* Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж: Изд-во Воронеж.ун-та, 1979. – 156 с.
29. *Суперанська А.В.* Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанська, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
30. *Трухіна О.В.* Синтаксичні й ономаціологічні особливості англійських складених ентомонімів без'ядерного типу [Електронний ресурс] / О.В. Трухіна // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – 2007. – № 4. – С. 374 – 376. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvnu/filolog/2007_4/zmist.html.
31. *Філак І.Я.* Ентомологічна лексика українських говорів району Карпат: автореф. дис... канд. філол. наук: "Українська мова" / І.Я. Філак – Ужгород, 1997. – 23 с.
32. *Юркіна В.І.* Фауна України. т. 14. вип. 4. Блохи / В.І. Юркіна. – Київ: Академії наук української РСР, 1961. – 152 с.

СИНОНІМІЧНІ НАЙМЕНУВАННЯ У НОМЕНКЛАТУРІ СЕДАТИВНО-СНОДІЙНИХ ПРЕПАРАТІВ

Лехніцька Світлана Іванівна

старш. викл.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті розглядаються основні причини виникнення номенклатурної синонімії у групі найменувань снодійно-седативних препаратів і антидепресантів: тиражування препаратів-аналогів фармацевтичними заводами, вплив мовного середовища споживачів залежно від країни, де поширюється лікарський засіб. Назви лікарських препаратів з однаковим хімічним складом можуть утворювати бінарні або полінарні синонімічні ряди. Кожна назва лікарського засобу містить різноманітну понятійну інформацію: вказівки анатомічного чи фізіологічного характеру, хімічний склад, терапевтичний ефект, спосіб вживання і т. д.

Ключові слова: найменування седативно-снодійних засобів, номенклатурна синонімія, синонімічний ряд, синонімічна домінанта, понятійна інформація, терміноелемент.

Величезний потік негативної інформації, соціально-економічні труднощі, нестабільна політична ситуація в країні, забруднене навколишнє середовище – це не повний перелік проблем, які постійно впливають на наш стан здоров'я. Саме тому в Україні майже кожен третій приймає заспокійливі препарати, а за десять місяців цього року українці купили їх уже на 4,8 млн. доларів. Найбільш поширеними серед них є заспокійливі препарати, антидепресанти і транквілізатори. Всі ці засоби належать до групи психотропних препаратів.

Психотропний препарат, або психоактивна речовина, – це лікарський засіб, який діє на протікання психічних процесів у центральній нервовій системі людини, і може впливати на її свідомість, настрій тощо. Такі препарати застосовуються переважно у психіатричній практиці при порушеннях психічних функцій і розладах центральної нервової системи хворого. Також психотропні препарати використовуються у хірургії, терапії та інших профілях медицини.

Першим психоактивним препаратом, впровадженим у медичну практику, став аміназин (хлорпромазин). Його знеболюючі та заспокійливі властивості були виявлені анестезіологами на початку 50-х років ХХ століття. Це дало поштовх до створення великої кількості нових психотропних препаратів та їх активного використання у психофармакології.

Оскільки ці препарати впливають на психіку та психомоторні процеси, ними іноді зловживають та використовують для досягнення певного психічного стану – надзвичайного збудження, приємної дрімоти тощо. Психотропні препарати, які вживаються без призначення лікаря, є наркотиками та становлять небезпеку для здоров'я, оскільки можуть викликати стан залежності та зруйнувати не лише психіку, але й фізичне здоров'я.

За типом дії на нервову систему психоактивні речовини поділяються на сім категорій: 1) нейролептики, 2) транквілізатори, 3) седативні засоби, 4) антидепресанти, 5) нормотимічні засоби (адаптогени), 6) ноотропні засоби, 7) психостимулятори.

Засоби перших трьох груп діють на центральну нервову систему (ЦНС) заспокійливо, сповільнюючи або пригнічуючи психічні процеси. Речовини, що належать

до останніх чотирьох груп, навпаки, мають тонізуючий ефект, стимулюючи процеси збудження.

Об'єктом дослідження ми обрали назви снодійно-седативних препаратів і антидепресантів, які добре відомі багатьом українцям, наприклад: "Успокой", "Негрустін", "Новопасит", "Персен". У статті, спираючись на дані про склад сировини для виготовлення цієї групи ліків, мету тиражування, ми спробуємо визначити основні тенденції формування сучасних фармацевтичних найменувань і причини виникнення синонімії.

На сьогоднішній день у різних країнах, а також і в Україні готові лікарські засоби з однією й тією ж активною речовиною з'являються у торгівлі під декількома комерційними назвами, що можна вважати головною причиною існування термінологічної синонімії. Відмінності у способі передачі інформації та позначення поняття можуть відповідати певним комерційним цілям. Функціональна цінність сприяє утриманню і закріпленню таких назв в терміносистемі, що не дає підстав вважати такі назви зайвими [Гречко 1987, 132]. Всі види найменувань лікарських засобів є повноправними лексичними одиницями, що виконують пізнавальну і комунікативну функції. Торгові найменування, тобто назви готових лікарських засобів, які призначені для розповсюдження у торговельній мережі, виконують також функцію диференційну [Дремова, Березникова 2002, 23]. Мета комерційної диференціації – за допомогою назв виділити препарати, які мають однаковий склад діючих речовин, але випускаються різними виробниками.

До чинників виникнення синонімії у фармацевтичній номенклатурі належить також безпосередній вплив мовного середовища споживачів, що залежить від країни, де поширюється той чи інший лікарський засіб. Наприклад, *Negrustin* (Hexal AG, Німеччина) – "Негрустін", антидепресивний препарат, призначений для поширення у країнах СНД. До суто мовних, або внутрішніх чинників виникнення синонімії, належить традиційне паралельне вживання латинських і грецьких термінів у фармацевтичній номенклатурі. Назви лікарських препаратів можуть утворювати бінарні синонімічні ряди, наприклад: ***Gangleronum*** – *Ganglefenum* та полінарні синонімічні ряди: ***Theophyllum*** – *Aqualin*, *Euphyllong*, *Lanophyllum*, *Neotheopecum*, *Optiphyllin*, *Oralphyllin*, *Slow-bid*, *Slow-Phyllum*, *Spophyllum-retard*, *Theobiolum*, *Theofin*, *Theopecum*, *Theostat*, *Theotard*. Кожен синонімічний ряд формується навколо опорного терміна, або синонімічної домінанти.

Серед снодійно-седативних препаратів, залежно від виду сировини, виділяють декілька груп: 1) барбітурати, 2) похідні бензодіазепіна, 3) похідні зопіклона і золпідема; 4) препарати з рослинної сировини: валеріани, собачої кропиви і звіробою.

Перш за все розглянемо похідні барбітурової кислоти, а саме, барбітурати. Барбітурова кислота, на основі якої отримують барбітурати, була винайдена німецьким хіміком Адольфом фон Байером 4 грудня 1864 року, у свято святої Варвари, або Барбари. Таким чином, перша частина терміна походить від імені Варвара (лат. *barbarus*, a, um), а друга – від латинського іменника *sеча* (лат. *urina*, ae), оскільки дану кислоту добувають із сечовини. Похідні даної кислоти (барбітурати) використовують у медичній практиці при різних видах безсоння (інсомнії). Широку попу-

лярність отримали препарати: *Barbitalum*, *Barbitalum-natrium*, *Aethaminalum*, *Cyclobarbitalum*, *Phenobarbitalum* та інші.

Барбітурати є дуже сильними снодійними засобами, тому мають суттєві недоліки, наприклад, здатні викликати надмірне сновидіння, жахи, переривчастий сон, збудження. Але особливо небезпечним є виникнення при постійному їх застосуванні фізичної і психологічної залежності. Наприкінці 80-х років з Номенклатури лікарських засобів, що використовувались в нашій країні, були виключені *Barbitalum*, *Barbitalum-natrium*, *Aethaminalum*, *Cyclobarbitalum*. У лікарській практиці застосовують тільки *Phenobarbitalum* як допоміжний заспокійливий і снодійний засіб, а загалом – як протисудомний препарат. *Cyclobarbitalum* використовується за кордоном і входить до складу комбінованих препаратів [Машковський 2006, 27]. Проаналізуємо синонімічний ряд з домінантою *Phenobarbitalum*.

Phenobarbitalum — *Barbiphen*, *Dormiral*, *Hypnotal*, *Mephobarbital*, *Neurobarb*, *Phenobarbitonum*, *Sedonalum*. Домінанта синонімічного ряду *Phenobarbitalum* містить у своєму складі інформацію про хімічний склад і приналежність до барбітуратів, де **Phen-** вказує на фенольну групу, а **barbital-** на барбітурову кислоту. В двох найменуваннях, що входять до складу синонімічного ряду, ми бачимо повторення терміноелементів **Phen-** і **barb-**, що вказують на хімічний склад препарату. Вказівку на снодійний і заспокійливий ефект можна побачити у таких найменуваннях, як **Dormiral**, де терміноелемент **Dormi-** походить від лат. дієслова **dormire** – *спати*; **Hypnotal**, де **Hypn-** походить від гр. **hypnos** – *сон*; **Neurobarb**, де **Neur-** від гр. **neurōn** – *нерв*; **Sedonalum**, де **Sed-** походить від лат. **sedare** – *заспокоювати*. У найменуванні **Mephobarbital** міститься вказівка на фірму-виробника, а саме, назва **Mepha** є назвою шведської фармацевтичної компанії.

Наступний синонімічний ряд цієї групи: **Cyclobarbitalum** – *Cyclobarbitonum*, *Cyclosedalum*, *Dormiphan*, *Dormiphenum*, *Hypnovalum*, *Normanox*, *Panodorm*, *Phanodorm*, *Prodorm*, *Somnokalan*. Синонімічною домінантою даного ряду є **Cyclobarbitalum** – назва, яка містить інформацію про циклічну структуру молекули і приналежність до барбітурової кислоти. Терміноелемент **Cycl-** наявні також у назвах *Cyclobarbitonum*, *Cyclosedalum*. У назві *Cyclosedalum* наявний також терміноелемент **sed-**, що вказує на седативний терапевтичний ефект. У переважній більшості назв даного ряду міститься початковий або прикінцевий терміноелемент **Dorm-** / **-dorm**, що походить від лат. **dormire** – *спати*, наприклад, **Dormiphan**, **Dormiphenum**, **Panodorm**, **Phanodorm**, **Prodorm**. У двох назвах ми зустрічаємо паралельне вживання терміноелементів грецького походження **Hypn-** і латинського походження **Somn-** із семантикою *сон*, наприклад, **Hypnovalum**, **Somnokalan**. У назві **Normanox** поєдналися два змістові терміноелементи, а саме, **Norma-** від лат. **norma** – *правило, зразок* і – **nox** від лат. **nox**, **noctis** – *ніч*, що також вказує на терапевтичний ефект.

Похідні *бензодіазепіна* (нітразепам, мидазолам, темазепам, флуразепам, флунитразепам) широко використовуються в наш час як снодійні засоби. За загальними фармакологічними властивостями і механізмом дії вони мають подібність до інших бензодіазепінових транквілізаторів, але з переважанням снодійних якостей. Проаналізуємо синонімічні ряди даної групи, які використовуються на території нашої

країни. Серед перелічених вище лікарських засобів в Україні використовуються препарати з **Nitrazepamum** і **Midazolamum**.

Проаналізуємо синонімічний ряд, в якому домінантою виступає **Nitrazepamum** – **Radedorm**[®] 5; **Eunoctin**; **Hipnax**; **Insomin**; **Neozepam**. У фармацевтичній номенклатурі за терміноелементом **-zepam-** закріплено значення седативного характеру. Цей самий терміноелемент ми бачимо у торговому найменуванні **Neozepam**, де також наявний терміноелемент **Neo-**, що походить від гр. **neos** – *новий*. У найменуванні **Radedorm**[®] 5 наявний терміноелемент **dorm-**, що походить від лат. **dormire** – *спати*, а також присутній цифровий символ **5**, що вказує на вміст в міліграмах основної діючої речовини. Назва **Eunoctin** складається з терміноелемента **Eu-**, що походить від гр. **euos** – *хороший*, і **-noct-**, що походить від лат. **nox, noctis** – *ніч*. Назва **Hipnax** містить терміноелемент **Hipn-**, що походить від гр. **hypnos** – *сон*. Номенклатурне найменування **Insomin** отримало свою назву від назви захворювання, для якого призначений даний препарат, а саме, від лат. **insomnia** – *безсоння*.

Проаналізуємо синонімічний ряд з домінантою **Midazolamum** – **Dormicum**, **Dormonid**, **Fulsed**. Найбільш уживаним терміноелементом є **Dorm-**, наприклад, **Dormicum**, **Dormonid**. У назві **Fulsed** міститься терміноелемент **Ful-**, що походить від англ. **Full** – *повний, цілковитий*, і **-sed**, що походить від лат. **sedare** – *заспокоювати*.

В останні роки були створені снодійні засоби нових хімічних груп – похідні пірролопіразина (**Zopiclonum**) і імідазопіридина (**Zolpidemum**). Вони вважаються препаратами нового покоління, що мають порівняно з попередньою групою снодійних кращий спектр дії та більш диференційований вплив.

Проаналізуємо синонімічні ряди, утворені цими домінантними назвами. **Zopiclonum** – **Apo-Zopiclonum**, **Sonnat**[®], **Dobroson**, **Normason**, **Somnol**, **Sonovan**, **Piklon**. Як ми бачимо, у більшості найменувань найчастіше зустрічається терміноелемент **-son-**, який походить від української або російської лексеми **сон**, яка передається латиницею, наприклад, **Sonnat**[®], **Dobroson**, **Normason**, **Somnol**, **Sonovan**. Лише в одній назві ми зустрічаємо терміноелемент **Somn-**, що походить від лат. **somnus** – *сон*. Найменування **Apo-Zopiclonum** містить терміноелемент **Apo-**, який походить від назви фірми виробника **Apotex** (Канада). Найменування **Piklon** утворене від **Zopiclonum** шляхом скорочення закінчення і початкової частини найменування.

Zolpidemum – **Zolsana**, **Hypnogen**, **Healthy Sleep**, **Sanval**. У першій назві даного ряду наявний терміноелемент **Zol-**, що вказує на хімічний склад, та терміноелемент **-sana**, похідний від лат. **sanare** – *оздоровлювати*. Найменування **Hypnogen** має у складі грецькі терміноелементи **Hypn-** *сон* і **-gen-** *походження*. Найменування **Healthy Sleep** походить з англійської мови та перекладається "здоровий сон". Назва вказує на пряме призначення препарату.

Проаналізуємо групу препаратів брому, які у минулому широко використовувались як седативні і протисудомні засоби. У сучасній медичній практиці їх застосовують досить рідко, але своєї лікувальної цінності вони не втратили. Отже, відомі такі бромідні солі: **Natrii bromidum** і **Kalii bromidum**. Кожне з цих найменувань є домінантною назвою у синонімічному ряду: **Natrii bromidum** – *Natrium bromatum, Sodium bromide*; **Kalii bromidum** – *Kalium bromatum, Potassium bromide*. В даних

синонімічних рядах представлені словосполучення *Sodium bromide* і *Potassium bromide*, які є англійськими відповідниками латинських термінів. Назви *Natrii bromidum* і *Natrium bromatum*, а також *Kalii bromidum* і *Kalium bromatum* є словосполученнями з різним типом синтаксичного зв'язку. У першому випадку це керування, де іменники **Natrii** і **Kalii** виступають у вигляді неузгоджених означень, а у другому випадку *bromatum* є узгодженим означенням. Досить відомим комбінованим препаратом, що містить бромід, є **Adonisum-Bromum**. **Adonisum** походить від лат. назви рослини **Adonis** – *gorицеїм*, а **Bromum** вказує на вміст даного хімічного елемента.

Ще одним препаратом з групи седативних засобів є **Bromisovalum**. Даний препарат є одним із найстаріших лікарських засобів, синтезованих ще у 1907 році в процесі направленої пошуку речовин, що мають снодійну дію [Машковський 2006, 32]. Проаналізуємо даний синонімічний ряд: **Bromisovalum** – *Bromodorm*, *Dormigene*, *Isoneurin*, *Seduralum*, *Somnibrom*. У назві синонімічної домінанти ми бачимо терміноелемент **Brom-**, що вказує на хімічний склад засобу. Цей терміноелемент може бути початковим: **Bromodorm**, або кінцевим, наприклад, у найменуванні **Somnibrom**. У інших назвах цього ряду наявні відрізки, що вказують на снодійний ефект, а саме, **dorm-** і **somn-**. Терміноелемент **dorm-** є також у найменуванні **Dormigene**. На заспокійливий ефект вказує терміноелемент **Sed-** у назві **Seduralum**. У найменуванні **Isoneurin** містяться терміноелементи **Iso-**, що походить від гр. **isos** – *рівний*, **neur-** від гр. **neuros** – *нерв*.

До седативних засобів належать також препарати рослинного походження. Це насамперед препарати кореня валеріани, собачої кропиви, півонії, глоду, звіробою, пасифлори. За складом речовини вони є переважно комбінованими препаратами, наприклад, *Valocormidum*, *Valosedanum*, *Valoserdinum*, *Valocordinium*, *Valdispert*, *Valevigran*, *Valeriana*, *Valeriana Forte*, *Valerica*. Дані препарати не утворюють синонімічного ряду, але всі вони виготовлені на основі кореня валеріани, про що свідчить відрізок **Val-** від лат. **Valeriana** – *валеріана*. Широко відомий препарат *Novo-Passit* містить екстракт пасифлори, де **Passi-** походить від лат. **Passiflora** – *пасифлора*. На сьогоднішній день існує велика кількість препаратів, що містять в різних комбінаціях рослинні комплекси, наприклад, *Dormiplant*, *Neuroplant*, *Relaxil*, *Persen[®] Forte*, *Sanason*, *Sedavit*, *Sedasen Forte*, *Depressil*, *NeuroHeel*, *Sedativum*, *Sedaphyton*, *Sedaflox*, *Sedoflor*, *Phytosed*, *Flora*. На заспокійливий ефект у цих назвах вказують такі терміноелементи як **neuro-**, **relax-**, **sed-**, **depress-**, на снодійний ефект – **dorm-**, **son-**, а на рослинне походження – **plant-**, **phyt-**, **flor-**. Серед цього ряду ми можемо виділити **Persen[®] Forte** / **Relaxil** / **Sedasen Forte**, які в рівних кількостях містять екстракт валеріани, м'яти та меліси.

Проаналізувавши назви снодійно-седативних препаратів і транквілізаторів можемо зробити такі попередні висновки:

1) головною причиною виникнення синонімії у фармацевтичній номенклатурі є поява у торгівельній мережі лікарських засобів з однією й тією ж активною речовиною під декількома комерційними назвами;

2) синонімію у фармацевтичній номенклатурі викликає також безпосередній вплив мовного середовища споживачів, залежно від країни, де поширюється той чи інший лікарський засіб;

3) мовними, або внутрішніми чинниками виникнення синонімії, можна вважати традиційне паралельне вживання латинських і грецьких терміноелементів у фармацевтичній номенклатурі;

4) до складу проаналізованої групи найменувань найчастіше входять такі терміноелементи, як **sed-**, **dorm-**, **hypn-**, **somn-**, які вказують на терапевтичну дію препаратів, а саме на седативний і снодійний ефект;

5) крім традиційних латинських і грецьких терміноелементів, у назвах зафіксовані терміноелементи, які походять з англійської, української чи російської мов.

В статье рассматриваются основные причины возникновения номенклатурной синонимии в группе наименований снотворно-седативных препаратов и антидепрессантов: тиражирование препаративных аналогов фармацевтическими заводами, влияние языковой среды потребителей, в зависимости от страны, где распространяется лекарственное средство. Названия лекарственных средств образуют бинарные или полинарные синонимические ряды и содержат различную понятийную информацию: указания анатомического и физиологического характера, химический состав, терапевтический эффект, способ употребления и т. д.

Ключевые слова: наименования снотворно-седативных средств, номенклатурная синонимия, синонимический ряд, синонимическая доминанта, понятийная информация, терминоэлемент.

The article observes the main reasons, which provoke the nomenclature synonymy. One of the main reasons of synonymy is parallel existence of the several commercial drug's name. The factor of synonymy in the pharmaceutical nomenclature is also a direct effect of the language environment of consumers, which depends on the country where the drug is distributed. The names of medicines may form a binary or polinary synonymous ranks. The names of synthetic drugs contain different conceptual information: indication of the anatomical and physiological nature, chemical composition, therapeutic effect, usage, etc.

Key words: names of hypnotic and sedative medicine, synonymy of nomenclature, rank of synonyms, dominant of synonyms' rank, conceptual information, term element.

Література:

1. Бужина Т.П. Современные тенденции терминологического словообразования в номенклатуре лекарственных средств / Т.П. Бужина // Язык медицины: Всероссийский межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 2. – Самара, 2007. – С. 76–80.
2. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман. – М., 1991. – 686 с.
3. Воронова О.Н. Проблемы товароведной терминологии в фармации / О.Н. Воронова // Язык медицины: Всероссийский межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 2. – Самара, 2007. – С. 81–85.
4. Гречко В.А. Лексическая синонимика современного русского литературного языка / В.А. Гречко. – Саратов, 1987. – 153 с.
5. Гусятинская В.С. Терминология лекарственных препаратов / В.С. Гусятинская // Парадигматические характеристики лексики: Межвузовский сборник научных трудов. – М.: МГПИ, 1986. – С. 93–100.
6. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М., 2000. – 846 с.
7. Дремова Н.Б., Березникова Р.Е. Номенклатура лекарственных средств: особенности формирования и фармацевтическая информация // Нина Борисовна Дремова, Римма Евгеньевна Березникова. – Курск, 2002. – 152с.
8. Бертрам Г. Катцунг. Клиническая фармакология / Бертрам Г. Катцунг. – М., 1998. – Т. 2. – 670 с.
9. Лазарева М.Н. Номенклатура лекарственных средств в гомеопати: особенности классификации и номинации / М.Н. Лазарева // Язык медицины: Всероссийский межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 2. – Самара, 2007. – С. 193–203.
10. Машковский М.Д. Лекарственные средства / М.Д. Машковский. – М., 2006. – 1216 с.

ОБСЯГ ТЕРМІНА КОМПОНЕНТ У КОНТЕКСТІ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Шатило Людмила В'ячеславівна

здобувач

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається термін *компонент*, який через свою дефінітивну лаконічність та семантичну монотонність необмежено розширив свою номінативну функцію, розповсюдивши її на значну кількість денотатів. Це спричиняє неоднозначність вираження поняттєвого змісту терміна і, як наслідок, збільшення обсягу поняття.

Ключові слова: компонент, компонент відкритого типу, компонент закритого типу, семантика, сема.

Термін *компонент* набув поширеності не лише в межах мовознавства, а й в галузі інших дисциплін – як гуманітарних, так і природничих: у літературознавстві, логіці, філософії, математиці, хімії, біології та ін. Можна стверджувати, що аналізований термін має універсальний характер. Саме цим пояснюється необхідність визначення обсягу і змісту терміна при використанні його у вузькоспеціальних наукових дослідженнях, що визначає актуальність нашого аналізу. Мету вбачаємо у з'ясуванні семантичного обсягу вживаного лінгвістичного терміна *компонент* в проекції на можливість його несуперечливого застосування при аналізі семантики фразеологічних одиниць.

Об'єктом виступають тексти лінгвістичних студій, в яких вживається термін *компонент*. Предмет становлять критерії мотивацій вживання терміна *компонент*, відповідні контексти, а також його типологічні різновиди у застосуванні до аналізу фразеологічних одиниць різного ступеня складності.

Термін *компонент* ввійшов в лінгвістичну науку і набув широкого розповсюдження в наукових працях. Він був запозичений з латинської мови з досить узагальненим значенням (*component, componentis* – 'складник'). Пор., напр., дефініції цього терміна в різних словниках: "складова частина чого-небудь; складник" [Словник 1973, IV]; "составная часть чого-небудь" [Словарь 1983]; *component* – 1) 'составная часть, составной элемент'; 2) 'детали'; 3) 'тех. блок; составной, составляющий, слагающий' [English-Russian 1981, 206].

Як бачимо, в порівнюваних мовах лише в англійській мові цей термін має декілька значень. У російській та українській мовах він означений і тлумачиться коротко та лаконічно. Така однозначність терміна абсолютно природна. Деякі вчені вважають, що наукові терміни, особливо запозичені, не мають вираженої внутрішньої форми, а тому мають властивість втрачати (принаймні тимчасово) здатність розвиватися, а передане ним наукове поняття завжди є відносною істиною [Русанівський 1988, 27]. Подібне твердження знаходимо і в працях О.О. Потебні: "Є багато створених поезією образів, в яких не можна нічого додати чи відняти; але немає і не може бути цілковито завершених наукових творів" [Потебня 1993, 194]. З цього твердження випливає закономірний висновок про те, що з допомогою багатозначних слів створюються довершені, незмінні образи, а з допомогою однозначних слів-

термінів передаються історично змінні і ніколи до кінця не вичерпувані наукові ідеї [Русанівський 1988, 27]. Численні дослідження сучасних терміносистем підтверджують фундаментальне положення вчення О.О. Потебні про внутрішню форму слова як рушій мовотворчості в кожній системі.

На підтвердження цього наведемо приклади мікротекстів (синтагм) з терміном *компонент*, виявлені нами в науковій літературі. Так, цей термін може позначати звуки як складові морфеми (пор. словосполучення *звукові компоненти*). Доволі часто аналізований термін використовують на позначення морфем: "Структурними компонентами лексеми є морфеми"... [Васильев 1990, 34]. В роботах з проблем словотвору та синтаксису термін *компонент* ототожнюється зі словом, оскільки він уживається на позначення або складових синтаксичних одиниць (пор.: *компонент словосполучення, компоненти речення*), або елементів складних слів, а також: *суфікс -ч- виступає як важливий компонент дієслівних... утворень у старій українській літературній мові* [Русанівський 1988, 122].

Можна з упевненістю стверджувати, що термін *компонент* у повній відповідності до своєї семантики використовується на позначення різноманітних одиниць мови – від фонетичного ярусу до синтаксичного. В цих випадках його значення конкретне і торкається матеріального боку мовних одиниць. При цьому акцентується комплексний характер цих одиниць. Однак закріпленість терміна за одним із перерахованих об'єктів (денотатів) відсутня.

Досить органічно і регулярно термін *компонент* пов'язується і з внутрішньою стороною мовних одиниць, тобто семантикою. Це пов'язано з тим, що будь-яке значення (лексичне, граматичне, синтаксичне, стилістичне тощо) має структуровану будову. Під структурою розуміють взаємозалежність частин цілого. В цьому ж сенсі можна говорити про структуру, наприклад, лексичного значення, в якому виявляються відомі складові, тобто залежні частини, які й утворюють цілісне лексичне значення. Складові значення називають по-різному. Є.В. Гулига та Є.Й. Шендельс наводять цілий перелік найменувань змістових одиниць у семантології: *фігура змісту, семантичний множник, диференційна ознака, сема, ознака, елемент*. Всі вони співвідносяться з терміном *компонент* за принципом синонімії. Навіть у тих випадках, коли лінгвісти надають перевагу одному з перелічених найменувань, як наприклад, терміну "сема", який є найбільш уживаним як серед вітчизняних лінгвістів (В.М. Русанівський, С.Я. Єрмоленко, О.С. Мельничук та ін.), так і зарубіжних (А.А. Уфимцева, М.Д. Степанов, В.Г. Гак, К. Болдінгер, А. Грейме, Б. Потье та ін.), термін *компонент* не втрачає своєї актуальності. Більш того, деякі вчені вважають за необхідне розрізняти терміни *семантична ознака* і *семантичний компонент* як відповідно інваріантний та варіантний типи семантичних одиниць [Кузнецов 1980, 15]. Це означає, що семантична ознака не може бути реалізована у чистому вигляді, оскільки це одиниця абстрактна і належить мові у сосюрівському розумінні, в той час, як семантичний компонент є конкретним репрезентантом семантичної ознаки і в цьому сенсі він належить мовленню, знову ж так за Ф. де Сосюром.

Незважаючи на такий підхід до розуміння терміна *компонент*, залишається незаперечним той факт, що дослідники часто використовують його як синонім до

інших термінів ряду. Пор. : "...метод лінгвістичного вивчення значень слів, суть якого полягає в розщепленні значення слова на складові **компоненти** – **семи** (виділено нами – Л.Ш.)"; "В том же смысле говорят и о структуре лексического значения: выявляются известные зависимые части (**элементы, компоненты**) (виділено нами – Л.Ш.)..." [Никитин 1988, 58] та ін. Наведені приклади доводять, що часто термін "елемент", "сема", "компонент" та подібні практично не розрізняються.

Однак очевидно, що пріоритетні позиції саме в галузі семасіології займає термін *компонент*, оскільки він ліг в основу одного з головних методів лінгвістичного аналізу – компонентного аналізу (скорочено – МКА). Сутність цього виду аналізу полягає "в розщепленні значення слова на складові компоненти..." [Українська 2000, 245]. Подібне визначення дає і А.М. Кузнецов: "В цілому МКА можна визначити як метод дослідження змістового боку значущих одиниць, який розробляється в межах структурної семантики і який має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складові". [Кузнецов 1980, 7]. Хоча елементи цього методу використовувалися ще в 1909 році (йдеться про роботи А. Кребера, який, зіставляючи терміни споріднення, виділяв у їх семантиці мінімальні складові) [там само, 8], однак найбільш активно він розробляється з початку 60-х років минулого століття.

Розвиток МКА здійснювався у трьох напрямках: 1) в галузі лексичної семантики, де розглядався як техніка опису вузького кола лексичних одиниць; 2) у галузі граматичної семантики [див. Ельмслев 1960, 10]; 3) у межах логіко-філософської концепції Г. Лейбніца [Кузнецов 1980, 8]. У будь-якому разі і термін *компонент* і компонентний аналіз як метод дослідження тісно пов'язані із поняттям структури.

У наукових роботах структуру визначають по-різному, але спільним для всіх цих визначень є таке розуміння, за яким під структурою розуміють не ізольовані, але взаємопов'язані сутності, які корелюють між собою в певній спосіб і утворюють своєрідну єдність, цілісність. Саме поняття структури передбачає ієрархічно упорядковану сукупність одиниць нижчого порядку у межах одиниці вищого порядку.

З цього випливає, що термін *структура* метонімічно розповсюджується на позначення цілого, і в такому значенні *структура* та *ціле* сприймаються як синоніми. Термін *ціле* підкреслює єдність будь-чого, а термін *структура* акцентує увагу на комплексному характерові цілого. Тобто, відношення "частина – ціле" абсолютно ідентичне відношенню "елемент (компонент) – структура". До зазначених вище двох синонімів долучається третій – *система*. Між структурою та системою є відмінність, яка полягає у напрямку дослідження об'єкта: від частини до цілого – це система; від цілого до складових частин – це структура. Отже, термін *компонент* доречний там і тоді, де і коли йдеться про структуру, систему або структуроване ціле.

Відповідно до того, що відношення партитивності, виражені насамперед пропорцією "частина – ціле", мають універсальний характер, вони також розповсюджуються як на логіку та філософію, так і на мовознавство, а тому переносять цю свою ознаку і на термін *компонент*. Він виявився одним із найбільш спеціалізованих засобів впровадження партитивності. При цьому сам термін слід вважати універсальним з-поміж усіх інших, синонімічних йому, а необмеженість обсягу поняття, яке ховається за ним, стає цілком вмотивованим.

З цього приводу А. Варшавська зауважує: "Іменник **part** має найбільш загальне значення і використовується на позначення тих об'єктів, які визначаються як конструктивно необхідні елементи, деталі, і просто будь-якого "нецілого". І далі: "У лінгвістичних описах крім іменників *елемент, компонент, член* та їм подібних для домінування "частини" використовуються терміни *диференційна ознака, риса (feature), аспект* та інші. Оскільки ці іменники так чи інакше вказують на відношення (R), їх семантика релятивна, і вони функціонують як двомісні предикати – "що є частиною чого", "що є **компонент** чого" (виділено нами – Л.Ш.). [Варшавская 1984, 41].

Наведені дані пояснюють частотність включення терміна "компонент" у найрізноманітніші словосполучення. Наприклад, *стилістичний компонент, компонент загального значення синтаксичних одиниць* [Єрмоленко 1982, 44, 55]; *структурні компоненти, лексичні та граматичні компоненти, експліцитні та імпліцитні компоненти, парадигматичні, синтагматичні, домінуючі, залежні, ядерні, периферійні, ідентифікуючі, диференціюючі, категоріальні, емпіричні (ідеосинкретичні), обов'язкові та результативні компоненти* [Васильєв 1980, 12]. У книзі М.В. Нікітіна "Основы лингвистической теории значения" зустрічаються сполуки "прагматичний компонент" та "когнітивний компонент" [Никитин 1988, 59].

О. Кубрякова розглядає номінацію як компонент мовленнєвої діяльності: "Номінація, цей обов'язковий компонент мовленнєвої діяльності, сам по собі не є самодостатньою, і лише у поєднанні з граматичним структуруванням ... вона може реалізувати думку людини". [Кубрякова 1986, 116]. Н. Лауфер, аналізуючи правила формування функціональної структури реплік діалогу, виявляє такі компоненти змісту, як *інформаційний компонент, комунікативний компонент, оціночний, "кооперативний", аутокомунікативний компоненти* та деякі інші [Лауфер 1990, 121].

Зазначений розподіл у вживанні слова *компонент* може бути описаний і в інших термінах – *відкриті компоненти і закриті компоненти*. Термін *компонент відкритого типу* придатний для позначення тих одиниць, які сприймаються аудіо-візуально (тобто мають план вираження), а термін *компоненти закритого типу* – для позначення тих одиниць, які, навпаки, не мають аудіо-візуального вираження, тобто належать до плану змісту і виявляються лише під час розщеплення цілісної семантики слова на складові.

Зазначимо, що термін *компоненти відкритого типу* ввів у науковий обіг А.М. Кузнецов у своїй роботі "Проблеми компонентного аналізу в лексиці" [Кузнецов 1980, 17]. При цьому він вкладав у нього дещо інше розуміння. По-перше, цей термін стосується семантики мовних одиниць, тобто плану змісту, тому він зустрічається в іншому сполученні *семантичні* (виділено нами – Л.Ш.) *компоненти відкритого типу*. По-друге, автор під цим терміном розуміє відповідність плану вираження морфеми і плану її змісту (напр. сема "заперечення" чітко виділяється в українських та російських префіксах **не-**, англійському **un-**). Попри таке твердження, А.М. Кузнецов вважає, що компоненти відкритого типу "залишаються одиницями плану змісту, тобто в них суттєво важливим є їх семантичний аспект, тоді як морфеми розглядаються як одиниці системи вираження..." [там само, 18].

У кожному дослідженні найбільш вмотивованим ми вважаємо розмежування компонентів відкритого та закритого типу як таких, що використовуються на поз-

начення складових формальної будови мовних одиниць або складових їх семантичної структури. Компоненти відкритого типу мають матеріальну реалізацію, а компоненти закритого типу матеріальної експлікації не мають. Таке розмежування є, на нашу думку, об'єктивним і сприяє більш чіткій диференціації терміна *компонент* відносно його денотативної віднесеності. Відтак це сприятиме посиленню термінологічної визначеності слова.

Запропонований розподіл терміна *компонент* на два типи, відкритий і закритий, за його функцією допоможе зняти його двозначність або багатозначність. Така диференціація необхідна, коли йдеться про дихотомічні одиниці, якими є всі одиниці мови, що робить це розмежування релевантним саме в галузі мовознавства. Там, де мова не йде про двобічні одиниці, тобто які мають і план вираження, і план змісту, такий розподіл не є необхідним.

Що ж до фразеологізмів, то використання термінів "компонент відкритого типу" і "компонент закритого типу" є об'єктивно виправданим. Фразеологізми, як і будь-які інші одиниці мови, мають і план вираження, і план змісту. З точки зору зовнішнього, формального боку фразеологізмам притаманна комплексність, тобто за своєю будовою вони частіше за все наближаються до словосполучень або речень. Це означає, що і перші, і другі мають у своїй будові складові елементи, тобто компоненти. У всіх наукових роботах, присвячених вивченню фразеологізмів, їх складові зазвичай визначають як компоненти. Порівн., напр., такі визначення: "Фразеологізми – це семантично зв'язані і структурно замкнені мінімальні синтаксичні одиниці, ... семантична структура яких не мотивується лексичними значеннями їх постійних компонентів. [Удовиченко 1984, 3]; "Сутність семантичних перетворень компонентів ... полягає в тому, що фраземотворчі компоненти в процесі фразеологізації розвивають у собі якісно нові властивості". [Українська 2000, 709]; "Семантические сдвиги в значениях лексических компонентов, устойчивость и воспроизводимость – взаимосвязанные универсальные и отличительные признаки фразеологизма" [Русский 1979, 381]; "Одиниця фразеологічної системи називається фразеологізмом і визначається як лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів" [Білодід 1977, 135]. Як бачимо, використання терміна *компонент* на позначення складових формальної будови фразеологічних одиниць є узвичаєним для сучасного мовознавства. Це доводять і численні роботи з проблем фразеології.

У межах запропонованої вище класифікації терміна *компонент* можна стверджувати, що в тих випадках, коли йдеться про складові елементи фразеологізму, тобто слова в широкому розумінні, слід говорити про компоненти відкритого типу. Через них відображається формальна структура фразеологізму як одиниці мови, оскільки, будучи за своєю природою матеріальними, вони піддаються аудіо-візуальному спостереженню.

Компоненти відкритого типу становлять ту базу, на якій ґрунтується багатомірне дослідження фразеологізмів як складових сучасної фразеосистеми. Більшість запропонованих класифікацій ФО спирається на характер їх компонентів: "Належність до того чи іншого типу зумовлюється знаковими властивостями їхніх лексичних компонентів, тобто глибиною їх лексико-семантичних і граматичних перетво-

рень" [Українська 2000, 709]. Різноманітність існуючих типологій ФО пов'язана з багатоаспектністю їх компонентів відкритого типу. Враховується ступінь їх фраземотворення, частиномовне співвідношення; граматичні та лексичні властивості; словотвірні ознаки, стилістичні функції та багато ін. В енциклопедії "Українська мова" щодо типології фразеологічних компонентів, тобто тих властивостей, які їм притаманні до участі у фраземотворенні, зазначається, що "процес базується на різному співвідношенні у них системотвірних і системонабутих властивостей... Сукупність ... властивостей фразеологічних компонентів утворює їхню фраземотвірну значущість. Завдяки останній лексичні компоненти фразеологізмів можуть вступати у різні системні відношення – синонімічні, антонімічні, тематичні, варіантні, патронімічні..." [там само, 709–710]. Важливу роль відіграють компоненти відкритого типу і в процесах виявлення внутрішньої форми фразеологізму. Отже, компоненти відкритого типу є істотно значущими для ґрунтового та всебічного аналізу фразеологічних одиниць.

Разом з тим фразеологізми мають не лише формальний, структурний бік, а й внутрішній, змістовий, пов'язаний із значенням. І хоча значення фразеологізму дещо відрізняється від значення слова, однак воно має теж свою внутрішню будову, яка визначається ієрархічною упорядкованістю семантичних компонентів – сем. У межах нашої класифікації їх слід визначати як компоненти закритого типу. Вони не піддаються сприйняттю через органи чуття, однак це не зменшує ступеню їх значущості у визначенні специфіки фразеологічних одиниць.

Для розмежування одиниць семантичного рівня "зовсім недостатньо фонологічного і морфологічного рівнів" [Виноградов 1977, 95]. Специфіка взаємодії лексичних одиниць за їх змістом стала об'єктом широких наукових досліджень ще всередині минулого сторіччя. Поняття лексико-семантичної системи, розроблене і витлумачене В.В. Виноградовим, передбачає формування лексико-семантичних полів, груп з урахуванням семантично-сміслових відношень між одиницями лексичного рівня. [там само, 186]. А.А. Уфимцева, виділяючи семантичний рівень мови, вважає основною його одиницею лексико-семантичний варіант (ЛСВ) як ознаку полісемантичності лексичної одиниці [Уфимцева 1968, 37].

Отже, компоненти відкритого типу зумовлюють парадигматичні відношення та синтагматичні зв'язки з урахуванням зовнішньої форми (будови) фразеологізму, а компоненти закритого типу – парадигматико-синтагматичні відношення з урахуванням семантичної структури цих одиниць. Це уможливило виділення лексико-семантичних полів, груп фразеологізмів з різними ядерними компонентами значення (наприклад, фразеологізми зі значенням кількості, зі значенням "швидко" та ін.).

Можна зробити висновок щодо використання терміна *компонент* стосовно фразеологічних одиниць. Компоненти, що ототожнюються з матеріальними елементами структури, тобто повнозначними та службовими словами, які загалом можна визначити як лексичний інвентар мови, ми назвали семантичними компонентами відкритого типу. Компоненти, які відображають семантичну структуру слова, ми назвали компонентами закритого типу. Відтак, термін *компонент* може означати складові компоненти як формальної, так і змістової структури.

В статье рассматривается термин *компонент*, который вследствие своей дефинитивной лаконичности и семантической однозначности значительно расширил свои номинативные возможности, распространив их на большое количество денотатов. Это влечет неоднозначность в выражении понятийного содержания термина и, как следствие, расширение объема понятия.

Ключевые слова: компонент, компонент открытого типа, компонент закрытого типа, семантика, сема.

The article considers the term component, which completely extended the nominative function because of its definite brevity and semantic mono-meaning and spreads it on considerable numbers of denotats. It involves the ambiguity of expression of term concept's content, and, as a result, increasing of concept's content.

Key words: component, open type component, closed-end component, semantics, sema.

Література:

1. Білодід О.І. Граматична концепція О.О. Потебні / О.І. Білодід. – К.: Вища шк., 1977. – 304 с.
2. *Варшавская А.И.* Смысловые отношения в структуре языка. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1984. – 136 с.
3. *Васильев Л.М.* Значение в его отношении к действительности, системе языка и акту коммуникации / Л.М. Васильев // Исследования по семантике. – Уфа, 1980. – С. 3–6.
4. *Васильев Л.М.* Современная лингвистическая семантика / Л.М. Васильев. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с.
5. *Виноградов В.В.* О некоторых вопросах русской исторической лексикологии / В.В. Виноградов // Лексикология и лексикография: избр. тр. / В.В. Виноградов. – М., 1977. – С. 69–94.
6. *Ельмслев Л.* Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике: сб. ст.: пер с англ. и франц. / сост., ред. и вступ. ст. В.А. Звегинцева. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 264–389.
7. *Єрмоленко С.Я.* Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наук. думка, 1982. – 211 с.
8. *Кубрякова Е.С.* Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 157 с.
9. *Кузнецов А.М.* Проблемы компонентного анализа в лексике: науч.-аналит. обзор / А.М. Кузнецов; отв. ред. Ф.М. Березин. – М.: ИНИОН АН СССР, 1980. – 58 с.
10. *Лауфер Н.* К проблеме моделирования естественно-языкового взаимодействия / Н.К. Лауфер // Исследования по когнитивным аспектам языка : труды по искусствен. интеллекту. – Тарту, 1990. – Вып. 903. – С. 115–128.
11. *Никитин М.В.* Основы лингвистической теории значения / М.В. Никитин. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.
12. *Потебня А.А.* Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: Синто, 1993. – 192 с.
13. *Русанівський В.М.* Структура лексичної і граматичної семантики / В.М. Русанівський; відп. ред. О.С. Мельничук; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
14. *Русский язык* : энциклопедия / Ин-т рус. яз. АН СССР; гл. ред. Ф.П. Филин. – М.: Сов. энцикл., 1979. – 431 с.
15. *Словарь иностранных слов.* – 12-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1985 – 608 с.
16. *Словарь русского языка* : в 4 т. Т.2 : К-О / АН СССР, Ин-т рус. яз.; под. ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр., доп. – М.: Рус. яз., 1983. – 736 с.
17. *Словник української мови* : в 11 т. Т.4 : І-М. – К.: Наук. думка, 1973. – 840 с.
18. *Удовиченко Г.М.* Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – Т.1 : А-М / Г.М. Удовиченко. – К.: Вища шк., 1984. – 304 с.
19. *Українська мова* : енциклопедія. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
20. *Уфимцева А.А.* Слово в лексико-семантической системе языка / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
21. *English–Russian dictionary* / by Prof. V.K. Muller. – Moscow Russian Language Publishers. – Москва, 1981. – 884 p.

ЗМІСТ

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ В ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОСТІ

Чернюх Б.В. INFINITIVUS PERFECTI У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ: ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	3
Мегела І.П. ЛЮБОВНА ДРАМА АПОЛЛОНА І ДАФНИ: ЕТИКО-ПОЕТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	10
Звонська Л.Л. КОНЦЕПТ <i>ОБРАЗ</i> У КЛАСИЧНИХ МОВАХ	21
Шинкарук В.Д. ОСОБЛИВОСТІ РЕЧЕННСВИХ СТРУКТУР З ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИМИ ЗНАЧЕННЯМИ	29
Загайська Г.М. ЗАСОБИ ЕВФОНІЗАЦІЇ МОВИ В ОДАХ ГОРАЦІЯ	38
Петришин М.Й. СЕМАНТИКА ГУСТАТИВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОМУ ВЖИВАННІ (на матеріалі гомерівського епосу)	44
Оліщук Р.Л., Макар І.С. КОНСТРУКЦІЇ З ПОВТОРАМИ У МОВІ РОМАНУ ЛОНГА "ДАФНІС І ХЛОЯ"	49
Миронова В.М. СЕМАНТИКА ПРИЙМЕННИКОВИХ ТА БЕЗПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ СУДОВО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЛАТИНИ XV – XVI ст.	57

Вакулик І.І. ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ КУЛЬТУ СТАРОВИННОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ПІСНІ	64
Лефтерова О.М. ПРЕСУПОЗИТИВИ В ЛАТИНСЬКОМОВНОМУ ТЕКСТІ ПІЗНЬОРЕНЕСАНСНОЇ ДОБИ	71
Поліщук (Шадчина) А.С. ВІДОБРАЖЕННЯ МАЛОАЗІЙСЬКОГО КОНЦЕПТУ <i>ЛЕОПАРД</i> В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ І КУЛЬТУРІ	79
Кожушний О. СИНОНІМІЧНІ ТЕОНІМО-ПОЕТОНИМИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ТВОРЕННЯ ПОЕТИЧНОЇ ТКАНИНИ В "ПЕДАГОГІЧНОМУ ГІМНІ" КЛИМЕНТА ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО	93
Головач У.В. КОНОТАТИВНИЙ СИНТАКСИС ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІЯ, ПЕРЕКЛАД	99
Лазер-Паньків О.В. ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ЕМОТИВНІ ПРИКАЗКИ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ	105
Коцій О.М. МОРФОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ У МОВІ НОВОЛАТИНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ	111
Томарєва Н.О. ГРАМАТИКИ ДОНАТА І ПРИСЦІАНА ТА ЇХ ДЕСКРИПЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЇ	120

Панчишин Н.З.

АД'ЕКТИВНА ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ
У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ125

Садовський А.О.

ПРИСЛІВНИКИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ
І НАПРЯМКУ РУХУ ЯК МІНІМАЛЬНА
ЕЛЕМЕНТАРНА СИНТАКСЕМА
У ДІАЛОЗІ ПЛАТОНА "КРІТОН"132

Наумюк Г.О.

ОКАЗИОНАЛЬНІ СУБСТАНТИВОВАНІ ДІСПРИКМЕТНИКИ
СЕРЕДНЬОГО РОДУ У ІV КНИЗІ "ІСТОРІЇ" ГЕРОДОТА137

Антонюк С.А.

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІЯ
ТАКТИЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ
У ПОЕЗІЇ КАТУЛЛА144

Щербата М.В.

ІДЕНТИФІКАТОРИ ВНУТРІШНЬОГО МОНОЛОГУ
У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ РОМАНІ154

Левко О.В.

КОНЦЕПТ *ἡ ἑλλάμις*
У ДИСКУРСІ ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА159

Ніколаєнко О.А.

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ СИНОНІМІВ ТА АНТОНІМІВ
В ОРАТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ ДАВНЬОГО РИМУ164

Косянчук О.О.

ВПЛИВ ЛІРИКИ ГОРАЦІЯ
НА УКРАЇНСЬКУ ОДИЧНУ ПОЕЗІЮ ХVІІІ – поч. ХІХ ст.169

Корнієнко В.В.

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ
ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТЯ КОХАННЯ
В ЕЛЕГІЯХ ТІБУЛЛА.....174

Ластовець М.Ю. ПРОБЛЕМАТИКА ВІЩОГО СЛУ В ТРАГЕДІЇ ЕСХІЛА "ПЛАКАЛЬНИЦІ"	179
Черненко Н.А. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТВОРИ САЛЮСТІЯ ЯК ВТІЛЕННЯ ЙОГО ЕТИЧНОГО ІДЕАЛУ	184
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТОЛОГІЇ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ	
Токарев Г.В. КУЛЬТУРНАЯ МАРКИРОВАННОСТЬ МОРФОЛОГИИ И СИНТАКСИСА РУССКОГО ЯЗЫКА	188
Манакін В.М. СУГЕСТИВНА ФУНКЦІЯ МОВИ ЯК ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ	196
Тищенко О.В. ДО ЕМОТИВНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ <i>НУДИ</i> ТА ЇЇ СЕМАНТИЧНИХ КОРЕЛЯТИВ В МОВІ ТРАДИЦІЙНОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ФОЛЬКЛОРІ (на матеріалі польської, української та російської мов)	204
Компанцева Л.Ф. СУГЕСТИВНИЙ ВПЛИВ В ІНТЕРНЕТІ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИКИ	213
Голубовська І.О. БІОМОРФНИЙ КОД КИТАЙСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ	221
Шевченко Л.І., Дергач Д.В. КОЛОРИСТИКА В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ТРАДИЦІЙНЕ І НОВЕ	234
Коцюба З.Г. ПРИСЛІВ'Я ЯК КОНЦЕПТ	240

Перепльотчикова С.Є. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>ГНІВ</i> У НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ.....	245
Сидяченко Н.Г. КОНЦЕПЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЄЖИ БАРТМІНСЬКОГО.....	251
Мазепова О.В. ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ ТА КОНЦЕПТОСФЕРИ НА МАТЕРІАЛІ СХІДНИХ МОВ.....	259
Малікова О.В. ВІДТВОРЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО КОМПОНЕНТА КОНЦЕПТУ <i>ХРИСТІЯНСТВО</i> У ТЕКСТАХ СУЧАСНОГО ТЕОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ.....	266
Тепла О.М. ПРАГМОНІМИ ЯК ЗАСОБИ МОВНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ.....	274
Письменна Ю.О. БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА ЯК МАРКЕР НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ (на матеріалі групи номенів на позначення страв національної кухні).....	279
Корольов І.Р. ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ У КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ РІЗНОМОВНИХ ІНТЕРАКТАНТІВ.....	286
Юдко Л.В. МОВНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНИ СВІТУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІДОМОСТІ НАЦІЇ.....	292
Драгінда О.В. КОЛІР У ТВОРАХ АНГЛІЙСЬКИХ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ (на матеріалі сонета Дж. Кітса "Blue! 'Tis the life of heaven").....	299

Ткаченко О.А.
СЕМАНТИЧНІ ОСНОВИ ВИОКРЕМЛЕННЯ
ОНІРИЧНОЇ ЛЕКСИКИ
(на матеріалі української, англійської та латинської мов).....303

Санталов М.І.
ПРОЦЕС ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ
В АСПЕКТІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ
(на матеріалі китайської мови).....311

Фрасинюк Н.І.
ТЕРПІННЯ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ
У ФІЛОСОФІЇ ТА РЕЛІГІЇ.....312

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Швачко С.О.
КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ
АСПЕКТИ МОВЧАННЯ
(на матеріалі англійської мови).....319

Романов А.А., Романова Л.А.
КОМПОЗИТНАЯ ПЕРФОРМАТИВНОСТЬ
В ИНТЕРАКТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ДИАЛОГА327

Романов А.А., Малышева Е.В.
ТЕЛЕСНООРИЕНТИРОВАННЫЕ
ДИСКУРСИВНЫЕ ПРАКТИКИ
В ПРОСТРАНСТВЕ ДИАЛОГА339

Кравченко Н.К., Коротка С.Г.
ІНТЕГРАТИВНА МЕТОДИКА
АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНИХ РОЛЕЙ
У РОЗМОВНОМУ ДИСКУРСІ.....343

Завадська О.В.
ПЕЙОРАТИВНИЙ АСПЕКТ
ПОЛІТКОРЕКТНОСТІ350

Наумова Н.Г. РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЄСЛІВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ФАХОВОГО СПІЛКУВАННЯ.....	357
Пастернак Т.А. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ДИСКУРСУ "СПІВБЕСІДА ПРИ ПРИЙОМІ НА РОБОТУ"	363
Андрианова Н.С. ФОНЕТИКО-ГРАФИЧЕСКИЙ УРОВЕНЬ ОРГАНИЗАЦИИ ЧАТА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЗАПОЛНЕНИЯ ЛАКУН РАЗГОВОРНОСТИ (на матеріалі україно-, русско-, англоязычных чатов)	368
Стасюк О.С. ФУНКЦІЇ ЕВФЕМІЗМІВ ТА ДИСФЕМІЗМІВ У ПАРЛАМЕНТСЬКІЙ КОМУНІКАЦІЇ ФРН ТА ШВЕЦІЇ	372
Мельник І.В. ТИПИ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ	377
Теличко В.О. ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ АНГЛОМОВНИХ ПРОФЕСІЙНИХ І НЕПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-ФОРУМІВ	381
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ	
Бацевич Ф.С. ПРЕСУПОЗИЦІЇ І ЧАСТКИ.....	388
Васильев Л.Г. СТРУКТУРА ЕСТЕСТВЕННО-ЯЗЫКОВЫХ АРГУМЕНТОВ	395
Курченко Л.М. КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ХЕДЖУВАННЯ В ДИСКУРСІ ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРВ'Ю (гендерний аспект).....	403

Bracki A. <i>TRENOS MELECJUSZA SMOTRYCKIEGO</i> WE WSPÓŁCZESNEJ PSYCHO- I SOCJOLINGWISTYCZNEJ INTERPRETACJI.....	410
Ніка О.І. "ДИСКУРС" В ІСТОРИКО-СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАРАЛЕЛЯХ	417
Солдатова Л.П. ВІДНОСИНИ: ДИСКУРС – ІНФОРМАЦІЯ.....	422
Бостан Л.О. ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОВПЛИВ КУЛЬТУР НА БУКОВИНІ	427
Олійник А.Д. ПРАГМАТИКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ ЯК НАРАТИВНОГО ДИСКУРСУ.....	433
Климентова О.В. ОСОБЛИВОСТІ СУГЕСТІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ САКРАЛЬНИХ ТЕКСТІВ	439
Наєнко Г.М. СТАРОУКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ТРАДИЦІЯ ТА АСПЕКТИ НАУКОВОГО ТЕКСТОТВОРЕННЯ.....	444
Шабат-Савка С.Т. ДИСКУРС ЯК РЕЛЕВАНТНИЙ СПОСІБ ВТІЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ІНТЕНЦІЙ.....	451
Акульшина Н.Т. ПОНЯТТЯ "ВІЙСЬКОВОГО" ТА "ВОЄННОГО" ДИСКУРСІВ – ОБ'ЄКТИВНА ТОТОЖНІСТЬ ТА/ЧИ ПЕРМАНЕНТНА ПРОТИЛЕЖНІСТЬ	458

Андрухович А.А.
ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ
СКВОЗЬ ПРИЗМУ ВИРТУАЛЬНОГО ДИСКУРСА463

Івасишина Т.А.
РЕЛІГІЙНИЙ ТА БІБЛІЙНИЙ ДИСКУРСИ:
ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ468

Дедушкина Т.А.
ЖАНРОВОЕ ПРОСТРАНСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА.....472

Пожидаева И.В.
ВИРТУАЛЬНЫЙ МАНИПУЛЯТИВНЫЙ ДИСКУРС:
ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ478

Шашков И.А.
О ПОДХОДАХ К ИССЛЕДОВАНИЮ
КАТЕГОРИИ *РЕЛИГИОЗНЫЙ ДИСКУРС*483

Кузик О.А.
ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ
ІДЕОЛОГЕМИ ЗОВНІШНЬОГО ВОРОГА
У СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ488

Максимчук Н.М.
АНГЛОМОВНИЙ БРИФІНГ ЯК ТИП ДИСКУРСУ496

**СУЧАСНА НАУКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ:
СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Жерновой Є.Г.
САКРАЛЬНО-ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ
РЕЛІГІЙНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ500

Сацюк О.В.
ЮРИДИЧНІ ТЕРМІНИ ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ
В РУМУНСЬКІЙ МОВІ506

Лазебна Н.В.

УТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ГРУПИ MIXED REALITY
ЗАСОБАМИ АНТРОПНОГО ФАКТОРУ510

Воскобойник Г.М.

ВІДТАКСОНОМІЧНІ ДЕРИВАТИ ЛАТИНОМОВНИХ ЕНТОМОНІМІВ
ЯК ОСОБЛИВИЙ ШАР НОМЕНКЛАТУРНОЇ ЛЕКСИКИ.....514

Лехніцька С.І.

СИНОНІМІЧНІ НАЙМЕНУВАННЯ
У НОМЕНКЛАТУРІ СЕДАТИВНО-СНОДІЙНИХ ПРЕПАРАТІВ521

Шатило Л.В.

ОБСЯГ ТЕРМІНА *КОМПОНЕНТ*
У КОНТЕКСТІ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ527

Наукове видання

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5

Частина 2

Редакційна група:

*канд. філол. наук, доц. В.Ф. Чемес, канд. філол. наук, доц. С.М. Лучканин,
канд. філол. наук, доц. О.Г. Михайлова, канд. філол. наук, доц. С.П. Гриценко,
канд. філол. наук Н.В. Руда, канд. філол. наук І.Р. Корольов,
асист. З.В. Рожченко, асист. О.В. Левко*

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Підписано до друку 13.04.11. Формат 70x100^{1/16}. Вид. № 21. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 100. Ум. друк. арк. 43,86. Обл.-вид. арк. 45,33. Зам. № 211-5637.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28.

E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua

WWW: <http://vpc.univ.kiev.ua>

Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.